

МУҲАҚҚИКИ ЧАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2021. №5

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2021. №5

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2021. No5

МАРКАЗИ ТАБЪУ НАШР, БАҲҲАРОН ВА ТАҶҶУМА
ДУШАНБЕ – 2021

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИКИ ҶАВОН»**

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2019 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАҶРИР:

Хушвахтзода Кобилҷон Хушвахт	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
---	---

МУОВИНИ САРМУҲАҶРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	<i>Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
--	--

МУОВИНИ САРМУҲАҶРИР:

Исмонов Кароматулло Бадридинович	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
---	--

ХАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад	<i>Доктори илмҳои техникӣ, профессор</i>
Солихов Давлат Қуватович	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Сатторов Абдуманон	<i>Доктори илмҳои физикаю математика, профессор</i>
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	<i>Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия</i>
Валиев Шариф Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологии ДМТ</i>
Расулиён Қаҳҳор	<i>Доктори илмҳои таърих, профессор</i>
Кучаров Аламхон	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Дӯстов Ҳамроҳон Ҷумаевич	<i>Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Нағзибекова Меҳриниссо Бозоровна	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон</i>
Муродов Мурод	<i>Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ</i>
Низомова Тухфамо Давлатовна	<i>Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор</i>
Одинаев Фурқат Фарҳодович	<i>Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент</i>
Сотиволдиев Рустам Шарофович	<i>Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор</i>
Сафарализода Хучамурод Қуддус	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
Рачабов Имомиддин Ширинович	<i>Номзади илмҳои сиёсатишиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатишиносӣ</i>
Нуриддинов Раймалихон Шаҳбозович	<i>Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор</i>
Шаринов Фаридун Файзуллоевич	<i>Доктори илмҳои педагогӣ, дотсент</i>
Устоев Мирзо Бобочонович	<i>Доктори илмҳои биологӣ, профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ</i>

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

**ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»**

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет

Журнал основан в 2019 г. Издается 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон | Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич | Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Бадридинович | Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	Доктор технических наук, профессор
Солихов Давлат Кувватович	Доктор физико-математических наук, профессор
Сатторов Абдуманнон	Доктор физико-математических наук, профессор
Валиев Шариф Нарзуллоевич	Доктор геолого-минералогических наук, и.о. профессора
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ
Расулиён Каххор	Доктор исторических наук, профессор
Кучаров Аламхон	Доктор филологических наук, профессор
Дустов Хамрохон	Кандидат филологических наук, доцент
Муродов Мурод	Доктор филологических наук, профессор
Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна	Доктор филологических наук, профессор
Абдусатторов Абдушуккур	Доктор филологических наук, профессор
Одинаев Фуркат Фарходович	Кандидат экономических наук, доцент
Сотиволдиев Рустам Шарофович	Доктор юридических наук, профессор
Сафарзода Бахтовар Амирали	Доктор юридических наук, профессор
Раджабов Имомиддин Шириневич	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Сафарализода Хучамурод Куддус	Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович	Доктор политических наук, профессор
Шаринов Фаридун Файзуллоевич	Доктор педагогических наук, доцент
Устоев Мирзо Бободжонович	Доктор биологических наук, профессор

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

© ТНУ, 2021

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL “YOUNG RESEARCHER”

Founder of journal:

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

The journal was founded in 2019. It is published 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtzoda Kobiljon Khushvakht	<i>Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)</i>
---	--

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	<i>Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University</i>
--	---

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich	<i>Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University</i>
--	--

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	<i>Doctor of technical sciences, Professor</i>
Solihov Davlat Quvatovich	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Sattorov Abdumannon	<i>Doctor of physical and mathematical sciences</i>
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	<i>Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty</i>
Valiev Sharif Fayzulloevich	<i>Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor</i>
Rasuliyon Qahhor	<i>Doctor of historical Sciences, Professor</i>
Kucharov Alamkhon	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University</i>
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	<i>Candidate of philological sciences,</i>
Murodov Murod	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University</i>
Nagzibekova Mekhriniso Bozorovna	<i>Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University</i>
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	<i>Doctor of Economics, Professor</i>
Odinaev Furqar Farhodovich	<i>Candidate of Economics, assistant professor</i>
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Sotivoldiev Rustam Sharofovich	<i>Doctor of law, Professor</i>
Safarzoda Bakhtovar Amirali	<i>Doctor of law, Professor</i>
Rajabov Imomiddin Shirinovich	<i>Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science</i>
Nuriddinov Raymalikhon Shahbozovich	<i>Doctor of politics, Professor</i>
Sharipov Faridun Fayzulloevich	<i>Doctor of pedagogical sciences, Professor</i>
Ustoev Mirzo Bobojonovich	<i>Doctor of Biological sciences, Professor</i>

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.

E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru

Phone: (+992 37) 227-74-41

© TNU, 2021

ТЕРРОРИЗМ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Назарова Х.С.

Таджикский национальный университет

На современном этапе развития человеческой цивилизации терроризм взят на вооружение множеством различных политических группировок и отныне сама мировая политика становится сферой взаимодействия не одних только государств, но и любой террористической организации, имеющей политически значимые интересы. Современный терроризм, как преступная тактика и стратегия политической борьбы, достиг глобальных масштабов, стал препятствовать международному сотрудничеству, вести к подрыву основных свобод и демократических основ любого государства, что делает актуальной максимальную концентрацию научной мысли на выработке единообразных представлений о понятии и сущности терроризма, об основных механизмах его детерминации и условий функционирования, на предложении способов предупреждения проявлений: от этого зависит возможность построения эффективной системы противодействия данному негативному явлению. Специалисты, занимающиеся исследованием терроризма, насчитывают к началу XXI века около 200 его определений. Так только за 40 лет с 1930-х по 1970-е гг. их было предложено около сотни. Однако показательным остается тот факт, что единого, устраивающего все заинтересованные стороны термина до сих пор не существует. Основных проблем при попытках определения «терроризма» имеется две. Одна из них сугубо политическая, ибо часто бывает так, что террористы в глазах одних являются борцами за свободу. Кроме того, на протяжении своей истории, терроризм представал в самых разных ипостасях и теперь уже мало кто сомневается, что развитие этого явления далеко еще не закончено — меняются идеологии, методы, цели, но явление как таковое остается. С политической точки зрения сложилась уникальная ситуация: все знают, что такое терроризм, но никто не может точно сказать, что он собой представляет. Одна из причин, в связи с которой значительно затрудняется выработка точного определения терроризма, состоит в том, что все первые определения, содержащиеся в разного уровня документах по этому вопросу, носят исключительно описательный характер, но если пользоваться таким методом в отношении терроризма, получается, что террористический акт практически едва ли отличим от обычного уголовного преступления. Собственно, согласно одному из первых определений, к террористическим можно было отнести практически любое деяние, подвергающее опасности человеческие жизни. Все последующие попытки определиться с термином к положительному результату не приводили, поскольку всегда законодатели следовали примеру предшественников и фактически причисляли в конечном итоге к терроризму каждое насильственное действие. Терроризм — явление очень изменчивое и динамично развивающееся, поэтому попытки предметно перечислять деяния, которые следует относить к террористическим, на наш взгляд, заранее обречены на провал. Специалисты теоретики считают более перспективным путь выделения, каких либо характеристик терроризма, качественно отличающих его от специфически уголовных преступлений с тем, чтобы изначально при анализе любой ситуации можно было обозначить границы деяния людей, преступивших нормы права. Тем более что те или иные «отличительные признаки терроризма с достаточной степенью полноты уже охарактеризованы как в международных документах, так и в научной литературе и нашли свое законодательное закрепление в уголовных кодексах многих государств». Сразу следует отметить, что мы полностью разделяем точку зрения многих исследователей, утверждающих необходимость четкого разделения понятий «террор» и «терроризм». В данном случае под террором мы понимаем более сильную сторону конфликта, как правило, в роли такой политической силы выступает государство. А «терроризм» в таком случае есть деяния нелегальных оппозиционных к официальной власти политических сил, т. е. действия слабой стороны конфликта. Нам представляется неверным напрямую увязывать террор в отношении какой-либо группы населения (по классовому, этническому, религиозному признаку) с возникновением

террористических организаций. Конечно, доля истины в этом утверждении есть, но основная масса террористических групп, действующих в настоящее время на территории самых разных стран, не всегда спровоцированы политикой государства, на территории которого они действуют. В США ежегодно совершается масса терактов, ответственность за которые берут на себя многочисленные группы, основная масса которых действует на территории США и никаким гонениям со стороны властей до своих противоправных действий ни члены организаций, ни члены их семей никогда не подвергались. Примеров можно привести массу. Западное научное сообщество также предприняло попытку выработать консенсусное определение терроризма. Это было сделано на основе анкетных опросов в 1984 и 1988 годах для исследовательского справочника «Политический терроризм». Определение 1984г. звучало следующим образом: «Терроризм — это метод борьбы, для которого случайные или символические жертвы служат в качестве инструментальной цели насилия. Эти инструментальные жертвы разделяют групповые или классовые характеристики, создающие основу для их выбора в качестве жертв. Посредством использования насилия в прошлом или же внушающей доверие угрозы насилия другие члены той же группы или класса ввергаются в состояние хронического страха (террора). Та группа или класс, чувство безопасности членов, которых сознательно подрывается, являются целью террора. Виктимизацию цели насилия большинство авторов, принадлежащих к наблюдающей аудитории, рассматривает как превышающую норму по причине жестокости, времени или места (не на поле битвы) виктимизации, или неуважения к правилам борьбы, принятым для традиционных военных действий. Нарушение норм привлекает внимательную аудиторию, превосходящую цель террора; отдельные сектора этой аудитории могут, в свою очередь, образовывать главный объект манипулирования. Этот непрямой метод борьбы нацелен на то, чтобы либо обездвигнуть цель террора, вызвать ее дезориентацию или уступчивость, либо мобилизовать вторичную цель требований (например, правительство), или же цели внимания (например, общественное мнение) для изменения отношения или поведения в пользу кратко или долгосрочных интересов тех, кто пользуется этим методом борьбы» Это фантастическое по длине определение в издании 1988 г. было переформулировано и стало чуть короче: «Терроризм — это порождающий тревогу метод повторяемого насильственного действия, который используется скрытыми индивидуальными, групповыми или государственными акторами по идиосинкразическим, криминальным или политическим основаниям, в соответствии, с чем в отличие от политического убийства (assassination) — прямые цели насилия не являются главными жертвами. Прямые человеческие жертвы насилия обычно выбираются случайно или намеренно из всего доступного населения, и служат для передачи сообщения. Коммуникативный процесс, построенный на угрозах и насилии, между террористом (организацией), жертвами (находящимися в опасности) и главными целями служат для манипулирования главной целью, превращая ее в цель террора, цель требований или цель внимания, в зависимости от того, является ли главным ориентиром унижение, принуждение или пропаганда». Хотя второе определение стало короче и понятнее, его все еще невозможно использовать в качестве рабочего из-за, во-первых, чрезвычайной запутанности, и, во-вторых, амбивалентного отношения к некоторым вопросам, важным для понимания сущности терроризма. К тому же в нем содержится неоправданное расширение предмета терроризма (например, упоминание идиосинкразических и криминальных мотивов). Поэтому необходимо рассмотреть определение терроризма и попытаться выйти с пригодным для аналитической деятельности рабочим определением.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Грачев С.И. Терроризм. Вопросы теории: монография. // С.И. Грачев, Новгород: Изд-во ННГУ, 2007.
2. Добаев А.И. Экономическая безопасность и терроризм в эпоху глобализации. 2008.С. 210.
3. Замков В.И. Терроризм - глобальная проблема современности. // В.И. Замков, М.: Институт международного права и экономики, 1996. С.57.
4. Красиков В.Н. Насилие в эволюции, истории и современном обществе. // В.Н. Красиков, М.: Водоле, 2010. С. 95.
5. Трайнин А.Н. Защита мира и уголовный закон. Избранные произведения. / А. Олтеану, Г.И. Тункин, А.Н. Трайнин, под общ. ред. Р.А. Руденко. М.: Наука, 1969. С.36.
6. Шестаков Д.А. Терроризм и террор - взаимообусловленные преступления (политико-криминологическое эссе) // Следователь. 2003.№ 2. С.37.

7. Schmid A. P. The Definition of Terrorism. // The Routledge Handbook of Terrorism Research. Edited by Alex P. Schmid. N.Y.: Routledge, 2011..

ТЕРРОРИЗМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЗУҲҲУРИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақолаи мазкур моҳият ва хусусиятҳои ҳоси терроризмро дар шароити муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ба андешаи муаллиф, терроризм як падидаи ҳеле тағйирёбанда ва аз ҷиҳати динамикии инкишофёбанда мебошад. Аз ин рӯ, кушиши ба таври муфассал номбар кардани амалҳои, ки бояд ба терроризм мансуб дониста шаванд, ба назари мо, пешаки ба ноқомӣ маҳкум мешаванд. Илова бар ин, дар мақолаи мазкур муаллиф саъй намудааст, ки таъсири бевоситаи терроризмро ба раванди рушди инкишофи ҷомеа ва роҳҳои пешгирии онро нишон диҳад. Муаллиф дар зери мафҳуми террор низои бевоситаро мефаҳмад.

Калидвожаҳо: терроризм, моҳият, хусусият, шароити муосир

ТЕРРОРИЗМ И ОСОБЕННОСТИ ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье анализируется особенность и проявления терроризма в современных условиях. С точки зрения автора терроризм — явление очень изменчивое и динамично развивающееся, поэтому попытки предметно перечислять деяния, которые следует относить к террористическим, на наш взгляд, заранее обречены на провал. Кроме этого, автор данной статьи пытается раскрыть влияние терроризма на развитие общества в целом. Автор под террором понимает более сильную сторону конфликта, как правило, в роли такой политической силы выступает государство.

Ключевые слова: терроризм, сущность, особенность, современные условия

TERRORISM AND PECULIARITIES OF ITS MANIFESTATION IN MODERN CONDITIONS

This article analyzes the features and manifestations of terrorism in modern conditions. From the author's point of view, terrorism is a very changeable and dynamically developing phenomenon, therefore, attempts to enumerate in detail the acts that should be classified as terrorist, in our opinion, are doomed to failure in advance. In addition, the author tried to reveal the influence of terrorism on the development of society as a whole. The author understands terror as the stronger side of the conflict, as a rule, the state acts as such a political force.

Keywords: terrorism, essence, peculiarity, modern conditions

Сведения об авторе: *Назарова Хосият Сафаралиевна* – Таджикский национальный Университет магистр по направлению дипломатия и внешняя политика, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки 17. Тел: (+992) 901070997

Information about the author: *Nazarova Khosiyat Safaraliyeva* - Tajik National University, graduate student in Diplomacy and Foreign Policy. Republic of Tajikistan, Dushanbe, ave. Rudaki 17. Tel: (+992) 901070997

МАНФИАТҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ ЧИН ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

*Нуралiev Ҷаҳонгир
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар оғози асри XXI таваҷҷуҳ ба Осии Марказӣ якбора зиёд гашт, ки дар диққати кишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ, махсусан Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳамчун кишвари абарқудрати минтақавӣ минтақаи мазкур қарор гирифтааст. Аслан дар минтақаи Осии Марказӣ трансформатсияи геополитикӣ бо иштироки кишварҳои абарқудрат Россия, ИМА ва Чин ҷараён дорад. Дар ин радиф Ом минтақаи меҳварӣ шинохта шудааст. Вазъияти кунуниро коршиносони соҳа ба назар гирифта, оиди тавсифи он ба ду гуруҳ тақсим гарданд: 1. Ба он назаранд, ки дар замони муосир дар минтақа раванди Эҳёи роҳи Абрешим ҷараён дорад, ки дар он ҶМЧ нақши калидиро мебозад; 2. Бар зидди гуруҳи якум ба он ақиданд, ки дар замони муосир дар минтақа раванди Бозии Бузурги Нав ҷараён дорад, ки дар натавҷи Чин ва Ҷопон, балки Россия ва ИМА нақш ва мавқеи калидиро соҳибанд. Бо назардошти нуфузи минтақавии Чин чӣ дар доираи созмонҳои минтақавӣ ва чӣ дар доираи ҳамкориҳои дучониба, вазъи геополитикии минтақа нишон дод, ки дар замони муосир эҳёи шоҳроҳи Абрешим ҷараён дорад [11]. Ҷалби кишварҳои абарқудрат ба Осии Марказӣ ва дар маркази таваҷҷуҳи кишварҳои абарқудрат қарор гирифтани он се иллати асосӣ дорад:

иқтисодӣ-тиҷоратӣ- Чин бо лоиҳаи камарбанди иқтисодии шоҳроҳи Абрешим меҳодад ҳузури худро дар минтақа мустаҳкам намояд;

низомӣ-амниятӣ- Чин тавассути Созмони ҳамкориҳои Шанхай ҳузури амниятиву иқтисодии худро мустақкам менамояд;

сиёсӣ-геополитикӣ- Чин ҳамчун ғайриаъзои СААД бо ҳамкориҳои аъзо дар муборизаи зиддитеррористӣ ва оромнамоии қазияи Афғонистон ба минтақа ворид мегардад.

Барои баррасии таъсири кишварҳои абарқудрат дар равандҳои минтақавӣ манофеи онҳоро дар алоҳидагӣ муайян менамоем:

а) Манфиатҳои стратегии Чин дар Осиёи Марказӣ аз инҳо иборатанд:

1. Нигоҳ доштан ва назорати қувваҳои ҷудоихоҳи “Туркистони Шарқӣ” (Уйғуристон). Аз соли 1990-ум инҷониб дар баробари зуҳури терроризми байналхалқӣ фаъолияти ҷудоихоҳӣ дар қисмати ғарбии Чин фаъол гашта, тадриҷан он ба яке аз гуруҳҳои бузурги террористӣ, сепаратистӣ ва экстремистӣ табдил ёфт, ки ба ягонагии давлати Чин ва устувории иҷтимоии ин минтақаи кишвар таҳдидзо арзёбӣ мегардад. Ҳаракати “Туркистони Шарқӣ” бо омилҳои таърихӣ, миллӣ, фарҳангӣ, забонӣ ва динӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ алоқамандии зич дорад. Дар робита ба ин, ҳадафҳои асосии самти минтақавии сиёсати хориҷии Чин ин роҳ надодан ба фаъолияти ҳаракатҳои иртиқоӣ ва ифротӣ дар минтақа, пешгирӣ намудани хатарҳои ғайрианъанавӣ ба шумор меравад.

2. Кафолати суботи Осиёи Марказӣ тавассути таъмини амнияти бозэтимоди стратегии худ. Минтақаи Осиёи Марказӣ бо ҳудудҳои Шимолу Ғарбии Чин пайванди марзӣ дорад. ҚМЧ дар самти амнияти кишварҳои Осиёи Марказӣ ва пешгирии сарҳади онҳо аз интиқоли ҳаракату ҷараёнҳои иртиқоӣ ва ифротии Афғонистон манфиатдор аст ва ба таҳкими он талош меварзад [2].

3. Ташаккули ҳамкориҳои иқтисодӣ бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва табдили он ба яке аз сарчашмаҳои асосии воридоти энергия ба Чин. Энергия-қисми асосии ҳамкориҳои иқтисодии Чин бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Кафолати бозэтимоди таъмини энергия ба иқтисодиёти рушдёфтаистодаи ҚМЧ ҳадаф ва вазифаи дарозмуддати дорои аҳамияти стратегидоштаи Чин ба шумор меравад. Баъд аз таъмини устувории расонидани нафт аз Россия ва кишварҳои Осиёи Марказӣ Чин метавонад вобастагии худро аз ноустувории ҳолати байналмилалӣ кам созад.

4. *Омилҳои асосии муҳимияти геополитикии Осиёи Марказӣ барои Чин дар замони муосир.* Дар замони муосир кам кишварҳое аст, ки дорои унвони абарқудрати минтақавӣ доранд. Чин аз ҷумлаи он кишварҳоест, ки дорои унвони мазкурро дорад ва дар минтақаи Осиёи Марказӣ хеле нақшу таъсири бузургро соҳиб мебошад. Дар баробари ин минтақаи Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати мавқеи географӣ ва захираҳои табиӣ ва дигар хусусиятҳои хоси худ барои Чин хеле муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин самт ин кишвари абарқудрати минтақавӣ мекушад, ки дар амалишавии сиёсати геополитикӣ ва геостратегии худ дар минтақа муваффақ гардад. Ақунун васеътар оиди омилҳои муҳимияти геополитикии Осиёи Марказӣ барои Чин масъалагузорӣ хоҳем кард. Ин муҳимиятҳо дар нуқтаҳои зерин мушоҳида мегарданд:

1. Мавқеи геостратегии манфиатнок. Осиёи Марказӣ дар маркази қитъаи Авруосиё, дар чорроҳаи ҳамлу нақли хушкӣ Ғарбу Шарқ ва Шимол Ҷануб ҷойгир мебошад. Тавассути минтақа дар асрҳои қадим ва миёна “Шоҳроҳи бузурги Абрешим” мегузашт, ки Чин ва Ҳиндро бо Шарқи Наздик ва Аврупо мепайванд. Бо кашфи роҳҳои баҳрӣ дар Чин “Шоҳроҳи бузурги Абрешим” аҳамияти геополитикии худро сусттар гардонд. Ҳузури Чин дар Осиёи Марказӣ ба Чин имкон медиҳад, ки ба бозорҳои Россия, Аврупо ва Чин ворид шавад. Дар нақшаи географӣ минтақа нисбат ба Африқо ва Амрикои Лотинӣ ба Ҳиндустон хеле наздик мебошад. Боз кишварҳоест, ки истеҳсолкунандаи нафт ва газ мебошанд. [10]

2. Минтақа аз нуқтаи назари иқтисодӣ аҳамиятнок энергетикӣ муҳим аст. Дар Осиёи Марказӣ захираҳои бузурги нафт (3,65,63 млрд. тонн) ва газ (11,4-26,5 трлн. куб. м.), ангишт (36 млрд. тонн), уран (251,7 тыс. тонн) ва захираҳои обӣ (иқтисодӣ 959 млрд. киловатт/соат дар як сол) ва бо зиёд шавии талабот чунин навъи захираҳо дар Чин аҳамияти геополитикии минтақа баланд гаштааст.

3. Чин ба минтақаи Осиёи Марказӣ таваҷҷуҳи геоиқтисодӣ дорад. Нию-Дели ба минтақа ҳамчун сарчашмаи ашёи хоми минералӣ ва бозори бузурги воридкунии молҳои худ менигарад. Дар баробари захираҳои бузурги энергетикӣ минтақа соҳиби захираҳои аҳамиятноки фосфор, метали мисӣ, металҳои оҳан-9,1 млрд. тонн., иқтидоран-15,4 млрд.тонн. мебошад. [12]

4. Ҳузури кишварҳои абарқудрат (Россия, ИМА ва Ҳиндустону Покистон) дар минтақа бо зиёдшавии таъсири рақобатпазирӣ алоқамандӣ дорад. Пекин аз тавсеаи ҳузури энергетикӣ рақибони геополитикӣ кишварҳои номбурдаи абарқудрат нигарон аст. Масалан, Чин ғаёлона бозори энергетикӣ Осиёи Марказиро бо сабаби омилҳои зерин аз худ менамояд: ноустуворӣ дар Шарқӣ Наздик ва Миёна ва зиёдшавии таъсири ИМА (44% нафти ОМ ба ҚМЧ ворид мегардад); таҳдиди ҳамлу нақли баҳрӣ (76% нафт тавассути баҳр таъмин мегардад, ки бештар дар назорати ИМА ва миёни зидиятҳои ИМА ва Эрон қарор дорад [7].

5. Ҷалбнамоии Чин дар рақобати геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ, ки ба таъсири хатари бунёдгароии исломӣ алоқамандӣ дорад, ба шумор меравад, ки ба ноустувории вазъи Уйғуристон муосидат менамояд. Махсусан, ин нуқта бо зуҳури Толибон, Ал-қоида, ДОИШ ва дигар ҳаракатҳои ифротӣ алоқамандӣ дорад. Алалхусус баъди воқеаҳои 11/9 [9]. Минтақа Чинро ба он ҷалб менамояд, ки минтақа аз нуқтаи назари сиёсӣ устувор ва аз нуқтаи назари иқтисодӣ рушдбанда мебошад.

7. Дар баробари ин кишварҳои Осиёи Марказӣ ислоҳоти бозоргониро оиди либерализатсияи бозори энергетикӣ ва мукамалшавии қонунгузорӣ дар самти фазои сармоягузорӣ мегузаронад. Қазоқистон дар соли 1990 бозори энергетикӣ кишварро барои сармоягузори хориҷӣ кушод. Ўзбекистон, Туркменистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон оиди ислоҳоти бозорӣ дар соҳаи энергетика дар соли 2000 шуруъ намуданд. Қонунгузорӣ дар Қазоқистон яке аз қонунҳои либералӣ дар ҷаҳон ба шумор меравад.

Ҳамин тавр, Осиёи Марказӣ барои Чин аз нуқтаи назари геостратегӣ хеле муҳим мебошад. Аҳамияти геополитикӣ минтақа маҷмуъан дар нуқтаҳои зерин дида мешавад: мавқеи геостратегии манфиатнок, захираҳои энергетикӣ аҳамиятнок, захираҳои бойи минералӣ, зиёдшавии таъсири рақобати геополитикӣ, бунёдгароии исломӣ (исламского фундаментализм), суботи сиёсӣ ва режимҳои иқтисоди либералии кишварҳои минтақа [9]. Дар охир чунин бояд қайд намуд, ки *таърихи шаклгирӣ ва таҳаввули манфиатҳои Чин дар Осиёи Марказӣ дар охири асри XX ва аввали асри XXI* раванди сиёсат ва ҳамкориҳову дигаргуниҳоро паси сар кардааст. Дар ин муддат таҳаввули ҳамкориҳои Чин бо кишварҳои ОМ дар шаклҳои гуногун сурат гирифт. Масалан:

- ташкили Панҷгонаи Шанхай (баъдан ШОС);
- воқеаҳои 11/9 ва муҳим гаштани минтақаи Осиёи Марказӣ ва воридшавии эътилофи зиддитеррористӣ ба Афғонистон;
- хуруҷи неруҳои эътилофии НАТО дар соли 2014;
- шакли нав гирифтани гуруҳҳои террористӣ ё зуҳури шаклан нави хатарҳои ғайрианъанавӣ ва ғайраҳо.

Умедворем, ки дар оянда Чин дар минтақа ҳамкориҳои худро дар заминаи эҳтироми мутақобилан судмандро дар соҳаҳои гуногун ба роҳ хоҳад монд. Ин ҳамкориҳо дар оянда махсусан дар самти иқтисодӣ, амниятӣ ва энергетикӣ густариш ёфта, боиси баланд гаштани иқтисодиёти кишварҳои Осиёи Марказӣ мегардад. Дар сиёсати минтақавии Чин дар Осиёи Марказӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳ ва муҳимияти хоса дошта, дар оянда низ ин муҳимият барои рушди ҳамаҷонибаи Чин заруртар мегардад.

АДАБИЁТ

1. Белокреницкий В. Геополитическая вертикаль сердце Азии 1997 с.101.
2. Некбеков “Национальные интересы РТ и новое геополитические ориентации Китай в центральном Азии”. Душанбе – 2007. саҳ. 100
3. В.И.Папов. Современная дипломатия. Теория и практика.,М. 2006;В.А. Т. Назаров., Абдунабӣ Сатторзода. “Дипломатияи муосири тоҷик”. Душанбе – 2006, 224с
4. Грулев Н. Соперничество России и Англии в Средней Азии. СПб., 1909.

5. Е.П.Бажанов, Н.Е.Бажанова. Международные отношения в XXI веке, М. 2011;
6. З.Бжезинский Великая шахматная доска (Господство Америки и его геостратегические императивы). М.: Междунар. отношения, 1998. ISBN 5-7133-0967-3
7. Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия/Казанцев А.А. М., 2008. С.-3
8. Питер Хопкирк «Большая Игра против России. Азиатский синдром» Лондон, 1990.
9. Политика Китая в Центральной Азии. <http://newsruss.ru/doc/index.php/> Политика Китая в ЦА
10. Юлдашев К., Эмомали Рахмон. «Основатели дипломатии и внешней политики суверенного Таджикистан». Душанбе – 2001. 273с.
11. Х.А.Додхудоёв «Таджикской китайское отношения в рамках национальных интересов в Республики Таджикистан». Душанбе – 2003, 760с.

МАНФИАТҲОИ ГЕОПОЛИТИКИИ ЧИН ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Бунёди муштараки «Як камарбанд ва як роҳ» ба мановфеъи асосии ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷавобгу буда, ин ташаббус орзуи ҷомеаи ҷаҳонӣ ва талоши он ба ояндаи некро, дар худ таҷассум менамояд. Лоихаи пешниҳодшуда – ин ҷустуҷӯи ғайри амсилаи ҷадида ҳамкориҳои байналхалқиву менечменти умумиҷаҳонӣ мебошад ва бидуни шакку шубҳа барои рушди осоиштаи тамоми ҷаҳон чун қувваи мусбӣ, хидмат менамояд. Ташаббуси «Як камарбанд ва як роҳ» инчунин ба бунёд ва таҳкими алоқамандии Осиё, Аврупо, Африқо ва уқёнусҳои ки онҳоро ихота кардаанд, инчунин таҳкими ҳамкориҳои шарикӣ миёни кишварҳои қадқади камарбанд воқеъбуда, равона шудааст.

Калидвожаҳо: таҳкими алоқамандии Осиё, ҳамкориҳои шарикӣ, як камарбанд як роҳ, алоқамандӣ, рушди осоишта, умумиҷаҳонӣ, амсилаи ҷадид, ояндаи нек, қувваи мусбӣ, бунёди муштарак.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ИНТЕРЕСЫ КИТАЯ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Фонд «Один пояс, один путь» отвечает интересам международного сообщества и воплощает в себе чаяния международного сообщества и его стремления к лучшему будущему. Предлагаемый проект представляет собой активный поиск новой модели международного сотрудничества и глобального управления и, несомненно, послужит позитивной силой для мирного развития всего мира. Инициатива «Один пояс, один путь» также направлена на построение и укрепление связей между Азией, Европой, Африкой и окружающими океанами, а также на укрепление партнерских отношений между странами, расположенными вокруг пояса.

Ключевые слова: укрепление азиатской взаимосвязанности, партнерство, пояс с односторонним движением, взаимосвязанность, мирное развитие, глобализация, новая модель, лучшее будущее, позитивная сила, общая основа.

CHINA'S GEOPOLITIC INTERESTS IN CENTRAL ASIA

The One Belt and One Road Foundation is in the best interests of the international community and embodies the aspirations of the international community and its aspirations for a better future. The proposed project is an active search for a new model of international cooperation and global governance, and will undoubtedly serve as a positive force for the peaceful development of the whole world. The One Belt and One Road initiative also aims to build and strengthen ties between Asia, Europe, Africa and the surrounding oceans, as well as to strengthen partnerships between the countries around the belt.

Keywords: strengthening Asian connectivity, partnership, a one-way belt, connectivity, peaceful development, globalization, a new model, a better future, a positive force, a common foundation.

Сведения об авторе: *Нуралиев Джахонгир* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса специальности зарубежного регионоведения, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Nuraliev Jahongir* – Tajik National University second-year Master's student, specialty Foreign regional states, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

БӮҲРОНИ АФҒОНИСТОН ВА ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ОН

Паймон М. Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Табиист, ки «масъалаи Афғонистон» мавзӯи ягонаи равандҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ муосир нест, вале аксари эродҳо дар бораи таваҷҷӯҳи бештар ба он аз набуди дарки дуруст дар бораи моҳияти «масъалаи Афғонистон» бармеояд. Муҳимтарин хусусияти бӯҳрони имрӯзи Афғонистон ин аст, ки он илова бар заминаҳои дохилӣ, ҳамчунин, моҳият, омилҳо, хусусиятҳо ва миқёси бисёр васеътар аз сатҳ ва ҷуғрофиёи ҳуди кишвари Афғонистон дорад. Аз ин рӯ, дар тадқиқотҳои ҷиҳравӣ афғонистоншиносӣ зерӣ

мафхуми «масъали Афғонистон» аз ҷумла мавзӯҳо ва масъалаҳои зерин омӯхта мешавад: Бӯҳрони Афғонистон заминаҳои воқеӣ ва омилҳои амиқи дохилии худро низ дорад, ки бе шинохти онҳо дарки моҳияти «масъалаи Афғонистон» номумкин аст. Барои шинохти дурусти ин бӯҳрон омӯзиши ҷиддии вазъияти таърихӣ, иқлимӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, қавмӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии Афғонистон бисёр зарур аст. [2;22] Илова бар ин, дар ин раванд бояд моҳияти ҳар ҳизбу гурӯҳу ҳаракати сиёсии ин кишвар, мавқеъгирӣ ва муносибати байни нерӯҳои сиёсӣ, бофти қавмию забонии ҷомеаи Афғонистон, муносибатҳои байниқавмию арзишӣ, хусусиятҳои фарҳангии суннатӣ ва ғайра дар ин кишвар ба таври васеъ омӯхта шаванд. Аммо масъалаҳои дохилӣ ва ҷанбаи дохилии бӯҳрони Афғонистон ҳамагӣ як бахши хурди «масъалаи Афғонистон» аст, ки танҳо омӯхтани он наметавонад тамоми моҳият ва вусъати ин масъаларо нишон диҳад. Бинобар ин, омӯзиши фарогири мавзӯ тақозо дорад, ки ҷанбаҳо ва сатҳҳои дигари ин бӯҳрон низ мавриди омӯзиш қарор гиранд. Воқеияти даҳсолаҳои гузашта нишон медиҳад, ки бештари ҳамсояҳои ҳамсарҳад ва минатқавии Афғонистон дар бӯҳрони ин кишвар ба наҳве шарик буда, ҳар яке дар дохили он сиёсат ва манфиатҳои муайяни худро пайгирӣ менамояд. Дар тӯли ин солҳо рӯшан шудааст, ки аксари ҳамсояҳои Афғонистон бо ҳимояти худ аз ҳизб, гурӯҳ, қавм ва ё идеологияҳои мушаххас дар Афғонистон ва ё бо пайгирии ошкору ниҳон аз ҳадафҳои сиёси, амниятӣ ва иқтисодии худ дар ин кишвар, ба таври ноаён худ ба ҷузъе аз бӯҳрони ин кишвар табдил шуда, ба ин бӯҳрон моҳияти ҷиддии минатқавӣ бахшидаанд. [10;45] Агар манфиати миллии баъзе ҳамсояҳои Афғонистон дар барқарории сулҳу субот дар ин кишвар бошад, баъзе аз ҳамсояҳои дигари Афғонистон маҳз идомаи ин вазъи ноором ва ташаккул наёфтани давлати қавии марказӣ дар ин кишварро ба манфиати худ медонанд [9;212]. Ин воқеият ҷузъи бисёр муҳимме аз равандҳои минатқавӣ буда, бе шинохтани сиёсат ва саҳми ҳар яке аз ҳамсояҳои минтақавӣ дарки дурусти моҳияти бӯҳрони Афғонистон номумкин мебошад. Яъне, ин масъала илова бар сатҳи дохилӣ, сатҳи бисёр ҷиддии минтақавӣ низ дорад.

Бӯҳрони Афғонистон дар айни замон ҷабҳа ва саҳнаи рӯёрӯии манфиатҳои қудратҳои бузурги минатқавӣ ва ҷаҳонӣ мебошад. Дар ин раванд Афғонистон на танҳо ба худии худ, балки ҳамчунин яке аз роҳҳои воридшавӣ ва нуфӯз дар Осиёи Марказӣ ва наздикшавӣ ба ҳавзаҳои нуфӯзи абарқудратҳои дигар маънои нав пайдо мекунад ва сарзамини Афғонистон амалан ҳамчун майдони ин «ҷанги ниёбатӣ» ё «набарди фосилавӣ» истифода мешавад. Ин аст, ки ҳар абарқудрат талош дорад, то барои афзоиши нуфӯзи худ дар ин кишвар ва минатқаи атрофи он талош намояд. Ҳамин тавр, «масъалаи Афғонистон» на танҳо сатҳи дохилӣ ва минатқавӣ, балки сатҳи калони геополитикию байналмилалӣ низ гирифтааст [4, 76-77]. Дар матни ин бӯҳрони печидаи аср як муборизаи бисёр амиқи дигаре низ дар ҷараён аст, ки ҳадафи асосии он дастбӣ ба манбаъҳои саршори сарватҳои табиӣ ва энергетикӣ Афғонистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ва контроли долонҳои бузурги транзитӣ дар ин минтақа мебошад. Имрӯз, ки ҷаҳон ба марҳилаи «иқтисодиёти энергетикӣ» мегузарад ва иқтисодҳои бузурги ҷаҳонӣ ба ҷалби бештари энергӣ ниёз доранд, манбаъҳои фавқуллода бузурги сарватҳои табиӣ ва энергетикӣ ин минтақа таваҷҷӯҳи қудратҳои минтақавӣ ва ҷаҳониро ба худ ҷалб намудааст. Ҳар яке аз онҳо барои дастрасӣ ба ин манбаъҳо ва ё коҳиши нуфӯзи рақибҳои худ дар ин самт муборизаи ошкору ниҳони худро дар Афғонистон идома медиҳад. Ин ҷанги бузурги иқтисодӣ ва энергетикӣ яке аз ҷиддитарин таҳдидҳои бӯҳрони Афғонистон аст, ки бе шинохти ҳаҷм, моҳият ва бозигарони он шинохти дурусти «масъалаи Афғонистон» имконпазир намебошад [11;273]. Дар канори ҷанбаҳои зикршуда, аз дохили «масъалаи Афғонистон» як хатти сурхи идеологӣ ва ақидаи низ мегузарад, ки он рӯёрӯии ҷанд навӣ ҷаҳонбинӣ ва ҳатто ҷанд навӣ фаҳмиши исломиро дар бар дорад. Ҷанбаи идеологии ин бӯҳрон ҳамзамон дар ду сатҳ идома меёбад: Дар сатҳи аввал, дар ҳақиқат баъзе аз доираҳо ва гурӯҳҳои дохилии Афғонистон ва баъзе доираҳои ақидаҳои байналмилалӣ Афғонистонро ҳамчун сангари пеши раванди густариши ақидаҳои исломгарой дониста, дар бӯҳрони Афғонистон муборизаи ақидаҳои худро низ мебинанд. Аксари чунин доираҳо ин бӯҳронро дар ҷорҷӯбҳои идеологии чун «набарди тамаддуни шарқӣ ва ғарбӣ», «ҷанги куфру имон», «ҷанги ислому масеҳият», «мубориза бо истеъморгарии ғарбӣ», «рӯёрӯии дин ва дунявият», «муқовимат бо ишғолгарон» ва ғайра фаҳмида, шояд аксаран, муборизаи худро дар ин роҳ бо боварӣ ва аз назари худ содиқона

пеш мебаранд [6]. Аммо дар сатҳи дуҷум, масъалаи ақидаҳои ба идеологияи барои баъзе доираҳои минатқавӣ ва байналмилалӣ як пӯшиши бисёр муносиб бар рӯи ҳадафҳои ҷиддии сиёсӣ, иқтисодӣ ва геополитикӣ онҳо мебошад. Аз ин рӯ, онҳо низ аз ин гуна ақидаҳо ва гурӯҳҳо ҳимоя намуда, талош менамоянд, ки бо васила қарор додани онҳо, бо дасти онҳо бо мақсадҳои муайяни сиёсӣ ва иқтисодии худ бирасанд [3;35]. Таҳлилу фаҳми дурусти ин ҷанбаи зарифтари бӯҳрони Афғонистон, яъне паҳлуи идеологияи он, низ як мавзӯи бисёр ҷиддӣ ва бисёр болотар аз сатҳи Афғонистон ва минатқавӣ мо мебошад.

Дар ду даҳсолаи охир ба мушоҳида мерасад, ки илова бар он тафсири калони идеологияи фикрӣ ва байнитамадунӣ, дар бӯҳрони Афғонистон як силсила ҳадафҳои нави набард, яъне набардҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва фарҳангӣ моҳияти ҷиддӣ гирифтаанд. Дар ин раванд баъзе нирӯҳои беруни дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон аз фурсати истифода намуда, барои заиф сохтани як қавми Афғонистон ва ё дар муқобили он қавитар намудани қавми дигари ин кишвар сиёсатҳои бисёр ҳадафмандро пиёда менамоянд. Баъзе доираҳои дигари минтақавӣ ва байналмилалӣ ин бӯҳронро ҳамчун фурсати муносиб барои зарба задан ба як мазҳаби исломӣ ва таблиғу ривҷу тақвият додани мазҳаби дигари исломӣ дар Афғонистон истифода менамоянд. Чунин талошу набардҳои ҷиддии минатқавӣ ва байналмилалӣ дар баъзе масъалаҳои фарҳангӣ, арзишӣ, забонӣ ва ғайра низ ба назар мерасанд. Дар пушти ҳар яке аз ин лоиҳаҳо ва талошҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва фарҳангӣ доираҳо, кишварҳо ва нирӯҳои берунии аз назари сиёсӣ ва иқтисодӣ бисёр тавонманд қарор гирифтаанд. Ин ҳолат низ бӯҳрони Афғонистонро боз ҳам печидатар намуда, онро моҳияти бисёр фаротар аз сатҳи ин кишвар ва ин минтақа мебахшад. Бе шинохти чунин умқи ва чунин вусъати фароминтақавӣ вазъият, шинохти дурусти «масъалаи Афғонистон» имконпазир намебошад. [7;242] Идомаи бӯҳрони тӯлонӣ ва бузург дар Афғонистон ба вазъияти амниятӣ тамоми ҳамсояҳои минтақавӣ он дар Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ, балки бисёр васеътар аз он он таъсири мустақим мегузорад. Хусусан, боқӣ мондани заминаҳо ва пойгоҳҳои ташаккули ҳаракатҳои ифротгаро дар ин кишвар онро ба яке аз манбаъҳои доимии таҳдид ба амниятӣ минатқавӣ ва байналмилалӣ табдил додааст. Аз ин рӯ, дар даҳсолаҳои охир таъмини амниятӣ устувори минатқавӣ ва ҳатто байналмилалӣ ба ҳалли масъалаи Афғонистон вобастагии ҷиддӣ пайдо кардааст. Пас, бе омӯзишу огоҳӣ аз ин ҷанбаи бӯҳрони Афғонистон сухан гуфтан дар бораи таъмини амниятӣ минатқавӣ мушкул аст. [1;66]

Хулоса, ҳамаи ин ва дигар масъалаҳо дар якҷоягӣ чамъ шуда, «масъалаи Афғонистон»-ро ташкил намудаанд. Пас, вақте дар бораи «масъалаи Афғонистон» сӯҳбат мешавад, ҳамзамон бо вазъият ва равандҳои дохилии худ Афғонистон, равандҳои ҷиддии минатқавӣ дар атрофи он, нақшу сиёсати ҳамсояҳо дар ин масъала, моҳияти идеологияи фароминтақавӣ ин бӯҳрон, набардҳои қавмӣ мазҳабӣ арзишӣ минтақавӣ дар он, набарди манфиатҳои иқтисодӣ қудратҳои бонуфуз, равишҳои геополитикӣ ва сиёсати минтақавӣ қудратҳо, масъалаи таъмини амниятӣ минатқавӣ ва ғайра дар назар гирифта мешавад. [8;167]

Бинобар ин, имрӯз «масъалаи Афғонистон» як гиреҳи бузурги муносибатҳои байналмилалӣ ва як саҳнаи бузурги бархӯрди манфиатҳо ва сиёсатҳои калони минтақавӣ ва ҷаҳонӣ буда, моҳият ва аҳамияти он бисёр болотар аз сатҳи кишвари Афғонистон ва минатқавӣ мебошад. Ба ибораи дигар, имрӯз омӯхтани «масъалаи Афғонистон» ба маънои омӯхтани моҳияти бӯҳрони Афғонистон ва илова бар он, моҳияти равандҳои асосии минтақавӣ ва байналмилалӣ дар атрофи Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ мебошад. Ё метавон гуфт, ки «масъалаи Афғонистон» як номи умумӣ ва ҷамъбасти бар ин гиреҳ ва бӯҳрони бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ, идеологӣ ва геополитикӣ минатқавӣ ва байналмилалӣ муосир мебошад [5;400]. Сабаби асосии тавачҷӯҳи махсус ба «масъалаи Афғонистон» маҳз дар ҳамин аст. Дар чунин сурат, тавачҷӯҳи надоштан ва канор мондан аз омӯзиши ин масъала ба маънои берун мондан аз матну аз дарки равишҳои воқеии минтақавӣ ва байналмилалӣ мебуд.

АДАБИЁТ:

- [1]. Латифов Д.Л.Терроризм: Устранить причины возникновения и борьба с последствиями. // Вестник Таджикского Национального Университета.№3. 2018г – С. 67-70.

- [2]. Махмадшоев Р. Этнополитические и этноконфессиональные проблемы Афганистана// Вестник Таджикского национального университета. № 3/1 (194). Душанбе: «Сино» 2016. – С.21 – 26.
- [3]. Мирзоев Н.М. Омили афғонӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2018. №4, С.-34-38.
- [4]. Нуриддинов Р. Ш. Новый этап в истории Афганистана. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серия гуманитарных наук. - 2016. №3/1 (194) С. 76-78.
- [5]. Нуриддинов Р.Ш. Дипломатия. Учебное пособие (на тадж. яз.), Душанбе : «Андалеб-Р», 2015. - 640 с. 39,87 п.л.
- [6]. Нуриддинов Р.Ш. Кто есть кто в Афганистане. Биографическая энциклопедия. Второе дополненное издание. Душанбе: «ЭР-граф», 2017. 400с. 25,0 п.л.).
- [7]. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Р. Геополитика. (на русск. яз.). Душанбе : «Эр-граф», 2016. 352 с.
- [8]. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Р. Сиёсати ҷаҳонӣ. (Мировая политика). Учебное пособие (на тадж. яз.), Душанбе : «Андалеб-Р», 2016 – 352.- с. 22,0 п.л.
- [9]. Олимов М.А., Особенности становления национальной безопасности стран Центральной Азии и роль Шанхайской организации сотрудничества. В сборнике: World science: problems and innovations сборник статей XXXI Международной научно-практической конференции: в 2 ч.. Пенза, 2019. С. 211-213.
- [10]. Рахнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. Душанбе, 2014
- [11]. Саидов Х.С. К вопросу о концептуальных основах внешней политики правительства национального единства Афганистана. Вестник Таджикского национального университета. Душанбе «Сино», 2019. №3.- С. 271-276.

БУҲРОНИ АФҒОНИСТОН ВА ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ОН

Дастрасӣ ба захираҳои табиӣ Афғонистон аз асоситарин аҳдофи воридшавии кишварҳои абарқудрат ба ин минтақа будааст. Аввалин бор, дар охири асри XIX императории Инглис бо ҳамин мақсад ба Афғонистон лашкар кашид ва дар давоми 38 соли ҷанги номуваффақ, танҳо тавонист бо ҳокимони ҳамоноқтаи Қобул доир ба баъзе аз масоили сиёсӣ ба созиш расад, ки дар асл шикасти Бритониё дар ҷанг ба муқобили Афғонистон дониста мешавад. Амрико низ бо шиори мубориза бо терроризм ва бунёди ҷомеаи демократӣ ба Афғонистон ҳамла кард ва бо истифода аз иштибоҳоти Шуравӣ дар ин замина, тавонист бо талафоти ҷониби камтар мавқеи ҳудуд дар ин сарзамин мустаҳкам намояд. Бӯҳрони Афғонистон аз масъалаҳои печидаи замони муосир буда, дар саросари олам барои дарку баррасӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли он ҳамасола дахҳо нишасту мулоқоту маҳфили конфронс баргузор мешавад. Масъалаи Афғонистон то ҷое печидааст, ки имрӯз ҳар касе дар бораи вазъияти Афғонистон ва ояндаи он ба таври мушаххас изҳори назар ва ояндабинии аниқ карда наметавонад. Ин аст, ки мавзӯи ин навишта бисёр мушаххас буда, масъалаи бӯҳрони Афғонистон ва ҷанбаҳои асосии онро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: Бӯҳрони Афғонистон, афғонистоншиносӣ, амнияти минтақавӣ, ояндаи Афғонистон, бунёдгариҳои динӣ, ҳизб дар Афғонистон, муносибатҳои қавмӣ, омили идеологӣ, роҳҳои бӯҳрон.

АФГАНСКИЙ КРИЗИС И ЕГО АСПЕКТЫ

Доступ к природным ресурсам Афганистана является одной из основных целей вхождения других государств в эту страну. Впервые, к концу 19-го века, Английская империя вторглась в Афганистан, и после 38 лет безуспешной войны ей удалось достичь соглашения с бывшими кабульскими правителями только по некоторым политическим вопросам, которые фактически считается поражении Британии в войне против Афганистана. США также напала на Афганистан под предлогом борьбы с терроризмом и построения демократических обществ и использовав ошибки Советского Союза сумело укрепить свои позиции с меньшими потерями. Афганский кризис является одной из самых актуальных проблем современного мира, и каждый год по всему миру проводятся десятки встреч и конференций, чтобы понять и найти решения данного кризиса. Проблема Афганистана настолько сложна, что сегодня никто не может четко прогнозировать о развитии событий в Афганистане и его будущем. Исходя из этого тема этой статьи является очень актуальной и в нем анализируется кризис Афганистана и его основные аспекты. Центрально-азиатский регион глубоко затронуто афганским кризисом.

Ключевые слова: кризис в Афганистане, афганистика, региональная безопасность, будущее Афганистана, религиозный фундаментализм, партии Афганистана, этнические отношения, идеологический фактор, решение кризиса.

AFGHAN CRISIS AND ITS ASPECTS

Access to the natural resources of Afghanistan is one of the main goals for other countries to enter this country. For the first time, by the end of the 19th century, the British Empire invaded Afghanistan, and after 38 years of an unsuccessful war, it managed to reach an agreement with the former Kabul rulers only on some political issues, which are actually considered the defeat of Britain in the war against Afghanistan. The United States also attacked Afghanistan under the pretext of combating terrorism and building democratic societies and, using the mistakes of the Soviet Union, managed to strengthen its position with less losses. The Afghan crisis is one of the most pressing problems of the modern world, and every year dozens of meetings and conferences are held around the world to understand and find solutions to this crisis. The problem of Afghanistan is so complex that today no one can clearly predict the development of events in Afghanistan and its future. Based on this, the topic of this article is very relevant and it analyzes the crisis of Afghanistan and its main aspects.

Keywords: crisis in Afghanistan, Afghan studies, regional security, future of Afghanistan, religious fundamentalism, parties of Afghanistan, ethnic relations, ideological factor, solution of the crisis.

Сведения об авторе: *Паймон Мухаммад Хумоюн* – Таджикский национальный университет магистр кафедры международных отношений, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Paymon Muhammad Humoyun* – Tajik National University graduate student of Department of International Relations, Address: 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ТАБДИЛИ НИЗОМИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР

Раҳимов Ҳаким
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз хислатҳои вижаи низоми байналмилалии муосир афзоиши теъдоди созмонҳои байналхалқӣ ва болоравии нуфузи онҳо ҳамчун бозингарони сахнаи байналхалқӣ мебошад. Зимнан дар шароити имруза дар баробари созмонҳои байналхалқӣ фарогир минтақаҳо низ созмонҳои хешро ҳамчун намоienda бо ваколатҳои таҳсил ва ҳифзи манфиатҳои онҳо пешниҳод намуда истодаанд. Манзур аз навиштани мақолаи мазкур таҳқиқ ва таҳлили яке аз чунин созмонҳои муваффақи минтақавӣ - Созмони ҳамкории иқтисодӣ мебошад. Созмони ҳамкории иқтисодӣ созмони сиёсӣ-иқтисодии байникишварӣ мебошад, ки 12 март соли 1977 аз ҷониби Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон пас аз бастанӣ Паймони Измир таъсис ёфтааст. [1;190]. Гуфтан мумкин аст, ки созмони мазкур аз соли 1964 то соли 1979 таҳти унвони «Ҳамкории минтақавӣ бо мақсади тараққиёт» фаъолият дошт ва соли 1985 ба Созмони ҳамкории иқтисодӣ табдили ном кард. Воқеаҳои баъди анҷоми «чанги сард» сурат гирифта ба тавсеаи ҷуғрофии созмон аз ҳисоби шомил гардидани кишварҳои Осиёи марказӣ, Озарбойҷон ва Афғонистон мусоидат намуданд. Тағйироти мазкур Созмони ҳамкории иқтисодиро ба ташкилоти минтақавӣ дорои аҳамияти ҳоси геостратеғӣ ва имкониятҳои бузурги иқтисодӣ табдил дод. Бо шумулияти давлатҳои нави аъзо ба Созмон (28 ноябри соли 1992), намоiendaгони Афғонистон, Озарбойҷон, Қирғизистон, Қазоқистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ёзбекистон дар Исломобод Афзунаи Паймони Измирро имзо намуданд ва ин руз дар таърих ҳамчун Рӯзи СҲИ ёд мешавад. 14 сентябри соли 1996 дар шаҳри Измир Паймони нави Измир - Ойинномаи СҲИ ва Созишнома оид ба мақоми ҳуқуқии он ба имзо расид. 21 майи соли 1998 Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Паймони нави Измирро тасдиқ намуда, дохил шудани Тоҷикистонро ба СҲИ ба расмӣ даровард. Дар ҷаҳорҷубаи Созмон аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳо тасдиқ гардида, ба имзо расиданд: Паймони Измир, Созишнома оид ба тичорати транзитӣ дар минтақаи СҲИ, Созишномаи сиғавии СҲИ оид ба ҳамлу нақли транзитӣ, Созишномаи тичоратии СҲИ, Ойинномаи Донишкадаи фарҳангии СҲИ, Ойинномаи Бунёди илмӣи СҲИ ва Ойинномаи Донишкадаи маорифи СҲИ. [1;191] Мақсаду вазифаҳои дар асноди асосии Созмон баёншуда - Паймони Измир (Ойинномаи СҲИ), Барномаи рушди баҳши нақлиёт (Алмаато), Ёзломияи ашқободии воҳӯрии ғайринавбатии сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои узви СҲИ дар бораи рушди зербинои нақлиёту коммуникатсия ва шабакаи хатҳои қубури фаромиллӣ дар минтақаи СҲИ ва Стратегияи ҳамкории иқтисодӣ дар минтақаи СҲИ рушди ҳамҷонибаи иқтисоди бозории давлатҳои узви СҲИ ва ҳамгироии босуръати онҳоро ба низоми хоҷагидорӣ ҷаҳонӣ пешбинӣ мекунад. Кишварҳои аъзои СҲИ имкониятҳои васеи рушди муносибатҳои тичоративу иқтисодиро доранд. Тайи ду даҳсолаи охир, кишварҳои аъзои СҲИ баҳри таъмини рушди босуботи муносибатҳои минтақавӣ фаъолона ҳамкорӣ мекунанд. Барои расидан ба ин ҳадаф, СҲИ лоиҳаҳои гуногунро дар соҳаҳои афзалиятнок, аз ҷумла энергетика, савдо, ҳамлу нақл, кишоварзӣ ва мубориза зидди қочоқи маводи муҳаддир татбиқ мекунад. Моҳи март соли 2017 дар Исломобод зимни ҷамоиши 13-уми сарони кишварҳои аъзои СҲИ санади “Диди СҲИ-2025” қабул гардид, ки самтҳои асосии фаъолияти Созмонро дар солҳои наздик дарбар мегирад.

Масъалаҳои эҷоди низоми ҳамлу накли бехатар, таҳсили қоидаҳои тиҷорат, ҳавасмандкунонии тиҷорати наздисарҳадӣ, истифодаи самараноки захираҳои обию энергетикӣ, ташкили низоми ягонаи энергетикӣ, ҳаракати озоди қувваи корӣ ва молҳо, инчунин ташкили фазои ягонаи иқтисодӣ дар рузномаи фаъолияти имрузаи СҲИ – ворид гардидааст. Созмон тайи мавҷудияти хеш 140 мулоқотро дар сатҳи олӣ баргузор намудааст: мулоқоти аввал - дар Техрон 16 - 17 феввали 1992, дуҷум - дар Истанбул 5 - 7 июли 1993, сеҷум - дар Исломобод 13 - 15 марти 1995, чаҳорум - дар Ашқобод 13 - 14 майи 1996, панҷум - дар Алмаато 10 - 11 майи 1998, шашум - дар Техрон 10 июни 2000, мулоқоти якуми ғайринавбатии СҲИ - дар Ашқобод 14 майи 1997, ҳафтум - дар Истанбул 14 октябри 2009, мулоқоти ҳаштуми Сарони давлатҳо - дар Душанбе 14 сентябри соли 2004, нухум - дар Боку соли 2006 ва даҳум - дар Техрон моҳи марти 2009. Мулоқоти ёздаҳум 15 июни соли 2011 дар шаҳри Астана, дувоздаҳум 16 октябри соли 2012 дар Боку, сенздаҳум - 1 марти соли 2017 дар Исломобод, ва чаҳордаҳум - 4 марти соли 2021 (ба тариқи онлайн дар шароити эпидемия). Гуфтанист, ки дар мулоқоти ҳаштуми сарони давлатҳои СҲИ, ки 14 сентябри 2004 дар шаҳри Душанбе баргузор гардида буд, роҳбарони ҳайатҳо аҳамияти ҳамкории устувори кишварҳои узви СҲИ - ро дар тамоми соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт таъкид намуда, дастгирии худро ба рушди бештари ҳамкорӣ чихати расидан ба шукуфоии минтақа ва ҳамгироии бомуваффақияти он ба низоми ҷаҳонии хоҷагӣ изҳор карданд. Дар фаромади кори мулоқоти мазкур Ёълумияи Душанбе қабул гардид. [1;192]. Созмони мазкур барои кишварҳои узв ҳамчун платформаи муҳокимаи роҳҳои боло бурдани самаранокии имкониятҳои тиҷоратӣ ва сармоягузори хидмат намуда, ҳадафи аслиаш эҷоди бозори ягонаи мол ва хизматрасонист. Бо вучуди он ки забони расмӣ созмон англисӣ будааст, вижагии созмон дар он аст, ки куллан аз давлатҳои мусулмоннишин таркиб ёфтааст. Тавре ки аз санадҳои барномавӣ бармеояд, аҳдоф ва усули ҳамкориҳо чунинанд:

- рушди устувори иқтисодии кишварҳои узв;
- рафъи тадриҷии монеаҳои тиҷоратӣ ва мусоидат ба инкишофи тиҷорати дохили минтақавӣ; боло бурдани нақши СҲИ дар тавсеаи тиҷорати ҷаҳонӣ; ҳамгароии иқтисоди кишварҳои узв бо иқтисоди ҷаҳонӣ;
- либерализатсия ва хусусигардони иқтисодиёт;
- сафарбарии заҳири моддии минтақаи СҲИ;
- коркарди босамари зарфияти кишоварзӣ ва саноатии минтақаи СҲИ; - ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи мубориза бо қочоқи маводи муҳаддир, ҳифзи муҳити зист ва таҳкими алоқаҳои таърихиву фарҳангии байни халқҳои минтақаи СҲИ;
- ҳамкории судманди дучониба бо созмонҳои минтақавӣ ва байналхалқӣ; - таъмини баробарии судманди кишварҳои узв;
- мутобиксозии ҳарчи бештари нақшаҳои иқтисодӣ ва нақшаҳои рушд бо ҳадафҳои наздиктарин ва дарозмуддати СҲИ;
- талошҳои муштарак баҳри дастёбии озодона ба бозори ашёи хом ва маҳсулоти тайёри кишварҳои узв берун аз ҳудуди минтақаи СҲИ;
- таҳияи босамари ниҳодҳо, созишномаҳои ҳамкорӣ бо созмонҳои дигари минтақавӣ ва байналхалқӣ; - чорабиниҳои муштарак чихати коркарди бардошти ҳамоҳангшуда ба иштирок дар муоҳидаҳои минтақавӣ ва глобалӣ;
- татбиқи стратегияи ҳамкориҳои иқтисодӣ ва мубодилаи таҷриба дар соҳаҳои маориф, илм, техника ва фарҳанг. [4]

Минтақаи фаъолияти ин созмон феълан 7 миллион километри мураббаъро бо шумули беш аз 300 миллион аҳоли фаро мегирад, ки аз зарфияти бузурги иқтисодӣ ва иҷтимоиву гуманитарӣ созмон гувоҳи меҳад. Ҳамкорӣ дар доираи СҲИ ба принципҳои баробарии соҳибхитӣ, эҳтироми тарафайн ва шарикӣ кишварҳои узв асос ёфтааст. Умуман, дар равобити байнихамдигарии кишварҳои Созмон бештар унсурҳои иқтисодӣ афзалият дошта, самти сиёсии он чандон равшан ба назар намерасад. Нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти сиёсиву иқтисодии Созмон дар самитҳои сарварони давлатҳои узви СҲИ, ки соле ду маротиба баргузор мегарданд, муқаррар карда мешаванд. Дар ин ҳамошиҳо шароити объективӣ татбиқи сиёсат ва стратегияи СҲИ баррасӣ мешаванд. Метавон гуфт, ки ин вохуриҳо ҳамчун маҳфилҳои мубодилаи афкор оиди масоили гуногуни ҳислати минтақавӣ ва глобалӣ дошта истифода мешаванд. Аз ҷумла аз соли 1992 то соли 2000 шаш

вохурӣ дар сатҳи олӣ - дар Техрон (феврали соли 1992, июни соли 2000, март 2009), Истанбул (июли соли 1993, октябри соли 2002), Исломобод (март 1995), Ашқобод (майи соли 1996 ва ғайринавбатӣ - майи соли 1997), Алмаато (майи соли 1998) ва Техрон (июни соли 2000), Душанбе (сентябри соли 2004), Боку (майи соли 2006), баргузор гардида буданд, ки дар рафти онҳо чунин санадҳои муҳим ба монанди эълумияи Истанбул ва Аҳдномаи таҷдидёфтаи Измир қабул карда шуданд, ки ба таҷдиди куллии назар ба стратегия ва афзалиятҳои созмон оварда расонданд. Фаъолияти Созмон дар марҳилаи кунунӣ тибқи Нақшаи амали Кветта (1993), нақшаи рушди ҳамкориҳо дар соҳаи нақлиёти Алмаато (1993, 1998), Эълумияҳои Истанбул (1993), Исломобод (1995), Ашқобод (1996, 1997), Аҳдномаи Измир (1996), Техрон (2000) ба танзим дароварда мешаванд. Таҳлили санаду қарорҳои ҳамоишҳои баргузор шуда ба мо имкон медиҳад, ки чунин самтҳои афзалиятноки ҳамкориҳои кишварҳои узвӣ муайян намоем:

1. Ҳамкорӣ дар соҳаи тиҷорат. Аз рӯзҳои аввали истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсатеро пеш гирифт, ки он ба самти рушди устувори иқтисодӣ, инчунин таъмини рушду тавсеаи иқтисодӣ дар сатҳи муосир ва мубаддалгардонии он ба қисми асосии сохтори иқтисодии ҷаҳонӣ равона шуда буд. Созишнома оид ба савдои транзитии СҲИ ва Созишномаи Сигавӣ оид ба ҳамлу нақл дар минтақаи СҲИ ва Созишномаи савдои СҲИ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо ва тасдиқ кардааст, барои рушди тиҷорат - ҳамчун ҷузъи асосии ҳамкориҳои минтақавӣ, нақши муҳим мебозанд. Созишномаи тиҷоратии СҲИ аз ҷониби Тоҷикистон дар рафти чаласаи 2 - юми вазирони савдои кишварҳои аъзои СҲИ, ки 15 - 17 июли соли 2003 дар Исломобод баргузор гардида буд, ба имзо расид ва бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 1163 аз 23 июни соли 2004 ба тасвиб расид. Созишномаи тиҷоратии СҲИ (ЭКОТА) бояд дар мӯҳлати қобили қабул рафъи ботадричи монеаҳои ғайриторифавӣ ва инчунин марҳала ба марҳала паст кардани торифҳои таъмин кунад. Бо мақсади ҳамоҳанг сохтани масъалаҳои гуногуни мутааллиқ ба Созишномаи ЭКОТА, намояндаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси ҳамоҳангсоз таъйин шудааст. Тибқи муқаррароти созишнома, Шӯро оид ба ҳамкорӣ барои мониторинг ва назорати иҷроиши созишнома таъсис дода мешавад. Ҳар як кишвари аъзо метавонад аз ҳисоби вазорату идораҳои дахлдор кумитаи ҳамоҳангсози миллии таъсис диҳанд, ки бо ЭКОТА кор мебаранд. Созишномаи Сигавӣ оид ба ҳамлу нақл ҳамчун стратегияи босамар ҷиҳати тавсеаи тиҷорат тавассути рушди ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи ҳамлу нақл арзёбӣ карда мешавад. Дар шароити кунунӣ ва дар ояндаи наздик муайян кардани ҷабҳаҳои авлавиятноки иқтисодӣ, ки ба рушди соҳаҳои гуногуни хоҷагидорӣ, таъмини шугли аҳоли ва беҳшавии некӯаҳволии он мусоидат карда метавонанд, зарур мебошад. Таҳлили ҳамгироии кишвар дар ҷаҳорҷӯби созмони мазкур нишон медиҳад, ки дар ояндаи наздик равобит миёни кишварҳои узв боз ҳам амиқтар хоҳад шуд. Роҳи нисбатан босамари татбиқи барномаҳо таъсис додани минтақаҳои озоди иқтисодӣ шуда метавонад. Минтақаҳои мазкур барои рушди иқтисодӣ омили асосӣ хоҳанд шуд. Аксари кишварҳои СҲИ дар ин самт таҷрибаи ғани доранд.

2) Яке аз соҳаҳои муҳими ҳамкорӣ бо кишварҳои Созмон - соҳаи сайёҳӣ мебошад. Камбудии асосӣ дар ин самт набуди зерсохтор буда, ба ин масъала сармоягузoron ҷалб карда мешаванд. Бояд зикр кард, ки танҳо бо роҳи эҷоди фазои ягонаи иқтисодӣ ва ҳамгироии амиқи минтақавӣ кишварҳои узв метавонанд амнияти рушди устуворро таъмин намоянд. Дар баробари ин масъалаи таҳияи асосҳои ҳуқуқии сиёсати тарофавӣ ва тиҷоратӣ дар минтақа зарурият пайдо кардааст. Ҳамкорӣ дар соҳаи нақлиёт Рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ҳар як минтақа аз бисёр ҷиҳат ба ҳолати зерсохтори нақлиёти он, ки дар таъмини ҳамкориҳо миёни кишварҳои минтақа нақши муҳим мебозад, вобаста аст. Аз ин лиҳоз, Нақшаи асосии рушди соҳаи нақлиёт дар минтақаи СҲИ ва Изҳороти ашқободии Мулоқоти ғайринавбатӣ дар сатҳи олӣ оид ба рушди зерсохтори нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ ва хатҳои об дар минтақаи СҲИ, ки дар ҷаҳорҷӯби Созмон қабул шудаанд, барои ҳамаи кишварҳои минтақа, аз ҷумла Тоҷикистон, ки дастрасӣ ба баҳр надорад, аҳамияти хоса доранд. Дар арафаи Саммити 4 - уми сарони кишварҳои СҲИ (13 майи соли 1996) Роҳи оҳани Сарахс - Течен - Машҳад ифтиҳо гардид, ки Аврупо ва Осиёро бо роҳи кӯтоҳтарин ба ҳам пайваستا, имкониятҳои Созмонро дар арсаи байналмилалӣ афзун кард. Роҳи оҳани мазкур як шохҳои Шохроҳи оҳани транссиёии Нақшаи асосии рушди соҳаи нақлиёт мебошад. Интиқоли бор

бо даҳлезҳои имрӯзаи нақлиётӣ, лағви саддҳои ғайритарофавӣ ва коҳиши мунтазами тарофаҳо дар мӯҳлатҳои мувофиқашуда имкон медиҳад, ки тиҷорати транзитӣ дар тамоми минтақаи СҲИ рушд дода шавад, ба тиҷорати наздисарҳадӣ мусоидат намуда, инчунин хароҷоти интиқоли бор кам карда шавад. Кишварҳои узв имкон доранд, зерсохтори ягонаи нақлиётӣ пайваست ба баҳро таъсис диҳанд. Ин иқдом дар шароити тавсеаи рабобити байналмилалӣ иқтисодӣ хеле муҳим мебошад. Дар ҳолати набуди имкониятҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ барои баромадан ба бандарҳои баҳрӣ, эҷоди даҳлези умумӣ тақдир ба ҳақиқат барои таҳкими аҳамияти геополитикӣ ва тиҷоратӣ - иқтисодӣ хоҳад шуд.

3.Ҳамкорӣ дар соҳаи энергетика. Ҳалли масъалаҳои мубрам ва босамари истифодаи захираҳои обӣ ва энергетикӣ яке аз соҳаҳои асосии ҳамкориҳои минтақавӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, лоиҳаи СҲИ оид ба муттаҳидсозӣ ва фаъолияти муштаракӣ системаи энергетикӣ минтақаи СҲИ афзалиятнок буда, Тоҷикистон оғози омӯзиши иқтисодӣ - техникӣ онро ҳамаҷониба дастгирӣ менамояд. Ҳамзамон, татбиқи фаъолияти муштарак дар соҳаи захираи барқ, истифодаи алтернативии манбаҳои энергетикӣ аҳамияти бузург дошта метавонад. Яке аз манбаҳои асосии алтернативӣ ин неруи офтоб мебошад. Нерӯи офтобро дар тараққиӣ соҳаи кишоварзӣ ва саноати минтақа истифода бурдан мумкин аст.

4.Ҳамкорӣ дар соҳаи мубориза алайҳи қочоқи маводи мухаддир. Дар котиботи СҲИ мақоми ҳамроҳсоз оид ба назорати маводи мухаддир ташкил ёфтааст. Дар ҷаҳорҷӯбаи ҳамкориҳои СҲИ бо дигар созмонҳои байналмилалӣ, ҳамкориҳои Созмон бо Раёсати СММ оид ба пешгирии ҷиноятҳо ва назорати маводи мухаддир хеле босамар аст.

5. Ҳамкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ. Тараққиёти соҳаи кишоварзӣ барои пешравии иқтисодӣ ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ нақши муҳим мебошад. Бо ин мақсад якҷанд машварати вазирони кишоварзии давлатҳои узви СҲИ баргузор гардид. Зимни онҳо ду санади муҳим - эълонияҳои Исломобод ва Анатолия, ки дар онҳо ҷаҳорҷӯбаи умумӣ ва самтҳои авлабиятноки ҳамкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ муайян карда шудаанд, қабул шуд. Машварат вазъияти соҳаи кишоварзии минтақаро ҷиҳати муайян кардани соҳаҳои дорои манфиати муштарак баррасӣ намуд. Дар ҷаҳорҷӯби машварат вазирон роҳҳои ҳалли масъалаҳои муҳими вобаста ба хушксолӣ, шароити номусоиди тиҷоратӣ дар соҳаи кишоварзӣ, сатҳи пасти маҳсулотнокӣ ва ғайраро мавриди муҳокима қарор доданд. Бо мақсади таҳияи нақшаи фарогири дарозмуддат оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ, котиботи СҲИ бо дастгирии техникӣ ва молиявии Созмони СММ оид ба озуқаворӣ ва кишоварзӣ (ФАО) ба тарҳрезии Стратегияи минтақавии СҲИ оид ба рушди кишоварзӣ ва амнияти озуқаворӣ машғул мебошад.

6. Ҳамкорӣ дар соҳаи саноат. Нақшаи амалиёти СҲИ оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи саноат қабул шудааст, ки соҳаҳои зеринро дар бар мегирад: беҳсозии фазои сармоягузорӣ, стандартизатсия, беҳсозии сифати маҳсулот, маҳви монеаҳои техникӣ, мусоидат ба тиҷорат, рушди сектори хусусӣ, таъсиси корхонаҳои саноатии хурду миёна, интиқоли таҷҳизот ва ғайра.

7. Ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг ва маориф. Тоҷикистон бо ҳамаи давлатҳои узви СҲИ алоқаҳои умумии фарҳангӣ ва таърихӣ дорад. Тавсеа ва таҳкими алоқаҳои фарҳангӣ бо давлатҳои узви СҲИ дар мадди назари роҳбарияти Ҳукумати Тоҷикистон қарор дорад. Тоҷикистон яке аз аввалин давлатҳои узви СҲИ мебошад, ки Ойинномаи ниҳоди фарҳангии СҲИ ва фонди илмӣи СҲИ - ро имзо ва тасдиқ намудааст. Ниҳодҳои мазкури минтақавии СҲИ бо мақсади таҳкими ҳамкориҳои фарҳангӣ ва илмӣ таъсис шудаанд.

Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ба таҳкими обрӯи эътибори байналмилалӣ хеш бо роҳи ба роҳ мондани ҳамкориҳои тарафайн бо созмонҳои мухталифи минтақавӣ байналхалқиро дорад. СҲИ аз 28 сентябри 1993 дорои мақоми нозир дар СММ ва Созмони Конфронси исломӣ мебошад. Аз ҷумла, Маҷмааи умумии СММ дар иҷлосияи 50-умини худ дар соли 1995 қатънома ро дар бораи ҳамкорӣ бо СҲИ қабул карда буд ва аз ҳамон ҷониб СҲИ мақоми нозирро дар СММ касб кардааст. Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ҳамчунин дар Созмони ҳамкориҳои исломӣ мақоми нозирро дошта бо дигар созмонҳои бонуфузи минтақавӣ аз қабилӣ Иттиҳоди Аврупо, ЭСКАТО ва АСЕАН робитаҳои судмандро ба роҳ мондааст. [5]

АДАБИЁТ:

1. Дипломатияи Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Дар ду ҷилд. Ҷилди 1. (Зери назари Ҳамроҳон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: «Ирфон», 2009, 296 с. – с. 190

- Кулаи Элахи и А.Р. Амели. Организация экономического сотрудничества (ОЭС), достижения и перспективы. Тегеран, издание Тегеранского университета, 2010. – 222 с.
- Наши махсуи маҷаллаи “ECO Chronicle” ба ифтихори 30-солагии Истиқлоли Тоҷикистон. <https://mfa.tj/ru/novosibirsk/view/7151/spetsialnyi-vypusk-zhurnala-khroniki-eko-posvyashchennogo30-letiyu-nezavisimosti-tadzhikistana>
- Организация экономического сотрудничества. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_экономического_сотрудничества#:~:text=Организация%20экономического%20сотрудничества%20\(ОЭС\)%20—,на%20основе%20Устава%20—%20Измйского%20договора%20С](https://ru.wikipedia.org/wiki/Организация_экономического_сотрудничества#:~:text=Организация%20экономического%20сотрудничества%20(ОЭС)%20—,на%20основе%20Устава%20—%20Измйского%20договора%20С)
- Организация экономического сотрудничества. <https://centrasia.org/cnt2.php?st=1063290189>
- В этом году Организация экономического сотрудничества (ЭКО/ОЭС) может получить новые административные органы. https://www.iran.ru/news/politics/28001/V_etom_godu_Organizaciya_ekonomicheskogo_sotrudnichestva_EKO_OES_mozhet_poluchit_novye_administrativnye_organ
- Расулзаде Т. В 2020-2021 годах город Душанбе будет столицей туризма стран-членов ЭКО (Организация экономического сотрудничества). <https://vecherka.tj/archives/40320>
- Шавкат Мирзиёв выступил на саммите Организации экономического сотрудничества. <https://review.uz/post/shavkat-mirziyoyev-vstupil-na-sammite-organizacii-ekonomicheskogo-sotrudnichestvahttps://review.uz/post/shavkat-mirziyoyev-vstupil-na-sammite-organizacii-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>. 04.03.2021
- Основные направления международного экономического сотрудничества : сущность и содержание. <https://izron.ru/articles/aktualnye-voprosy-ekonomiki-menedzhmenta-i-finansov-v-sovremennykh-usloviyakh-sbornik-nauchnykh-trud/sektsiya-10-mirovaya-ekonomika-i-mezhdunarodnye-ekonomicheskie-otnosheniya/osnovnye-napravleniya-mezhdunarodnogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-sushchnost-i-soderzhanie/>

СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДӢ ДАР ШАРОИТИ ТАБДИЛИ НИЗОМИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР

Манзур аз навиштани мақолаи мазкур таҳқиқ ва таҳлили яке аз созмонҳои муваффақи минтақавӣ - Созмони ҳамкории иқтисодӣ мебошад. Созмони ҳамкории иқтисодӣ созмони сиёсӣи иқтисодии байниқишварӣ мебошад, ки 12 март соли 1977 аз ҷониби Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ҷумҳурии Туркия ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон пас аз бастанӣ Паймони Измир таъсис ёфтааст ва бо ҷунин ном аз соли 1985 амал мекунад. Ҷуғрофияи амали созмон дар солҳои 90-уми асри гузашта бо шомил гардидани кишварҳои Осиёи марказӣ, Озарбойҷон ва Афғонистон васеъ гардид ва онро ба ташкилоти минтақавӣи дорои аҳамияти хоси геостратегиӣ ва имкониятҳои бузурги иқтисодӣ табдил дод. Дар ҷаҳорҷӯбаи Созмон аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор ҳуҷҷатҳо тасдиқ гардид, ба имзо расиданд: Паймони Измир, Созишнома оид ба тиҷорати транзитӣ дар минтақаи СҲИ, Созишномаи сӣгавии СҲИ оид ба ҳамлу нақли транзитӣ, Созишномаи тиҷоратии СҲИ, Ойинномаи Донишқадаи фарҳангии СҲИ, Ойинномаи Бунёди илмӣи СҲИ ва Ойинномаи Донишқадаи маорифи СҲИ. Мақсаду вазифаҳои дар асноди асосии Созмон баёншуда - Паймони Измир (Ойинномаи СҲИ), Барномаи рушди баҳши нақлиёт (Алмаато), Эълонии ашққободии воҳурии ғайринавбатии сарони давлатҳо ва ҳукуматҳои узви СҲИ дар бораи рушди зербинои нақлиёти коммуникатсия ва шабакаи хатҳои кубури фаромиллӣ дар минтақаи СҲИ ва Стратегияи ҳамкории иқтисодӣ дар минтақаи СҲИ рушди ҳамаҷонибаи иқтисоди бозории давлатҳои узви СҲИ ва ҳамгироии босуръати онҳоро ба низоми хоҷагидорӣи ҷаҳонӣ пешбинӣ мекунад.

Калидвожаҳо: Созмони ҳамкории иқтисодӣ, созмони минтақавӣ, Паймони Измир, Диди Созмони ҳамкории иқтисодӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, фазои ягонаи иқтисодӣ, стратегияи ҳамкории иқтисодӣ.

ОРГАНИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ СИСТЕМЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Одной из отличительных особенностей современных международных отношений является рост количества международных организаций и повышения их роли как влиятельных акторов международной сцены. Причем сегодня наравне с организациями глобального масштаба регионы выдвигают своих представителей наделяя их полномочий для защиты и продвижения собственных интересов. Организация экономического сотрудничества (ОЭС или ЕСО) - региональная межгосударственная экономическая организация, образованная в 1985 году и являющаяся правопреемницей Организации регионального сотрудничества для развития, действовавшей с 12 марта 1977 года. География ответственности организации расширилась после присоединения к ней в 90-е годы центрально-азиатские республики, Азербайджан и Афганистан. Организация служит платформой для обсуждения путей повышения эффективности развития и содействия расширению торговых и инвестиционных возможностей. Отличительная черта ЕСО заключается в том, что она состоит из преимущественно мусульманских государств, поскольку это торговый блок для центрально-азиатских государств, связанных со Средиземноморьем через Турцию, с Зан-Гюльфом через Иран и с Аравийским морем через Пакистан. Во взаимоотношениях стран ОЭС преобладают экономические составляющие и менее выражена политическая направленность. Основные задачи ОЭС заключаются в создании благоприятных условий для экономического развития в регионе, последовательной и поэтапной интеграции стран региона в систему мирохозяйственных отношений международного сообщества путем

налаживания взаимовыгодного внутрирегионального экономического сотрудничества и активной взаимопомощи по различным аспектам социально-культурного и научно-технического развития.

Ключевые слова: Организация экономического сотрудничества, региональная организация, Измирский договор, Концепция Организации экономического сотрудничества, региональные сотрудничества, единое экономическое пространство, стратегия экономического сотрудничества.

ORGANIZATION FOR ECONOMIC COOPERATION IN THE FACE OF TRANSFORMATION OF INTERNATIONAL RELATIONS

One of the specificities of modern international relations is the growing number of international organizations and their role as influential actors in the international scene and today, along with global organizations, the regions are putting forward their representatives giving them the power to protect and promote their own interests. The Organisation for Economic Cooperation (ECO) is a regional interstate economic organization founded in 1985 and is the successor to the Organization for Regional Cooperation for Development, which has been in operation since 12 March 1977. The organization's responsibilities expanded after the Central Asian republics, Azerbaijan and Afghanistan joined in the 1990s. The organization serves as a platform to discuss ways to improve development efficiency and promote trade and investment opportunities. The specificity of ECO is that it consists of predominantly Muslim states. Economic components prevail in the relations between the ECO countries and the political orientation is less pronounced. The main objectives of the ECO are to create favorable conditions for economic development in the region, to integrate the countries of the region in the system of world economic relations of the international community by establishing mutually beneficial intra-regional economic cooperation and active mutual assistance on various aspects of socio-cultural and scientific and technological development.

Keywords: Organization for Economic Cooperation, regional organization, Izmir Treaty, The concept of the Organisation for Economic Cooperation, regional cooperation, a unit economic space, a strategy of economic cooperation.

Сведения об авторе: *Рахимов Хаким* – Таджикский национальный университет, магистр кафедры международных отношений, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 888 – 44-49-05

Information about the author: *Rahimov Hakim* – Tajik National University Master of the Department of International Relations **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: 888 - 44-49-05

АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ ДЕКРЕТИ В. И. ЛЕНИН –“ОИДИ АЗНАВТАШКИЛКУНӢ ВА МАРКАЗОНИДАНИ КОРИ БОЙГОНӢ ДАР РСФСР”

*Раҳмонова Рамзия
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

1 юни соли 1918 Шӯрои Комиссарони Халқ декрет "Дар бораи азнавташкिल्диҳӣ ва марказонидани корҳои бойгонӣ"-ро тасдиқ намуданд, ки В. И. Ленин онро имзо кард ва ин як гардиши кулӣ дар сохтори бойгонии Давлати Шӯравӣ буд. Ин фармон ибтидои ташкили кори бойгонии сотсиалистӣ буд. Ин система ба принципи марказонии давлатии идоракунии бойгонӣ ва ташкили Фонди ягонаи давлатии бойгонии ҷумҳурӣ ҳамчун маҷмуаи тамоми маводи ҳуҷҷатии ба давлати шӯравӣ тааллуқдошта асос ёфтааст, ки он ба манфиати сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ истифода мешавад. Бо фармони 1 юни соли 1918 тамоми бойгонии муассисаҳои давлатӣ ҳамчун муассисаҳои идоравӣ барҳам дода шуданд. Ҳуҷҷатҳо ва маводҳои дар онҳо ҳифзшуда Фонди ягонаи давлатии бойгонии Ҷумҳурии Шӯравиро ташкил медоданд. Фонди бойгонии давлатӣ инчунин ҳамаи парвандаҳо ва мукотибаҳои мақомоти давлатиро, ки то 25 октябри (7 ноябри) 1917 ба итмом расида буданд, дар бар мегирифт. Корҳои ин муассисаҳо, ки аҳамияти ҳудро барои фаъолияти ҳаррӯзаи мақомоти нави Шӯравӣ, ки ба тобеият ва фармони Саридораи архив дохил мешаванд, метавонистанд дар бинои идораҳои марбута дар муддати муайян боқӣ монанд. Масъалаи ташкили материалҳои ҳуҷҷатии дастгоҳи давлатии помещикӣ-буржуазии Русияи пеш аз инқилобӣ, ки дар натиҷаи ғалабаи Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр шикаста шуда буд, ҳамин тавр ҳал карда шуд. Дар фармон инчунин ба Фонди бойгонии давлатӣ дохил кардани ҳуҷҷатҳо ва маводҳое, ки дар ҷараёни фаъолияти муассисаҳои Ҳукумати Шӯравӣ, ки Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр ба вуҷуд овардааст, пешбинӣ шуда буд. “Ҳама корҳои кунунӣ ва мукотибаи мақомоти давлатӣ, - гуфта мешавад дар фармон, - дар мӯҳлати барои ҳар як шӯба муқарраркардаи махсус дар назди онҳо боқӣ мемонад. Пас

аз гузаштани мӯҳлати муайян, ҳамаи парвандаҳои анҷомёфта ба Фонди бойгонии давлатӣ гузаронида мешаванд.” Аммо мақомоти давлатӣ ҳақ надоранд, ки дар ин мӯҳлат маводи мустанади дар ихтиёрашон бударо мустақилона соҳибӣ кунанд. Дар фармон гуфта мешавад, ки мақомоти давлатӣ ҳақ надоранд ягон парванда ва мукотиба ё ҳуҷҷатҳои инфиродиро бидуни иҷозати хаттии Саридораи бойгонӣ nobуд кунанд. Вайронкунандагони ин ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд (банди 5). Тавре ки мебинем, мутамарказгардонии шӯравии кори бойгонӣ ҳатто ба ҳуҷҷатҳои дар фаъолияти ҳаррӯзаи муассисаҳо тавлидшуда, то ҳуҷҷатҳои "идоракунии парвандаҳои ҷорӣ" паҳн мегашт. Мувофиқи маънои дақиқи фармони 1 июни соли 1918 Сарраёсати корҳои бойгонӣ ҳуқуқ дорад, ки беҳатари ҳуҷҷатҳоро аз лаҳзаи ташақкул ёфтани онҳо дар корҳои идораи муассисаҳо назорат кунад ва мӯҳлатҳои муқарраршудаи интиқоли ҳуҷҷатҳоро аз муассисаҳо ба бойгонии давлатӣ риоя намояд. Идоракунии фонди бойгонии давлатӣ бо фармони 1 июни 1918 ба зиммаи муассисаи махсуси давлатӣ - Сарраёсати корҳои бойгонӣ гузошта шудааст. Шӯъбаи асосии корҳои бойгонӣ ба Комиссариати халқии маорифи РСФСР дохил буд. Бо декрети 1 июни соли 1918 Ҳукумати Шӯравӣ аҳамият ва нақши Фонди бойгонии давлатиро, ки дар мамлакати мо ташкил карда мешуд, муайян кард. Пеш аз ҳама, Фонди бойгонии давлатӣ дорои ҳуҷҷатҳое буд, ки гузаштаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишвари моро дар марҳилаҳои гуногуни рушди таърихӣ худ тавсиф мекард. Аз ин бармеояд, ки фармон ба Бойгонии Марказӣ пешниҳод мекунад, ки фавран тартиби гирифтани шаҳодатномаҳоро аз Хазионаи архивии давлатӣ муқаррар кунад ва ҳуқуқи имтиёзнок барои гирифтани маълумоти таърихӣ ба шӯъбае дода шавад, ки дар фаъолиятҳои ҳуҷҷатҳои дахлдор ташақкул ёфтаанд (банди 6). Аҳамияти ҷаҳонӣ ва таърихӣ фармон аз он иборат буд, ки бори аввал дар таърихи инсоният мардуми меҳнаткаш ба азхудкунии материалҳои ҳуҷҷатҳои гузаштаи таърихӣ мамлакати худ шурӯъ намуданд. Минбаъд ин ҳуҷҷатҳо ба манфиати мардуми меҳнатӣ, сохтмони сотсиализм ва таҳқиқоти ҳамаҷонибаи илмӣ хизмат мекарданд. Дар ҳеҷ як мамлакати капиталистӣ дар бораи ҳифз ва истифодаи ёдгориҳои ҳуҷҷатҳои гузаштаи таърихӣ чунин ғамхорӣ ки аз ҷониби Ленин андешида шуда буд, вуҷуд надошт.

Фармони 1 июни соли 1918 заминаи минбаъдаи сохтмони бойгонӣ дар Давлати Шӯравӣ буд. Декретҳои минбаъдаи бойгонӣ принципҳои ташкили бойгонии шӯравиро, ки дар декрети Ленин «Дар бораи азнавташкилдихӣ ва марказонидани корҳои бойгонӣ» муқаррар карда шудаанд, инкишоф доданд. Шиносии ҷомеаи илмӣ давлатҳои хориҷӣ бо кори архивии Шӯравӣ бо роҳҳои гуногун суръат мегирифт. Аҳамияти калонро боздиди олимони хориҷии архившинос аз архивҳои давлатии шӯравӣ ташкил меод. Вақте дар хориҷа маълум шуд, ки дар архивҳои давлатии шӯравӣ, барои истифодабарии маводи ҳуҷҷатҳои даҳсолаҳои охир, аз ҷумла ҷанги якуми ҷаҳонӣ дастрас аст, бисёр олимони хориҷии машғули кор дар самти таърихи навин, барои иҷозати кор дар ин архивҳо, ба мақомоти Шӯравӣ муроҷиат намуданд. Ин корҳо имконият доданд, то маводҳои ба давлатҳои дигар мутлақо дастнорас, ба даст дароварда шаванд. Ҳамзамон ба онҳо имконият дод, то бо кори архивҳои Шӯравӣ шинос шаванд ва ин ба онҳо таассуроти бениҳоят калон бахшид. Баъзе архившиносони машҳур махсус барои шиносӣ бо бурдани кори архивӣ, ба ин ҷо ташриф меоварданд. Махсусан ташрифи архившиносии машҳур - директори Архиви миллии Фаронса Шарл Ланглуа, аҳамияти калон дошт. Бо дар назардошти овозаҳои бардурӯғи дар Аврупо паҳн шуда, ӯ умед дошт, то боқимондаҳои ночизи архиви русро мебинад. Аммо он чизе дар ҳақиқат дид, дар вай таассуроти бузургро ба вуҷуд овард. Ӯ эътироф намуд, ки кори архивӣ дар ИҶШС нисбати давлатҳои аврупоӣ дар зинаи нисбатан баланд қарор дорад. Дар мактуби хеш ба унвонии Саридораи бойгонӣ ӯ таассуротҳои худро баён карда, баъди бозгашт ба Фаронса, онро бо архившиносии фаронсавӣ шинос намуд. Дар паҳн намудани маълумотҳо оиди архивҳои Шӯравӣ дар Олмон, яке аз архившиносии маъруфи немис О. Г. Мейснер, мусоидат намуд. Дар мақолаҳои хеш оиди кори архивӣ дар ИҶШС ӯ очерки муфассали қонунгузории советӣ ва ҷорабиниҳои аниқ оиди кори архивиро баён намуда буд. Таваҷҷӯҳи хосаро дар хориҷа

баромад кардани ходимони бойгонии советӣ ба миён оварданд. Масалан, дар моҳи июли соли 1928 дар Берлин гурӯҳи олимони пешқадами немис «Ҳафтаи таърихӣ» ва намоишгоҳро бахшида ба илми таърихи Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил карданд. Бойгониҳои Шӯравӣ дар он ба таври ғаёб ширкат карда, намунаҳои шавқовартарини ҳуҷҷатҳои таърихӣ, нақшаҳо, диаграммаҳо ва суратгириҳои инъикоскунандаи таърихи сохтмони қорӣ дар ИҶШС -ро пешкаши тамошогарон намуданд. Аз тарафи В. В. Адоратский –муовини мудирӣ Саридораи бойгонӣ, маъруза оид ба сохтмони архивӣ дар ИҶШС карда шуд, ки он бо таваҷҷӯҳи беандоза истиқбол шуд.

Дар соли 1928 дар Осло конгресси байналхалқии илми таърих баргузор шуд. Дар сексияи архивии конгресс В. В. Адоратский бо маъруза оиди ҳолати қорӣ архивӣ дар РСФСР баромад намуд. Як қатор иштирокдорони конгресс, ки дар архивҳои шӯравӣ қор карда буданд, бо маъруза баромад намуда, ҷиҳатҳои мусбии қорӣ архивии шӯравиро қайд намуданд. Таасуроти бештарро ба шунавандагон масъала оиди алоқамандии байни архивҳои давлатӣ ва муассисаҳои амалкунанда ба миён овард. Чунки дар давлатҳои капиталистӣ ин масъала дар тӯли садсола санги монета буд. Қорӣ якҷояи дӯстонаи мақомоти ҳукумати ва архивҳо барои гузаронидани таҳқиқотҳои таърихӣ муҳим ва нобудсозии маводи архивии ба ниғаҳдорӣ мансуб набуда, зарур аст. Аҳамияти қалонро дар паҳн кардани маълумотҳо оиди сохтмони архив дар ИҶШС, матбуоти шӯравӣ, пеш аз ҳама журнали «Архивное дело» дошт. Журнали "Архивное дело" яке аз намунаи беҳтарини матбуоти архивӣ ҳисоб шуда, аз тарафи архившиносон ва донишманди Ғарб ҷиддӣ омӯхта мешуд. Муҳимтарин қонунҳои ҳукумати Шӯравӣ оиди қорӣ архивӣ дар саҳифаҳои журналҳои махсуси хориҷӣ баён ва шарҳ дода мешуданд. Нашрияҳои маводи ҳуҷҷатии Шӯравӣ, маҷмӯаи шартномаҳои махфӣ ҳукуматҳои подшоҳӣ ва муваққатӣ, ки бо роҳбарии Николай Маркин дар солҳои 1917-1918 нашр шуда буданд, таъсири бузурги байналмилалиро доштанд. Баъди ин маҷмӯаҳои муҳимтарин дар нашрияҳои «Красный архив», нашрияҳои гуногуни Саридораи бойгонӣ, силсилаи «Муносибатҳои байналхалқӣ дар замони империализм» ва ғайра ба таъъ расиданд. Баъзан дар журналҳои бонуфуз мақолаҳои қалон оиди ин нашрияҳо пайдо мешуданд. Оиди журнали «Красный архив» олими фаронсавӣ Рене Картел навишта буд: «Аз ин пас таърихи ин даврано, яъне аввали асри XX-ро бе истифодаи ҳуҷҷатҳои аз тарафи Саридораи бойгонӣ нашршуда, омӯхтан номумкин аст». (Е.В. Тарле. Архивное дело на Западе // Архивное дело, № XI-XII, с. 103) Хулас, омили муҳим дар таърихи қорӣ архивии баъди ҷанги якуми ҷаҳонӣ ин марказонӣ ва азнавташкилкунии архивҳо дар ИҶШС ба шумор меравад.

Танҳо баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, он вақте, ки дар ИҶШС таҷрибаи 40-солаи ҳамкории мақомотҳои махсуси архивро бо архивҳои муассисаҳои амалкунанда анҷом дод, дар давлатҳои капиталистии муттараққӣ дар ин масъала қадамҳои нахустин гузошта шуда буд. Дар ин давра, таваҷҷӯҳ ба қорӣ архивӣ дар ИҶШС мунтазам зиёд мешуд ва он пеш ҳама дар маҷлисҳои байналхалқии архивдорон ба таври равшан намудор мегардид. Аҳамияти байналхалқии асосии таҷрибаи сохтмони архивӣ, ин татбиқ, инкишоф ва муваффақияти қорӣ архивӣ дар давлатҳои сотсиалистӣ мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Максаков В.В. архивное дело в первые годы советской власти. М.: 1959.-158с. «Исторический архив», 1956, №5, 225с.

АҲАМИЯТИ ТАЪРИХИИ ДЕКРЕТИ В. И. ЛЕНИН “ОИДИ АЗНАВТАШКИЛКУНӢ ВА МАРКАЗОНИДАНИ ҚОРИ БОЙГОӢ ДАР РСФСР”

Дар мақола доир ба мавзӯи аҳамияти таърихӣ декрети В. В. Ленин, ки он 1 июни соли 1918 қабул шудааст маълумот дода мешавад. Аҳамияти ҷаҳонӣ ва таърихӣ фармон аз он иборат буд, ки бори аввал дар таърихи инсоният мардуми меҳнаткаш ба азхудкунии материалҳои ҳуҷҷатии гузаштаи таърихӣ мамлакати худ шурӯъ намуданд. Минбаъд ин ҳуҷҷатҳо ба манфиати мардуми меҳнатӣ, сохтмони сотсиализм ва таҳқиқоти ҳамаҷонибаи илмӣ хизмат мекарданд. Фармони 1 июни соли 1918 заминаи минбаъдаи сохтмони бойгонӣ дар Давлати Шӯравӣ буд. Декретҳои минбаъдаи бойгонӣ принципҳои ташкили бойгонии шӯравиро, ки дар декрети Ленин «Дар бораи азнавташкилдихӣ ва марказонидани қорҳои бойгонӣ» муқаррар карда шудаанд, инкишоф доданд. Шиносоии ҷомеаи илмӣ давлатҳои хориҷӣ бо қорӣ архивии Шӯравӣ бо роҳҳои

гуногун суръат мегирифт. Аҳамияти калонро боздиди олимони хориҷии архившинос аз архивҳои давлатии шӯравӣ ташкил меод. Вақте дар хориҷа маълум шуд, ки дар архивҳои давлатии шӯравӣ, барои истифодабарии маводи ҳуҷҷатии даҳсолаҳои охир, аз ҷумла ҷанги якуми ҷаҳонӣ дастрас аст, бисёр олимони хориҷии машғули кор дар самти таърихи навин, барои иҷозати кор дар ин архивҳо, ба мақомоти Шӯравӣ муроҷиат намуданд.

Калидвожаҳо: нигоҳдории ҳуҷҷатҳо, ташкили бойгонӣ, Ҳукумати Шӯравӣ, В. В. Ленин, фармон, бойгонии давлатӣ, бойгонии идоравӣ, бойгонии шӯравӣ, олимони хориҷӣ, ИҶШС, аҳамияти таърихӣ.

ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ УКАЗА В. И. ЛЕНИН - «О РЕОРГАНИЗАЦИИ И ЦЕНТРАЛИЗАЦИИ АРХИВНОГО ДЕЛА В РСФСР».

В статье приводится информация об историческом значении указа В.В.Ленина, принятого 1 июня 1918 года. Мировое и историческое значение указа заключалось в том, что впервые в истории человечество трудящиеся начали осваивать документальные материалы исторического прошлого своей страны. Кроме того, эти документы служили интересам трудящихся, строительству социализма и всесторонним научным исследованиям. Указ от 1 июня 1918 года явился основанием для дальнейшего строительства архива в Советском государстве. Последующие декреты архивов развивали принципы организации советских архивов, установленные Указом Ленина «О реорганизации и централизации архивной работы». Знакомство научной общественности зарубежных стран с работой советских архивов было по-разному ускорено. Большое значение имело посещение советских государственных архивов иностранными архивистами. Когда стало ясно, что советские государственные архивы доступны для использования в последние десятилетия, включая Первую мировую войну, многие зарубежные ученые, работающие в области современной истории, обратились к советским властям за разрешением работать в этих архивах.

Ключевые слова: хранение документов, архивная организация, Советское правительство, В. В. Ленин, указ, государственные архивы, административные архивы, советские архивы, зарубежные ученые, СССР, историческое значение.

THE HISTORICAL IMPORTANCE OF THE DECREE OF V.I. LENIN - "ON THE REORGANIZATION AND CENTRALIZATION OF ARCHIVAL WORK IN THE USSR "

The article provides information on the historical significance of Lenin's decree, which was adopted on June 1, 1918. The global and historical significance of the decree was that for the first time in the history of mankind, the working people began to master the documentary materials of the historical past of their country. Further, these documents served the interests of the working people, the construction of socialism and comprehensive scientific research. The decree of June 1, 1918 was the basis for further construction of the archive in the Soviet State. Subsequent decrees of the archives developed the principles of the organization of the Soviet archives, established by Lenin's decree "On the reorganization and centralization of archival work." The acquaintance of the scientific community of foreign countries with the work of the Soviet archives was accelerated in different ways. The visit of foreign archivists to the Soviet state archives had a great importance. When it became clear that the Soviet state archives were available for use in recent decades, including World War I, many foreign scholars working in the field of modern history turned to the Soviet authorities for permission to work in these archives.

Keywords: document storage, archive organization, Soviet Government, V. B. Lenin, decree, state archives, administrative archives, Soviet archives, foreign scholars, USSR, historical significance.

Сведения об авторах: *Рахмонова Рамзия* – Таджикский национальный университет, магистр 2 -го курса по специальности архивоведения исторического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17

Сангалиев Х. Б. – Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры историографии и архивоведения исторического факультета ТНУ **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17

Information about the authors: *Rahmonova Ramziya* – Tajik National University 2nd year master's Faculty of History, TNU **Address:**73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

Sangaliev Kh.B. – Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Historiography and Archival Studies, Faculty of History, **Address:**73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

ТАЪСИРИ ТАШАББУСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА РАВАНДҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ.

Самиев М. Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асри XXI бо тамоми таҳаввулоташ барои ҷомеаи ҷаҳон мушкилоте эҷод намудааст, ки роҳи ҳалли онҳо дар сатҳи глобалӣ баррасӣ мегардад. Норасоии оби тозаи ошомиданӣ, тағйирёбии иқлим ва обшавии пирахҳо имрӯз боиси нигаронии тамоми кишварҳо ва

созмонҳои ҷаҳонӣ гардидаанд. Дар чунин вазъият Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ наметавонад худро аз ҳалли мушкилоти глобалие чун норасоии оби тозаи ошомиданӣ ва тағйирёбии иқлим канор гирад. Тоҷикистон зери роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба арсаи ҷаҳонӣ қадам ниҳода, ҳамчун давлати соҳибистиқлол дар баробари ҳаллу фасли мушкилоти дохилӣ, тадриҷан таваҷҷуҳи ҷаҳониро ба масъалаҳои ҷалб кард, ки дар таъмини амният ва суботи ҷаҳон, вазъи муҳити зист, пешомадҳои рушди иқтисод ва дигар самтҳои ҳаёти умумибашарӣ аҳамияти хос доранд. Рушди саноат ва афзоиши аҳолии сайёра ба назар гирифта, Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур шуморид, ки нахустин ташаббуси глобалии экологии худро маҳз дар ҳалли муҳимтарин талаботи сайёра, яъне норасоии оби тозаи ошомиданӣ гузорад. Қобили зикр аст, ки баррасӣ гардидани мушкилоти норасоии об дар сатҳи ҷаҳонӣ аз ҷониби Тоҷикистон беасос нест. Зеро об ягона унсuri табиат аст, ки онро ягон ашёи хом иваз карда наметавонад. Аз ин рӯ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз ҷомеаи ҷаҳон даъват ба амал овард, ки ба масъалаи об на ҳамчун манбаи ҳаёт, балки ҳамчун воситаи ҳамкории байни кишварҳо ва омили рушди устувор назар андозад. Пешниҳод намудани соли 2003 ҳамчун соли байналмилалӣ “Оби тоза”, солҳои 2005 – 2015 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти “Об барои ҳаёт”, соли 2013 “Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об” ва солҳои 2018 – 2028 Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” аз ҷониби Тоҷикистон далели гуфтаҳои боло мебошанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар баррасӣ ва тарғиби ташаббусҳои Тоҷикистон оид ба ҳалли мушкилоти глобалии об нақши матбуоти даврии тоҷик низ назаррас аст. Бахусус, баъд аз пешниҳод намудани ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон дар масъалаи об, таваҷҷуҳи матбуоти расмӣ ва мустақили тоҷик ба ин мушкилот бештар гардида, ба воситаи мақолаву мусоҳибаҳои гуногун аҳли ҷомеа ба самаранок истифода бурдани об ва расидан ба қадри ин неъмат даъват шудааст. Инчунин, суҳанронӣ ва иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар конفرонсҳои сатҳи байналмилалӣ доир ба проблемаҳои глобалӣ, дар матбуот ба таври муфассал нашр гардида, хонандагонро аз мавқеъгирӣ ва нақши Тоҷикистон дар ҳалли ин мушкилот огоҳ намуданд. Дар партави ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон, рӯзноманигорони тоҷик назари коршиносони дохил ва хориҷи мамлакатро дар муҳим ва ҳалкунанда будани иқдомҳои ҷаҳонии Тоҷикистон пурсон шуда, натиҷаи онро пешниҳоди хонандагон гардониданд. Дар баробари наشري мақолаву хабарҳои гуногун оид ба ташаббусҳои глобалии Тоҷикистон марбут ба об, дар матбуоти тоҷик инчунин мушкилоти ҳуди Тоҷикистон дар масъалаи таъмини пурраи аҳоли бо оби тозаи ошомиданӣ ва дигар проблемаҳои муҳими экологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар сиёсати ҷаҳонӣ агар суҳан дар атрофи ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол чараён гирад, сараввал номи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон ва иқдоми башардӯстонаи ӯ оид ба масъалаҳои марбут ба об ба забон гирифта мешавад. Аммо дар баробари ин ташаббуси инсонпарварона Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон дар самти ҳалли масъалаҳои амниятӣ, мубориза бо терроризм, экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддира низ аз сиёсатмадорони ташаббускори радаи аввали ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад. Новобаста аз мавҷудияти захираҳои зиёди об аз ҳисоби пирияхҳои калонҳаҷм дар баъзе кишварҳои ҷаҳон бо сабаби афзоиши аҳоли ва тағйир ёфтани иқлим норасоии оби тозаи ошомиданӣ рӯз то рӯз бештар эҳсос мешавад. Тибқи маърузаи Созмони Милали Муттаҳид (СММ) дар соли 2003, агар дар Африқо 11% - и об ба 13% - и аҳоли рост ояд, пас дар Осиё 36% - и об ба 60% - и аҳоли рост меояд. [100, с. 9] Ба воситаи овардани чунин маълумот СММ ба ҳулосае омадааст, ки яке аз сабабҳои норасоии об дар кишварҳои ҷаҳон ин нобаробарии қитъаҳои гуногун, бахусус вазъи душвори қитъаи Осиё мебошад, ки беш аз нисфи аҳолии ҷаҳон дар он умр ба сар мебарад, аммо танҳо 36% - и оби сайёра дар ихтиёр дорад. Дар така ба чунин маълумоти СММ метавон гуфт, ки нобаробар тақсим шудани об дар баъзе кишварҳои ҷаҳон пеш аз ҳама ба истифодаи нодурусти он вобаста аст. Дар ин робита коршиносон муайян намудаанд, ки яке аз сабабҳои асосии норасоии об дар Осиёи Марказӣ, истифодабарии захираҳои оби мавҷуда аз ҷониби кишварҳои поёноб барои талаботи соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад. [88, с. 209] Аммо бояд қайд намуд, ки шурӯъ аз соли 2018, сафари нахустини расмӣ Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Шавкат Мирзиёев ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҳар гуна баҳс атрофи истифодабарии захираҳои оби минтақа миёни Тоҷикистону Ўзбекистон, махсусан дар масъалаи сохтмони НБО-и Роғун хотима гузошт. Ба созиши ниҳой расидани роҳбарони ду кишвари минтақа, яъне Тоҷикистону Ўзбекистон

имкон дод, ки 16 ноябри соли 2018 чархи аввалини НБО – и Роғун ботантана аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба кор дароварда шавад. Зимни суханронӣ дар маросими оғози кори чархаи нахустини НБО – Роғун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Роғун»-ро омили муҳимтарини пешрафти иқтисодиву иҷтимоии кишвар ном бурда, изҳор дошт, ки «Роғун» бо истифода аз манбаи таҷдидшавандаи истеҳсоли нерӯ ва барқи аз лиҳози экологӣ тозаӣ худ ба ҳамаи кишварҳои минтақа хизмат карда, обанбори он барои танзими захираи об, хусусан, дар солҳои камобиву хушксолӣ нақши бузург хоҳад бозид». [15] Дар назар аст, ки НБО-и мазкур соли 2028 пурра ба фаъолият дароварда шавад. Коршиносони соҳа, ҳамчунин чунин ақидаро низ пешниҳод намудаанд, ки “норасоии об дар Осиёи Марказӣ табиатан бо камшавии минтақаҳои ҷангалзор вобаста аст”. Тибқи пажӯҳиши коршиносон танҳо 1% кам кардани майдони ҷангалзор, нигоҳдории намӣ, ғизогирии дарёҳо ва дигар сарчашмаҳоро то 2% кам мекунад. [11, с.16]. Ба арсаи байналмилалӣ чун давлати соҳибистиқлол қадам ниҳода, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ҳаллу фасли мушкилоти дохилӣ тадриҷан тавачҷӯҳи ҷаҳонӣро ба масъалаҳои ҷалб намуд, ки дар таъмини амният ва суботи ҷаҳон, вазъи муҳити зист, пешомадҳои рушди иқтисод ва дигар самтҳои ҳаёти умумибашарӣ аҳамияти хосаро бархӯрдоранд. Дар ин росто ташаббусҳои Тоҷикистон дар бобати истифодаи оқилонаи захираҳои об ба манфиати халқҳо ва кишварҳо бидуни зарар овардан ба табиат ва муҳити зист аҳамияти калон дошта, аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамовозӣ ва дастгирии ҷиддӣ ёфтанд. Ҷумҳурӣ ба ҳалли масъалаҳои минтақавӣ дар соҳаи об ба усулҳои эътирофшудаи байналмилалӣ оид ба истифодаи одилонаю оқилона ҷонибдор буда, пайваста ҳамчун ташаббускори пешниҳодҳо, тарафдори такмил додани низоми минтақавии марбут ба шабакаҳои идоракунии муштараки захираҳои об баромад мекунад.

Эмомалӣ Раҳмон 1 октябри соли 1999 дар Иҷлосияи 54-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид зимни суханронии худ пешниҳод кард, ки соли 2003 - Соли оби тоза эълон гардад. Дар асоси ин ташаббус 20 сентябри соли 2000 дар Иҷлосияи 55-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид соли 2003 ҳамчун “Соли байналмилалӣ оби тоза” эълон карда шуд. Дар ҷаҳорчӯби чорабиниҳои марбут ба Соли байналмилалӣ оби тоза рӯзҳои 29 август – 1 сентябри соли 2003 дар шаҳри Душанбе Форуми байналмилалӣ оид ба оби тоза баргузор гардид, ки дар он аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ғояи эълон кардани солҳои 2005-2015 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” пешниҳод гардид. Ин ташаббусро иштирокчиёни Форум дастгирӣ намуданд. 23 декабри соли 2003 Маҷмаи умумии Созмони Милали Муттаҳид дар асоси Эълонии Душанбе Қатъномаи дахлдорро қабул карда, солҳои 2005-2015-ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои ҳаёт” эълон кард. Дар таърифи ин қатънома Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яқоя бо ниҳодҳои СММ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ 30 май - 1 июни соли 2005 дар шаҳри Душанбе Конфронси байналмилалӣ доир ба ҳамкории минтақавӣ дар ҳавзаи дарёҳои фаромарзиро баргузор кард. Чорабиниҳои мазкур дар байни ду рӯйдоди бузург - Форуми 3-юми Ҷаҳонии Об дар соли 2003 дар ш. Киото ва Форуми 4-уми Ҷаҳонии Об дар соли 2006 дар ш. Мехико як риштаи васлкунандаи хубе гардид. Ҳамчун кишвари ташаббускори ду қатъномаи басо муҳими Маҷмаи умумии СММ доир ба эълон намудани “Соли оби тоза” (2003) ва Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» (2005-2015), Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи бомуваффақият ва пешравиҳои ҳадафҳои ин Даҳсола ба таври ҷиддӣ алоқамандии худро нишон дод. Дар Иҷлосияи 60-уми Маҷмаи Умумии СММ пешниҳод гардид, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ташаббускори Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» - 2005-2015, Конфронси байналмилалӣ, ки баргузор мегардад, ба мақсади баҳрогузориҳои самаранокӣ амал, натиҷагирӣ аз Даҳсолаи байналмилалӣ ва барои паҳн намудани иттилоот оид ба комёбиҳои ҷаҳонӣ ҷалби тавачҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд истифода карда шавад. Дар робита ба ин 21 декабри соли 2009 аз ҷониби Маҷмаи умумии СММ қатъномаи нав доир ба зарурати амалӣ кардани таҳлили миёнамӯҳлати гузаронидани Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» - 2005-2015 қабул гардид. Ҳамин тариқ, ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон

дастгирӣ ёфт ва 8-10 июни соли 2010 дар шаҳри Душанбе Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба таҳлили иҷрои миёнамӯҳлати амал «Об барои ҳаёт» баргузор гардид, ки мақсад аз он арзёбии пешравиҳо дар муддати тайшуда дар самти татбиқи ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ об ва муайян намудани вазифаҳои актуалӣ дар давраи қисмати дуввуми Даҳсола буд. Дар ҷаҳорҷӯбаи омодагӣ ба Конфронси байналмилалӣ ва бахшида ба Даҳсолаи байналмилалӣ оид ба об 22 марти соли 2010 дар шаҳри Нью-Йорк таҳти сарпарастии СММ муколамаи интерактивӣ сатҳи баланд гузаронида шуд, ки дар он ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Сарвазири кишвар Оқил Оқилов ширкат варзид. Бояд зикр намуд, ки Тоҷикистон ба ҳалли мушкилоти об назари фарогир дошт, ки дар форумҳои байналмилалӣ пайгирона пешниҳод мешуданд ва мақсад аз онҳо ҳарчи бештар коҳиш додани мушкилоти ҷойдошта буд. Масалан, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми 5-уми Ҷаҳонӣ об, ки 20-22 марти соли 2009 дар Стамбули Туркия баргузор шуда буд, суҳанронӣ намуда, пешниҳод кард, ки санадҳои асосии ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи идоракунии захираҳои об бо назардошти талабот ва таҳдидҳои муосир мутобиқ карда шаванд.

Ташаббуси дигари Президенти Тоҷикистон роҷеъ ба ҳамкорӣ дар соҳаи об низ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ёфта, 20 декабри соли 2010 Созмони Милали Муттаҳид тибқи қатъномае, ки дар ин асос қабул кард, соли 2013-ро Соли байналмилалӣ ҳамкориҳо дар соҳаи об эълон намуд. Ин ташаббус ба таҳкими ҳамкориҳою танзими муносибатҳо нигаронида шуда, аз ҷаҳорҷӯбаи фаҳмиши классикӣ ақибмондаи собиқӣ он раҳӣ меёбад, раванди муколама дохил карда мешавад ва аз таҷрибаи пешрафта дар ҳалли масъалаҳои баҳсноку низоъангез, аз ҷумла, идоракунии захираҳои оби дарёҳои фаромарзӣ истифода карда мешавад. Ин иқдом метавонад ба ҳамкориҳои ҷиддӣ васеъ ва таҳия гардидани созишномаҳои одилона ва оқилона дар робита ба ҳавзаҳои дарёҳои фаромарзӣ дар минтақаҳои гуногуни дунё оварда расонад. Президенти Тоҷикистон бағоят муҳим будани ин масъаларо на танҳо ҷиҳати дастбӣ ба ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» 2005-2015 ҳамчун омили пешбаранда таъкид намуд, балки барои расидан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола низ омили ҳалкунанда шуморид. Албатта, бо чунин ташаббус баромад кардан заминаҳои ҳудро дорад. Беш аз нисфи захираҳои оби равони ҳавзаҳои баҳри Арал дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вучуд меоянд. Ҷумҳурий ҳамеша барои дар ҳолати қаноатбахш нигоҳ доштани иншоотҳои воқеъ дар соҳилҳои дарёҳои дохилимарзӣ худ корҳои хизматрасонӣ ва техникӣ ба анҷом мерасонад ва бо ин роҳ кишварҳои поёнобро бо захираҳои оби зарурӣ таъмин менамояд. Вале ин гуна хизматрасониҳо ҷуброн намешаванд ва ҳаққи Тоҷикистон аз ҷониби кишварҳои поёноб рӯя намегардад. Дар ҳоле ки Тоҷикистон ҳамчун яке аз бунёдгузoron ва аъзои фаъоли Бунёди Байналмилалӣ Наҷоти Арал пайвасти сиёсати ҳамкорӣ ва ҳамгироиро дар байни кишварҳои ҳавзаҳои дарёҳои Ому ва Сир пеш мебарад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурий дар соли 2011 зарурати ҳамгироиро бори дигар таъкид намуд. Самти дигари мавзёгирҳои Тоҷикистон ба масъалаи тағйирёбии иқлим ва коҳишёбии пиряхҳо вобастагӣ дорад. Президенти Тоҷикистон масъалаи тағйирёбии иқлимро ҳамчун таҳдиди асосӣ ба захираҳои об арзёбӣ намуда, дар Форуми 3-юми Ҷаҳонӣ доир ба иқлим 31 август -4 сентябри соли 2009 дар Женева, сипас дар Конфронси 15-уми ҷонибҳои Конвенсияи СММ оид ба тағйироти иқлим дар Копенгаген, Дания (7-18 декабри соли 2009) пешниҳод намуд, ки Бунёди байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо таъсис дода шавад.

Айни замон барои минтақаи Осиёи Марказӣ дар баробари фоҷиаи баҳри Арал таҳдиди дигар - хатарҳои марбут ба кӯли Сарез вучуд дорад. Бонки Ҷаҳонӣ ва Барномаи рушди СММ тадқиқоти махсусро гузаронида, ҳисоботи ҷандасӣ ва тарҳи байналмилалиро доир ба паст кардани хатарҳои кӯли Сарез пешниҳод намуданд. Ин мушкилиро ба ҳисоб гирифта, Тоҷикистон дар Конфронси байналмилалӣ нисбати коҳиш додани офатҳои табиӣ марбут ба об (Душанбе, 2008) ва Конфронси байналмилалӣ оид ба проблемаи кӯли Сарез (Норак, 02-04.2009) дар бораи таъсис додани Консорсиуми байналмилалӣ доир ба истифодаи оби кӯли Сарез ва таъмини аҳолии кишварҳои минтақа бо оби тозаӣ нӯшоки

пешниҳод намуд. Консортсиуми мазкур дар шароити камбуди рӯзафзуни об на танҳо аҳолии кишварҳои минтақаро бо оби тозаи нӯшокӣ таъмин карда метавонад, балки эҳтимоли хатари рахнаёбии сарбанди Усой ва таҳдиди онро ба 5,5-6 млн. нафар аҳолии Тоҷикистон, Афғонистон, Ўзбекистон ва Туркменистон, ки шумораи умумиаш қариб 60 миллион нафар мебошад, аз байн бардорад. Лозим ба ёдоварист, ки чун идомаи ин ташаббус дар соли 2011 таҳти сарпарастии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кӯмаки молии баъзе созмонҳои байналмилалӣ дар ш. Душанбе бахшида ба 100-солагии пайдоиши кӯли Сарез баргузори Конфронси байналмилалӣ дар назар аст. Доираи дигари ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои амниятӣ, мубориза бо таҳдиду холишҳои замони муосир, аз ҷумла терроризм, тундгароӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддирро дар бар мегирад. Дар ин самт яке аз масъалаҳои муҳимтарин таъмини амният ва сулҳу субот дар кишвари ҳамсоя – Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон аст. Дар робита ба пешниҳодоту ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини амну субот дар Афғонистон бояд зикр кард, ки сарҳади он бо Тоҷикистон қариб 1400 км дарозӣ дорад. Аз ин лиҳоз таъмини сулҳу субот дар ин давлати ҳамсоя яке аз омилҳои хеле муҳими амнияти кишварҳои ҳамсоя, аз ҷумла Тоҷикистон мебошад. Бо дарназардошти он, ки чандин сол инҷониб дар Афғонистон нооромӣ ва муқовимати яроқнок ҳукмфармост ва танҳо бо роҳҳои низомӣ ҳал намудани мушкилоти ин кишвар ғайриимкон аст, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тавачҷӯӣ ҷомеаи ҷаҳониро ба таҷдиди иқтисодӣ иҷтимоӣ кишвари ҳамсоя ҷалб намуд. Дар ин ҷода қабл аз ҳама Тоҷикистон бо кори амалӣ натиҷаи чунин ташаббусҳоро нишон доданӣ шуд. Дар дарёи сарҳадии Панҷ бо маблағгузори Созмони Оғохон ва Ҳукумати ШМА пайи ҳам панҷ пули хурду бузург сохта шуд, ки дар ҳаллу фасли мушкилоти аҳолии ноҳияҳои наздисарҳадии Афғонистон, аз ҷумла, дарёфти ҷои қор, хариди маводи ғизоӣ ва рӯзгор, доруворӣ, гирифтани муолиҷа дар шифохонаҳои ноҳияҳои сарҳадии ҷониби Тоҷикистон ва ғайра нақши муҳим мебозанд. Бо сохта шудани ин пулҳо дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ҳамчунин бозорҳои наздисарҳадӣ ташкил ёфтанд, табодули мол бамаврифт афзуд. Хусусан, баъд аз мавриди истифода қарор гирифтани пули бузурги мошингузари Панҷи Поён – Бандари Шерхон (соли 2007) табодули мол миёни Тоҷикистону Афғонистон чанд маротиба афзоиш ёфт. Дар тақвияти чунин нақшаҳо Тоҷикистон чанд лоиҳаи минтақавӣ коммуникатсионӣ пешниҳод кардааст, ки онҳо дар ҳолати амалӣ шуданашон Афғонистонро тавассути роҳҳои мошингарду оҳан бо кишварҳои ҳамсоя мепайванданд ва озодона ба ҷанубу шимол, хусусан ба бандарҳои баҳрӣ роҳ мекушоянд. Пешниҳоди дигари Президенти Тоҷикистон вобаста ба Лоиҳаи энергетикӣ минтақавӣ CASA-1000 (CASAREM) мебошад, ки он соли 2007 дар Ислонбод байни 4 давлати Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ - Қирғизистон, Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон ба имзо расид ва соҳтмони он дар наздиктарин мӯҳлатҳо, қабл аз фарорасии соли 2014 бояд шурӯъ шавад. Ба ин лоиҳа Россия низ барои шомил гардидан омодагӣ изҳор намудааст. Тибқи ин лоиҳа барқ ба Афғонистон ва Покистон содир карда мешавад, ки он хусусан барои таъмини сулҳу субот ва эҳёи ҳаёти осоишта ва иқтисоди кишвари ҳамсоя хизмат хоҳад кард. Қобили зикр аст, ки Тоҷикистон ташаббусҳои кишварҳои дигарро низ дар бобати дастгирии Афғонистон мепазирад ва аз онҳо пуштибонӣ мекунад. Ин аст, ки бо пешниҳоди Тоҷикистон ҷаласаи панҷуми Конфронси байналмилалӣ барои ҳамкориҳои минтақавӣ иқтисодӣ бо Афғонистон соли 2011 дар Душанбе баргузор хоҳад шуд. Як нуқтаи хеле муҳимро низ бояд ёдрас шуд, ки ҳанӯз моҳи июни соли 1998 дар Маҷмааи Умумии Созмони Милалӣ Муттаҳид Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷомеаи ҷаҳонро даъват намуда буд, то барои гирифтани пеши роҳи интиқоли маводи мухаддир ва паҳн шудани он берун аз дохили марзи Афғонистон дар атрофи ин кишвар садди шикастнопазире бо номи “минтақаи амният” ё “тасмаи амниятӣ” бунёд карда шавад. Бояд зикр кард, ки дар ҷаҳорҷӯбаи Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) низ Тоҷикистон нисбати дастгирии Афғонистон, ки бо кишварҳои ҷанубии иштирокчиҳои ин созмон ҳамсарҳад аст, таклифҳо манзур карда буд. Аз ҷониби Президенти Тоҷикистон пайваستا таъкид карда мешуд, ки бо мақсади расонидани кӯмаки бештар ба

раванди истиққори амну субот дар Афғонистон, ҷалби ин кишвар дар фаъолияти САҲА зарур аст. Дар натиҷаи ҷидду ҷаҳди роҳбарияти кишвар, Афғонистон ба ҳайси кишвари шарик дар фаъолияти САҲА иштирок менамояд. Бо мақсади ба эътидол овардани вазъи Афғонистон пешниҳод гардида буд, ки кишварҳои иштирокчиҳои САҲА барои таҳкими сарҳади Афғонистону Тоҷикистон сарҳи гиранд. Дар натиҷа, дар шаҳри Душанбе Коллеҷи олии идораи сарҳад таъсис дода шуд. Дар барномаҳои таълимии он коллеҷ кормандони ниҳодҳои қудратии Афғонистон ширкат меварзанд. Дар доираи барномаҳои таълимӣ машғулиятҳои амалӣ бо иштироки сохторҳои марбут ба Афғонистон дар пули “Панҷи Поён” низ баргузор мегарданд. Мисли ҳамин Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси узви Созмони ҳамкории Шанхай аз вақти таъсисёбии он ҳамеша барои иштироки Афғонистон ба ҳайси кишвари даъватшаванда дар ҷаласаҳои Созмони ҳамкории Шанхай дар сатҳи коршиносон, вазирони қорҳои хориҷӣ, сарвазирон ва президентҳо эътибори махсус медиҳад. Бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон формати нави ҳамкории Тоҷикистон, Афғонистон ва Эрон ташаккул ёфт ва дар саммитҳои ин “сегона” баррасии мушкилоти Афғонистон моҳияти аввалиндараҷа дорад. Бо мақсади муассиртар сохтани тадбирҳо барои таъмини сулҳу субот дар Афғонистон ва ҳамкориҳо бо он бо ташаббуси Тоҷикистон соли 2009 дар шаҳри Душанбе мулоқоти нахустини сарони давлатҳои Тоҷикистон, Россия, Афғонистон ва Покистон (“Ҷорғонаи Душанбе”) баргузор гардид. Гузашта аз ин бо ташаббуси Тоҷикистон мулоқотҳои якҷояи роҳбарони Тоҷикистон, Афғонистон ва Покистон баргузор шуда буданд, ки ҳадаф аз онҳо қабл аз ҳама ҷустуҷӯи роҳҳои иловагии таъсиррасонӣ ба ҳалли мушкилоти Афғонистон буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбати равандҳои, ки боиси нигаронии аҳли башарият мегарданд, хусусан ҳатари таҳдидҳои нав, фалокатҳои экологӣ ва зухуроти манфии вобаста ба ҷараёни ҷаҳонишавӣ бетараф буда наметавонад. Аз ин хотир, пешниҳоди ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистон аксаран дар ду самт сурат мегирифтанд. Ҷалб намудани таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба мушкилоти ҷаҳонӣ ва минтақавӣ, ҷустуҷӯи роҳҳои қоршиш додан ё бартараф намудани онҳо тавассути ҳамдастӣ ва ҳамкорӣ самти асосии чунин мавзёгирӣ аст. Ҳамчунин, аз дигар тараф Тоҷикистон борҳо пофишорӣ намудааст, ки механизмҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ ҳалли масъалаҳои фарогир, шурӯъ аз Созмони Милалӣ Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо бояд ба талаботи замон мувофиқ гардонид шаванд. Ба ин хотир, Роҳбари Тоҷикистон роҷеъ ба ислоҳоти сохторӣ ва фаъолияти СММ, бахусус Шӯрои Амниятӣ он, САҲА ва дигар созмонҳои байналмилалӣ минтақавӣ мавқеи кишвари худро манзур карда буд.

Мақсад аз чунин ташаббусҳо пеш аз ҳама ба вучуд овардани шароити хуби зист барои башарият, таъмини сулҳу субот ва амният дар кишварҳо, ривож додани ҳамкориҳо ва муносибатҳои самарабахш, саривақт ҷилавгирӣ намудан аз зухуроти манфии раванҳои иҷтимоӣ ва табиӣ ва ғайра мебошад. Шоёни зикр аст, ки аксари қулли ташаббусҳои Тоҷикистон аз ҷониби кишварҳои дигар дастгирӣ ёфтаанд ва амалӣ мешаванд. Беҳуда нест, ки 20 сентябри соли 2010 дар Нью-Йорк дар Маҷлиси умумӣ сатҳи олии Маҷмаи Қулли Созмони Милалӣ Муттаҳид бахшида ба масъалаҳои Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола пас аз суҳанронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Муовини Дабири Қулли СММ Ша Тсу Кан бо назардошти дастовардҳои намоёни Тоҷикистон ва ташаббусҳои ҷаҳонӣ роҳбари он оид ба масоили об изҳор дошт: «Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон – чемпиони ҷаҳон дар ҳалли масоили глобалӣ вобаста ба об аст».

Тоҷикистон бо истифода аз мақому манзалати худ, ки дар сиёсати ҷаҳонӣ сол то сол мустаҳкам мешавад, минбаъд низ дар ин самт қорро фаъолтару васеътар пеш хоҳад бурд.

ТАЪСИРИ ТАШАББУСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА РАВАНДҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар сиёсати ҷаҳонӣ агар суҳан дар атрофи ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол ҷараён гирад, сараввал номи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон ва иқдоми башардӯстонаи ӯ оид ба масъалаҳои марбут ба об ба забон гирифта мешавад. Новобаста аз

мавҷудияти захираҳои зиёди обӣ аз ҳисоби пирахҳои калонҳаҷм дар баъзе кишварҳои ҷаҳон бо сабаби афзоиши аҳоли ва тағйир ёфтани иқлим норасоии оби тозаӣ ошомиданӣ рӯз то рӯз бештар эҳсос мешавад.

Калидвожаҳо: масъалаҳои амниятӣ, терроризм, экстремизм, маводи мухаддир, сиёсатмадорон, ғайриқонунӣ, пирахҳои калонҳаҷм, ҷаҳони муосир, норасоии об, ташаббусҳои байналмилалӣ, соҳибистиқлол.

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНИЦИАТИВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИЕ ПРОЦЕССЫ.

В мировой политике, если мы говорим о международных инициативах независимого Таджикистана, то правильно будет первым упомянуть имя Основателя мира и национального единства, Лидера нации Эмомали Рахмона и его гуманитарные инициативы по водным вопросам.

Несмотря на наличие больших водных ресурсов из-за больших ледников в некоторых странах мира из-за роста населения и изменения климата, наблюдается нехватка чистой питьевой воды.

Ключевые слова: проблемы безопасности, терроризм, экстремизм, наркотики, политики, нелегал, большие ледники, современный мир, нехватка воды, международные инициативы, независимость.

IMPACT OF INTERNATIONAL INITIATIVES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON CENTRAL ASIAN PROCESSES.

In politic world, if we are talking about international initiatives of independent Tajikistan, it would be correct to be the first to mention the name of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation Emomali Rahmon and his humanitarian initiatives on water issues.

Despite the availability of large water resources due to large glaciers in some countries of the world due to population growth and climate change, there is a shortage of clean drinking water.

Keywords: security problems, terrorism, extremism, drugs, politicians, illegal, big glaciers, modern world, water scarcity, international initiatives, independence.

Сведения об авторе: *Самиев Манучехр Холахмадович* – магистр второго курса, специальность дипломатия и внешняя политика **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Samiev Manuchehr Kholahmadovich* – second-year Master's student specialty Diplomacy and Foreign Policy **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

МИНТАҚАГАРОИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ВОҚЕИЯТИ ИМРӢЗА

Файзуллозода Тахмина
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мубрамияти мавзӯи интиҳобшуда аз вазъи ташаккули равобити байни кишварҳои Осӣи Марказӣ – Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон ва Ўзбекистон дар соҳаҳои мухталиф дар паҳноии минтақаи ягонаи Осӣи Марказӣ бармеояд. Вақтҳои охир, масъалаи ҳамгирӣ, кооператсия байни кишварҳои минтақа аз доираи мувоҳисаҳои оммавӣ ба рӯзномаи вохӯриҳои сарони давлатҳои минтақа ворид шудааст. Аз ин хотир, дар таҳқиқоти мазкур кӯшиши ёфтани ҷавоб ба саволҳои: Дар кадом соҳаҳо ҳамкориҳои зичи кишварҳо метавонад нафъи бештар оранд? То кадом ҳад ҳамгироии минтақавӣ дар Осӣи Марказӣ зарур аст ва кадом стратегия метавонад муваффақ бошад? То кадом ҳад кӯшиш ва ҳаваси минтақасозӣ байни элитаҳои кишварҳо мустақкам аст ва ё ин хоҳишҳо зуҳуроти беруна ҳастанд, танҳо берун аз минтақа баррасӣ мегарданд? Оё таҷрибаи таърихӣ ҳамгироии минтақавӣ мавҷуд аст ва агар бошад, кадоме аз онҳо метавонад барои ҳамгироии мусоидат кунад? Фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҳақиқати имрӯза назди кишварҳои минтақа вазифаи мухталифро пеш гузоштанд. Бе муболиға, байни онҳо онҳо масоили ба роҳ мондани ҳамкориҳои судманд бо ҳамсоягон ва таъмини суботи амниятӣ минтақавӣ, ташкил намудани механизмҳои сиёсӣ ва иқтисодии ҳамкорӣ дар минтақа мебошад. [1;170] Лекин дар шароити мавҷуда, мушкilotҳои гуногун низ мавҷуданд, аз қабili давлатҳои нави мустақил дар масъалаҳои таҳкими соҳибхитиёрии миллий ҳассосии амиқ нишон медиҳанд ва ба ғояи супурдани қисме аз ҳокимияти худ ба зерсохторҳои болоимилии минтақавӣ худдорӣ менамоянд, [2;89] масоили мазкур вобаста ба нобаробарии байни давлатҳо чӣ аз ҷиҳати ҳудуд, аҳоли, мавҷудияти захираҳои табиӣ ва чӣ аз ҷиҳати дастрасӣ

ба масирҳои асосии транзитӣ шиддат мегирад ва ниҳоят дар Осиёи Марказӣ, моделҳои гуногуни сохтори сиёсӣ ва модернизатсияи иқтисодӣ ташаккул ёфта истодаанд, ки ҳамгироии минтақавиро мушкилтар мегардонанд. [3;344] Дар таҳқиқоти олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон мо силсилаи проблемаву мушкилот, аз ҷумла рақобату муборизаи ниҳонӣ барои сарварӣ дар минтақа, ихтилофи назари кишварҳои шомили минтақа оид ба масъалаи истифодаи захираҳои обу энергетика, холишҳои амниятӣ – исломишавии тундгаро, терроризм ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир – мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд. [2;124] Лозим ба зикр аст, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ мушкилоту масъалаҳои ҳалталаб сершуморанд – аз масъалаи истифодаи об ва баҳсҳои сарҳадӣ сар карда, то таҳдиду хатарҳои арсаи амниятӣ субот. Решаи ин проблемаҳоро дар таърихи муштараки шӯравии кишварҳои минтақа бояд ҷӯст ва ин масъалаҳои ҳалталаб ба ҳамаи мамлакатҳои минтақа дахл доранд. Агар бо шеваи бадеӣ ибрази назар кунем, пас метавон гуфт, ки кишварҳои минтақа бародарони саркашу мағруреро мемонанд, ки бар иллати дилозорихии замони гузашта наметавонанд якҷо шуда, масъалаҳои ногузири муштаракро ҳаллу фасл намоянд. [6;237] Вале ин ҳолат проблемаҳои мавҷударо бартараф намекунад, баръакс, онҳо ташаннуҷ пайдо карда, қодиранд ба пайомадҳои сангинтар боис шаванд. Агар давлатҳо байни ҳамдигар ба ифоқа омада натавонанд, пас бигузор мушкилот ба ҳукми тамоми минтақа гузошта шавад. Дар ҷаҳорҷӯбаи чунин сохторҳои байнидавлатӣ, ба монанди Созмони Ҳамкории Шанхай, Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, альфон маҳз ҳамин фароянд сурат мепазирад. [5;178] Ҳамгироиро ғояи татбиқнашаванда хонда, бисёр андешамандон минтақаро яке аз имкониятҳои ҳалли мушкилоти ҷамъшуда бо шеваи созандаю конструктивӣ маҳруму бенасиб месозанд. Бояд қайд намуд, ки дар ҷаҳони муосир минтақагарой дар баробари ҷаҳонишавӣ ба сифати тамоюли муайянкунандаи рушди ҷаҳони муосир, муайянкунандаи самтҳои асосии рушд ва ҷойгоҳи кишварҳо дар низоми ташаккулёбандаи муносибатҳои байналхалқӣ баромад мекунад. Аз нуқтаи назари амалӣ омӯзиши равандҳои минтақавӣ ба мо имконият медиҳад, ки сиёсати давлатҳои минтақаро бо мақсади муайян намудани на танҳо манфиатҳои миллӣ, балки имкониятҳои мусоиди берунаро барои тавсеаи ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар доираи минтақаро таҳлил намоем.

Нуқтаҳои асосии мавзӯи мазкурро мо ба ин васила баррасӣ менамоем:

1. Ғояи асосии ҳамгироии минтақавӣ кадом марҳиларо аз сар гузаронидааст ва ин таҷриба бо чи анҷомид.
2. Минтақасозии Осиёи Марказӣ аз берун чи гуна аст. Кадом субъектҳои сиёсати минтақавӣ ва глобалӣ доир ба минтақасозии Осиёи Марказӣ чи қорҳоро анҷом доданд ва кадом стратегияро пеш гирифтаанд. То кадом ҳад ин стратегияҳо амалӣ шуда истодаанд ва ё на.
3. Кадом имконот, сарчашмаҳо ва заминаҳои ҳамгироии минтақавӣ ва минтақасозӣ дар Осиёи Марказӣ мавҷуданд, ки барои созмони минтақаи ягонаи натавонҳо ҷуғрофиву сиёсӣ, балки таърихиву фарҳангӣ мусоидат менамоянд.
4. Минтақасозии Осиёи Марказӣ мумкин аст, ки танҳо дар асоси мановфеи иқтисодии ин давлатҳо сурат гирад, ё ин раванд бояд фарогири тамаддуни-фарҳангӣ дошта бошад?
5. Дар байни омилҳои дигари муттаҳидсозӣ, инчунин зарурати нигоҳ доштани субот ва таъмини амният аз як қатор хатарҳо ва таҳдидҳои анъанавӣ ва ғайрисуннатӣ ба рушди кишварҳои Осиёи Марказӣ мавҷуд аст.

Байни кишварҳои минтақа монандиҳо ва алоқаҳои мавҷуданд, ки имкон медиҳанд дар оянда ҳамгироии байни онҳоро имконпазир гардонанд:

- ҷойгиршавии стратегийи он дар маркази қитъа ва имкони таъсири вазъи он ба амният ва суботи қисмати Авруосиё;
- Баҳамвобастагӣ ба инфрасохтори обӣ-энергетикӣ ва шабакаҳои энергетикӣ;
- масирҳои нақлиётӣ ба ҳам пайвастаи фароавруосиёгӣ, ки имкон медиҳанд Шимолро бо Ҷануб ва Шарқро бо Ғарб пайваст намояд;

- унсурҳои шабеҳи инфрасохтори системаи маориф, илм, фарҳанг ва идоракунии маъмурӣ.

Ҳамчунин ташкили платформаҳои муколамаи СА + 1 (Осиёи Марказӣ + Ҷопон, Осиёи Марказӣ + Иттиҳоди Аврупо, Осиёи Марказӣ + Афғонистон), ташаббуси Чини “Як камарбанд, як роҳ”, лоиҳаи русиягии Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва ғайраҳо мавриди омӯзиш қарор гирифтанд. [9;237]

Таҳқиқоти мазкур аввалин кӯшишест баҳри муайян намудани ченакҳо, ҷанбаҳо ва омилҳои пешбурди минтақагарой дар Осиёи Марказӣ. Дар оянда мавзӯи мазкур дар шакли тадқиқотҳои васеътари илмӣ ва таҳлилии омода мегарданд.

АДАБИЁТ

1. Central Asian Lego: Who is configuring the region? / Edited by Dr. S. Kushkumbayev Almaty, 2016, 44 pp
2. Внешнеэкономические связи постсоветских стран в контексте евразийской интеграции // Отв. ред. Л.Б. Вардомский, А.Г. Пылин. – М.: ИЭ РАН, 2014.
3. Дадабаева З.А., Кузьмина Е.М. Процессы регионализации в Центральной Азии: проблемы и противоречия: Научный доклад. – М.: Институт экономики РАН, 2014. – 55 с.
4. Евразийские интеграционные проекты в восприятии постсоветских стран и Китая // Под ред. Е.М. Кузьминой. – М.: ИЭ РАН, 2013.
5. Кадырбекова Б.С., Чукубаев Е.С. Регионализм и регионализация Центральной Азии // Вестник КазНУ № 1 (57), 2012.
6. Казанцев А.А. Сценарии эволюции ситуации в Большой Центральной Азии после 2014 года // Ежегодник ИМИ. 2013. Выпуск 2. «Афганский лабиринт»: перспективы развития ситуации после 2014 года // Гл. ред. А.А. Орлов, отв. ред. выпуска А.А. Казанцев. – М.: МГИМО-Университет, 2013. Вып. 2 (4).
7. Кузьмина Е.М. Внешние экономические интересы как фактор экономического развития Центральной Азии // Научный доклад. — М.: ИЭ РАН, 2013.
8. Пять государств и/или один регион? Национально-региональный дуализм в Центральной Азии// http://www.fes-centralasia.org/files/assets/Regionale%20Projekte/CAPG/пять%20государств_new.pdf
9. Регионализация в Центральной Азии. Стратегия Казахстана// https://www.researchgate.net/publication/332604966_Centralnoaziatskij_regionalizm_v_kontekste_globalizacii_i_regionalizacii/link/5cbffee8a6fdcc1d49aa4416/download
10. Салимов Фаррух Насимович. Региональная стабильность в контексте центральноазиатской стратегии России и Китая (2001-2014 гг.): диссертация ... кандидата Исторических наук: 07.00.15 / Салимов Фаррух Насимович; [Место защиты: Таджикский национальный университет], 2017.- 190 с.
11. Центральная Азия 2027: меняющийся стратегический ландшафт. Вероятные сценарии на 10 лет вперед. Шаймергенов Т.Т., Абишева М.А. и др. – Астана: Издательство Библиотеки Первого Президента РК – Елбасы, 2017. – 108 с.
12. Центральноазиатское LEGO: кто конструирует регион/ Под редакцией д.п.н. С.Кушкумбаева. Алматы, 2016. – 44 с.
13. Чукубаев Е.С., Кыдырбекова Б.С. Регионализм и регионализация Центральной Азии// <https://articlekz.com/article/7827>

МИНТАҚАГАРОИИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ: ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ВОҚЕИЯТИ ИМРӢЗА

Масъалаҳои минтақасозии Осиёи Миёна аз доираи бахсҳои илмӣ ва ҷамъиятӣ (бахусус ҷанбаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва тамаддунии он) натавонанд ба рӯзномаи иқтисодӣ, балки сиёсӣ ва фарҳангии мулоқоти музокираҳои сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ ворид гардиданд. Дар ин бора, пеш аз ҳама мулоқоти нахустини сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ дар арафаи ҷашни байналмилалии Наврӯз (соли 2018) дар Остона тақдир бахшид. Минтақагарой дар Осиёи Марказӣ бори дигар ба мавзӯи мубрами мубоҳиса табдил ёфтааст. Фаъолияти афзояндаи Ўзбекистон дар пешбурди ҳамкориҳои минтақавӣ, ташкили платформаҳои муколамаи СА + 1 (Осиёи Марказӣ + Ҷопон, Осиёи Марказӣ + Иттиҳоди Аврупо, Осиёи Марказӣ + Афғонистон), ташаббуси Чини Роҳи Камарбанд, ки тамоми кишварҳои Осиёи Марказиро фаро мегирад ва дигар равандҳои ба ин монанд таҳқиқот ва рушди бештари илмӣ ва коркарди стратегияҳои миллий ва минтақавиро барои ба даст овардани имкониятҳо ва хоҳиш додани хатарҳои пайдошударо талаб мекунанд.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, минтақасозӣ, ҳамгирӣ, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон, ҷомеаи фарҳангӣ ва тамаддунӣ, таърихи минтақа, Хуросон, Мовароуннаҳр, Туркистон.

РЕГИОНАЛИЗАЦИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ И РЕАЛИИ СОВРЕМЕННОСТИ

Вопросы регионализации из научного и общественного диспута (особенно исторические и культурно-цивилизационные ее аспекты) перешли не только в экономическую, но и политическую и культурной повестку

встреч и переговоров глав центрально-азиатских государств. Этому способствовало в том числе первая встреча глав государств Центральной Азии в преддверии международного праздника Навруз (2018) в Астане.

Регионализм в Центральной Азии снова становится актуальной темой для дискуссии. Растущий активизм Узбекистана в продвижении регионального сотрудничества, создание диалоговых платформ ЦА+1 (ЦА+Япония, ЦА+ЕС, ЦА+Афганистан), Китайская инициатива Пояс и Путь, охватывающая все страны ЦА, и другие похожие процессы требуют более детального изучения и разработки национальных/региональных стратегий для использования открывающихся возможностей и уменьшения возникающих рисков.

Ключевые слова: Центральная Азия, регионализация, интеграция, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан, Узбекистан, культурно-цивилизационная общность, история региона, Хорасан, Мавераннахр, Туркистан.

REGIONALIZATION OF CENTRAL ASIA: HISTORICAL ASPECTS AND REALITIES OF MODERNITY

The issues of regionalization from the scientific and public debate (especially its historical, cultural and civilizational aspects) passed not only into the economic, but also the political and cultural agenda of the meetings and negotiations of the heads of Central Asian states. This was facilitated, among other things, by the first meeting of the heads of state of Central Asia on the eve of the international holiday of Navruz (2018) in Astana. Regionalism in Central Asia is once again becoming a hot topic of discussion. Uzbekistan's growing activism in promoting regional cooperation, the creation of CA + 1 dialogue platforms (Central Asia + Japan, Central Asia + the EU, Central Asia + Afghanistan), the China Belt and Way initiative, covering all Central Asian countries, and other similar processes require more detailed study and development of national / regional strategies to seize opportunities and reduce emerging risks.

Keywords: Central Asia, regionalization, integration, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, cultural and civilizational community, history of the region, Khorasan, Maverannahr, Turkistan.

Сведения об авторах: *Файзуллозода Тахмина* - Таджикский национальный университет, магистр кафедры дипломатии и внешней политики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Fayzullozoda Takhmina* - Tajik National University, Master of the Department of Diplomacy and Foreign Policy, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

НИЗОМНОМА «ОИДИ ТАШКИЛИ КОРИ АРХИВИИ ҶИШ ТОҶИКИСТОН»: ТАРКИБ, МУНДАРИҶА ВА АҲАМИЯТ

Сангалиев Х. Б., Ҷабборов М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар қолаби давлатдории Шуравӣ, тибқи талаботҳои декрети ленинии соли 1918 «Оиди азнавташкилкунӣ ва марказонии кори архив дар РСФСР.01 июни соли 1918 дар Тоҷикистон, нисбати дигар республикаҳои иттифоқӣ дертар ба сохтмони кори архивии мустақил, аз охири соли 1930 (31 октябр) оғоз карда мешавад. Дар пешрафти кори архивии Тоҷикистон мавҷуд набудани санади ҳуқуқию меъёрии архивӣ, ки дар асоси он тамоми сохтор, вазифаҳо, ӯҳдадорӣҳо, ҷавобгариҳо оиди архивӣҳо ва кори архивӣ муқаррару ҳисси масъулият баланд мешуд, монеагӣ эҷод мекард. Вобаста ба ин Идораи марказии архивӣ (ИМА) лоиҳаи санади меъёрӣ-ҳуқуқии архивии Тоҷикистонро таҳия карда ба баррасии КИМ ва ШКХ ҶИШ Тоҷикистон пешниҳод кард. Лоиҳаи қарор 20 марти соли 1931 бо қарори №5 «Оиди тасдиқ ва дар амал тадбиқ кардани «Низомнома оиди ташкили кори архивӣ дар ҶИШ Тоҷикистон», тасдиқ карда шуд. [2,13] Низомнома аз принципҳои сотсиалистии милликунории мероси ҳуҷҷатӣ, санадҳои қонунгузории архивии РСФСР, бо назардошти дастурҳои Ҳукумати СССР, ки соли 1929 ҳангоми таъсиси Управління марказии архивии Умумииттифоқ додашуда, бар меомад.[1,334] Он аз 4 фаслу 78 модда иборат буд. Мутобиқи моддаи 1 фасли 1-и Низомнома Фондии ягонаи давлатии архивии ҶИШ Тоҷикистон (ҶЯДА ҶИШ Тоҷикистон) таъсис дода шуд. Ба таркиби он ҳамаи маводи архивии марбут ба таърихи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии халқи тоҷик дар давраи тоҷиклобӣ ва давраи шӯравии дар ҳудуди ҶИШ Тоҷикистон офаридашуда, мансуб дониста шуданд. [3,29] Моддаи дууми фасли якум мафҳуми маводи архивиро муайян кард. Дар зери он маводи асли инъикоскунандаи ғайриқонунии гузаштаи муассиса, ташкилот ва шахсони

ҷудогонаи расмӣ ва фардӣ, коргузории намуди аврупоӣ бо тамоми гуногунии ҳуҷҷатҳо ва қоғазҳои таркиби он, девонҳо, лафтарҳо* ва дигар намуди коргузории миллий-таърихӣ, ҳуҷҷатҳои алоҳида, қоғазҳои корӣ ва маҷмӯи онҳо; намудҳои гуногуни сабт, мактуб, хотираҳо, рубоӣҳо, дастнависҳои асарҳои олимон ва асарҳои бадеӣ, расмҳо, нақшаҳо, сабтҳои асл аз эҷодиёти даҳонӣ, инчунин рӯнавиштҳои тасдиқшудаи ивазкунандаи асли мавод, фаҳмида мешуд. [3,30] Гуногунии маводҳои архивии ба таркиби ФЯДА Тоҷикистон шомил шаванда дар моддаи сеюми Низомнома муайян карда шуданд. Ба он маводи зерин мансуб дониста шуданд:

- фондҳои архивии мақомоти олии сиёсӣ, идоракунии дохилӣ, худидоракунии хоҷагии халқ, қувваҳои мусаллаҳ, суд ва ҷамоатчиӣ аз замони қадим то ҳозир, аз ҷумла ҳамаи муассиса, ташкилот ва корхонаҳои давлатӣ, миллий, сулолавӣ, кооперативӣ, ҳизбӣ, динӣ, маорифпарварӣ, илмӣ касбӣ ва ғайра;

- фондҳои архивии муассиса, ташкилот ва корхонаҳои молиявӣ, қарзидиҳӣ, саноатӣ, сармояи молӣ ва дигар соҳаҳои фаъолияти хусусӣ-капиталистӣ (нақлиётӣ, суғуртавӣ, комиссиявӣ ва монанди ин), ки бо низоми ҳуқуқи инқилобӣ ё бо амри Ҳокимияти Шӯравӣ миллий кунонида шуда буданд, инчунин ҳамаи фондҳои архивии муассисаҳои контсессионии ба фаъолияти иншоотӣ, таҷҳизонии техникӣ, ҷустуҷӯӣ ва истифода машғул буда;

- маводи мансуби вазъи коргарон ва хизматчиён дар муассисаҳо, иттиҳодияҳо ва корхонаҳои хусусӣ ва давлатӣ, мавод оид ба масъалаҳои шаклҳои таърихӣ заминдорӣ, истифодаи замин ва об, аз ҷумла, вақф, заминҳои амлоқӣ, маводҳои мансуб ба бекҳо, мансабдорони динӣ ва дунявӣ (қушбегӣ, атолиқ, девонбегӣ, меҳтар, парвоначӣ, шайхулислом, хоҷа калом ва ғайра), шаҷараҳо;

- маводи архиви шахсии ходимони замони забткориҳои рус, ходимони анксулинқилобӣ ва муҳоҷирони сафед, дастхатҳои архивӣ ва маҷмӯаҳои рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, асли асарҳои илмӣ ва бадеӣ, маводи ҷопӣ, дастнавис ва монанди ин ки мақсади ташвиқу тарғибу дар байни омма доро буданд, коллексияҳои архивӣ, рӯзномаҳо, хотираҳо, мукотибаи шахсии ходимони инқилобӣ, давлатӣ ва дигар шахсони маъруф. [3,29-30]

Низомнома ба таркиби ФЯДА мӯҳлатҳои ворид кардани ҳуҷҷатҳоро ба тариқи зайл муқаррар кард:

- аз муассисаҳо, ташкилотҳо ва корхонаҳои амалкунанда баъди 5 соли анҷом дар коргузорӣ; мақомоти маҳалӣ баъди 3 сол;

- иттиҳодияҳои давлатии контсессионӣ ва иҷоравӣ баъди ба охир расидани мӯҳлати шартнома;

- негативҳои навори суратӣ ва кинофилмҳо баъди 5 соли истеҳсолшавӣ.

Банди 8-уми фасли 1 Низомнома ҳуқуқи муаллифӣ маводи ФЯДА-и Тоҷикистонро ба давлат мансуб донист. Ҳуқуқи истифодаи маводи ФЯДА бо мақсадҳои илмӣ ва маълумотӣ ҳамаи муассисаҳо, ташкилотҳо ва корхонаҳои Тоҷикистон, дигар Республикаҳои иттифоқӣ ва СССР, инчунин шахсони алоҳида дониста шуда, хариду фурӯши он манъ карда шуд. Барои ғайриқонунӣ нест кардан, зарар расонидан, пинҳон кардан, истифодаи ғайриқонунии маводи ФЯДА шахсони гунаҳкор бояд мутобиқи тартиби ҷиноятӣ ба ҷавобгарӣ кашида мешуданд. Мудирияти ФЯДА Тоҷикистон ба зиммаи Идораи марказии архивии Тоҷикистон вогузор шуд. Маводи ФЯДА дар Архиви марказии таърихӣ дар шаҳри Сталинобод, Архиви марказии Иқилоби октябр ва шӯъбаҳои он дар шаҳрҳои Хуҷанд ва Хоруғ, дар Архивҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ марказонӣ карда шуданд. Дар Архивии марказии таърихӣ ва шӯъбаҳои он санадҳои қадима ва ҳамаи маводи мансуб ба таърихи халқи тоҷик то 31 декабри соли 1917 офаридашуда ва дар Архиви марказии Иқилоби октябр ва шӯъбаҳои он бошад, маводи муҳими архивии давраи сохтмони Шӯравӣ маҳфуздорӣ мешуданд. Низомнома вазифаҳои асосии ИМА Тоҷикистонро муайян кард, ки онҳо аз ташкили истифодаи ҳаматарафа ва пурраи ФЯДА Тоҷикистон бо мақсадҳои сохтмони сотсиалистӣ, рушди қувваҳои истеҳсолии Тоҷикистон, инчунин ҳамкорӣ бо муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ барои вазифаҳои умумӣ ва фаъолияти ҷорӣ

иборат буданд. Ба ИМА Тоҷикистон, ҳамчун мақоми ихтиёрдор ба ФЯДА Тоҷикистон, ҳамаи чорабиниҳо марбут ба нигоҳдорӣ, фаҳмонидан, коркард ва истифодаи маводи архивӣ, гузаронидани корҳои банақшагирии умумии архивҳои давлатӣ ва пайвасти ин корҳо бо нақшаҳои сохтмони хоҷагидорию фарҳангии Тоҷикистон, дар ҳолатҳои зарурӣ аз нав гурӯҳбандӣ кардани маводи архивӣ, қабули чораҳои дахлдор бо мақсади сохтмони пайдарпайи биноҳои махсуси таҷҳизонидашуда барои маводи архивӣ, даъват ва татбиқи чорабиниҳои гуногун вобаста ба вазифаҳои умумии дар боло нишон додашуда, вогузор карда шуданд. [3,32] ИМА ҳамчун мақомоти олии роҳбарии илмӣ кори архивӣ дар республика бояд таҳия ва тайёр кардани дастурҳо, қоидаҳо, дастурамалҳо оиди кори архивӣ, коркарди илмӣ масъалаҳои архившиносӣ ва техникаи архивӣ, методҳои тадқиқи кори архивӣ, ташкили пайдарпайи истифодаи маводи архивӣ барои эҳтиёҷоти сохтмони сотсиалистӣ ва илмӣ, ҷустуҷӯи маводи ҳазинаи давлатии архивӣ, нашри ҳуҷҷатҳои таърихӣ, тайёр кардани рӯйхатҳо, феҳристҳо, маълумотномаҳои архивӣ ва органи матбуотӣ оиди масъалаҳои сохтмони архивӣ, андешидани чораҳои тайёр кардани кадрҳои архивӣ, ташкили курсҳо, лексияҳои оммавӣ, нигористони ҳуҷҷатҳои архивӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои илмӣ бо архивҳо ва муассисаҳои илмӣ-таърихӣ дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, инчунин бо муассисаҳои илмӣ ва ташкилотҳои давлатҳои хориҷӣ, ки маводро оиди таърихи Осиёи Миёна меомӯзанд ё маҳфӯздорӣ меkunанд ва дигар вазифаҳои мансуб ба соҳаи архивӣ-илмӣ бударо ба анҷом мерасонид. [3,33] Дар назди ИМА Тоҷикистон Шӯрои илмӣ (дар ҳайати намоёндагони мақомоти архивӣ, дигар муассисаҳои илмӣ-таърихӣ, ҳизбӣ-шӯравӣ) мавҷуд буд. Он чун мақомоти машваратӣ, бояд баррасӣ ва ҳалли масъалаҳои тадқиқоти архивиро анҷом меод. Дар назди ИМА Комиссияи марказии тафтишӣ таъсис дода шуда буд, ки вазифаи он кушодан ва тасдиқи рӯйхатҳои интихобӣ оиди партовкунии гурӯҳҳои алоҳидаи маводи архивии арзиши амалӣ ва таърихӣ худро аз даст дода, ба шумор мерафт. [3,35] Дастуру фармоиши ИМА Тоҷикистонро танҳо КИМ Тоҷикистон, Президиуми он ва ШКХ Тоҷикистон бекор карда метавонист. Роҳбарии ИМА ба зиммаи мудир, ки аз тарафи Президиуми КИМ таъин карда мешуд, вогузор буд. Ба мудир ҳуқуқи бевоситаи пешниҳоди масъалаҳо барои баррасӣ ба Президиуми КИМ ва ШКХ дода шуд. Ӯ дар ҷаласаҳои ШКХ бо ҳуқуқи овозӣ машваратӣ иштирок мекард. Ҳамчунин ба ӯ ҳуқуқи ҳалли ҳамаи масъалаҳои ба ӯҳдаи ИМА мартуб буда, дар Президиуми КИМ Тоҷикистон эътироз кардан ба қарорҳои шӯроҳои шаҳрӣ ва районии комитчроияҳо оиди масъалаи кори архивӣ, муайян кардани сохтори ҳамаи мақомоти архивии Тоҷикистон, салоҳият ва тартиби фаъолияти онҳо мутобиқ ба санадҳои меъёрӣ, анҷоми назорат ба фаъолияти ҳамаи муассисаҳо ва шахсони ба ИМА тобеъ, тақсимбандии қарзҳои Идораи марказии архивӣ ва бо тартиби муқаррар гардида, тасдиқи лоиҳаҳои ҳарҷномаҳои идораи мазкур, тасдиқи нақшаи корҳо ва ҳисоботҳо оиди фаъолияти ИМА ва архивҳои марказӣ, инчунин тавсияҳои умумии нақшавӣ ва ҳисоботҳо оиди фаъолияти архивҳои давлатии маҳаллии Тоҷикистон дода шуда буд. [3,35-36] Дастгоҳи ИМА Тоҷикистон мутобиқи Низомнома аз бахшҳои ташкилӣ-инструкторӣ ва илмӣ-методӣ, котибот ва маъмурӣ-хоҷагидорӣ иборат буд. [3,36] Архивҳои шаҳрӣ ва районӣ, ҳамчун мақомоти шӯроҳои комитчроияҳои шаҳрӣ ва районӣ ба шумор мерафтанд. Вале дар масъалаи кори архивӣ ба ИМА итоат мекарданд. [3,36-37]

Предмети ихтиёрдории архивҳои маҳаллӣ (шаҳрӣ ва районӣ) мутобиқи Низомнома ба тариқи зайл муайян карда шуда буд:

- дар ҳаёт татбиқ кардани дастур ва вазифаҳои УМА Тоҷикистон оиди масъалаҳои кори архивӣ ва дар заминаи ин дастурҳо таҳияи лоиҳаҳои қарорҳо ва фармоишҳои Комитчроияҳои шӯроҳои шаҳрӣ ё районӣ марбут ба масъалаҳои ташкил ва бурдани кори архивӣ дар ҳудуди дода шуда;

- дарёфт, интихоби мураттаб ва ташкили истифодаи маводи архивӣ барои эҳтиёҷоти сохтмони маҳаллии хоҷагидорӣ ва фарҳангӣ вобаста ба нақшаҳо ва вазифаҳои комитчроияҳои шӯроҳои шаҳрӣ ва районӣ;

- дарёфт ва баҳисобирии маводи ФЯДА Тоҷикистон, чамъ кардани ин мавод, ниғаҳдорӣ ва коркарди онҳо, назорат нисбати дар муассисаҳо ба таври дуруст ба роҳ монда шудани ниғаҳдории ҳуҷҷатҳои дар коргузории муассиса ба анҷом расонида шуда;

- бо тартиби муқаррар шуда дар муассисаҳо барои несткунӣ ҷудо кардани ҳуҷҷатҳои аҳамияти таърихӣ надошта ва аҳамияти таърихӣ худро аз даст дода ва ҷудо кардани қоғазкӯҳнаҳои архивӣ;

- андешидани чораҳо бар зидди пинҳонкунӣ, нест кардан, пӯсонидан, ғайриқонунӣ бегона кардан ва истифодаи ғайриқонунии маводи Фонди давлатии архивӣ ва ба ҷавобгарӣ кашидани гунаҳкорон;

- андешидани чораҳо барои бо маҳфузгоҳ ва таҷҳизоти архивӣ, таъмини архивҳо, дар байни омма баланд бардоштани мақоми кори архивӣ бо роҳи ташкили нигористони архивӣ, ташкили маърузаҳо, ҷалби ташкилотҳо, меҳнаткашон ба кори ҳифзи ихтиёрии ёдгориҳои хаттии таърихӣ, рушди ҳаракати муросилоти махсус. [3,37] Фасли 3-юми Низомнома масъалаҳои ҷудокунии маводро барои ниғаҳдорӣ ва нобудсозиро фарогир буд. Тибқи бандҳои фасл, аз маводи миллии архивӣ, марбут ба давраи ҳамроҳшавии ин ё он ҳудудҳои мансуби Тоҷикистон, ба собиқ империяи Россия, инчунин маводи архивии аз Хонигариҳои Бухоро ва Хева, Ҷумҳуриҳои халқии Бухоро ва Хоразм маҳфӯз монда, барои ҷудо кардан ба қоғазкӯҳнаҳо манъ карда шуданд. [3,38]

Низомнома роҳҳои ҷудокунии маводи архивиро барои ниғаҳдорӣ ва нобудсозӣ муайян кард, ки он ба воситаи тақсимбандии мураттаби хазинаҳои архивӣ ё коргузорӣ аз рӯи мӯҳлати ниғаҳдории маводи муассисаҳои амалкунанда, бо ин мақсад тартиб додани номгӯйҳо, ки номбаркунии маводи коргузорино бо нишон додани мӯҳлати ниғаҳдорӣ ва нобудсозии маводи дар коргузорӣ ба анҷом расонида шударо фарогир буд, ба амал бароварда мешуданд. Ин фасл тартиби супоридани маводи муассисаҳо, иттиҳодияҳо ва корхонаҳоро ба архивҳои давлатӣ низ муқаррар кард. [3,38-39] Фасли 4-уми Низомнома тартиби истифодаи маводи архивӣ, додани тасдиқномаҳои архивӣ, иқтибосномаи архивӣ ва рӯнавишт аз маводи архивӣ, машғулиятҳо аз рӯи маводҳои архивӣ ва додани маводҳои архивӣ барои истифодаро муқаррар кард. [3,39]

Хулас, Низомнома «Оиди ташкили кори архивӣ дар ҶИШ Тоҷикистон» аз 20 март соли 1931, №5, ки асоси онро принсипи идоракунии марказиятнокии давлатии кори архивӣ ва таъсиси Фонди ягонаи давлатии архивии Тоҷикистон ва истифодаи маводи он ба манфиати сохтмони давлатдорӣ навин ташкил меод, нахустин санади ҳуқуқӣ-меъёрии кори архивии Тоҷикистони Шӯравӣ ба шумор рафта, ба кори архивии Тоҷикистон оғоз бахшид. Низомнома тамоми масъалаҳои ташкилию меъёрии архивӣ, таркиб, мундариҷа, нигоҳдорӣ ва истифодаи Фонди ягонаи давлатии архивии Тоҷикистон, вазифаҳои архивҳои марказӣ, шаҳрӣ ва районино ба низом даровард. Қабули Низомнома роҳи дарози давлат ва Ҳукумати Тоҷикистонро барои таъсиси Идораи марказии архивии мустақил ва кори архивӣ чамъбаст кард. Аҳамияти муҳими Низомнома дар он зоҳир мегашт, ки бори аввал дар таърихи мавҷудияти хеш, халқи тоҷик, моликии мероси ҳуҷҷатии таърихи гузаштаи худро соҳиб шуд. Ин мавод барои хизмат ба манфиати меҳнаткашон ва сохтмони ҷамъияти нав, исботи сарнавишти халқ нигаронида шуда, чун объекти тадқиқотҳои илмӣ қарор гирифтанд. Қабули «Низомнома дар бораи ташкили кори архивӣ дар ҶИШ Тоҷикистон» барои инкишофи минбаъдаи кори архивии Тоҷикистон заминаи асосӣ гардида, ҳамчун раҳнамои асосӣ барои ташкилу ба низом даровардани кори архивии Тоҷикистон хизмат кард.

АДАБИЁТ

1. Максаков В.В. История и организация архивного дела в СССР (1917-1945) - М.: Наука. - 1969, с 334
2. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон, х. Р-18, р.1, п. 298, в. 13.
3. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон х. Р-18, р.1, п.300, вв.29-39

НИЗОМНОМА «ОИДИ ТАШКИЛИ КОРИ АРХИВИИ ҶИШ ТОҶИКИСТОН»: ТАРКИБ, МУНДАРИҶА ВА АҲАМИЯТ

Дар асоси маводи ҳуҷҷати БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон мундариҷаи фаслҳо ва бандҳои Низомнома «Оиди ташкили кори кори архивӣ дар ҶИШ Тоҷикистон» аз 20 март соли 1931 омӯхта шуданд. Дар заминаи он, масъалаҳои мақсади асосии қабули он, ташкили Фонди ягонаи давлатии архивии ҶИШ Тоҷикистон (ФЯДА ҶИШ Тоҷикистон), мафҳум, таркиби маводи он, мақсади ташкил додан, масъалаҳои ниғаҳдорӣ, ихтиёрдорӣ, сохтор ва вазифаҳои Идораи марказии архивии ҶИШ Тоҷикистон (ИМА ҶИШ Тоҷикистон), вазифаҳои архивҳои шаҳрӣ ва районӣ дар масъалаи назорат ва ҷамъ кардани маводи ҳуҷҷати мансуби ФЯДА ҶИШ Тоҷикистон, инчунин аҳамияти қабули низомнома, нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: БМД, ФЯДФ, идораи маркази архивӣ, маводи архивӣ, архиви марказӣ, архивҳои шаҳрӣ ва районӣ, ҳуҷҷат, мавод, ҳуҷҷати архивӣ.

УСТАВ «ОБ ОРГАНИЗАЦИИ АРХИВНОГО ДЕЛА ТАДЖИКСКОЙ ССР», СОСТАВ, СОДЕРЖАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ

На основе документальных материалов ЦГА Республики Таджикистан изучалось содержание глав, и пункты Положение «Об организации архивного дела Таджикской ССР» от 20 марта 1931г. На основе этого, показано вопросы основные цели принятия положения, организация Единого государственного архивного фонда Таджикистана (ЕГАФ Таджикистана), понятие, состав его материалов, цель организации, вопросы хранения, заведование, структура и задачи Центрального архивного управления Таджикской ССР (ЦАУ Таджикской ССР), задачи городских и районных архивов по вопросам контроля и сбора документальных архивов входящий в состав ЕГАФ Таджикистана, а также значения принятия положений.

Ключевые слова: ЦГА, ЕГАФ, Архивы, Архивы, Центрального архивного управления, городских и районных, Документы, Материалы, документной архив.

STATUSES: «ON THE ORGANIZATION OF THE ARCHIVAL CASE OF THE TAJIK USSR», COMPOSITION, CONTENT AND SIGNIFICANCE

On the basis of the documentary materials of the CNA of the Republic of Tajikistan, the contents of the chapters and clauses of the Provision “On the Organization of the Archive Affairs of Tajik SSR” dated March 20, 1931 were studied. On the basis of this, the main objectives are the adoption of the situation, the organization of the Unified State Archival Fund of Tajikistan (EGAF Tajikistan), the concept, the composition of its materials, the purpose of the organization, the question storage, management, structure and tasks of the Central Archival Administration of the Tajik SSR tasks of the city and district archives on the control and collection of documentary archives included in the EGAF of Tajikistan, as well as the significance of the adoption of the situation.

Keywords: CNA, FDI, Archives, Archives, Central Archive, City and District Archives, Documents, Materials, archiv dokument.

Сведения об авторах: *Сангалиев Хонджон:* -Таджикский национальный университет, старший преподаватель, кафедры историографии и архивоведения. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17. Тел: 901446336

Джабборовва Мехринисо - Таджикский национальный университет, магистр 2 курса по специальности «архивоведение», факультета истории. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17

Information about the authors: *Sangaliev Khondzhon Barotov* – Tajik National University, Senior Lecturer of the Department of Historiography and Archival Studies, Faculty of History **Address:**73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Tel: 901 446 336;

Jabborova Mehriniso - Tajik National University, 2-nd year master of the specialty of archival science; Faculty of History, **Address:**73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ҲАМГИРОӢ ДАР ИТТИҲОДИ АВРУПО

Шаҳриёр Курбониён
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аврупо яке аз қитъаҳои пешрафтаи олам ба ҳисоб рафта, кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ ташаккулфтаро дарбар мегирад. Чуноне ки дар боло зикр намудем, ҳамгироӣ дар ин ҷо ба пешрафти тамоми соҳаҳои иқтисодиёт мусоидат намудааст. Аммо дар баробари афзалиятҳо дар минтақа як қатор мушкилот низ ба назар мерасад. Минтақа муҳоҷирони меҳнатӣ ва гурезаҳои сиёсиро ба худ ҷалб менамояд. Баландии сатҳи маош ва шароитҳои беҳтари зиндагӣ дар минтақа ба ин боис гардидааст. Дар баробари масоили

муҳочиратӣ равандро ва падидаҳои умумии аврупоӣ аз қабилӣ пиршавии аҳоли, коҳиши сатҳи таваллуд ва ғайра мушкilotи навро ба вучуд овардааст. Ба андешаи донишмандон то соли 2025 шумораи аҳолии 27 кишвари ИА ба қуллаи баландтарини худ расида, босуръат коҳиш хоҳад ёфт. Коршиносон роҳи ягонаи ҳалосиро дар ҷалби муҳочирони меҳнатӣ мебинанд, ки аз ҳисоби онҳо шумораи аврупоӣҳо солҳои охир рӯ ба афзоиш дорад. Муаллифони маърузаи «Таҳаввули оила дар Аврупо 2007» ба ақидаеанд, ки то соли 2025 аҳолии ИА ба 495 млн. нафар баробар шуда, аҳолии ИМА ба 349 млн. мерасад. Вале то соли 2060 теъдоди аҳолии ин ду минтақа дар теъдоди 451 млн қарор мегиранд. Зидда аз он Аврупо ба раванди пиршавӣ дучор гашта, то миёнаи аср аз се як нафар аврупоӣ ба сини нафақавӣ мерасад. Айни замон кишвари аз ҳама «фартут»-и Аврупо Италия мебошад. Дар ин ҷо ба ҳафт мӯсафед як навраси то 14 – сола рост меояд, «ҷавонтарин» кишвари минтақа бошад, Ирландия буда нишондоди мазкур дар ин ҷо мутаносибан 5 ба 1 мебошад. Имрӯз Иттиҳоди Аврупоро ҳамчун намунаи муваффақи ҳамгироии минтақавӣ мешиносанд, ки ҳамкориро миёни аъзоёни худ дар ҳама самтҳои муҳим ташвиқ менамояд. Бояд қайднамуд, ки *Иттиҳоди Аврупо* – иттифоқи ихтиёрии кишварҳои аврупоист, ки баҳри пойдории сулҳ ва инкишофи раванқи ҳамаи давлатҳои аъзо нигаронида шудааст. Вақте ки ба ҷаҳон ҳадафи бунёди он назар меандозем, мебинем, ки созмон тамоми кишварҳои минтақаро дар як фазои иқтисодӣ сиёсӣ ва иҷтимоӣ муттаҳид намуда, Аврупои ягонро ташкил намудан меҷӯяд:

- *ҷорӣ намудани шаҳрвандии ягонаи аврупоӣ; (раводити шенгени)*
- *таъмини озодӣ, амният ва қонуният;*
- *мусоидат намудан ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;*
- *мустақкам намудани мавқеи Аврупо дар арсаи байналмилалӣ.*

Бо татбиқи ин ҳадафҳо созмон дурнамои хубро дар худ дошта метавонад, яъне баъди татбиқи пурраи онҳо ҳамаи кишварҳои Аврупо як ҷо ба масоили байналхалқӣ баҳогузори менамоянд. Аммо дар роҳи расидан ба ин ҳадафҳо монеаҳои назаррасе пайдо гашта истодаанд. Воқеан дар солҳои аввали мавҷудияти ин созмон, ки он вақт бо дигар номҳо зикр мегардид, кишварҳои пешрафтаи Аврупои Ғарбӣ бо майли тамои дар доираи он ҳамкорӣ кардан меҳостанд. Аммо имрӯз яке аз падидаҳои манфии ба вучудодада дар Иттиҳоди Аврупо ин пайдоиши омилҳои дезинтеграсионӣ (ба ҳам наомадан) дар фазои баъзе аз кишварҳои пешрафтаи он мебошад. Дар тамоми давраи мавҷудияти ин созмон аввалин маротиба аз ҳайати он хориҷшавии кишваре акнун ба мушоҳида мерасад (Британияи Кабир). Чунин ҳизбу ҳаракатҳо, ки хусусият идеинтеграсионӣ доранд, дар бисёр кишварҳои пешрафтаи ин созмон вучуд доранд ва рушди мустақилонаро тарғиб менамоянд. Боиси таассуф он аст, ки равандроҳои дезинтеграсионӣ дар миёни ҷомеаи кишварҳои пешрафтаи иттиҳод ва нақши муҳим дошта дар иқтисодиёти он ба назар мерасанд. Ба ин метавонад якчанд хусусиятҳои дохилии Иттиҳод боис гардад. Дар тӯли 40 соли аввали мавҷудияти худ Иттиҳоди Аврупо 12 давлати пешрафтаи аврупоиро муттаҳид менамуд (Фаронса, Британияи Кабир, Олмон, Италия, Испания ва ғайраҳо). Дар тӯли 25 соли охир бошад, ба ҳайати ИА 15 кишвари нав дохил гардиданд, ки ин аз васеъшавии босуръати ИА дарак медиҳад. Густариши ИА ҳама ҷанбаҳои мусбӣ ва ҳам манфӣ дорад. Аз як тараф иқтисодии захиравии Иттиҳод аз ҳисоби ҳудудҳои нав, аҳоли, бозорҳои нав афзоиш меёбад ва мавқеи сиёсии ИА дар ҷаҳон тақвият меёбад. Аз ҷониби дигар ба ИА масрафҳои зиёд, аз ҷумла афзоиши хароҷотҳои буҷавӣ ба маблағгузори аъзоёни нав лозим мешавад. Аз ин рӯ ҳавфи бесуботӣ дар иттиҳод бештар мешавад, зеро ба он кишварҳое шомил мешаванд, ки соҳтори нисбатан қафомондаи иқтисодидошта, азнавсозиро талаб менамоянд. (Венгрия, Словакия, Словения, Кипр ва кишварҳои соҳили Балтика-2004, Булғория, Руминия-2007, Хорватия-2013 ва ғ.). Яке аз принципҳои ҳамгироӣ дар доираи Иттиҳоди Аврупо ин принципи донорӣ мебошад. Яъне, кумаки молиявӣ ба кишварҳои нисбатан қафомонда аз ҳисоби маблағҳои кишварҳои пешрафта дар доираи Иттиҳод. Табиист, ки дар чунин ҳолат кишварҳои дорои иқтисодиёти баланд на он қадар манфиат ба даст меоранд ва иштирок дар раванди ҳамгироии созмон бештар ба манфиати кишварҳои сусттараққӣ мегардад. Гарчанде ки мусоидат намудан ба рушди иқтисодиёти иҷтимоии

аъзоён яке аз чаҳор ҳадафи бунёдии Иттиҳоди Аврупо ба шумор меравад, ин кор ба баъзе аз ҳизбу гурӯҳҳои чапгарои сиёсии аъзоёни пешрафтаи он писанд нест. Ба ҳокимият расидани ин гуна ҳизбҳои миллатгаро ё хусусияти дезинтеграционӣ дошта, дар кишварҳои бунёдии иттиҳод хавфи парокандагиро дар дохили он бештар менамояд. Барои дастгирӣ ёфтани омилҳои дезинтеграционӣ бошад, вазъияти ба амаломата дар минтақа кумак менамояд. Имрӯз масъалаи муҳоҷират ва паноҳҷӯён проблемаҳои навро дар ҳудуди иттиҳод ба бор овардааст ва боиси зиёни иқтисодӣ дидани он гардидааст. Ҳамчунин хавфи роҳёфтани хатари муосири ғайри анъанавӣ–терроризм ба дохили ҷомеаи Аврупо аз самти ҷануб афзуда истодааст ва дар як-ду соли охир аллакай дар якчанд шаҳри калони Аврупо амалиёти террористӣ анҷом ёфт (Париж Брюссел, Лондон). Чунин вазъ баъзе аз кишварҳоро барои дур шудан аз ҳамгирӣ ва барқарор намудани монеаҳои сарҳадоти давлатӣ ҷиҳати таъмини амнияти сиёсӣ иҷтимоии дохилӣ водор менамояд. Барои ҳамин Иттиҳоди Аврупо зарур аст, ки акнун вобаста ба хусусиятҳои вазъи муосир стратегияи навро коркард намояд, ки боиси таваҷҷуҳи бештари аъзоён ба иттиҳод гардад. Яъне, стратегия бояд тавре бошад, ки ба масоили имрӯзаи нигаронкунандаи кишварҳои аъзои он ҷавобгӯ бошад, ҳамон тавре ки баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон кишварҳои минтақа бо майли тамои барои ворид шудан ба Иттиҳоди иқтисодии Аврупо кушиш менамуданд ва аъзогиро дар иттиҳод ба манфиати худ меҳисобиданд. Он вақт хусусиятҳои иқтисодии иттиҳод кишварҳоро ба худ ҷалб менамуд. Имрӯз бошад, бештар масоили муҳоҷират ва амниятӣ бештар кишварҳои минтақаро парешон менамояд. Ҳамзамон, барои зарари бисёр надидани кишварҳои «донор» Иттиҳод бояд барои инкишофи равнақи аъзоёни нав на маблағҳои зиёд, балки идея ва барномаҳои рушди иқтисодиро вобаста ба мавқеи табиӣ, захира ва имкониятҳои кишвари нав коркард намуда, пешниҳод намояд. Чунин тарзи кумак ба рушди аъзоёни нав аини замон дар қори яке аз созмони пур маҳсули минтақавӣ АСЕАН – Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ба мушоҳида мерасад.

Хуруҷи Британия аз Иттиҳоди Аврупо ва таъсири он ба раванди ҳамгирии созмон.

Рӯзи 23-юми июни соли 2016 дар Британияи Кабир раёйпурсӣ оид ба масъалаи мондан ё хориҷ шудани Британияи Кабир аз ҳайати Иттиҳоди Аврупо гузаронида шуд. Дар натиҷа 52 дарсади интихобкунандагон барои хориҷ шудани кишварашон аз ҳайати Иттиҳоди Аврупо раёй доданд, 48 дарсади дигар бошанд ҷонибдори мондан дар ҳайати ин иттиҳод гаштанд. Ин боиси канор рафтани Девид Кемерон-сарвазири он вақтаи кишвар гардид, ки ҷонибдори мондани кишвараш дар ҳайати ИА буд. То имрӯз ИА-ро ҳамчун ниҳоди мустаҳкам ва муваффақи ҳамгирии минтақавӣ мешинохтанд ва дар тамоми давраи мавҷудияти ин созмон ин аввалин кишварест, ки аз ҳайати он хориҷ мегардад. Акнун Иттиҳоди Аврупо давраи бидуни Британия фаро мегирад, гарчанде ки равнд хориҷшавӣ аз иттиҳод ду солро дарбар мегирад. Тамоми барномаҳои тарғиб ва шурӯи қори хориҷшавии Британия аз иттиҳод бо мафҳуми «Brexit» ном бурда мешавад. Британияи Кабир соли 1973 ба узвияти ИА дохил гардид ва акнун баъд аз 44 соли мавҷудияти худ меҳаҳад аз Иттиҳод барояд. Чунин тасмими Британия дорои як қатор сабаб ва омилҳо мебошад, ки метавон онҳоро ба омилҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ ҷудо кард. Коршиносон нақши омилҳои иқтисодиро дар ин раванд бештар муассир мешуморанд. Бо така ба ин якчанд сабабҳои иқтисодии хуруҷи Британияро аз ҳайати ИА метавон номбар кард.

1. Заминаҳои хавфи бесуботӣ дар иттиҳод. ИА Дар тӯли 40 соли аввали маҷудияти худ 12 давлати пешрафтаи аврупоиро муттаҳид менамуд. Дар тӯли 25 соли охир бошад, ба ҳайати ИА 15 кишвари нав дохил гардиданд, ки ин аз васеъшавии босуръати ИА дарак медиҳад. Аз ин ру хавфи бесуботӣ дар иттиҳод бештар мешавад, зеро ба он кишварҳое шомил мешаванд, ки сохтори қафомондаи иқтисодӣ дошта, азнавсозии ҷиддиро талаб менамоянд. (Венгрия, Словакия, Словения, Кипр ва кишварҳои соҳили Балтика-2004, Булғория, Руминия-2007, Хорватия-2013 ва ғ.)

2. Бо баромадани Британия аз Иттиҳоди Аврупо барои ширкатҳои бритониёӣ шароити мусоиди сармоягузорӣ дар кишварҳои ғайриаврупоӣ ва дастрасӣ ба бозорҳои бузурги ҷаҳон ба вучуд меояд. (сармоягузориҳои азим дар Эрон, Ҳиндустон ва ғайраҳо.).

3. Принципи донории Иттиҳод. Яъне, кумаки молиявӣ ба кишварҳои нисбатан қафомонда аз ҳисоби маблағҳои кишварҳои пешрафта дар доираи Иттиҳод. Яъне дар ин ҳолат кишварҳои дорои иқтисодиёти баланд на он қадар манфиат ба даст меоранд ва иштирок дар раванди ҳамгироии созмон бештар ба манфиати кишварҳои суҳбатчиёнда мегардад. Британияи Кабир кишварест, ки бо ММД-и зиёда аз 2,3 трлн. дол. дар миёни 20 кишвари аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтаи дунё ҷои 9-умро ишғол менамояд. Ин кишвар ҳама сола маблағҳои зиёдеро барои аъзоҳаққӣ ва инчунин барои дастгирии иқтисодҳои нисбатан қафомондаи иттиҳод равона месохт ва акнун меҳодад бо берун шудан аз ҳаёти ИА иқтисоди худро аз ин хароҷотҳо озод намояд.

Дар баробари омилҳои иқтисодӣ «Brexit» метавонад дорои омилҳои сиёсӣ бошад, ки бевосита дар ин раванд таъсири бузург доранд:

1. Гурури сиёсӣ шухрати таърихӣ Британия – Британияи Кабир кишварест, ки бо амбицияҳои таърихӣ ҳеш гоҳо худро кишвари махсуси ҷудо аз континент ном мебарад. Яке аз ҳаракатҳои, ки аз ҳама зиёд барои берун шудани Британия аз ИА кушиш мекард, ин «Ҳизби истиқлоли Британия» мебошад Раиси ин ҳизб Нигель Фарадж баъди баромадани натиҷаҳои раъйпурсии рӯзи 23-юми июн иброз кард, ки сабедаҳои истиқлоли Британия фаро расидааст. Ӯ инчунин гуфт: *«Рӯзи 23-юм июн бояд иди миллиялон шавад ва мо бояд онро рӯз истиқлол бинем»*

2. Ҳизбу ҳаракатҳои, ки тарафдори хуруҷи Британия буданд, доимо тарғиб менамуданд, ки ИА ҳуқуқҳои сиёсӣ иқтисодии кишварро маҳдуд мекунад. Масалан, ҳокимияти иҷроияи кишвар бояд мутобиқба талаботи Комиссияи Аврупо ва ҳокимияти қонунбарор мутобиқ ба Парлумони Аврупо бошад.

3. Омили ҳеле муҳим ва муассири дигари хуруҷи Британия аз ИА, ки бештар ҳислати иҷтимоӣ дорад, ин масъалаи муҳоҷирон мебошад. Таъриқи тақрибан 5 сола, ки дар Шарқи Наздик ва Шимоли Африқо амниятӣ кишварҳо таъмин нест, мардумони зиёди ин минтақаҳо ба ҳаёти гуреза ё муҳоҷири паноҳталаб вориди кишварҳои Аврупо гардидаанд ва ин раванд ҳоло ҳам идома дорад. Ин боиси ба вучуд омадани бузургтарин буҳрони муҳоҷират дар Аврупо баъди Ҷанги дуҷуми Ҷаҳон гардид. Ин масъала Иттиҳоди Аврупо ба проблемаҳои нав рӯ ба рӯ кардааст. Бо берун шудан аз ИА Британияи Кабир меҳодад худро аз ин буҳрон эмин нигоҳдорад. Ҳоло ҳукумати нави Британия бо роҳбарии сарвазир, Тереза Мэй раванди хориҷшавиро аз моҳи март соли 2016 шурӯъ намуданд. Дар ин масъала чанде аз муҳолифатҳои миёни ҳукумати Тереза Мэй ва парлумони кишвар ба вучуд омад. Яъне парламент якҷанд маротиба иброз намуд, ки ҳукумати Британия наметавонад бидуни ризоияти парламент маъракаи хориҷшавиро шурӯъ намояд. Саволе ба миён меояд: **Чунин амали Британия ба ояндаи ҳамгироии иттиҳод чӣ гуна таъсир мерасонад ва ё баъд аз хуруҷи Британияи Кабир раванди ҳамгироии кишварҳои дигари аъзо дар қадом сатҳ қарор мегирад?** Албатта барои созмоне чун Иттиҳоди Аврупо, ки ҳамгироии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ва сиёсии минтақавиро ҳамеша пайгирӣ менамояд, ҳеле нохуш оянд аст, ки кишваре ба мисли Британияи Кабир бо нишондиҳандаи баланди иқтисодӣ ва шухрати таърихӣ аз узвияти он канор меравад. Бо берун шудани Британияи Кабир ҳаҷми ММД-иттиҳод то андозае кам мегардад. Вале дурнамои бештар манфӣ барои ИА он аст, ки баъд аз хуруҷи Британия хатари пайдо шудани ҷунин тасмим аз ҷониби кишварҳои дигар низ ба вучуд меояд. Агар Британияи Кабир баъд аз хориҷшудан аз Иттиҳоди Аврупо нисбат ба давраи узвияташ дар он нишон диҳандаи баландтари рушди иқтисодиро соҳиб гардад, эҳтимол аст, ки кишварҳои дигари узви иттиҳод низ таҷрибаи Британияро такрор намуда, хоҳони рушди мустақилона гарданд. Зеро дар айни замон дар баъзе аз кишварҳои аъзо ҳизбу ҳаракатҳои мавҷуданд, ки тарафдори берун шудани кишварашон аз Иттиҳоди Аврупо мебошанд. Акнун ИА-ро мебошад барои ваҳдати 27 кишвари дигар бештар талош намояд. Дар ИА шаш кишваре ҳаст, ки ҳамчун ташаббускорони аввалини раванди ҳамгироии ин минтақа ва муассиси ИА ба ҳисоб мераванд (*Белгия, Италия, Люксембург, Нидерландия, Фаронса ва Олмон*). Британияи Кабир ба ин қатор дохил намешавад. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки ин кишварҳо шояд раванди ҳамгироии ИА-ро бидуни Британияи Кабир низ бардавом нигоҳ

дошта тавонанд. Қайд кардан ба маврид аст, ки масъалаи хуруҷ аз иттиҳод барои Британияи Кабир низ ҷиҳати нигаронӣ дорад. Дар раёйпурсии рӯзи 23-юми июн аксарияти ҷонибдорони мондан дар ҳайати иттиҳодро аҳолии Шотландия ва Ирландияи Шимолӣ ташкил менамуданд. Агар Британия аз Иттиҳоди Аврупо берун барояд, шояд омилҳои сепаратисӣ ё дигар паёмадҳо миёни аҳолии ин қисмати ҷуғрофии тобеи Шоҳигарии Муттаҳида ба вуҷуд биёяд. Ҳамин тавр, Британияи Кабир бо масоҳати зиёда аз 244 ҳаз км², аҳолии зиёда аз 64 млн. ва бо ММД-и 2,3 трлн. долл. аз ҳайати иттиҳод берун мешавад. Тайи ду сол ин раванд идома хоҳад ёфт ва то кадом андоза ба ҳақиқат наздик будани ҳамаи гуфтаҳои болоро дар оянда хоҳем дид. Аз оғози замони Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ Аврупо минтақаи асосии кӯчиши аҳоли ба ҳисоб мерафт. Танҳо тӯли як садсола аз соли 1815 то 1914 35—40 млн. нафар ҷилои ватан намуда, дар кишварҳои Аврупо маскан гифтанд. Тамоюли мазкур дар замони байни ҷангҳои ҷаҳонӣ низ қатъ нагардид. Дар солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳон муҳоҷирати аҳоли байни ҳуди кишварҳои аврупо ва пеш аз ҳама Аврупои Шарқӣ ҷараён гирифт. Дар давраи баъдиҷангӣ раванди муҳоҷират бо сокин намоии олмониҳо ба кишварҳои дигар алоқаманд буд. Аз Олмони Ғарбӣ 7,4 млн. аз Шарқӣ бошад — 4,3 млн. нафар мардум дар кишварҳои дигар ҷой гирифтанд. Соли 1956 баъди пахши шӯриш аз Венгрия зиёда аз 200 ҳаз. нафар., соли 1968 бошад, баъди воқеоти Чехословакия зиёда аз 100 ҳаз. Нафар ба кишварҳои Аврупои Ғарбӣ муҳоҷир шуданд. Аввалин маротиба гурезагон аз манотиқи дигар ба Аврупо дар солҳои 1970-ум аз: Чили ва Уругвай соли 1973, Аргентина соли 1976 омаданд. Соли 1975 ба Аврупои Ғарбӣ тақрибан 230 ҳаз. нафар гурезагон аз Ҳиндустон омаданд. То охири асри XX Аврупо ба самти асосии ҳаракати стихиявии ашхоси ба паноҳгоҳ ниёз дошта табдил ёфт. Теъдоди дархост оиди додани паноҳгоҳ дар Аврупои Ғарбӣ соли 1992 ба 700 ҳаз. нафар расид. Ба ғайр аз маҷрои гурезагон аз солҳои 1950-ум Аврупо ба маркази калонтарини ҷалби қувваи корӣ табдил ёфт. Масалан агар соли 1950 шумораи хориҷиён дар Аврупои Ғарбӣ 5,1 млн. нафар (1,3% аз тамоми ҳиссаи аҳоли) бошад, пас соли 1970 бошад, шумораи онҳо то 10,2 млн. (2,2%), соли 1980 то 15 млн. (3,1%), соли 1990 то 16,6 млн. (4%) боло рафт. Ҳамин тариқ, дар ташаккули муҳоҷирати аҳоли дар Аврупо аз давраи Кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ то имрӯз се марҳиларо ҷудо намудан мумкин аст: Марҳилаи якум аз давраи Кашфиёти бузурги ҷуғрофӣ то миёнаи асри XX, дар ин давра Аврупо минтақаи асосии кӯчиши аҳоли буда, дар давраи байниҷангӣ ва ҷанги дуҷуми ҷаҳон хусусияти он дар муҳоҷирати байниаврупоӣ зоҳир мегардид. Марҳилаи дуюм аз миёнаи солҳои 1950-ум – охири солҳои 1990-умро дар бар гирифта Аврупоро ҳамчун маркази ҷалби қувваи корӣ муаррифӣ менамояд. Дар ин давра ҷалби оммавии қувваи кории хориҷӣ ба соҳаҳои фаъолияти камнуфуз ва сатҳи маошашон паст сурат гирифт. Давраи сеюм аз охири солҳои 1990-ум манша гирифта, то ҳол идома дорад. Аврупо маркази ҷалби муҳоҷирон боқӣ мондааст. Ба ғайр аз ин ба раванди муҳоҷирати муосири Аврупо танзим ва маҳдуднамоии иммигрантсия бо талабот ба сифати захираҳои меҳнатӣ (афзалият ба қувваи кори баландхаттисос дода мешавад) таъсир менамояд. Маҷрои муҳоҷират дар ИА дорои хусусиятҳои хоси сифатӣ мебошад, ки асоситаринашон инҳоянд:

1. Дар маҷмӯъ муҳоҷирон аз аҳолии маҳаллӣ дида ҷавонтар мебошанд.
2. Шумораи мардон дар байни муҳоҷирон назар ба аҳолии маҳаллӣ бештар аст.
3. Муҳоҷирон асосан ба шаҳрҳои бузург омада, танҳо қисмати ночизи онҳо дар маҳалҳо ва деҳаҳо зиндагӣ мекунанд.
4. Сатҳи касбии миёнаи муҳоҷирони меҳнатӣ назар ба мардуми маҳаллӣ пасттар мебошад.
5. Таъсирҳои манфии бекорӣ бештар аз ҷониби муҳоҷирон, на аҳолии маҳаллӣ эҳсос карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар байни муҳоҷирон мардуми ҷавон, мардон, ашхоси оиладор ва бе маълумоти пураи миёна хеле зиёд аст. Новобаста аз ин сохтори ҷавони муҳоҷирони меҳнатӣ бори вазнини низоми нафақавии Аврупо сабук намуда, ба сохтори шугли аҳоли таъсири мусбӣ доранд. Зиёда аз он муҳоҷирони меҳнатӣ баҳри рақобатпазир гаштани соҳаҳои арзон ва калонҳаҷми фаъолияти меҳнатӣ мусоидат менамоянд. Омили муҳими дигар ин синну соли муҳоҷирони меҳнатӣ мебошад. Ҷавонон ба афзоиши суръати зиёдшавии аҳоли

мусоидат намуда, ба раванди пиршавии аҳоли таъсири манфӣ мерасонанд. Коршиносон ба он ақидаанд, ки то соли 2025 шумораи аҳолии 27 кишвари ИА ба қуллаи баландтарини худ расида, босуръат коҳиш хоҳад ёфт. Коршиносон роҳи ягонаи халосиро дар ҷалби муҳоҷирони меҳнатӣ мебинанд, ки аз ҳисоби онҳо шумораи аврупоиҳо солҳои охир рӯ ба афзоиш дорад. Муаллифони маърузаи «Таҳаввули оила дар Аврупо 2007» ба ақидаеанд, ки то соли 2025 аҳолии ИА ба 495 млн. нафар баробар шуда, аҳолии ИМА ба 349 млн. мерасад. Вале то соли 2060 тедоди аҳолии ин ду минтақа дар теъдоди 451 млн қарор мегиранд. Зиёда аз он Аврупо ба раванди пиршавӣ дучор гашта, то миёна аср аз се як нафар аврупоӣ ба сини нафақавӣ мерасад. Айни замон кишвари аз ҳама «фартут»-и Аврупо Италия мебошад. Дар ин ҷо ба ҳафт мӯйсафед як навраси то 14 сола рост меояд, «ҷавонтарин» кишвари минтақа Ирландия буда нишондоди мазкур мутаносибан 5 ба 1 мебошад. Яке аз омилҳои коҳиши демографиро муҳаққиқон дар вайроншавии нӣҳоди оила мебинанд. Айни замон дар Аврупо нисфи никоҳҳо бо ҷудой анҷом меёбанд. Ҳамасола дар ИА 1,2 млн. исқоти ҳамл ба қайд гирифта мешавад. Аз ин рӯ коршиносон боварӣ доранд, ки раванди мазкурро танҳо бо баланд бардоштани нишондоди таваллуд ислоҳ намудан номумкин аст. Мебояд то ҷалби саранокӣ муҳоҷирон аз кишварҳои ҷаҳони сеюм амалӣ гардад. Таи солҳои 1994—2006 афзоиши аҳолии Аврупо 80% аз ҳисоби муҳоҷирон таъмин шуда, соли 2006-ум ин нишондод ба 75% баробар гардид. Масъалаи дигари марбут ба муҳоҷират дар Аврупо ин масъалаи мусулмонон мебошад. Соли 1950 дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ҳамагӣ 300 ҳаз. мусулмон зиндагӣ мекарданд, соли 1970 теъдоди онҳо ба 2,7 млн. нафар баробар гардид. Соли 2002 дар Аврупо 18,4 млн. муҳоҷирони меҳнатӣ ба қайд гирифта шуданд, ки аз онҳо тақрибан 9 млн. нафарашон мусулмон мебошанд. Айни замон шумораи ҷамъияти мусулмонон дар Британияи Кабир ба 1,6 млн нафар расидааст, ки ин зиёда аз 12 % тамоми аҳолии кишвар мебошад. Таъсири ислом дар ин ҷо ба дараҷаест, ки дар кишвар додгоҳҳои шариатӣ амал менамоянд. Дар ин ҷо теъдоди бонкҳои исломӣ ба 20 расидааст, ки назар ба кишварҳои дигари аврупоӣ 4 маротиба зиёд мебошад. Дар кишвар зиёда аз 1200 масҷид ғайрият дорад. Дар Олмон бошад 4 млн муҳоҷирон зиндагӣ мекунанд, ки аксари онҳо (аз 2,5 то 3 млн) аз Туркия омада, танҳо 700 ҳаз. онҳо шиносномаҳои олмонӣ доранд. Теъдоди аҳолии кишвар ба 82 млн нафар баробар мебошад. Шумораи муҳоҷирони мусулмони Фаронса 2 млн дар соли 1978 то 4,5 млн дар соли 2000 – ум боло рафт. Соли 2010 ин нишондод ба 5 млн. нафар расид. Дурнамои масъалаи муҳоҷирони исломӣ аксари сиёсатмадорон ва муҳаққиқонро ба ташвиш овардааст. Мутобиқи маълумотҳои рӯзномаи «Известия» то соли 2015 мусулмонон 15 % -и аҳоли Аврупоро ташкил карда, дар шаҳрҳои калони Фаронса, Олмон ва Нидерландия таносуби онҳо метавонад аз 30 % зиёд бошад. Баъзе таҳлилгарони ғарбӣ бар онанд, ки баъди 50 сол Аврупо ба маркази асосии ҷаҳонии дини ислом бо назардошти қабули дини ислом аз ҷониби мардуми маҳаллӣ зери таъсири равандҳои муҳоҷират ва сатҳи баланди таваллуд табдил хоҳад ёфт. «Сиёсати рушд» - и кишварҳои содиркунандаи қувваи корӣ, ки ИА пеш гирифта, тавассути он меҳост, ки маҷрои муҳоҷиронро танзим намояд, низ натиҷа надод. Зеро интиқоли маблағҳои муҳоҷирон воситаи асосии рушди иқтисод ва воридоти сармоя ба ин кишварҳо мебошад. Масалан, танҳо дар соли 2007 муҳоҷирон аз Аврупо ба кишварҳои наздики 14 миллиард евро фириоданд. Нишондоди мазкур аз норасоии сиёсати муҳоҷирати ИА шаҳодат медиҳад. Кишварҳои аъзои Иттиҳод мебояд сиёсати ҳешро дар ин самт ҳамоҳанг намоянд. Коҳиши демографӣ яке аз масъалаҳои асосии ҳаёти иҷтимоии кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба шумор меравад. Занҳои аврупоӣ, ки ба ғайрияти меҳнатӣ машғуланд, маоши баланд гирифта, кӯшиш мекунанд, то аввал соҳиби хона, автомобил гарданд. Таваллуди тифл ба давраи баъди 35-38 солагӣ рӯст меояд, вале таъхир дар ин самт ба таваллуди фарзандони носолим ва ё безурриёгӣ мусоидат менамояд. Дар ҳаёти муосир ин тамоюл маънои онро дорад, ки теъдоди набеҷаҳо дар муқоиса бо насли бобоҳо ду баробар кам мешавад. Аз ин рӯ нишондоди таваллуди ҳарсола дар Олмон тӯли 50 сол аз 1,3 млн то 650 ҳаз, нафар ихтисор гардидааст. Падидаи ҳосе, ки дар Аврупо ба назар мерасад, ин коҳиши сатҳи таваллуд мебошад. Тибқи тадқиқоти олимони дар тамоми 27 кишвари Иттиҳод афзоиши аҳоли дигар сатҳи муосири теъдоди аҳолиро дар оянда таъмин карда наметавонад. Ба қавли онҳо танҳо барои дастгирии сатҳи муосири шумораи аҳоли, мебояд то ҳар як зани қобили таваллуд ба ҳисоби миёна 2,1 кӯдак дошта бошад. Дар Фаронса, Британия, Ирландия ва кишварҳои

скандинавӣ сатҳи тавллуи занҳо ба 1,8 то 2 кӯдак рост меояд. Ин нишондод барои нигоҳ доштани сатҳи ҳозираи аҳоли нокифоя мебошад. Дар Олмон, Австрия, Швейтсария ва Белгии ба ҳар зан 1.5 кӯдак, ба кишварҳои Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ 1,3 кӯдак рост меояд. Омилҳои асосии воқеияти мазкур бо сатҳи пасти таваллуд дар оилаҳои аврупоӣ, додани иҷозат ба никоҳҳои якҷинса, афзоиши безуррӯгӣ ҳамчун натиҷаи инқилоби шахвонӣ, сатҳи баланди ғоҳишагии кӯдакон, исқоти ҳамл (дар кишварҳои исломӣ ин амалҳо тавассути ҳукми қатл ҷазо дода мешаванд), истифодаи маводи муҳаддир, густариши атеизм (беҳудой) ва ғайра алоқаманд мебошанд. Дар баробари ин оилаҳои мусулмон одатан дорой фарзандони зиёд, ахлоқи собит, солимии ҷисмонӣ ва рӯҳиро соҳибанд. Шояд ин нишонаҳои шикасти тамаддуни аврупоӣ, ҳамчун миллати пӯсида дар ғуруби таърихи он бошад? Ёдовар мешавем, ки дар ин бора аксари муҳаққиқони илми геополитика аз О. Шпенглер ва Н. Данилевский то Л. Гумилев ва Ж.И. Кусто хабар дода буданд. Аз ин рӯ аврупоиҳоро зарур аст, ки пеш аз ҳама ба тақвият додани ҷанбаҳои маънавӣ ва ахлоқии ҳаёти хеш шурӯъ намоянд. Танҳо дар сурати рафъи масоили марбута имкони муқовимат дар баробари равандҳои мазкур фароҳам меояд. Маркази муҳимтарини муҳочирати байналхалқӣ қувваи қорӣ Аврупо махсуб мешавад. Дар ин ҷо 20 млн. муҳочирони қонунӣ, аз ҷумла дар Иттиҳоди Аврупо — 13 млн. ба қайд гирифта шудаанд.

Хусусиятҳои хоси муҳочирати муосирро метавон чунин арзёбӣ намуд:

1. Муҳочират тамоми манотиқи оламро фаро гирифта, ҳислати ҷаҳонӣ касб намудааст. Дар солҳои 90-ум теъдоди муҳочирон дар дунё ба 45 млн. баробар буд. Ҳоло тибқи баъзе маълумотҳо ин рақам ба 150 млн. нафар расидааст.

2. Агар дар солҳои 50—70-уми асри XX муҳочират асосан аз кишварҳои мутараққӣ ба самти кишварҳои пешрафта ҷараён дошта бошад, пас ҳоло муҳочирати меҳнатӣ аз кишварҳои пешрафта ба давлатҳои нисбатан қафомонда ба назар мерасад.

3. Омилҳои асосии муҳочирати меҳнатӣ иқтисодӣ боқӣ мемонад.

4. Ба муҳочирати меҳнатӣ тенологияҳои муосири истеҳсолот низ мусоидат менамояд. Ин амр пеш аз ҳама бо ғайриқонунӣ ширкатҳои фаромиллӣ, ки истеҳсолотро дар низоми хоҷагии ҷаҳонӣ ба роҳ мемонанд, алоқаманд мебошад.

5. Афзоиши муҳочирати меҳнатии ғайриқонунӣ. Танҳо дар оғози солҳои 90-ум дар Аврупо 2 млн. ва дар ИМА 6 млн. (тибқи маълумотҳои дигар 13 млн.) муҳочирони ғайриқонунӣ ба қайд гирифта шуда буданд.

6. Дар муҳочирати байналхалқӣ тағйиротҳои сифатӣ вобаста ба инқилобҳои илмӣ-техникӣ ба назар мерасанд. Акнун дар байни муҳочирон сатҳи кадрҳои баландихтисос бештар шуда истодааст.

7. Кишварҳое, ки пештар мақоми метрополияро доштанд аксаран ба воридоти қувваи қорӣ аз собиқ мустамликаҳо ва кишварҳои тобеъ машғуланд.

8. Агар ба кишварҳои анъанавии муҳочират (ИМА, Канада, Австралия, ҶАҶ) дар асрҳои XIX ва XX истисноан аврупоиҳо ҳиҷрат мекарданд, пас ҳоло аксари муҳочиронро ба ин самт сокинони Осиё, Амрикои Лотинӣ, Африқо ва ҳавзаҳои баҳри Кариб ташкил медиҳанд.

9. Дахлати бештари кишварҳо ба ин раванд.

Айни замон теъдоди умумии ашхосе, ки дар хориҷи кишвар (берун аз зодгоҳ) зиндагӣ менамоянд ба 175 млн. нафар расидааст. Ин рақам аз нишондоди қарни гузашта ду баробар зиёд мебошад. Равандҳои ҳамгирӣ худ ба худ, ғайримутаҷаккил, бе ҷаҳорҷӯбаи идорӣ аз ҷониби кишварҳо ва мақомоти байнидавлатӣ вучуд дошта наметавонад.

АДАБИЁТ

1. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства. М., 2000
2. Договор о Европейском Союзе. Консолидированная версия. М., 2001
3. Европейский Союз. Путеводитель. М., 2003
4. История государства и права зарубежных стран /под ред. О.А.Жидкова. М., 1998. Т.2
5. Крылова И.С. Европейский Союз: видение политического объединения». - Москва. 1998
6. Мировая экономика и международные отношения, № 9, 2000, с. 17.
7. Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права. М., 1998. Т.2
8. Основы права Европейского союза. / Под ред.С.Ю.Кашкина. М.. 1997.
9. Партнёры по развитию: Сборник статей- Душанбе, 2005.

10. Пономарев М.В., Смирнова С.Ю. Новая и новейшая история стран Европы и Америки. Практическое пособие. В 3 ч. М., 2000
11. Родригес А.М. Новейшая история зарубежных стран XX век. М., 2004
12. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы. От Европейского сообщества до Европейского союза. М., 1998
13. Современные международные отношения. М., 2000

МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ҲАМГИРОИ ДАР ИТТИҲОДИ АВРУПО

Ташаккули маҷмуаи минтақавӣ ҳамагирӣ дар маҷмуаи пойдевори аҳдномавӣ-ҳуқуқӣ фароҳам меояд. Гуруҳҳои зиёди кишварҳо дар асоси созишномаҳои мутақобила дар ҷаҳорҷӯбаи маҷмуаи байнидавлатии минтақавӣ муттаҳид гашта, сиёсати муштаракро дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва хоҷагӣ пеш мебаранд. Вақте ки дар бораи механизми ҳамагирӣ дар минтақаи Аврупо сухан меронем, бевосита созимони Иттиҳоди Аврупо пеши назар меояд. Имрӯз Иттиҳоди Аврупо бо назардошти манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ 28 кишвари Аврупоиро муттаҳид менамояд.

Калидвожаҳо: Ҳамагирӣ дар минтақаи Аврупо, байнидавлатҳо, иҷтимоӣ-сиёсӣ, хоҷагӣ, иттиҳоди Аврупо, ҳамагирӣ, сиёсати муштарак, бевосита, мухталиф, мутақобила, аҳдномавӣ-ҳуқуқӣ.

ОБЩИЕ ВЫЗОВЫ И СОМНЕНИЯ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Формирование пакета региональной интеграции будет основано на всеобъемлющей правовой базе. Многие группы стран объединяются на основе взаимных договоренностей в рамках регионального межправительственного комплекса и проводят общую политику в различных сферах общественно-политической и экономической жизни. Когда мы говорим о механизме интеграции в европейском регионе, мы говорим непосредственно об организации Европейского Союза. Сегодня Евросоюз объединяет 28 европейских стран в политических и экономических интересах.

Ключевые слова: интеграция в европейском регионе, межгосударственная, социально-политическая, экономическая, Европейский Союз, интеграция, общая политика, прямая, разнообразная, взаимная, договорно-правовая.

COMMON CHALLENGES AND DOUBTS OF THE EUROPEAN UNION

The formation of a package of regional integration will be based on a comprehensive legal framework. Many groups of countries unite on the basis of mutual agreements within the framework of a regional intergovernmental complex and pursue a common policy in various spheres of social, political and economic life. When we talk about the mechanism of integration in the European region, we are talking directly about the organization of the European Union. Today the European Union unites 28 European countries in political and economic interests.

Keywords: integration in the European region, interstate, socio-political, economic, European Union, integration, common policy, direct, diverse, mutual, contractual and legal.

Сведения об авторе: *Шахриёр Курбониён* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры зарубежного регионоведения, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Shahriyor Qurboniyon* – Tajik National University, second-year master's student, Department of foreign regional studies, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

ВОБАСТАГИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН БА ИНТЕРНЕТ

Амирхонова Ҷ.З.

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқӣ ба номи А. Баҳовиддинови АМИТ

Имрӯз ҷаҳон дар вазъияти хеле мураккаби сиёсӣ, бархурди тамаддунҳо, раванди ҷаҳонишавӣ, авҷи ҷангҳои иттилоотӣ ва инчунин ҷараёни босуръати рушди техникаю технологияи навин қарор дорад. Бо пайдо шудани алоқаи кайҳонӣ имрӯз дар кураи замин воситаи нави паҳн намудани иттилоот ба вуҷуд омадааст, ки яке аз онҳо «шабакаҳои интернетӣ» ба шумор меравад. Дар аввалҳои асри XXI дар сохтори иҷтимоии ҷомеа тағйироти кулии сифатӣ ба вуҷуд омад. Ҳамзамон, ин тағйирот ба тамоми соҳаҳои ҷамъияти таъсири худро расонида, диққати тадқиқотчиёни ҳамаи соҳаҳо ба худ ҷалб намудааст. “Вобастагии интернетӣ” (интернет аддиксия) яке аз ҷиҳатҳои манфии истифодабарии интернет мебошад, ки давоми 20 сол дар давлатҳои хориҷа ва 10 сол дар Россия предмети баҳсҳои илмӣ коршиносон қарор гирифтааст [4]. Давоми даҳ соли охир интернет қисми ҷудонопазири ҳаёти аксарияти аҳолии рӯи ҷаҳон гардидааст. Имрӯзҳо ҳар як шахс барои робита, муносибат ё худ барои дастрас намудани иттилооти зарурӣ аз шабакаи ҷаҳонии интернет истифода мебарад. Албатта, интернет дар замони муосир аҳамияти калон дошта, сарчашмаи асосии иттилоот, воситаи азхудкунии маҳорату донишҳо, ёрдамчи дар фаъолияти кории инсон гаштааст. Лекин дар баробари ҳамаи ҷиҳатҳои мусбиаш, интернет як қатор оқибатҳои ногуворро ба бор оварда метавонад. Олимони тамоми ҷаҳон зикр менамоянд, ки вобастагии интернетӣ ботадрич инкишоф меёбад ва ба ин хатар ҳар як истифодабарандаи интернет гирифтдор шуда метавонад. Яке аз мушкилоти ҷиддӣ, ки дар натиҷаи вобаста шудан ба интернет ба вуҷуд меояд – ин эътироф накардани ҳаёти ҳақиқӣ ва ворид шудан ба ҳаёти маҷозӣ (виртуалӣ) мебошад, ки дар натиҷа фард метавонад аз ҷамъият дур монда, пурра ба ҳаёти маҷозӣ дода шавад. Омӯзиши вобастагии интернетӣ яке аз масъалаҳои сотсиологӣ ба ҳисоб меравад, чунки оқибатҳои он ба ҷомеаи муосир таъсири назаррас доранд. Нақши интернет дар зиндагии ҳар як нафарӣ мо басо муҳим мебошад. Дар замони муосир одамеро пайдо кардан душвор аст, ки барои гирифтани иттилоот, алоқа, муошират, фаъолияти корӣ аз шабакаи умумиҷаҳонии интернет истифода набарад. Интернет, яке аз намудҳои қуллаитарини алоқа ба ҳисоб меравад. Бо вуҷуди ин, падидаи вобастагии интернетӣ низ рӯз аз рӯз инкишоф ёфта истодааст. Хусусияти фарқкунандаи вобастагии интернетӣ аз дигар намуди вобастагӣ ин набудани эътирофи ҳақиқат ва ҳамзамон ҳуди вобастагӣ мебошад. Чунин шахсони кӯшиш доранд, ки вақти бештарашонро дар интернет гузаронанд ва ин рафторашонро на ҳамчун вобастагӣ, балки як рафтори оддӣ эътироф менамоянд. Лекин дар ҳақиқат чунин нест, вобастагии интернетӣ мисли дигар намуди вобастагӣ (маводи муҳаддир, нӯшокиҳои спиртӣ) дар беруншавӣ аз ҳаёти ҳақиқӣ зоҳир мегардад. Одатан, одамони ба интернет вобастабуда вақташонро дар истифодабарии интернет назорат карда натавониста, муносибат бо аъзоёни ҷамъиятро қатъ намуда, ба ҳаёти таҳайюлии худ ворид мегарданд. Ба ақидаи яке аз барандагони таҳқиқи вобастагии интернетӣ К. Янг дараҷаи вобастагӣ на бо шумораи вақти дар интернет сарф шуда муайян мегардад, балки бо маҷмуи вақти аздастдодаи ҳаёти ҳақиқӣ муайян карда мешавад. Аввалин нафароне, ки зухуроти вобастагӣ аз интернетро омӯхтаанд, равоншиносони амрикоӣ К. Янг ва И. Голдберг (1994) мебошанд. Ҳуди мафҳуми “вобастагии интернетӣ”-ро доктор Айвен Голдберг соли 1996 истифода бурдааст. Ҳангоме, ки олимони дар бораи вобастагии компютерӣ ё интернетӣ сухан мегӯянд, онро дар назар доранд, ки одамон дар як рӯз то 18 соат вақти худро дар назди компютер, интернет, бозиҳои компютерӣ гузаронида, олами ҳаёлии онро ҳамчун воқеияти зиндагӣ қабул мекунанд. Ба андешаи мутахассисон айни замон 10% -и

истифодабарандагони интернет ба чунин вобастагӣ гирифтोरанд [2; 183]. Вобастагии интернетӣ – ин вайроншавии психикӣ, аз ҳад зиёд истифодабарии он, яъне назорат карда натавонистани вақти гузариши худ дар интернет ва дар вақташ аз шабака баромада натавонистан мебошад. Равоншиносон падидаи вобастагии интернетро ба вобастагии маводи мухаддир ва нушокиҳои спиртӣ муқоиса менамоянд. Дар ҳақиқат, мо бояд ба ин мавзӯ беаҳмиятӣ зоҳир накунем. Аз тадқиқотҳои гузаронидашуда бармеояд, ки аз ҳад зиёд истифодабарии интернет ва беназоратии вақт ба вобастагӣ оварда, дар натиҷа системаи асабро хароб мегардонад ва бо мурури замон ин вобастагӣ инсонро аз андешаронӣ ва фикркунии амиқ боз медорад.

Николасс Карр яке аз олимони машҳури равандҳои идоракунии дар якҷоягӣ бо гурӯҳи тадқиқотчиёни психологӣ ба чунин хулоса омаданд, ки дар натиҷаи зуд-зуд воридшавӣ ба шабакаҳои иҷтимоӣ ва ба он вобаста шудан, мағзи сари инсон қобилияти таҳлилнамоиро аз даст медиҳад ва одамро ҳасоснок мегардонад. Ҳангоми таҳлилнамои ин падидаи ногувор бояд якчанд навъи онро аз ҳам фарқ намуд: Аз ҳама навъи паҳншудаи интернет вобастагӣ ин муоширати беаҳдуд дар саҳифаҳои иҷтимоӣ ва паёмрасонаҳои гуногун мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар ин қатор шумораи наврасону ҷавонон зиёд мебошад. Ба ин гурӯҳ эҳтимоли дохилшавии шахсоне вуҷуд дорад, ки дар зиндагии ҳаррӯзаашон дар муошират бо дигарон мушкilot дошта бошанд. Аз ин рӯ, барои ҷуброн намудани он аз шабакаҳои иҷтимоӣ истифода мебаранд. Олимоне, ки падидаи вобастагии интернетиро меомӯзанд, чунин қайд менамоянд, ки ҳам шахсони ба “шабака” ворид нашуда ва ҳам шахсони воридшуда бо дӯстон ва шиносон аз намуди муоширати онлайн (мустақим) истифода мебаранд (гарчанде мақсади онҳо дар шабака ин ҷустуҷӯи иттилоот мебошад), лекин ин муошират танҳо дар доираи алоқаҳои мавҷудбуда амалӣ мегардад. Аммо, дар одамоне, ки аз ин намуди вобастагии интернетӣ мушкili мекашанд, кӯшиш менамоянд, ки аз ҳисоби шиносҳои нав сотсиализатсия гарданд. Агар дар маҷмӯъ гирем ин навъи вобастагӣ бештар дар наврасону ҷавонон дида мешавад, ки сабаби он на танҳо пешрави техникаву технология, балки ин ба давраи гузариши синнусолӣ ва ивазшавии гармонҳои организми инсон вобастагӣ дорад. Махсусан, дар ҳамин синну сол масъалаи муошират ва пайдошавии дӯстони нав муҳим мегардад. Наврасон дар ҷаҳони таҳайюлии худ қарор дошта, мустақилиятиашонро нишон медиҳанд. Сабаби дигари ин навъи вобастагӣ ба мизочи одам алоқаманд мебошад. Одамоне, ки фикру андешаашонро баён карда наметавонанд, нуқтаи назари шахси надоранд, аз баромадҳои оммавӣ дурӣ мечӯянд, аз маҳкумкунии ҷомеа ва атрофиён метарсанд танҳо дар чунин шабакаҳо худро озод ҳис менамоянд. Чунин одамон дар саҳифаҳои иҷтимоӣ суҳбат ва муошират намуда, ба ягон эътироз ҳам дучор намегарданд. Навъи дигари вобастагии иттилоотӣ “онлайн-серфинг” ё ин ки зарурати дастраснамоии иттилооти беаҳдуд, бе ягон зарурат ва мақсад дар ҷустуҷӯи иттилоот будан мебошад. Одамони вобасташуда аз як шабака ба шабакаи дигар, аз як базаи маълумотҳо ба дигар ва ҳамин тавр рӯзҳову соатҳо метавон дар ҷустуҷӯи иттилооти нав ба нав бошанд. Дар натиҷаи чунин ҷустуҷӯи беасос одам метавонад аз бисёр воқеаҳои ҳолатҳои ҳақиқӣ ақиб монад. Навъи сеюми интернет вобастагӣ – ин вобастагии компютерӣ ба ҳисоб меравад. Барои ҷӣ ҷавонону наврасон ба онлайн-бозиҳо ҷалб мегарданд? Яке барои гузаронидани вақт, дигараш барои асабро ором кардан ва сеюмин бошад тамоман аз бекорӣ. Барои дар мусобиқаҳои варзишӣ ғолиб омадан дар ҳаёти ҳақиқӣ агар мушкil бошад ё ягон маҳоратро талаб намояд, аммо дар бозиҳои компютерӣ ғолибиятро ба даст овардан он қадар мушкil нест. Аз ин рӯ, бештари ҷавонону наврасон ба онлайн бозиҳо ё худ бозиҳои компютерӣ рӯ оварда, озодона метавонанд ғолибиятро ба даст оранд ва каме ҳам бошад, талаботашонро қонеъ гардонанд. Наврасоне, ки ба чунин бозиҳо дода мешаванд ба буҷети иқтисодии оилаашон низ таъсир мерасонад. Яке аз намудҳои машҳури ин навъи бозиҳо, ба мисли “Word of Workoft” мебошад, ки ба ин бозӣ одам тез вобаста шуда, ҳангоми аз як сатҳ ба сатҳи дигар гузаштан дар одам эҳсоси қаноатмандӣ пайдо шуда, ҳамин тавр, завқ бештар ва бештар пайдо мегардад. Навъи дигари вобастагии интернетӣ – ин онлайн-казино мебошад. Онлайн-казино имрӯзҳо яке аз навъи машғулияти одамон,

махсусан, ҷавонону наврасон мебашад, ки шумораи аъзоёни онҳо рӯз аз рӯз зиёд шуда истодааст. Аломатҳо ва инчунин сабабҳои ин навъи вобастагии интернетӣ ба мафҳуми “игромания” алоқаманд мебошад. Яъне истифодабарандагони бо хоҳиши бадастории маблағ ба он вобаста шуда, дар оқибат бо мақсади пулкоркунӣ, баръакс, маблағи доштагашонро аз даст медиҳанд. Инчунин, қулай ва дастрасии он шумораи истифодабарандагони худро афзун гардонда, махсусан, марказҳои букмекирӣ айнаи ҳол қариб тамоми наврасону ҷавонро ба худ ҷалб намудааст. Навъи охирини вобастагии интернетӣ – ин майли кибершаҳвонӣ ё тамошои филмҳои характери шаҳвонӣ дошта мебошад. Агар дар назари аввал ин ягон таъҷубовар набошад, лекин бояд қайд намуд, ки ин яке аз навъҳои бадтарини вобастагӣ мебошад. Имрӯзҳо садҳо ҳамсарон бо ҳамин сабаб аз ҳам ҷудо мешаванд. Ҳангоми ба вучуд омадани мушкилот байни ҳамсарон ё қонё нагардии талаботҳои шаҳвонии яке аз ҳамсарон эҳтимоли рӯ овардан ба тамошои ин гуна филмҳо вучуд дорад. Бо ҳамин тарз, яке аз ҳамсарон талаботҳои қонёнагардидаашро қонё мегардонад. Дар натиҷа одамоне, ки ба он вобаста мегарданд, шавқу ҳавасашонро дар муомила бо оила, дӯстон, хешу табор гум менамоянд, ки дар натиҷа ин ба ҳолати рӯҳии инсон низ таъсири манфӣ мерасонад. Вобастагии интернет инчунин дар баробари проблемаҳои иҷтимоияш ба проблемаҳои иқтисодиро низ дорад. Бисёре аз шахсони ба интернет вобастагӣ дошта, пас аз 6 моҳи истифодаи интернет ба ин зухурот дучор мешаванд [3, с. 27]. Чунин шахсон интернетро асосан барои муошират, қаноатмандии шаҳвонӣ ва ба қаҳрамони ҳаёли табдил ёфтани, махфӣ мондан ва осонии бақорбарии он истифода мебаранд. Баъдан, шахс ба воқеияти ҳаёли ворид шуда, худро аз мушкилоти воқеии зиндагӣ раҳо намудан меҷӯяд. Худбаҳодиҳии паст, муоширати зинда карда натавоништан, ноқаноатмандӣ аз худ ва эҳтироми дигарон низ шахсро ба вобастагии интернетӣ гирифтӣ карда метавонад. Чунин одамон вақти худро дар шабакаи интернетӣ назорат карда наметавонанд ва дар назди интернет шабҳоро бо беҳобӣ мегузаронанд. Дар корхонаҳо чунин одамон интернетро на барои кор, балки барои қаноатмандии шахсии худ истифода мебаранд. Ҳатто дар як тадқиқот муайян шуд, ки кормандони он барои кор танҳо 23%-тарифи интернетро истифода мебардаанд халос [5, с. 48]. На ҳамаи одамон ба вобастагии интернетӣ, балки шахсони алоҳидаи ба вобастагӣ майлдошта ва камирода гирифтӣ мегарданд. Наврасон ба интернет вобастабуда ҷаҳонбинии худро доранд. Онҳо худро назорат карда ва имкониятҳояшонро низ маҳдуд карда наметавонанд. Ҳатто чунин меҳисобанд, ки дар ҳаёт низ мисли интернет худро аз нав ба қайд гирифтани мумкин аст. Наврас чи қадаре, ки ба интернет чуқуртар фуру равад, ҳамон андоза аз волидону наздикон ва ҳамсолони худ дур мешавад. Барои он, ки ба вобастагии интернетӣ мубориза барем, пеш аз ҳама бояд вобастагии худро эътироф намуд, ки ҳақиқатан чунин проблема вучуд дорад. Бояд дарк намуд, ки фақат худ инсон бо иродаи хеш аз он даст каша метавонад. Аз ҳама роҳи осон ва маҳсулноки мубориза бо вобастагии интернет – ин бозгашти инсон ба ҳаёти ҳақиқӣ ва дар тури якҷанд муддат аз мавҷудияти интернет тамоман фаромӯш кардан аст. Инчунин бештари баромадан ба сайру гашти боду ҳавои тоза, вохӯрӣ бо дӯстон, машғул шудан ба варзиш, иштирок дар маҳфилҳои гуногун, машғулшавӣ ба хониш ва мутолиаи китоб, аъзошавӣ ба ҳар гуна маҳфилҳо, курсҳои забонамӯзӣ, курсҳои кӯтоҳмуддати касбомӯзӣ ва машғул шудан ба дигар корҳои ба дил наздик метавонад шахси вобасташударо аз ҳаёти таҳайюлиаш берун барорад.

АДАБИЁТ

1. Атоев И. Теъдоди истифодабарандагони Интернет дар Тоҷикистон ба 2,3 млн. нафар расид [манбаи электронӣ]. URL: <https://khovar.tj/2017/08/il-om-on-atoev-tedodi-istifodabarandagoni-intnrnet-dar-to-ikiston-ba-2-3-mln-nafar-rasid/> (санаи истифодабарӣ: 25.05.2021).
2. Бурова В.А. Результаты исследования интернет-зависимости среди пользователей Рунета / В.А. Бурова // Тезисы докладов 60-й - 61-й итоговой научной конференции студентов и молодых ученых. – Новосибирск, 2000 – 253 с.
3. Войскунский А.Е. Феномен зависимости от Интернета // Гуманитарные исследования в Интернете / А.Е. Войскунский. Под ред. А.Е. Войскунского. – М.: Можайск-Терра, 2000. – С.11-40.

4. Интернет в России и мире // bizhit.ru (дата обращения: 07/04/2016)
5. Короленко Ц.П. Интернет-зависимость в русскоязычном секторе интернета / Ц.П. Короленко, В.А. Лоскутова // Принята к публикации в "Бюллетень СО РАМН". – 2004. – №4. – С. 45-49.
6. Internet Users by Country (2016) - Internet Live Stats (англ.). URL: www.internetlivestats.com (дата обращения: 25.05.2021 г.).
7. URL: www.info.maorif.tj (дата обращения: 25.05.2021 г.).

ВОБАСТАГИИ НАВРАСОНУ ҶАВОНОН БА ИНТЕРНЕТ

Дар мақолаи мазкур паҳлуҳои гуногуни татбиқи шабакаҳои иҷтимоӣ, мафҳум, моҳият ва вобастагии интернет, нақши интернет дар ҳаёти ҷавонон, ҷиҳатҳои мусбӣ ва манфии интернет, сабабҳо ва оқибатҳои иҷтимоӣ он ва роҳҳои бартарафнаомии вобастагии интернетӣ дар байни ҷавонону наврасон дида баромада шудааст. Имрӯз ҷаҳон дар вазъи хеле душвори сиёсӣ, бархӯрди тамаддуно, раванди ҷаҳонишавӣ, авҷи ҷангҳои иттилоотӣ, инчунин рушди босуръати технологияҳои нав қарор дорад. Бо пайдоиши алоқаи кайҳонӣ имрӯз дар рӯи замин василаи нави паҳнкунии иттилоот пайдо шудааст, ки яке аз онҳо Интернет мебошад. Вобастагии интернетӣ – ин вайроншавии психикӣ, аз ҳад зиёд истифодабарии он, яъне назорат карда натавонистани вақти гузариши худ дар интернет ва дар вақташ аз шабака баромада натавонистан мебошад. Равоншиносон падидаи вобастагии интернетро ба вобастагии маводи муҳаддир ва нӯшокиҳои спиртӣ муқоиса менамоянд.

Калидвожаҳо: интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, иттилоот, мубодилаи иттилоот, интернет-аддиксия, муоширати бемаҳдуд, онлайн-серфинг, бозҳои компютерӣ, вобастагии киберӣ.

ИНТЕРНЕТ - ЗАВИСИМОСТЬ СРЕДИ ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЁЖИ

В данной статье рассматриваются различные аспекты реализации социальной сети, концепция, сущность и зависимость интернета, роль интернета в жизни и деятельности молодых людей, его положительные и отрицательные стороны, социальные причины и его последствия, а также способы их устранения среди молодёжи и подростков. Сегодня мир находится в очень сложной политической ситуации, столкновении цивилизаций, процессе глобализации, пике информационных войн, а также стремительном развитии новых технологий. С появлением космической связи сегодня на Земле появились новые средства распространения информации, одним из которых является «Интернет». Интернет-зависимость — это психическое расстройство, чрезмерное использование, то есть неспособность контролировать время, проведенное в Интернете, и неспособность вовремя покинуть сеть. Психиатры сравнивают феномен интернет-зависимости с наркотической и алкогольной зависимостью.

Ключевые слова: интернет, социальные сети, информация, обмен информацией, интернет – зависимость, неограничение общения, онлайн – серфинг, компьютерные игры, кибер зависимость.

INTERNET ADDICTION AMONG ADOLESCENTS AND YOUTH

This article examines various aspects of the implementation of a social network, the concept, essence and dependence of the internet, the role of the internet in the life and work of youth, its positive and negative sides, social causes and its consequences, and ways to eliminate their among young and adolescents people. Today the world is in a very difficult political situation, the clash of civilizations, the process of globalization, the peak of information wars, as well as the rapid development of new technologies. With the advent of space communications, new means of information dissemination have appeared on Earth today, one of which is the Internet. Internet addiction is a mental disorder, overuse, that is, the inability to control the time spent on the Internet and the inability to leave the network in time. Psychiatrists compare the phenomenon of Internet addiction with drug and alcohol addiction. In fact, we should not remain indifferent to this issue.

Keywords: internet, social networks, information, information exchange. Internet addiction, unlimited communication, online surfing, computer games, cyber addiction.

Сведение об авторе: *Амирхонова Джамила Замировна* – магистр отделения социологии Института философии, политологии и права имени А. Баховиддинова, Академия наук Республики Таджикистан; **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33; Тел.: **(+992) 501 66 70 51**

Information about the author: *Amirkhonova Jamila Zamirovna* – master degree department of sociology in institute of philosophy, political science and law named by A. Bahoviddinov, National Academy of sciences of Tajikistan; **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave, 33; Phone: **(+992) 501 66 70 51**.

СИНЕРГЕТИКА – ҲАМЧУН ПАРАДИГМАИ ТАҶАККУРИ ИҶТИМОӢ

Абдухалилов Содиқ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар самти тафсири равандроҳои худсозии иҷтимоӣ аз ҷониби асосгузори синергетика И. Пригожин ва Г.Хакен саҳми муайяне гузошта шудааст. Ҷоғҳои концептуалии ин олимони

барои дарк намудан ва фаҳмидани моҳияти равандҳои синергетикӣ дар муҳити иҷтимоӣ имконоти зиёде фароҳам сохтаанд. Аз таърифи синергетика маълум аст, ки он як назарияи ҳозиразамон оид ба худташкілшавӣ ва ҷаҳонбинии наवे мебошад, ки бо омӯзиши зухуроти худтанзимкунӣ, ғайрихаттӣ, нобаробарӣ, эволютсияи глобалӣ, омӯзиши раванди ба тартиб даровардани бетартибӣ, тағйироти бифуркасионӣ, тағйироти хусусиятҳои асосии равандҳои эволютсионӣ мебошад. Соҳаи проблемаҳои синергетика ба мафҳуми "худтанзимкунӣ" нигаронида шуда, ба фаҳмиши моҳият, принципҳои ташкил ва эволютсияи охири тамаркуз шудааст [2 саҳ 322]. Дар синергетика, "худтанзимкунӣ" ҳамчун равандҳои пайдоиши сохторҳои макроскопии ба тартиб даровардашуда, ки дар фазо-вақт ва дар системаҳои мураккаби қатъатта буда, дар ҳолати аз мувозинат дур дар наздикии нуқтаҳои махсуси интиқодӣ қарор доранд (онҳоро нуқтаҳои бифуркасионӣ меноманд), ки дар он рафтори система ноустувор мегардад. Дар ин нуқтаҳо система метавонад таҳти таъсири зарбаҳои ночиз (амалҳои хурд) ё тағйирёбанда ҳолати худро сифатан тағйир диҳад. Чунин гузариш ҳамчун пайдоиши низом аз хаос тавсиф мешавад. «Синергетика иерархияи ноустувории тартибҳои гуногун ва пайдарпаии онҳоро баррасӣ мекунад. Дар ин замина, синергетика бо ёрии чунин мафҳумҳо, ба монанди ноустувори системаҳо ва сценарияи таҳаввулоти онҳоро аз бетартибӣ ва баръакс фаро мегирад» [1 саҳ 511]. Яке аз асосгузори синергетика ва муаллифи истилоҳи "синергетика", пажӯҳишгари олмонӣ Герман Хакен чунин мешуморад, ки барои пайдо кардани принципҳои умумии ҷараёни худтанзимкунӣ истифода аз маҷмӯи фанҳои мухталиф зарур аст. Дар ҳақиқат синергетика бошад, аллакай қонунҳои умумии пайдоиши сохторҳои фазоӣ-замонавии системаҳои гуногун, худтанзимкунӣ ва фаъолияти онҳо мавҷуданд [7 саҳ 28-29].

Синергетика дорои як ҷавҳари қавии ба таври кофӣ ташаккулёфта дар шакли механизмҳои кашфшуда ва аз ҷиҳати илмӣ тавсифшудаи эволютсияи системаҳои мураккаб мебошад. Баъзе натиҷаҳо, ки мо тавассути онҳо ҷаҳонбинии худро ташаккул медиҳем, дар шакли теоремаҳои математикӣ собит шудаанд. Дар хотир бояд дошт, ки «таҳкурсии мустаҳкам» -и назарияи нави худсохторӣ аз ду кашфиёти бунёдӣ иборат аст: кашфи ҷозibaҳои аҷиб ва кушодани низомҳои бошиддат (режими аз поён ба боло), ки ҳар ду ин кашфиёт ҳам аҳамияти бузурги фалсафӣ доранд. Маҳз ҳамин кашфиётҳо, имкон медиҳанд, ки пул байни синергетика, ки аслан дар илмҳои табиӣ рушд кардааст (дар таҳлили ғайримарказӣ, термодинамикаи номувозинат, назарияи хаос, геометрияи фракталӣ) ва илмҳои гуманитарӣ (когнитология, эпистемология, фарҳангшиносӣ, ҷомеашиносӣ, демография, иқтисодиёт) ба вуҷуд ояд [3 саҳ 258]. Дар иртибот ба суҳбати боло О.М. Князева чунин қайд менамояд, ки аттракторҳо ҷузби нисбатан устувори система мебошанд, ки бо тамоми гуногунии траекторияҳояшон системаро ҷалб мекунад, ки дар натиҷа система танҳо тавассути онҳо таҳаввул карда метавонад. Дар ҳақиқат, дар муҳити ғайрихаттӣ, на ҳама маҷмӯи роҳҳои таҳаввулоти минбаъдаи система, балки танҳо як миқдори муайяни онҳо имконпазир аст. Ин роҳҳои эҳтимолии таҳаввулоти система шаклҳои идеалии ташаккули воқеан имконпазирро тавсиф мекунад. Дар ин функсия аттракторҳо ҳамчун сохторҳои эволютсионӣ, ки ғояҳои эҳтимолии муҳити тағйирёбандаанд, амал мекунад. Истилоҳи "ҳолати тезондан" (below-up - аз поён ба боло, инчунин метавонад "афзоиш" тарҷума шавад) маънои режими болоравии гиперболиро дорад, ки дар он арзишҳои инфиродӣ дар муддати кӯтоҳ ба таври назаррас афзоиш меёбанд. Синергетика ҷанбаҳо ва хосиятҳои навро аз қабili ноустуворӣ, ғайрихаттӣ ва кушода боз мекунад (вариантҳои мухталиф барои оянда, мураккабии торафт ташаккулёбанда ва усулҳо барои муттаҳидсозии онҳо, таҳаввулот ё қонунҳои коэволютсия). Қобили зикр аст, ки то пайдоиши синергетика ягон системаи ягонаи таҳқиқотӣ вуҷуд надошт ва маҳз бо пайдоиши синергетика имконият ба вуҷуд омад, ки натиҷаҳои гуногун дар соҳаи астрономия ва космология, физика ва химия, биофизика, биохимия, генетика, биологияи молекулавӣ, геология ва экология таҳлил ва ҷамъ оварда шаванд. Дар асоси чунин таҳқиқот ҷаҳонбинии нав ташаккул меёбад. Олам ҳамчун як ҷизи мураккаб ва кушод ҳисобида мешавад, он устувор нест, аммо дар ташаккул аст, он на фақат вуҷуд дорад, балки доимо рушдёбанда

мебошад. Консепсияи ҳастӣ ва ташаккул дар синергетика дар як системаи ягонаи концептуалӣ муттаҳид карда шудааст. Ғояи эволютсия на танҳо ба илмҳо оид ба мавҷудоти зинда, балки ба илмҳои физика, космология ва дигар илмҳои дақиқ низ дохил карда шудааст. Илми муосир афсонаи олами боэтимод ва устуворро рад мекунад. Олам акнун дигар яхкардашуда ба назар намерасад, як бор танзим гардида ва то абад бетағйир намеронад, балки ҳамчун ҷараёни равандҳои харобиовар ва эҷодӣ баррасӣ мешавад, ки дар он на танҳо равандҳои детерминӣ (пешакӣ муайян), балки равандҳои стохастикӣ (тасодуфӣ) низ нақши муҳим доранд. Дар олам гардишҳои ғайриҷашмдошт зиёд буда, ҳама ба интиҳоби роҳҳои рушди минбаъда марбутанд. Дар партави дониши нав, олам ҳамчун системае фаҳмида мешавад, ки доимо такмил меёбад. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки синергетика ҳамчун ҷаҳонбинӣ ғояҳои анъанавиро мағлуб мекунад: микрофлюктатсияҳо ва тасодуфӣ будан ҳамчун омилҳои ночиз барои сохтани назарияи илмӣ; ғайриимкон будани таъсири назарраси кӯшишҳои инфиродӣ ба татбиқи равандҳои макроиҷтимоӣ; зарурати рафъи номутаносибӣ, ноустувории ҷаҳонбинӣ; рушд ҳамчун омиле, ки моҳиятан як раванди прогрессивии бидуни алтернатива мебошад; таносуби ҳаҷмҳои амалиёти назорати беруна, ки дар система амал мекунанд, ҳаҷми натиҷаи интизоршаванда ва ғайра [5 саҳ 97]. Коинот механизме нест, ки замоне Усто ӯро ба ҳаракат дароварда бошад ва тақдири он муайян карда шуда бошад, балки як системаест, ки пайваста рушд мекунад ва худтанзимкунанда аст. Аҳамияти кашфи қонуниятҳои муайяни равандҳои худтанзимкунӣ ва аз нав ташкилдиҳии системаҳои мураккаб аз ҷониби синергетика дар он аст, ки фаҳмиши муносибати байни ҳамоҳангӣ ва хаос, тартиб ва бетартибӣ, иттилоот ва энтропияро комилан тағйир медиҳад. Маълум шудааст, ки бетартибӣ ин антитезиси мутлақӣ ҳамоҳангӣ ва қувваи бениҳоят харобиовар нест, тавре ки қаблан ба назар мерасид, ин ақида нодуруст буда, бетартибӣ ҳолати гузариш аз як сатҳи тартиб ба сатҳи баланди ҳамоҳангӣ мебошад.

Ин хулоса, ки аввалан дар омӯзиши системаҳои термодинамикӣ аз ҷониби асосгузори синергетика Илья Пригожин, Герман Хакен ва Сергей Курдюмов ба даст омадааст, ба равандҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ низ паҳн шудааст. Чунин истифодаи васеи принципҳо ва қонунҳои синергетика масъалаи зарурати фаҳмиши фалсафии онҳоро ба миён овард. Дар асоси синергетика дар фалсафа мушкилоти фрагментизми фалсафӣ ғалаба менамояд, ки дар нимаи аввали асри XX пайдо шуда, ба манзараи пурраи олам ва мақом ва нақши инсон дар он бармегардад. Ҳамаи ин талаб мекунад, ки ҳамзамон чунин категорияҳои фалсафӣ ошкор ва мушаххас карда шаванд, ба монанди: сохтор ва система, тартиб ва бетартибӣ, субот ва ноустуворӣ, содда ва мураккабӣ, ки дар тавсифи равандҳои рушд истифода мешаванд. Зарурати аз нав дида баромадани мундариҷаи категорияҳои «вақт» (дар заминаи фаҳмиши нав оид ба бебозгашт будани вақт ва тафсири нави муносибати байни оянда ва ҳозираи муҳити ғайриҳаётӣ), «фазо» (мундариҷаи ин категория бо сабаби аз нав дида баромадани фаҳмиши анъанавии симметрии фазо васеъ мешавад), «зарурат» ва «тасодуф», «детерминизм» ба миён омада, фаҳмиши дарки тасодуфӣ, ки дар илми классикӣ таҳия шудааст, васеъ ва тағйир ёфтааст. Худи мафҳуми «рушд» дар заминаи дастовардҳои илми муосир низ тамоман дигаргун гаштааст. Инчунин зарурати фаҳмидан ва ба системаи категорияҳои фалсафӣ ворид кардани назарияҳои синергетикӣ барои фаҳмидани онҳо ба миён омада буд: қатъатӣ ва бисёринтиҳобӣ (алтернативӣ), стохастикӣ ва пешгӯинашаванда будани ҷараёни рушд, хаос ва тасодуфӣ дар пайдоиши як нав ва ғайра [8 саҳ 41].

а) қатъатӣ ва рушди алтернативӣ: илм дар охири асри XX - ибтидои асри XXI исбот кард, ки тағйироти эволюсионӣ дар системаҳои мураккаби кушод барои тафсири эволютсияи бефосила дар як самт кофӣ нестанд. Яъне, ҷудошавии олимони файласуфҳо ба прогрессивҳо ва редукционистҳо дар фаҳмидани равандҳои рушд бефоида аст, зеро ҳардуи ин андешарониҳо ба тасвири нодурусти вобастагии ростхаттии (линейный) сабаб ва натиҷа, гузашта ва ояндаи Нютон ва Лаплас асос ёфтаанд.

Сабаб на ҳамеша мундариҷаи натиҷаро пурра муайян мекунад, аз ин рӯ, дар олам равандҳои стохастикӣ (тасодуфӣ, имконпазир) хатти якранги иртиботӣ вучуд надорад. Ин

маъноӣ онро дорад, ки хусусияти тағйирот дар раванди стохастикӣ бо мурури замон наметавонад аслан дуруст тасаввур карда шавад. Аз назари илми муосир чунин ҳисобида мешавад, ки дар рушди системаҳои мураккаб ду сатҳи эволютсия вучуд дорад. Якум, онҳо бо субот ва пешгӯишавандагӣ тавсиф мешаванд; дуюм – онҳо бо ноустуворӣ тафсир меёбанд. Маънии мафҳуми қачхаттӣ дар он аст, ки барои ташкили система роҳи ягонаи рушд вучуд надорад, балки рушд ин майдони пайраҳаҳое мебошад, ки спектри потенциалии сохторҳоро дар бар мегирад, ки дар раванди тағйирот дар системаи худтанзимкунӣ ба вучуд омада метавонанд. Ба ибораи дигар, системаи кушодаи қачхатта дар ҳолати ғайримувозинат аст ва чунин ҳолат интиқолдиҳандаи шаклҳои гуногуну деринаи ташкили оянда мебошад. Дар ҳолати қачхатта на ҳама маҷмӯи роҳҳои эволютсияи оянда имконпазир аст, балки танҳо як спектри муайяни онҳо имкон дорад рушд намояд. Байни онҳо охири шаклҳои идеалии ташаккулёбии воқеан имконпазирро тавсиф мекунад. Роҳҳои воқеии таҳаввулотӣ система аттрактор номида мешаванд, яъне ҳолати нисбатан мӯътадили система, ки тамоми гуногунии траекторияҳои онро ҷалб мекунад. Агар система ба конуси аттрактор афтад, пас он ҳатман ба мавқеи нисбатан бартаридошта таҳаввул меёбад. Сохторҳое, ки метавонанд дар ҳолати ноустувории система ба вучуд оянд, танҳо аз рӯи хусусиятҳои дохилии система муайян карда мешаванд, на аз рӯи параметрҳои таъсири беруна [8 саҳ 244]. Консепсияи рушди олами қачхатта моро водор месозад, ки мавҷудияти қатъии рушди ҳам табиат ва ҳам ҷомеа, мавҷуд набудани роҳи ягонаи эволютсионии рушдро тасдиқ карда, идеяи бисёримконотӣ ва роҳҳои алтернативии эволютсияро эътироф намоем. Системаи ростхаттӣ дар доираи роҳҳои имконпазири рушди он ба таври қатъӣ навишта нашудааст, ба назар чунин менамояд, ки дар соҳаи имконпазир он саргардон аст ва ҳар дафъа тасодуфан танҳо ба яке аз роҳҳои рушди худ рӯ ба рӯ мешавад. Ин далели раднопазир аст, ки ноустуворӣ ва тасодуф дар ҳаёти воқеӣ нақши муҳим доранд. Онҳо ҳамчун унсури муҳим ва зарурии олам амал мекунанд, алалхусус дар фаҳмиши моҳияти равандҳои иҷтимоӣ, ки дар он бисёр зухурот аз тасодуф вобаста аст.

б) нақши тасодуф дар рушди воқеият: тасодуф дер боз диққати файласуфонро ба худ ҷалб карда буд, аммо табиати онро аксар вақт аз мавқеи бо ҳам муқобил шарҳ медоданд. Ҳамин тавр, агар Демокрит тасодуфро танҳо ҳамчун надонистани роҳи ин падида фаҳмида, онро воқеан зарур шуморида бошад, шогирди вай Эпикур тасодуфро таҳиягари принципҳои олам эълон кард. Файласуфон бо итминон исбот карданд, ки пайдоиши ҳар як падида аз бисёр омилҳо, сабабҳо ва шароитҳо вобаста аст, ки амали муштаракӣ онҳо ба он оварда мерасонад, ки ин падида метавонад бо бисёр ҷиҳатҳо рушд кунад, вале дар ҳар сурат он табдил додани имконият ба воқеият, яъне пайдоиши навро дар бар мегирад, ки дар он ҳам мунтазамӣ ва ҳам тасодуфӣ мавҷуд аст. Аз ин рӯ, воқеият ҳамчун як имконияти бадастомада, бо бисёр хусусиятҳои тасодуфӣ тавсиф мешавад ва ҳар як татбиқи амалӣ ба таври объективӣ ҳамчун садама амал мекунад [8 саҳ 324].

Дар охири асри XX фаҳмиши моҳияти тасодуф ва нақши онро дар муайян намудани раванди пайдоиш синергетика кор карда баромадааст. Синергетика тасдиқ менамояд, ки воқеан тамоми равандҳои кайҳонӣ дар зери таъсири омилҳои тасодуфӣ ва дар дараҷаи номуайянии руҳ медиҳанд ва ин имкон медиҳад, ки нақши созандаи тасодуфро дар равандҳои худташакилёбӣ ошкор карда, шароитеро, ки дар он тартиб ё сохтори нави фазой-замонӣ пайдо шуда метавонад, муайян созем. Таҳлили табиати тасодуф дар илм ва фалсафа нишон дод, ки ду намуди тасодуф вучуд дорад. Навъи якум тасодуфе аст, ки дорои қобилиятҳои ғанӣ мебошад ва онҳо ба таҳаввулотӣ роҳнамоии объектҳои система боис мешаванд, ки дар асл сарчашмаҳои равандҳои рушд ва пайдоиши як навъи воқеият бошанд. Дар ин ҳолат, зарурат аз тасодуф пайдо мешавад, ки дар натиҷаи ҳодисаи ибтидоии тасодуф амал мекунад. Ин навъи тасодуф рушдро ҳамчун зухури ногаҳонӣ дар марҳилаҳои бухронии инқилоб, дар лаҳзаҳои муҳим ва нуқтаи куллан тағйирёбии рушд тавсиф мекунад. Навъи дуюм иборат аз тасодуфҳое аст, ки бо ҳама гуна раванди тағйирёбанда дар вақти ташаккул ёфтани ва пайдо шудани роҳ ҳамроҳ мешаванд. Ин тасодуфҳо ҳамчун зарурати иловагӣ ва як шакли зухуроти он мебошанд. Фаҳмиши табиати тасодуф дар ин самт ба

пуррагӣ ва амиқ дар фалсафаи нимаи дуюми асри XIX, дар солҳои 70-уми асри XX таҳлил карда шудааст. Синергетика тафсири нави тасодуфи шакли дуюмро дод, ки аз доираи фаҳмиши анъанавии ин намуди тасодуфҳо берун аст. "Агар *тасодуфи* навъи якум заруратро ба вучуд орад, пас *тасодуфи* навъи дуюм элементи номуайяниро ба вучуд меорад ва ба ин васила ба худташақкулёбӣ ва сохтор дар шакли мушаххаси он мусоидат мекунад." [6 саҳ 12] Синергетика нишон медиҳад, ки маҳз тасодуф, «саргардонӣ» -и системаро дар соҳаи майдонҳои имконпазири рушд муайян мекунад. Кадом сохторҳои имконпазирро система интихоб мекунад ва бо кадом роҳ рушд ё таназзули он идома хоҳад ёфт - ин ҳама ба омилҳои тасодуфӣ вобаста аст, ки онҳоро пешакӣ пешбинӣ кардан номумкин аст. Система чӣ қадар мураккаб бошад, ҳамон қадар шаклҳои гуногуни флукуатсия амал мекунамд, ки метавонанд устувории онро вайрон созанд. Аммо дар системаҳои мураккаб байни қисмҳои системаҳои гуногун намудҳои гуногуни пайваستшавӣ мавҷуданд. Устувории система аз оқибатҳои рақобат байни субот, ки тавассути пайвастшавӣ таъмин карда мешавад ва ноустуворӣ, ки аз ҷониби флукуатсияҳо ба вучуд меояд, вобаста аст. Системае, ки аз ҳадди ниҳонии субот гузашта, ба як ҳолати вазнин афтодааст, нуқтаи бифуркатсия номида мешавад. Дар ин лаҳза система ноустувор мегардад ва метавонад ба суботи нав, яъне ба пайдоиши ҳолати нав гузарад. Чунин менамояд, ки система дар нуқтаҳои бифуркатсионӣ пеш аз интиҳоби яке аз якчанд роҳҳои рушд чуръат намекунад. Дар муҳитҳои кушодаи қатъатӣ, ки барои олами мавҷуда бештар хосанд, амали тасодуфӣ ба оқибатҳои назаррас оварда мерасонад. Флукуатсияҳои хурд метавонад шиддат гиранд ва система ба самти «ташкилаи стихиявӣ» таҳаввул намояд, яъне флукуатсияи ночиз метавонад оғози таҳаввулотро дар самти куллан нав кунад, ё худ тамоми рафтори системаи макроскопиро ба кулӣ тағйир диҳад. Флукуатсияи тасодуфӣ ба таври ғайричашидмдошт траекторияи системаро тағйир медиҳад, гарчанде ки худ траекторияҳо ба аттракторҳо майл доранд ва дар натиҷа онҳо системаро, ки нисбат ба шароити ибтидоӣ ноустуворанд, ба ҳолати нави устувор мегузaronанд. Ба ақидаи И. Пригожин тартиби нав аз флукуатсия ба вучуд меояд [9 саҳ 34]. Барои тафсири ин тезис ба мо ҳолатҳои метеорологӣ метавонанд хидмат кунанд, ки зимни онҳо изтироби ногаҳонӣ метавонад ба ҳолати нави куллан фарқкунанда оварда расонад. Дар ин робита ба илм истиораи «таъсири шабпарак» («эффект бабочки») ворид шудааст - як шабпарак, дар як лаҳзаи муайян ва дар ҷои даркорӣ болҳои худро зада, метавонад дар он тарафи уқёнус тӯфон ба амал оварад. Масалан, дар таърихи Русия як ҳодисаи таърихӣ маълум аст - вақте ки дар як давраи шиддатнокии бузурги иҷтимоӣ гӯшти кирмине, ки дар хӯроки борш пайдо карданд, ба шӯриши маллоҳон оварда расонд (ин ҳодиса 27 июни соли 1905 дар киштии «Князь Потемкин Таврический» рух дод). Аз мисоли дар боло овардашуда маълум мегардад, ки тартиб, субот ва тавозун дар рушди системаҳои мухталиф нақши муҳимро намебозанд, балки ноустуворӣ ва номутаносибӣ нақши муҳимтарро мебозанд. Синергетика исбот мекунад, ки хаос, ноустуворӣ ва тасодуфӣ барои тавлиди ашёву зухуроти нав заруранд. «Хаос сарчашмаи оғози созанда, манбаъ ва шартӣ асосии раванди рушд мебошад» [8 саҳ 324]. Ҳангоме ки хаос чизеро вайрон кунад, ҳатман чизи навро бино месозад ва ин сохтори нав дар мавриди худ боз ба хаос дучор мешавад. Қатъатии равандҳо пешгӯиҳоро тамоман безътимод ва нокифоя месозад. Рушд тавассути роҳи тасодуфӣ дар лаҳзаи бифуркатсия сурат мегирад, яъне тасодуф (мувофиқи табиати он) дигар ҳеҷ гоҳ такрор намешавад. Дар нуқтаи бифуркатсионӣ, тасодуф системаро ба роҳи нави рушд равона мекунад ва пас аз амалӣ шудани яке аз вариантҳои зиёди рушд, детерминизми якдилона пайдо мешавад ва ин раванд ҳамин тавр то бифуркатсияи навбатӣ идома меёбад. Стохастикӣ будани олам ва мавҷудияти механизмҳои бифуркатсионӣ эволютсияро пешгӯинашаванда ва бебозгашт мегардонанд. Ин маънои хотимаи ҳамадонии идеалии классикиро дорад. Дар ҷаҳорҷӯбаи тасвири олами муосир заминаҳо барои он ба вучуд меоянд, ки пешгӯии ояндаи дур комилан имконнопазир аст. Мо танҳо метавонем як системаи мушаххасро пешбинӣ кунем, яъне он ҳолатҳое, ки система дар ҳеҷ гуна бифуркатсия ба даст оварда наметавонад. Аммо пешгӯӣ кардани он, ки система кадоме аз ин вариантҳоро интихоб хоҳад кард, номумкин аст [8]. Маводи дар боло овардашуда нишон

медиҳад, ки синергетика ба системаи принципҳои нави бунёди табдил ёфтааст, ки ба тафаккури илмӣ муосир ва ҷаҳонбинии илмӣ асос ёфтаанд, яъне синергетика парадигмаи нави донишҳои илмӣ гардидааст. Қобили зикр аст, ки истилоҳи "парадигма" (аз юнонӣ: *paradeigma* – намуна) яке аз мафҳумҳои калидии фалсафаи муосирро ифода карда, аз ҷониби Томас Самуэл Кун (1922-1995) - таърихшинос ва файласуфи амрикоӣ ба муомилоти илмӣ ворид гардидааст. Дар асари асосии худ «Сохтори инқилобҳои илмӣ» Томас Кун парадигмаро ҳамчун «маҷмӯи эътиқод, арзишҳо, усулҳо ва воситаҳои техникии аз ҷониби ҷомеаи илмӣ қабулшуда, ки мавҷудияти анъанаҳои илмиро таъмин мекунад», эътироф кардааст [6]. Парадигма дар китобҳои дарсӣ ва асарҳои классикии олимони инъикос ёфта, солҳои тӯлонӣ як қатор мушкилот ва усулҳои ҳалли онҳоро дар соҳаи мушаххаси илм муқаррар мекунад. Маҷмӯи принципҳои парадигма аз маҷмӯаҳои рамзӣ (қонунҳо ва таърифи мафҳумҳои асосии назария) ва принципҳои фалсафии иборат мебошад, ки тарзҳои диди олам ва онтологияи онро муайян мекунад, онҳо чун арзиш ба як қатор соҳаҳои таҳқиқот таъсир мерасонанд, намунаҳои қабулшуда, яъне схемаҳои ҳалли масъалаҳои мушаххас мебошанд, ки ба олимони методикаи ҳалли мушкилотро дар қорҳои илмӣ ҳаррӯза худ медиҳанд. Аз ин рӯ, парадигма як системаи принципҳои бунёди, ҷаҳонбинии илмӣ мебошад, ки дар давраи муайян бунёд ёфтааст. Дар адабиёти муосир аз соҳаи фалсафаи илм парадигма ҳамчун "маҷмӯи заминаҳои назариявӣ ва методологӣ, ки модели бунёдии ҳалли мушкилоти мухталифи таҳқиқотро муайян мекунад", таъриф дода шудааст [6 саҳ 555]. Ташаккули парадигмаи аз ҷониби умум эътирофшуда нишонаи камолоти илм аст. Тағирёбии парадигма ба инқилоби илмӣ, яъне ба тағйири пурра ё ҷузъӣ дар матритсаи интизомӣ - системаи қоидаҳои фаъолияти илмӣ оварда мерасонад [6 саҳ 467]. Чунонки муҳаққиқон қайд мекунад, ҳоло олимони боварӣ доранд, ки онҳо «амалан ба самти дигаргуниҳои назарраси парадигматикӣ дар ҷаҳонбинии илмӣ ворид шуданд ва ин дафъа онҳо асосан ба илмҳои табиати зинда ва фанҳои гуманитарӣ сару қор хоҳанд гирифт. Маълум аст, ки тағйири кунунии парадигматикӣ бо назарияи худташакулёби, динамикаи қатъатӣ ва албатта бо синергетика алоқаманд аст, ки дар тӯли понздаҳ соли охир аз як фанӣ алоҳида ба парадигмаи умумии илмӣ гузаштааст ва ба ҷаҳонбинии инсон таъсир расонида, равишҳои анъанавиро рад намекунад ва ба андозаи кофӣ онҳоро ба ҳам пайваста, ҳамчун мекунад ва ҳамчун як ҳолати ниҳой барои онҳо амал мекунад» [4 саҳ 6-7].

Синергетика ҳамчун асоси як эпистемологияи нав амал карда, принципҳои асосии фанҳои иҷтимоӣ ва гуманитарии асри XXI-ро ташкил медиҳад. К. Майнсер дар асари худ «Андешаҳо дар бораи мураккабӣ. Динамикаи мураккаби модда, ақл ва инсоният» («Размышления в сложности. Сложная динамика материи, ума и человечества» (соли 1994) чунин қайд мекунад, ки динамикаи мураккаби материя, ақл ва инсоният муқаррар мекунад, ки воқеияти ҷисмонӣ ва раванӣ қатъатта ва мураккаб аст. Ин натиҷаҳои назарраси эпистемологияи синергетикӣ барои рафтори мо оқибатҳои ҷиддӣ дорад. Бори дигар таъкид кардан бамаврид аст, ки тафаккури ростхаттӣ (линейный) метавонад дар воқеияти мураккаби ғайрихаттӣ хатарнок бошад, мо бояд дар хотир дошта бошем, ки дар сиёсат ва таърих моно-сабабҳо метавонанд догматизм, набудани таҳаммул ва фанатизмро ба вуҷуд оварад. Он имконият медиҳад, ки дар олами мураккаби қатъатта аз хаос пешгирӣ кунем ва имкониятҳои эҷодии эффектҳои синергетикиро истифода барем» [5 саҳ 49].

АДАБИЁТ

1. Аршинов В.И. Синергетика, Философский словарь. Издание 7-е, Минск, 2001
2. Грицанов А.А., Мезяная К.Н. Синергетика // Новейший философский словарь – Минск, 1999.-.
3. Князева Е.Н. Синергетический вызов культуре // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов – М., 2000.
4. Курдюмов С.П., Малинецкий Г.Г. Синергетика – теория самоорганизации. Идеи, методы, перспективы – М., 1983
5. Новейший философский словарь. – Минск, 1999.
6. Современная западная философия: словарь – 2-е изд. – М.: ТОН-Остожье.
7. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический поход к сложным системам – М., 1999.
8. Штанько В.И. Концепция развития и ее альтернативы // Философия: Учебник /под ред. Кременя В.Г., Рыбалки В.К. – Харьков: Консум, 2000.

СИНЕРГЕТИКА ҲАМЧУН ПАРАДИГМАИ НАВИ ДОНИШҶОИ ИЛМӢ

Дар солҳои охир афзоиши босуръати таҳқиқоти систематикӣ ҷомеа дар самти байнисоҳавӣ, ки "синергетика" ном дорад, ба назар мерасад. Масъалаҳои синергетика дар рисолаҳои диссертатсионӣ, монографияҳо, китобҳои дарсӣ, мақолаҳои зиёде интишор шудаанд, дар ин мавзӯ конфронсҳои зиёди байналмилалӣ гузаронида мешаванд. Ҳоло ягон соҳаи илмро номбар кардан душвор аст, ки бо усули синергетикӣ дар он таҳқиқот гузаронида нашуда бошад. Омӯзиши проблемаҳо ва маҷмӯи таҳқиқот оид ба ҷанбаҳои мухталифи худтанзимкунии иҷтимоӣ дар доираи синергетика ишора ба он менамояд, ки ин падида бисёрҷониба аст. Ҳамзамон, аҳамияти синергетика ҳамчун парадигмаи нави тафаккури иҷтимоӣ дар адабиёти илмӣ беш аз пеш тасдиқи худро меёбад. Ташаккули синергетика ҳамчун илм ва объекти илмӣ он, яъне зухуроти худтанзимкунии иҷтимоӣ танҳо дар нимаи дуюми асри XX дар робита бо пайдоиш ва рушди таҳқиқоти байнисоҳавӣ системаҳои иҷтимоӣ ба амал омад.

Калидвожаҳо: синергетика, ғайрихатти, парадигма, ҷомеа

СИНЕРГЕТИКА КАК ПАРАДИГМА СОЦИАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ

В последние годы наблюдается стремительный и бурный рост интереса к междисциплинарному направлению системных исследований общества, получившему название «синергетика». Проблемам синергетики посвящены диссертации, солидные монографии, учебники, выходят множество статей, проводятся всероссийские и международные конференции. Трудно или даже невозможно назвать область знаний, в которых сегодня не проводились бы исследования с использованием синергетической методологии. Для публикаций на тему синергетики характерно то, что в них нередко приводятся авторские трактовки принципов синергетики, причем трактовки довольно разнородные и не всегда достаточно аргументированные. Причиной этого является отсутствие достаточной определенности относительно основных концепций и положений синергетики. Ещё большая неопределённость синергетического подхода наблюдается применительно к процессам, происходящим в социальной среде. Отсюда возникает необходимость уточнения и теоретической интерпретации синергетики как одного из научных подходов к изучению общества.

Ключевые слова: синергетика, нелинейность, парадигма, общество.

SYNERGETICS AS A PROBLEM OF SOCIAL THINKING

In recent years, there has been a rapid growth of interest in the interdisciplinary area of systemic studies of society, called "synergetic". Theses, solid monographs, textbooks are devoted to the problems of synergetic, many articles are published, all-Russian and international conferences are held. It is difficult or even impossible to name an area of knowledge in which research using synergetic methodology would not be carried out today. For publications on the topic of synergetic, it is characteristic that they often contain the author's interpretations of the principles of synergetic, and the interpretations are rather heterogeneous and not always sufficiently reasoned. The reason for this is the lack of sufficient certainty regarding the basic concepts and provisions of synergy. **KEYWORDS:** synergetic, nonlinearity, paradigm, social.

Сведения об авторе: *Абдухалилов Содик*-магистрант кафедры истории философии и социальной философии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудакӣ, 17

Information about the author: *Abdukhalilov Sodiq* is a master's student of the Department history of philosophy and social philosophy. **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

НАҚШИ ГОРМОНҲО ДАР ФАЪОЛИЯТ ВА ВАЙРОНШАВИҶОИ ПСИХИКӢ

Ахматов Ш.Б.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Чӣ гунае, ки маълум аст, ҳар як амал, раванд, ҳолат, вайроншавӣ ва бемориҳои психикӣ асоси физиологии худро доранд ва аз психологияи клиникӣ ба мо маълум аст, ки дар организм ва психикаи инсон равандҳои аҷоиб ба монанди психосоматика ва соматопсихика мавҷуданд. Аз ҳамин лиҳоз, аҳамияти омӯзиши ҷиҳати физиологии раванду ҳолатҳо баландтар мегардад. Яке аз ташкилаҳои физиологие, ки дар организм нақши муҳимро доранд, ин гормонҳо мебошанд. Чӣ гунае, ки қайд карда шуд, гормонҳо аз тарафи ғадудҳо тарашшуҳ мешаванд ва онҳо дар танзими тамоми равандҳои дар организм гузаранда (чӣ психикӣ бошад ва чӣ физиологӣ) нақш доранд. Таҳлил ва омӯзиши гормонҳо ва нейротрансмиттерҳо (нейромедиаторҳо ё ин ки паёмрасонҳои асабӣ) ва нақши онҳо дар

фаъолияти психикӣ ва вайроншавиҳои психикӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад. Чӣ гунае, ки маъум аст, гормонҳо ва нейромедиаторҳо ба рафтори инсон таъсири назаррас доранд. Аксар вақт, фарқияти тарашшуҳшавии ягон гормон ё нейротрансмиттер ба тағйироти куллии рафтори шахсият оварда мерасонад. Ғайр аз ин бояд дар хотир дошт, ки гормонҳо ва нейротрансмиттерҳо дар бисёр равандҳои физиологӣ ва биохимиявии бадани инсон гузаранда, нақши калидӣ доранд. Реаксияҳо, ки дар натиҷаи таъсири онҳо ба амал меоянд, ба рафтори шахс таъсир мерасонанд. Ҳамчунин тадқиқотҳое мавҷуданд, ки алоқаи гормонҳоро, хусусан эстрогенро бо таъб ё кайфият [4] ва фарқиятҳои ҷинсии онҳо, инчунин таъсири гормонҳо ба рафтор, хусусан таъсири андрогенҳо дар рафтори занон [5] ва нақши гормонҳоро дар вайроншавиҳои гуногун, аз он ҷумла вайроншавии дисфорикии пременструалӣ [21], вайроншавиҳои спектри аутистӣ [6], вайроншавиҳои депрессивӣ [1], бемориҳои психикӣ ба монанди шизфрения [22] ва ғайраро ошкор намудаанд. Аз тарафи дигар бояд ба ҳисоб гирифт, ки ба шахс, рафтор ва психикаи ӯ омилҳои зиёд таъсир мерасонанд: тарбияи ӯ, муҳити атроф, тарзи идроки олами атроф ва ғайра. Мувофиқи гуфтаи мутахассисон, барои фаҳмидани рафтори фардии инсон аз ӯ дарки олами берунаро, яъне ҷаҳонбинии унікалӣ ва такрорнашавандае, ки дар ҳар шахс ташаккул меёбад, “нест” кардан лозим аст. Барои он, ки рафтори инсонро хубтар фаҳмем, ба кӯдакон диққат додан мувофиқи мақсад аст. Аз рӯзи таваллуд, баъзеи онҳо ноороманд, баъзеи дигар қариб, тамоман инчиқ нестанд, ки ин ҳатто баъзан боиси ташвиши волидони онҳо мегарданд. Дар ин ҳолат бошад нақши омилҳои дар боло зикршуда, ба монанди ҷаҳонбинӣ ва тарбияи дида баромада намешаванд: шуури кӯдаки хурдсол ташаккул наёфтааст ва таъсир расонидан ба он ҳанӯз ҳам ғайриимкон аст (ба маънои бошууруна тағйир додани рафтор, на ин ки таъсир дар умум, зеро мо метавонем бо ҳар усул таъсир ва ҳатто зарар расонем).

Аксарияти персонологҳо (мутахассисоне, ки хусусиятҳои шахсиятро меомӯзанд) имрӯз боварӣ доранд, ки фарқиятҳои инфиродии ҳар шахс дар равандҳои биологӣ ва тамоюли генетикӣ асос мегиранд. Вақтҳои охир шумораи тадқиқотҳое, ки ба омӯзиши хусусиятҳои ирсии шахсият нигаронида шудаанд, зиёд шудаанд, ки натиҷаҳои онҳо нишон медиҳанд, ки бисёр хусусиятҳои шахсияти инсон аз тамоюлҳои генетикӣ вобастаанд. Аксарияти муҳаққиқон бар он назаранд, ки маҳз гормонҳо ва дигар моддаҳои аз ҷиҳати биологӣ фаъол, ки шиддатнокии таркиби онҳо дар ДНК рамзгузорӣ шудаанд, ба рафтори инсон таъсири калидӣ мерасонанд. Ҳангоми омӯзиши концентратсияи нейротрансмиттерҳо ва гормонҳо дар одамон ҳангоми шароити муқаррарӣ ва патологӣ фарқиятҳои намоёни рафторӣ мушоҳида карда шуданд. Таҳлили вазифа ва нақши нейротрансмиттерҳо ва гормонҳои асосии дар зер овардашуда низ исботкунандаи он аст, ки аксари рафторҳои мо аз дараҷаи ин ё он гормон вобастагӣ дорад.

Серотонин. Серотинин ё **5 - гидрокситриптамин 5 - НТ**, нейротрансмиттери моноаминӣ мебошад. Функсияи биологӣ ин нейротрансмиттер мураккаб ва бисёрҷониба мебошад, аз он ҷумла ҳолати равонӣ ё таъб, равандҳои маърифатӣ, ҳавасмандкунӣ, омӯзиш, хотир ва якҷанд равандҳои физиологӣ аз қабилӣ қайқунӣ ва тангкунии рағҳои хунгард аз серотинин вобаста аст [7]. Ё ба ибораи дигар, серотинин нейротрансмиттерест, ки ҳисси хурсандиро таъмин мекунад ва дар ядроӣ дарзҳои мағзи сар миқдори зиёди серотонин ҳосил мешавад [8]. Афзоиши концентратсияи ин модда эҳсоси таъби болидаро ба вучуд меорад. Одамоне ҳастанд, ки ба истеҳсоли интенсивноктари серотонин моиланд, онҳоро сангвиник меноманд. Дар одамоне, ки сатҳи серотонинашон паст аст, хурдтарин мушкilot боиси депрессияи шадид мегардад. Ин хосият барои одамони меланхолик хос аст.

Ғайр аз ин, тадқиқотҳо нақши ин нейротрансмиттерро дар вайроншавиҳои психикӣ, хусусан дар вайроншавиҳои спектри аутистӣ (ВСА) ошкор кардааст. Дар ин қисмат **5 - НТ** яке аз нейротрансмиттерҳои бисёр омӯхташуда ба ҳисоб меравад. Маълум аст, ки **5 - НТ** бисёр равандҳои нейрониро, аз он ҷумла нейрогенезис, кӯчиши нейронҳо ва зиндамони онҳо, синаптогенезис ва чандирии синаптикиро осон мегардонад [6]. Гузашта аз ин, қайд карда шудааст, ки 45% шахсони ВСА дошта дараҷаи баланди **5 - НТ**-ро дар хун доштанд [6]. Илова бар ин, тадқиқотҳои моделҳои ба ВСА монанди дар ҳайвонҳо гузаронидашуда

нишон медиҳанд, ки гиперсеротонемия маромнокии шавқи иҷтимоиро ба воситаи аз байн бурдани дистресси ҷудошавӣ ба дараҷаи назаррас паст мекунад, ки метавонад ба шахсони ВСА дошта алоқаманд бошад, ки аз ҷомеа ҷудо мебошанд [6]. Хато намешавад агар гуём, ки аксари ҳиссиёт ва эмотсияҳои мо бевосита аз кори гормонҳо вобаста аст.

Дофамин. Дофамин ҳам гормон ва ҳам нейротрансмиттер буда, нақши он дар мутобиқшавӣ ва лаззат дида мешавад [9]. Дофамин қодир аст ба инсон боварӣ ба худ, ва кӯшиши худкомилкуниро диҳад. Ибтидои шудааст, ки дар одамоне, ки худбаҳодиҳии паст доранд, сатҳи дофамин кам аст. Вақте ки мо як тортро нави болаззатро мечашем, нейронҳои, ки дар маркази лаззат дар мағзи сар ҷойгиранд, ба ҳаяҷон меоянд. Як қисми мукофоти системаи асаби мо озод шудани дофамин мебошад ва ҳамин тариқ, нисбат ба аксуламали мусбат, рефлекс коркард карда мешавад. Баъди коркард шудани рефлекс одам кӯшиш хоҳад кард, ки ин тортро гаштаю баргашта бичазад, то мукофотро дар шакли лаззат дубора ба даст орад. Озмонӣ, ки дар мушҳо бо ҷойгир кардани электродҳои, ки дар мағзи сар, маркази дилхуширо ба ҳаяҷон меоваранд, хеле машҳур аст. Дар эксперимент чунин ҳолат ба назар расид. Як фишанге, ки дар қафас ҷойгир аст электродеро, ки дар маркази лаззат ё дилхушӣ ҷойгир аст, фаъол мекард. Каламушҳо ба фишанг гаштаю баргашта қадам мегузоштанд, то он даме, ки ҳуди онҳо аз беҳолӣ ба марг мерасиданд. Онҳо намехӯрданд ва намехобиданд ва аз ангезиши электродҳо, танҳо бо зер кардан бо панҷаҳо лаззат мебуданд [1]. Дар ин эксперимент таъсири гормонҳоро ба рафтор ба таври равшан дида мумкин аст. Гайр аз ин, алоқамандии ин гормон бо якчанд вайроншавӣ ва бемориҳои психикӣ дар назар дошта шудааст. Патологияҳои аз ҳама маъмултарини бо дофамин алоқаманд шизофрения, паркинсонизм ва вайроншавии обсессивӣ - компулсивӣ ба шумор меравад. Таdqикотҳои аз якдигар новобаста ва мустақил нишон доданд, ки аксарияти одамоне, ки шизофрения доранд, фаъолияти баланди дофаминергетикӣ дар баъзе аз сохторҳои мағзи сар дошта [10], фаъолияти пастии дофаминергетикӣ дар роҳи мезокортикалӣ [11] ва қисмати пешонӣ [10] дида мешавад. Тахмин карда мешавад, ки пастшавии дараҷаи дофамин дар роҳи мезокортикалӣ бо симптомҳои негативии шизофрения ва вайроншавии когнитивӣ алоқаманд аст. Ҳамчунин, бо ихтилол дар кори системаи дофаминергӣ вайроншавии дигарро ба монанди ангедония, депрессия, деменсия, агрессивнокии патологӣ, фиксатсияи майлҳои патологӣ, импотенсия, акромегалия, синдроми пойҳои беқарор ва дигаронро алоқаманд медонанд [2].

Мелатонин. Мелатонин антагонисти серотинин аст, ки дар ғадуди эпифиз аз серотонин синтез карда мешавад. Тарашшуҳи мелатонин бевосита аз сатҳи умумии равшанӣ вобаста аст: барзиёдии равшанӣ тарашшуҳи онро бозмедорад ва кам шудани равшанӣ синтези мелатонинро зиёд мекунад. Мелатонин катализатори синтези КГАБ мебошад, ки нейротрансмиттери боздорандаи системаи марказии асаб мебошад, ки синтези серотонинро бозмедорад [12]. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки бо ихроҷи мелатонин дар хун, КГАБ бисёртар синтез мешавад, ки он дар навбати худ коркарди серотонинро бозмедорад ва ҳамин тариқ танзими хоб ба роҳ монда мешавад. Илова бар ин, мелатонин барои ритмҳои сиркоидӣ - соати биологӣ дохилии одам, ки барои хоб ва бедорӣ ҷавобгар аст, масъул аст. Мелатонин асосан ба танзими давраи хоб - бедорӣ нақш дорад. Тарашшуҳи асосии он дар вақти хоби одам рост меояд. Мелатонин, ки аз серотонин истеҳсол мешавад, дар як вақт истеҳсоли ҳуди серотининро суст мекунад. Ин далел таҷассумгари қонуни ягонагӣ ва мувофиқаи муҳолифон аст. Дар ҳамин принцип механизми худтанзимкунии хоб ва бедорӣ асос ёфтааст. Аз ин рӯ, дар ҳолати депрессия одам аз беҳолӣ азоб мекашанд - барои хоб рафтан мелатонин лозим аст ва истеҳсоли он бе серотонин ҳеҷ имконият надорад, ки дар ҳолати депрессия бошад тарашшуҳи серотонин кам аст [1]. Бояд қайд кард, ки тарашшуҳи мелатонин дар баробари солхӯрдашавии шахс кам шудан мегирад [13].

Эндорфин. Эндорфинҳо (кӯтоҳшудаи калимаҳои “*endogenous morphine*” - морфини эндогенӣ) - гормонҳои эндогении афюнии нейропептидӣ ва пептидӣ дар одам ва ҳайвонҳо мебошад. Ин гормон дар гипофиз истеҳсол карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки ин гурӯҳ аз α - эндорфин (алфа - эндорфин), β - эндорфин (бета-эндорфин) ва γ - эндорфин (гамма - эндорфин) иборат мебошад. Ҳар се эндорфинҳо бештар бо ретсепторҳои μ -

опиоидӣ (англ. μ - *opioid receptors* - *MOR*) пайваст мешаванд. Аз рӯи принципи кори ин гормон таҳлил карда бароем, функцияи эндорфинҳо ин аз байн бурдани алоқа байни хабарҳои дардӣ мебошад. Эндорфинҳо ҳамчунин метавонанд ҳисси эйфорияро ба вучуд оваранд, ки ба эйфорияҳое, ки бо таъсири дигар опиоидҳо ба вучуд меояд, хеле монанд аст. Ба ибораи дигар, ин гуруҳи гормонҳое мебошад, ки пас аз ҳолатҳои стресс ихроҷ мешаванд ва таъсири бедардкунанда, зиддишокӣ ва зиддистрессӣ доранд. Эндорфин ҳамчун блокатор амал карда, ҳассосияти баъзе аз қисматҳои системаи марказии асабро паст мекунад. Аз ин рӯ, одамон пас аз ҳолатҳои стрессӣ дардро камтар ҳис мекунанд. Муайян карда шудааст, ки лаззат гирифтани аз раванди машқҳои варзишӣ хусусияти эндокринӣ низ дорад: пас аз паси сар кардаи душвориҳо, эндорфинҳо зиёд шуда, кайфияти одам баланд мешавад [1]. Хусусияти дигари ҷолиби эндорфин системаи опиоидии бадан аст. Моддаҳои муҳаддири аз ҷиҳати сохт ба эндорфинҳо монанд метавонанд ба монанди эндорфинҳо бо ретсепторҳои опиоидӣ пайваст шуда, ҳисси лаззатро ба вучуд оранд [3]. Яъне, эйфорияи “сунӣ” ба вучуд меояд. Бо вучуди он, ки тарашшуҳи эндорфин ба ҳама писанд аст, бояд дар хотир нигоҳ дошт, ки ҳангоми ангезиши доимии ҳуҷайраҳо, механизми вобастагӣ ба амал меояд: ба ин ҳодиса организм ба воситаи кам кардани миқдори ретсепторҳои мембранаи ҳуҷайра нисбат ба консентратсияи баланди маводи муҳаддир дар хун мутобиқ мешавад. Айнан аз ҳамин сабаб, нашъамандон бояд миқдори маводҳои муҳаддири худро зиёд кунанд, то натиҷаи “дилхоҳ” ба даст оранд (яъне, бо сабаби кам шудани ретсепторҳо, моддаи зиёдтаре лозим аст, то ки “эффекти” пештара ҳосил шавад).

Адреналин. Адреналин, ки ҳамчун эпинефрин низ ба одамон маълум аст, гормоне мебошад, ки дар танзими фаъолияти узвҳои дохила ва функцияҳои аз тарафи онҳо иҷрошаванда (масалан, нафаскашӣ) нақш дорад. Ин гормон дар реаксияи гурез - мубориза нақши муассир дорад. Дар ҳолати оромӣ, ҳуҷайраҳои қабати мағзии ғадуди болои гурда миқдори наонқадар зиёди адреналин ва норадреналинро ҳамеша истеҳсол мекунанд. Дар ҳолати ба организм таъсир расонидани ягон омили беруна ё стрессӣ, баландравии истеҳсоли адреналин ва норадреналин ба назар мерасад. Ин моддаҳои аз ҷиҳати биологӣ фаъол ба одам дар мубориза бо стресс ёрӣ мерасонад. Онҳо ба баландшавии фишори хун, пур шудан ва таъмини мушакҳоро бо хун таъмин менамояд. Аммо, як "аммо" вучуд дорад. Адреналин ҳисси тарсу ҳаросро зиёд мекунад. Агар пурра аз ҷиҳати биологӣ таҳлил карда бароем, ин гормон барои зинда мондани намуд ёрӣ расонидааст ва мерасонад. Нақши адреналин дар корҳои қаҳрамононаи зоҳиршавии қувваи ҷисмонӣ дида мешавад. Масалан, ҳодисаи аз ҷой кӯчонида шудани автомобил аз тарафи волидайнӣ кӯдак, дар вақте, ки кӯдак дар зери он буд, мисоли равшан аст [14]. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки одамон дар вақти тарс ё ғазаб корҳоро ба анҷом мерасонанд, ки дар ҳолати оромӣ ба он кор қодир нестанд.

Гормонҳои тиреоидӣ . Гормонҳои тиреоидӣ, чӣ гунае, ки қайд карда шуд аз трийодитиронин (T_3) ва тироксин (T_4) иборат мебошад. Гормонҳои тиреоидӣ қариб ба ҳамаи ҳуҷайраҳои бадан таъсир мерасонанд. Ҳамчунин, ин гормонҳо барои сабзиши мӯътадил ва дифференциатсияи тамоми ҳуҷайраҳои бадан нақши муҳимро мебозанд. Дар умум чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки гормонҳои тиреоидӣ гормонҳои ангезишнокӣ мебошанд. Агар онҳо аз ҳад зиёд бошанд, пас дар инсон ҳолати хаяҷону асабонишавӣ мушоҳида мешавад, аммо дар баробари ин, тироксин дар раванди мубориза бо стресс, бо иштирок кардан дар мутобиқшавӣ ва беҳтар азхуд кардани иттилооти нав мусоидат мекунад. Гормонҳои тиреоидӣ тақсироти Na^+ (натрий) ва K^+ (калий)-ро дар дохили ҳуҷайра ва дар фазои берун аз ҳуҷайравӣ назорат мекунанд. Афзоиши сатҳи тетрайодитиронин ё трийодитиронинро афзоиши сатҳи Na^+ дар дохили ҳуҷайра ва аз ҳуҷайра озод шудани як қисми ионҳои K^+ ҳамроҳӣ мекунад. Чунин тағйирот дар тақсироти ионҳои Na^+ ва K^+ боиси коҳиш ёфтани ҳадди баҳаяҷоноии ҳуҷайраҳои асаб мегардад, ки ин ба он ишора мекунад, ки ҳуҷайраҳои асаб барои ба ҳолати ҳаяҷон омадан ба қувваи камтар ниёз доранд [15]. Дар таҷрибаҳо исбот шудааст, ки ҳангоми гипотиреоз дар одамон суръати равандҳои фикрӣ суст мешавад, тонуси эмотсионалӣ, хотира ва имкониятҳои омӯзишӣ паст

мешаванд. Ҳангоми гипертиреоз бошад, баръакс, суръат ва амплитудаи реаксияҳои рефлексорӣ, баҳаяҷонаӣ, суръати равандҳои фикрӣ баланд мешаванд, имкониятҳои хотира ва омӯзиш баланд мешаванд [3]. Баъзе тадқиқотҳо онро нишон медиҳанд, ки гипотиреоз баъзан вақт сабаби депрессияи клиникӣ буда метавонад [16]. Тадқиқотҳои дигар [17] нишон медиҳанд, ки Т₃ дар пайвастиҳои синапсӣ во меҳӯрад ва миқдор ва фаъолнокии серотонин, норэпинефрин (норадреналин) ва КГАБ-ро дар мағзи сар ба танзим медароварад.

Тестостерон . Тестостерон гормони асосии мардона дар мардон ба ҳисоб меравад, ки дар танзими майлҳои ҷинсӣ, рафтори шахвонӣ ва инкишофи нишонаҳои ҷинсии дуввумин нақш дорад. Аз холестерин дар ҳуҷайраҳои Лейдиги тухмдон дар мардҳо ва ба миқдори наонқадар зиёд дар тухмдони занҳо ва дар қишри ғадуди болои гурда ҳам дар занҳо ва ҳам дар мардҳо истеҳсол мешавад. Тестостерон аксар вақт ҳамчун гормони шахват ассотсиатсия мешавад. Дар истеҳсол ва инкишофи сперматозоидҳо нақши муассир дошта, ба инкишофи бофтаи устухонӣ ва мушакӣ таъсир мерасонад. Дараҷаи тестостерони мард метавонад ба кайфияти (ҳолати рӯхӣ) ӯ таъсири назаррас дошта бошад. Бо вуҷуди он, ки гормон номи гормони “мардона”-ро дорад, дар организми занҳо низ вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад. Масалан, дар организми зан он вазифаи тақсими бофтаи рағаниро иҷро мекунад; ҳамчунин майли ҷинсӣ ва саломатии ҷинсиро ба танзим медароварад ва барои сабзиши фолликул ҳангоми овулятсия ҷавобгар аст. Маълум аст, ки ин гормон дар организми ҳам мард ва ҳам зан вазифаи муҳимро иҷро мекунад. Таъсири пурраи ин гормонро ба организм ва психикаи шахс тавсиф одан хело душвор аст. Баъзе тадқиқотҳо мавҷуданд, ки алоқаи ин гормонро бо рафторҳои мардон ошкор мекунад. Дар тадқиқотҳо ошкор шудааст, ки тестостерон ба воситаи модулятсияи ретсепторҳои вазпрессин дар гипоталамус барои агрессия мусоидат мекунад. Тадқиқотҳо инчунин ошкор карданд, ки дараҷаи аланди тестостерони пренаталӣ ё таносуби пасти ангуштон (ангуштони даст) бо дараҷаи агрессияи баланд дар мардҳо коррелятсия дорад [18].

Эстроген. Эстроген гормони “занона” мебошад. Онро тухмдонҳои зан синтез мекунад. Се эстрогени асосии эндогенӣ мавҷуданд, ки фаъолияти эстрогенӣ доранд: эстрон (Е1), эстрадиол (Е2), эстриол (Е3). Эстрогени дигар эстетрол (Е4) ном дорад, ки танҳо дар давраи ҳомиладорӣ истеҳсол мешавад. Эстроген мунтазамии давраи ҳайзро муайян мекунад, дар духтарон он боиси ташаккули нишонаҳои дуввуми ҷинсӣ мегардад. Илова бар ин, дар давраи балоғат, эстроген ба бадани духтар барои омодагӣ ба ҳаёти ҷинсии оянда ва модарӣ кӯмак мекунад - ин ба бисёр нуқтаҳои марбут ба ҳолати узвҳои ҷинсии беруна ва бачадон дахл дорад. Бо шарофати эстроген, зан калонсол ҷавонӣ ва зебӣ, вазъи хуби пӯст ва муносибати мусбатро ба зиндагӣ нигоҳ медорад. Дар тадқиқотҳо исбот шудааст, ки эстроген дар солимии психикӣ ва баъзе равандҳои маърифатӣ таъсир мерасонад. Пастшавии ногаҳонии дараҷаи эстроген, тағйирёбии он ва давраҳои устувори пастшавии дараҷаи он бо паст шудани дараҷаи кайфият алоқаманд аст. Барқароршавии клиники аз депрессия баъд аз таваллуд, пременопаузавӣ ва постменопаузавӣ баъд аз барқарор ва/ё устувор шудани дараҷаи эстроген пурмахсултар мегузарад [19]. Қувватгирии ҳайзбинӣ (психози менструалӣ низ) одатан бо дараҷаи пасти эстроген ба вуҷуд омадаанд [20] ва дар аксар вақт ҳамчун вайроншавии дисфорикии пременструалӣ иштибоҳан қабул карда мешавад. Компулсияҳо дар мушҳои наринаи лабораторӣ, ба монанди компулсияҳои, ки дар вайроншавии обсессивӣ - компулсивӣ дида мешаванд, метавонад бо сабаби паст шудани дараҷаи эстроген ба вуҷуд омада бошанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аксар вақт таъсири мутақобилаи гормонҳо ва психика шакли занҷиравино дорад, яъне яке аз онҳо ба бландшавии дигаре меорад ва дигаре дар навбати худ ба баландшавии якумин. Дар асоси маълумотҳои овардашуда ва дастрас гуфтан мумкин аст, ки рафтори инсон, фаъолияти психикӣ ва ҳуди психика то ба дараҷае аз гормонҳо, фаъолияти системаи эндокринӣ ва ҳолати физиологӣ дар умум (соматопсихика) вобастагӣ дорад. Гарчанде бо ҳустуҷӯӣ амиқ асоси физиологии ҳамаи рафторҳоро ёфтан мумкин аст, шахс бояд нақши худро низ дар танзими фаъолият ва рафтори худ набояд кам

баҳогузорӣ намояд. Одам, ки ҳудогоҳ аст, метавонад реаксияи психоэмоционалии худро зери таҳлили фикрӣ гирад ва онро бо ёрии фаъолияти олии асаб ислоҳ кунад. Ғайр аз ин, шуур ҳамчун шакли олии инъикоси психикӣ, маҳз дар танзими фаъолият ва рафтор инъикос меёбад.

АДАБИЁТ

1. Е.С. Северин. Биохимия: Учебник для вузов. 2003. 545 с.
2. Кузьминов В. В., Диагностика агрессивного поведения подростков в общеобразовательных учреждениях / В. В. Кузьминов, А. С. Никитченко // Молодой ученый. — 2014. — № 6. — С. 806–808.
3. Б.А. Фролов Физиология и патология нейроэндокринной регуляции. М.: Медицина, 2006. 102 с.
4. Steiner, Meir & Young, Elizabeth. (2007). Hormones and Mood. Sex Differences in the Brain: From Genes to Behavior.
5. Eriksson, Elias & Sundblad, C. & Landén, Mikael. (2000). Behavioural effects of androgens in women. Mood Disorders in Women. 233-246.
6. Eissa, Nermin; Al-Houqani, Mohammed; Sadeq, Adel; Ojha, Shresh K.; Sasse, Astrid; Sadek, Bassem (16 May 2018). "Current Enlightenment About Etiology and Pharmacological Treatment of Autism Spectrum Disorder". Frontiers in Neuroscience. 12: 304. ISSN 1662-4548. PMC 5964170. PMID 29867317.
7. Young SN (November 2007). "How to increase serotonin in the human brain without drugs". Journal of Psychiatry & Neuroscience. 32 (6): 394–9. PMC 2077351. PMID 18043762.
8. Nichols, D. E., & Nichols, C. D. (2008). Serotonin receptors. Chemical reviews, 108(5), 1614–1641. <https://doi.org/10.1021/cr078224o>.
9. Q.Y. Tang, R. Kolanos, L.J. DeFelice and R.A. Glennon. ACS Chem. Neuroscience. 2015. 6 (4). pp 551–558.
10. Oliver D. Howes, Shitij Kapur, The Dopamine Hypothesis of Schizophrenia: Version III—The Final Common Pathway, Schizophrenia Bulletin, Volume 35, Issue 3, May 2009, Pages 549–562, <https://doi.org/10.1093/schbul/sbp006>.
11. Lieberman J.A. Dopamine partial agonists: a new class of antipsychotic // CNS Drugs : journal. — 2004. — Vol. 18, no. 4. — P. 251—267. — PMID 1501590.
12. Aguilera, Y., Herrera, T., Liébana, R., Rebollo-Hernanz, M., Sanchez-Puelles, C., & Martín-Cabrejas, M. A. (2015). Impact of Melatonin Enrichment during Germination of Legumes on Bioactive Compounds and Antioxidant Activity. Journal of agricultural and food chemistry, 63(36), 7967–7974. <https://doi.org/10.1021/acs.jafc.5b03128>.
13. Sack RL, Lewy AJ, Erb DL, Vollmer WM, Singer CM (1986). "Human melatonin production decreases with age". Journal of Pineal Research. 3 (4): 379–88. PMID 3783419. S2CID 33664568.
14. Wise J (2009). Extreme fear : the science of your mind in danger (1st ed.). New York: Palgrave Macmillan. ISBN 978-0230614390.
15. Knapp, G., H. Spitzzy and H. Leopold. "Separation and determination of thyroid hormones in blood serum." Analytical chemistry 46 6 (1974): 724-6.
16. Kirkegaard C, Faber J (January 1998). "The role of thyroid hormones in depression". European Journal of Endocrinology. 138 (1): 1–9. PMID 9461307.
17. Dratman MB, Gordon JT (December 1996). "Thyroid hormones as neurotransmitters". Thyroid. 6 (6): 639–647. PMID 9001201.
18. Bailey AA, Hurd PL (March 2005). "Finger length ratio (2D:4D) correlates with physical aggression in men but not in women". Biological Psychology. 68 (3): 215–22. PMID 15620791. Lay summary – LiveScience (March 2, 2005).
19. Douma SL, Husband C, O'Donnell ME, Barwin BN, Woodend AK (2005). "Estrogen-related mood disorders: reproductive life cycle factors". ANS. Advances in Nursing Science. 28 (4): 364–75. PMID 16292022.
20. Grigoriadis S, Seeman MV (June 2002). "The role of estrogen in schizophrenia: implications for schizophrenia practice guidelines for women". Canadian Journal of Psychiatry. 47 (5): 437–42. PMID 12085678.
21. What Is Testosterone? Healthline. Medically reviewed by Harshil Matta, DO — Written by James Roland and Dana Robinson — Updated on January 7, 2021 <http://www.healthline.com/health/what-is-testosterone#Overview1> (санаи охири муроҷиат 19.04.2021).
22. Increased Striatal Dopamine Transmission in Schizophrenia: Confirmation in a Second Cohort. The American Journal of Psychiatry <https://ajp.psychiatryonline.org/doi/full/10.1176/ajp.155.6.761> (санаи охири муроҷиат 23.02.2021).

НАҚШИ ГОРМОНҲО ДАР ФАЪОЛИЯТ ВА ВАЙРОНШАВИҲОИ ПСИХИКӢ

Мақолаи мазкур барои таҳлили алоқаи байни психика ва системаи эндокринӣ ва гормонҳо бахшида шуда, дар он алоқаи умумии байни онҳо, ҳамчунин алоқаи гормонҳои алоҳида ва вайроншавиҳои психикӣ дида баромада мешавад. Дар мақола ҳамчунин маълумотҳои мухтасар ва дақиқ дар бораи нақши ҳар як гормони алоҳида ва баъзе аз нейротрансмиттерҳо ба психика ва фаъолияти психикӣ, аз он ҷумла серотонин, дофамин, эндорфин, мелатонин, эстроген, тестостерон, кислотаи гамма-аминобутирикӣ ё КГАМ, адреналин, гормонҳои тиреоидӣ оварда мешавад. Бояд қайд намуд, ки маълумотҳои овардашуда бо тадқиқотҳои мавҷуда асоснок карда мешаванд ва дар мақола ҳамчунин қайд карда мешавад, ки таъсири мутақобилаи

гормонҳо ва психика шакли занҷирави дорад, яъне тағйирёбии дар яке аз онҳо ба тағйирёбии дигаре меорад ва дигаре дар навбати худ ба тағйирёбии якумин.

Калидвожаҳо: психонейроэндокринология, психоэндокринология, психика, ғайрипсихикӣ, гормон, вайроншавии психикӣ, системаи эндокринӣ, нейротрансмиттер.

РОЛЬ ГОРМОНОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И В НАРУШЕНИЕ ПСИХИКИ

Данная статья посвящена анализу связи между психикой и эндокринной системой и гормонов. В нем рассматривается общая связь между ними, а также связь отдельных гормонов и психических нарушений. В статье также приведены краткие и точные информации о роли каждого отдельного гормона и некоторых нейромедиаторов в психике и психической деятельности, в том числе серотонин, дофамин, эндорфин, мелатонин, эстроген, тестостерон, гамма – аминокислота или ГАМК, адреналин, тиреоидные гормоны. Нужно отметить, что приведенная информация обосновывается существующими исследованиями и в статье также отмечается, что взаимовлияние гормонов с психикой имеют цепочную форму, то есть изменение одного приведет к изменению другого, а другое в свою очередь к изменению первого.

Ключевые слова: психонейроэндокринология, психоэндокринология, психика, психическая деятельность, гормон, психические нарушения, эндокринная система, нейромедиатор.

THE ROLE OF HORMONES IN PSYCHICAL ACTIVITY AND MENTAL DISORDERS

This article is devoted to the analysis of the relationship between psyche and the endocrine system and hormones. It addresses a common relationship between them, as well as the connection of several hormones and mental disorders. The article also provides brief and accurate information about the role of each single hormone and some neurotransmitters in psyche and mental activity, including serotonin, dopamine, endorphine, melatonin, estrogen, testosterone, gamma – Amino butyric acid or GABA, adrenaline, thyroid hormones. It should be noted that the information provided are justified by existing researches and in the article also noted that the mutual influence of hormones and the psyche has a form of chain, that is, the change in one will lead to a change in the other, and the other in turn to the change in the first.

Keywords: psychoneuroendocrinology, psychoendocrinology, psyche, mental activity, hormone, mental disorder, endocrine system, neurotransmitter.

Сведения об авторе: *Ахматов Шохрух Бахтиёрович* - Таджикский Национальный Университет, магистр кафедры психологии, факультета философии Таджикского Национального Университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 77 44 44 197. **E-mail:** shoh.psy.edu.tnu@gmail.com

Information about the author: *Akhmatov Shokhrukh Bakhtiyorovich* - Tajik National University, Psychological department master, Philosophy faculty, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. **Telephone:** +992 77 44 44 197. **E-mail:** shoh.psy.edu.tnu@gmail.com

ХУШУНАТИ ХОНАВОДАГӢ ДАР ОИЛА ВА ТАЪСИРИ ОН

Заробова М.О.

Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Зулму зӯроварӣ дар оила барои қисми зиёди аҳоли ҷомеа буда, устуворӣ ва беҳатарии ҷомеа роҳи ҳалдор месозад. Дар натиҷаи муносибатҳои носолим дар оила, одатан, зарари асосиро қӯдакон, пиронсолон, маъҷубон ва заноне мебинанд, ки ҳудуди ҳифзи қарда наметавонанд. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба пешгирии хушунат дар хонавода танзим намуда, вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи хушунат дар оиларо доир ба ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии сабаб ва шароитҳои ба он мусоидаткунандаро муайян менамояд. Қабул шудани қонуни мазкурро дар Тоҷикистон қадами устуворе дар роҳи ҳифзи шаъну шараф ва ҳуқуқи бонувони тоҷик дар оила ва ҷомеа метавон маънидод кард. Қонуни мазкур хусусияти иҷтимоӣ- профилактикӣ дошта, дар таҳкими пойдевори оилаҳо, ки як қисми ҷудонопазири ҷомеа ва давлат маҳсуб меёбанд, нақши муассир мебозад. Дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарорҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имконоти баробари барои амалигардонии қардани онҳо» [5.с,2] хушунати оилавӣ маҳкум мешавад. Яке аз сабабҳои зӯроварии оилавӣ дар нақшҳои иҷтимоии байни зану мард ифодаи ҳудуди меёбанд. Нақш ин амали аз инсон ҷашмдоштест, ки рафтори ӯро муайян менамояд. «Нақшҳои иҷтимоӣ имконияти медиҳанд, ки маҷмӯи

амсилаҳои рафтор идора карда шаванд» [1,с,56]. То солҳои наздик дар илм чунин ақида ҳукумфармо буд, ки фарқиятҳои биологӣ сабабгори нақшу рафторҳои иҷтимоии марду зан мегарданд, зеро пас аз балоғат расидан фарқиятҳои ҷинсии занону мардон торафт равшантар айён мешаванд. Яъне «тақдир»- и зану мардро ҷинси биологӣ мӯйян менамояд. Табиатан, мардҳо барои кори берун аз хона ва рушди тамаддун ва қанон барои кори хона, таълид ва тарбияи кӯдакон офарида шудаанд. Дар ду асри охир ин андеша бартариати худро торафт аз даст медиҳад. Ҷонибдорони ҳаракатҳои феминистӣ ба ин ақидаанд, ки тафовути нақши ҷинсҳо на заминаи табиӣ, балки натиҷаи иҷтимоишавии шахс ва муносибатҳои иҷтимоӣ мебошад. Волидон- ҳангоми тарбияи кӯдакон тафовутҳои нақширо меомӯзонанд ва ин тасаввуротҳо ё қолибҳои гендерӣ зери таъсири ВАО, муносибати атрофӣ ва дигар агентҳои иҷтимоишавӣ устувор мегарданд. Пас аз пайдоиши ҷомеаи сармоядорӣ ва сар задани иқлобҳои иҷтимоӣ ботадриҷ тартиботи то ин давра устуворгаштаи ҷомеа тағйир ёфт. Ҳуқуқи инсон ва арзиши иҷтимоӣ доштани ӯ дар сархати масъалаҳои иҷтимоӣ қарор гирифт. Дар ин раванд таъсири ақидаҳои қолабӣ, урфу одатҳо ва анъанаҳо ба муносибатҳои иҷтимоии байни ҷинсҳо каме коҳиш ёфт. Идеаи ҳуқуқи инсон ва баробарии одамон дар назди қонун ба муносибатҳои гендерӣ низ бетасир намонд. Баъдан пешрафти инқилоби саноатӣ ва тиҷорат занҳоро низ ба истехсолот ва ҷамъ кардани сармоя ҷалб намуданд. Вақте қанон дар истехсолот роҳ ёфтанд, дар баробари ин барои дарёфти ҳуқуқҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсии худ муборизаро оғоз намуданд. Муборизаи қанонро барои баробари мардон доштани ҳуқуқу озодиҳо, озод шудани онҳо (эмансипатсия) феминизм меноманд. Феминизм идеологияест, ки ҳаракату талошҳои қанонро бахри озод шудан аз ҳушунати оилавӣ, имконияти васеи ворид шудан ба фаъолияти иқтисодӣ сиёсӣ ва ба даст овардани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ифода менамояд[6,с,19] Бо талошҳо ва кӯшишҳои муштарак занҳо муваффақ гардиданд, ки баробари мардон маош гиранд, соати кориашонро кам намоёнд, ба иттифоқҳои касаба, касбу ихтисосҳои то ин қанон дастнарас ё «мардона» ва таълим роҳ ёбанд, ба ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ аъзо гарданд, ҳуқуқи интиҳоб намудан ва интиҳоб шуданро пайдо намоёнд (бо кӯшишҳои равияи феминистии суфражистҳо) аз қароратҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ ҳангоми маҳдуд гардидани қобилияти меҳнатӣ ва давраи ҳомиладорӣ нигоҳубини фарзанд бархӯрдор гарданд. Бо вуҷуди ба даст овардани ҳуқуқҳои шахрвандии қанон то дер боз аз онҳо самаранок истифода бурда наметавонистанд, зеро то имрӯз барои амали гаштани ҳуқуқҳои қанон қолибҳои ақидавии консервативӣ, урфу одат ва анъанаҳо монеъ мешаванд. Имрӯз ба сифати заминаи ғоявии ҳаракатҳои нави қанон неофеминизм баромад менамояд. Неофеминизм таълим медиҳад, ки тамоми таърих ва фарҳанг мувофиқи ҷаҳонбинӣ ва завоқи мардон бунёд гардидаанд. Аз ин рӯ, қанон дар ин низом озодаи қору фаъолият карда наметавонанд. Пас, барои озодии қанон ва баробарҳуқуқии қомили онҳо қолибҳои рафтору фаъолияти аз ҷониби мардон «ихтироъшуда» - ро бояд шикаст ва тарҳи навро пеш гузошт. Умуман, занҳо дар Ғарб торафт ба тамоми намудҳо ва соҳаҳои фаъолият ворид мешаванд, аз байни онҳо арбобони илму санъат, сиёсат, тоҷирону бонкдорҳои бузург ва ҳодимони бонуфузи давлатӣ баромада истодааст. Дар мамлакатҳои Шарқ низ ин ҳаракатҳо дар ҳоли ташаккулёбанд. Торафт қомоми иҷтимоӣ зан баланд мегардад ва ба захираҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва ҳокимият роҳ меёбанд. Дар ин самт нақши сиёсати давлат дар ҷойҳои иҷтимоӣ зану мард ҳеле бузург аст, зеро санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ, ки дар ин бахш қабул карда мешаванд, барои ҷалби қанон ба фаъолияти ҷамъиятӣ, ҳифз, дастгирӣ ва кӯмаки иҷтимоӣ онҳо мусоидат менамоянд. Сиёсати иҷтимоӣ давлат дар соҳаи гендерӣ пеш аз ҳама ба фароҳам овардани имкониятҳои баробари худмуайянқунӣ ва худташаккулдиҳии қанону мардон нигаронида мешавад. Муносибатҳои оилавӣ дар ҷамъияти тоҷик то инқилоби соли 1917 ҳаракати падаршохӣ дошт. Пас аз инқилоб, идеаи баробарии зану мард то дараҷае ба воқеият табиӣ ёфт, аммо мушкilotҳои қанони тоҷик ба маротиб афзуд. Вазиҳои модарӣ, кори хона ва иштирок дар истехсолоти ҷамъиятӣ барои қанони тоҷик ниҳоят қарон меафтод. Барҳам хӯрдани давлати Шӯравӣ боиси сар задани бӯҳронҳои иқтисодӣ сиёсӣ гардид, ки дар натиҷа қорхонаҳо аз қор монданд, истехсолот рӯ ба таназзул ниҳод. Дар вазиҳои имрӯзаи кишварамон меҳнати оилавӣ ба анъанаҳои падарсолорӣ ва шӯравӣ асос ёфтааст. Аз рӯи қолабҳои анъанавӣ ба қорҳои мардона меҳнати фикрӣ, қорҳои ташкилӣ, идоранамой, қабули қарорҳо, қорҳои вазиҳои қисмонӣ ва

амсоли ин, ба корҳои мардона тавлид, парасторӣ ва тарбияи кӯдак, корҳои хонагӣ ва корҳои хидматгузорӣ, мисли пешхизматҳо, рӯбандаҳои кӯча, котибаҳо, корҳои конселярӣ, муалимаҳо, ҳамшираҳои шавқат ва дигар корҳои камдаромаду каммузд дохил мешаванд. Бо сабабҳои объективӣ занҳо дар пешрафти мансабӣ, касбу ихтисос, дастрасии нопурра ба бозори меҳнат ва ғ. аз мардҳо қафо мемонанд. Ба ин сабабҳо пеш аз ҳама тавлиди кӯдакон ва нигоҳубини онҳо, корҳои хона, нигоҳубини аъзоёни оилаи фаъолияташон маҳдуд, монеа шудани мардони оила, урфу одатҳо ва анъанаҳои дар ҷомеа вучуддошта дохил мешаванд. Баъзан занҳо ба низои нақши гирифтор шуда, дар дуруҳаи интиҳоб қарор мегиранд: кори хона (оила) ва ё фаъолияти берун аз оила.

Дар шароити маданияти мо аксаран вақт занон оиларо интиҳоб мекунанд, зеро набоштан шавҳар ва фарзанд барои зани тоҷик тамғаи нагинест. Алоқа ва муносибатҳои иҷтимоии зани хонашин маҳдуд аст, якрангии зиндагӣ шавқу ҳаваси онҳоро гум менамояд ва аксаран ба таназзули фикрӣ оварда мерасонад. Баъдан, интиҳоби фаъолияти касбӣ ба зан сабукие намеорад, зеро на ҳама занҳо дар ин самт бо сабабҳои дар боло номбаршуда ба муваффақиятҳо ноил мегарданд. Мардҳо асосан ба корҳои сердаромад ва занон ба корҳои барояшон мувофиқ, ки камтар ба корҳои оилавиашон ҳалал расонад, майл менамоянд. Дар баробари ин аксарияти корфармоён кӯшиш менамоянд, ки занону духтаронро камтар ба кор гиранд. Барои он ки занон эҳтимолияти шавҳардор (агар шавҳардор набошад) ва ҳомиладор шудан ва ба рухсатии таваллуд баромаданиашон бештар аст. Ҳангоми ихтисори ҷойи корӣ ё зарурати аз кор дур андохтан ба сифати объект нахуст занон қарор мегиранд, зеро мувофиқи анъанаҳои қолибӣ ба ҷойи кор дар навбати аввал бояд саробони хона, яъне мардҳо таъмин шаванд. Занҳоро бошад мардони хона ва ё шавҳарояшон аз ҷиҳати иқтисодӣ таъмин мекунанд. Дар ҷомеаи имрӯзаи мо вақте бекорӣ мегӯянд, асосан бекории мардонро дар назар доранд, дар бораи бекории занону духтарон қариб ҳеҷ кас фикр намекунад. Иқтисоди бозоргонӣ сохтори тақсими меҳнатро дар оила тағйир дода истодааст. Занони тоҷик бо сабабҳои норасоии иқтисодӣ, набудани саробони оила (мардҳо дар муҳочирати меҳнатӣ қарор доранд) маҷбур ҳастанд, ки берун аз оила кор кунанд. Зиеда аз 1,5 млн аҳолии Тоҷикистон (асосан мардҳо) аз сабаби дар дохили кишвар кам будани маош ва паст будани шароити меҳнат касбу ихтисосҳои хешро партофта, ба Россия ва дигар шаҳрҳои ИДМ муҳочирати меҳнатӣ намудаанд ва ба корҳои нисбатан сердаромад машғул мешаванд. Бисёре аз мардони қобили меҳнат ба муҳочирати меҳнатӣ рафта, солиёни зиёд ба оила барнамегарданд, инчунин аз ҷиҳати молиявӣ оилаҳои худро дастгирӣ намекунанд, ҳатто баъзе аз мардони ба хориҷи кишвар сафар карда, пас аз вақти муайян дар он ҷо оиладор шуда, дигар ёди оила ва зану фарзандони худро намекунанд. Дар натиҷа бори вазнини рӯзгор ва таъмини моддии аъзоёни оила ба дӯши занон меафтад. Занон маҷбур ҳастанд, ки ҳам кори хонаро ба анҷом расонанд, ҳам кӯдаконро тарбия намоянд ва ҳам берун аз оила кор кунанд. Барои ҳамин, занон ба худташаккулдиҳӣ вақт намеёбанд, ботадриҷ беихтисос мемонанд ва саводашон низ коҳиш ёфта истодааст. Шумораи занон дар дастгоҳи давлатӣ, идораи хоҷагидорӣ ва низоми мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ торафт кам мегардад. Занони Тоҷикистон кам ба ҳаёти сиёсии кишвар тавачҷӯх доранд. Ба андешаи аксарияти онҳо сиёсат ин кори мураккаб ва мардона аст. Махсусан, занони деҳот дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ қариб иштирок намекунанд. Ҳатто дар интиҳобот овозҳои худро ба шавҳарҳояшон бовар карда медиҳанд, то ба ҷойи онҳо номзади арзандаро тарафдорӣ кунанд. Дар сурате, ки 75 %-и аҳолии Тоҷикистон маскуни деҳотанд, ин ҳодиса хело ташвишовар мебошад. Меҳнати хонагӣ, ки аз тарбияи кӯдак, коркарди замини наздиҳавлигӣ ва дигар корҳои муҳими хона иборат аст, меҳнати асосии зани тоҷик мебошад ва ин меҳнат ҳамчун ӯҳдадории зани тоҷик ройгон ҳисобида мешавад. Меҳнати хонагӣ бо вучуди пурмахсул ва аҳамиятнокӣ иқтисодиаш кори дуҷуминдараҷа маҳсуб шуда, ба собикаи корӣ дохил намешавад, ҳатто дар даврони пирӣ барои он нафақапулӣ муқаррар нашудааст.

Солҳои охир бо сабаби зуд тағйир ёфтани вазъи бозори меҳнат, хусусигардониҳои моликияти давлатӣ, риоя нагардидани Кодекси меҳнат ва ғайраҳо занон ба ҷои меҳнати «табиӣ» худ, яъне оила баргашта истодаанд. Ҷиддӣ гардидани талаботҳои бозори меҳнат, дараҷаи пасти ихтисосмандӣ ва маош, бекормонӣ, мураккабгардии қоидаҳои будубоши муҳочирони меҳнатӣ дар хориҷи кишвар ва ғ. иҷрои ӯҳдадориҳои мардро ҳамчун

таъминкунанда ва саробони оила хело мушкил гардонидааст. Анъанаҳои динӣ ба мардҳо имкон намедихад, ки барои таъмини иқтисодии оила пурра занонро истифода баранд, аммо бо вучуди ҳамаи ин занон маҷбур мешаванд, ки ба меҳнати арзон ва вазнини ҷисмонӣ, мисли фаррошӣ, рубӯчини боғу кӯчаҳо, тичорати хурди кӯчагӣ ва соҳаи хизматрасонӣ машғул шаванд. Дар ҳолате, ки зани тоҷик дар корҳои вазнину серташвиш банд мешавад ва шавҳар дар муҳоҷират ҳаст, кӯдакон аз тарбия берун монда, қачрафтор мешаванд ва дар кӯчаҳо беназорат гаштугузор менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тақсимои оилавии меҳнат ба анъана табдил ёфтааст ва инро ҳам занон ва ҳам мардон эътироф менамоянд. Дар ҷомеаи тоҷик корҳои занона, мардона ва корҳои муштараки зану мард хело дақиқ муайян карда шудааст. Зан ҳамаи корҳои вазнини хоҷагии оилавино ба дӯши худ мегирад ва эътироз намекунад, онро вазифаи «табиӣ» - и худ меҳисобад. Ҳатто зан аз мард даромади зиёд ба хона оварад ҳам, мард ба корҳои хонагии ӯ мадад намерасонад. Дар замони муосир фаъолияти қонунгузори барои таъмин намудани ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробари занону мардон бар он асос ёфтааст, ки ҳуқуқи занон қисмати ҷудонапазири ҳуқуқи инсон ба ҳисоб меравад. Баробарҳуқуқӣ ва имкониятҳои баробарии занону мардон дар як қатор санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии байналмиллалӣ ва миллий эътироф ва қафолат дода шудаанд[4]. Тағйиротҳои куллии иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ, гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ, шиддат гирифтани зӯроварии хонагӣ, дур мондани занон аз фаъолияти сиёсӣ, паст рафтани сатҳи ҳифзи саломатӣ ва беҳатарии занон, зарурати ба ҷимояи махсус доштани занон ва аз ҳама муҳим бо сабабҳои физиологӣ имконияти баробар надоштан бо мардон барои амалисозии ҳуқуқу озодиҳои худ мақомоти қонунгузори ва дигар шахсони масъулро водор месозад, ки ба занон таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намоянд. Яъне, барои ҳифзи ҳуқуқи занон бояд санадҳои алоҳидаи ҳуқуқӣ қабул карда шаванд. Аз ҷониби мақомоти қонунгузории ҷумҳуриямон як қатор санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқие таҳия ва қабул гардидаанд, ки ҳуқуқи занонро дар соҳаҳои гуногуни фаъолият ҳифз менамоянд. Масалан, дар моддаи 17-уми Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон баробарҳуқуқии занону мардон мустақкам гардидааст. Дар соли 1998 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқ намудани Барномаи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд бардоштани мақоми зан барои солҳои 1998-2005» қарор қабул намуд. Барномаи миллии мазкур асосан беҳтар намудани саломатии занон, таъмини имконоти дастёбӣ ба таҳсилот, баланд бардоштани саводнокии иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва сатҳи зиндагӣ, таъмин намудани ҳуқуқ ва имконоти баробар дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, барҳам додани ҳаргуна шакли зӯроварӣ, паст кардани омилҳои номусоиди муҳити зист ба саломатии занон ва ғ. равон карда шудааст. Илова ба ин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа» ба тасвиб расид [8.с,67]. Ба шарофти ин Фармон имрӯз занон дар ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ фаъолият мекунанд. Мувофиқи Фармони Президент ба вазифаи яке аз ҷонишинҳои вазирони вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, кумитаҳои вилоятӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ, муассисаҳои давлатӣ номзадҳо аз ҳисоби занони қобилиятнок, босавод ва таҷрибаи қорӣ дошта таъин карда мешаванд. Аз 15430 хизматчиҳои давлатӣ 3612 –тои онҳо занон мебошанд, ки 23, 4 %- и шумораи умумии хизматчиёни давлатиро ташкил медиҳанд [8.с,11]. Имрӯз дар миқёси кишвар 40 адад марказҳои бухронӣ доир ба ҷилавгирии хушунат дар оила фаъолият менамояд, ки онҳо ба шахсоне, ки дар оила дучори хушунат гаштаанд, кӯмакҳои ройгон мерасонанд. Дар соли гузашта дар ҷумҳурӣ 592, дар чор моҳи соли равон 531 ҳодисаи марбут ба хушунат дар оила ба қайд гирифта шудааст. Дар маҷмӯъ дар зарфи чор моҳи соли равон 2489 нафар шахрванд вобаста ба хушунат ба мақомоти марбута муроҷиат намудаанд, ки аз он 2114- тоаш санҷида шудааст. Аз ин теъдод дар 1076 маврид занҳо нисбат ба мардҳо ва дар 990 маврид мардҳо нисбат ба занҳо хушунатро раво дидаанд. Яке аз омилҳои асосии ба вучуд омадани хушунат дар хонаводаҳо паст будани сатҳи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маърифати оиладорӣ ва хеле барвақт хонадор кардани ҷавонон аст. Бояд дар самти ҷилавгирӣ аз зӯроварӣ дар хонавода марказҳои бухронӣ дар ҳамкорӣ бо ВКД ва дигар сохторҳо фаъолиятанонро тақвият бахшида, теъдоди нозирони минтақавӣ дар мавриди ҷилавгирӣ аз зӯроварӣ афзоиш дода шаванд. Яке аз омилҳои ҷилавгирӣ аз хушунати хонаводагӣ ин баланд бардоштани ҳаҷми муҷозот нисбат ба шахсоне, ки дар оила ва ҷомеа хушунат эҷод мекунанд, мебошад, зеро муҷозот барои шахсоне, ки дар оила хушунат менамоянд, дар асоси қонунгузории кишвар 120 сомонӣ муайян шудааст [10]. Ҷиҳати

чилавгирии хушунати хонаводагӣ дар Вазорати корҳои дохилии кишвар /ВКД/ воҳидҳои иловагӣ созмон дода шуда, вазифаи штатии нозирони пешгирии зӯроварӣ дар оила фаъолият мекунад, пешгирии зӯроварӣ дар оила вазифаи муқаддаси аҳли ҷомеа буда, тамоми кишварҳо ва ҷомеаи байналмилалӣ саъй менамоянд, ки ҷиҳати ҷилавгирӣ аз ин зухуроти номатлуб мубориза баранд. Намояндаи мақомоти корҳои дохилии кишвар мегӯяд, ки тӯли солҳои охир теъдоди мурочиаткунандагон, ки бар асари хушунати хонаводагӣ зарар дидаанд, аз ҳисоби занон зиёд шудааст. Аз ҷониби мақомоти корҳои дохилии кишвар 1075 оилаи номатлуб ба қайд гирифта ва нисбат ба гунаҳкорон парвандаҳои назоратӣ тартиб дода шудааст. Дар ин самт корҳои фаҳмондадихӣ идома доранд. Субъектҳои пешгирикунандаи зӯроварӣ дар оила ниҳодҳои марбутаи кишвар махсус меёбанд. Бояд таъкид кард, ки хушунати хонаводагӣ зухуроти нангин ва номатлуб буда, он ҳуқуқи инсонро поймол менамояд ва ба саломатии ҷисмонӣ раванӣ, арзишҳои ахлоқӣ ва инкишофи маънавии инсон таъсири манфӣ мерасонад. Қабули қонуни мазкур барои устувории оилаҳо, тақвияти оиладорӣ ва рушди минбаъдаи насли наврас мусоидат менамояд[10].

Ҳафтад дарсади занҳои Тоҷикистон дучори хушунат дар хонаводаҳо мешаванд. Қонуни ҚТ “Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила” аз 19 март соли 2013 қабул шудааст. Барномаи давлатӣ оид ба ҷилавгирии зӯроварӣ дар оила барои солҳои 2014 – 2023 баргузор гардид. Мувофиқи маълумоти Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз тадбирҳои Ҳукумати Тоҷикистон ҳодисаҳои зӯроварӣ дар оила то ҳол мушоҳида мешаванд. Алҳол дар миқёси кишвар 105 маркази иттилоотӣ машваратӣ фаъолият дошта, дар онҳо раваншиносону ҳуқуқшиносон ба зарардидагон зӯроварӣ дар оила ёрӣ мерасонанд. Аксаран қурбонӣ зӯроварӣ дар оила ба худкушӣ даст мезананд. Мувофиқи маълумоти расмӣ дар нимаи аввали соли ҷорӣ дар Тоҷикистон 313 ҳодисаи худкушӣ ба қайд гирифта шудааст, ки 164 - тои он ба занон ва 35 – тоаш ба наврасон рост меояд. Барномаи нав танзими санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва роҳандозии ҷорабинҳои дорои ҷилавгирӣ ба манзури аз байн бурдани чунин ҳодисаҳо, ҳамчунин танзими фаъолияти мақомоти давлатиро дар назар дорад. Бояд гуфт, ки ободии Ватан аз ободии ҳар хонадону оила ибтидо мегирад ва ободии хонадон бошад, аз фаросату маърифати оиладорӣ волидон сарчашма мегирад. Вале, агар дар оилае пайваста ҷангу ҷанҷол ва мочароҳо бошанд ва модари муштипару заиф пеши назари фарзандон латукӯб ва лағатмол гардад, муҳити носолим ва даҳшатбор барои фарзандони ин оила ба вучуд меояд. Бисёр ҳолатҳое шудаанд, ки фарзандони ин гуна оилаҳо дар чунин муҳити даҳшатнок тӯли солҳои зиёд зиста, оқибат даҳшат – ҳодисаи даст ба худкушӣ задани модар ва тани сартопо ба оташпеҷидани ўро бо ҷашми худ дидаанд. Тавре рӯйдодҳои даст ба худкушӣ задан, баҳусус занон, далолат намуда, шохидони ин гуна рӯйдодҳо изҳор менамоянд, ки фазои оилавии ин қабил хонадон ҳамеша пурмочаро ва бо ҷангу ҷанҷолҳои зану шавҳар хоҳири фарзандонро ҳамеша ғамолуд мекунад. Дар муносибатҳои зану шавҳар зуд-зуд баҳсу мунозираҳо ба вучуд меоянд. Бо ҳар баҳонаи ночиз ҷангу ҷанҷол оғоз ва таънаю маломат ба сари зан меборад. Дар ҳолатҳои мастии шавҳар ҳатто баҳсҳо ба мочаро ва мочароҳо ба латукӯби зан анҷом меёбад. Зан борҳо қаҳр карда, ба хонаи волидонаш ҳам меравад. Вале бо тавбаю қасамхӯриҳои шавҳар ва бо хоҳири фарзандон боз ба хонааш баргашта меояд. Тӯли ҳама соли зиндагии якҷояи зану шавҳар тартиби зиндагидорӣ ва муҳити оилавӣ ҳамин тавр ҷараён мегирад. Ниҳоят, рӯзе фаро мерасад, ки пас аз ҳақоратшунавиҳо ва лағаткӯб шуданҳо, ки ин ҳол пайваста тамоми солҳои зиндагӣ идома меёбад, зан тоқат карда наметавонаду, ҳудро оташ мезанад ё бо дигар восита қасд ба ҷони худ мекунад. Мард бошад, муддати ин ҳама солҳо ба қаҳру рафтаниҳо ва омаданиҳои зан одат карда, гумон намебарад, ки рӯзе мерасаду зан ҳам аз чунин тартиби зиндагӣ ба ҷон омада, ба ҷони худ сӯиқасд мекунад. Мард метавонист қабл аз руҳ додани ғоча ҳудро нигоҳ дорад ва аз оқибати рафтору муносибаташ андеша намояд, агар аз нишондодҳои қонунҳои амалкунандаи давлате, ки дар он зиндагӣ мекунад, ба қадри кофӣ оғохӣ дошта бошад. Шояд «марди» хонадон то фаро расидани чунин ҳолат андешаи онро накарда буд, ки ў тамоми солҳои оиладорӣ рафторе дошт, ки ҳилофи қонун буда, ҷиноят ба ҳисоб меравад, яъне доштани муомилаи бераҳмона ё пастзании мунтазами шаъну эътибори ҳамсари хеш ва бо ин восита ба дараҷаи худкушӣ ё сӯиқасд ба ҷони худ намудани ў оварда мерасонад. Мо аксар вақт мегӯем, ки сабаби сар задани чунин ҳодисаҳо ин масъалаи иқтисодӣ аст ва ҳамин

омил боиси чангу чанчолҳои оилавӣ ва ниҳоят пошхӯрии оилаҳо мегардад. Аммо ҳама хуб медонем, ки на ҳама вақт масоили иқтисодӣ ба мочароҳо ва пошхӯрии оилаҳо сабаб шуда метавонад. Баъзан ҳуди занҳо бо сустиродагӣ ва ноустувории ҳолати рӯҳиашон сабабгори сар задани чунин ҳодисаҳои нохуш – даст задан ба худкушӣ ва сӯиқасд ба чони худ мегарданд. Аксари коршиносон зухури ин ҳодиса, яъне худкушиву сӯиқасд ба чони худро дар пастравии ахлоқ ва маънавиёти ҷомеа мебинанд. Бархе камбизоативу сатҳи пасти иҷтимоиро дар ин рӯйдодҳо баҳона пеш меоранд. Ҳол он ки сатҳи зиндагӣ дар кишварамон тайи солҳои охир андаке ҳам бошад, рӯ ба беҳбудӣ ниҳодааст. Вале, ба ин нигоҳ накарда, ба мушоҳида мерасад, ки вақтҳои охир аз тарафи яке аз аъзоёни оила нисбат ба дигарон муносибати золимона раво дида шуда, он ба оқибатҳои басо нохуш ва ҳатто худкушии яке аз аъзоёни дигари заифи оила оварда мерасонад. Ҳақиқати бебаҳс боз он аст, ки бештар нобилигон дар оилаҳо даст ба қонуншиканиҳо мезананд, ки дар он зӯрварӣ ба як ҳодисаи муқаррарӣ табдил ёфтааст. Зеро муҳити носолими оила ҳатман ба ҳолати рӯҳии фарзандони ин гуна оилаҳо таъсири манфии худро мегузоранд. Дар ҳар гуна ҳолате, ки ба вайроншавӣ ва пошхӯрии оилаҳо оварда мерасонад, пеш аз ҳама фарзандони чунин оилаҳо ҷабр хоҳанд дид: дур аз назорат дар муҳити вайрону носолим тарбия гирифта, оқибат ба қонуншиканӣ ва ҷиноят даст мезананд. Илова бар ин, солҳои зиёд хушунати падар нисбати модар аллакай дар мафкураи фарзандон нақши худро гузоштааст. Мутаассифона, дар самти пешгирии чунин ҳолатҳо, агар аз як тараф назорат, чораҷӯӣ ва кор бо чунин оилаҳои носолим аз ҷониби ҳукумати маҳаллӣ ва нозирони минтақавӣ қариб, ки ба назар намерасад, аз сӯи дигар бепарвоиву бетафовутии ҳамсоғгон ва ҳешу ақрабои ин гуна оилаҳо сабабгори сар задани ғочаҳо мегарданд ва ин ҳол боиси нигаронист. Зӯрварӣ аз тарафи шахси наздик нисбат ба зӯрварӣ аз тарафи шахси бегона содиршуда, ҳамавақт зарари бештари ҷисмонӣ ва рӯҳӣ меорад. Чунки аз тарафи шахси наздик мо ҳамеша дастгирӣ, якдигарфаҳмӣ ва ҳисси ҳамдилиро интизорем. Дар ҳолати содир шудани зӯрварӣ дар оила принсипи асосии он – беҳатарии мавҷудияти ҳар як аъзои оила вайрон мешавад. Барои баргараф намудани зӯрварӣ дар оила танҳо як чораҳои ҷазодихӣ басанда набуда, кори ҷиддӣ дар соҳаи пешгирикунӣ ва тарбия гузаронидан зарур аст.

Хулоса, масъалаи зӯрварӣ падидаи нав набуда, он дар ҳамаи ҷомеаҳо вучуд дошт ва дорад, аммо дарки он ҳамчун мушкилоти иҷтимоӣ то ҳол сураат нагирифтааст. “Мушоҳида ва тадқиқотҳо нишон доданд, ки дар хонавода пеш аз ҳама хушунат нисбат ба зан сураат мегирад ва аз ин хотир зухуроти хушунати хонаводгӣ ба миён меояд. Хушунат алайҳи занон решаҳои қадима дошта, он ба унвони “мардсолорӣ” зухур карда буд... Дар кишварҳои Ғарб ин масъала тақрибан 37 сол пеш бо номи падидаи иҷтимоӣ баррасӣ мешуд”[2]. Агар дар баъзе оилаҳо муҳити ором ва хайрхоҳона ҳукмрон бошад, он гоҳ дар оилаҳои дигар ҳаёт ба як силсилаи баҳсу мунозираҳои доимӣ мубаддал мегардад. Ин баҳсҳо як қисми таркибии ҳаёти оилавӣ шуда мемонанд. Аъзоёни оила ба василаи баҳсу мунозираҳои мунтазам якдигарашонро ниҳоят хаста намуда, беҳолу бемадор мегардонанд, гирифтори ғаму андӯх гашта ва ҳатто аз назари равонӣ бемор ҳам мешаванд. Агар зӯрварии оилавӣ ҳалли худро наёбанд, он гоҳ ҳар рӯз такрор мешаванд ва барои баъзе аъзоёни худпарасти оила шакли ягонаи мавҷудият шуда мемонанд, ҳаёти афроди оиларо талх мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Волков Ю. Г. Социология. – М., 2007. С. 56.
2. Давлатов М. Оила ва рушди шахсияти фарзандон. - Душанбе: “Ирфон”, 2014. С. 87.
3. Джоан Хубер. Теория гендерной стратификации/антология гендерной теории - Минск, 2000. С. 90.
4. Зери мафҳуми «имкониятҳои баробар» таъмини шароити яхела барои амалигардонии ҳуқуқи мардону занон мутобиқи Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин аз рӯи принципҳои умумии эътирофшуда ва меъёрҳои ҳуқуқи байналмиллалӣ фаҳмида мешавад.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолати давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имконоти баробари барои амалигардонии қардани онҳо», аз 1 марти соли 2005, №89. С.2
6. Лысова А.В. Физическое насилие над женщинами в российских семьях // Социол. исслед. – 2008. – № 9. – С. 121-128.
7. Назарияи гендерӣ дар илмҳои гуманитарӣ (Маҷмӯи мақолаҳо) - Душанбе, 2005. С. 19.
8. Хизматчиёни давлатӣ ва гендер: маводҳо барои истифодабарӣ дар кори амалӣ. Душанбе, 2006. С. 67

9. Шоисматуллоев Ш. Насилие в отношении женщин: прошлое и настоящее. - Душанбе, 2005. С. 27 .
10. Роҳҳои ҷилавгирӣ аз хушунат дар хонавода / <http://khovar.tj/society/28166-ro12031203oi-1207-ilavgir1251-az-hushunat-dar-honavoda.html>. 27. 04. 2014.

ХУШУНАТИ ХОНАВОДАГӢ ДАР ОИЛА ВА ТАЪСИРИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ки масъалаи хушунати хонаводагӣ дар оила ва таъсири онро мавриди омӯзиш қарор дода, сабабҳо, намудҳо ва нақши занро дар муҳити хонавода дида барояд. Дар рафти омӯзиши назариявии сарчашмаҳои гуногуни илмӣ, мафҳуми хушунати хонаводагӣ, мушкilotҳои асосии занон дар рафти муносибати тарафайн дар оила ва намудҳои зуроварино, аз нигоҳи илмӣ хеле хуб таҳлил намудааст. Инчунин, муаллифи мақола бештар нақши занонро аз нигоҳи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои меъёрию ҳуқуқ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллиф як қатор мушкilotҳои назаррасро дар оила нисбати занон пешниҳод намудааст, ки ба инобат гирифтани онҳо аз ҷониби аъзоёни оила хеле бомаврид аст. Ҳаминро бояд гуфт, ки муаллиф оид ба муносибати бераҳмона нисбати занон ва кӯдакон дар оила, баробархукукии занон дар баробари мардонро мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши занонро дар пешрафти ҷомеаи муосир дида баромадааст.

Калидвожаҳо: хушунат, хонавода, таъсиррасонӣ, зан, оила, муносибат, қонунгузорӣ, баробархуқуқӣ, зану шавҳар, кӯдакон, мушкilot, нақш.

ДОМАШНОЕ НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ

В данной статье автор стремится исследовать проблему домашнего насилия в семье и его влияние. В ходе теоретического изучения различных научных источников также анализируются понятие домашнего насилия, основные проблемы женщин в процессе взаимодействия в семье и виды насилия с научной точки зрения. Автор статьи также рассматривает роль женщин с точки зрения законодательства Республики Таджикистан. Автор указывает на ряд существенных проблем в семье у женщин, которые должны быть приняты во внимание членами семьи.

Ключевые слова: насилие, семья, влияние, женщина, отношения, законодательство, равенство, супруги, дети, проблема, роль.

DOMESTIC VIOLENCE IN THE FAMILY AND ITS IMPACT

In this article, the author tries to investigate the problem of domestic violence in the family. In the course of the theoretical study of various scientific sources, the concept of domestic violence, the main problems of women in the process of interaction in the family and types of violence from a scientific point of view are very well analyzed. The author of the article also considers the role of women from the point of view of the legislation of the Republic of Tajikistan and normative acts. The author proposes a number of significant family problems for women which should be taken into account by family members.

Keywords: violence, family, impact, woman, relationships, legislation, equality, spouses, children, problem, role.

Сведения об авторе: *Заробова Марджона Олимовна* - Таджикский национальный университет, магистр кафедры психологии факультета философии.. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Телефон:** +992 917 93 8287. **E-mail:**

Information about the author: *Zarobova Marjona Olimovna* – Tajik National University graduate student of Department of Philosophy.. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. **Telephone:** +992 917 93 8287. **E-mail:**

НАШЪАМАНДӢ – БЕМОРИИ ВОБАСТАГӢ

Маҳрамов Р.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои раҳой ёфтани аз вабои нашъамандӣ пеш аз ҳама бояд моҳияти нашъамандиро ҳамчун беморӣ ошкор кард. Феълан дар доираҳои гуногун чунин савол мавриди баҳс қарор дода мешавад, ки нашъамандӣ беморӣ аст ё одати бад. Барои мутахассисоне, ки дар соҳаҳои психология ва наркологи фаъолият мекунанд ин чиз ҳоло маълум аст ва онҳо беморӣ будани нашъамандонро этироф кардаанд. Бемории бо ном “Нашъамандӣ” дар роҳнамои тиббӣ баробари дигар бемориҳо сабт шудааст. Ҳамчун беморӣ муаррифӣ кардани нашъамандӣ ҳанӯз аз асри XIX сарчашма мегирад, вале дар мардум ақидаи шахшудае мавҷуд аст, ки нашъамандӣ ин нишонаи бемаъсулияти ва беиродагӣ аст. Тавсифи нисбатан кушодаи нашъамандиро комиссияи қоршиносони Ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ (ТУТ) медиҳад, ки мувофиқи он нашъамандӣ ин “ҳолати рӯҳӣ ва баъзан ҳолати ҷисмонӣ

аст, ки дар натиҷаи таъсири мутақобилаи мавҷудоти зинда ва маводи муҳаддир ба вучуд омада, бо хусусиятҳои рафтор ва дигар аксуламалҳои фарогирандаи талаботи ҳамешагӣ ва ё даврагии истеъмоли маводи муҳаддир бо мақсади азсаргузаронии таъсири он ё дур шудан аз норухати ба мавҷуд набудани он вобаста тавсиф дода мешавад”. Мутахассисон нашьамандиро ба гурӯҳи бемориҳои вобастагӣ дохил кардаанд, зеро вобастагии нашьаманд аз моддаи кимёвии нашьа ба вучуд меяд. Аз ин лиҳоз нашьамандиро вобастагии кимёвӣ ҳам мегӯянд. Ин мафҳумро набояд ба шаклҳои вобастагии дар дохили ҳуди нашьамандӣ мавҷудбуда, ба монанди вобастагии психикӣ ва вобастагии ҷисмӣ омехта кард. Вобастагии психикӣ ҳоси ҳама гуна нашьамандӣ аст, вобастагии ҷисмӣ бошад метавонад зоҳиршуда ё ноаён буда, ҳатто дар баъзе ҳолатҳо умуман вучуд надорад. Вобастагии ҷисмӣ- ин талаботи физиологии организм ба вояи навбатии моддаҳои нашьадор мебошад. Агар воридшави нашьа ба организм қатъ гардад, он гоҳ нашьамандон олати вазнинеро аз сар мегузаронанд, ки бо забони тиббӣ онро «алоими абстиненсия» ва ҳуди нашьамандон «дарди шикаста» (Дар забони ҳуди нашьамандон ин ҳолат бо вожаи русии «ломка» ифода карда мешавад) мегӯянд. Талабот ба истеъмоли моддаҳои нашьадор ва «дарди шикаста» ҳангоми ворид нашудани нашьа ба организм аз ирода, ҳислатҳои характер ё хусусиятҳои шахсият ягон вобастагӣ надорад, чуноне ки сулфаи шахси гирифтори бемории сил аз хоҳиши ӯ вобаста нест. Барои шарҳ додани ин ҳолат асосҳои физиологии вобастагии ҷисмиро дида мебароем. Чи хеле ки маълум аст, системаи асаб ва қисми марказии он - майнаи сар ҳама гуна фаъолияти зухуроти физиологӣ психикии шахсро идора мекунад. Сохтори системаи асаб хеле мураккаб аст, ин система аз ҳуҷайраҳои асабӣ (нейронҳо) ва нахҳои асабӣ иборат аст, ки ҳамаи система ва узвҳои организмро ба ҳам мепайванданд. Нейронҳо бо якдигар бо синапсҳо пайваست мешаванд. Гузориши импульс дар синапс тӯфайли моддаи махсусе сураат мегирад, ки дар неғҳои торҳои синаптикӣ ҳосил мешаванд ва нейромедиаторҳо ё нейротрансмедиаторҳои онҳо метавонанд гуногун бошанд. Яке аз ин медиаторҳо, ки барои фаҳмиши механизми вобастагӣ аҳамияти калон дорад эндорфин ном гирифта аст. Ин медиатор дар охири асри XX аз тарафи олими Шотландӣ Гонс Констерли ошкор карда шудааст. Ё муайян кард, ки таъсири ин модда ба таъсиррасонии морфин хеле монанд аст. Масалан, хусусияти дартаскинкуниро дорад. Дарачаи муайяни эндорфин барои кори муқаррарии системаи асаб, яъне таъмини ҳолати мувоффиқи эмотсионалии одам зарур аст. Ҳангоми нарасидани он ҳолати рӯҳӣ ва фаъолии одам паст шуда, ӯ ҳудро нораҳат ҳис мекунад. Норасоии эндорфин бо сабабҳои гуногун ба вучуд омада метавонад. Тавлифи эндорфин метавонад ҳангоми бемориҳои гуногун вайрон шавад. Дар адабиёти соҳавӣ чунин андешае вучуд дорад, ки дар одамони гирифтори вобастагии кимёвӣ буда, (масалан, нашьамандон) дарачаи эндорфин аз рӯзи таваллуд кам аст. Чунин одамон ҳудро аввалин маротиба дар меъёр ҳамон вақте ҳис мекунад, ки ягон моддаи нашьадор истеъмол мекунад, зеро ҳама гуна моддаҳои нашьадор бевосита ё бавосита ихроҷи эндорфинро муътадил мегардонад. Агар ин усули муътадилгардонии фаъолияти майнаи сар ба одам маъқул афтад, он гоҳ нашьаманд шудани он аз эҳтимол дур нест. Ба одамони вобастагии кимёвӣ дошта, дигар хусусиятҳои модарзодии мубодилаи моддаҳо низ хосанд, ки онҳоро инкор кардан имконнопазир аст. Аммо мутаассифона, илми тиб алҳол то он дараҷае инкишоф наёфтааст, ки чунин хусусиятҳои модарзодии мубодилаи моддаҳо дар организм пурра танзим намояд, яъне имконияти бартараф кардани омилҳои физиологии бавучудоварандаи вобастагӣ вучуд надорад. Аз ин лиҳоз чунин бемориҳо алҳол табобатнашавандаанд. Мавриди қайд аст, ки бо усулҳои тиббӣ азоби беморо дар давраи абстиненсия хеле сабук кардан мумкин аст. Вале мутассифона, аксар вақт нашьамандон, наздикони онҳо ва ҳатто баъзе мутахассисон чунин “сабукшаваи”-и муваққатино ҳамагон шифоёбӣ қабул мекунад, ки ин хатои маҳз аст. Барои духтуроне, ки усулҳои гуногуни бартарафнамоии алоими абстиненсияро медонанд, бартарафнамоии вобастагии ҷисмӣ ягон мушкилӣ надорад. Аммо дар бемор мавҷуд будани шавқи психологии азсаргузаронии чунин ҳиссиёт аз тарафи бемор барои нарколоғҳои анъанавӣ монеаи бартарафнашаванда аст [6. с. 31-32]. Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки аксар вақт баъди бартараф кардани “дарди шикаста” нашьамандон боз ба истеъмоли моддаҳои нашьадор даст мезананд. Сабаб дар он аст, ки ба ғайр вобастагии ҷисмӣ дар нашьаманд вобастагии психикӣ низ мавҷуд аст, яъне талаботи психологии

бозгашт ба ҳолати мадхӯшӣ. Ин зухурот аз одати бад ба кулӣ фарқ дорад. Дар фарқият аз одати бад вобастагии психикиро туфайли кӯшиши иродавӣ бартараф кардан ғайри имкон аст. Фариқияти дигар дар ин аст, ки дар одамони вобастагидошта талабот ба тадриҷан зиёд намудани вояи истеъмол пайдо мешавад, то натиҷаи пешина ба даст оварда шавад. Дар адабиёти соҳавӣ ин зухуротро бо мафҳуми «тахаммулпазирӣ» ифода мекунанд. Зери мафҳуми тахаммулпазирӣ ҳолати мутобиқшавӣ ба маводи муҳаддир ва ё дигар моддаҳои фаъолкунандаи психикӣ фаҳмида мешавад, ки бо вокуниши коҳиши ворид кардани ҳамон вояи маводи муҳаддир хос аст ва барои ба даст овардани таъсири пешина вояи бештари модда талаб карда мешавад. Нашъаманд бидуни истеъмоли моддаҳои нашъадор эмотсияҳои мусбиро аз сар намегузаронад. Бартараф кардани вобастагии психикӣ нисбат ба вобастаги ҷисмӣ хеле душвор аст. Вобастагии психикӣ бо бадшавии ҳолати субъективӣ ҳангоми ба таъхир андохтани қабули дору ва инчунин ҳисси баландшавии психикӣ, қонешавӣ ҳангоми қабули он тавсиф дода мешавад [7, с.141]. Аломату нишонаҳои пайдоиши майлу рағбат ба истеъмоли моддаҳои нашъадор, ки қисми таркибии вобастагии психикӣ мебошанд, инҳоянд:

1. Ҳамеша дар фикри дарёфт кардани моддаи нашъадор будан.
2. Болида шудани табъ ҳангоми аз боби нашъа сухан рафтан.
3. Афсударӯх шудан ҳангоми набудани чунин сӯҳбатҳо.

Ҳангоми мунтазам истеъмол кардани моддаҳои нашъадор беморӣ ба давраи пуравч мегузарад. Дар ин давра майлу рағбат ба истеъмоли моддаҳои нашъадор чунон пурзӯр мешаванд, ки ҳатто аз эҳсоси ташнагӣ ва гуруснагӣ зӯртар аст, тамоми фикри бемор ба истеъмоли нашъа равона шуда, барои дарёфт кардани он ба бартараф намудани ҳама монеаҳо кодиранд. Бо назардошти гуфтаҳои боло илми муосир нашъамандиро ҳамчун «бемории музмин, инкишофёбанда ва табобатнашаванда» [5, с. 33] таъриф медиҳанд. Табобатнашаванда муарифӣ кардани нашъаманд ду асос дорад:

1. Илми тиб то ҳол усулҳои пурра ба танзим даровардани мубодилаи моддаҳоро дар организми нашъаманд муайян накардааст.

2. Ҳеҷ як одам қобилияти имконияти яку якбора бартараф кадани ҳамаи мушкilotи худро (психологӣ, ҷисмӣ, иҷтимоӣ ва ғ.) надорад дар сурате, ки маҳз ин мушкilot сабаби асоси беморӣ, аз он ҷумла нашъамандӣ мебошанд.

Ба дарки ин маъно дар ҷамъияти «Нашъамандони номаълум» на аз ибораи «собик нашъаманд», балки аз ибораи «нашъаманди ҳушёршуда» истифода мебаранд. Дар доираи гуфтаҳои боло саволе ба вучуд меояд, ки «агар нашъамандӣ беморӣ бошад, пас чӣ гуна беморӣ аст: бемории ҷисмӣ ё психикӣ»? Ба ин савол мутахассиси соҳаи офиятбахшии нашъамандон Феликс Думанский ҷавоби мувофиқ додааст. Ба андешаи ӯ нашъамандӣ бемори ҷисм, ақл ва психика аст. Дар ин беморӣ ҳам нишонаҳои бемории ҷисм, ҳам нишонаҳои бемории ақл ва ҳам нишонаҳои бемори психика дида мешаванд:

Нишонаҳои бемории ҷисм:

- баландшавии устувории организм ба таъсисри нашъа;
- алоими абстиненсия;
- вобастагии ҷисмӣ

Нишонаҳои бемории ақл:

- худфиребкунӣ, радкунӣ;
- ҷалбшавии аз ҳад зиёд ба нашъа;
- гум кардани назорат аз болои рафтори худ ва истеъмоли нашъа.

Агар нишонаҳои зикршуда ба ҷисм ва ақл дахл дошта бошанд, пас нишонаҳои бемории психика кадомҳоянд? Бояд гуфт, ки аломатҳои бемории ҷисм ва ақл аломатҳои бемории психика низ мебошанд. Аз ин бар меояд, ки носолимӣ аз психика сар мешавад. Психика таъсирашро ба ақл сар мекунад ва ақл ба зараррасонии ҷисм мебарад, ки дар даркунии вобастагии худ аҳамияти калон дорад. [3, с. 6]. Аз таҳлили дар боло овардашуда табиати нашъамандиро ҳамчун беморӣ муфасссал шарҳ додан мумкин аст. Маълум шуд, ки баланшави устувории организм ба таъсири нашъа, ки ҳамчун толерантноки муарифиаш карда будем нишонаи аввали бемори ҷисм будани нашъамандӣ аст. Воқеан ҳам ҷисми солим аксар вақт ба воридкунии иловагии моддаҳои нашъадор эҳтиёҷ надорад. Алоими

абстиненсия, ки вобастагии ҷисмӣ дар истеъмоли моддаҳои нашъадори гурӯҳи афюнӣ муҳимтарин нишонаи он аст, дигарбора аз бемории ҷисм будани нашъамандӣ дарак медиҳад. Ба чизе аз ҳад зиёд ҷалб шудан нишонаи носолимии ақл аст, ки дар нашъамандон бараъло мушоҳида мешавад (ҷалбшавии аз ҳад зиёд ба нашъа). Дар ин ҳолат ба хуби дарк намудан мумкин аст, ки ақл функцияи муқаррарии худ, яъне идора кардан ва ба танзим даровардани рафтори шахсро аз даст додаст. Нашъаманд будани худро рад кардани нашъамандон ва ба ҳар роҳ фиреб додани худ шаҳодати ин гуфтаҳои ӯнд. Ҳатто ҳангоми офиятбахшии нашъамандон аз тарафи нашъаманд рад кардани мавҷудияти нашъамандӣ дар худ яке аз мушкилоти асосии таъсиррасонии психологӣ ва психотерапевтӣ дар ин самт ба шумор меравад. Онҳо ҳеҷ бовар намекунанд, ки назоратро аз болои рафтори худ гум кардаанд, яъне ақлашон бемор аст. Радкуни дар чунин назарҳои нодурусти нашъамандон инъикос мешавад:

1. Бовар кардан намеҳадад, ки гирифтори бемории нашъамандӣ аст.
2. Меҳадад истеъмоли моддаҳои нашъадоро ба танзим дарорад, гарчанде ин ғайри имкон аст.
3. Бовар намекунад, ки нашъаи “дуюм” (масъалан, машруботи спиртӣ) низ ба монанди нашъаи аввала (масалан, героин) проблеманок аст.
4. Ба ақидаи ӯ мушкилотаи аз мушкилоти дигар нашъамандон фарқ дорад ва он қадар ҷиддӣ нест.
5. Барои давом додани воҳӯрӣ бо рафיקони нашъамандаш кӯшиш менамояд, ки ин боз ба истеъмоли нашъа мебарад.

Дар сурати дар рафтори шахс ҷой доштани чунин ҳаракатҳо ва эътироф накардани воқеият маълум аст, ки ӯ ақли бемор дорад. Дар бисёр ҳолат дуруст дарк карда натавонида ё дарк кардан нахостани воқеият дар он ифода меёбад, ки нашъаманд нашъаро ҳамчун роҳи ба даст овардани чизе муаррифӣ мекунад. Ин мушкилоти дигари офиятбахшии нашъаманд аст, ки бо сабабҳои зерин ба вуҷуд меояд:

1. Нашъаманд истеъмоли нашъаро бо тағйиротҳои мусбии эмотсионалӣ алоқаманд мекунад.
2. Истеъмоли нашъаро ҳамчун воситаи стратегияи ҳалли проблемаҳои худ истифода мебарад ва алҳол воситаи хубтареро намедонанд.
3. Нашъаманд худро барои шикастани доираи вобастагӣ (дӯстони нашъаманд, ҷойи махсуси истеъмол ва ғ.) хеле заиф ҳис мекунад.

Ҳамин тариқ, дар нашъаманди 3-меъёрро ҷудо мекунанд, ки беморӣ будани онро исбот менамоянд.

- нашъамандӣ мувозинатии байни солимӣ ва патологияро вайрон мекунад;
- нашъамандӣ бо этилогияи муайян тавсиф дода мешавад ва дар байни омилҳои потологӣ омилҳои ҷисмӣ низ ҷой доранд;
- нашъа ба системаи марказии асаб ва махсусан ба майнаи сар таъсир мерасонад, ки он дар навбати худ боиси тағйирёбии таркиби кимёвии хун мегардад.

Барои дарки моҳияти нашъамандӣ ҳамчун беморӣ беҳтар аз ҳама муносибати маҷмуавиро бояд истифода кард, ки он баррасии ин мушкилотро аз нуқтаҳои назари гуногун имкон медиҳад. Барои ин аз тарафи мутахассисон модели вобастагии биологӣ-психикӣ-иҷтимоӣ-маънавӣ тартиб дода шуда буд. Он иборат аст, аз:

1. Ҷанбаи биологӣ вобастагӣ. Дар муддати тӯлонӣ заҳролуд кардани ҷисм бо моддаҳои фаъолкунандаи психикӣ ба он оварда мерасонад, ки дар шахси вобастабуда узвҳо ва низомии бадан аз фаъолияти муътадил бозмеонад. Беҳтар аз ҳама майнаи сар ва низомии асабҳо ранҷ мебарад. Аксари одамоне, ки маводи муҳаддирро ба таври дохили варидӣ истеъмол мекунанд, маҳлулҳои тамйиз нашударо бо асбобҳои ифлос ворид месозанд. Дар натиҷа микробу вирусҳо ба ҷисм дохил мегарданд. Ин ҳолати хатарнок барои саломатӣ дар якҷоягӣ бо якбора ва хеле баланд шудани ҳарорат, ларзиш, дилбеҳзуршавӣ ва сустшавии ҷисм ба вуқӯъ мепайвандад. Натиҷаи чунин ворид кардани маводи муҳаддир метавонад боиси уфунати хун (сепсис) гардад. Дар майнаи сар, шуш, дил, чигар ва гурдаҳо захмҳо пайдо мешаванд. Чунин авориз (нуқсҳо) як таҳдиду хатари ҷиддӣ барои ҳаёт дорад ва табобати ҷиддиро талаб мекунад.

2. Чанбаи психологии вобастагӣ. Ҳангоми истеъмоли моддаҳои фаъолкунандаи психикӣ дар инсон дигаргуншаваҳои гуногуншакли психикӣ ба вучуд меоянд:

- холигии эмотсионалӣ;
- паст шудани фаъолнокӣ ва иқтидори энергетикӣ;
- танг шудани доираи майлу рағбат ва талабот ба истеъмоли моддаҳои фаъолкунандаи психикӣ;
- сустшавии ақлонӣ ва ё ба тарзи дигар, “майна хушк мешавад”;
- бад шудани қувваи хотир ва паст шудани маҳсулнокии фаъолияти ақлонӣ;
- изтироб ва афсурдаҳоӣ, зудранҷӣ;
- тезхашмгиншавӣ ва бадқаҳрӣ;
- танг кардани доираи ҳавасмандиро, паст шудани кӯшиш ба чизи нави доништану омӯхтан, бепарвоӣ;
- гум шудани хоҳиши иҷрои кор;
- болоравии ҳасташавӣ.

3. Чанбаи иҷтимоии вобастагӣ. Батадриҷ робитаҳои иҷтимоӣ қанда мешаванд ва аҳамияти он паст мегардад. Ин дарон зоҳир мешавад, ки одами вобаста аз ҷузъи ҷомеа будан берун мемонад. Ҳар он чизе, ки пештар барояш қобили таваҷҷуҳ буд, азиз, гарон буд, маънии худро гум мекунад. Кӯшиши кӯмаки падару модар боиси қаҳру ғазаб ва ранҷиши ӯ мегардад. Мушкilot дар таҳсилу кор пайдо мешавад. Мафҳуми меъёрҳои ахлоқӣ барояш бефарқ мегардад ва ин аксаран боиси қонунвайронкунии мегардад.

4. Чанбаи маънавии вобастагӣ. Шахси аз маводи муҳаддир вобастабуда ҳастии маънавӣ ахлоқии худро аз даст медиҳад. Барои ӯ мафҳумҳои ба Худо бовар кардан, муҳаббат ба Ватан, ғамхорӣ ба оила, ҳамдардӣ ба заифон, башардӯстӣ, худфидокунӣ ва амсоли ин бегона мегарданд [7. с. 104-105].

Яке аз падидаҳои хос барои истеъмолкунандагони маводи муҳаддир алоими (синдром) абстиненсия ва таҳаммулкорист. Алоими абстиненсия ин ҳолати дардноқест, ки дар шахсони истеъмолкунандаи маводи муҳаддир ҳангоми қатъ кардани қабули он меафзояд. Ба истилоҳоти махсус “шикананда” (ломка) номида мешавад. Ҳангоми алоими абстиненсия харобшавии психикӣ ва ҷисмӣ (кашидани рағҳо, араққунӣ, вайроншавии хоб, қайқунӣ, афзоиши изтироб, сарчархзанӣ ва ғ.) ба вучуд меояд. Ҳуруҷи қавӣ ҳангоми қатъ кардани истеъмоли барбитуратҳо, маводи афюнӣ (масалан, героин, морфин), воситаҳои водоркунандаи психикӣ (масалан, метамфетамин, фенамин, кокаин) ба назар мерасад. Зери мафҳуми таҳаммулпазирӣ ҳолати мутобиқшавӣ ба маводи муҳаддир ва ё дигар моддаҳои фаъолкунандаи психикӣ фаҳмида мешавад, ки бо воқуниши хоҳиши ворид кардани ҳамон миқдори маводи муҳаддир хос аст ва барои ба даст овардани таъсири пешина воқеаи бештари модда талаб карда мешавад.

Хулоса, вобастагии нашъамандӣ - ин ҳолати маҷмӯавии клиникӣ аст, ки ҷанбаҳои ҷисмонӣ ва психикӣ-иҷтимоиро дар бар мегирад ва бо бемориҳои вазнин ва хатари баланди оқибаташ марг, алоқаманд аст.

АДАБИЁТ

1. Белогуров С. Б. Популярно о наркотиках и наркомании. - СПб., 1998.
2. Делина Е. Марсел, Джорж Вуди. Индивидуальное консультирование наркозависимых. - Варшава, 2001.
3. Думанский Ф. Алкоголизм – болезнь тела, разума и души. //АркА - Варшава, 2001, № 9.
4. Иванова Н., Бирун Н. Наркотики: выход есть. - М., 2001
5. Проценко Е. Наркотики и наркомания. – М., 2002.
6. Психология зависимости: Хрестоматия /Сост. К.В. Сельченко. –Минск: Харвест, 2007
7. Расулов С.Х., Пирова А.Х., Зеваров Х. Пешгирии ВМНО дар байни гурӯҳҳои осебпазирӣ аҳоли. – Душанбе, 2014

НАШЪАМАНДӢ – БЕМОРИ ВОБАСТАГӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои психологии нашъамандӣ ҳамчун бемории вобастагӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, табиати ин беморӣ ошкор карда шудааст. Инчунин муаллиф хусусиятҳои вобастагии ҷисмӣ ва вобастагии психикӣро ҳамчун қисми таркибии нашъаманданӣ шарҳ додаанд. Дар мақола аломату нишонаҳои пайдоиши майлу рағбат ба истеъмоли моддаҳои нашъадор, ки қисми таркибии вобастагии

психикӣ мебошанд ошкор карда шудаанд. Қайд карда шудааст, ки барои дарки моҳияти нашъамандӣ ҳамчун беморӣ бехтар аз ҳама муносибати маҷмуавиро бояд истифода кард, ки он баррасии ин мушкилотро аз нуқтаҳои назари ғуногун имкон медиҳад. Барои ин аз модели вобастагии биологӣ-психикӣ-иҷтимоӣ-маънавӣ пешниҳод шуда аст, ки аломату нишонаҳои биологӣ, ҷанбаҳои психологию иҷтимоӣ ва маънавии нашъамадиро ҳамчун беморӣ шарҳ медиҳад.

Қалидвожаҳо: нашъамандӣ, нашъаманд, вобастагӣ, вобастагии ҷисмӣ, вобастагии психикӣ, алоими абстиненсия, таҳаммулпазирӣ.

НАРКОМАНИЯ – БОЛЕЗНЬ ЗАВИСИМОСТИ

В данной статье анализируются психологические особенности наркомании как болезнь зависимости и выявляется природа этой болезни. Также авторы рассматривают особенности физической и психической зависимости как составную часть наркомании. В статье выявлены признаки влечения к употреблению наркотических веществ, которые являются составной частью психической зависимости. Отмечено, что для понимания сущности наркомании как болезни лучше надо использовать комплексный подход, который позволяет рассмотреть данную проблему с разных точек зрения. Для этого предлагается био-психо-социо-культурный модель, который объясняет биологические признаки, психосоциальные и культурные аспекты наркомании как болезни.

Ключевые слова: наркомания, наркоман, зависимость, физическая зависимость, психическая зависимость, синдром абстиненции, толерантность.

DRUG ADDICTION-A DISEASE OF ADDICTION

This article analyzes the psychological features of drug addiction as a disease of addiction and reveals the nature of this disease. The authors also consider the features of physical and mental dependence as an integral part of drug addiction. The article reveals the signs of attraction to the use of narcotic substances, which are an integral part of mental dependence. It is noted that in order to understand the essence of drug addiction as a disease, it is better to use a comprehensive approach that allows us to consider this problem from different points of view. For this purpose, a bio-psycho-socio-cultural model is proposed, which explains the biological signs, psychosocial and cultural aspects of drug addiction as a disease.

Keywords: drug addiction, drug addict, addiction, physical dependence, mental dependence, withdrawal syndrome, tolerance.

Сведения об авторе: *Махрамов Рахим Рахимович* - магистр Таджикского национального университета. Адрес: район Рудаки, участка Гулпарвар. Тел.: 501 61 22 62. e-mail: maramov.7@gmail.ru

Information about the author: *Mahramov Rahim Rakhimovich*-Master of the Tajik National University. Address: Rudaki district, uyachastka Gulparvar. Tel.: 501 61 22 62. e-mail: maramov.7@gmail.ru

ЗУХУРОТИ ИНКИШОФИ СИСТЕМАИ ТАКЯГОҲИВУ ҲАРАКАТИИ КҶДАКОН

Мерганов С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инкишофи ҷисмонӣ ва амалҳои ҳаракатӣ дар кӯдакон бо суръат инкишоф меёбад. Ҳаракати ғайилонаи кӯдак яке аз воситаи муҳими инкишофи ҷисмонӣ ва психологӣ ба шумор рафта, он аз амали аз фарш гирифтани бозича, тела додани туб, кӯшиши аз ҷой хестан, девори хонаро дошта қоматро рост кардан ва қадамҳои аввалинро барои мустақилона роҳ гаштан меғузорад, иборат аст. Бояд қайд кард, ки қадамҳои аввалини кӯдак ноустувор буда, он ба инкишофи мушакҳои дасту пойҳо, бадан ва пушт вобастагӣ дорад. Дар вақти роҳ гаштан кӯдак ҳолати баробарвазғиашро нигоҳ дошта наметавонад ва дар вақти роҳ гаштан тез-тез меафтад, ки ин ҳолат дар кӯдак ҳисси тарсу нобоварино нисбати худ ба вучуд меорад. Бо кӯмаку дастгирии калонсолон дар кӯдак кӯшиши мустақилона роҳ гаштан пайдо мешавад. Модар кӯдакро ба роҳгардӣ хидоят намуда, тарзи роҳгардиро ба ӯ ёд медиҳад, ҳангоми афтиданҳо боз ҳавасманд мегардонад, пай дар пай машқ медиҳад [6, с.45-46]. Кӯдак дар мувозинат нигоҳ доштани аъзои баданро тадриҷан меомӯзад ва ба тартиб даровардани ҳаракатҳои пойҳояшро ёд мегирад, ки барои мустақилона роҳ гаштани ӯ зарур аст. Яке аз воситаи муҳими инкишофи ҷисмонии кӯдакони синни барвақти бачагӣ ташкили бозичаҳои серҳаракат, машғулияти мусиқӣ, гимнастикаи пагоҳирӯзӣ буда, онҳо амалҳои паридан, ҷаҳидан, дар ҷои худ ҷарҳ задан, ба болои ҳарак баромада роҳ гаштан, аз зери ресмон ҳамшуда гузаштан, ҳаму рост шудан, дастхоро боло бардошта алвонҷ додан ва ғайраро иҷро мекунад. Бо ашё амал кардан дар

инкишофи психикаи кӯдакон аҳамияти калон дорад. Тавассути ин амалҳо дар кӯдакон маҳорат ва малакаҳои худхизматрасонӣ (бо қошук, хӯрок хурдан, аз пиёла чой нушидан, кашидан ва пушидани сару либос, пойафзол ва ғайраҳо) ташаққул меёбанд. Зимни ҳамкорӣ бо калонсолон кӯдак тарзи бо олотҳои меҳнат муносибат карданро ёд мегирад. Масалан, кӯдаки 3 сола бо белча кумро мегирад ба сатилча андохта, дар чойи муайян мерезад, минбаъд бо белча заминро нарм мекунад ё бо сатилча об оварда ба замин мерезад [3, с. 23-24]. Бо истифода аз нақшаи тартибдодамон, бо мақсади мушоҳида намудани инкишофи нутқи кӯдакон тадқиқотамонро дар кӯдакистони шаҳри Душанбе гузаронидем. Барои нишон додани чараҳои инкишофи системаи таъриғхиву ҳаракатии кӯдакон мо тасмим гирифтем, ки тадқиқоти худро дар моҳҳои сентябр ва октябри соли 2017 ва февралу марти соли 2018 гузаронем. Мувофиқи нақшаи мушоҳидаамон дар мадди аввал диққати мо ба масъалаи якум, яъне «Кӯдак ба осонӣ бо ашёҳо (қалам, бўрчаҳо, тугма ва ғайра) – и гуногун кор карда метавонад» равона шуд. Натиҷаҳо таҳлил намуда мо мебинем, ки дар ибтидои тадқиқот 57,3 % кӯдакон метавонистанд, ки ба боғча дер намонда оянд, рӯҳияи хуб дошта бошанд, либосҳояшон тоза ва мувофиқи фасли сол бошад. Кӯдакон ба боғча бо шиками серомаданду ғаъол буданд.

Баъди шаш моҳ дар боғча тарбия гирифтанишон, яъне дар қисмати дуҷуми тадқиқотамон моҳҳои январ ва февралӣ 2018 мо мушоҳида намудем, ки қисми бештари онҳо (78,1 %) метавонистанд, ки ба боғча дер намонда оянд, рӯҳияи хуб дошта, либосҳояш тоза ва мувофиқи фасли сол бошад. Ин ҳама маълумотҳо гувоҳи он ҳастанд, ки системаи таъриғхиву ҳаракатии кӯдакон дар ин муддат инкишоф ёфтаасту ҳаракату амалҳои онҳо ба қадри имкон хубтар шудааст. Мувофиқи нақшаи мушоҳидаамон дар мадди дуюм диққати мо ба масъалаи навбатӣ, яъне «Кӯдак ҳангоми ҳаракат (роҳгардӣ, давидан, туббозӣ, рақс ва ғайра) мувозинати хуб дорад» равона шуд. Натиҷаҳо таҳлил намуда мо мебинем, ки дар ибтидои тадқиқот 59,7 % ҳангоми ҳаракат мувозинати хуб доранд. Кӯдакон озодона роҳ мебаранд, мебаранд, тубро партофта ва қапида метавонанд, ҳангоми иҷро намудани ҳаракатҳои рақсӣ мувозинати хуб доранд. Баъди шаш моҳи дар боғча тарбия гирифтанишон, яъне дар қисмати дуҷуми тадқиқотамон моҳҳои январ ва февралӣ 2018 мо мушоҳида намудем, ки 80,1 % ҳангоми ҳаракат мувозинати хуб доранд. Ин ҳама маълумотҳо гувоҳи он ҳастанд, ки системаи таъриғхиву ҳаракатии кӯдакон дар ин муддат инкишоф ёфтаасту ҳаракату амали онҳо ба қадри имкон хубтар шудааст. Мувофиқи нақшаи мушоҳидаамон дар мадди дигар диққати мо ба масъалаи навбатӣ, яъне «Кӯдак ба осонӣ бо ашёҳо (қалам, бўрчаҳо, тугма ва ғайра) – и гуногун кор карда метавонад» равона шуд. Натиҷаҳо таҳлил намуда мо мебинем, ки дар ибтидои тадқиқот 40,2 % кӯдакон метавонистанд, ки ба осонӣ бо ашёҳо (қалам, бўрчаҳо, тугма ва ғайра) – и гуногун кор бикунанд. Масалан, тугма ва ғиҷ-ғиҷаки либосро гузаронда ва кушода метавонанд, бандакҳои пойафзолро баста метавонанд. Баъди шаш моҳи дар боғча тарбия гирифтанишон, яъне дар қисмати дуҷуми тадқиқотамон моҳҳои январ ва февралӣ 2018 мо мушоҳида намудем, ки қисми бештари онҳо 66,5 % кӯдакон метавонистанд, ки ба осонӣ бо ашёҳо (қалам, бўрчаҳо, тугма ва ғайра) – и гуногун кор кунанд. Масалан, тугма ва ғиҷ-ғиҷаки либосро гузаронда ва кушода метавонанд, бандакҳои пойафзолро баста метавонанд. Ин ҳама маълумотҳо гувоҳи он ҳастанд, ки системаи таъриғхиву ҳаракатии кӯдакон дар ин муддат инкишоф ёфтаасту ҳаракату амали онҳо ба қадри имкон хубтар шудааст. Мувофиқи нақшаи мушоҳидаамон дар мадди дигар диққати мо ба масъалаи навбатӣ, яъне «Кӯдак дорои малакаҳои асосии тозагӣ ва гигиенаи шахсӣ (истифодаи ҳолатхона, хӯрокхӯрӣ, шустани дастҳо, тозакунии дандонҳо ва ғайра) аст» равона шуд.

Натиҷаҳо таҳлил намуда мо мебинем, ки дар ибтидои тадқиқот 45,2 % кӯдакон мустақилона дандонҳояшон ва дастонашонро шуста метавонанд, таом хӯрда, ҳудашонро тоза нигоҳ дошта метавонанд. Баъди шаш моҳи дар боғча тарбия гирифтанишон, яъне дар қисмати дуҷуми тадқиқотамон моҳҳои январ ва февралӣ 2018 мо мушоҳида намудем, ки 58,4 % кӯдакон мустақилона дандонҳояшон ва дастонашонро шуста метавонанд, таом хӯрда, ҳудашонро тоза нигоҳ дошта метавонанд. Ин ҳама маълумотҳо гувоҳи он ҳастанд, ки системаи таъриғхиву ҳаракатии кӯдакон дар ин муддат инкишоф ёфтаасту ҳаракату амали онҳо ба қадри имкон хубтар шудааст. Мувофиқи нақшаи мушоҳидаамон дар мадди дигар диққати мо ба масъалаи навбатӣ, яъне «Кӯдак ҳисман хуб инкишоф ёфтааст (ба осонӣ

медавад, меҷаҳад, ба зинапоя мебарояд ва ғайра)» равона шуд. Натиҷахоро таҳлил намуда мо мебинем, ки дар ибтидои тадқиқот қисми ками мушоҳидашудагон, яъне 42,5 % ҷисман хуб инкишоф ёфтаанд, озодона ҳаракат мекунанд, ба осонӣ медавад, меҷаҳанд, ба зинапоя мебароянд ва ғайра. Баъди шаш моҳи дар боғча тарбия гирифтанишон, яъне дар қисмати дуюми тадқиқотамон моҳҳои январ ва февралӣ 2018 мо мушоҳида намудем, ки қисми бештари мушоҳидашудагон, яъне 63,5 % ҷисман хуб инкишоф ёфтаанд, озодона ҳаракат мекунанд, ба осонӣ медавад, меҷаҳанд, ба зинапоя мебароянд ва ғайра. Ин ҳама маълумотҳо гувоҳи он ҳастанд, ки системаи таъғоливу ҳаракатии кӯдакон дар ин муддат инкишоф ёфтасту ҳаракату амали онҳо ба қадри имкон хубтар шудааст. Мувофиқи нақшаи мушоҳидаамон дар мадди дигар диққати мо ба масъалаи навбатӣ, яъне «Кӯдак ба қоидаҳои муқарраршуда ҳам дар боғча ва ҳам берун аз он риоя мекунад, аз вазъиятҳои эҳтимолиан хавфнок дурӣ меҷӯяд» равона шуд. Натиҷахоро таҳлил намуда мо мебинем, ки дар ибтидои тадқиқот қисми бештари мушоҳидашудагон, яъне 62,3 % ба қоидаҳои умумии муқарраршудаи бехатарӣ ҳам дар боғча ва ҳам берун аз он риоя мекунанд, аз вазъиятҳои эҳтимолиан хавфнок дурӣ меҷӯянд. Масалан, симҳои барқиро намерасанд, ба ҷои баланд намебароянд, ашёҳои тезро намерасанд ва ғайра. Баъди шаш моҳи дар боғча тарбия гирифтанишон, яъне дар қисмати дуюми тадқиқотамон моҳҳои январ ва февралӣ 2018 мо мушоҳида намудем, ки қисми бештари мушоҳидашудагон, яъне 73,4 % ба қоидаҳои умумии муқарраршудаи бехатарӣ ҳам дар боғча ва ҳам берун аз он риоя мекунанд, аз вазъиятҳои эҳтимолиан хавфнок дурӣ меҷӯянд. Масалан, симҳои барқиро намерасанд, ба ҷои баланд намебароянд, ашёҳои тезро намерасанд ва ғайра. Дар охири тадқиқот мо кӯдаконро пайдо накардем, ки ҳам дар боғча ва ҳам берун аз он ба қоидаҳои умумии муқарраршудаи бехатарӣ аҳамият намедиханд, аз вазъиятҳои эҳтимолиан хавфнок дурӣ намеҷӯянд. Масалан, симҳои барқиро мерасанд, ба ҷои баланд мебароянд, ашёҳои тезро мекапанд ва ғайра. Ин ҳама маълумотҳо гувоҳи он ҳастанд, ки системаи таъғоливу ҳаракатии кӯдакон дар ин муддат инкишоф ёфтасту ҳаракату амали онҳо ба қадри имкон хубтар шудааст.

АДАБИЁТ

1. Архипова И.А. Подготовка ребенка к школе. Екатеринбург, 2004.
2. Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2010. - Душанбе, 2005.
3. Бурье Р.С., Година Г.Н. Учителю детей трудиться. М.: Просвещение, 1983.
4. Возрастная и педагогическая психология /Под. ред. А.В.Петровского. - М.: Просвещение, 1979.
5. Венгер Л., Выготский Л.С. Детская психология. /Дошкольное воспитание, № 9, 1986. - 33-35 с.
6. Венгер Л. Мухина В.С. Психология. М.: Просвещение, 1983.
7. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.: Просвещение, 1982.
8. Вопросы детской и педагогической психологии на ХУІІІ международном конгрессе психологов. - М.: Просвещение, 1969.
9. Гуткина А.И. Психологическая готовность к школе. Питер, 2006.
10. Дучина О.В., Коновалова И.О. Скоро в школу // Ребенок в детском саду № 5, 2005. - 35-70 с.
11. Новикова Г. Психолого-педагогическая подготовка к школе.// Дошкольное воспитание - № 8 – 2005. - 95-100с.

ЗУХУРОТИ ИНКИШОФИ СИСТЕМАИ ТАЪҒОЛИВУ ҲАРАКАТИИ КӯДАКОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи зуҳуроти инкишофи системаи таъғоливу ҳаракатии кӯдакон ва тадқиқи онҳо меравад. Мақолаи мазкур ба тадқиқи зуҳуроти инкишофи системаи таъғоливу ҳаракатии кӯдакон дар оила ва боғча равона шудааст, ки ба ҳаёти оилавии одамони синну соли гуногунӣ ҷомеа таъсирбахш мебошад. Ин масъала дар тарбияи насли доною солим нақши муҳим мебошад. Масъалаи омӯзиши зуҳуроти инкишофи системаи таъғоливу ҳаракатии кӯдакон ҳамчун унсуре пешрафти шахс ва ҷомеа дар илмҳои психология ва педагогика мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Омӯзиш ва тадқиқи амалии зуҳуроти инкишофи системаи таъғоливу ҳаракатии кӯдакон ба таври васеъ ба роҳ монда нашудааст, мо дар қариб ҳамаи бештар аз адабиётҳо ва натиҷаи тадқиқотҳои истифода бурдем, ки дар дохил ва хориҷи кишвар гузаронида шудаанд. Мушоҳидаҳои мо ва таҳлили маводҳои бадастоварда нишон медиҳанд, ки системаи таъғоливу ҳаракатии кӯдакон дар боғча тарбиягиранда инкишоф меёбад ва сифати он аз маҳорату малакаи тарбиятгарон вобаста аст.

Калидвожаҳо: тадқиқоти психологӣ, кӯдак, системаи таъғоливу ҳаракатӣ, боғча, таҳсил, тарбия, инкишоф.

ПРОЯВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ОПОРНО ДВИГАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ У ДЕТЕЙ

В данной статье речь идёт об исследовании проявления психологических особенностей развития опорно двигательной системы детей. Данная статья направлена на исследование проявления развития опорно двигательной системы детей в семье и обществе, так как данная проблема влияет на всех членов семьи и общества. Решение проблемы проявления развития опорно двигательной системы детей способствует целенаправленному воспитанию подрастающего поколения. Так как проявления развития опорно двигательной системы детей недостаточно изучена, мы в своем исследовании ориентировались на зарубежные литературы. Наши наблюдения и анализ полученных данных показывают, что у детей воспитывающиеся в детском саду более благополучнее развивались опорно двигательная система чем в семье.

Ключевые слова: психологическое исследование, ребенок, развития опорно двигательной системы детей, садик, диагностика, воспитания, развития.

DEVELOPMENT OF THE MUSCULOSKELETAL SYSTEM IN CHILDREN

In this article, we are talking about the study of the manifestation of psychological features of the development of the musculoskeletal system of children. This article is aimed at studying the manifestation of the development of the musculoskeletal system of children in the family and society, and this problem affects all members of the family and society. Solving the problem of the development of the musculoskeletal system of children contributes to the purposeful upbringing of the younger generation. Since the manifestations of the development of the musculoskeletal system of children are not sufficiently studied, we have focused on foreign literature. Our observations and analysis of the obtained data show that children raised in kindergarten more fully developed the musculoskeletal system than in the family.

Keywords: psychological research, child, development of musculoskeletal system of children, kindergarten, diagnostics, upbringing, development.

Сведения об авторе: *Мерганов С* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса, специальность психология. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Merganov S* – Tajik National University, second-year Master's student, psychology department, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

ҶАНБАҲОИ ҲУНАРИИ КОРБУРДИ ЗАБОН ДАР АШЪОРИ АЛИМУҲАММАД МУРОДӢ

Фарҳод Меликов
ДМТ

Ҳунари нигорандагии шоир, пеш аз ҳама, дар маҳорати тасвир, баёни ҷазоб, суханороии тоза ва васеъ истифода намудани захираҳои забон аён мегардад. Аксари адибон ба шарофати бархурдор будан аз фасоҳату балоғати сухан, истифодаи рангину бамавқеи воситаҳои тасвир, эҷоди образҳои нав ва, махсусан, корбурди забон ба эҷоди шеърҳои дилрасу дар либоси бадеият ороста, муваффақ гардидаанд. Навиштаҳои болоро андешаҳои адабиётшинос профессор Аламхон Кӯчарзода пурратар мегардонад: “Вақтҳои охир оид ба мазмуну муҳтаво ва ҷойгоҳи адабиёти тоҷики даврони истиқлол андешаҳои мухталиф баён мешаванд. Суханшиносон ва мунаққидон баъзан, роҳи таҳаввули чорякрасаи ин адабиётро нодида мегиранд. Онҳо ба қавли Рустами Ваҳоб, “вақте дар бораи адабиёти ин давра ба таври кулӣ ҳукм мекунанд, онро ба ҳадди сифр поён мебаранд”. Вале ҳангоме, ки ба осори намояндагони шинохтаи он, (чун шоир А. Муродӣ) таваҷҷӯҳ мешавад, дар ҳолати рушду пешравӣ қарор доштани ин адабиёт, аз ҷумла шеърҳои даврони истиқлол, равшан ба назар мерасад” [2;10]. Алимӯҳаммад Муродӣ дар офаридани шеър хеле ҳунармандона муносибат намуда, шеърро ба тарзу услуби хоссае эҷод мекунад. Вақте хонанда ба абёти шоир муроҷиат мекунад, вижагиҳои онро ба зудӣ эҳсос карда метавонад, зеро шеърҳои Муродӣ ба забони оммафаҳм, дақиқтар назар андозем, ба забони ширадори тоҷикӣ эҷод мешавад. Лозим ба ёдоварӣ аст, агарчи забони ашъори Алимӯҳаммад Муродӣ меъёри адабӣ дошта бошад ҳам, аз луғат, ибора ва таркибҳои забони зиндаи халқ ба таври фаровон истифода намудааст. Шоир дар ҳар як асари хеш тобишҳои асли ва маҷозии калима, таркиботро ҷиддан ба назари эътибор гирифта, дар заминаи қонуниятҳои амалкарди забони тоҷикӣ ба маъниофариниҳои наву ҷолиб мепардозад. Дар осори Алимӯҳаммад Муродӣ як силсила тавсифҳои тоза, ташбеҳҳои шоирона ва калимотеро мушоҳида кардем, ки бевосита эҷоди ҳуди шоир буда, ба боварии комил метавон ин ҷо гуфт, ки дар ашъори дигар адибон кам ё худ умуман истифода нашудаанд. Чунончи, калимаҳои кинафаромӯш, нурашрор, фарҳодмардум, биҳиштоғӯш, обсӯз, саҳарбонг, тавсандил, кулаҳрафида, танозурда, довҷӯй, нақшипонадида, лимуқабо, дунбулоб, дидорталаб, парешонризқ ва монанди инҳо, ки худ аз ҷумлаи унсурҳои муҳими забонифаринӣ мебошад, дар ҳолатҳои зарурӣ баҳри тавсиф ва тасвир бамавқеъ ба кор бурда шудаанд. Ҳамчунин, истифодаи фаровони мақолу зарбулмасалҳои халқӣ низ забони эҷоди асарҳои шоирро боз ҳам шевою ғўшнавоз гардониданд. Ҳунари шоирии Алимӯҳаммад Муродӣ дар сохтани вожаҳо ва ибораҳои нав ҷилваи хоса касб намудааст. Мисол: *Субҳи сафедсар, парчами шабишкан, ҷамшедкуш, заҳҳокпарвар, қалби ҳаваспараст, ҷони баччакушта, душманвафо, қасри фиреби зиндагӣ, хуришедсифат, аловистон, дафтари зарди хазон, килки алам, сафҳаи хотир, дафтари сабзи баҳор, чангаки зулф, корвони нур, ғамбозор, талхибашакар, чароғи беноқил, мурғи сӯхтапо, ҷӯби хушкӣ безабон, дили оташмисол, сӯзи қалби тобнок, фитрати тоза, дилбарони дилнавози дилфиреб, риштаи нимтоб, синаи амвоҷи дарё, кинафаромӯш, нурашрор, фарҳодмардум, биҳиштоғӯш, обсӯз, саҳарбонг, тавсандил, кулаҳрафида, танозурда, довҷӯй, нақшипонадида, лимуқабо, дунбулоб, дидорталаб, парешонризқ, ҳошияи мурод, дили бешазор, анкабути орзуҳо, гули шеър, ашкӣ санг, хотирпосдориҳои санг, чанори сабзпӯши бовиқор, обшори офтоб, кафиери дард, шаби ошуфта, тирезаҳои осмон, абрувони ханҷарӣ, мӯи анбарӣ, дилбари болоназар, рӯи қулчақанд, чашмлаҳча, афтоби бефараҳ, даҳони шаб, пистони моҳтоб, дарди ношинос, боғи зиндагӣ, чархи рӯзкуш, шиқи ҷавонмарг, дарёдамкаи, хассавор, ошнои ғам, ғӯши вазнини фалак, дилзеб, боғи дил, коғази арзу шиқоят, донаи ашк, дилбаумед, оғӯши бемуҳаббат, дони лаззат, чапғалат, пармуча, қулчаи такалов, харпанча, хушдор,*

рухсораалови чаимлаҳча, барқмаҳмез, ганҷинаҷамоли роҳатиганҷ, лапов ва ғайра аз ин гуна мисолҳо дар эҷодиёти шоир хеле зиёд аст, маҳсули мушоҳидаҳои борикбиниона ва ҳассоси Муродӣ мебошанд. Дар ашъори Алимӯҳаммад Муродӣ шумораи зиёди калимаву ибораҳои нави шоиронаро мушоҳида кардан мумкин аст. Тавассути корбурди чунин калимаҳо шоир тавсифҳои ашъу воқеа ва одамонро таъмин намудааст:

*Савдои бесиёсат,
Дунёи беразолат,
Ёрони босадоқат,
Паймони беҳиёнат,
Диндори бодиёнат,
Як ёри боамонат,
Инсони бечаҳолат,
Бодарку бофаросат,
Як илтифоти қисмат,
Меҳоҳаму наёбам.
Бедард зиндагонӣ,
Бедоғи дил ҷавонӣ,
Якқавму якзабонӣ,
Якрӯҳу якравонӣ,
Як дӯсти ҷонӣ,
Осоишу амонӣ,
Як асри босаодат,
Меҳоҳаму наёбам [4;14].*

Дар шеъри боло, ки “Меҷӯяму наёбам” унвон гирифтааст, шоир бо истифодаи тавсифҳои зиёде тавонистааст матлаби ҳешро хеле кӯтоҳ, аммо дар либоси маънисозии тоза баён намояд. Ҳамчунин Алимӯҳаммад Муродӣ дар ин шеър бо иродаи қавӣ андеша ронда, кӯшидааст, то ҷойи имкон сифатҳои инсони имрӯзаро ба хонанда нишон диҳад. Дар хусуси ҳунари истеъдод ва таъбу тавони баланди шоирӣ адабиётшинос Худой Шарифов дар китоби “Инсон дар марзҳои шеърӣ” андешаҳои ӯро ба таври зайл баён намудааст: “Албатта, қареҳа ё истеъдод маншаи аввалини пешаи шоирӣ ва дар ҳар асру замоне ҷавонони соҳибзавқро ба ин бозори армонҳо, ҷуғро бо кушоданҳои афтиданҳо ва ба кӯйи муроду номуродӣ расиданҳо овардааст. Аз он пас марҳилаи омӯхтани андӯштани ҳунари пеш меояд. Агар ба адабиёти тоҷик рӯй биёварем, суоле пеш меояд, ки аз кай шоирон шеърӣ «дорои қареҳа» меғуфтагӣ шуданд ва масъалаи касбу ҳунари чӣ шуд? Охир, мо наметавонем, тасдиқ кунем, ки дар шеърӣ тоҷикӣ, ҳатто дар ҳудуди маълуме, шоирон аз ҳунари бархурдор набуданд” [8;322]. Дар эҷоди на танҳо ашъори суннатӣ, балки дар қолабҳои арӯзи нав (шеърӣ нимой) ҳама гуна ҷаҳони пур аз орзуи армонҳо, ҷуғро бо кушоданҳо ва шукуфтани гули мақсудӣ шоиронаи Алимӯҳаммад Муродӣ бо ҳунари истеъдоди баланд ва маҳсус бо ҳузури завқ зӯҳур намудааст.

Алимӯҳаммад Муродӣ дар шеърӣ “Ғуфтам ба зиндагӣ” тавассути калимаҳои муқобилмаъноӣ “ширин ва талх, ҳаёт ва марг, гул ва хор, покиза ва ғубор, васл ва фироқ, ҳеш ва бегона” андешаашро ба таври раф баён намудааст :

*Ғуфтам бар зиндагӣ:
- Ширин ба мисли ту
Ҳаргиз надидам.
Ғуфто, ки талх чӣ [4;15].*

Шоир ва донишманди рус В. Я. Брюсов менависад: “Ҳунари аз он лаҳза оғоз мешавад, ки эҷодкор барои ҳадаш эҳсосоти норушан ва ҷуғро бо кушоданҳо бозкушӣ кунад” [7;6]. Яъне, новобаста аз равиши эҷодӣ шоир дар қадом жанре, ки набошад, бояд эҳсосоти фитрии ҳудро инкишоф дода, пайи эҷод шӯғл варзад. Шоир дар шеърӣ “Рухсораалови чаимлаҳча” тавассути эҷоди тавсифи нав диққати хонандагонро боз ҳам бештар ба ашъори ҳуд ҷалб намудааст. Дар ин шеър, ки аз 5 банди ҷаҳормисраи иборат аст, оид ба зебоии табиати

дилбар сухан меравад:

*Рухсори ту оташи ҳавасҷӯш,
Чашмони ту лахчаи алаварез,
Рухсораалови чашмлаҳча,*

Дорӣ чӣ нигоҳи барқмаҳмез.

*Шарми ту шукуфтани гули сурх,
Ҳарфти ту балоғати суҳансанҷ,
Нози ту хиҷолати баҳорон,
Ганҷинаҷамоли роҳатиганҷ. ...*

...Ман ҳамчу лапов сустгардам,

*Ту тезравӣ ба ранги тезоб.
Афтови сарам шаву наяндеи,
Барфи сари ман намешавад об [4;43].*

Дар бандҳои дар боло манзургардида Алимуҳаммад Муродӣ тавассути бо ҳам якҷо намудани калимаҳои ҳавас-ҷӯш, алаварез, чашм-лаҳча, ганҷина-ҷамол, роҳат-ганҷ, ғам-бода, шикаста-мавҷ ва барқ-маҳмез тавсифоти мураккаби дарёдомдание офаридааст, ки бемуболиға сохтаи ҳуди Алимуҳаммад Муродӣ мебошанд. Дар қатори дигар хусусиятҳои, ки нисбати шеърӣ боло ин ҷо гуфта шуд, ҳамчунин метавон ба якҷанд вижагии шеърӣ шоир ошно гардид, ки яке аз ин гуна вижагии ҳунармандона корбурди васеи калимаву ибораҳои, ки дар забони гуфтугӯӣ дар миёни халқ ҷой доранд, мебошад. Барои мисол аз шеърӣ боло мо интихобан ду калимаро мебинем. Якум калимаи “лаҳча”- ахтари оташбори ҷӯб ё ангишт. Дуввум “лапов” бояд гуфта шавад, ки дар баъзе манотиқи кишвар “лаҳмов” ҳам мегӯянд, ба маънои акси тезоб, оби сустҳаракат истифода шудааст.

“Вақте мо адабиёти тоҷик, шеърӣ тоҷик (ё тоҷикӣ) мегӯем, табъан ва ба таври табиӣ хонанда, чи тоҷик ва чи ғайритоҷик аз он ҷӯи вижагии тоҷикӣ ва унсурҳои тоҷикият мешаванд” [1;163]. Ҳамин ҳолатро мо метавонем дар ашъори шоироне чун Алимуҳаммад Муродӣ, ки ҳунари баланди шоирӣ доранд, мушоҳида намоем. Дар шеърҳои Алимуҳаммад Муродӣ калимаю ибораҳои сирф тоҷикӣ, ки имрӯзҳо дар миёни мардуми маҳаллӣ мавриди истифодаи васеъ қарор доранд, зиёд ба чашм мерасад. Ба монанди кучадавак, палаксӯхта ҳамчунин ибораҳои дилнишини палакбон, тагарг ва дидаву рӯ, ки дар ҳаёти воқеии инсон истифода мешаванд, зиёданд:

*Моем палаксӯхтаи пухта базӯр,
Будем сари гул, ки ҷавонтир шудем.
Дар маҳкамаи ҷаҳон надонем чӣ сон,
“Бо пой худ омадему занҷир шудем” [4;276].*

Дар ин пораи шеърӣ вожаи “палаксӯхта”, басо ҳунармандона истифода шудааст. Аслан, вожаи “палаксӯхта” мафҳумест, ки имрӯзҳо танҳо дар деҳот мавриди корбурд қарор дорад. Дар ин ҷо бошад ба маънои харбуза ё тарбузе, ки бо сабаби пажмурдагии буттааш базӯрпаз мешавад, омадааст. Дар рубоии зерин низ як қатор вожаҳои хоси мардуми маҳал истифода шудааст:

*Бар санг чу зад неши каландам, қач шуд,
Чун доси дарав қадди баландам қач шуд.
Гарчи ба таноби умр ченаи кардам,
Ҷоне, ки чу ҷӯя рост кандам, қач шуд [4;269].*

Шоир дар ҷойи дигар аз ибораҳои зебои халқӣ хеле хуб ва эҷодкорона истифода бурдааст:

*Кӯки чашмам канд,
Қас намеояд,
Қамбағал беҳеи аст [3;204].*

Ин ҷо ибораи “кӯки чашм кандан”, ки хоси забони гуфторӣ мебошад, дар шеърӣ манзур ба маънои интизории бисёр кашидан, пазмон шудан омадааст. Ё ки боз дар ҷойи дигар меҳонем:

Ташвиш

Ҳамчу асти пир

Дам ба дам кӯл меҳӯрад дил.

Оҳ, метарсам,

Бори ман дар нимароҳи умр мемонад [3;182].

Кӯл хӯрдан-ифодаи халқии “пешпо хӯрдан” аст. Аз мушоҳидаи ҳамин гуна истифодаи зиёди ибораҳои халқӣ шоистаи таъкид мебошад, ки Алимуҳаммад Муродӣ кам, вале хеле пухта ва нишонрас шеър мегӯяд. Алимуҳаммад Муродӣ дар эҷодиёти хеш аз ибораҳои рехта ҳам пурсамар ва бомаҳорат истифода намудааст. Ибораҳои рехтаи “дар сари як мӯй ҷон бохтан”, “аз рашк сӯхтан”, “давр рондан”, “дил рақсидан”, “дар дида ништастан”, “рахти сафар бардоштан”, “дар кафан зинда шудан”, “ба коми дил расидан”, “чашм дӯхтан”, “сол сипарӣ шудан”, “дидаҳо чор будан”, “армон шикастан”, “оташ ба дил афрӯхтан”, “хумори дил шикастан”, “даҳан талхов будан” ва ғайра ифоданок ва ҷаззобиятнок гардидани забони шеърҳоро афзуда, боиси табиӣ офаридани чунин ашъор гардидаанд:

Даҳанам талхов аст,

Нафасам дар даҳанам месӯзад,

Баданам,

Пираҳанам месӯзад,

Бистарамро таги борон монед,

Бистарам месӯзад [4;158].

Чи гунае ки дар болотар гуфта шуд, дар ашъори Алимуҳаммад Муродӣ ибораҳои рехта зиёд истифода шудаанд. Шоир дар эҷоди шеър новобаста аз жанр ибораҳои рехтаро истифода мекунад, ки барои пурратар гардидани фикр хизмат мекунад. Ин ҳолатро дар шеъри “Ғубори дард” мебинем:

Димоғам бӯйи таб дорад,

Нафас чун боди афғонӣ пур аз чанг аст,

Ҳаво ин қадр дамгир аст,

Худоё,

Ин қадар имшаб дилам танг аст! [5;208]

Ислом Юсуфӣ роҷеъ ба ҳунари образофаринӣ ва истифодаи васеи калимаю ибораҳои дилнишин дар ашъори Алимуҳаммад Муродӣ чунин ибрози назар дорад: “Ба мисли дигарон ӯ ҳеҷ гоҳ аз калимаю ибораҳои забонзадаи “лаъли Бадахшон”, “дурру марҷон”, “сари миҷгон”, “мавҷи хаёл”, “сӯзани андеша”, “гавҳари шабчароғ”, “рӯди гаронбор”, “тушаи ихлос”, “замзамаи муҳаббат” ва ғайраву ҳоказо, ки ҳазорҳо бор гуфта шудаанд, истифода намебарад ва шеъраш орӣ аз ҳар гуна суҳанпардозихои хаёлпарастона аст” [9;11]. Дар воқеъ чунин аст. Дар ашъори Алимуҳаммад Муродӣ чунин ибораҳо ба тамом дида намешавад ва чи гунае, ки дар бобҳои гузашта гуфта будем, Алимуҳаммад Муродӣ аз такрор гуфтани чунин таркибҳо ҳеҷ гоҳ майл накардааст. Алимуҳаммад Муродӣ бо ҳамин роҳу равиш, бо таҳайюли баланди эҷодӣ тавонистааст муваффақ гардад.

Бо мавриди таҳлил қарор додани анвои гуногуни жанрҳои адабӣ аз ашъори Алимуҳаммад Муродӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки шоир дар корбурди ҳунаромандонаи забон маҳорати баланди эҷодӣ нишон додааст.

АДАБИЁТ

1. Ваҳҳобзода Р. Шеър ва дониш (Рисолаи илмӣ – омӯзишӣ). – Душанбе: «Адиб», 2017. – 188 с.
2. Кӯчаров А. Фаввораи ҳунари шоир // Адабиёт ва санъат. – 2015.- 30 июл. – С. 10.
3. Муродӣ А. Моҳи хасрав (Маҷмӯаи шеърҳо). – Душанбе: Адиб, 2012. – 176 с.
4. Муродӣ А. Сунбулкон (Гулчини ашъор). – Душанбе, «Адиб», 2018, 440 с.
5. Муродӣ А. Шафақи шом. Душанбе, “Абдурахмон-Р”, 2020, 432 с.
6. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
7. Раҳмонов Х. Пирӯхани сабзи шеър // Адабиёт ва санъат. – 2018. – 30 август. – С. 6-7.
8. Шарифов Х. Инсон дар марзҳои шеъру шоирӣ // Сухан аз адабиёти миллӣ. – Душанбе: Пайванд, 2009.- С. 316-390.
9. Юсуфӣ И. Илҳому қалам // Дунёи китоб. – 2013. - № 6-7 (07). – август-сентябр. – С. 11.

ҶАНБАҲОИ ҲУНАРИИ КОРБУРДИ ЗАБОН ДАР АШЪОРИ АЛИМУҲАММАД МУРОДӢ

Алимуҳаммад Муродӣ аз адибони соҳиби майлҳои худшиносӣ тозаҷӯию тозагӯӣ ва навгарой мебошад. Ӯ дар тӯли фаъолияти эҷодии худ дар тасвиру тавсифи Ватан, шинохти муқаддасоти он, арзишҳои миллии таърихӣ фарҳанги ниёгон ва тараннуми ғояҳои олии инсонӣ нақши бориз дорад. Алимуҳаммад Муродӣ яке аз шоирони маъруфи адабиёти муосири тоҷик аст, ки аксари муҳақиқон ва ҳаводорони адабиёт ба шеърӣ хоссу мумтоз ва вижагиҳои офаридаҳои таъби ӯ ишора кардаанд. Комёбии Алимуҳаммад Муродӣ дар тасвири бадеӣ махсусан дар арӯзи нав эҷоди силсилаи шеърҳо ва дostonҳо, ашъори ғиноӣ равшан гардида, дар эҷодиёташ мавқеи муносиб касб намудаанд. Мақолаи манзур як кӯшише дар ростии ҳалли мавзӯи ҷанбаҳои ҳунарии корбурди забон дар ашъори Алимуҳаммад Муродӣ буда, муаллиф талош намудааст, ки ба василаи таҳлили бевоситаи матни ашъори шоир посух гӯяд ва заминаҳои ташаккули корбурди забонро дар ашъори шир маълум созад. Муаллиф ба ин ҳадаф аз таҳқиқоти анҷомшуда низ истифода намуда, дар баъзе мавридҳо мувофиқати худро бо назарҳои баёншуда, эълон дошта, дар айни ҳол баъзе нуқтаҳои назарро бо далели илмӣ мавриди интиқод қарор медиҳад.

Калидвожаҳо: забон, мавзӯӣ, калима, шеър, шоир, образ, ишқ, адабиёт, ҳунар.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЯЗЫКА В ПОЭЗИИ АЛИМУХАММАДА МУРОДИ

Алимуҳаммад Муроди - один из писателей, склонных к самопознанию, чистоте и новаторству. На протяжении всей своей творческой карьеры он сыграл значительную роль в описании Родины, признании ее святости, национальных исторических ценностей культуры наших предков и прославлении высших человеческих идей. Алимуҳаммад Муроди - один из самых известных поэтов современной таджикской литературы, и многие исследователи и любители литературы отмечают уникальную поэзию и особенности его произведений. Успех Алимуҳаммада Муроди в области искусства, особенно в новое время, нашел отражение в создании серии стихов и рассказов, гинекологической поэзии и занял достойное место в его творчестве. Эта статья представляет собой попытку обратиться к художественным аспектам использования языка в поэзии Алимуҳаммада Муроди, и автор попытался ответить посредством прямого анализа текста поэзии и определить основы использования языка в его поэзии. Автор также использует для этой цели проведенное исследование и в некоторых случаях соглашается с высказанными взглядами, в то же время критикуя некоторые точки зрения с помощью научных доказательств.

Ключевые слова: язык, сюжет, слово, стихотворение, поэт, образ, любовь, литература, искусство.

ARTISTIC ASPECTS OF THE USE OF LANGUAGE IN THE POETRY OF ALIMUHAMMADMURODI

Alimuhammad Murodi - one of the writers inclined to self-knowledge, purity and innovation. Throughout his creative career, he played a significant role in describing the Motherland, recognizing its holiness, national historical values of the culture of our ancestors and glorifying the highest human ideas. Alimuhammad Murodi is one of the most famous poets of modern Tajik literature, and many researchers and literature lovers note the unique poetry and features of his works. The success of Alimuhammad Murodi in the field of art, especially in modern times, was reflected in the creation of a series of poems and stories, gynecological poetry and took a worthy place in his work. This article is an attempt to address the artistic aspects of the use of language in the poetry of Alimuhammad Murodi, and the author tried to answer by directly analyzing the text of poetry and to determine the basis for the use of language in his poetry. The author also uses the conducted research for this purpose and in some cases agrees with the expressed views, at the same time criticizing some points of view with the help of scientific evidence.

Keywords: language, plot, word, poem, poet, image, love, literature, art.

Сведения об авторе: *Фарход Меликов* – Таджикский Национальный Университет, магистрант кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: 938117719.

Information about the author: *Farhod Melikov* – Tajik national university, master student of the department of the theory and modern persian-tajik literature. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: 938117719

НОМҲО ВА СИФАТҲОИ ИЛОҲӢ ДАР КИТОБИ “ҚАСАС-УЛ-ҲУСАЙН”

Негмонов Хусрав

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар миёни мероси маънавии адабиёти форсии тоҷикӣ як қатор осори мазҳабӣ рӯи кор омадаанд, ки дар ҳифзи маънавиёти адабии мо нақши хоссаи худро доранд. Дар радифи осори сирф адабию илмӣ як қатор осори сирф мазҳабӣанд, ки мамлу аз саргузашти пайғамбарону авлиё мебошанд.

Муаллифони ин қиссаҳо дар таркиби ин осор арзишҳои адабиёро низ ҳифз кардаанд. Аз ин рӯ, осори мазкур омехта аз мазмунҳои мазҳабӣ ва маҳорати таълифу гирдоварӣ ва суҳанварии муаллифони онҳо мебошанд. Азбаски қаблан дар атрофи нухси китоби “Қасас-ул-Ҳусайн” мақолаи шогирдонае таҳия карда будем, дар ин мақола хостем номҳо ва сифатҳои арабию тоҷикии Худовандро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем. Азбаски қиссаи мазкур сирф мазҳабӣ аст ва ривоятҳои диниро дар худ фаро гирифтааст, номҳо ва сифоти илоҳӣ дар он фаровон истифода шудаанд, ки бештари онҳо дар шакли арабӣ ва миқдори ками онҳо бо забони тоҷикӣ оварда шудаанд. Инчунин, дар бештари маврид ҳам ном ва ҳам сифати илоҳӣ омадааст. Масалан, ном ва сифати **Ҳақ** субҳонаҳ ё агар ба тоҷикӣ гӯем **Ҳаққи** субҳон, ки калимаи **Ҳақ**- номи Худованд буда ба маънои рост аст, ки ҳақиқат аз он гирифта шудааст дар муқобили ботил ва маънои **субҳон** – пок аст. Мисол: Алқисса, Ҳақ субҳонаҳу баъд аз мурдани он ҷонвар панҷоҳ ҳазор соли дигар хароб дошт. Дар мавриди дигар номи тоҷикии Худованд бо ҷуфти сифати арабии **таъоло** омадааст, ки Худованд ё Худо калимаи тоҷикӣ буда маънояш соҳиб аст ва маънои калимаи арабии **таъоло** қудратманд аст. Мисол: Баъд аз он бодро **Худои таъоло** чаҳор қисм гардонид. Ҷойи дигар яке аз номҳои машҳури арабии Худованд – Аллоҳ (шакли дигараш Оллоҳ) бо ду ҷуфти сифатҳои арабӣ омадаанд. Маънои вожаи **таъолоро** чунон ки гуфтем, қудратманд аст ва маънои **таборак** бобаракат аст. Мисол: Аллоҳи **таборак** ва **таъоло** мегӯяд, ки девон биёфарид, ки сару пойи эшон аз наъл буд. Ҷойи дигар як ном бо ду ҷузъи арабии сифатҳо истифода шудаанд, ки маънои ҳар се дар боло шарҳ дода шуд: Ҳақ субҳонаҳу таъоло оташи азим дар вуҷуд оварданд. Дар мавриди дигар яке аз номҳои машҳури Худованд - **Аллоҳ** бо сифатҳои **таборак** ба маънои бобаракат ва **таъоло** ба маънои қудратманд истифода шудааст: **Аллоҳ таборак ва таъоло** эшонро шариате фиристода буд, бо он амал мекарданд. Дар мавриди дигар се сифати худовандӣ пай дар пай бо ҳам тавъам истифода шудаанд, ки **малик** ба маънои подшоҳ, **маннон** ба маънои бисёр неъматдиҳанда ва **мустаъон** ба маънои касе, ки аз ӯ ёрӣ хоҳанд, истифода шудааст: Он замон **Малики маннони мустаъон** ўро дувоздаҳ пар дод аз забарҷад, то парвоз карда ба осмони аввал расид. Сифати дигари Худованд, ки **халлоқ** аст ба маънои офаранда, халқкунанда, падидоваранда истифода шудааст: Он замон Халлоқи инсу ҷон Исрофил алайҳиссаломро фармон дод, ки ўро ба Лавҳ-ул-маҳфуз бирасон. Калимаи тоҷикии **Худо** гоҳо дар анҷоми худ ҳарфи “й” мегирад, дар шакли “Худой” истифода шудааст: Худойро бандае бошад, ки шашсад ҳазор сол ибодат кунад.

Вожаи Худо дар шакли Худованд низ ба кор рафтааст: Он замон Азозил аз Рабби ҷалил дархос карду гуфт: **Худованд** ту доной, ки замин аз ҷинси парӣён пур шудааст. Номи дигари Худованд, ки Илоҳ ба маънои маъбудӣ барҳақ аст ва бештар ҳангоми илтиҷо дар шакли “Илоҳо” хонда мешавад, истифода шудааст: Илоҳо, ман тоқати он надорам, ки эшонро дар исён бубинам. Ба ҳамин монанд, калимаи арабии **Раб** дар шакли **Раббано** (шакли тоҷикиаш “Худоё”), истифода шудааст: Одам дар дунё аҷзу ниёз арз мекунад ва мегӯяд, ки **Раббано** заламно анфусано...

Гоҳо сифоти Худованд бо изофаи калимот меояд, масалан, **Раб-ул-арбоб** ба маънои Худои худоён, соҳиби ҳамагон истифода шудааст: Хитоби мустатоби Раб-ул-арбоб даррасид, ки эй малоика, се бор дастҳоро бишӯед.

Калимаи **Раб** бо сифати **ҷалил** ба маънои дорои ҷалолу бузургӣ истифода шудааст: Ҳазрати Азроил ба фармони Рабби ҷалил бар замин омаданд. Ҷойе дигар сифатҳои Худованд ҳам арабию ҳам тоҷикӣ пай дар пай дар як ҷумлаи муноҷотӣ истифода шудаанд, ки **карим** ба маънои лутфу карамкунанда, **раҳим** ба маънои зоҳиркунандаи раҳм, **омурзгор** ба маънои бахшанда ва Парвардигор, ки

шарҳаш дар боло сурат гирифт, истифода шудаанд: Каримо, раҳимо, омурзгоро, Парвардигоро! Моро ва аҳли маҷлиси моро аз хоби ғафлат бедор гардон.

Ҳамин тариқ, ному сифатҳои машҳури худовандӣ чунончи дар матн дидем, аксарияташон дар мутуни ҷанбаи мазҳабидошта фаровон истифода мешаванд. Дар миёни онҳо ҳам муодили тоҷикиашон ва ҳам бо ҷуфти арабӣ бо тоҷикӣ низ истифода шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ /Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Муслмонкулов —Душанбе: Ирфон, 1974.
2. Арӯзии Самарқандӣ Низомӣ. Ҷаҳор мақола. Хучанд-2015. 192 саҳ.
3. Атахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ.— Душанбе: «Шарқи озод», 2002, 456саҳ.
4. Бадриддин Мақсудов. Феҳристи нусхаҳои хаттии маркази фарҳангии ба номи профессор Ш.Ҳусейнзода. Душанбе, “Сино”, 2007.-99с.
5. Брагинский В.Г. Очерки из истории таджикской литературы. —Сталинабад, 1956.
6. Браун Э. Таърихи адаби Эрон / Э. Броун; тарҷумаи Алиасғари Ҳикмат. – Техрон,1351.
7. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ. /Мураттибон Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучабборов.— Душанбе: «Ирфон», 1964.
8. Луғати мухтасар аз адабиёт. /Мураттибон Р. Абдуллозода ва Ҳ. Аҳадов.— Душанбе: «Ирфон», 1973.
9. Мирзозода Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ.— Душанбе: «Маориф», 1999, 240 саҳ.
10. Муслмониён Р. Назарияи адабиёт.— Душанбе: «Маориф», 1990, 334 саҳ.
11. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – иборат аз 3 ҷилд.— Душанбе, 2004.

НОМҲО ВА СИФАТҲОИ ИЛОҲӢ ДАР КИТОБИ “ҚАСАС-УЛ-ҲУСАЙН”

Дар ин мақола мухтасаран номҳо ва сифатҳои Худованд, ки бо забони арабӣ ва тоҷикӣ маъмуланд, мавриди таҳлил қарор дода шуданд. Маълум мешавад, ки муаллиф дар баробари таъба ба сарчашмаҳои арабӣ дар мавриди ривоёти мазҳабӣ ба сарчашмаҳои тоҷикӣ низ зиёд таъба қардаст ва калимаҳои тоҷикиро низ зиёд истифода бурдааст.

Калидвожаҳо: Худо, тоҷикӣ, сарчашма, илоҳӣ.

БОЖЕСТВЕННЫЕ ИМЕНА И АТТРИБУТЫ В КНИГЕ “КАСАС-УЛ-ХУСАЙН”

В этой статье кратко анализируются имена и атрибуты Бога, распространенные в арабском и таджикском языках. Оказывается, автор, опираясь на арабские источники, также сильно опирался на таджикские источники в области религиозных традиций, а также использовал таджикские слова.

Ключевые слова: Бог, таджикский, источник, божественный

GOD'S NAMES AND ATTRIBUTES IN “QASAS-UL-HUSAYN”

This article briefly analyzes the names and attributes of God that are common in Arabic and Tajik. It turns out that along with relying on Arabic sources, the author also relied heavily on Tajik sources in terms of religious traditions and used Tajik words.

Keywords: God, tajik, source, divine.

Сведения об авторе: *Негмонов Хусрав* – магистрант Таджикского национального университета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17.

Information about the author: *Negmonov Khusrav* – graduated student of Tajik National University **Address:**73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

ГИДРОНИМИЯИ ҶАМОАТИ ЗИДЕХ

Раҳматов Қамариддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Номҳои ҷуғрофӣ хабару маълумоти бисёреро дар худ нигоҳ медоранд. Дар забоншиносӣ ба омӯзишу тадқиқи номҳои ҷуғрофӣ топонимика машғул аст, ки дар навбати худ бахши муҳими ономастика мебошад. Ономастика аз калимаи юнонии (*Onomastikos*-мансуб ба ном, *onoma* -ном, исм) гирифта шудааст. Дар ҷамъ ономастикаро олимону

муҳаққиқон чунин маънидод намудаанд: Ономастика-бахши лексикология, исмҳои хос (онимҳоро) меомӯзад. Ономастика навъи номҳоро тасвиру тавсиф мекунад. Онимҳо нисбати дигар луғат устувортару босуботар бо фарҳанг ва таърихи халқ алоқаманд мебошанд. Коркарди ономастика аз тарафи худӣ ҷомеа мавриди талаб қарор дода шудааст, методи номгузорӣ ва аз нав номгузори мавзёҳои гуногун коркард мегарданд, масалан, шаҳрҳо, кӯчаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, молу амвол ва ғайра.

Топонимика -калимаи юнонӣ буда, аз **tapas** - ҷой, маҳал ва **anama** -ном иборат буда, маънояш илм дар бораи омӯзиши номҳои маҳал мебошад. Омӯзиши номи маҳаллу мавзеи тоҷикнишин дар забоншиносии тоҷикӣ ё умуман дар эроншиносӣ дар кадом сатҳ аст ва таҳқиқгарони ин соҳа ба чӣ комёбиҳо омада расидаанд. Бояд қайд кард, ки то ба ҳол меъёри муайян ва мушаххасе барои ифодаи ба тариқи умумӣ қабулшудаи “микротопонимия” ҳамачун истилоҳи забоншиносӣ мавҷуд нест, вале худӣ истилоҳ дар адабиёти лингвистии ватанию хориҷӣ ба роҳи калон истеъмол шудаанд. Ба микротопонимҳо номҳои мавзёҳои хурди ҷуғрофӣ ва ё нисбатан хурди ҷуғрофиро нисбат додаанд, аз қабилӣ рӯд, наҳр, дарёча, ботлоқ, марғзор, саҳр, майдон, дашт, роҳ, деҳа, кӯча. Боз метавон ба ин гурӯҳ номҳои шохоб ва қисматҳои алоҳидаи рӯду дарё, ҳавз, харсанг, номи қисматҳои калону алоҳидаи кӯчаҳои калон, купрукҳо, шипанг, чапкандӣ, полез, қитъаҳои заминро илова кард. Ханӯз дар асри 19 топонимшиносии маъруфи рус Надеждин Н.И.навишта буд, ки замин китобе ҳаст, ки таърихи башар дар номҳои ҷуғрофӣ он инъикос ёфтааст. Баъдтар қайд карда буд, ки номи маҳалҳо беҳуда гузошта нашудаанд, онҳо баёнгари ҳаёти гузаштаи халқ мебошанд. Аз аҳли бостон то имрӯз номи мавзёҳои ҷуғрофӣ диққати аҳли башарро ба худ ҷалб намудааст, ки ин бесабаб нест. Чунонки номшиносии машҳури собиқ шӯравӣ Никонов В.А. зикр намудааст: “Номҳои географӣ боби махсуси забоншиносӣ, ки бо таърихи забон шевашиносӣ, этнография алоқаи мустақкам дорад”. Зеро номи бисёри маҳалла, шаҳр, кӯҳ, дарё ва ғайра дар тӯли қарнҳо бетағйир мемонад ва мо аз онҳо дар бораи халқ забон ва муҳити он макон огоҳ мегардем. Номҳои ҷуғрофӣ дар осори хаттӣ ва ё дар хорити мардум аз насл ба насл мегузарад. Чунин далелҳо ва аҳамияти таърихӣ доштани номҳои ҷуғрофиро ба инобат гирифта, комиссияи хазинаи маданияти Тоҷикистон оид ба номҳо ба мардуми ҷумҳурӣ муроҷиат карда буд.

Дар аввали асри 20 аз ҷониби П.Е.Кузнетсов асари (“Очерки грамматикӣ муқоисавии лаҳҷаҳои тоҷикӣ ва сорти”) таълиф мегардад, ки дар он доир ба забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он баъзе фикру мулоҳизаҳои муҳим баён мегардад. Инчунин, дар ин асар муқоисаи дастурӣ ва луғавии забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ нишон дода шуда, аз ҷониби муаллиф аввалин таснифоти шеваҳои забони тоҷикӣ сурат мегирад. Яъне шеваҳои забони тоҷикиро ба ду гурӯҳи асосӣ-гурӯҳи ҳамворзамин ва кӯҳистон тақсим менамояд. Дар байни тақсимои номи мавзёҳои тоҷикнишин, чун водии Дарвоз, Ванҷ, Қаротегин, Ҳисор, Самарқанд, Бухоро, Хуҷанд ва мисли инҳоро зикр менамояд ва доир ба ин мавзёҳо маълумоти мухтасар медиҳад. [4,8] Аз тарафи таҳқиқгарони забоншиносони ҷумҳурӣ оид ба омӯзиши мавод ва масъалаҳои топонимия якҷанд тадқиқоти илмӣ анҷом дода шудааст. Вале то солҳои шастуми асри бистум ба тадқиқу таҳлили номҳои ҷуғрофӣ ҷумҳурӣ асосан забоншиносони марказҳои калони илмӣ тадқиқотҳои Иттиҳоти Шӯравӣ, Маскав ва Санкт Петербург сару кор доштанд. Дар ин бора Э.М. Мурзаев гуфтааст, ки аз байни таҳқиқгарони ҷуғрофӣ даврони Шӯравӣ “ ягон фамилияи тоҷикӣ”-ро пайдо намудан ғайриимкон буд”. [Мурзаев, 1978, с. 44] Дар солҳои шастум аз тарафи як қатор муҳаққиқони ҷуғрофидон кори тадқиқотии С.И. Климчитский, О.И. Смирнова, А.З. Розенфелд бахшида шудааст, ки кори ғоиданокеро оид ба топонимҳои Болооби Зарафшон, Қаротегин, Дарвоз ва Бадахшон ба итмом расонидаанд, ки қисман масъалаҳои муносибати топонимия ва этнография, топонимия ва лаҳҷаю шеваҳои маҳаллии ҷанубу шимоли Тоҷикистон ва қисматҳои кӯҳистонро дар бар мегирад. Дар илми забоншиносӣ номвожаҳои ҷуғрофиро яке аз шохҳои вожашиносӣ топонимика (мавзёшиносӣ, маҳалшиносӣ) меомӯзад. Топонимикаи тоҷикӣ илми навбунёд буда, дар қарни 20 ба вучуд омада, оид ба мавзёҳои гуногуни Тоҷикистону дигар мавзёҳои Осиёи Миёна асарҳои илмиву тадқиқотӣ аз тарафи

муаллифони гуногуни тоҷик таълиф гардидаанд, ки чанде аз онҳоро ин ҷо метавон номбар кард: “ Номнома”-и Абдуллоҳ Фотех, “ Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб”, “ Топонимика”, “ Мавзеънома”-и Ҷумъахон Алимӣ, “ Асрори номҳои кишвар”-и А. Девонақулов, “ Топонимияи Қаротегин”-и Ш. Исмоилов, “Топонимияи вилояти мухтори кӯҳистони Бадахшон”-и Н.Офаридасев, “ Сарнавишти вожаҳо” ва “ Топонимияи водии Кешрӯд”-и Д.Ҷомидов ва чанде дигарон, ки дар навиштаҳои илмиву таълимиашон чандин номвожаҳои эронасл ва ғайриэронии Осиёи Миёна аз назари забоншиносӣ зерӣ таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Гидронимия. Гидроним – номи мавзеъҳо ҷуғрофии бо об алоқаманд (дарё, баҳр, ҳавз, чашма, шаршара, шаршар ва ғ.) буда, гидронимия – маҷмӯи мавзеъҳои обӣ мебошад.

Гидронимия аз калимаи юнонии “ **hidro**”– об гирифта шудааст. Баъзан дар ономастика (номшиносӣ) барои ифодаи таълимот, оид ба тадқиқу таҳқиқи гидронимия истилоҳи гидронимика истифода мегардад. Гидронимҳо дорои хусусиятҳои бисёри забонӣ, таърихӣ, ва ҷуғрофианд. Миқдори умумии ба об алоқаманд буда ва гидронимҳо ба воситаи вучуд доштани шаклу муродифоти бисёр аз ҳуди шумораи мавзеъҳои обӣ бисёртаранд. Як дарё ва ё баҳр дар тӯли таърих метавонанд, чандин маротиба номи худро иваз намоянд. Номҳои мавзеъҳои обии калон дарё ва баҳрҳо, маъмулан таърихи қадима доранд. Бисёри вақт гидронимҳо аз номи ҳуди нуқтаҳои маскунӣ, ки дар солҳои дарё ва ҳавзҳо баъдан пайдо шуданд, қадимтаранд, зеро номи шахру деҳот дар давраҳои сабти хаттии номҳо маълум шуда мемонанд. Гидронимҳо имкон медиҳанд, ки номҳо ва ё лақабҳои қадимаи одамон барқарор карда шаванд, ки дар сарчашмаҳои хаттӣ қайд нагаштаанд. Баъзан чунин лақабу номҳо, дар таркиби номҳои нуқтаҳои маскунӣ мавҷуд буда, баъдан ба таркиби (номҳои нуқтаҳои маскунӣ) рӯд, дарё, ҳавз ва ё чашмаҳои гирду атрофи он мегузаранд. Чунин шудани ҳам мумкин аст, ки лақаб ва номи одамон фақат дар таркиби гидроним ҳимоя шуда, дар номи наслҳои оянда дучор намешаванд. Обҳои Замин – ҷоришаванда ва ҷоринашаванда, аз рӯи хусусиятҳои табиӣ ҷуғрофӣ, таркиби химиявӣ ва дигар аломату нишонаҳои фарқкунандашон гуногун мешаванд. Шахсоне, ки ба мавзеъҳои обӣ ном медиҳанд, ҳатман ягон аломату нишонаи фарқкунандаи онро ба назар мегиранд. Фақат ҳаминро қайд намудан лозим аст, ки оби ҷоришаванда дар тӯли таърих метавонад аломату нишонаи аввалии худро аз даст диҳад ва ё тағйири шаклу хусусият намояд, ки ин минбаъд кори таъйини маънии он номро душвор менамояд. Ҳуди аломату нишонаҳои гуногуни мавзеъҳои обӣ дар номҳои он акс меёбад. Дар гидроним метавонад хусусиятҳои ҷоришавии об, ранг ва бўи он, хусусиятҳои шохобҳо, соҳилҳои он, аломатҳои хок, мавҷуд будани навъҳои набототу ҳайвонот дар соҳилҳо, навъҳои моҳиҳо дар об фаҳмида шаванд. Ба ибораи дигар, гидронимия метавонад маълумотномаи ғайривуҷуд камёфте барои таърих ва забоншиносӣ гардад. Масалан, агар дарё тираанг ва ё хокистарӣ бошад, эҳтимолан дар зерӣ он ва ё аввали ҷараёни омехтаҳои гуногуни химиявӣ вучуд дорад. Дар гузашта ба ақидаи Агеева Р.А “ ҷисми дарё ҳамчун мавҷуди зинда вучуд дошт, ки ба он ғалаба кардан одат шуда буд. Шахсони ҷасур, далер дарёҳоро ба ҷанг даъват карда, ҷазо низ медоданд”. Махсусан шохони қадим ба ин майлу рағбати бисёр доштаанд. Барои халқҳои ориёнажод дар гузаштаи дур обҳо аҳамияти бисёр дошта, дар шакли номи худро ошкор мегаштанд. Ҳатто дарёҳо метавонистанд сарчашмаи пайдоиш ва ташкили этникии қавму қабилаҳои ҷудогона гарданд. Этнограф ва табиатшиноси маъруфи Англия, Д. Люббок чунин навиштааст: “ Бешубҳа дарёҳо, мавҷуди зиндаанд. Ҳаракати мунтазам, сатҳи мавҷнокии он, ҷунбиши растаниҳои обӣ, садо ва овозҳои гуногуни он, софӣ ва покии об- ҳамаи ин дар ҷамъ ҳатто ба фикри тамаддун ва саргузашти махсусе бахшида метавонад. Номҳои ҷуғрофиро аксаран барҳақ ёдгориҳои таърихӣ маданӣ мемонанд, зеро онҳо дар ҳақиқат ҳам маҷмӯи паҳлӯҳои таърихи гузашта ва муосири минтақаи аёншударо акс менамояд. Оид ба номҳои ҷуғрофӣ дар робита бо тадқиқотҳои таърихӣ сухан гуфта, профессор И.П.Филевич ҳанӯз сад сол пеш гуфта буд: “ Забони Замин” баъзан нисбат ба муаллифони осори қадима ва асримиёнагӣ бисёртар маълумот дода метавонад. “Забони Замин” ба таҳрифкорӣ роҳ намедиҳад. Дар ин ҷо чизеро фикр карда баровардан, чизеро аз худ карда

наметавон. Он барои наслҳои минбаъда ёдгорию аз халқе аст, ки хеле барвақт минбари таърих рафтааст ва авлоди он бо аҷнабиён махлут гашта, забон, урфу одат ва маданияти худро аз даст додааст”. Ба ақидаи Э.М.Мурзаев дар топонимия кӯшиши номи ҷуғрофӣ аз як мавзеъ ба мавзеъҳои дигар бо ду роҳ ба амал меояд: 1) номҳои интиқолие, ки муҳоҷирати аҳоли ба кори пайдошавии номҳои кӯҳна дар мавзеъҳои нав мусоидат менамояд. 2) топонимҳои такрорӣ, ки дар мавзеъҳои гуногун пайдо мешавад, вале на дар натиҷаи интиқол (ва муҳоҷирати аҳоли, балки дар рафти хушоҳанг).

Э.М. Мурзаев номҳои ҷуғрофиро аз ҷиҳати мавзеъҳои номгузорӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мекунад: 1) оронимҳо- номҳои унсурҳои сатҳизаминӣ ва навъҳои шаклҳои онҳо, 2) гидронимҳо- номи дарёҳо, шохобҳо, чашмаҳо, ҳавзҳо, баҳрҳо, уқёнусҳо, каналҳо ва ғ., 3) зоонимҳо – номи наботот, ҷангалҳо, боғҳо, марғзорҳо, киштзорҳо ва ғайра. 4) ойконимҳо – номи нуқтаҳои маскунӣ: шаҳр, деҳа, шаҳрак, колхоз, совхоз, ноҳия ва ғ., 5) топонимҳои ифодагари масоҳат, дарозӣ ва андозаву қисматҳои гуногуни кӯчаҳо, майдонҳо, тангкӯчаҳо, купрукҳо ва ғайра. Ё зикр мекунад, ки ин “панҷ” гурӯҳи калон қариб ҳамаи номҳои гуногуни мавзеъҳои ҷуғрофиро дар бар мегирад, аммо на ҳамаи муталақаширо” (Мурзаев, 1982, с.92-94). Бояд қайд намуд, ки дар ҳамаи минтақа ва Замин навъҳои гуногуни мавзеъҳои ҷуғрофие, ки бо ҳам мувофиқ бошанд, каманд. Дар як минтақа метавонад чунин мавзеъҳои ҷуғрофӣ вучуд дошта бошанд, ки онҳо дар дигар минтақа набошанд. Масалан, дар ҳудуди мавзеи Зидеҳ мавзеъҳои ҷуғрофие ҳастанд, ки дар рӯйхати овардаи Э. М. Мурзаев вучуд надоранд, аз қабилӣ камар, ағба, мазор, чапкандӣ, алафдарав, калп, ғор ва ғайра. Бояд як чизро махсусан қайд намудан ба маврид аст, ки бисёри таҳқиқгарон вақти ҷудонамоии навъҳои мавзеъҳои ҷуғрофӣ ба як ғалат роҳ додаанд, аз ҷумла Э.М. Мурзаев низ. Онҳо вақти номбар намудани номҳои мавзеъҳои ҷуғрофӣ, зоотопонимия, фитотопонимия, этнотопонимия ва дигар гурӯҳҳои топонимииро, ки вобаста ба манбаи ташкилшавӣ аз лексикаи соҳаҳои гуногун чунин номгузорӣ шудаанд, ҳамчун мавзеи ҷуғрофӣ набуда, топонимҳоеанд, ки метавонанд ойконим, гидроним, ороним бошанд. Масалан, зоотопоним номи мавзеи ҷуғрофист, ки аз номи навъи ҳайвонот ташкил ёфта метавонад ба нуқтаи маскунӣ, дарё, кӯҳ, теппа, ҷангал ва ғайра номгузорӣ шуда бошад. Умуман, дар мавзеи Зидеҳ вобаста ба шароитҳои табиӣ ҷуғрофӣ ва ғайриҷуғрофӣ мардум зиёда аз 15 номҳои истилоҳоти ҷуғрофӣ, ки мавзеъҳои минтақаро ифода мекунанд, вучуд доранд. Вале, қайд кардан зарур аст, ки вобаста ба таркиби аҳоли, қабатҳои забонӣ ва хусусиятҳои забонии лаҳҷаҳои минтақа баъзе истилоҳоти ифодагари мавзеъҳои ҷуғрофӣ муродифоти худро доранд, ки ба роҳи ҳисоби истифода мегарданд. Бояд илова намуд, ки то ибтидои асри бистум дар ҳудуди минтақа баъзе номҳои вобаста ба мавзеъҳои ҷуғрофии маскунӣ тақсимои худудӣ – маъмурӣ, аз ҷумла, туман, амлок, кент ва бекигарӣ вучуд доштанд, аммо ҳоло аз байн рафтаанд.

Гидронимҳо низ дар навбати худ ба якҷанд навъҳо ё зергурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1. Потонимия
2. Лимнонимия
3. Чашма

Потоним – номи дарё ва потонимия- маҷмӯи номи дарёҳо мебошад. Дар мавзеи мавриди ҳаллу фасли мо қарорёфта, чунин дарёҳои хурду калон ба қайд гирифта шудаанд: Санги Сафед, Кулдара, Камчвара, Санғалт, Сиёҳкӯҳ, Борик, Мазор, Паси Тега, Шӯр, Сафедоро, Майхура, Сиёма, Гулзор.

Чашма. Оид ба пайдоиш ва таърихи баромади ҳуди истилоҳи “чашма” фикру андешаҳои зиёд вучуд дорад. Аппелятиви чашма дар роҳнамои ҷуғрофии эронӣ бисёр истифода мешавад. Инчунин дар баъзе аз забонҳои ғайриэронӣ низ вохӯрда, ҳамчун “манбаъ” сарчашмаи ибтидоии ҷӯй, ҷӯйбор ё дарё, дарёчаҳо маънидод карда мешавад. Баъзан мафҳуми “чашма”, “сарчашма” дар забонҳои гуногун ба мафҳуми “чашм” як доништа мешавад. Баъзе аз таҳқиқгарон онро гӯё бо сабаби этимологияи ҳиндуаврупоӣ надоштани пайдоиши туркӣ дошта, ҳисоб мекунанд. Вале ин шарҳу эзоҳ асоси илмӣ надорад ва ғалати носазо аст, чунки калмаи чашма, дар калмасозии забони тоҷикӣ васеъ

иштирок кардааст. Дуввум, ин ки дар гурӯҳи забонҳои туркӣ барои ифодаи мафҳуми “чашм”, калимаи “кӯз” ва барои ифодаи калимаи “чашма”, “булоқ” аз як реша ибтидо мегиранд, зеро ҳардуи инҳо ба ҷое ишора мекунанд, ки ба “об” алоқаманд аст. Калимаи “чашма” бо роҳи иловашавии суффикси “а” ба калимаи “чашм” ташкил ёфтааст. Калимаи қадимаи эронии “чашма” дар форсӣ “casma”, вахонӣ “cosm”, мунҷонӣ “cam”, шуғнӣ “cem”, яғнобӣ “ticm”, суғдӣ “cahsm”, осетинӣ “чашм” (чанс), (чанс) шаклҳо дорад. Решаи ин калима **чаш**, **кас-**, **сак** – аст, ки дар калимаҳои нигоҳ, огоҳ (никас, акас) ва чашм во меҳӯрад. Решаи саввумӣ дар забонҳои ҳиндӣ низ ба назар мерасад: дар санскрит **чакрс** – “чашм”, ҳамчунин дар забони ҳиндӣ чакман ба ҳамин маънӣ аст. Калимаи “чашма” дар забонҳои гурӯҳи шарқии эронӣ шакл ва муродифҳои гуногун дорад: калимаҳои **хок**: “чашма”, “сарчашма”, **сак**. “хаҳа” – “сарчашма”, “чашма”, **ав**. хао язг. **Хех**, ванҷ пеш. **Хик-** “об”, “чашма”, шуғн. **Руш**, **хас** – “об”, **оро**. **Хай-** “шоҳоб”, “чашма”.

Инкишофи таърихии калимаи “чашма” ва “чашм”, ки як манбаи пайдоиш дорад, дар забонҳои гурӯҳи ғарбии эронӣ чунин сурат гирифтааст: у.э. “чашман”, ф.қ. чашман “чашм”. Ҳ.қ. “чаксас”, “шакл”, “намуд”, симо, намуди зоҳирӣ”, “сакср”, “бинанда”, чашм”, ф. муос. ка-чм, мас. чик, чес, бур, сис, қумз. сом – “чашм”, [Расторгуева, 1990, с. 123].

Ҳамин тариқ, барои баромади ғайриэронӣ дониستاني калимаҳои “чашма” ва “чашм” ҷойи баҳс намеронад. Номҳои чашмаҳои мавзеи Зидехро аз рӯи хусусиятҳои забонӣ ба якчанд гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст. Пеш аз ҳама номи чашмаҳо дар шакли калимаҳои мураккаб ва ибораҳои изофӣ омадаанд. Минбаъд низ мо мавзёҳои боқимондаи ҷуғрофии мавзёро дар бахшҳои алоҳида вобаста ба хусусиятҳои ташкили номашон ҳамин гуна гурӯҳбандӣ намуда нишон медиҳем:

Чашма – ибораҳои изофӣ: Чашмаи Шир, Чашмаи Гугирд, Чашмаи Алиф, Чашмаи Хаданг, Чашмаи Аспҳо, Чашмаи Курушо, Чашмаи Бед, Чашмаи Хоҷасангхок, Чашмаи Камарак, Чашмаи Ҳавзо, Чашмаи Хунукак, Чашмаи Дуовагӣ, Чашмаи Шаху Арӯс, Чашмаи Ҳазора, Чашмаи Лагер, Чашмаи Ағба, Чашмаи Кунтимааст...

Чашма – ибораҳоро дар асоси ба кадом ҳиссаҳои нутқ омаданашон ба якчанд гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

Чашма – исм: Чашмаи Шир, Чашмаи Гугирд, Чашмаи Бед, Чашмаи Алиф, Чашмаи Ағба...

Чашма – сифат: Чашмаи Дуовагӣ, Чашмаи Хунукак, Чашмаи Камарак...

Чашмаи Шир - аслан калимаи тоҷикӣ буда, маънои луғавии он, моеи сафедранги ширинтаъм, ки баъд аз зоида аз пистони занон ва ҷонварони пистондор таровида мебарояд ва аввалин ғизои навзодон аст. Сабаби Шир ном гирифтани ин чашма дар он аст, ки вақте аз зери кӯҳ ҷорӣ мешавад, ба монанди сафедии шир фаввора зада, ҷӣ гуна ба поин расиданааш бисёр ҳайратовар аст. Ин чашма, аз аввали моҳи апрел мебарояд ва то моҳҳои август боз хушк мешавад, ҳамин гуна як мафҳуми ҷолибе дар он пинҳон аст.

Хаданг – аз поёни ағбаи Анзоб, ки дар қисмати шимолии мавзё ҷойгир аст, ҷорӣ мешавад. Маънои луғавии **Хаданг**- дарахте бисёр саҳт, ки аз ҷӯби он тир, найза ва зини асп месохтанд. 2. Тире, ки аз ҷӯби ин дарахт месохтанд. Дар ин мавзёе, ки чашма ҷойгир аст, дарахти хаданг аз ҳад зиёд сабзиш ёфтааст. Аз ҳамин сабаб номи **Хадангро** ба худ гирифтааст.

Хоҷасангхок – ин чашма аз маркази ҷамоат 16 км, дур аст. Аз ҷузъҳои **хоҷа** – исм, **санг** – исм, **хок**- исм таркиб ёфтааст. **Хоҷа** вожаи тоҷикӣ буда, ба маънои бузург, соҳиб, соҳибкор, хуҷаин; нисбат ба насли хоҷагон омаддааст. Калимаи **санг** низ тоҷикӣ буда, маънои ҷисми саҳти кӯҳӣ; санге, ки бо он корд ва дигар олатҳои бурандари тез мекунад. Ҷузъи **хок** низ тоҷикӣ буда, қабати болоии қишри сайёраи замин, ки дар он гиёҳу дарахт мерӯяд; замин. Чунин ном гирифтани чашма дар он аст, ки дар замони қадим ба қавли нақлу ривоятҳои пири деҳа, шахсе бо номи Хоҷа дар айёми сафар дар назди чашмаи мазкур барои об хӯрдан мефарояд, аммо дар вақти об хӯрдан аз болои сараш як санге омада, ба сараш бармеҳрад ва хоҷа мемирад ва дар ҳамонҷо ўро ба хок месупоранд ва имрӯзҳо ба зиёрати ин чашма аз тамоми ноҳияҳо ҳатто аз хориҷи кишвар низ меоянд. Як ҷиҳати

фоиданокии дигар низ дорад, обе, ки аз ин мазор қорӣ мешавад, барои бисёри бемориҳои дарунаву беруна фоидаовар аст. Дар фасли тобистон вақте роҳи чашма кушода мешавад, сайёҳону мардумони бегона ба ин мавзеъ, барои истироҳат мераванд. Дар баландии 1000 метр, аз сатҳи баҳр қарор дорад ва то моҳҳои май ва июн барфпӯш мебошад. То имрӯз бо ҳамин ном, дар тамоми минтақаҳо ва умуман Ҷумҳурии машҳур аст. Дар шароити кӯҳсор чашмаҳо табиатан ҳамчун як рукни қонё гардонидани эҳтиёҷи инсон нақши муҳим дорад. Шояд як сабаби мавҷуд будани шумораи бисёри онҳо ва номгузориашон маҳз ҳамин омил бошад. Чашмаҳо аз макони воқеъшавиашон, антропонимҳо, этнонимҳо ва ё истилоҳоти ҷуғрофӣ, ҳуди истилоҳи “чашм” бо таркиби луғатҳои гуногун ба воситаи бандиҳои изофӣ номгузорӣ мешаванд. Яке аз калонтарин дарёҳои мавзеи Зидеҳ ин **Паси Чокӣ** ном дорад, ки аз се тараф дарёҳои Камчвара, Кулдара ва Санги Сафед, қорӣ шуда, дар якҷоягӣ ба Паси Чокӣ, ба ҳам мепайвандад. Сабаби чунин ном гирифтани ин дарё дар он аст, ки аз се тарафи кӯҳҳо обҳо қорӣ мешаванд. Яъне, аз суроҳии (шикофӣ) ҳар як кӯҳ обҳо фаввора зада дар дарёи Паси Чокӣ ҳамроҳ мешаванд. Аз ин дарёи бузург тамоми аҳолии мавзеи Зидеҳ ва умуман ноҳияи Варзоб бо оби хӯрданӣ таъмин мешаванд ва бисёр софу беғубор мебошад.

Дарё вожаи аслан тоҷикӣ буда, дар забони порсии қадим дар шакли **drayah** – баҳр, дар забони авестой **zrayh** - баҳр, дар забони порсии миёна **daryo**, дар забони порсии нав- тоҷикӣ **daryo** – дарё арзи ҳастӣ кардааст. Дар фарҳангу луғатҳои тафсирии ба забони модариамон таълифшуда “Ғиёс – ул- луғот”, “Бурҳони қотеъ”, “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и устод С. Айнӣ, “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар бораи вожаи мазкур маълумоти аниқ оварда шудааст. Мо ин ҷо маълумоти “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик” устод С. Айнӣ, ки оид ба вожаи “дарё” саҳеҳтар ва як навъ ҷамъбасти маълумоти дигар луғату фарҳангҳо аст, меоварем: **Дарё** – 1. Баҳре, ки гирдогирди заминро иҳота кардааст; 2. Баҳроҳое, ки ба баҳри атроф мепайвандад; 3. Кӯлҳое, ки дар калонӣ ба баҳрҳо монандӣ доранд (кӯли Арал, Кӯли Хазар); 4. Наҳрҳо ва рӯдҳои калон (монанди Аму, Сир, Зарафшон, Вахш) “ин маҷоз аст, ки махсуси забони тоҷикист”. [5, 19]

Рӯд (руд) низ вожаи тоҷикӣ буда, дар забони порсии қадим ва порсии миёна, ки гузаштаи бевоситаи забони тоҷикӣ аст, дар шаклҳои райтаҳ – “дарё”, “**рӯд**”, “**мачро**” – **род- (rud)** “**рӯд**”, “дарё”, “**мачро**” арзи ҳастӣ намудааст. [11, 113] Ҳамчунин оид ба ин калима дар луғату фарҳангҳои ба забони тоҷикӣ таълифшуда маълумоти бештаре оварда шудааст. Аз ҷумла, дар “Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик”-и С. Айнӣ доир ба ин вожа чунин навишта шудааст: **Рӯд** – 1. Наҳри калон (монанди рӯди Амуя, рӯди Шофирком, Ҳирҳонрӯд, Шаҳррӯд); 2. Тори созҳо, ки аз рӯда тофта бошанд; 3. Номи созест, ки тораи аз рӯд аст”. [10, 319] Ҳамин тариқ, номҳои дарёҳое, ки дар мавзеи Зидеҳ мавҷуд буданд ва ҳастанд, асосан ба забони тоҷикӣ тааллуқ доранд. Дар ҳудуди мавзеъ зиёда аз 88 навоҳи мавзеҳои ҷуғрофӣ мавҷуд буда, барои ифодаи номи умумии онҳо, бо назардошти муродифот ва калима – истилоҳоти ҳодисаи иқтибосӣ зиёда аз 108 истилоҳи ҷуғрофӣ истифода шудааст. Аз нигоҳи хусусият ва воситаҳои калимасозӣ пешванду пасванд ва мушкилшавии роҳҳои асосии ташкили топонимҳо буда, ба воситаи бандиҳои изофӣ низ қисмати бисёри топоним – ибораҳо ташкил ёфтааст. Таҳлили луғавию маъноии мавод гувоҳӣ медиҳад, ки айни ҳол номгузори мавзеҳои гуногуни ҷуғрофӣ ду усули асосӣ: а) муносибати бевоситаи инсон ба мавзеи ҷуғрофӣ; б) муносибати бавоситаи ӯ ба мавзеи ҷуғрофӣ кор фармуда шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Алимӣ Ҷумъахон. Ташаккул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб. Ҷумъахон А. - Душанбе :ДДМТ, 1995. – 190 с.
2. Алимӣ Ҷумъахон. Топонимика. Ҷумъахон А.– Душанбе, 1995.- 70 с.
3. Азизӣ М. Таърихи мухтасари Хатлон. М. Азизӣ.-Кӯлоб, 1992.-60 с.
4. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ. 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. -770 с.
5. А. Девонакулов . Асрори номҳои кишвар. Девонакулов А. – Душанбе: Ирфон,1989. -220 с.
6. Абдулло Фотех. Номнома. Фотех Абдулло. -Душанбе: Ирфон, 1972.-71 с.
7. Ғиёс- ул- луғот. Ҷ. 1.(таҳияи А. Нуров)- Душанбе: Адиб, 1987.- 480 с.

8. Гиёс- ул- луғот. Ҷ. 2.(таҳияи А.Нуров)-Душанбе: Адиб, 1988.- 415 с.
9. Д. Ҳомидов. Топонимияи води Кешрӯд. Ҳомидов Д.-Душанбе: Маориф, 2014.- 168 с.
10. Д. Ҳомидов. Сарнавишти вожаҳо. Ҳомидов Д. – Душанбе, 2008.- 140 с.
11. Исмоилов Ш. Топонимияи води Қаротегин. Ш. Исмоилов.- Рисолаи докторӣ.-Душанбе, 1999.396 с.
12. М. Шодиев. Номҳои ҷуғрофӣ манбаи таърихианд. Шодиев М. – Машғал, 1989, №7, с.2
13. Муҳаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони қотей. Ҷ. 2.-Душанбе: Адиб, 1987.- 420 с.
14. М. Эшнӣёзов. Шеваи ҳардурӣ. Эшнӣёзов М. - Душанбе: Ирфон, 1967.-210 с.
15. Н. Офаридаев. Асрори олами номҳо. Офаридаев Н.- Садои Шарқ, 1985.-№1, 131- 133 с.
16. Н. Офаридаев. Ойконимҳои вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон. Офаридаев Н.- Душанбе, 2001.- 163 с.
17. О. Маҳмадҷонов. Этнотопонимияи қисмати шимоли води Ҳисор. Маҳмадҷонов О. Паёми ДМТ.- Душанбе, 2009.- №3.- 11-13 с.
18. О. Ғафуров. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ. Ғафуров О.- Душанбе: Маориф, 1983.- 144 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.- Иборат аз ду ҷилд.- Душанбе, 2008.-Ҷ. 1, 950 с. Ҷ. 2, 945 с.
20. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. Москва, СЭ. 1969.- 804 с.
21. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. Москва, СЭ. 1969.- 801 с.
22. Ҷ. Алимӣ. Таҳлили лингвистии микротопонимияи ҳавзаи Сурхоб (ноҳияи Ховалинг ва Совети вилояти Хатлон). Алимӣ Ҷ. Дисе... ном... илм... филол... – Душанбе, 1993.- 145 с.
23. Ҳ. Ҳусейнов, Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. Ҳусейнов Ҳ. Шукурова К.-Душанбе: Маориф, 1985.-255 с.
24. Ш. Исмоилов. Назаре ба вожаҳои ҷуғрофӣ. Исмоилов Ш.-Душанбе, 1963.- 63 с.
25. Ш. Исмоилов. Таҳлили лингвистии топонимҳо. Исмоилов Ш.-Душанбе, 1994.- 42 с.
26. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1-4.-Душанбе, 1979-1984.

ГИДРОНИМИЯИ ҶАМОАТИ ЗИДЕХ

Номҳои ҷуғрофӣ хабару маълумоти бисёреро дар худ нигоҳ медоранд. Дар забоншиносӣ ба омӯзишу тадқиқи номҳои ҷуғрофӣ топонимика машғул аст, ки дар навбати худ бахши муҳими ономастика мебошад. Ономастика аз калимаи юнонии (**Onomastikos**-мансуб ба ном, **onuma** -ном, исм) гирифта шудааст. Гидронимия аз калимаи юнонии “ **hidro**”– об гирифта шудааст. Баъзан дар ономастика (номшиносӣ) барои ифодаи таълимот, оид ба тадқиқи таҳқиқи гидронимия истилоҳи гидронимика истифода мегардад. Гидронимҳо дорои хусусиятҳои бисёри забонӣ, таърихӣ, ва ҷуғрофианд. Омӯзиши номи маҳаллу мавзеи тоҷикнишин дар забоншиносии тоҷикӣ ё умуман дар эроншиносӣ дар қадом сатҳ аст ва таҳқиқгарони ин соҳа ба ҷӣ комёбиҳо омада расидаанд. Номҳои мавзеҳои обии қалон дарё ва баҳрҳо, маъмулан таърихи қадима доранд. Бисёри вақт гидронимҳо аз номи худи нуқтаҳои маскунӣ, ки дар солҳои дарё ва ҳавзҳо баъдан пайдо шуданд, қадимтаранд, зеро номи шаҳру деҳот дар давраҳои сабти хаттии номҳо маълум шуда мемонанд. Гидронимҳо имкон медиҳанд, ки номҳо ва ё лақабҳои қадимаи одамон барқарор карда шаванд, ки дар сарчашмаҳои хаттӣ қайд нагаштаанд.

ГИДРОНИМИЯ СООБЩЕСТВО ЗИДЕХ

Географический названия содержат в себе много новостей и информации. В лингвистике изучением и исследованием географических названий задействована топонимика, которая в свою очередь является важным собственным разделом ономастики. Ономастика произошло от греческого слова (onomastikos – искусство давать имена, опыта-имя существительное). Гидрономия произошло от греческого слова (hidro- вода). Иногда в анаматике термин гидрономика используется для описания учения об исследованиях и гидронимии. Гидронимы имеют много особенностей с языками, историей, и географией. Каков статус таджикского сообщества в таджикском языковании или иранском в целом, и каковы достижения исследователей в этой области? Имена большинство водных пространств, рек и озёр обычно имеют древнюю историю. Часто гидронимы носят имена самих поселений появившийся в рек и озёр. Они древнее, потому что название городов и сёл известны в период письменной регистрации имён. Гидронимы позволяют восстанавливать древние имена или прозвища людей, не записанные в письменных источниках.

HYDRONYMY OF THE ZIDEN

Geographic names contain a lot of news and information in linguistics, the study and geographic col names involves toponymy, which in turn as an important section of onomastics proper. Onomastics comes from the Greek word. Hydronomy (onomastikos) comes from Greek word (hydro -water) Sometimes in onomasticism, the term hydronomy is used to describe the teachings of research and hydronomy. Hydronomy has more features with language, history and geography. What is the status of the Tajik community in the Tajik language or Iranian in general, and what are the achievements of researchers in this area? Names rivers and lakes usually have an ancient history. They are older, because the names of cities and villages are known during the period of written registration names. Hydronyms allow restoring ancient names or nicknames of people not recorded in written sources.

Сведения об авторе: *Рахматов Камариддин* – Таджикский национальный университет. магистр второго курса кафедры истории языка и типологии факультета таджикской филологии. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17. Телефон: 985-86-61-02

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СТРОЙ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Чевачиев Рифат

Таджикский национальный университет

Глагольные фразеологические единицы (ГФЕ) составляют основную часть фразеологического фонда таджикского языка. Они подобно другим группам обычных глаголов обозначают действие или состояние, например, **ба сар бурдан чизеро** букв. нести с головой чего-л. в знач. «жить», **тушбераро хом шумурдан** букв. считать пельмени сырыми в знач. «спешить, торопиться», **мижа тах накардан** букв. не сомкнуть ресниц в знач. «не сомкнуть глаз, не спать» в следующих контекстах:

Яке тоҷику дигаре узбек аҳлона ҳаёт **ба сар мебурданд** (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 567). – Один таджик, а другой узбек в дружбе проживали свой век. – **Хом нашуморед**, уко, **тушбераро**, аз худи Маскав шуморо хостем (Ф. Ансорӣ, Офтоб дар роҳ, 71). – Не следует торопиться, братец, ведь мы вас пригласили из самой Москвы. Ашӯр ҳам **мижа тах намекард** (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 113). – Ашур тоже совсем не спал.

ГФЕ, изначально образовываясь на основе определенных моделей синтаксических единиц, со временем приобрели устойчивость в рамках единого значения и своими семантическими и структурными свойствами сформировали отдельную группу единиц языка. Они обладают определенным лексическим значением и выполняют различные стилистические функции. ГФЕ обозначают действие или состояние, указывают на разнообразные грамматические категории, в качестве глагольной формы могут заменять другие грамматические глагольные формы, например, ГФЕ **гӯш андохтан** букв. бросать ухо в знач. «слушать, прислушаться», **устухон надоштан** букв. не иметь костей в знач. «быть искусным мастером», **хонаи касеро сӯхтан** букв. поджечь чей-л. дом в знач. «уничтожить, угробить, наказать» в следующих предложениях выполняют эти функции:

Онҳо дам ба дарун кашида, аз ман чашм наканда, ба ҳикояам **гӯш меандохтанд** (С. Улуғода, Субҳи ҷавонии мо, 154). – Они, затаив дыхание, не отрывая глаз от меня, слушали мой рассказ. Дар хушомад задан ба духтарон **устухон надошт** (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 352). – Он был мастером говорить комплименты девушкам. Нарҳи харбузаи ин бачаро ин қадар боло бардошта, **хонаи аҳли савдоро сӯзондан меҳоҳед?** (Ҷ. Иқромӣ, Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, 62), – Завысив так цену на дыни этого парня, вы разорите торговцев. В предложении ГФЕ осуществляют также и синтаксические функции, и, выступая, главным образом, в функции сказуемого, образуют различные формы глагольного сказуемого. В основном ГФЕ выполняют функции сказуемого в том случае, если представлены в спрягаемой форме: К примеру, ГФЕ **дили касеро об кардан** букв. растапливать чье-л. сердце в знач. «растрогать кого-л., заставить кого-л. расчувствоваться», **бандагии Худоро ба чо овардан** букв. исполнять дань раба божьего в знач. «скончаться, умереть» в следующих контекстах реализованы в различных спрягаемых формах:

... аз пайи инҳо садои кӯдакони хурдсол баромада, **дилхоро об мекард** (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. I, 379). – ... вслед за ними послышался плач маленьких детей, заставив всех расчувствоваться (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. I, 379). Бародарон, имшаб зани он мусофир **бандагии Худоро ба чо овардааст** (С. Айни, Куллийт, Ҷ. II, 89). – Братья, сегодня ночью скончалась жена того приезжего.

ГФЕ считаются сложнейшей группой среди фразеологических единиц таджикского языка. Они являются единственной группой фразеологических единиц, в структурном образовании которых участвует большинство частей речи. Наряду со свойственной им сложной структурой, им присущи также и многие грамматические и морфологические особенности. По своей морфологической структуре они состоят из двух частей: именной

части и глагольной части, каждая из которых обладает своими специфическими свойствами.

Именная часть ГФЕ по своей морфологической структуре отличается большой разноплановостью. В формировании морфологической структуры именной части ГФЕ принимают участие слова, принадлежащие к разным частям речи: существительное, прилагательное, числительное и наречие, образуя при этом простой, сложный, составной и изафетный виды их именной части.

а) Выражение именного компонента ГФЕ посредством различных именных частей речи. Морфологический состав и структура именной части ГФЕ не ограничивается словами лишь той или иной части речи, а построена из различных частей речи. Выступая в составе слов, выполняющих функции именной части ГФЕ, и образуя различные семантические отношения, эти слова принадлежат к всевозможным стилистическим пластам языка. В зависимости от того, в какой степени они оказывают заметное семантическое влияние в построении речи, настолько велика их роль в структурном формировании ГФЕ.

Выражение именной части именем существительным. В формировании морфологической структуры глагольных фразеологизмов, особенно их именной части, более всего задействованы различные существительные, выражающие определенные, конкретные и абстрактные понятия. Одной из таких групп существительных, играющих важную роль в формировании морфологической структуры

ГФЕ, являются слова, выражающие названия органов тела. Слова **забон** – *язык*, **чаши** – *глаза* и т.д. Например: **сар** – *голова*: **ба сари касе об рехтан** букв. вылить воду на чью-л. голову в знач. «уничтожить, ликвидировать», **сари худро ба осмон совида гаштан** букв. засовывать свою голову в небеса в знач. «быть надменным, высокомерным», **аз сар зада аз по гузаштан** букв. ударив по голове, пропускать через ногу в знач. «глубоко проникнуть»:

Ин сагро пеш аз тўяш яксара кардан лозим буд. Окибат **ба сари мо об мерезад** (Сорбон, Чугй. Буд набуд, 67). – Эту собаку следовало убрать до его свадьбы. Иначе, уничтожить нас. Агар якта-нимта чизи тоза ёбад, чанд рўз **сарашро ба осмонхо совида мегашт** (Ф. Мухаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 169). – Если вдруг ему доставалось что-то новое, то нескольких дней он с людьми держался высокомерно. Вале холо, ки дарду алам **аз сар зада аз по гузашта буд**, на дин монда буду на ҳаё (Сорбон, Чугй. Буд набуд, 67). – Но теперь, когда горе глубоко проникло во всю плоть и кровь, не было времени подумать ни о вере, ни о стыде.

Дил сердце: **дили касеро об кардан** букв. растапливать чье-л. сердце в знач. «растрогать кого-л., заставить кого-л. расчувствоваться», **аз дили худ гузарондан** букв. провести через своё сердце в знач. «подумать», **дили касеро бурдан** букв. унести чье-л. сердце в знач. «заставить полюбить кого-л.»:

Духтар дар нахустин дидан **дили ўро бурда буд** (С. Улуғзода, Восеъ, 196). – Девушка покорила его еще при первой встрече. Вай лахзае **аз дил гузаронд**, ки суҳбати дигаронро гўш додан аз рўйи одоб нест (Ф. Мухаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 366). – Он вдруг подумал, что слушать чужой разговор неприлично ... аз пайи инҳо садои кўдакони хурдсол баромада, **дилҳоро об мекард** (Ф. Мухаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. I, 379). – ... вслед за ними послышался плач маленьких детей, заставив всех расчувствоваться.

Даҳон рот: **ба даҳон об гирифта** букв. набрать в рот воды в знач. «промолчать, замолкнуть», **даҳон кушодан аз чизе, ба чизе** букв. открывать рот о чём-л., чему-л. в знач. «разговаривать о чем-л.», **ба даҳони касе задан** букв. подбить чей-то рот в знач. «мешать говорить»:

Биёед, мо ҳам **ба даҳонамон об гирифта**, хомўш машғули кори худ шавем кани (Ф. Ниёзӣ, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. IV, 319). – Давайте-ка мы также замолчим и займемся своими дела ... Норбиби қадаре фикр карда истода, баъд ба гап **даҳон кушод** (Ф. Ниёзӣ, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. I, 29). – Подумав немного, Норбиби начала говорить. Чӣ ту ҳар вақт **дар даҳони ман зада меистӣ?** (С. Улуғзода, Навобод, 113). – Что ты каждый раз не даешь мне говорить.

Забон язык: **забони худро як кардан** букв. объединить свои языки в знач. «согласовать, сговориться», **забони худро ёзондан** букв. распустил свой язык «подсмеиваться, подшучивать», **вирди забон кардан** букв.

повторять что-л. в своей речи «повторять»:

Ҳамаи шумоён дузд, ҳамаатон забонатонро як кардед (Ф. Мухаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. I, 379). – Все вы воры, вы все сговорились. Ии «гушнапурзӯр», ки як гапи худро гузаронид, **забонашро ёзонда фиристод** (С. Айни, Ғуломон, 165). – Этот «голодранец», настояв однажды на своем, распустил свой язык. Лекин ба ҷойи инҳо каромотҳои шайхҳо **вирди забон карда** гирифта буд (С. Айни, Марги судхӯр, 76). – Но вместо них он повторял предсказания шейхов.

Выражение именной части ГФЕ именем прилагательным. Как и другие части речи, прилагательные участвуют в образовании ГФЕ и в сочетании с глагольной частью словосочетания оформляют фразеологическое значение. В функции именной части ГФЕ прилагательные представлены в форме конструкции.

Выражение именной части ГФЕ именем числительным.

Числительные редко принимают участие в формировании именной части ГФЕ. Они выполняют функцию именной части ГФЕ в сочетании с другими частями речи: **як курта пештар дарондан аз касе** букв. порвать одежду раньше кого-л. в знач. «быть умнее кого-л.», **дар шаш дари хайрат мондан** букв. остановиться у шести дверей удивления в знач. «удивляться, поражаться»:

– **Ба як тир ду сайдро мезадед**, намешуд? (С. Айни, Дохунда, 123). – Убили бы одной пулей двух зайцев. Кулмуродро шунид, сурх шуда **дар шаш дари хайрат монд** ва ҷӣ ҷавоб гуфтанд надониста, сари худро ҳам кард (С. Айни, Ғуломон, 150). – Услышав Кулмурода, от удивления покраснел и, не зная, что ответить, опустил голову.

б) Структура именного компонента ГФЕ. Простые слова принимают участие в оформлении именной части ГФЕ, однако при этом роль их не столь велика. Обычно глагольная часть ГФЕ, именная часть которых состоит из одного слова, в большинстве случаев состоит из одного глагола. Например, ГФЕ **чаши духтан** букв. пришивать глаза в знач. «смотреть, устремлять взор», **нохун задан ба ҷизе** букв. дотронуться ногтями *до чего-л.* в знач. «возбуждать», **чаши доштан** букв. иметь глаза в знач. «ждать, дожидаться», **лаб зери дандон кардан** букв. сделать губы под зубы в знач. «терпеть», **гардан надондан** букв. не давать шею в знач. «не повиноваться, не склнить головы» в следующих предложениях:

Қазоқ, ки ... ба доғи хуне, ки ба як ҷои тақриби замин ҷакида буд, **чаши духта меистод** (С. Айни, Ғуломон, 104). – Казах пристально смотрел на кровь, стекавшую на землю. ...шунавандаҳо аз нағмаҳои ҷонгудои ман гӯё ки ба рағу пайи онҳо **нохун зада истода бошам**, бетоқат мешуданд (Айни С. Осори баргузида. Ҷ.2, 170). – ...от моих трогательных напевов слушатели не находили себе места, словно я задевал струны их душ. Мо магар ба суд дода шудани ӯро **чаши дошта мешинем?** (С. Айни, Ғуломон, 538). Мы разве будем ждать, когда его отдадут под суд? ...Асо маҷбур буд, ки як муддате **лаб зери дандон карда гардад** (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 243). – Какое-то время Асо был вынужден терпеть. ...ман ба ин гуна ҳукми ноҳақонаи ноинсофона... итоат намекунам ва гарданамро сад ҷо буранд, **гардан намедихам** (С. Айни, Осори баргузида, 264). – Я не подчинюсь этому несправедливому и бесчеловечному приговору, и, даже если в десяти местах перерубят мне шею, я не склоню голову.

Именная часть большой группы ГФЕ, сформированная на основе связи различных предлогов с простыми словами, в сочетании с глагольной частью образуют целостное значение и структуру фразеологизма: **ба оғӯш гирифтанд** букв. взять в объятия *в знач.* «обниматься», **пеши по задан** букв. ударять ногой что-л. в знач. «пренебрегать чем-л.», **аз бинӣ боло гап задан** букв. говорить выше уровня носа в знач. «разговаривать с высокока», **аз дили худ гузарондан** букв. провести через своё сердце в знач. «подумать», **ба гардани худ гирифтанд** букв. брать на свою шею что-л. в знач. «взять на себя что-л.», **аз халлоҷӣ гузарондан** букв. провести через халлоджи в знач. «проверить наказанием»:

Маҳкам ба сари ду зону нишаста, бачаҳо **ба оғӯш гирифта...** – Маҳкам, сидя на корточках, обнимая по очереди детей... (С. Айни, Куллиёт, Ҷ. IV, 42). ... ба корчаллонӣ ва эҳтиёткорӣ худ така карда, ҷенро ҳам **ба гардан гирифт** (С. Айни, Куллиёт, Ҷ. II, 93). – надеясь на свою сноровку и расчетливость, он обязался также взять на себя и измерение. Ин кор мисли он аст, ки ризки худро **пеши по занӣ**. – Это равносильно тому, чтобы пренебрегать своим хлебом насущным (Ю. Акобиров, Суруди одамони наҷиб, 15). Мудир зану бачагонашро хандиданӣ ва **аз бинӣ боло гап заданӣ** намемондааст. –Заведующий не

допускал, чтобы его жена и дети смеялись или же разговаривали слишком высокомерно (А. Дехотӣ, Куллиёт, Ҷ. III, 387). Саодат-биби имшаб вайро **аз халлоҷи гузаронд**. – Саодат-биби вчера ночью хорошенко проучила его (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, 81). Вай лахзае **аз дил гузаронд**, ки сухбати дигаронро гӯш додан аз рӯи одоб нест. – Он вдруг подумал, что слушать чужой разговор неприлично (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 366).

Именная часть ГФЕ таджикского языка больше всего встречается в сложной многокомпонентной структуре, которая проявляется в распространенных грамматических формах – в форме изафетных словосочетаний, предложных конструкций и копулятивных конструкций. Именная часть распространенной формы ГФЕ чаще всего имеет устойчивую и спаянную структуру. Важной стороной самостоятельных грамматических элементов, составляющих именную часть ГФЕ, является то, что они в большинстве случаев принадлежат к одной части речи, преимущественно, существительным или прилагательным. Например,

ГФЕ **дасту дил шустан аз касе, чизе** букв. смыть руки и сердце от кого-л., чего-л. в знач. «потерять надежду», **даст ба гиребон шудан** букв. приставить руки к воротнику в знач. «конфликтовать, ссориться», **астару абраи касеро канда партофтан** букв. порвать и выбросить *чыю-л.* лицевую сторону и подкладку в знач. «опозорить», **сурху сафед шудан** букв. стать красным и белым в знач. «skonфузиться», **оре, бале, гуфта гаштан** букв. ходить и говорить «да» в знач. «поддакивать», **пӯсту устухон шудан** букв. стать кожей и костями в знач. «похудеть», **қабат-қабат гӯшт гирифта** букв. слоями брать мясо в знач. «обрадоваться» использованные в следующих контекстах, принадлежат к этой группе:

Аммо Рашида-хонум... гуфт: «–Малум мешавад, ки дадаҷонам аз ҳар сеи **мо дасту дил шустаанд**» (Ю. Ақобиров, Паёми Дангара, 234). – Но Рашида-хонум ... сказала: -Значит, наш папа потерял в нас троих **надежду**». Мо ҳоло барои миллати худ, барои дину оини худ ба шумо – болшевикон саҳт **даст ба гиребон хоҳем шуд** (Ю. Ақобиров, Ҷонфидо, 65). – Мы еще сильно поборемся с вами, большевиками, за свою нацию, свою религию. – Мо, ҳар ду як **сурху сафед шуда гирифтем** (Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 320). – Мы оба растерялись. Балки барои ин даромадаам, ки то вазидани бод аз тарафе **оре, бале, гуфта гардам** (С. Айни, Ғуломон, 324). – Я пришёл увидеть, куда ветер дует, чтобы приспособиться. ...ба худ раҳме надорад, дар натиҷа **пӯсту устухон шуда мондааст** (Ю. Ақобиров, Норак, 37). – ... он не жалеет себя, в результате от него остались кожа да кости. – Ман ҳис кардам, ки **қабат-қабат гӯшт гирифта истодам** (П Толис, Осори мунтахаб, 414). – Я чувствовал, как радость переполняла меня.

Реализация именной части ГФЕ в форме изафетных словосочетаний в таджикском языке явление частое. Изафетные словосочетания, в случае их наличия в составной части ГФЕ, утрачивают свое основное значение и в результате их сочетания с глагольной частью появляется новое значение. По устойчивости структуры и состава компоненты, выступающие в форме изафетных словосочетаний именных частей глагольных фразеологизмов, находятся на различных уровнях. Одна часть этих изафетных словосочетаний, будучи устойчивой и выступая в роли именной части ГФЕ, придаёт им особую выразительность. Такие словосочетания сохраняют свою устойчивость и вне рамок ГФЕ: **мурғи дили худро куштан** букв. убить птицу своего сердца в знач. «утомиться, разочароваться», **ба домани касе часпидан** букв. прилипнуть к *чьему-л.* подолу в знач. «сближаться с кем-л.», **сухани обдор гуфта** *касеро* букв. сказать *кому-л.* *сочное* слово в знач. «дать достойный ответ», **хоби абади талабидан** букв. просить вечного сна «просить смерть, кончину»:

Хоби якшабӣ ҷӣ лаззат ҳам дорад ... **хоби абади талабида шиштаем** (Р. Ҷалил, Одамони ҷовид, Ҷ. I, 200). – Какой смысл имеет сон одной ночи,.. мы просим вечного сна. Ман ҳам «давои курут оби чуш» гуфта, ду-се **сухани сахтакаку обдор гуфта мондам** (Р. Амонов, Шарораҳои меҳр, 40). – Я подумал, что яд тоже лекарство и дал им достойный ответ.

– Дадеш, ман гумон карда будам, ки шумо пас аз ба колхоз даромаданатон **мурғи дилатонро кушта мондед** (С. Айни, Ғуломон, 516). –Отец, я думала, что после вступления в колхоз вы разочаровались. Агар ба маслиҳати як додар, ба гапи ман гӯш кунӣ, **ба домани**

модарат – часпидан гир (Р. Чалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 337). – Если по совету брата ты прислушаешься к моим словам, то держись своей матери.

Другую группу изафетных словосочетаний, входящих в состав именной части ГФЕ, составляют неустойчивые изафетные словосочетания, которые реализуются только в составе ГФЕ как компонент с целостным значением. Рассмотрим, как реализуется содержание ГФЕ **хонаи касеро сӯхтан** букв. поджечь чей-л. дом в знач. «уничтожить, угробить, наказать», **дили касеро об кардан** букв. растапливать чье-л. сердце в знач. «растрогать кого-л., заставить кого-л. расчувствоваться», **бандагии Худоро ба чо овардан** букв. выполнить послушание Богу в знач. «скончаться, умереть», **рӯзи равшанро торик кардан** букв. затемнить светлый день в знач. «омрачить жизнь кому-л.», **лингӣ касеро аз осмон овардан** букв. принести чью-л. ногу с неба в знач. «показать кому-л., где раки зимуют» в следующих предложениях:

Нархи харбузай ин бачаро ин қадар боло бардошта, **хонаи аҳли савдоро сӯзондан меҳохед?** (Ҷ. Иқромӣ, Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро, 62), – Завысив так цену на дыни этого парня, вы хотите разорить торговцев?.. Бародарон, имшаб зани он мусофир **бандагии Худоро ба чо овардааст** (С. Айнӣ, Куллийёт, Ҷ. II, 89). – Братья, сегодня ночью скончалась жена того приезжего... агар Мунавварбегим аз онӣ ӯ нашавад, **рӯзи равшанро ба ҳама торик мекардааст** (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. I, 169).. если Мунавварбегим не достанется ему, он омрачит жизнь всем.

Шаҳбози Ёлдорполвон имрӯз **лингӣ ҳамаи полвонҳои Хучанду Қистакӯз, Унчию Ёваро аз осмон овард** (Р. Чалил, Шӯроб, 48). – Удалой Елдорполвон показал всем силачам Ходжента и Кистакоза, Унджи и Евы, где раки зимуют.

Изафетные словосочетания, выполняющие функции составных частей ГФЕ можно дифференцировать на две группы. Именная часть одной части ГФЕ связывается с глагольной частью непосредственно без добавления послелога **–ро** и чаще всего обозначает действие и состояние непосредственным образом: **вирди забон кардан** букв. делать вокруг языка в знач. «повторять», **ба даҳони касе задан** – букв. бить кого-л. по рту в знач. «мешать говорить», **сурати девор шудан** букв. стать картиной на стене в знач. «застывать»:

Лекин ба ҷойи инҳо каромотҳои шайхҳо **вирди забон карда гирифта** будааст (С. Айнӣ, Марги судхӯр, 267). – Но вместо них он повторял предсказания шейхов. Чӣ ту ҳар вақт **дар даҳони ман зада меистӣ** (С. Улуғзода, Навобод, 113). – Что ты каждый раз не даешь мне говорить. Танҳо ба як чиз **имони комил дорам**, ки то дами марг фаромӯш нахоҳам кард (А. Ҳилолиён, Ашки сари мичгон, 173). – Только в одном я уверен, что до конца жизни я не забуду. Ман... ба охурҷаи мактабдорнишин гузашта, **сурати девор шуда истодам** (С. Айнӣ, Осори баргузида, Ҷ.2, 44). – Пройдя порог владельца школы, я стоял как вкопанный.

Другая группа именной части ГФЕ конструирует фразеологизм путём связи с глагольной частью, присоединяя к себе послелог **–ро**, в частности средства заменяемых грамматических элементов **касеро** или **чизеро** (кого или чего), которые являются различного рода местоимениями, указывающими на лицо [43, 134-138]. Это можно наблюдать, например, в ГФЕ **тухми касеро хушк карда партофтан** букв. уничтожить семена кого-л. в знач. «ликвидировать, уничтожить кого-л.», **хонаи касеро сӯхтан** букв. поджечь чей-л. дом в знач. «уничтожить, угробить, наказать», **думи касеро лесидан** букв. лизать кому-л. хвост в знач. «льстить, подхалимничать», реализованных в следующих предложениях:

Тухми авлоду аҷодатро хушк карда мепартоям, фаҳмидӣ! (Р. Чалил, Шӯроб, 146) – Уничтожу весь твой род, понятно! Ҳамин қадар сол боз заминҳои маро барзиёд нависонда, **хонаи маро сӯзонда омадетон** (С. Айнӣ, Фуломон, 163). – Сколько лет, считая мою землю больше, чем есть, вы уничтожили меня. Сафар ба мулло Наврӯз: – Чаро **думи бекҳоро лесида мегардед?** (С. Айнӣ, Фуломон, 165). – Сафар обратился к мулле Наврузу: – Почему подхалимничаете бекам?

Парные единицы, выполняющие функцию именной части ГФЕ, с точки зрения морфологии образованы на основе определенных моделей. Их можно разделить на две группы: 1) парные единицы, образованные на основе предложной связи. Основная характерная черта парных единиц, которые связываются между собой посредством предлога **ба**, заключается в том, что в них повторяется одно слово или же следуют слова, между которыми не существует никаких семантических связей: **чон ба чаббор супурдан**

отдать Богу душу в знач. «умереть», **даст ба гиребон шудан** букв. приставить руки к воротнику в знач. «конфликтовать, ссориться».

Ў баҳудаю беҳуда бо дӯстону наздиконаш **даст ба гиребон шуда мемонд** («Зиндагӣ, 12.04.2009»). – Он по делу и без дела **конфликтовал** с друзьями и знакомыми. ...баъди тӯй Толиб ногоҳ ба дарде гирифта шуду... нолишҳои ҷонкоҳе кард, ҳазён гуфт ва сахар **ҷон ба ҷаббор супурд** (Ю. Ақобиров, Ҷонфидо, 5). – ... после свадьбы Толиб внезапно занемог ... издавал мучительные стоны, бредил и утром **отдал Богу душу**. 2) парные единицы, которые появились на основе сочинительной связи, в большинстве случаев спаяны и устойчивы. Создание ГФЕ на основе таких единиц является продуктивным и с точки зрения морфологии является одной из наиболее употребительных групп фразеологических единиц таджикского языка: **бо як тир ду шикор задан** одним выстрелом убить две дичи в знач. «одним выстрелом убить двух зайцев», **аз риштаву сӯзани касе огоҳ шудан** букв. знать о чьей-л. нитке с иглой в знач. «знать о чьей-л. жизни», **бе дасту по шудан** стать без рук и ног в знач. «быть бессильным»:

– Эй хоҳарҷон! Надонӣ, ки дар ин ҷо мардум бе ман **бе дасту по шуда мемонанд** (Р. Ҷалил, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 138). – Эй, сестричка! Не знаешь, что здесь народ без меня будет бессильн. – Ба фикри ман, он як сайёда будааст, ки меҳостааст, ки **бо як тир ду шикорро занад** (С. Айни, Осори баргузида, 47). – На мой взгляд, то был охотник, желающий одним выстрелом убить двух зайцев. Фармондеҳ... оҳистаоҳиста гап пурсида, **аз риштаву сӯзани ҷавони маҳаллӣ пурра огоҳ мешуд** (Раҳим Ҷ., Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 85). – Главнокомандующий..., потихоньку расспрашивая, **получил** полные сведения о местном парне.

Случаи приобретения устойчивости однозначных слов в форме единиц не случайны, это происходит при определенной необходимости: «Повтор синонимов (во второй части) всегда происходит с целью укрепления значения первой части. Эти единицы постепенно приобрели общее свойство и используются в языке как сравнительно устойчивый элемент речи. Структурная нечленимость и в большинстве случаев постоянство компонентов (составных частей) этих единиц является их основным свойством» [58, 199-200]. Эти характерные черты они сохраняют и в составе ГФЕ. К примеру, как явствует из содержания ГФЕ **гарму сарди дунёро надида** букв. не видеть жары и холод мира в знач. «быть неопытным», **кад-кад паридан** букв. вздрагивать, подсакивать в знач. «взволноваться», **дасту дили касеро аз олам кандан** букв. порвать чьё-л. сердце и руки от мира в знач. «лишить надежды», реализованных в следующих предложениях:

–Ту ханӯз бачаи нодон ҳастӣ. **Гарму сарди дунёро надида** ва намедонӣ... (С. Айни, Одина, 196). – Ты еще несмышлениш. Не видел и не знаешь всех жизненных тягот. Падарам бо шунидани ин сухани тағоиям аз шодӣ гӯё **кад-кад мепарид**... (Айни С. Ёддоштҳо. Ҷ. 1-2. 71). Отец, услышав слова дяди, от радости как будто взлетел ввысь. Ман мегуфтам, ки хайр, сабр кун... он пири доно чӣ мегӯяд, навод, ки моро маънос карда, **дасту дили тӯро аз олам канда кунанд** (Ҷ. Иқромӣ, Духтари оташ, 106). – Я говорил, ладно, потерпи ... что скажет тот мудрый старик, неужели он лишит нас надежды и позволит тебе **отчаяться**.

Ин сагро пеш аз тӯяш яксара кардан лозим буд. Оқибат **ба сари мо об мерезад**. –Эту собаку следовало убрать до его свадьбы. Иначе, уничтожит нас (Сорбон, Ҷугӣ. Буд набуд, 67). Биёед, мо ҳам **ба даҳонамон об гирифта**, хомӯш машғули кори худ шавем канӣ. – Давайтека, мы также замолчим и займемся своими дела ... (Ф. Ниёзӣ, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. IV, 319). Бале дигарон хуб заҳмат кашида, **гӯё бо сари сӯзан пул ёбанд**, модари Садаф онро **ба хаскаш меёфт** (А. Ҳилолиён, Ашки сари миҷгон, 218). – Да, другие прикладывают столько усилий и находят деньги с трудом, а матери Садаф деньги легко приходили. Харҷи бошад, ман ба ин кор маслиҳат дода наметавонам, лекин **то ҷон дорӣ**, ин корро нақун. – Во всяком случае, я не могу тебе посоветовать это, сам знаешь, но пока жив, откажись от этого (С. Айни, Куллийт, Ҷ. II, 62). Вай лаҳзае аз дил гузаронд, ки сухбати дигаронро гӯш додан аз рӯйи одоб нест. – Он вдруг подумал, что слушать чужой разговор неприлично (Ф. Муҳаммадиев, Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 366). –Хушёр нашавӣ, ин муттаҳамҳо **аз ҷашм сурмаро мезананд** (Раҳим Ҷ., Асарҳои мунтахаб, Ҷ. II, 34). – Не будешь бдительным, эти негодяи похитят. Таким образом, именная часть таджикских ГФЕ имеет различные сложные морфологические структуры. Помимо простых слов (производных и сложных) в

образовании ГФЕ, в особенности в формировании их именной части, наиболее активны также устойчивые и употребительные единицы и обороты. С другой стороны, предлоги как грамматический элемент также играют важную роль в формировании целостного значения и структуры одной группы ГФЕ, существование которых без предлогов невозможно представить.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маджидов Х. Лексико-семантические особенности глагольных фразеологических единиц современного таджикского литературного языка: автореф. дис... канд. филол. наук/ Х. Маджидов. – Душанбе, 1968. – 27 с.
2. Маджидов Х. О особенностях предикативных фразеологических единиц таджикского языка/ Х. Маджидов// Всесоюзная научная конференция (проблемы иранской филологии), посвященной 60-летию Великой Октябрьской революции (материалы конференции). – Баку, 1979. – С. 30-31.
3. Маджидов Х. К вопросу об определении содержания фразеологической семантики в таджикском языке/ Х. Маджидов// Вестник Таджикского гос. ун-та, –1990. – №1. – С. 48-58.
4. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка/ Х. Маджидов. –Душанбе: Деваштич, 2006. –406 с.

СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ФЕЪЛ

Дар мақола гуфта мешавад, ки фразеология ҳамчун яке аз соҳаҳои илми забоншиносӣ тамоми маҷмӯи сохти фразеологии устувор, таркибҳо ва ҷумлаҳои забонро меомӯзад, ки бо гардиши фразеологӣ, таркиби фразеологӣ, воҳиди фразеологӣ, маъруфанд. Дар забоншиносии тоҷикӣ яке аз истилоҳоти маъмултарин, ки дар шакли мукамалтар ва бештар шакли сохта ва гардишҳои фразеологии устувор ва хусусиятҳои онҳоро ифода мекунад, мафҳуми «воҳиди фразеологӣ» мебошад, ки дар натиҷа ҳамаи таркибҳо ва таркибҳои устувор ё ин истилоҳ ё истилоҳи «воҳиди фразеологӣ» номида мешаванд. Аз ҷумлаи мушкилоти мураккаб ва баҳсбарангези забони тоҷикӣ феъл аст, ки аз рӯи гуногунии сохторӣ ва маъноӣ дар байни дигар қисматҳои нутқ маҷрои махсусро ишғол мекунад. Ба шарофати ин хусусиятҳои хеле сохторӣ ва грамматикӣ, ки диққати шумораи зиёди забоншиносони ватанию хориҷиро ба худ ҷалб карданд, феъл объекти асарҳои сершумори илмӣ ва мақолаҳо шудааст, ки ба паҳлӯҳои гуногуни он таъсир мерасонанд. Омӯзиши муназаами феъли тоҷикӣ бо назардошти анъанаҳои забоншиносӣ аз ибтидои нимаи дуюми асри гузашта оғоз ёфт.

Калидвожаҳо: истилоҳ, воҳиди фразеологӣ, забони тоҷикӣ, забоншиносӣ, таҳқиқот, қисматҳои нутқ, феъл, системаи лингвистӣ, категория.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СТРОЙ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В статье говорится, что фразеология как одна из отраслей лингвистической науки изучает весь комплекс устойчивых фразеологических конструкций, сочетаний и предложений языка, известных как фразеологический оборот, фразеологическое сочетание, фразеологизм, фразеологическая единица. В таджикском языкознании одним из наиболее употребительных терминов, в более полной и общей форме выражающим устойчивые фразеологические конструкции и обороты и их особенности, является термин «фразеологическая единица», вследствие чего, все устойчивые сочетания и конструкции называются либо этим термином, либо термином «фразеологизм». К числу сложных и наиболее дискуссионных проблем таджикского языка относится глагол, который своей структурной и семантической многообразностью занимает особое положение среди других частей речи. Благодаря именно этим структурным и грамматическим особенностям, привлекавшим внимание большого числа отечественных и зарубежных языковедов, глагол стал объектом многочисленных научных трудов и статей, затрагивающих его различные грани. Системное исследование таджикского глагола с учётом сложившихся лингвистических традиций началось ещё в начале второй половины прошлого века.

Ключевые слова: термин, фразеологизм, таджикский язык, языкознание, исследование, части речи, глагол, лингвистическая система, категория.

MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF VERBAL PHRASEOLOGICAL UNITS

The article states that phraseology as one of the branches of linguistic science studies the whole complex of stable phraseological constructions, combinations and sentences of the language, known as phraseological turnover, phraseological combination, phraseology, phraseological unit. In Tajik linguistics, one of the most commonly used terms, in a more complete and general form expressing stable phraseological constructions and turns and their features, is the term "phraseological unit", as a result of which, all stable combinations and constructions are called either this term or the term "phraseology". Among the most complex and controversial problems of the Tajik language is the verb, which, with its structural and semantic diversity, occupies a special position among other parts of speech. Thanks to these structural and grammatical features, which attracted the attention of a large number of domestic and foreign linguists, the verb has become the object of numerous scientific works and articles dealing with its various facets. The systematic study of the Tajik verb, taking into account the existing linguistic traditions, began at the beginning of the second half of the last century.

Keywords: term, phraseology, Tajik language, linguistics, research, parts of speech, verb, linguistic system, category.

Сведения об авторе: *Чевачиев Рифат* – Таджикский национальный университет, магистрант 2-го года обучения филологического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 888 85 04 29

Information about the author: *Shewashiev Rifat* – Tajik National University second-year master's student of Philological Faculty, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: 888 85 04 29

РОБИТА БО ЧОМЕА PR

Толибов С.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар чомеаи иттилоотӣ, ки Тоҷикистони соҳибистиқлол низ дар ин самт қадамҳои боэътимод мегузорад, воситаҳои ахбори омма аҳамияти бештарро касб карда, маводи расонаҳои хабарӣ ба раванди тасмимгирӣ ва татбиқи қарорҳои қабулшуда таъсири амиқ мерасонанд. Аз ин лиҳоз, ВАО ба механизми муҳими ҳамкориҳои ташкилоту муассисаҳои гуногун, аз ҷумла мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо чомеа табдил ёфтааст. Равиши бомулоҳизаю аз нигоҳи илмӣ асоснокшуда, ташаккул ва татбиқи сиёсати иттилоотии муносиб ба хотири ташкил кардани робитаҳои иттилоотии байни ҳукумат ва чомеа акнун яке аз вазифаҳои муҳим дар маҷмӯаи ҳадафҳои идораи давлатӣ эътироф мешавад.

Муносибати хуби чомеа худ яке аз бузургтарин афзалиятҳои ташкилот буда, дастоварди бебаҳои он мебошад. Чомеае, ки хуб маълумотгирифта ва нисбат ба ташкилот муносибати мусбат дорад, яке аз омилҳои ҳалкунандаи рӯйи мавҷ мондани он ташкилот аст. Санъат (маҳорат)-и таъйин кардани алоқа, аниқтараш барқарор намудани робита, таърихи хеле куҳан дорад. Таърихнигорон шаҳодат медиҳанд, ки қайсари Рум ва Искандар қосусу агентони худро доштанд, ки робитаро бо аҳли чомеа таъмин менамуданд. Шохону императорон ҳодисаҳои махсусе ташкил менамуданд, ки тавассути он эътибори худро, ё ҷуноне ки имрӯз таъбир мекунем-имичашониро вусъат бахшанд. Мушовирон, геролдҳо (мунодиён), ҳофизону рассомони дарбор вазифаеро иҷро мекарданд, ки баъдтар ба робита бо чомеа мансуб донистанд. Эдвард Бернейс, яке аз назариётчиёни соҳаи мазкур, аввалин шуда худро мушовир оид ба робита бо чомеа номид. Соли 1923 ӯ аввалин китоби худро дар ин мавзӯ навишт, ки «Дар радифи таҳлили афкори ҷамъиятӣ» ном дошт ва маҳз ӯ буд, ки аввалин шуда дар донишгоҳи Нью-Йорк аз ин курсӣ як силсила лексияҳо қироат намуд.

Таърифи гуногуне вучуд доранд, ки PR –ро ифода карданӣ мешаванд, аммо то ба ҳол таърифи домангири тамоми маъниҳои он дар даст нест. Таърифи Сэм Блэк мефармояд: «Public Relations» ин санъат, илми ноил гардидан ва гармония тавассути якдигарфаҳмие, ки дар заминаи ҳақиқату иттилооти комил асос ёфтааст мебошад. Таърифи маъмули дигар ҳам вучуд дорад, ки чунин аст: «Паблик рилейшенз (PR)- ин саноъат ва илми ҷамъиятиест, ки тамоилоти инкишофро таҳлил намуда, натоиҷи онҳоро пешбинӣ мекунад ва ба роҳбарони ташкилотҳо тавсияҳо оид ба татбиқи онҳо перомуни барномаҳои тарроҳишавандае, ки ҷавобгӯи хоҳишҳои ҳам ташкилот ва ҳам ҷамъиятанд, маслиҳатҳо медиҳад». Ҳадафи PR – нишон додани ҳаёти ходимони баландихтисоси фирма, азизияти обурӯву эътибори меҳнати худ, намоиши сифатнокии маҳсулоти истеҳсолкунанда ва ғамхорӣ нисбат ба мизоҷон аст. Зимни он фарроҳии муассиса, меҳрубоният, нигароният ба оянда, истифодаи технологияҳои навтарин намоиш дода мешавад, ки имичи мусбатро нисбат ба ширкат, маҳсулоти истеҳсолкунандаи вай, ҳадамот ташаккул медиҳад. Ҳамчунин, ба ин васила номи нек бароварда, онро пойдорӣ мебахшад. Мавзӯи дигаре, ки аз тарафи PR кор карда баромада мешавад ин фаъолияти баланди ҷамъиятии ширкат (фирма), ғамхорӣ нисбат ба шаҳр, ҳифзи табиати атроф ва иштирок дар чорабиниҳои хайриявӣ мебошад. Воситаҳои дастраси PR-ро метавон ба ду категория – назоратшаванда ва назоратнашаванда – ҷудо кард. Назоратшаванда: «рекламаи хонагӣ» - ин эълонест, ки аз ҷониби ташкилот тайёр карда шуда, дар нашрияи худ ба таъбир мерасад, яъне барои он маблағ пардохта намешавад. Эълонҳо оид ба ҳадамоти ҷамъиятӣ аз ҷониби ташкилотҳои хайриявӣ вуҷуд доранд ва шаҳрвандӣ кор карда бароварда шуда, ба масоили неқӯаҳолии ҷамъиятӣ марбутанд ва

одатан ба таври ройгон ба табъ расонида мешаванд. Дар аксари ҳолат агентҳои рекламавӣ хайрот мекунанд. Мутаассифона ВАО аз дархостҳои бешумор оид ба дарҷ намудани рекламаи хадамоти ҷамъиятӣ пур буда, дар аксари ҳолат ба подоши маблағи муайяне ба ҷопи онҳо даст мезананд. Оид ба рекламаи корпоративӣ қаблан шарҳ оварда шуда буд. Реклама барои истифодаи дохилӣ – нашрия дар байни ходимони худ ва ҷомеаи дигар тақсим карда мешавад. Ба ин қатор буклетҳо, ҳисоботи солона, китобҳо, рекламаи бевоситаи пӯҷтавӣ ва ғайра дохил мешаванд. Сураҷҳо, видеофилмҳо, лавҳаҳои намоишӣ, экспозитсияҳо ҳам аз воситаҳои назоратшавандаанд. Назоратнашаванда: пресс-релизҳо, ки барои ирсоли иттилооти PR-ӣ дар ВАО истифода мешаванд. Харҷанд пресс-релиз аз ҷониби ходимони шӯъбаи PR навишта мешавад, аммо он чизе, ки истифода мегардад, бешубҳа, интиҳоби ВАО аст. Пресс-конференсияҳо навъи бисёр хавфноки фаъолият ба шумор мераванд, вале арзиши онҳо бисёр олийст, ба шарте агар дуруст ба роҳ монда шаванд.

Идораи бӯҳрон. Санҷиши аз ҳама душвори ҳар як ташкилот ин идораи он дар вақти бӯҳрон аст. Хархашаву низоъҳои тичоратии дохилӣ, садамаҳои ҳавоӣ, пош хӯрдани нафт, аз одоб берун баромадани роҳбар ҳама омилҳои хуруҷи бӯҳронанд, ки ба имиҷи ширкат ва хоҳиши ВАО оид ба интишор додани хабари сенсатсионӣ ба ширкат номақбул таъсир мерасонанд. Барои кор бо хабарҳои нохуш мутахассиси PR, ки бояд механизми баромадан аз бӯҳронро тартиб диҳад, ҷавобгар аст. Ба таври мисол метавон воқеаи дар ширкати Чонсон энд Чонсон ба амал омадаро ба ёд орем. Дар соли 1982 шахси номаълум даҳҳо капсулаҳои тейленолро бо тсианит пур кард, ки дар натиҷа 8 (ҳашт) нафар фавтида, 100 миллион доллар ҳангоми боз хондани тамоми партияи тайленол аз муомилот исроф гардид. Пас аз якҷанд сол дар ҳамин ширкат боз заҳролудшавии мизочон аз капсулаҳои номбурда такрор ёфт. Ин дафъа роҳбарияти ширкат тамоми маҳсулоти капсулагии худро аз истеъмол бароварда, ба маблағи 150 миллион хисорот дид. Ширкат минбаъд аз истифодаи капсулаҳо барои доруворӣ даст кашида, истехсолоти худро тағйир дод. Ҳамчунин, ширкат як силсила эълонҳоеро, ки истеъмолкунандагонро аз ин дигаргунӣ бохабар мекард нашр намуда, бастаҳои шакли нави маҳсулотро ба таври ройгон тақсим кард. Ба шарофати ин иқдом ва росткориҳои худ ширкат дубора соҳиби обурӯ гардида, мавқеашро дар бозор барқарор кард. Муносибати байни мутахассиси PR ва намояндаи ВАО ҳамеша ба душворӣ рӯбарӯ мешаваду мураккаб аст. Сабаби ба табъ расидани мақолаи муҳбир пеш аз ҳама ҳукуқи аҳли ҷомеа ба иттилоъ аст, аммо мутахассиси PR ҳамеша ба ширкати худ содиқ мемонад. Рекламаи ғайритичоратӣ аз ҷониби ширкат ё ташкилотҳое, ки мақсади ба ҳадди беш расонидани даромадро надоранд, пардохта мешавад. Дикқати асосӣ дар чунин реклама ба тағйир додани муносибат ба ягон ғоя ё коре равона карда мешавад. Ин чунин маъно надорад, ки чунин ташкилотҳо хароҷот намебурда бошанд ё ҳаёти он пурра аз ихтиёриён ташкил ёфта бошад. Ин навъ реклама аз ҳисоби хайрияҳо мешавад. Рекламаи ғайритичоратӣ, одатан аз ҳисоби ташкилотҳои ғайритичоратӣ (хайриявӣ, илмӣ, динӣ, муассисаҳои таълимӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ) пардохта мешавад. Ташкилотҳои ғайритичоратӣ чунин хизматҳоро пешкаш менамоянд: муоинаи тиббӣ, таълим, пажӯҳишҳои базавӣ. Тамоми рекламае, ки аз тарафи ташкилотҳои ғайритичоратӣ пардохта мешаванд, ба шаш категория тақсим мешаванд: рекламаи сиёсӣ, рекламаи ҷорабиниҳои иҷтимоӣ, рекламаи корҳои хайриявӣ, рекламаи давлатӣ (ҳукуматӣ), рекламаи хусусии ҷорабиниҳои ғайритичоратӣ, рекламаи ассотсиатсияҳо. Ҳоло метавон таъкид кард, ки ҳамагуна муваффақиятҳои ин ё он ташкилот, аз ҷумла мақомоти ҳокимияти давлатӣ аз сатҳи равобити иттилоотӣ-иртиботӣ вобастагии зиҷ дорад. Дар ин замина, роҳандозии равобити дучониба, яъне ташаккули робита бо ҷомеа (паблик рилейшнз, PR) аҳамияти бештар пайдо кардааст. Бояд гуфт, ки имрӯз даромади асосии ВАО ин маводҳои таблиғоти мебошад ва PR бошад дар ин ҷода аҳамияти бузург дорад. А.Оэкл бар он ақида аст, ки вазифаи пиар – «ба субъектҳои алоҳида ҷиҳати дарёфти мавқеи худ дар ҷомеа кӯмак намудан, гирифтани иттилооти дуруст ва ташаккул додани афкори ҷамъиятӣ маҳсуб мешавад».

PR аз калимаи англисӣ гирифта шуда, маънояш Public ҷамъият, омма ва Relations-робита, муносибат, алоқа яне муносибат бо ҷомеа мебошад. Дар бораи пайдоиши PR чун мафҳуми муносибат бо ҷомеа чанд фикру назар вучуд дорад. Дар баъзе сарчашмаҳо

ташаккули он ба солҳои гуногун рабт дода мешавад. Мисол, дар баъзе китобҳо гуфта шудааст, ки пайдоиши PR чун фаҳмиши “Робита бо ҷомеа” бори аввал дар суҳанронии президенти ИМА Томас Љеферсон соли 1807 зимни ироаи паём ба конгресси кишвар баён гардида буд. Аммо журналисте, ки ин ибораро дар фаъолияти касбиаш бевосита истифода бурдааст, Айви Ли мебошад ва онро соли 1919 корбаст кардааст. PR, ки ҳадафи фаъолияташ, таҳлили афкори омма аст, серпахлӯ буда, ба он таълифи кутоҳ, ва ҳаматарафа додан кори хеле мушкил аст. Мақсади асосии PR ин ба тарафи худ ҷалбкардани мардум ва ба бовари онҳо сазовор шудан аст. Имрӯз PR дар бисёр ташилотҳои бузург ва миёна чун институт фаъолият мекунад. Имрӯз дар байни 500 ташкилотҳои бузурги ҷаҳонӣ 439-тои онҳо идораю шуъбаҳои коммуникативӣ ва ё муносибат бо ҷомеаро доранд. Зиёда аз 200 коллеҷҳо ва университетҳои Амрико дар ихтисосҳои вобаста бо муҳобирот мисли журналистика ва мактабҳои соҳибкорӣ PR меомӯзанд. PR ба тичорате мубаддал гаштааст, ки дар дохилаш миллионҳо доллар давр мезанад. Танҳо дар Амрико имрӯзҳо зиёда аз 5080 оҷонсиҳо доир ба PR фаъолият доранд. Дар ин кишвар барои хизматрасонии PR зиёда аз 200 ҳазор профессионалҳо дар ин касб кор мекунанд.

Тоҷикистони мо низ дар қатори дигар давлатҳои абарқудрат аз қабili Амрико истилоҳи робита бо ҷомеа яъне PR-ро дар барномаҳои радиоиву телевизиони истифода мебарад. Таърихи пайдоиши PR дар Тоҷикистон тақрибан ба солҳои 90-уми асри XX рост меояд. Ҷаро тақрибан? Зеро то ҳол ин падида дар кишвар мустаҳкам нашудааст. Аз ин сабаб солҳои пайдоиши онро бо як ҷӣ пайваस्त карда, ҳамон солро соли пайдоиши PR ҳисобидан ғайриимкон аст. Касб ва ба илм мубаддал шудани PR ба давраи асри XIX рост меояд. Дар шароити муосир дар Тоҷикистон умдатан аз намуди PR-и сафед ва сиёҳ истифода мебаранд, ҳарчанд дар ҷаҳон аз ҳамаи намудҳои PR кор фармуда мешаванд. Имиҷ аз қисматҳои асосии ташаккули PR ҳисобида мешавад, зеро мақсади асосии PR ин сохтани образ барои шахс, маҳсулот ва ё ташкилот мебошад. Аз ҳамин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки имиҷ ягона мақсаде аст, ки дар пеши ҳама пиарменҳо гузошта мешавад. Шаклгирии асосҳои назариявии PR дар Тоҷикистон дар мисоли сохторҳои ҳифзи ҳуқуқ, бонкҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва идораҳои тичорат ва рекламаи шабакаҳои телевизионӣ сурат гирифтааст.

Муносибат бо ВАО бошад, яке аз соҳаҳои асоситарини PR ба ҳисоб меравад. Ин муносибатҳоро ду тарафа мегуянд. Ин муносибатҳо ташкилотро ба матбуот, телевизион ва радио пайваस्त мекунад. Аз як ҷониб ташкилот маълумотро пешниҳод мекунад, ва ин барои ВАО манбаи маводро ташкил мекунад. Аз тарафи дигар ВАО кушиш мекунад, ки шарҳу эзоҳ ва маълумоти итилоотиро ба ҷоп расонад. Имрӯз дар кишварӣ мо дарк кардан мумкин аст, ки ҳама намуди ВАО хусусиятӣ таблиғотӣ дорад. PR бошад барои таблиғ дар матбуот, телевизион ё радио кумак мерасонад. PR, дар ВАО ҳамчун як манба хизмат мекунад. Масалан, дар Тоҷикистон ҳама намуди ВАО барои ҷойгирнамудани маводи итилооти таёр аст. ВАО ҳарнамуд маводеро, ки хусусияти ҷамъияти ё ҳабарӣ дорад ба қамоли майл қабул мекунад. Танҳо ба шарте, ки ин мавод мақсади аниқ дошта бошад ва оқилона навишта шавад. Маҳз дар ҳамин ҳолат, барои ҳамкорӣ бо рӯзноманигорон имкониятҳои зиёде ба миён меояд ва метавон ин ё он манфиати аниқро дар мадди аввал гузошт. Муносибати намоёндагони матбуот ва мутахассисони PR пеш аз ҳама дар робитаи касбӣ асос ёфтааст. Мутахассисони соҳаи маркетинг пиаршикҳоро (пиар мент) журналистони хуб санҷида шуда номидаанд. Аз ин гуфтаҳои мутахассисони маркетинг бар меояд, ки пиаршикҳо дорои дониши хуби журналистӣ мебошад. Пиаршикҳо маълумотҳоеро, ки характери ПИАРИ доранд пешкаши кормандони ВАО мекунанд. Ҳамчунин Пиаршикҳо маълумотро дар шакли колабҳои махсус ба намоёндагони ВАО пешниҳод мекунанд ва намоёндагони ВАО бошад, ин варақаи иттилоотиро, ки аз ҷониби пиаршикҳо фиристода шуда буд, дар матбуот ё телевизиону радио ҷоп ва пахш мекунанд, ки яке аз ин варақаҳо прес релиз мебошад. Прес релиз ин маълумотим дорои навгонӣ ва иттилооти манфиатнок барои ҷомеаи васеъ мебошад. Ҳамчунин Прес релиз таваҷҷуҳи ВАО ро ба мавод ҷалб карда, муносибати ташкилотро ба мавзӯ муайян мекунад. Прес релиз яке аз усулҳои маъмули паҳнкардани иттилоот ба матбуот буда, дар прес конференсҳо ба журналистон тақсим карда мешавад. Ҳаҷми прес

релиз аз 1 то 2 чопи компютери ро дар бар мегирад. Ба ақидаи баъзе муҳаққиқон пресс релиз аз 3 рукни асосӣ иборат аст:

- 1) Рӯйдод, махсулот ё хизматрасонии нав.
- 2) Тағйироти идораӣ дар ташкилот ё ширкатҳо.
- 3) Таваассути ВАО баромад намудани мутахассисони ташкилот ва ё ширкатҳо.

Муҳаққиқон Сен Блек, Блаженуф Пресс релизро ҳамчун жанри ахбори фаолияти PR донистанд. Пресс релизро дар варақаҳои ширкатҳо, ташкилотҳо ба унвони суроға, рақами телефонҳо ва санаи рӯз менависанд. Пресс релиз хусусияти иттилоотӣ дорад, яъне факту далелхоро шарҳ дода, рӯи қоғаз мебарорад. Пресс релиз аз рӯи сабки пирамидаи чапана нависонда мешавад.

Дар Тоҷикистон, бештар PR-ро дар доираи жанри очерк мушоҳида кардан мумкин аст. Махсус барномаҳое, ки хусусияти PR дошта бошанду доимо эфир раванд, қариб ба назар намерасанд. Аммо ҳастанд барномаҳое, ки дар онҳо характерҳои PR дида шавад.

АДАБИЁТ

1. Абельмас, Н. В. Универсальный справочник по Паблик Рилейшнз / Н.В. Абельмас. – М.: Феникс, 2008. – 98 с.
2. Азимов, А. Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик / А. Азимов. – Душанбе: Сино, 2000. – 186 с.
3. Антипов, К.В. Паблик рилейшнз: учеб. пособие / К.В. Антипов, Ю.К. Баженов. – М.: Дашков и К, 2001. – 148с.
4. Бакулев, Г.П. Массовая коммуникация. Западные теории и концепции: учеб. пособие для вузов / Г.П. Бакулев. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 176 с.
5. Белоусов, М.Г. Мастер-класс «Работа с текстами в рекламе и связях с общественностью»: тексты лекций / М.Г. Белоусов. – М.: МГТУ ГА, 2014. – 44 с.
6. Бернейс, Э. Пропаганда / Эдвард Бернейс; Пер. с англ. – И.Ющенко. – М.: HippoPublishing, 2010. – 176 с.
7. Блэк, С. Паблик рилейшнз / С. Блэк. – М.: Сирин, 2002. – 202 с
8. Бориснев, С.В. Социология коммуникации: учеб. пособие для вузов / С.В. Бориснев. – М.: ЮНИТИ–Дана, 2003. – 270 с.
9. Варакуга, С.А. Связи с общественностью: учеб. пособ. / С.А. Варкуга, Ю.Н. Егоров – М.: ИНФРА. – М., 2004. – 246 с.
10. Василик, М.А. Основы теории коммуникации: учебник / М.А. Василик. – М.: Гардарики, 2005. – 615 с.
11. Ворошилов, В.В. Современная пресс–служба: учебник / В.В. Ворошилов. – М.: КНОРУС, 2013. – 222 с.
12. Гаффоров, У. Вся жизнь во благо народа. / У. Гаффоров. – Хучанд, 2010. – 187с.
13. Правовой путеводитель для журналиста. – Душанбе: Мир полиграфии, 2006. – на тадж. яз.
14. Дзялошинский, И.М. Методы деятельности СМИ в условиях становления гражданского общества / И.М. Дзялошинский. – М., Пульс, 2001. – 160 с.
15. Журналистика в Таджикистане. Профессиональный справочник для журналистов. – Душанбе: Мир полиграфии, 2006. – 120 с
16. Зардова, О. Н. Русскоязычные СМИ Республики Таджикистан в контексте связей с общественностью в условиях государственной независимости: автореферат дис. кандидата филолог. наук О.Н. Зардова. – Душанбе, 2013.

РОБИТА БО ЧОМЕА PR

Мақолаи мазкур бештар хусусияти назариявӣ дошта, ба пайдоиш ва ташаккули робита бо чомеа, яъне PR дар Тоҷикистон мавриди таҳқиқу баррасии ҳамаҷонибаи илмӣ сураи гирифтааст. Ҳамчунин, нақши робита бо чомеа, PR дар воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон дар фазои иттилоотии кишвар мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки Тоҷикистон дар баробари дигар давлатҳои абарқудрат аз қабилӣ Амрико истилоҳи робита бо чомеа ро дар барномаҳои телевизион ва радио истифода мебаранд. Дар Тоҷикистон аслан PR - ро дар доираи жанри очерк мушоҳида кардан мумкин аст.

Калидвожа: робита бо чомеа, ВАО, имич, Public Relations, Пресс релиз, фазои иттилоотӣ, механизм, PR, маркетинг. PR - и сафед, санъат, илм, паблик рилейшенз

ОБЩЕНИЕ С PR-СООБЩЕСТВОМ

Данная статья носит более теоретический характер и представляет собой всестороннее научное исследование возникновения и становления связей с общественностью, то есть PR в Таджикистане. В Таджикистане, наряду с другими сверхдержавами, такими как США, термин «связи с общественностью» используется в телепрограммах и радиопрограммах. В Таджикистане PR можно увидеть в основном в жанре эссе.

Ключевые слова: связи с общественностью, СМИ, изображение, отношения с недобросовестными людьми, пресс-релиз, информационное пространство, механизм, PR, маркетинг. PR White, искусство, наука, связи с общественностью

COMMUNICATION WITH THE PR COMMUNITY

This article is more theoretical in nature and provides a comprehensive scientific study of the emergence and formation of public relations, ie PR in Tajikistan. It should be noted that Tajikistan, along with other superpowers such as the United States, uses the term public relations in television and radio programs. In Tajikistan, PR can be seen mainly in the essays.

Keywords: Public Relations, Media, Image, Pudlic Relations, Press Release, Information Space, Mechanism, PR, Marketing. PR White, Arts, Science, Public Relations

Сведения об авторе: *Толибов Садриддин Мавжудович* - Таджикский национальный университет, магистрант 2 курса факультета журналистики. Адрес: 734025 Республика Таджикистан. Душанбе, проспект Рудаки 17. тел: +992903105959

Information about the author: *Tolibov Sadriddin Mavjudovich* - Tajik National University 2nd year master's student at the Faculty of Journalism, Address: 734025 Republic of Tajikistan. Dushanbe city, Rudaki avenue 17. tel: +992903105959

ТАВСИФИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И ҶУНАЙДУЛЛОҲИ ҲОЗИҚ

Ҳангомаи Давлатишю
ДМТ

Осори хаттӣ муҳимтарин баҳши мероси фарҳангии мардуми соҳибтамаддун ва соҳибкитоб ба ҳисоб меравад. Шинохту ҳифзи ёдгориҳои хаттӣ барои миллатҳое, ки ба китоб ва наشري дониш арҷ мегузоранд, аҳамияти баланд дорад. Мардуми эронинажод аз зумраи халқҳои соҳибмаърифат, фарҳангофарин ва мунташирони илму маориф дар Шарқ мебошанд. Бо саъю эҳтимоми донишмандони эронинажод ҳазорҳо чилд китоб ба забонҳои форсии арабӣ ва қисман ба забонҳои дигари кишварҳои шарқию ғарбӣ таълиф ва нашр шудаанд.

Интишори китоб дар кишварҳои шарқӣ боиси зуҳури аҳли касобаи китобдорию хушнависӣ гардид. Котибону саҳҳофон, варроқону музаҳҳибон, қоғазсозону рангрзон ва китобфурушон, ки ба бознависӣ ва василаҳои омодаسازی китоб иштиғол доштанд, аз ҷумлаи косибону ҳунармандони соҳаи китобдорӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Адабиёти оламшумули форсии тоҷикӣ тӯли қарнҳост, ки диққати оламиёро ба худ ҷалб намуда, домани васеи беназирро дорост. Тамоми муҳаққиқони хориҷе, ки дар бораи ин адабиёт таҳқиқоти судманд анҷом додаанд, боз ҳам бештар ба ин адабиёт сари таслим фуруд овардаанд. Аз ҷумлаи бузургтарин аркони илму фарҳанг ва сухани ҷовидонӣ, аз қабиле устод Рӯдакӣ, Ҳаким Фирдавсӣ, Носири Хусрав, Саъдӣ, Мавлоно ва дигарон мебошанд, ки то имрӯз эътибори эшон дар ҷаҳони мутамаддин кам нагардидааст.

Адабиёти форсии тоҷикӣ, ки аз асрҳои XV-XVI мелодӣ инҷониб масири дигаргунаеро доро аст, хусусият ва ғояи таърихӣ фарҳангӣ ва адабии худро дорад. Барои мо маълум аст, ки адабиёти ин қарнҳо бешубҳа дар заминаи адабиёти қаблӣ ба вучуд омада рушду нумӯ ёфтааст. Шоирону нависандагон низ аз гуфтани назариҳои гуногун дурӣ наҷустаанд ва пайравии татаббӯӣ дар офаридани адабиёти бадеӣ аз адабиёти қаблӣ ногузир аст. Ин ҳамон адабиётест, ки зербинои онро устод Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳаким Низомии Ганҷавӣ ва дигарон гузошта буданд. Адибони ин давра ҳам як қисмашон тавонистанд дар офаридани осори назиравӣ муваффақ шаванд, ки ба ин офарандагони достонҳои ишқӣ-романтикӣ мисол шуда метавонанд. Манзури мо яке аз шоирони ҷирадасти асри XVIII-и мелодӣ Мавлоно Ҷунайдulloҳи Ҳозиқ аст. Мавсуф дар сурудани қариб тамоми анвои шеърӣ суннатӣ, аз қабиле ғазал, рубой, достон ва ғайра пешдаст аст. Ӯ аз зумраи шоиронест, ки дар эҷоди достони “Юсуф ва Зулайхо” саъйи бедареғ намудааст. Метавонем тавсифи шахсияти шоирро аз

забони яке аз тазкиранигорон- Фазли Намангонӣ, ки як муддат бо шоир ҳамсухбат ҳам шудааст, биёрем, ки шоирро бо вожаҳои “хаёлбаланд”, “мӯшикофи фаҳми суҳан”, “табъи закидошта”, “соҳибҳунар”, “ширинкалом”, “ҳаками фалотунзамир”, “Ҳозиқи ширинкалом” ва ғайра ёдовар шудааст. [12;9]

Достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ ҳам дар замони зиндагии шоир ва ҳам баъд аз сари ӯ шуҳрати бузургро касб кардааст. То имрӯз дар китобхонаҳои ватанию хориҷӣ қариб дувоздаҳ нусхаи хаттии ин асар мавҷуд аст.

Нусхаҳои хаттии достони “Юсуф ва Зулайхо” таҳти рақамҳои 8(2),746, (1), 1873 (1), 1891 дар Маркази мероси хаттии АИ ҶТ нигоҳдорӣ мешавад, ки баъзе аз онҳоро адабиётшиноси маъруфи тоҷик, профессор Субҳон Амиркулов дар китоби “Ҷунайдуллои Ҳозиқ ва достони ӯ “Юсуф ва Зулайхо”” тавсиф намудаанд (?).

Нусхаи хаттии «Юсуф ва Зулайхо» таҳти № 69 дар Толори фарҳангии ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода нигоҳдорӣ мешавад.

Муаллифи китоб Ҷунайдуллоҳ ибни Ислоҳ Шайх сабт шудааст. Санаи китобати нусха маълум нест. Нусха бо хатти насътаълиқ китобат шудааст. Нусха дорои даффатайн мебошад.

Даффаи пас Байнадаффатайн Даффаирӯ

Ҷилдаш чарми зарди тимочу бодомчадор буда, занҷира низ дида мешавад. Нусха дорои шерозаи қирмизӣ аст.

Бодомчаи фавқонӣ Турунҷ

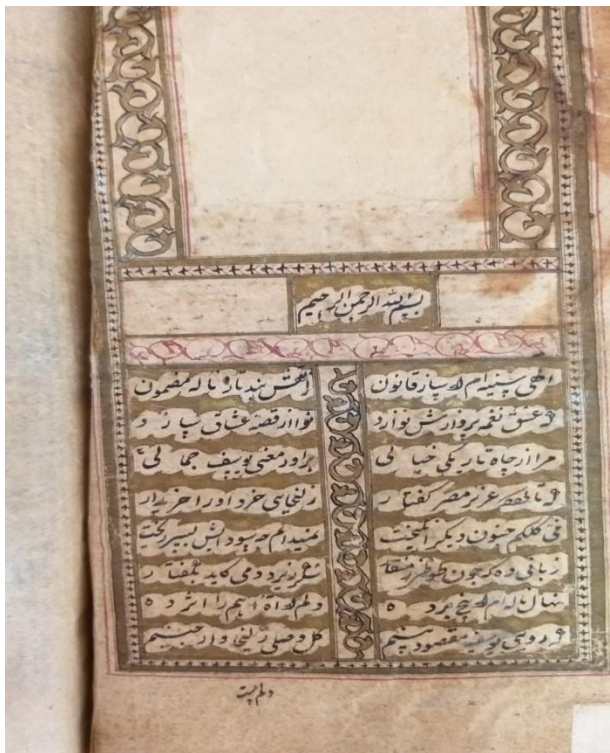
Бодомчаи тахтонӣ Шероза

Қатъи нусхаи мавриди назари мо дарозияш 30x15,5см, захомат (ғарси)-и нусха 2, 3см, турунҷаш 6x4,5 сартурунҷаш 2,6x 2,6см мебошад. Дар ин нусха унсури «Бисмиллоҳ» дида мешавад, яъне аз ҳамди Худо ва наъти Пайғамбар оғоз меёбад.

Ин нусха аз 6 бадрақа (3 аз пеш ва 3 аз пас) иборат аст. Бадрақаи рӯ ҳоли аст. Дар бадрақаи пас бошад, ҳашт байт дида мешавад. Ин нусха мисли нусхаҳои дигар рикоба дорад ва аз 12 дафтар иборат буда, дафтарҳояш 6 х 6, яъне аз 12 варақӣ иборат аст.

Дар нусхаи мавриди назари мо аз мистар истифода шудааст, зеро сатрҳо росту муназзам омадаанд. Нусха даруни ҷадвал аз ду сутун ва аз мистари 15 сатрӣ иборат аст. Қалафонаш афтодааст.

Оғози нусха

Аҳамияти мавзӯи мо аз он иборат аст, ки дар заминаи баргардони достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ, ки дар асоси як нусхаи хаттии махфуз дар захираи дастнависҳои китобхонаи ба номи Абдурраҳмони Ҷомии китобхонаи Маркази фарҳангии ба номи профессор Ш. Ҳусейнзода сурат мегирад, ба муаррифии махсусиятҳои кодикологии нусха низ таваҷҷуҳ мешавад. Ба ин восита ҳам истилоҳоти хоси илми кодикология тавзеҳ дода мешавад ва ҳам мушаххасоти нусхаи мавриди назар бозгӯ мешавад.

Аз муҳаққиқони тоҷик ягона муҳаққиқе, ки дар бораи нусхаҳои хаттии достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозиқ маълумот додааст, ин Субҳон Амиркулов мебошад. Номбурда китоби арзишманде бо номи “Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ ва достони ӯ “Юсуф ва Зулайхо” таълиф намудааст, ки дар ҳозиқшиносии тоҷик нақши калидиро иҷро мекунад.

Аз пажӯҳиши шогирдонае, ки мо дар атрофи матну нусхаҳои достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Мавлоно Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ анҷом додем, метавон мухтасаран чунин натиҷагирӣ кард:

1. Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ шахсияти бузурги замони хеш буд ва тавонист бо ҳунари хосаи худ шуҳрати зиёдеро ба даст биёрад. Ӯ тавонист аз уҳдаи назирасарой ба ҳубӣ барояд ва достони худро аз дарунмояи мамлӯ аз ғояи тарбия, ишқи ҳақиқӣ, садоқати самимӣ ва ҷовидонӣ ва дигар идеяҳои гуманистӣ тарбияткунандаи башар гардонад;

2. Достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозиқ маълум аст, ки шуҳрати бузургро ҳам дар замони зиндагии шоир ва ҳам баъд аз сари ӯ касб кардааст, ки то имрӯз дар китобхонаҳои ватанию хориҷӣ қариб дувоздаҳ нусхаи он мавҷуд аст;

3. Ҳозиқ бо ҳунари волои хеш тавонистааст дар дoston дар радифи ғояи ахлоқу тарбия ғояи мазҳабии онро, ки аслан достони “Юсуф ва Зулайхо” қиссаи динӣ аст, барҷо нигоҳ дорад ва симои қаҳрамонони dostonро воқеӣ ба қалам диҳад;

4. Дар радифи дигар шоирони dostonсаро Ҳозиқ суннати эҷодиро риоя карда, тараннум ва таҷассуми ишқи поки инсониро, ки сиришта дар тинати инсон аст, боз ҳам собит сохтааст.

5. Нусхаҳои хаттии достони "Юсуф ва Зулайхо", ки таҳти рақамҳои 8(2), 746, (1), 1873 (1), 1891 дар Маркази мероси хаттии АИ ҚТ нигоҳдорӣ мешаванд, адабиётшиноси маъруфи тоҷик, профессор Субҳон Амиркулов дар китоби "Ҷунаидуллои Ҳозиқ ва достони ӯ "Юсуф ва Зулайхо"" қисман тавсиф намудаанд.

6. Нусхаи хаттии «Юсуф ва Зулайхо» таҳти № 69 дар Толори фарҳангии ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода нигоҳдорӣ мешавад. Муаллифи китоб Ҷунаидуллоҳ ибни Ислон шайх сабт шудааст. Санаи китобати нусхамаълум нест. Нусха бо хатти насътаълиқ китобат шудааст. Нусха дорои дафғатайн мебошад. Ҷилдаш чарми зарди бодомчадор буда, нусха дорои шероза ҳаст. Қатъи нусхаи мавриди назари мо, дарозии 30х15,5см, заҳомат (ғафси)-и нусха 2, 3см, турунҷаш 6х4,5 сартурунҷаш 2,6х 2,6см мебошад. Дар ин нусха унсури «Бисмиллоҳ» дида мешавад, яъне аз ҳамди Худо ва наъти Пайғамбар оғоз меёбад. Ин нусха аз 6 бадрақа (3 аз пеш ва 3 аз пас) иборат аст. Бадрақаи рӯ холи аст. Дар бадрақаи пас бошад, ҳашт байт дида мешавад. Ин нусха мисли нусхаҳои дигар рикоба дорад ва аз 12 дафтар иборат буда, дафтарҳояш 6 х 6 , яъне аз 12 варақӣ иборат аст. Дар нусхаи мавриди назари мо аз мистар истифода шудааст, зеро сатрҳо рости муназзам омадаанд. Нусха даруни ҷадвал аз ду сутун ва аз мистари 15 сатрӣ иборат аст. Қалафонаш афтодааст.

АДАБИЁТ

1. Атоуллоҳи Ҳусайнӣ, Маҳмуд. Бадоеъ-ус-саноеъ / Бо сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири Р. Муслмонкулов. - Душанбе: Ирфон, 1974.
2. Арӯзии Самарқандӣ, Низомӣ. Ҷаҳор мақола. - Хуҷанд, 2015.- 192 с.
3. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ. /Мураттибон Р. Луғати мухтасар аз адабиёт. /Мураттибон Р. Абдуллозода ва Ҳ. Аҳадов- Душанбе: Ирфон, 1973.

II. Асарҳои илмӣ

4. Насриддин, Абдулманнон. Куллиёти осор /А. Насриддин. - Хуҷанд: Ношир, 2013, Ҷ.6. - 450 с.
5. Алимардонов А. Осори хаттии форсӣ (тоҷикӣ) ва мақоми он дар таърихи тамаддуни ҷаҳон/ А. Алимардонов // Номаи пажӯҳишгоҳ. - 2003. - № 4. - С. 32.
6. Амиркулов, Субҳон. Ҷунаидулло Ҳозиқ ва достони ӯ "Юсуф ва Зулайхо"/ С. Амиркулов. -Душанбе: Ирфон, 1967. - 91 с.
7. Атахонов Т. Фарҳанги исхилоҳоти адабиётшиносӣ / Т. Атахонов.- Душанбе: Шарқи озод, 2002. - 456 с.
8. Ю.Брагинский И. С. Очерки из истории таджикской литературы / И.С. Брагинский. - Сталинабад, 1956. - 527 с.
9. Брагинский И. С. Очерки из истории таджикской и персидской литературы / И. С. Брагинский. - М: Наука, 1972.-524 с.
10. Ибни Надим, Муҳаммад ибни Исҳоқ. Ал-Феҳрист. Техрон: Асотир, 1381. - 450 с.
11. Мақсудов Б. Феҳристи нусхаҳои хаттии маркази фарҳангии ба номи профессор Ш.Ҳусейнзода / Б. Мақсудов. - Душанбе: Сино, 2007. - 99 с.

ТАВСИФИ НУСХАҲОИ ХАТТИИ ДОСТОНИ "ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО"-И ҶУНАЙДУЛЛОҲИ ҲОЗИҚ

Дар ин мақола суҳан дар бораи нусхаҳои хаттии достони "Юсуф ва Зулайхо" –и Ҷунаидуллоҳи Ҳозиқ меравад. Муаллиф аз ҷумла қайд кардааст, ки нусхаҳои достони номбурда дар Маркази мероси хаттии А И Қ Т таҳти № 8 (2), 746, (1), 1873 (1), 1891, нигоҳдорӣ мешавад, ки баъзе аз ин нусхаҳо адабиётшиносон тавсиф намудаанд. Яке аз нусхаҳои нодири хаттии достони "Юсуф ва Зулайхо" – и Ҷунаидуллоҳи Ҳозиқ таҳти № 69 дар Толори фарҳангии ба номи Шарифҷон Ҳусейнзода нигоҳдорӣ мешавад. Инчунин муаллиф кушидааст, ки мушаххасоти нусхаи мавриди назар ва фарқияти онро аз нусхаҳои мавҷуда бозгу намояд.

Қалидвожаҳо: "Юсуф ва Зулайхо" – и Ҳозиқ нусхаи хаттӣ, ҷилд, дафғайи пасбайнадафғатайн дафғайи рӯтурунҷ шерозамистар, бадрақақалафон.

ХАРАКТЕРИСТИКА РУКОПИСЕЙ ПОЭМЫ "ЮСУФ И ЗУЛЕЙХА" ДЖУНАЙДУЛЛОХ ХОЗИКА

В данной статье речь идёт о рукописях поэм "Юсуф и Зулейха" Джунаидулло Хозика. Автором в том числе подчёркивается, что рукописи названной поэмы хранятся в Центре письменного наследия АНРТ (Академии наук Республики Таджикистан) под № 8 (2), 746, (1), 1873 (1), 1891, некоторые образцы, копии которых охарактеризованы литературоведение – исследователями. Одна из редчайших рукописей поэмы "Юсуфи Зулайха" Джунаидулло Хозика под №69 хранится в Зале культуры имени Шарифджона Хусейнзоды. Автор прилагает все усилия, чтобы показать отмечающие особенности данной рукописи по сравнению с другими.

Ключевые слова: "Юсуф и Зулейха" - Хозика, рукопись, том страницы, обложка, строка, письменное наследие.

CHARACTERISTICS OF THE MANUSCRIPTS OF THE POEM "YUSUF AND ZULEIKHA" DZHUNAI DULLOH KHOZIKA

This article deals with the manuscripts of the poem "Yusuf and Zulaikha" by Dzhunaidullo Hozik. The author, among other things, emphasizes that the manuscripts of the named poem are kept in the Center for Written Heritage of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan (Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan) at number 8 (2), 746, (1), 1873 (1), 1891, some samples, copies of which are characterized by literary scholars - researchers.

One of the rarest manuscripts of the poem "Yusuf and Zulaikha" by Dzhunaidullo Hozik is kept in the Hall of Culture named after Sharifjon Huseynzoda at number 69. Also, the author tried to show the distinguishing features of this manuscript from other existing options.

Keywords: "Yusuf and Zuleikha" Khozik, manuscript, volume of the page, zip, line, written heritage.

Сведения об авторе: *Хангомаи Давлатшо*- Таджикский национальный университет. магистрант филологических наук. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17 Телефон: 992001229894.

Information about the author: *Hangomai Davlatsho*-Tajik National University master of Philological Sciences,. **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: 992001229894.

ГУРӢХБАНДИИ ЖАРГОНВОЖАӢО ДАР ЗАБОНӢОИ ТОӢИКӢИ ВА АНГЛИСӢИ

Дадочонова И.Б. Ӣасанова З. М.

ДонишгоӢи миллии ТоӢикистон

Жаргон забони сохтаест, ки ахли ин ё он гурӯх намехоҳанд, фикрашонро дигарон фаҳманд ё худ онҳо бо ин забон дигаронро аз сӯҳбат, баёни мақсад истисно карданӣ мешаванд. Лексикаи жаргонӣ ба як гурӯҳи хурду ночизи одамоне, ки машғулияти нисбатан маҳдуде доранд, вобаста мебошад. Жаргон аз калимаи фаронсавӣ гирифта шуда маъноаш "забони ҷиноятпешагон" буда аз забони қадимаи галлия романӣ *gargone* – гап (болтовня) гирифта шудааст. Жаргон таърихи муайяни пайдоиши худро надорад. Ӣи хеле ки таркиби луғавии забон тағйирёбанда аст, жаргон ҳам зуд тағйир меёбад ва бетағйир дар як ҷо намеистад. Ба забон доимо ҳазорҳо калимаҳои нави соҳаҳои гуногуни илм, аз ҷумла жаргонҳо илова карда мешаванд, ки воқеиятро инъикос меkunанд. Гурӯҳҳои ҷудогонаи иҷтимоӣ нисбат ба забон диққати махсус зоҳир намуда кушиш меkunанд, ки ба ҳар навъ забонро ба нафъи худ истифода намоянд, ба вай лексикони махсуси худ, истилоҳҳо ва ибораҳои махсуси худро бор меkunанд, ки онҳо диалектизмҳо набуда, жаргонизмҳои ҳоси табақаҳои гуногун дар ҷамъият мебаранд. Диалектҳои «синфӣ», ки онҳоро жаргон номидан дурусттар аст, на ба оммаи халқ, балки ба табақаи маҳдуди сотсиалӣ хизмат меkunанд, зеро онҳо соҳти грамматикӣ худ ва фонди асосии луғавӣ надоранд. Жаргонизмҳои майзадагон, дуздон чандон зиёд набаранд ҳам, дар асоси калимаҳои маъмул ба маъноҳои дигар истифода мешаванд. "Онҳо ҳамчун нишона дар дохили нишона муаррифӣ карда мешаванд". [5, 110] Арго гуфта забони шартiero меноманд, ки ба гурӯҳи алоҳидаи ҷамъият хос буда, аз забони гуфтугӯӣ ва адабӣ фарқ мекунад. Онро гурӯҳи махсуси ҷамъият – мактаббачагон, донишҷӯён, варзишгарон, ҳунармандон, ҳарбиён, дуздон, киморбозон истифода мебаранд. Арго калимае аз забони франсавӣ буда, маъноаш забони махсусест, ки лексикаи ҳосе дошта, бо мақсади истисно аз омма, аз тарафи аъзоёни ин ё он гурӯҳи ҷамъият истифода бурда мешавад. Даставвал ин истилоҳот нутқи авбошон, радди маъракашудагонии ҷамъиятро ифода мекард. Ӣоло арго танҳо тарзи ифодаи бегонаро мефаҳмонад. Донишҷӯён ҳамчун аргои ҳоси худ калимаҳои маъмули умумихалқиро ба маънои ба оммаи васеъ нофаҳмо истифода мебаранд: дум - қарздори имтиҳони насупорида; гузаштан - супоридани имтиҳон ё санҷиш; афтидан ё афтондан - супорида натавонистани имтиҳон.

Савдогарон, ханнотон ҳам аргои худ доранд. Онҳо низ калимаҳои маъмулро ба маънои дигар, ба мақсади худ мувофиқ истифода мебаранд: меҳмон - харанда; лой - пул, маблағ; чойпулӣ - фоида; серравған - серпул; гулӯро равған қардан - пора додан; аробаро шикастан — алоқаро қандан.

Судхӯр Қорӣ-Ишкамба низ аргои худро дошт. Ў тани пулро - модараш, фоидаи онро - бачааш, фоидаи фоидаро - наберааш мегуфт:

- Аз рӯи ҳисоби шумо фоидаи пулатон дар як сол чӣ қадар мешавад?

- Фоидаи фоидаи ин маблағ, ки, назар ба ақидаи худам, наберааш мебошад, ... дар як сол 165 танга мешавад.

Жаргон аз калимаи фаронсавӣ гирифта шуда маънояш “забони чиноятпешагон” буда аз забони қадимаи галлию романӣ *gargone* – гап (болтовня) гирифта шудааст. Жаргон таърихи муайяни пайдоиши худро надорад. Арго гуфта забони шартiero меноманд, ки ба гурӯҳи алоҳидаи чамъият хос буда, аз забони гуфтугӯи ва адабӣ фарқ мекунад. Онро гурӯҳи махсуси чамъият – мактаббачагон, донишҷӯён, варзишгарон, ҳунармандон, ҳарбиён, дуздон, қиморбозон истифода мебаранд. Арготизмҳо ба монанди жаргонҳо фонд, таркиби луғавӣ ва грамматикаи хоси худро надоранд. Онҳо маҳз барои пинҳон ифода кардани мақсад дар байни гурӯҳҳои алоҳидаи чамъият истифода бурда мешаванд, дар адабиёти бадеӣ бо мақсади тасвири тарзи гуфтугӯ, нишон додани хусусиятҳои муайяни услубӣ истифода мегарданд. Жаргон ва арго ба ҳусни забон ҳалал мерасонанд, барои ҳамин ҳам дар асарҳои бадеӣ хеле кам кор фармуда мешавад. И.Р. Гальперин жаргонизмҳоро жаргони умумӣ ва жаргони махсуси касбӣ ба ҷудо мекунад. Жаргонвожаҳои умумӣ охишта-охишта хусусияти хоси худро, яъне маҳфӣ нигоҳ доштани маълумотро аз дигарон гум мекунад ва бинобар ҳамин он ба ҳамаи аъзоёни чамъият фаҳмо ва умумӣ мегардад. [2, 112] Жаргонро бештар ба мафҳуми арго монанд мекунад. «Арго аз вожаи фаронсавӣ гирифта шуда забони махсусе гурӯҳи хурду маҳдуди чамъиятӣ мебошад, ки аз як ё якчанд забонҳо воҳидҳои тағйирёфтаи озодро интихоб мекунад». [12, 43] Дар ҳақиқат арго ва жаргон таърихи пайдоиши яхела доранд, чунки мафҳуми жаргон ва арго аз забони майдафурӯшон-офенҳо, яъне чаканафурӯшон пайдо шудааст, ки як синфи алоҳидаро ташкил мекарданд. Аз ин ҷо номи дигари жаргон – феня мебошад. Азбаски онҳо савдогарон буданд ва доимо дар дасти худ пул доштанд ва аксаран ба онҳо ғоратгарон ҳучум мекарданд. Барои ҳамин онҳо забони алоҳидаи худро бофта бароварданд, ки онро ба ғайр аз худашон каси дигар намефаҳмид.

Боз як назарияи пайдоиши жаргон ҳаст, ки тахминан ин забон аз забони афиниҳо, ки қариб дар ҳудуди нестӣ буданд, арзи ҳастӣ намудааст. Аввалинҳо шуда аз ин забон табақаи пасти одамон - гадоён, танфурӯшон, аспдуздон ва ғоратгарони шохроҳҳо истифода мебарданд, ки бар зидди онҳо ин забони рамзӣ фикр карда бароварда шуда буд ва танҳо ба намоёндагони ҳамин тоифа ба насл гузошта мешуд.

Азбаски воҳидҳои луғавӣ дар забон аз ҳамдигар ҷудо вучуд надоранд (чунон ки дар луғатҳое, ки тибқи меъёрҳои алифбо тартиб дода шудаанд), онҳо бо ҳам бо семантика дар шакли ибораҳо ва ҷумлаҳо ва дар парадигматика дар гурӯҳҳои муайяни мавзӯӣ ҳамбастагӣ доранд. Ин шабоҳат ва фарқият ба хусусиятҳои маъноии комилан мушаххас (аммо на ҳамеша аён) асос ёфтааст, ки ҳамбастагии онҳо маънои луғавии калимаро ташкил медиҳад. [4, 97] Мо жаргонвожаҳоро дар забонҳои муқоисашаванда зерин таҳлил гирифта аз рӯи маъно ва соҳаи истифодабарӣ ба таври зерин гурӯҳбандӣ намудем: 1) жаргонвожаҳои касбӣ, 2) жаргонвожаҳои ҳарбӣ, 3) жаргонвожаҳои ҷавонон, 4) жаргонвожаҳои нашъамандон, 5) жаргонвожаҳои чиноятӣ ё чиноӣ. Дар зинаи аввали кор мо вожаҳои жаргонии дар забони гуфтугӯии тоҷикӣ серистеъмолро ҷамъоварӣ намудем, ки дар нутқи гуфтугӯии ҳам ҷавонон, ҳам калонсолон имрӯзҳо мавриди истифода қарор доранд ва дар ин ҷо онҳоро шарҳу эзоҳ медиҳем: ҳайвони бадаӣ ба маънои беҳад зӯр, аҷоибот; ҳари бадаӣ - беҳад зӯр, аҷоибот; ҳама ҳарай – корҳо зӯр; супер - беҳад зӯр, аҷоибот; ҷорта як нагир худта ҳаштто нолӣ – ту ҳеҷ кас нестӣ; хит кард – фаҳмид; ту никтой - ту ҳеҷ кас нестӣ; ҷорта ҷақ-ҷақ кунем – сӯҳбат кунем; иқа одаме нестай – одами хуб нест; паҳан – падар; маҳан – модар; одами дупагона – одами дурӯя, ҳиллагар; ҳала кардан – кордча задан; мент – милиса; мусур – милиса; абаснават кун – ҷавоб деҳ; батаник – 1) бесавод, 2) одами айнакдор; ҷепс кардан – дуздидан; ҳабата – одами ифлос; гоп-стоп – маҷбуран зада гирифтанд; қуян кардем – гурехтем; юз дод – гурехт; пук – бесавод; войимай – зӯр ҳастӣ-ми ту; ҷовала – одами суст, кашола; мурғ – тарсонҷак; пашолаш набурд – парво накард; кум назан – таъриф наку; таға дорад – шинос, ошно дорад; чериз мекунад – кореро ғайриқонунӣ ҳал мекунад; карочи – гапа кӯтоҳаш;

ачинача – хушрӯча; типа – ба монанди ва ғайраҳо. Дар забон англисӣ низ чунин жаргонвожаҳо гирд оварда дар ин ҷо таҳлилу баррасӣ менамоям: bladdered- very drunk- бадмаст, blotto - very drunk- бадмаст, blag - a robbery, booboo - a mistake, brass monkeys - cold weather, bunk-off - to be absent without permission – бесабаб набудан, беичозат иштирок накардан, bunk-up - to make love – ошиқ шудан, bushed - extremely tired – саҳт монда шудан, char / cha - tea – чой, chicken – coward – далер, chook - a chicken – чӯча, couch potato - a person who watches too much television – шахсе, ки телевизорро зиёд тамошо мекунад, cozzie - swimming costume – сару либоси оббозикунӣ, cool - excellent; super – олӣ беҳтарин, ciggy – cigarette - сигор ва ғайраҳо. Жаргонҳо дар бисёр забонҳо ҳастанд, яъне «дар доираи касбӣ бо мақсади гуфтугӯи касбии озод онҳо (соҳибзабонон) махсусиятҳои нутқи хаттӣ, муошират – забони махсусро истифода мебаранд, аммо дар дигар ҳолатҳо дар гуфтугӯи мавзӯи берун аз касбият жаргони касбиро ва бо мақсади муоширати расмӣ берун аз муҳити касбӣ онҳо аз забони адабӣ, вале камтар бо лаҳҷаи маҳаллӣ, диалект ё ин ки умумиистеъмоли истифода мебаранд. [9, 67]

“Ба ҳаракат даровардан” – жаргони табибон барои барқарор кардани ритми дил пас аз боздошти дил; “бемор, пациент” - бемори ёрии таъчилӣ, “парашютчиён” - одамоне, ки дар натиҷаи афтидан маҷрӯҳ шуданд, “ТВ” – флюороскопия ва ғайраҳо.

Жаргонизмҳои касбӣ ин системаҳои луғавии иловагии вожаҳо ба шакли асосии воҳидҳои забонӣ мебошанд, ки ба намоёндагонӣ як машғулият, касб ё соҳаи муайян ҳосанд. Жаргонизмҳо ё “забонҳо” -и касбӣ ин забон ба маънои томаш нестанд. Гурӯҳҳои зерини жаргони касбӣ мавҷуд ҳастанд:

➤ Жаргони касбии соҳаи тиб: чарроҳӣ, ампула, сӯзандору, бэцэшник - беморе, ки ҳам гепатити В ва ҳам гепатити С дорад; гармошка - аппарати нафаскашии сунъӣ; дискотека - сирена ва чароғҳои чашмакзанандаи мошини ёрии таъчилӣ; жаба – стенокардия (номи як бемории дил); клиника - марги клиникӣ; лижаронҳо - беморони солхӯрда, ки ба асо така мекунанд НЛО – беморе, ки дар кома аст; гӯшҳо – фонендоскоп (асбоб барои гӯш кардани шуш); шарманка - электрокардиограф (дастгоҳ барои сабти ЭКГ);

➤ Жаргони касбии соҳаи варзиш: спарринг - муборизаи тамринӣ – sparring; нокаут - яке аз натиҷаҳои имконпазири мусобиқаи бокс мебошад. Он аз он иборат аст, ки яке аз рақибон зарба мегирад, пас аз он ӯ пас аз ҳисоб аз 1 то 10 наметавонад муборизаро идома диҳад – knockout; свинг дар бокс - зарбаи канорӣ аз масофаи дур аст – swing;

➤ Жаргони касбии соҳаи бинокорӣ: директор - ота, миксер – бетоновоз, пробка - чопик, бача – ниппель, духтар – муфта, кӯдакон – коргарон, перф – перфоратор, гипса – гипсокартон, шайтон – ширеш, резина – сим, стояк – труба, шпатель - putty knife; шпаклевка (деворро бо моддаи махсус рост намудан) - filling cement; майна (фармони бардоштани бор бо крани борбардор); вира (фармони фаровардани бор бо крани борбардор) - heave ho!, прораб (сардори обекти сохтмон) - manager of the works ва ғайраҳо.

➤ Жаргони касбии соҳаи ронандагон: грелка – печка, дег – цилиндр, зенки – чароғи мошин, зону – наварди зонугӣ, липучка – шина, мослы – шишатозакунаки мошин, ручник – тормози дастӣ, рога – оинаи биниши қафо, сигналка – сигнализатсия, бабомобиль – зан-ронанда.

➤ Жаргони касбии соҳаи рӯзманигорон: пушка – микрофоне, ки ба камера насб шудааст, фактура – далелҳо, маълумоти боэътимод, агентҳо – шахсоне, ки маълумотҳои аҷоиб, ки касе наметавонад, аввалин шуда мегиранд, одамони хуб – шумораи зиёди одамони оддӣ ва монанди ин.

➤ Жаргони соҳаи компютер: чойник – истифодабарандаи бетачриба, шланг, шнурок – сим, юзер - истифодабаранда, админ – маъмур, азер – компютери ширкати Асег, бук - ноутбук ва ғайраҳо.

Аз рӯи таснифоти лингвистӣ табиати жаргонҳои касбӣ мухталифанд. Ду воситаи алоқамандкунии онҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

“1) воситаҳое, ки бо воҳидҳои умумиистеъмолии забон мувофиқат мекунанд ва асоси сохтори лексикӣ ва грамматикӣ жаргони касбиро ташкил медиҳад;

2) вожаҳои арготикӣ ва ибораҳо, ки қисман истилоҳоти махсуси забонии расман қабулшударо такрор менамояд, вале расман барои ифодаи ягон истилоҳот қабул нашудааст». [9, 68]

Мисолҳои дигарро бо жаргонҳои касбӣ меорем. Соҳаи сирк ё сиёсат: жонглорӣ – jugglery; соҳаи сиёсат: лоббизм – lobbying; соҳаи бонкӣ: қарз, кредит – credit; мафҳуми тиббӣ: склероз – sclerosis; соҳаи мошинсозӣ: резонатор – resonator; соҳаи роҳсозӣ: хишт – pentry sign; соҳаи полиграфия: загон (маводи иловагии ба чоп дохилкарданашудро мефаҳмонад) – enclosure; соҳаи заминдорӣ: сотих – one hundred square metres; доираи оилавӣ: хушдоман – mother-in-law, соҳаи рӯзноманигорӣ: анонс – announcement, инсерт – insert, прессуха – printed media, синхрон – synchrone, суфлер – prompter; жаргони касбии соҳаи бахрнавардӣ: анкерок (бочкачаи чубӣ) – breaker, cask, палуба (боми ошёнаҳо дар киштӣ) – deck, ботсман (шахси аз рутба аз ҳама калон дар киштӣ) – boatswain; ошпазон ва таббохон: пассировка (сабзӣ ва пиёзро дар рағани растанӣ дар тобаи чӯшон бирён кардан) – to fry, бланшировка (тез бо обичӯш обгардон намудани ягон озуқа) – blanch, провиант – озуқа – provisions; соҳаи ҳуқуқшиносӣ: прокурор (тарафи айбдоркунанда дар суд) – prosecutor, нострификатсия (ҳукми қонунӣ қабул намудани ҳуччатҳо дар бораи маълумот) – nostrification, адвокат (ҳуқуқшиносе, ки манфиатҳои айбдоршавандаро дар суд ҳифз мекунад) – lawyer, attorney; жаргонвожаҳои омӯзгорон: тест – test, ЕГЭ (имтиҳони ягонаи давлатӣ) – Unified State Exam.

Жаргони ҳарбӣ, ба мисли ҳама жаргонҳои дигар, пеш аз ҳама, давраи таърихӣ дар он истифодашавандаро инъикос мекунад. Азбаски қувваҳои мусаллаҳ намунаи ҷомеаи муосир аст, жаргонҳои ҳарбӣ инъикоси бевоситаи падидаҳои иҷтимоӣ мебошанд. Масалан: танбал – lazybones – шланг (лентяй, бездельник); танбали гузаро – unique idler – гофрированный шланг (редкостный бездельник); пайтоба – puttee – потники (портянка); қошук – весло – spoon (ложка столовая); дари даромад ба қисми ҳарбӣ – passageway – взлетка (центральный проход в казарме) ва ғайраҳо.

Жаргонҳои ҳарбӣ жаргонҳои касбии қувваҳои мусаллаҳ мебошанд. Барои кӯтоҳ ифода намудани ашё ва лавозимотҳои артиш, амалиётҳои ҳавоӣ ва баҳрӣ, сарҳадӣ ва дохилӣ, инчунин барои осонии муошират дар гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ мушаххас ва мансубият ба он хидмат мекунад. О.Захарчук дар тадқиқоти худ қайд мекунад, ки «қариб ҳамаи жаргонҳои ҳарбӣ тобиши манфӣ доранд. Ҳамзамон, таснифи жаргонҳо хоҳиши хизматчиёни ҳарбиرو барои муттаҳид кардани иншооти касбӣ бо иншооти осоишта нишон медиҳад ва ба ин васила муқовимати хидмати ҳарбӣ ва ҳаёти осоиштаи шахрвандиро осон мекунад». [7, 6]

Дар жаргонҳои сарбозон – ба мисли дигар намудҳои арго – хусусиятҳои давраи таърихӣ, ки дар он истифода мешавад, ногузир инъикос меёбанд. Агар артиш то андозае намунаи ҷомеа бошад, пас вожаҳои, ки ба артиш дахл доранд, оинаи артиш аст. Ба жаргонвожаҳои ҳарбӣ: поребрик (зинапоё) – step, бушлат (курткаи мохутии ҳарбӣ) – pea jacket, весло (туфанг, милтиқ) – gun, спецназ (отряди амалиёти махсус) – special mission unit, гауптвахта – cooler, Чмо – Части материального обеспечения – қисмҳои таъминоти моддӣ – Parts of material support (аз ин рӯ, «чмошники» – нишони таҳқиромези кормандони ин бахшҳо дар соҳаи ҳарбӣ) ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Оғози ташаккули жаргонҳои ҳарбии Русия, тибқи андешаи В.П. Коровушкин, давраи ҷангҳои Русия ва Туркия (1686-1713) ва Ҷанги Шимол (1700-1721) мебошад: датъ карачун – марг омадан – give an end, death, девона – пушка, тӯб, ядрои туп – cannon, бод сар додан – паррондан – to shoot, бантик – мукофот – prize, калонкулоҳҳо – сардорон – leaders, понтировка – фахр кардан – to praise. Баътар дигар жаргонҳо арзи вучуд намуданд: дентист – dentist – афсари занозаникунанда, ҷанговар, яҳудии Шарқ – чинӣ – Eastern Jew, калламуши қисми ҳарбӣ – роҳбари афсарони хушкигарди баҳрӣ – leaders of the marines, лисел – як навъи либоси ғайрирасмӣи маллоҳ – stunsail, молиш додан – ба сару рӯй задан, фендрик – гардемарин, назоратчӣ – fendrik, цугундер – гауптвахта, боздоштгоҳи ҳарбиён – put smb. under restraint, тозакунии дандонҳо – занозанӣ – to fight, мех – ситора дар пагон – star on the pagon ва ғайраҳо. [8, 76-81]

Чанги Афғонистон офариниши вожаҳои соҳаи ҳарби ро фаъолтар кард: демобилизатсияи номуайян - бессрочный дембель – марг - death, қабри бародарӣ - братская могила – хандақ - trench, рӯҳ – дух – душман - енему, керосинка - чархболи Ми-6 - chopper, helicopter, хонаи гурба - кошкӣи дом - хобгоҳи занона – female hostel, рафиқ - сарбози афғон - mate, чекушка – дӯконе, ки дар он маҳсулотро бо чекҳоро мефурӯшанд) - shop, лолаи сӣёҳ - чернӣи тюльпан - ҳавопаймое, ки мурдаҳоро мебарад - plane, шайтон-труба, труба – оташпартоӣ (огнемёт) реактивӣи аскарони хушкӣгард - flame-thrower ва ғайраҳо. Жаргонвожаҳои ҷавонон яке аз падидаҳои лингвистӣи мебошад. Олимон қайд мекунамд, ки ҳар як насл забони худро дорад ва жаргони ҷавонон асосан дар байни ҷавонони шаҳр маъмул аст ва истеъмоли он дар давраи ба ном “гузариш”, яъне наврасӣ - синни 13-14 то синни 22-25 солагӣ бештар аст. Жаргони ҷавонон бо дашном ё лексикаи ғайринормативӣ (ғайримеъёрӣ) ҳеҷ рабте надорад. Калимаҳои дашномдӣҳӣ ба назари наврас дар ин давра хеле ҷолиб менамоянд, гӯё ки ин сифатҳои калонсолӣ бошанд. Ба фикри наврасон истифодаи лаънат, дашном ва жаргонизмҳо онҳоро дар ҷаҳми ҳамсолонашон “хеле обрӯманд” нишон медиҳанд, ҳол он ки баъзан онҳо маънои аслии ин калимаҳоро намефаҳманд. Хусусиятҳои барҷастаи жаргонҳои ҷавонон ҷунинанд: 1) истифодаи фаъол, 2) ошкорбаёнӣ, 3) гузариши осон ба забони гуфтугӯи табақаҳои гуногуни аҳоли, 4) фаровонӣи иқтибосот (иқтибосот аз забони англисӣ) ва жаргон, ки дар асоси решаҳои англисӣ сохта шудаанд (шӯзи – “пӯйафзол” - shoes, прентӣи – “волидайн” - parents, мэн - “мард” - man). Калимаҳои жаргонӣи дар байни наврасон истифодашаванда: “тормоз” – ноқисуақл – retarded; “дибил” – беақл, камақл – moron; “гаврик” - teen-ager - кӯдакон; “чикса” – girl - духтар; “чувак” - guy - бача; “клубешник” - club - клуб; “дискач” - disco club - дискотека; “база” - disco club flat - хучра, манзил; “предки” – ancestry - гузаштагон, ниёгон, волидон; “потресать” - crackle - гуфтугӯ кардан; “уматово” – excellent - аъло; “отпаднӣи” - perfect - аҷоиб; “шмотки” - clothes - либос; “прет” – to like - бисёр маъқул шудан, хеле писанд омадан аст.

Дар истифодаи фаъол будани жаргонвожаҳои ҷавонон аз омилҳои иҷтимоӣи лингвистӣи вобаста аст:

- лаҳҷаи ҷавонон дар муҳити донишҷӯӣи васеъ паҳн шудааст, зеро он имконият медиҳад, ки байни мусоҳибон тамоси ғайрирасмӣ бо қолабҳои мансуб ба мақоми муайяни иҷтимоӣ барқарор шавад, барои ифодаи манфиатҳо, идеалҳо, ниёзҳо ва ғайра мусоидат мекунад;

- ҷавонони аз 14 то 26 сола категорияи фаъолтарини истифодабарандагони жаргонвожаҳои мазкур мебошанд;

- қисми зиёди ҷавонон нисбати жаргонвожаҳо бетарафанд, вале истифодаи жаргон дар байни ҷавонон қисми ҷудонопазири захираи луғавӣи онҳо аст: хит кардам – фаҳмидам - understand, сарам вайрон шуд – қаҳрам омад – become angry, ҷанг бардоштан – ғавғо бардоштан – to cry, клет шуд - вайрон шуд - become worthlessness, сарам дурак шуд – сарам гаранг шуд – to confuse, гапаш шамоли барин меғузарад – гуфтаи шахсеро бечунучаро иҷро мекунамд – to do everything immediately;

- вожаҳои жаргонӣи омӯхташаванда ҳангоми муоширати ҷавонон дар мавзӯҳои афзалиятнок амал мекунамд: ҷака парто – даст деҳ – to agree fully, хонаро ба сар хуч кардан – шӯру ғавғо бардоштан – to make a noise, психоват кардан – ба ғазаб омадан – to be furious; полни рост – пурра, бо тамоми қувва, ҳаматарафа- fully, ақуна матата – ҳаматарафа хурсандӣи кун – don't worry be happy;

- дараҷаи истифодаи жаргонизмҳо, инчунин хусусияти луғавӣи онҳо дар нутқи ҷавонон аз ҷанбаҳои гуногуни вазъияти коммуникативӣи вобаста аст. [1, 7]

«Моҳияти лингвистӣи ҳамаи ин намудҳо як аст: бозӣ бо вожа ва ба калима, маҷозикунонӣи маъноҳои вожагӣ бо мақсади созмони ифодаи забонӣи воситаҳои экспрессивӣи ва тобишҳои эмотсионалӣ мебошад». [9, 76]

Сабабҳои истифодаи жаргон дар нутқи ҷавонон ҷунинанд:

- 1) барои ба даст овардани мавқеи муайяни иҷтимоӣ дар гурӯҳ дар асоси қабули арзишҳои иҷтимоӣи ва нравст.;

- 2) барои ҳаловат бурдан ва дилхушӣ;

- 3) барои нишон додани доногии худ;
- 4) бо мақсади гурез аз такрори калимаҳои ҳаррӯзаи забони адабӣ, майл доштан ба нутқи бештар экспрессивӣ;
- 5) барои ҷалб кардани таваҷҷӯҳ ба шахсияти худ;
- 6) барои бой кардани забон, додани саҳеҳии лексикӣ ба баъзе падидаҳо ва ашёҳо;
- 7) Барои қайд карда гузаштани шомил будани худ ба ягон мактабе, хунаре, касбе, барои доштани алоқа бо ин гурӯҳи иҷтимоӣ;
- 8) Ба вазифаи махфӣ нигоҳ доштани чизе;
- 9) Барои созмон додани нутқи худ.

Жаргонвожаҳои нашъамандон маҷмӯи воҳидҳои луғавию фразеологист, ки дар нутқи одамоне истифода мешаванд, ки маводи мухаддирро истифода ва паҳн менамоянд, барои ифодаи ҳиссиётҳо ва ҳолатҳои инсон, тарзи истехсол ва истифодаи маводи мухаддирро омӯхтан ва ғайра истифода мебаранд. Роҳҳои асосии ташаккул ва сохтори жаргонҳои тоҷикӣ ва англисии нашъамандон метафора ва метонимия мебошанд. Жаргонҳои тоҷикӣ ва англисии нашъамандонро фитонимҳо, зоонимҳо, соматизмҳо дар заминаи метафоризатсиякунонӣ ташкил медиҳанд. [10, 37-45]

Лаҳҷаи нашъамандон - дар давраи шӯравӣ бо паҳншавии нашъамандӣ пайдо шудааст. Интиқолдиҳандаи асосии ин намуди жаргонвожаҳо ҷавононе буданд, ки ба маводи мухаддир майл доштанд. Баъзе калимаҳо аз лаҳҷаи нашъамандони англисзабон гирифта шудаанд.

Жаргони нашъамандон, ки аз рӯи принципи мавзӯӣ аз як қатор гурӯҳҳои лексикӣ-мавзӯӣ иборатанд:

1. Номгузори нашъамандон - names of drug addicts: нашъаманд – addict, abuser, drug addict, junkie, freak, narcomaniac, junky, drug user, druggie, hophead, hoppy, needle man, schmecker, snowbird;

2. Номи маводи мухаддир ва моддаҳои психотропӣ / names of drugs and psychotropic substances: druggy – нашъа, dirt - чирк – ‘героин’, plague - чума – тоун, бало – ‘кокаин’, bane - захр - 'номи маъмули нашъа', killer - қотил – ‘марихуана, фенилциклидин’, thunder – раъду барқ – ‘героин’, нашъа - баргҳои хушкшуда, болопӯшаҳои гулдор, болои пояҳои бангдона, ки барои тамоку истифода мешаванд - anasha - dried leaves, flowering tops, the tops of cannabis stalks used for smoking, кайф - номи умумии доруҳо - buzz - the general name of drugs, grass – marijuana - 'нашъа', dope - 'нашъа';

3. Ашёи хом / raw material: cannabis – кӯкнор, нашъа, hocus – фиреб додан, гаранг кардан – ‘опиум, марихуана’, ҳероин маводи мухаддирест, ки аз морфин гирифта шудааст; аз морфин зиёдтар захрҳо дорад - heroin is a drug derived from morphine; contains more poisons than morphine.;

4. Тавсифи ҳолати нашъамандон пас аз истеъмоли маводи мухаддир / description of the drug addict's state after taking narcotics: paradise – биҳишт - a place or state of complete happiness, courage pills – ҳабҳо барои далерӣ – ‘героин’, joy juice – афшураи хурсандӣ – ‘депрессант’ - a vivid emotion of pleasure;

5. Истилоҳоти анатомия ва номи бемориҳо аз истеъмоли маводи мухаддир / anatomical terms and diseases carried by drug using: эйфория (табъи болида, рӯҳияи баланд) - buzz - euphoria (cheerful, high spirits), микдори зиёд, передозировка - микдори зиёди маводи мухаддир истеъмолшуда, ки бо марг анҷом меёбад - overdose - drug overdose which ends with death;

6. Амалҳои истифодаи маводи мухаддир / actions when using drugs: паровоз, тепловоз - номи тартиби даҳон ба даҳон барои дамидани дуд - locomotive - the name of the mouth-to-mouth procedure for blowing smoke, ба сӯзан ништастан - ба истеъмоли маводи мухаддир тавассути рағҳои хунгарди нашъаманд - get on a needle - addicted to intravenous drug use;

7. Ашё ва дастгоҳҳо барои истеъмоли маводи мухаддир / things and accessories for using drugs: машина (машинка) – сӯзандору - machine (machine) - syringe, дорухона - асбобҳо ва моддаҳои зарурӣ барои истехсол ва идоракунии доруҳо - pharmacy - the necessary tools and substances for the manufacture and administration of drugs.;

8. Меъёрҳо, воҳидҳо ва дастгоҳҳо барои чен кардани доруҳо / drug doses, measurement and instruments: мукааб - 1 мл маҳлули дору барои истеъмоли дар рағҳои хунгард - cube - 1 ml of drug solution for intravenous use, экспонат, намоишгоҳ - озмоиши маводи мухаддир - exhibit - drug trial;

9. Табобат ва бас намудани истифодаи маводи мухаддир / treatment and stop using drugs: демоліш - нест кардан – ‘крек’, бутадіонка - burn exaddict, салиби сурх - graduate, таъмир тахти рақами 5 - kick. [10, 80-89]

Жаргонҳои ҷиноятӣ ин як низоми ибораҳо ва истилоҳоте мебошанд, ки аъзои гурӯҳи ҷиноиро ҳамчун як қисми алоҳидаи ҷудогонаи ҷомеа муайян мекунад. Шартан жаргонҳои ҷиноятиро ба се гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст:

- жаргонҳои маъмули ҷиноӣ, ки ҳам ҷинояткорони касбӣ ва ҳам ҷинояткорони оддӣ истифода мебаранд (кормандони соҳаи хизматрасонӣ, ки барои авбошӣ маҳкум шудаанд ва ғ.);

- жаргонҳои махсуси дуздон, ки ба «касбҳои» махсуси ҷинояткорон хосанд: шулерон, наштамандон, кисадуздон, тамаъҷӯён ва ғайра;

- жаргонҳои маҳбусон, ки гурӯҳи ҷинояткорон асосан дар ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ ва ҳабс истифода мебаранд.

Вазифа ва ё мақсади аввалиндараҷаи истифодаи жаргонвожаҳо маҳфӣ нигоҳ доштани маълумоти муҳим, рамздиҳии ба худ хос ва шинохтани “худиро” ва фарқ кардани “беғонаҳо” буд. Ин вазифаи “забони маҳфӣ” дар муҳити ҷиноятпешагон ҳамчун нутқи элементҳои асосии – шахсоне, ки кирдору рафтори онҳо ба меъёрҳо ва қоидаҳои рафтори одамон дар ҷомеа, дар ҳаёти ҷамъиятӣ мувофиқат намекунад, нигоҳ дошта мешуд ва “арғои дуздон” ном дошт. Мо аз фарҳангҳои жаргонвожаҳо боз чунин мисолҳоро низ пайдо намудем: академик - academician - an experienced criminal, authority, академия - academy - prison, thieves’ school, аквариум - ҳабсхона - aquarium - preliminary detention cell, амбал - одами калонҷусса - kingpin - the most important person in a group or organization, антрацит - anthracite – cocaine, артист - artist - swindler, cheat, банкир – ҷаллоби асосии маводи мухаддир - banker - major drug speculator ва монанди инҳо. [14]

Ҳамин тариқ, жаргон қисми ҷудонашавандаи забони мо шудааст ва бе истифодаи он мо нутқи худро тасаввур намекунем. Он ба андозае як чизи лозимӣ ва зарурӣ гардидааст, ки нутқи мо бе он гӯё ки “нокулай”, “печдарпеч” мешавад ва ба гуфтаи ихтисосмандони соҳаи забоншиносӣ жаргон дар ояндаи наздик устувор ба забони мо дохил мегардад. Илоҷи аз ҳамин гуна алфоз ҳалос шудан баланд бардоштани сатҳи фарҳангии ҳар як соҳибзабон аст. Тарбияи солим, маданияти олии соҳибзабонон дар навбати худ ҳусни баланди нигориш ва гуфтори оноро ба вучуд меоваранд.

АДАБИЁТ

1. Арустамова А.А. Современный молодежный сленг и особенности его функционирования (на материале речи студентов Республики Адыгея). // А.А. Арустамова. – Майкоп, 2006. - 26 с.
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка: Учебник (на английском языке). Изд. 3-е. // И.Р. Гальперин. - М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 336 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1985. - 356 с.
4. Дададжанова И. Б. Сопоставительный анализ демографической лексики в английском и таджикском языках: дисс. ... канд. филол. наук. // И. Б. Дададжанова. - Душанбе, 2011.- 262 с.
5. Даниленко В.Н. Лингвистика перевода. // В.Н. Даниленко. - М., 1980. – 234 с.
6. Забони ҳозираи тоҷик. 1. Лексика. Мухаррири масъул Тоҷиев Д.Т. - Душанбе, 1981. - 102 с.
7. Захарчук О.А. Универсальные характеристики и национально-культурная специфика военного жаргона: дисс. ... канд. филол. наук. // О.А. Захарчук. – Челябинск, 2007. - 170 с.
8. Коровушкин В.П. Русский военный жаргон XVIII-XX вв. // В.П. Коровушкин. - Новый часовой. 1994. № 2. С. 76-81.
9. Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. Отв. ред. Ю. Д. Дешериев, АН СССР, Ин-т языкознания. // Л.П. Крысин. - М.: Наука, 1989. – С. 67.
10. Хасанова Н.Ф. Лексико-фразеологическая репрезентация наркомании как антиценности (на материале русского и английского языков): дисс. ... канд. филол. наук. // Н.Ф. Хасанова. - Казань, 2013. – 26 с.

Сарчашмаҳои лексикографӣ

11. Байрамова Л.К. Словарь русского и английского жаргона наркоманов: словарь антиценностей. // Л.К. Байрамова, Н.Ф. Халиуллова. – Казань: Центр информационных технологий, 2009. – 196 с.
12. Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1990. - 683 с.
13. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г. Большой словарь русского жаргона. // В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина. -

ГУРҶХАНДИИ ЖАРГОНВОЖАҶО ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Жаргон аз калимаи фаронсаӣ гирифта шуда маъноаш “забони ҷиноятпешагон” буда аз забони қадимаи галлию романӣ *gargone* – гап (болтовня) гирифта шудааст ва он фонд, таркиби луғавӣ ва грамматикаи ҳоси худро надорад. Арго гуфта забони шартiero меноманд, ки ба гурӯҳи алоҳидаи ҷамъият ҳос буда, аз забони гуфтугӯӣ ва адабӣ фарқ мекунад. Онро гурӯҳи махсуси ҷамъият – мактаббачагон, донишҷӯён, варзишгарон, ҳунармандон, ҳарбиён, дуздон, киморбозон истифода мебаранд. Арготизмҳо ҳам ба монанди жаргонҳо фонд, таркиби луғавӣ ва грамматикаи ҳоси худро надоранд. Мо жаргонвожаҳоро дар забонҳои муқоисашаванда зеро таҳлил гирифта аз рӯи маъно ва соҳаи истифодабарӣ ба таври зер гурӯҳбандӣ намудем: 1) жаргонвожаҳои касбӣ, 2) жаргонвожаҳои ҳарбӣ, 3) жаргонвожаҳои ҷавонон, 4) жаргонвожаҳои нашъамандон, 5) жаргонвожаҳои ҷиноятӣ ё ҷиноӣ.

Калидвожаҳо: вожаҳо, захираи луғавӣ, забон, забоншиносӣ, жаргонвожаҳо, арго, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

CLASSIFICATION OF JARGONS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Jargon comes from the French word meaning “the language of criminals”, and comes from the ancient Gallo-Roman language “gargon” - speech (chatter) and does not have its own foundation, lexical structure and grammar. Argo is a conventional language that is characteristic of a certain group of society and differs from the spoken and literary language. It is used by a certain group of people in society - schoolchildren, students, athletes, artisans, soldiers, thieves, players. Argotisms, like jargons, do not have their own fund, lexical structure and grammar. We analyzed the jargons in Tajik and English languages and classified them according to their meaning and sphere of their usage as follows: 1) professional jargons, 2) military jargons, 3) youth jargons, 4) drug addicts jargons, 5) underworld jargons.

Keywords: words, vocabulary, language, linguistics, jargons, argo, English, Tajik.

КЛАССИФИКАЦИЯ ЖАРГОНИЗМОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Жаргон происходит от французского слова, означающего «язык преступников», и происходит от древнегалло-романского языка гаргон - речь (болтовня) и не имеет собственного фонда, лексической структуры и грамматики. Арго - это условный язык, который характерен для определенной группы общества и отличается от разговорного и литературного языка. Его использует определенная группа людей в обществе - школьники, студенты, спортсмены, ремесленники, военные, воры, игроки. Арготизмы, как и жаргоны, не имеют своего фонда, лексической структуры и грамматики. Мы проанализировали жаргонные слова на сопоставляемых языках и сгруппировали их в соответствии с их значением и сфере употребления следующим образом: 1) профессиональный жаргон, 2) военный жаргон, 3) молодежный жаргон, 4) жаргон наркоманов, 5) жаргон преступного мира.

Ключевые слова: слова, лексический запас, язык, лингвистика, жаргоны, арго, английский язык, таджикский язык.

]

Сведения об авторах: *Дададжанова И.Б.*, кандидат филологических наук, доцент, кафедры английского языка и сравнительной типологии, факультет языков Азии и Европы;

Хасанова З.М., магистр 2-го курса специальности английский-таджикский факультет языков Азии и Европы.

Information about authors: *Dadadzhanova I.B.*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of English and Comparative Typology, Asian and European Languages Faculty,

Hasanova Z.M., 2nd year Master, English-Tajik specialty, Asian and European Languages Faculty

ТАЛМЕҶОТИ ИСЛОМӢ ДАР “ҲАДИҚАТ-УЛ-ҲАҚИҚАТ”И ҲАКИМ САНОИИ ҒАЗНАВӢ (ДАР АСОСИ БОБИ I-V “ҲАДИҚАТ-УЛ-ҲАҚИҚА ВА ШАРИАТ-УТ-ТАРИҚА”)

Худойдодов И.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти форс-тоҷик дар асрҳои IX-XI мелодӣ дурахшонтарини марҳалаҳои тоърихи меънаӣ. Пайванди забон ва адабиёт дар ҳаққ замонӣ дигар ба дараҷаи давраи ҳокимияти Сомониён, аз ҷунин густурдагӣ ва паёмадҳои сарнавиштсози иҷтимоӣ таърихӣ бархурдор нашудааст, аз оинаи таърихӣ бо шукуҳи ин миллат бар ҳар фарди дурандеш ин воқеият пайдост, ки пояҳои шеър адаби форсӣ-тоҷикӣ дар ин давра бунёд ниҳода мешуд, ҳунари шоирӣ ва адабӣ пеш аз ҳама, арзиши миллии пайдо карда, талошҳои

пайкорхое дар риштаи адабиёт ва дунёи ҳунар ба ҷавлон омад. Умарои Сомонӣ бо дарки амиқу дурусти ин матлаб, кафолати ҳастӣ ва истеҳкому устувории давлати худро бар сиёсати фарҳангустар ва пуштибонӣ аз аҳли қалам медонистанд. Масъалаи назму шеър ва ё хушгуфторию хушбаёнӣ дар миёни ҳамаи миллатҳои ҷаҳон дида мешавад, аммо дар ин замина миллати тоҷик (форсӣ-дарӣ) дар ҷойгоҳи намоён қомат барафроштааст. Шоирони машҳур, дар тӯли таърих монанди Рӯдакӣ, Асадии Тусӣ, Фаррухӣ, Манучехрӣ, Хоқонӣ, Анварӣ, Ҳаким Саной, Аттор, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камол, Ҷомӣ ва дигарон баёнғари ин гуфтаҳо ҳастанд.

Асари бузургтарин ва муҳимтарини Ҳаким Саной «Ҳақиқат-ул-ҳақиқа» мебошад, ки бештар аз даҳ ҳазор байт буда, масъалаҳои фалсафӣ, иҷтимоӣ, илмӣ, динӣ, ирфонӣ ва адабиро дар бар гирифтааст. Ин асар аз ҷумлаи шоҳкориҳои назми форсӣ шинохта шуда, нахустин асари бузурги назмӣ дар ирфон ва тасаввуф мебошад. Аз ин ҷиҳат Саноиро асосгузори назми ирфонии форс- тоҷик хондаанд. Девон ё худ куллии ашъори Саноиро дар Эрон Мазоҳири Мусаффо, Мударрисии Разавӣ асосан ба таъъ расонда буданд. Мударрисии Разавӣ дар таъъу наشري осори Саной, бахусус «Ҳадиқа» заҳмати зиёд кашидааст, маснавии «Ҳақиқат -ул- ҳақиқа» -аш дар адабиёти ҷаҳонӣ макоми хосро соҳиб шудааст. Ҳаким Саной мутабиқи ривоёти комил китоби худро ба форсӣ “Фаҳринома” ва ба арабӣ “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шариат-ут-тариқат” меномад. Се вожа шариат, тариқат ва ҳақиқат дар унвоне, ки шоир худ барои китоб баргузида аст роҳнамои расидан ба ҳаракати меҳварҳои мухталифи китоб аст. Китоб дорои 10 боби машҳур буда, бо абёте дар боби тавҳид ва маърифати Ҳақ Таоло оғоз мешавад. Ин оғоз бо мухотиба ва гуфтугӯе бо ӯ (ҳақ) лаҳни дигаргун мепазирад. Ишора ба сӯи номҳои бузурги Парвардигор, зикр теъдоде аз сифот ва ишора ба сунъ ва феъли ӯ, бо офарин бар офаринанда ва яқтои ҷаҳон ҳамроҳ мешавад. Ин боб фарогири 84 фасл буда, дар онҳо бештар талмеҳоти динӣ-ирфонӣ дида мешавад, Фасли «маърифат» абёте дар боби аҷз одамӣ дар шинохти Худовандро дар бар дорад ва фаслҳои «танзиҳ» ва «тақдис» хабар аз навъи нигоҳи ҳақимонаи шоир ба Парвардигор дорад. Пас аз бахши маърифат ва тавҳид пуёи китоб оғоз мешавад, фаслҳои талаб, дараҷот, ҳидоят ва муҷоҳидат роҳ ҳаракат ба сӯи шоҳроҳи (ҳақиқат)ро, ки дар интиҳои он матлуб аст, нишон медиҳад ва тариқи гом ниҳоданро зудудани оинаи дил медонад. Фасл дар бораи феъли Илоҳӣ бо абёте дар мавриди шиносндагон идома меёбд. Тавсифи ошиқони илоҳӣ ва ҷонбозони тариқи вай дар абёти 210 то 230 китоб омадааст, ки дар он талмеҳот ва ишора ба номҳои шахсиятҳои таърихӣ, орифону бузургони мазоҳибу масолик, ки бо ягон ҷиҳати хислату рафтори худ шӯҳрат ёфтаанд бо лаҳни ваъз ва андарзи шоирона дар поёни фасл думбол мешавад. Фусули китоб бо унвонҳои «таълими солиқ», «таваккул», «қидмат», «ибдоъ», «каромат», «фақр», «бениёзӣ», «тазарруъ», «адам», «шукр», « қаҳру лутф», « илм», «ризқ», «муҳаббат», «таҷрид», пай гирифта мешавад. Пас аз он силсила фусуле дар бораи каломии Илоҳӣ ва Қуръон меояд, ки дар онҳо талмеҳот ва ишора ба он оёту аҳодис, ки дар онҳо дар бораи ягон воқеа ё саргузашти паёмбарону афроди маъруфи асотири исломӣ ва арзиши гуфтори Илоҳӣ аст дида мешавад. Сохтори ин фусул шабоҳати фавқулодае бо фусуле бо ҳамин унвон дар китоби «Эҳёи улум-уд-дин»и Ғазолӣ дорад. Зикри «Ҷололи Қуръон», «Сирри Қуръон», «Эъҷози Қуръон», «Ҳидояти Қуръон» зикри « ҳуҷҷати Қуръон» ва тилолату симои он ном унвонҳои фусули “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат” ҳаминавр «Эҳёи улум-уд-дин»и Ғазолӣ аст. Пас аз фасли Қуръон, фасле дар бораи Одам алайҳиссалом нахустин инсон ва паёмбар меояд ва аз анбиё ва мурсалин ба таволи ёд мешавад то инки Саной ба давраи фатрат мобайни Исои мсеҳ ва Муҳаммад(с) таваҷҷуҳ мекунад ва ба тарсиму талмеҳи вазъи ҷаҳон ва ҷаҳонӣён дар ин замон мепардозад ва пас аз он ворида наъти Набии Акрам(с) мешавад. Пас аз он фасле дар боби меъроҷи Ҳазрат месарояд, ки баъд аз ӯ чун суннати мавриди таваҷҷуҳи баъзе шоирон чун Низомӣ, Аттор ва Саъдӣ қарор мегирад. Аз байти шумораи 1748 фасл дар ситоиши илм ва олим ва талаби илм меояд, ки то шумораи 1906, ки фасли ситоиши ақл ва оқил ва маъқул аст идома меёбд ва пас аз абёте талмеҳ дар васфи пир, гуфтугӯи пир ва Саной оғоз мешавад, ки ёдовари мулоқоти “Ҳай ибни Яқзон” қаҳрамони нахустин достони рамзии форсӣ бо солиқ аст, ки ин

навиштаи Ибни Сино буда дар тайи он солик бо пир дидор мекунад ва байн ин ду пурсишҳо ва посухҳое раду бадал мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки то имрӯз дар илми адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба Ҳаким Саноии Ғазнавӣ кори зиёде анҷом дода нашудааст, магар дастовардҳои ҷузъӣ, ки аз ҷониби ашхоси ангуштшумор бо ҷустуҷӯи заҳматангез ба назар мерасад. Ҳақиқатан, як сабаби масъалаи мазкур сиёсати ҳукумати Шӯравӣ буд, ки давлатдориаш бо андешаҳои ин мутафаккири андешманд дар тазод буд. Ҳоло, бо фазлу бахшиши Парвардигор, ки истиқлолиятро насиби мо гардонид ва дар ин заминаи эҳёофар умед аст, ки мероси бо шукуҳу шаҳомати ин миллати эҷодсиришт дубора созу навои ҷаҳонгир мезанад. Ин ҷо саъйи иҷмолие доир ба санъати талмеҳ, аниқтараш, талмеҳоти исломӣ дар “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат” - и Ҳаким Саноии Ғазнавӣ ёдоварӣ мешавад, аз баски шеър худ қисмате аз дониш буда ва дониши хуб аст, пас донишмандони хуб шеъри хуб гуфта метавонанд. Ҳаким Саной аз он донишмандонест, ки хеле зебо ва хуб аз анвои санъатҳои адабӣ кор гирифта ва дар эҷодиёти худ истифодаҳои фаровоне кардааст. Шояд дар масъалаи улуми адабӣ пас аз Ҳамоса яке аз олитарин навъи адабӣ бадеияти адабӣ бошад, ки дар он санъати талмеҳ ҷойгоҳи намоёнро ишғол намудааст. Талмеҳ дар луғат ба гӯшаи чашм ишора кардан, нигоҳи сабук кардан ба сӯи чизе аст. Дар истилоҳи илми бадеъ ишорат кардан дар калом ба достони маъруф ё овардани истилоҳоти нучум ва ғ.. ё дар каломи худ овардани ояи муборақ, ё ҳадиси шариф, ё воқеа, ё масал ё шеъри машҳур ҷунон ишора шавад, ки калом бо алфози андак бар маъноии бисёр далолат кунад ва ҷун шоири ҷунон созад, ки алфози андаки ӯ бар маъноии бисёр далолат кунад, онро талмеҳ хонанд ва ин санъат дар назди балеғон писандидатар аз итноб аст ва маъноии балеғат он аст, ки он чи дар замири бошад, ба лафзи андак, бе он ки ба тамоми маъноии он ихлоле роҳ ёбад, баён кунад ва дар он чи ба бастии суҳан ниёз афтад, аз қадри ҳоҷат дарнагузаронад ва ба ҳадди малол нарасонад. Дар хусуси истилоҳи “талмеҳ”, ки бархе аз муаллифони гузашта аз он ёдовар шудаанд ва онро дар баробари “талмеҳ” ба кор бурдаанд, ба назари мо андешаи Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ ҷолиб менамояд, зеро лафзи “талмеҳ”, ки дар луғат ба маъноии намакин кардани таом аст, дар урфи шуаро байтест, ки дар он “малоҳате ва зарофате бошад”. Вале вазифаҳои талмеҳ хеле фарохтар аз он аст. Аз ҷониби дигар, истифодаи лафзи “талмеҳ” дар нисбати санъати мазкур хеле маъмул гаштааст ва дар навиштаҳои муҳаққиқони мутааххир корбурди “талмеҳ” хеле кам ба назар мерасад. Донишмандони илми бадеъ талмеҳро аз лиҳози маншаву сарчашмаи пайдоиш ва мансубияти он, ба ҷанд навъ ва оини миллатҳо тақсим намудаанд:

- 1-талмеҳоти эронӣ
- 2-талмеҳоти сомӣ
- 3-талмеҳоти ҳиндӣ
- 4-талмеҳоти юнонӣ

Ҳамчунин онҳоро низ дар маҷмӯъ ба ду гуруҳи бузург талмеҳоти Ҳамосӣ ва ғиноӣ ҷудо кардан мумкин аст. Ин ҷо бояд хотиррасон намуд, ки дар шеъри форсӣ асосан талмеҳоти эронӣ ва сомӣ бештар ба назар расидаанд ва талмеҳоти юнонӣ ва ҳиндӣ хеле кам дучор мешаванд. Аз қарни 11 мелодӣ ба баъд дар баробари нуфузи Қуръони муқаддас ва таълимоти диниву мазҳабӣ, мақом ва ҷойгоҳи талмеҳоти эронӣ дар шеъри форсӣ коста ва талмеҳоти сомӣ мақоми аввалиндараҷа пайдо кардаанд. Ин ҷо бояд ёдовар шуд, ки талмеҳоти сомиро низ дар навбати худ ба ду даста- исломӣ ва арабӣ тақсим кардаанд, ки: Дастаи (1- марбут ба зикри ашхоси маъруфи давраи ҷоҳилияти араб аст. Дастаи (2- талмеҳоти исломӣ аст, ки вобаста ба мавзӯи таҳқиқи мост, ки марбут ба шахсиятҳои ислом ҷун Муҳаммад(с) ва ёрону саҳобагонӣ ўст ва ё вобаста ба таърихи Паёмбарони бани Исроил (исроилиёт) аст. Талмеҳоти исломӣ бо нуфузу иштиҳори ислом дар кишварҳои мусалмонӣ робита ва ҳамоҳангӣ дорад, зеро мусалмонони он кишварҳо ногузир буданд, ки аз таърихи дину ойин ва саргузашти бошукуҳи пайғамбарони худ, масоили марбут ба Қуръону тафсири он ва ғайра огоҳ шаванд. Дар заминаи тадвини таърихи ислом ва пайдоиши нахустин маҷмуаҳои тафосиру аҳодиси мубораки набавӣ ва имкони ошноӣ бо ақоиди соири мазоҳиб ва махсусан яҳуду насоро ва таълифи кутуби сафарнома ва ҷуғрофиё ва инчунин

ошной бо улуми юнонӣ ва ғайра ба таври кулӣ эҷоди фарҳанги васеъ ба миён омад, ки шоирон ва нависандагон табиатан ашхоси фарҳангсиришт буданд, ба таври табиӣ бо он ошной менамуданд ва дар навиштаҳои худ ба онҳо ишора мекарданд.

Абӯмансури Саъолобӣ нахустин шуда дар китоби худ “Самар-ул-қулуб фи-л-музоф ва-л-мансуб” чунин талмеҳот ва ишоротро риҷоли таърихиву динии исломӣ ва қасасу ривоёти мусалмонӣ ҷамъоварӣ намуд, ки минбаъд китобҳое монанди таълифи ӯ дастраси шуарои форсизабон низ мешуданд ва мутолиаи онҳо аз роҳҳои интишори фарҳанги исломӣ дар адабиёти форс-тоҷик маҳсуб мешуд. Ин санъат ҳанӯз дар осори нахустин гӯяндагони он дар аҳди Тоҳириёну Саффорӣён ва Сомониён ба назар мерасад ва бо итминони комил метавон гуфт, ки нахустин давлатҳои форсинажоди тоҳириёну саффорӣён ва шоирони аҳди онон Ҳанзалаи Бодғисӣ, Муҳаммади Варроқ, Муҳаммад ибни Васифи Сағзӣ, Муҳаммад ибни Мухаллад ва соири онон дар бунёди забону адаби форсӣ ва бедории милливу фарҳангӣ саҳми муассире гузошта буданд ва амир Яъқуб ибни Лайси Саффорӣ бори нахуст аз шуарои дарбори худ шеърӣ форсӣ гуфтанро дархост кард. Вале маҳз дар замони Сомониён ин наҳзати милли ва Худогоҳии мардуми форсизабон ба авҷи аъло расид, зеро мақоми давлатӣ гирифтани забони форсӣ дар ин аҳд тақозо намуд, ки осори илмиву адабӣ бо ин забон таълиф гардад, чун ҷомеа ба таълифи осори қадими худ эҳтиёҷ дошт. Дар ҳамин аҳд муаррихи форсинажод Абӯҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарир ибни Язид маъруф ба Табарӣ асари машҳури худ “Таърих-ур-русул ва-л-мулк”-ро ба анҷом расонид, ки онро вазири донишманди Сомониён Абӯалии Балъамӣ ба форсӣ гардонд. Бо қалами ҳамин Муҳаммад Ҷарири Табарӣ асари бузурги дигаре бо номи “Тафсири Табарӣ” таълиф шуд, ки он минбаъд на танҳо дар қаламрави Сомониён, балки дар тамоми олами ислом мақому мартабаи бузург пайдо кард. [8] Яке аз масоили марбут ба талмеҳот сабаби роҳ ёфтани он дар шеърӣ форсӣ мебошад ва бояд донист, ки сабаб омезиши миёни талмеҳоти эронӣ ва исломист ва дар ин кор ҳам нақши муаррихон ва муҳаддисони давраи аввал хеле бузург аст. Талмеҳот аз нигоҳи истифода дар анвои шеър низ яксон набуда, онҳо дар навъҳои гуногуни шеър вобаста ба анвои ҳуди талмеҳот истифода бурда мешаванд. Масалан, талмеҳоти эронӣ, ки бештар хусусияти ҳамосӣ доранд, дар қолаби маснавӣ (шоҳнома) ва маъмулан дар қасоид ба кор бурда шудаанд. Сабаби дар қасоид бештар истифода шудани талмеҳоти эронӣ бояд асосан мавзӯи мадҳӣ доштани онҳо бошад, зеро шоирон бештар дар ҳолати тарҷеҳӣ мамдӯҳӣ хеш уро бо шоҳону паҳлавонони Эронӣ қиёс мекунанд ва барои иғроқ дар шаҳомату бузургии онҳоро ба шоҳону паҳлавонони Эрон тарҷеҳ медиҳанд, чунончи Азракӣ мамдӯҳӣ худро бо Рустам қиёс мекунад ва мегӯяд:

Зи гурзи Рустам беш аст тозиёнаи ту,

Чунон ки найзаи Рустам туро кам аз сӯзан.

Бояд ёдовар шуд, ки талмеҳоти исломӣ низ бо вучуди бештар хусусияти ғиноӣ доштани худ дар маснавӣ ва қасоид бисёр ба назар мерасанд, ки намунаҳои равшани он “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шариат-ут-тариқат”-и Ҳаким Саноии Ғазнавӣ ва “Маснавӣ”-и Мавлавии Балхӣ аст. Вале талмеҳоти исломӣ дар ғазал, ки табиати ғиноӣ дорад, беш аз ҳама истифода бурда мешаванд, зеро ҳуди моҳияти ғиноии ғазал барои истифодаи талмеҳоти ғиноии исломӣ, эронӣ ё навъи дигар имкон фароҳам меорад ва риҷоли қиссаҳои ғиноӣ аз қабилӣ Лайливу Маҷнун, Фарҳоду Ширин, Юсуфу зулайҳо, Билқису Сулаймон ва соири онҳо беш аз ҳама дар ғазал истифода гардидаанд ва асосан ба хоҷири панду андарз омадаанд. Дар шакли қитъа низ то андозае талмеҳот дида мешавад, вале дар рубоиву дубайтӣ истифодаи онҳо хеле кам ба назар мерасад. Умуман, дар шеърӣ форсӣ тамоми анвои талмеҳот дида мешаванд, ҳарчанд ки дараҷа ва мақоми истифодаи ҳар як навъи талмеҳ дар шеърӣ форсӣ яксон нест, масалан:

-талмеҳоти эронӣ (зикри Рустам, Ковус, Ҷамшед, Фаридун ва соири онҳо)

-талмеҳоти исроиливу насронӣ (Мусо, Ҳорун, Юшаъ, Балъами Боъуро, Исо ва дигарон)

-талмеҳоти юнонӣ (Ҳермес ё Гермес, Афлотун ва ғайра)

-талмеҳоти исломиву арабӣ (зикри паёмбари ислом Муҳаммад (с), Умари одил, Алӣ ибни Абитолиб ва саҳобогон, Ҳотами Той, Нӯъмон ва ғайра.)

Ҳамин тариқ, талмеҳ санъати маънавии суҳан аст, ки дар он ба лаҳзоти мухталифи мазмуни устура, таърих, саргузашти афрод ва соири онҳо нигоҳи кутоҳ ва гузарое шуда, бо ҳамин таъмини маънии баланди байт ва шеърӣ он батаври мӯҷаз, бо истифодаи лафзи андак ба даст меояд. Метавон лаҳзоти зайлро зикр намуд, ки зимни талмеҳ ба онҳо ишора карда мешавад:

1-Ишора ба воқеаҳои таърихии исломӣ. Масалан, ҷанги Алӣ ибни Абитолиб дар деҳаи яҳудинишини Хайбар, саргузашти Абӯлаҳаб, ҳалокати Мансури Ҳаллоҷ, лаҳзоти ибратомӯзи зиндагии Пайғамбари ислом (с), саҳобогон, хулафои рошидин ва авлиёulloҳ, ки дар шеърӣ форсӣ ишраҳи зиёде ба онҳо карда шудааст. Масалан, дар байти зайли Ҳаким Санои Ғазнавӣ ба саҳобогони маъруфи Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва саллам- Абузар ва Салмони форсӣ, ки ба ростгуйи посой шӯҳрат доштанд, ишора меравад:

Сирри ин маънӣ надонӣ гирди ин даъво магард,

Рости Бӯзар надорӣ дӯсти Салмон макун.

2-Ишора ба номҳои шахсиятҳои таърихӣ, орифону бузургони мазоҳибу масолик, ки бо ягон ҷиҳати хислату рафтори худ шӯҳрат ёфтаанд. Аз ин қабил аст байти зерини Ҳоҷа Ҳофиз, ки дар он ба саргузашти орифи машҳур Мансури Ҳаллоҷ, ки ба сабаби фошофш гуфтани суҳанони “Анал Ҳақ” (Ман Ҳақ ҳастам) ба дор кашаи шуд ва ҷун рамзи пайдориву фидокорӣ дар роҳи ақоиди ирфонӣ шӯҳрат ёфт, ишорае карда шудааст:

Гуфт он ёр, к-аз ӯ гашт сари дор баланд,

Айбаи он буд, ки асрор ҳувайдо мекард.

3-Ишора ба қасасу ривоёти асотири ва саргузашти шахсиятҳои маъруфе, ки дар он қиссаҳо зикр ёфтаанд, аз зумраи Ҳоруту Морут, Ҳазрати Шису Нӯх, Яъҷучу Маъҷуч, Фиръавн, Қорун, Шаддод ва амсоли онҳо. Ҷунончи дар байти зерини Ҳаким Санои қиссаи Нӯҳи пайғамбар ва татвил (дарози) - и умри ӯ, ки панҷоҳ сол кам аз ҳазор сол буд, ишора кардааст:

Гар ҷӣ тирам ба зиндагонӣ ман,

Ту би бахшӣ бар ҷавонӣ ман.

Гар маро умри Сому Нӯх бувад,

Вар бақоям ҷу нафсу руҳ бувад.

Ин абёт аз боби сеюми “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шариат-ут-тариқат”и Ҳаким Санои аст, ки ҷунин унвон дорад: {Ғи мазаммати аҳлитгассуб ва насиҳат-ил-фариқайн ваффақа ҳумаллоҳу таъала}

4-Ишора ба истилоҳи нӯҷум, мусиқӣ ва умуман ба мусталаҳоти маъруфи улум, ки ягон ҷанбаи ибратбахш ва шоистаи таваҷҷуҳро дар бар доранд. Масалан, дар байти зайли Аёзии Сарахсӣ Суҳайл, ки яке аз дурахшонтарин ситораҳост ва дар қисмати ҷанубии осмон, яъне дар Яман шабҳо нурафшонӣ мекунад ва ба ин сабаб ба рӯи маъшуқа қиёс карда мешавад, ишора шудааст:

Ҷун аст моро ҳама мӯҷиз намой бе калим,

Ҷун Суҳайл ин ҷо ҳама шабҳо фурузӣ бе яман.

5-Ишора ба он оёту аҳодис, ки дар онҳо дар бораи ягон воқеа ё саргузашти паёмбарону афроди маъруфи асотири исломӣ ё эронӣ суҳан рафтааст. Масалан, дар байти зерини Камоли Хуҷандӣ мурод аз “Насийтул ҳута ва ма ансаниҳу иллашшайтону ан-азкураҳ” ишорае ба гуфтугӯе ду пайғамбари Бани Исроил Юшаъ ва Мӯсост, ки омадааст: Юшаъ гуфт: дар назар дорӣ, он ҷо, ки бар сари санге манзил гирифтем, ман он ҷо моҳиро фаромӯш кардам ва шайтон аз ёдам бурд ва шигифт он ки моҳии бирён роҳи дарё гирифт ва бирафт:

Аз “насийтал ҳут” агар ёдат ҳаст,

Ҳамчу он моҳӣ ба хизрӣ ошно.

Аз ин ҳама гуфтаҳо дар бораи талмеҳ метавон ба ҳулосе омад ва ба таври маҷмӯъ талмеҳро ба тариқи зайл таъриф намуд: Талмеҳ санаъти маънавии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва асосан шеърӣ он буда, аслан заминаи асотирии адабиёт аст ва ба василаи ишора ба

воқеоти таърихӣ, қасаси асотири, мусталаҳоти илми нучум, мусиқи номҳои орифони бузург, шахсиятҳои барҷастаи мазҳабӣ, оёту аҳодиси шомили саргузашти пайғамбарон, сухани ғўяндаро мўҷаз, мазмуни онро ҷолибу муассир ва баланду нишонрас менамояд ва муносибати ғўяндаро ба идеали ҷомеаи ӯ, рафтору кирдори инсонҳо муайян мекунад. Бояд гуфт, ки ин ҷо мавзӯи баҳси мо асосан баррасии талмеҳоти исломӣ дар “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шарият-ут-тариқат”-и Ҳаким Санои Ғазнавӣ аст, аз ин рӯ талош намудем, ки то андозае назари хешро дар бораи дараҷаи истифодаи ин навъ талмеҳот ибраз намоем. Маълум аст, ки интишори фарҳанги исломӣ дар адабиёти форсӣ асосан аз оғози қарни XI милодӣ ҷараён ёфт ва инро мо дар мисоли истифодаи талмеҳот низ ба вузӯҳ метавонем мушоҳида намоем. Чунонки дар саҳафоти қаблӣ зикр гардид, талмеҳоти шеърӣ форсӣ ба чандин навъ ҷудо мешаванд, ки аз анвои асосии онҳо талмеҳоти эронӣ ва исломӣ маҳсуб меёбанд. Ҳаким Саной дар тамоми навиҳои талмеҳ абёти фаровонро ба мерос гузоштааст. Вале ба хотири он ки гунҷоиши ҳамаи онҳо дар як мақола имкон надорад, мо ишораҳои ӯро аз мероси арзишмандаш “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат” ба таври мухтасар дар тамоми анвои талмеҳоте, ки вобаста ба мавзӯи мо аст, ёдовар мешавем. Иддаи бузурге аз талмеҳоти исломӣ марбут ба исроилиёт буда, дар онҳо зикри паёмбарону авлиёи яҳудӣ насоро аз қабилҳои Нӯҳ, Идрис, Иброҳим, Намруд, Мӯсо, Яқуб, Юсуф, Юшаъ, Довуд, Сулаймон, Исо, ва соири онҳо меравад, ки ин гуна талмеҳоти исломӣ дар “Ҳадиқа”и Саной бештар ба назар мерасад ва ин огоҳӣ аз пайғамбарони сомӣ нишона бар дониши бекаронаи шоир мебошад. Масалан, дар байти зерини Ҳаким Саной қиссаи Нӯҳи пайғамбар ва татвил (дарози) - и умри ӯ, ки панҷоҳ сол кам аз ҳазор сол буд, ишора кардааст:

*Ман зи нақди халифате дар ҳол,
Бидиҳам ҷумларо ҷавоби суол.
Гар маро умри Сому Нӯҳ бувад,
Вар бақоям чу нафсу руҳ бувад.*

Ин абёт аз боби сеюми “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шарият-ут-тариқат”и Ҳаким Саной аст, ки чунин унвон дорад: {Ғи мазаммати аҳлиттассуб ва насиҳат-ил-фариқайн ваффақа ҳумаллоҳу таъала.} Ҳаким Саной дар ин абёт ба суи Сом номе низ ишора кардааст, ки шарҳи он дар « Фарҳанги асотири » чунин омадааст :« Сом ибни Нӯҳро ҳафт писар буд, модари вай Амурийя аз насли Идрис алайҳиссалом, ки қавми Од аз насли ӯ мебошанд ». [5,501] Ин нукта дар « Фарҳанги ДеҳХудо » чунин зикр ёфтааст:« Сом ибни Нӯҳ : Номи писари бузурги Нӯҳ аст, ки бо ҳамсараш дохили кишти шуд ва аз тўфон раҳой ёфт. Наҷоди Сом ба ӯ мансуб аст. Сомӣ: мансуб ба Сом. Забонҳои сомӣ гурӯҳи забонҳои ба ҳам наздик, ки халқҳои сокин дар ҷануби Осиё ва Шимоли Африқо (арабӣ , суриёӣ , яҳудӣ ва ғ ... ». [3,192] Ин матлаб дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ » чунин омадааст:« Сомӣ: олӣ, олидараҷа, олимқдор » . [15,266] Ин байт бо дар назар гирифтани ин ки дар санъати талмеҳ талмеҳоти пурранг ҳуди исмҳо мебошанд, зикр ёфтааст, дар байти фавқ танҳо ишора шуда , ки калом бо алфози андак бар маъонии бисёр далолат мекунад.

Ба хотири он ки дар ин мақола сухан ба дарозо накашад, мо дар ҳар навъи талмеҳ бо овардани чанд байти шеърӣ аз “Ҳадиқа”и Саной иктифо мекунем.

*На чу Қобил ташина шуд ба ҷафо,
Дод Ҳобил нўстин ба фано.
На чу Идрис нўстин бифканд,
Дари Фирдавсро надид ба банд,*

Ин абёт аз боби якуми “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шарият-ут-тариқат” - и Ҳаким Саной аст, ки чунин унвон дорад: {Ғил муҷаҳадаҳ.} Ҳаким Саной дар ин абёт ба суи се исм ишораи гузарое кардааст, ки яке аз онҳо Ҳазрати Идрис мебошад. Дар таърихи инсоният Идрис пеш аз шахсиятҳои сомӣ , пас аз одам нахустин паёмбари мурсал буд. Ҳамон гуна, ки Муҳаммад Ҷаъфарӣ Ёҳақӣ мегӯяд: «Ба сабаби зиёд дарс гуфтан номаш Идрис буд. Ӯ ба роҳнамоии фарзандони Қобил, ки бераҳ шуда буданд, маъмур шуд. Дар Яман зиндагӣ мекард ва достони Ҳорут ва Морут дар рӯзгори ӯ иттифоқ афтод. Вай нахустин касе буд, ки хат навишт ва ҷома дӯхт. Либос пӯшидан ва бинои шаҳрҳо ва вазъи нучуму тақвим ба ӯ

мансуб аст».[5,223] Дар Қуръон аз ӯ ҳамроҳи «Исмоил ва Зулкифл дар қатори собирон ёд шудааст». [7, Марям:56]. Зимнан. Ҳаким Саной дар ҷои дигар аз қасоидаш чӣ зебо баён фармудааст:

*Бимир, эй дуст, пеш аз марг, агар мезиндагӣ хоҳӣ,
Ки «Идрис» аз чунин мурдан биҳишатӣ гаит пеш аз мо.*

Номи ин шахсияти бузург дар тамоми “Ҳадиқа”и Ҳаким Саной, ғайр аз ин байти ёдшуда, ҷаҳор бор ёд шудааст.

Ҳаким Саной ба василаи талмеҳот ташбеҳоти ҷаззоби шоирона, рамзҳои хотирнишон, муболиғот ва соири санъатҳои мухталифи бадеиро сохта ва ба ин тариқ ба мӯъҷазбаёниву баланмазмунии шеърӣ хеш афзудааст. Яке аз чунин санъатҳои бадеӣ, ки дар шеърӣ шоир бисёр ба назар мерасад ва ба василаи талмеҳ бунёд ёфтааст, ташбеҳотест, ки метавон онҳоро ташбеҳоти талмеҳӣ номид. Масалан, Саной бо истифодаи талмеҳи Иброҳим ва фидокории ӯ дар байти худ муваффақ шудааст, ки ташбеҳи хотирнишоне созад. Ӯ мамдуҳи худро ба Ҳазрати Иброҳим-пайғамбори яктопараст ва фидокориашро низ ба ӯ ташбеҳ мекунад:

*Он фидо карда аз раҳи таслим,
Ҳам падар ҳам писар чу Иброҳим.
Он, ки дар шаръ тоҷи дин ӯ буд,
В-он, ки тороҷи қуфру кин ӯ буд.*

Ҳазрати Иброҳим, ки ба бутшикан ҳам маъруф аст, аз афроди муҳими сомӣ мебошад, аз номи ин шахси яктопараст ғайр аз байти ёдшуда, дар тамоми “Ҳадиқа”и Саной се бор ва ҷаҳордаҳ бори дигар ба унвони “Халил” ёд шудааст. Пеш аз зикри ӯ байте аз Муҳаммад Иқболро, ки роҷеъ ба мавзӯ аст, зикр кардан аз манфиат ҳолӣ нест, ки гуфтааст:

*Миллати мо шони Иброҳимӣ аст,
Шаҳди мо имони Иброҳимӣ аст.*

Сураи ҷаҳордахумини Қуръон доир ба пайғамбар Иброҳим мебошад ва он сура сураи маккӣ, (сураҳое, ки дар Макка нозил гаштаанд), теъдоди оёташ 54-то мебошад. Дар бораи ҳазрати Иброҳим, чӣ дар адаби назм ва чӣ дар адаби наср, гуфтаниҳои зиёде гуфта шудааст. Ҳамчунин, зикри ӯ дар бисту панҷ сураи Қуръон омадааст. Ба назари нигоранда Иброҳимро сарвари озодагон метавон ном бурд, яъне озодиро ба маънои воқеии калима аз зиндагии пурбаракати у метавон омӯхт.

Иддаи дигари талмеҳоти шеърӣ Ҳаким Саной марбут ба зикри пайғамбари ислом-Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва саллам, Абӯҷаҳл, Бӯлҳаб, ҳулафои рошидин-Абубақр, Умар, Усмон, Алӣ, саҳобагон ва бузургони дину мазҳаб аз қабили Суҳайб, Салмони форсӣ, Абӯҳанифа ва он оёту аҳодис, ки дор онҳо дар бораи ягон воқеа ё саргузашти паёмбарону афроди маъруфи асотири исломӣ буда, дар онҳо ҷиҳатҳои ҳоси гуфтор ва рафтору кирдори онон ишора карда шудааст. Масалан, дар боби аввали “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шариат-ут-тариқат”и Ҳаким Саной, ки чунин унвон дорад: {Дар тавҳиди Бори Таъоло} ва ин боб дорои 84-фасл аст ва дар фасли 53-и андар: {Қиссаи Қайс ибни Осим разияллоҳу анҳу} мебошад, ӯ тамоми талмеҳотро ба гунаи ҷаззоби шоирона дар абёти зерини ин фасл ҷой додааст:

*Он замон к-аз Худой назди расул, Ҳукми «Манзаллазӣ» намуд нузул.
Ҳар касе он қадар, ки даст расид, Пеши меҳтар кашиду сар накашид.
Қайси Осим заифҳоле буд, Ки накарда талаб зи дунё суд.
Рафту хона бичуст бисёре, То барояд магар варо коре.
Ёфт дар хона соъе аз хурмо, Дақалу хушкгашта то ба наво.
Қайс хурмо дар остин дар кард, Шодмона бари расул овард.
Чун дарун рафт Қайс дар масҷид, Н - аз сари ҳазл, балки аз сари ҷид.
Гуфт бо вай мунофиқи бадкор: То чӣ овардаӣ, сабук пеш-ор.
Гавҳар аст ин матоъ ё зару сим, Пеши меҳтар чӣ мекунӣ таслим.
З-он сухан Қайс гаит хору хиҷил, Бинигар, то чӣ омадаи ҳосил.
Рафту дар гӯшае ба ғам биниаст, Барниҳода зи шарм даст ба даст.
Омад аз сидра Ҷабраили амин, Гуфт: К-эй сайиди замону замин.
Мардро андар интизор мадор, В - он чи овардааст, хор мадор.*

*Мустафоро зи ҳол кард огоҳ , «Ялмизуна-л- мутаввиъин » ногоҳ .
 Мардро интизор чун доранд , Малакут омада ба наззоранд .
 Зилзила уфтода дар малакут , Нест ҷои қарору ҷои сукут .
 Ҳақ таоло чунин ҳамегӯяд , Дили ўро ба лутф мечӯяд .
 К-эй сарафроз, в-эй гузида расул , Ин қадар зуд кун зи Қайс қабул ,
 Ки ба назди ман ин дақал ба аён , Беҳтар аз зарру гавҳари дигарон .
 3-ӯ пазируфтаи ин матои қалил , 3- он ки дасташ расид , нест бахил .*

Мо ба таври иҷмоӣ анвои талмеҳоти ин байтҳои мӯъҷазбаёнро зикр намуда ба хулосаи ниҳой мепардозем, ки дар ин мисраҳо чунин навъҳои талмеҳоти исломӣ дида мешавад:

1-Ишора ба оятҳои муборак. Нахустини он дар ин мисра чунин зикр ёфтааст:

Он замон к-аз Худой назди расул, Ҳукми « Манзаллазӣ » намуд нузул.

Ки маънои пурраи он дар кутуби тафсир ин гуна дарҷ ёфтааст: «Кист, ки ба Худо қарзи неку(ҳалол)е диҳад, то онро барои ӯ чандин баробар кунад? Ва Худованд (рӯзии бандагонро) маҳдуду густурда месозад ва ба суи ӯ бозгардонда мешавад.»[3, ояти 245].

-Ва ояти дуюм дар ин мисра чунин зикр ёфтааст: Мустафоро зи ҳол кард огоҳ , «Ялмизуна-л- мутаввиъин » ногоҳ .

Маънои пурраи он дар кутуби тафсир ин гуна дарҷ ёфтааст: «Касоне, ки муъминони (сарватманде)ро, ки муштоқона беш азтандоза ба хайрот ва садақот мепардозанд ва муъминони(фақире)ро, ки (бо вучуди тангдастӣ) ба кумакҳои мухтасар даст меёзанд, мавриди масхараву истиҳзо қарор медиҳанд, Худованд ононро(бо кашфи расвой ва зиштиҳояшон дар пеши халқи худ) мавриди тамасхур қарор медиҳад ва азобу шиканҷаи бисёр дардноке хоҳанд дошт». [3, ояти 245]

2- Ишора ба қасасу ривоёти исломӣ ва аҳволу саргузашти шахсиятҳои маъруфе, ки дар он қиссаҳо зикр ёфтаанд, аз зумраи онҳо: Қайс ибни Осим, Ҷабраили амин, Муҳаммади Мустафо.

Хулосаи мақола ин аст, ки дар адабиёти классикии мо талмеҳоти исломӣ мавриди таваҷҷӯҳ ва баҳрабардории шоирон қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, Ҳаким Саной роҷеъ ба ин мавзӯъ абёти зебоеро ба мерос гузоштаанд. талмеҳоти маъруфи исломӣ дар “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат” - и Ҳаким Саной хеле зиёд мебошанд, аз ин рӯ хулосаи онҳо баён шудааст. Дар маҷмӯъ, истифодаи талмеҳоти исломӣ дар мероси адабии гузаштаи мо мардуми эҷодсиришт, нишон аз он аст, ки шоирон ва мутафаккирони форс-тоҷик аз ҳикмату улуми бекарони дониш басо огоҳ буда ва онро барои миллате, ки арзишашро пос медоранд ва ба ҷон меҳранд илқо намуда, ба мерос гузоштанд. Метавон гуфт, ки ин навъ талмеҳ бар исботи Парвардигор ва ташвиқ бар диндорӣ ва равшаниандозӣ бар дахриён-материалистон, ки ба андешаи Ҳаким Саной, дар гумроҳӣ ҳастанд, суҳанони пур аз ҳикмату балоғат гуфтааст. Бад-ин вачҳ, танҳо дар мавриди анвои талмеҳоти Сомӣ, дар ин мақола бозгӯ кардем.

АДАБИЁТ

1. Абдулмачд Маҷдуд ибни Одам Санои Ғазнавӣ. ҳадиқат-ул- ҳақиқат ва шариат-ул-тариқат. Таҳияи матн ва муқаддимаи К. Олимов, А. Ҳисориев. - Душанбе, 2008.
2. Абдушуқри Абдусаттор. Талмеҳ дар шеърӣ аҳди сомониён. Душанбе нашриёти “адиб” 1998с.
3. Дар боғи рӯшноӣ. Баргузидаи “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат”.Интиҳоб ва тавзеҳи Аҳмад Махдавии Домғонӣ. (Таҳияиматн, шарҳи луғоту тавзеҳот ва муқаддима аз М.Солеҳов)
4. ДеҳХудо Алиакбар. Луғатномаи ДеҳХудо // Алиакбари ДеҳХудо. Ба қалами гурӯҳе аз нависандагон.Ҷ.8,15.- Техрон: Чопи Сирус, 1337ҳ.,1095с.
5. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Қисми 1. Китоби 2. Душанбе: Маориф, 1989.- 430 с
6. Ҳаким Санои Ғазнавӣ.Мунтахаби ашъор.- Душанбе: «Адиб»,2011.-480саҳ.
7. Сайидҷаъфари Саҷҷодӣ, Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ. - Техрон: Тахурӣ, 1389,
8. Тафсири Нур/Хаттот Усмон Тоҳа, тарҷума ва тафсири Мустафо хуррамдил. –Техрон: Иҳсон,1391ҳ
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷик(ибора аз2 ҷилд) (О - Я) Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода(раис), Аҳмадҷон Сангинов,Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон Душанбе– 2008
10. Ҳадиқат-ул ҳақиқат ва шариат-ул-тариқат. Асари Абулмачд Маҷдуд ибни Одам Санои Ғазнавӣ. Тасҳеҳ ва таҳмиия | Мударрисӣ Разаӣ. - Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1374.

11. Шуридае дар Ғазна(андешаҳо ва осори Ҳаким Саной) Алий асфари Муҳаммад Хонӣ ва Маҳмуди Футуҳӣ. Интишороти Сухан.1385

ТАЛМЕҲОТИ ИСЛОМӢ ДАР “ҲАДИҚА”И ҲАКИМ САНОИИ ҒАЗНАВӢ

(Бар асоси бобҳои 1-4 “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шариат-ут-тариқат”)

Донишмандони илми бадеъ талмехро аз лиҳози маншаву сарчашмаи пайдоиш ва мансубияти он, ба чанд навъ ва оини миллатҳо тақсим намудаанд: талмеҳоти эронӣ, талмеҳоти сомӣ, талмеҳоти ҳиндӣ, талмеҳоти юнонӣ. Талмеҳ санъати маънавии сухан аст, ки дар он ба лаҳзоти мухталифи мазмунӣ устура, таърих, саргузашти афрод ва соири онҳо нигоҳи кӯтоҳ ва гузарое шуда, бо ҳамин таъмини маънии баланди байт ва шеърӣ он ба таври мӯҷаз, бо истифодаи лафзи андак ба даст меояд. Ин санъати бадеъ аз пурқурбурдатарин санъатҳо дар ин асари Ҳаким Саной аст.

Калидвожаҳо: талмеҳ, ҳамосӣ, ғиноӣ, санъати сухан, балоғат, устура, фасоҳат, исроилиёт.

ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ИСЛАМСКОГО УЧЕНИЯ В «ХАДИКЕ» ХАКИМОМ САНАВИ ГАЗНИ

(На основе глав 1-4 «Истина истины и закон пути»)

Учёные делят Талмуд на несколько типов и традиций с точки зрения происхождения и принадлежности: Иранский Талмуд, Семитский Талмуд, Индийский Талмуд и Греческий Талмуд. Талмех - это духовное искусство речи, в котором резюмируются и передаются различные моменты стиха, истории, историй людей и других, поэтому с помощью нескольких слов передается высокое значение стиха и его стихотворения. Это искусство является одним из наиболее широко используемых в работе Хакима Санави.

Ключевые слова: талмуд, хамаси, ғинаӣ, искусство речи, балоғат, устура, фасоҳат, израиль

IMPLEMENTATION OF ISLAMIC TEACHINGS IN "HADIQAH" BY HAKIM SANAVI GHAZNI

(Based on Chapters 1-4 "The Truth of Truth and the Law of the Way")

Scientists divide the Talmud into several types and traditions in terms of origin and belonging: the Iranian Talmud, the Semitic Talmud, the Indian Talmud, and the Greek Talmud. Talmeh is the spiritual art of speech, in which different moments of the verse, history, stories of people and others are summarized and transmitted, so using a few words, a high meaning of the verse and its poem is presented. This art is one of the most widely used arts in this work by Hakim Sanavi

Keywords: talmeh, hamasi, ghinai, the art of speaking, balogat, ustura, fasahat, Israel.

Сведения об авторе: *Худойдодов Иброҳим* – Таджикский национальный университет, магистрант кафедры истории таджикская литература. Адрес: 734025, Республика Таджикистан г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 989 01 06 08. Email: ibrahimkh1995@inbox.ru.

Information about the author: *Khudoidodov Ibrohim* – Tajik National University, magistrate of the department of Tajik literature history. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 989 01 06 08. Email: ibrahimkh1995@inbox.ru.

КАЛИМАҲОИ КУҲНАШУДАВУ ТАЪРИХӢ ДАР АСАРИ “РИВОЯТИ СУҒДӢ –И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Шаринов Абдулбосит

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ калимаҳое ҳастанд, ки ба гурӯҳи калимаҳои услуби баланд дохил шуда, яке аз боигариҳои хеле муҳими забонамон ба ҳисоб мераванд. Инҳо калимаҳои куҳнашудаву таърихӣ мебошанд, ки дар мавриди тасвири ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ ба таври васеъ истифода бурда шудаанд. Онҳо одатан, бо мақсадҳои услубӣ барои тасвири ҳодисаву воқеаҳои даврони гузашта мавриди истифода қарор мегиранд. Ҳамин ишора дар нигоштаҳои профессор Мачидов Ҳ. низ мушоҳида мегардад. «... калимаҳои куҳнашуда ҳодисаҳои даврони гузашта, маишат, урфу одат ва паҳлуҳои мухталифи зиндагии ниёгонамонро ниҳоят равшан инъикос кардаанд». [2;66]. Аз ҷумла, нависандаи муосири тоҷик Сотим Улуғзода дар асари «Ривояти суғдӣ» бо ҳамин мақсад калимаҳои куҳнашудаву таърихӣ зиёдеро истифода бурдааст. Масалан, калимаҳои **вағн** «парастиишгоҳ», **мағупад** «мурғи калон, ки нигоҳдорандаи оташи муқаддас аст», **шотир** «касе, ки пеш-пеш аспӣ подшоҳ чусту чолок давида, аризаҳои додхонро мегирифт», **бухорхудот** «унвони ҳокимони давлати Бухоро дар асрҳои 7-8», **афшин** «лақаби салтанати ҳукумдорони баъзе сарзаминҳои Мовароуннаҳр» ва ғайраҳо.

Аммо, агар ба набарди Ёдхишетақ ҷазм кунӣ, аввал ба **вағн** бирав, назр бикун аз мағупад дуо бигир. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, 23). Ин ҷавон аз Тус буд, толибилм буд, суғдӣ ва арабӣ медонист, яке аз сипоҳиёни ба мадади Саидо омада пеш дар Тус ҳангоми фурӯ нишондани шӯриши аҳолӣ ўро асир гирифта, саис ва **шотири** худ карда ба Самарқанд оварда буд. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 94). Ў вақте шунид Саид худро ба халифагии баъд аз Муовия ҳақдор мешумораду дар сараш савдои салтанат мепазонад дар ҳаққи вай ҳамин тадбирро андешида буд, яъне бигузор вай ба Хуросони дур биравад ва бо **бухорхудоту** ихшиди **афшинҳо** ҷангида ба ғорату яғмои Мовароуннаҳр машғул шавад. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 44). **Мағупад** бо овози хирри дуо аз дуоҳои зардуштиро хонда ба ҷавонпахлавони номҷӯй дар набарди хатарноки ў зафар талабид:

- Эй подшоҳи худоён Зарвон, аё Митра, аё Бағ, шумоёнро мепарастем, бандаи худатон Виркани Реваҳишёнро мададгор бошед, бар нерӯи тану ҷонаш бияфзоед ва дар рамзу набардҳо забардасташ бикунед... (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 26-27)

Калимаҳои куҳнашудаи таърихӣ гарчӣ дар якҷоягӣ ҳодисаву воқеаҳои замони гузаштаро хуб инъикос кунанд ҳам, аммо, аз ҳамдигар фарқи калон доранд. Аз ин лиҳоз, ин калимаҳоро ба ду қисмати бузург тақсим кардаанд:

1. Историзмҳо (калимаҳои таърихӣ)
2. Архаизмҳо (калимаҳои куҳнашуда)

Историзмҳо калимаҳои куҳнашудае ҳастанд, ки ҷанбаи истифодабарии онҳо аз байн рафтааст. Историзмҳо аз калимаи юнонӣ *historia* гирифта шуда, маънои таҳқиқот ва тадқиқотро дорад. «Калимаҳои таърихӣ предмету мафҳумҳои ифода менамоянд, ки манбаи материалии онҳо кайҳо барҳам хӯрдааст. Калимаҳои таърихӣ дар замони ҳозира синоним надоранд, онҳо барои воқеияти гузашта истифода бурда мешаванд». [1;45]. Одатан, историзмҳо бо мақсади муайяни услубӣ, барои нишон додани обу ранги замони гузашта ва предмети кӯҳнаи тасвир хизмат менамоянд. Масалан, калимаҳои **хумс** «панҷаки ғаниматҳое, ки дар ҷанг ба даст омадааст ва бояд ба одамони камбағали авлоди пайғамбар бирасад», **хироч** «андозе, ки аз замин ва маҳсулоти заминӣ гирифта мешуд», **ҷизя** «як навъ андоз, ки дар мамлакатҳои мусулмонӣ аз ғайри мусулмонон ба тарзи саршуморӣ гирифта мешуд», **фидя** «мол ё чизе, ки барои халосии ҷони худ ё каси дигар дода мешуд» ба ин гурӯҳи калимаҳои таърихӣ мисол шуда метавонанд.

Хумс, яъне панҷаки ғанимати ҷанг аз рӯи ин сурат бояд ба пайғамбар ва пас аз ў ба халифаҳо дода ва боқӣ чаҳор ҳиссааш ба лашкар тақсим кардашавад. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 72). Ва ин исрори ў бе ғарази шахсӣ набуд: агар арабҳо шахрро бигиранд, молу мулки ў ба яғмо меравад ва агар сулҳ баста шавад, **хирочро** хазинаи давлат ва аҳолии шахру кишвар медиҳанд. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 64) Сад ҳазор **ҷизья** ва сад ҳазор **фидья** ва сад ҳазор товони шабохун. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 74)

“Калимаҳои таърихан маҳдудшуда аз таркиби луғавии забон тамоман баромада намераванд, балки ба сифати калимаҳои зарурии камистеъмол дар таркиби луғавии забон боқӣ мемонанд ва дар лаҳзаҳои лозимӣ бақор бурда мешаванд, зеро вазифаи ин калимаҳоро калимаҳои дигар адо карда наметавонанд” [3.26]. Масалан, **ўрду** «лашкар, сипоҳ, кӯшун» **халифа** «лақаби подшоҳони ислом, ки ноиби Муҳаммади пайғамбар (с) ва пешвои мусулмонон маҳсуб мегаштанд» **мулозим** «хизматгузори ҳамеша дар хизмат ҳозир ё навкар» **ҳочиб** «дарбон, пардадор» ва **ўрду** «урдугӯш» **шимну** «дев» ки ин калимаҳои мазкур барои беҳтар инъикос намудани ҳодисоту воқеоти даврони гузашта хизмат менамоянд. Маҳз ҳамин хусусияташон онҳоро ба гурӯҳи калимаҳои услуби баланд дохил менамоянд.

Кишвар пас аз тороҷ ва харобкорие, ки перорсол Ubaydulloх бини Зиёд дар ин сарзамин ба амал оварду чандин ҳазор ҷавонони онро асир гирифта бурд, ҳанӯз ба худ наёмада буд, пас ба ин тохти нави **ўрду** ғоратгарон чӣ гуна, бо кадом қувва муқобилият бояд кард? (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 64). Амири Ироқ бародари **халифа**, мустабидтарин ва хунхортарини ҳокимони араб Зиёд бини Абусуфён буд. (С.Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 36) . Мулозими амир бухориёнро дароварда дар дами даромадҳои

чодир қатор гузошт. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 72) “Вай **ҳочибӣ** ман мешавад ва ҳам паҳлавони сипоҳ” ба дил гузаронд Саид ва пурсид:

- Агар ман туро аз мӯҳтоҷии симу зар бираҳонам роҳзаниро тарк мекунӣ? (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 47-48) Магар дар кони ангишт бо **шимну** дучор шудӣ ва ӯ туро гумроҳ кард? (саҳ С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, 23)

Архаизмҳо гурӯҳи дуҷуми калимаҳои куҳнашударо ташкил медиҳанд. Ин аз калимаи юнонӣ *archaios* гирифта шуда, маъноаш қадима аст. Архаизмҳо номҳои куҳнашудаи ҳодисаю воқеаҳо, предметҳо, аломату амалҳои мавҷудаеанд, ки аз истифода баромадаанд. «Вожаҳои куҳнашуда (чи маъноҳои пурра ва чи маъноҳои ҷудогона) аз боигарии хеле муҳимми забонамон маҳсуб мешаванд. Онҳоро мавриди тасвири ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ васеъ ба кор мебаранд». [2;167]. Масалан, калимаҳои **қӯш** «гурӯҳ, тӯда», **фақеҳ** «донандаи қонун ва аҳкоми шариати ислом» ва **сарҳанг** «сардори як қисми муайяни лашкар» **дебо** «матой нафиси абрешимӣ, ҳарир» ва **бӯрдӣ** «карбоси дурушт» калимаҳои кӯҳнашудаеҳастанд, ки дар замони ҳеш ҳамчун маъмулӣ буданд. Аз **қӯшҳои** дигар ҳам занону духтарони гирифтор омада ба инҳо ҳамроҳ мешуданду ҳой-ҳой мегиристанд. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 104). Охир ман, - меғуфт ба худ, - писари яке аз ҷаҳор ёри расули худо бошам, нафақат обид, балки муҳаддиси маъруф ва **фақеҳи** машҳур ҳам бошам, чаро халифа ман наштам? (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 39). **Сарҳанги** ноэҳтиёткори мадинагӣ асири худро ба як нафар навқараш супурд, ки ба зиндон барад ва худаш пешрафт. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 38). Аҷаб нест он бозаргоне, ки ба шайх Саъдӣ гуфта буд, ки гӯгирди порсӣ ба Чин, косаи чинӣ ба Рум, **дебои** румӣ ба Ҳинд, пӯлоди ҳиндӣ ба Ҳалаб, обгинаи ҳалабӣ ба Яман, **бурди** яманӣ ба Порс бурдан меҳаҳад, бозаргони суғди наҷод бошад. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 3).

Ин калимаҳо дар натиҷаи қояшонро иваз кардан ва танг гардидани шаклу маънии калима ба фонди луғавии забон мегузаранд, зеро дар забони адабии муосири тоҷик қимати умумиистеъмолияшонро аз даст додаанд. Чунки калимаҳои навапайдо айнан ҳамон мафҳуми калимаҳои куҳнашударо ифода мекунанд. Аз ин сабаб шинохти калимаҳои куҳнашуда нисбати калимаҳои таърихӣ душвортар аст. Бинобар ин муаллиф баъзан барои ошқору равшантар баён гардидани матлаб муродифи онҳоро зикр мекунад, то ин ки мафҳуми калима барои хонанда фаҳмо бошад. Ба ин мисол калимаҳои сипоҳсолор «фармондеҳи олии сипоҳ» ва маволий «ғулом; ҷокар, навкар; ғуломи озодкарда» шомил шуда метавонанд.

Сипоҳсолор (сарлашкар) Вғашфарн ба вай эътироз карда меғуфт...(саҳ 65). Бештарини пиёдаҳо аз **маволий** (маволҳо) иборат буданд (маволий гуфта арабҳо мардумони ғайри арабро меномиданд, ки ба фотеҳон таслим ва ба дини ислом дароварда шуда буданд). (С. Улуғзода, Ривоятисуғдӣ, саҳ 88).

«Калимаҳои куҳнашудаву таърихиро ба гурӯҳҳои луғавию маъноӣ низ ҷудо кардаанд. Дар забони адабии муосир калимаҳои куҳнашудаву таърихӣ зиёде ба назар мерасанд, ки маъноҳои пешинаи мустаъмали худро аз даст дода ба маъноҳои дигар истифода мешаванд». [7;108]. Бояд қайд намуд, ки ин калимаҳо танҳо маънои пешинашон ба гурӯҳи калимаҳои куҳнашудаву таърихӣ дохил мешаванд. Аммо, маънои ҳозирашон бошанд ҳамчун калимаҳои серистеъмол ва маъмулӣ ба ҳисоб рафта, ба таври фаровон аз он истифода мебаранд. Пас, агар калимаи деҳқон ба маънии заминдори қалон бошад, калимаи куҳнашудаву таърихӣ маҳсуб мегардад ва дар акси ҳол калимаи серистеъмол аст. Ба ин мисол шуда метавонанд, калимаҳои **деҳқон** «заминдори қалон», **маймана** «қаноти (тарафи) рости лашкар», **бозаргон** «тоҷир, савдогар» ва **муғбача** «бачаи зардуштӣ»:

Деҳқони бузург ва яке аз давлатмандтарин бошандагони шаҳр, марди солхӯрдаи мутақаббир Моҳбудон ба сулҳ хоستان аз амири Хуросон исрор мекард. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 64). Вирканро Ёдхишетақ ба сари **майманаи** сипоҳ гузошта буд. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 93)

Оҳангу ҷилоҳои асотирии маънову дар калимаҳои кӯҳнашудаву таърихӣ ифодакунандаи вазну ченақ бараъло мушоҳида мешавад [7, 115]. Чунон ки дар калимаи **мил**

«воҳиди паймоиши тӯл, ки тақрибан ба чор ҳазор қадам баробар буд: мили англисӣ (1609 метр), мили баҳрӣ (1852 метр), мили чуғрофӣ (1420 метр)».

Чодирӣ калон ва баланди сегонаи дарун ба даруни амир ду **мил** дертар аз дарвозаи шаҳр, миёни чандин чодари дигар, ки дар онҳо муқаррибон, мушовирон, муҳофизони амир ҷо гирифта буданд, меистод. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 71)

Доир ба маънидоди вожаи асос дар нигоштаи муҳаққиқ Ҳайдаров М. маълумоти ҷолиберо мушоҳида кардан мумкин аст. Ӯ менависад: «Вожаи асос дар “Фарҳанги тафсилии забони тоҷикӣ” бо калимаи миршаб муродиф оварда шудааст ва мафҳуми ин ду калима ба маънии “сардори шабгардон” омадааст. Пас, фарқи ин ду калима дар он аст, ки вожаи асос танҳо ба ҳодиса ва воқеоти пеш аз исломӣ мансуб буда, калимаи миршаб бошад ба ҳодисаю воқеаҳои асри XIX мансуб аст. Бинобар ин, Сотим Улуғзода чунин нозуқиҳои мавқеи истифодабарии калимаҳоро дар назар гирифта, бо ин васила бори дигар ҳунари волои нависандагии хешро нишон додааст. Аз ин сабаб Сотим Улуғзода дар асари “Ривояти суғдӣ” калимаи асосро истифода бурдааст [7, 112].

Боре мардумони Басра бар амиру амалдоронаш шӯрида буданд, ки сарбозони амир шӯришро ғарқи хун карданд ва сипас Зиёд гардиши мардумро баъд аз хуфтан дар кӯю кӯчаҳои шаҳр манъ кард, ба **асасҳо** фармон дод, ки шаб ҳар киро дар кӯчаҳо ёбанд, бикушанд. (С. Улуғзода, Ривояти суғдӣ, саҳ 36)

КҶШК کوشک иморати бошукӯҳ, ки атрофаш боғ ё сабззор бошад; қаср. ФТЗТ (саҳ 640)

Дар устохонаҳо, дӯконҳо, ғуломон, қарздорон ва муздуронаш кор мекарданд. (саҳ 50)

МУЗДУР مزدور он ки кор карда музд мегирад; коргари корбайъ ё рӯзмӯзд; мардикор. ФТЗТ (саҳ 833)

Ҳафт дарвозаи шаҳристон дар ҳафт ҷониб ба рабаз, ба маҳаллаҳо бозорҳои берунии шаҳр, деҳаҳо ва боғистонҳо боз мешуданд. (саҳ 62)

РАБАЗ ا. ربيع девор, ҳисори гирди шаҳр, гирдогирди ҳисори шаҳр, 1 девори баланди гирди қалъа ё шаҳр. 2. қисми берунии шаҳрҳои қадимӣ. ФТЗТ (саҳ 137)

- Кадеварон муғамбиранд, малика ва шумо раҳмдил, - лабханд карда гуфт Нӯфарн. (саҳ 77)

КАДЕВАР کدور кит. 1. соҳиби хона, кадхудой. 2. деҳқон; боғбон. ФТЗТ (саҳ 561-562)

Хулоса, дар истифодаи калимаҳои куҳнашудаи таърихӣ С. Улуғзода услуби ҳосаи худро дорад. Вай ин қабил калимаҳоро бештар вобаста ба замон бо мақсадҳои услубӣ истифода бурда аст.

АДАБИЁТ

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ барои факултаҳои филологияи мактабҳои олий. – Душанбе: Маориф, 1982. – Қисми 1. – 462с.
2. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 243с.
3. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикаи “Шоҳнома”. – Душанбе, 2005. – 138с.
4. Сотим Улуғзода. Ривояти суғдӣ. – Душанбе, 2017. – 117с
5. Тоҳирова Л. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Душанбе, 1967. – 110с.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1. Душанбе, 2008. – 950 с.; Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 945с.
7. Ҳайдаров М. Калимаҳои услуби баланд дар забони адабии муосири тоҷикӣ. – Душанбе, 2018. – 160с.
8. Ҳусейнов Х. Забон ва услуби “Одина” – и устод Айни. – Душанбе, 1973. – 140с.

КАЛИМАҲОИ КУҲНАШУДАВУ ТАЪРИХИ ДАР АСАРИ “РИВОЯТИ СУҒДӢ – И С. УЛУҒЗОДА

Дар ин мақола мавридҳои истеъмоли калимаҳои куҳнашудаи таърихӣ ва баъзе хусусиятҳои услубии онҳо дар асари машҳури нависанда С. Улуғзода “Ривояти суғдӣ” мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ калимаҳое ҳастанд, ки ба гурӯҳи калимаҳои услуби баланд дохил шуда, яке аз боигариҳои хеле муҳимми забонамон ба ҳисоб мераванд. Инҳо калимаҳои куҳнашудаи таърихӣ мебошанд, ки дар мавриди тасвири ҳодисаю воқеаҳои таърихӣ ба таври васеъ истифода бурда шудаанд. Онҳо одатан, бо мақсадҳои услубӣ барои тасвири ҳодисаю воқеаҳои даврони гузашта мавриди истифода қарор мегиранд. Дар истифодаи калимаҳои куҳнашудаи таърихӣ С. Улуғзода услуби ҳосаи худро дорад. Вай ин қабил калимаҳоро бештар вобаста ба замон бо мақсадҳои услубӣ истифода бурда аст.

Калидвожаҳо: калимаҳои куҳнашудаи таърихӣ, историзмҳо, архаизмҳо, фонди луғавӣ, тасвири ҳодисаю воқеаҳо.

УСТАРЕВШИЕ И ИСТОРИЧЕСКИЕ СЛОВА В ПРОИЗВЕДЕНИИ «РИВОЯТИ СУҒДӢ» - С. УЛУГЗОДА

В данной статье рассматривается использование устаревших и исторических слов и некоторые их стилистические особенности в известном произведении писателя С. «Ривояти суғдӣ» Улугзода находится на рассмотрении. В таджикском языке есть группа слов, которая входит в группу слов высоких стилей и является одним из самых важных богатств языка. Это просвещенные и исторические слова, которые широко используются для описания исторических событий и исторических явлений. Они обычно используются для стилистических целей для изображения событий прошлой эпохи. При использовании старых и исторических слов С. Улугзода имеет свой особый стиль. Он использовал несколько слов, более зависимых во время стилистических целей.

Ключевые слова: устаревшие и исторические слова, историзмы, архаизмы, лексика, описание событий.

OUTDATED AND HISTORICAL WORDS IN THE WORK "RIVOYATI SUGDI" BY S. ULUGZODA

This article examines the use of obsolete and historical words and some of their stylistic features in the famous work of the writer S. "Rivoyati sughdi" Ulughzoda is under consideration. In the Tajik language, there is a group of words that is included in the group of words of high styles and is one of the most important riches of the language. These are enlightened and historical words that are widely used to describe historical events and historical phenomena. They are usually used for stylish purposes to depict the events of a past era. Ulughzoda has his own special style. He used a few words more dependent during the style goals.

Keywords: obsolete and historical words, historisms, archaisms, vocabulary, description of events.

Сведения об авторе: *Шарипов Абдулбосит* – Таджикский национальный университет. магистрант второго курса филологического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the authors: *Sharipov Abdulbosir* – Tajik National University second-year master's student, Philological faculty **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ВА ИДОРАКУНИИ ОН ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муминзода М.Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қарз таърихи қадима дошта, баробари вазифаи воситаи пардохти пул ба вучуд омада, шакл ва намудҳои мухталиф қабул намуда, ботадрич таҳаввул ёфта, то замони ҳозира омада расидааст. Қарз ибтидои худро аз вожаи латинии *kreditum* «кредит, қарз, насия» гирифта маънои бовари доштан ба чизҳои ба қарз додашуда, бозгашти он ва аз он баҳра бурданро ифода мекунад. Дар адабиёти иқтисодии русӣ ва англисӣ мафҳумҳои зиёд - кредит (*credit*), займ (*Loan*), ссуда ва долг (*debt*) истифода мешаванд. Масалан, кредит (*credit*), ин маҷмӯи муносибатҳои иқтисодист, ки тавассути онҳо маблағҳои пули озодмонда бо шартҳои баргардандашавию додани пулҳои иловагӣ муваққатан ба шахси дигари ҳуқуқӣ ё воқеӣ дода мешаванд. Ин муносибатҳо аз шиносшавӣ бо фаъолияти қарзгиранда оғоз ёфта, бо муайян намудани шартҳои бастанӣ шартнома, додани маблағи пулӣ, назорати истифодаи мақсаднок ва дар ҳолатҳои муайяншуда баргардонидани он ба анҷом мерасанд. Дар забони тоҷикӣ низ истифодаи калимаи кредит мумкин аст, вале то ҳол вирди забони мардум нагаштааст. Ба мафҳуми қарзи тоҷикӣ мафҳумҳои «ссуда» - и русӣ ва «*Loan*» - и англисӣ ҳаммаъно мебошанд, ки ифодакунандаи маблағи пулии ба қарз додашуда мебошанд. Қарз шакли табдилёфтаи фонди қарзӣ ё худ шакли ҳаракати сармояи қарзӣ бениҳоят мураккаб буда, мустақиман бо муомилоти пул ва муносибатҳои молиявӣ алоқаманд мебошад.

Муносибатҳои қарзӣ бениҳоят мураккаб буда, муносибатҳоро оид ба: ташкили сармояи пулӣ, бозорҳои пулӣ, молиявӣ, қарзӣ, суғурта, фонди қарзӣ пулӣ, қоғазҳои қиматнок, амалиёти қарзӣ пулии бонкҳо, муассисаю ташкилотҳо, субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ, бучети андоз, хазинадорӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ ифода мекунад. Муносибатҳои қарзӣ мавҷудияти ду субъект – қарздиҳанда ва қарзгирандаро талаб мекунад. Дар шароити бозор давлат ҳамчун соҳибкори ташкилкунандаи соҳибкорӣ ва муайянкунандаи қоидаҳо дар мамлакат баромад мекунад. Дар ин маврид ӯ на танҳо муносибати шахсони воқеию ҳуқуқиро нисбатан ба худ, балки нисбати онҳо ӯҳдадариҳои зиёде ба мисоли: таъмини амният ва ҳимояи мамлакат, суғуртаи иҷтимоию маблағгузорӣ ба иқтисодиёт, идораи мамлакат ва ғайраро ба зимма мегирад. Маблағҳои қарзгирӣ ба ихтиёри мақомоти давлатӣ гузаронида шуда, захираҳои молиявии онро ташкил медиҳанд, ки онҳо ба мақсади таъмини раванди тақрористеҳсол аз маблағҳои озоди хоҷагиро ва аҳоли истифода карда мешаванд.

Манфиати давлат аз чунин тадбир дар он аст, ки захираҳои молиявии барои ҳалли мушкилот пайдонамударо самаранок истифода бурда, имконият меёбад, ки аз онҳо фоида ба даст орад, пардохти маблағи қарз ва фоиизи онро таъмин намояд ва ба худ давлат аз он фоидаи миёна низ боқӣ монад. Маблағи қарзгирӣташуда ва фоиизи он аз ҳисоби захираҳои бучети давлатӣ ба қарздиҳандаҳо пардохта мешавад. Қарз барои баамалбарории тақрористеҳсол ё бартараф кардани касри бучет ва ё ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодӣ истифода мешаванд. Қарзи давлатӣ аз ӯҳадорӣ қарзи давлат дар назди шахсони воқеию ҳуқуқӣ ва дигар субъектҳои ҳуқуқии байналмилалӣ иборат аст, ки ҳар як давлат бо ин роҳ соҳаи иҷтимоию иқтисодии худро баланд мебардорад, яъне талаботҳои дар назди худ пайдошударо бартараф месозад. Афзоиши қарзи давлатӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ то 60 %-и ММД-ро ташкил диҳад ин қарз идорашаванда буда, давлат метавонад, ки онҳо дар вақти муқарраршуда пардохт намояд. Дар ҳолати аз 60 % гузаштан қарз нигаронкунанда буда метавонад, ки таъсири манфӣи худро ба иқтисодиёти ҳар кишвар расонад. Аммо, ба таҷрибаи ҷаҳонӣ назар кунем давлатҳое ҳастанд, ки ҳаҷми умумии қарзи давлатии онҳо ҳатто аз ММД-и кишвар зиёдтар аст, лекин боз иқтисодиёти онҳо дар ҳоли рушди баланд қарор доранд. Ба мисоли ин давлатҳо ИМА 107,4 фоиизи ММД, Ҷопон 239,2 фоиизи ММД, Белгия 105,4 фоиизи ММД оварда метавонем.

Идоракунии қарзи давлатӣ гуфта - маҷмӯи чорабиниҳои давлатиро нисбати пардохти вомбаргҳо, тағйири шартҳои барориши вомбаргҳо, муайяннамудани шарт ва барориши вомбаргҳои навро меноманд. Пардохти даромад оиди вомбаргҳо аз тарафи Вазорати молия (ВМ) сурат мегирад. Бинобар сабаби боло рафтани қарзи давлатӣ ва зиёд шудани касри буҷет давлат захираҳои молиякунонии иловагиро истифода мекунад, яъне ба ҷои рӯйпӯш намудани қарзҳои дар гузашта гирифтаи давлатӣ барориши вомбаргҳои нави давлатӣ. Бо баробари барориши вомбаргҳои давлатӣ самаранок истифодабарии маблағҳои дохилшударо назорат менамояд.

Хароҷоти идораи қарздории давлат аз хароҷоти тайёр кардан, фиристодан, фурӯши қоғазҳои қиматноки давлатӣ, гузаронидани тиражи бурду пардохт ва ғайраҳо иборат аст. Давлат ҳамеша кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки қарзи давлатӣ самаранок истифода шавад. Дар мавриде, ки мо ба натиҷамандии қарз рӯякӣ нигоҳ мекунем, онро ҳамчун маблағи дар давоми сол аз қарзгирӣ воридшуда тасаввур менамоем. Маълумоти пурраро оид ба самаранокии қарзи давлатӣ ба мо муқоисаи воридшавии маблағи қарзшуда нисбат ба хароҷот ва тақсими он ба хароҷоти қарзӣ медиҳад:

Агар онро ба тариқи формула ифода намоем, метавонад чунин шакл дошта бошад:

Д-х

$$C_k = x \cdot 100\% \frac{\quad}{x}$$

х

Дар ин ҷо:

Ск- самаранокии истифодабарии қарзҳо.

Д- даромадҳо аз рӯи қарзи давлатӣ

Х- хароҷотҳо аз рӯи системаи қарзи давлатӣ

Зиёд будани маблағи қарзи воридшуда нисбат ба хароҷоти қарзи давлатӣ баҳои пурраи самаранокии қарзи давлатиро ифода карда наметавонад.

Қарзи давлатӣ натиҷаи вомбаргҳои алоҳидаи давлатӣ набуда, балки натиҷаи системаи қарзи давлатӣ мебошад. Бори охир бартарии маблағҳои озоди пулӣ ва пешниҳоди ихтиёрии онҳо дар асоси боварӣ ба қобилияти давлатӣ оид ба ҳисоби намудан аз рӯи ўҳдадориҳои худ таснифот карда мешавад.

Аз ҷиҳати моддӣ қарзи давлатӣ ҳамчун ҳаҷми умумии қарзи давлатӣ аз рӯи ўҳдадориҳои қарзи пардохтшуда ва ғоизи пардохтнашудаи онҳо ҳисоб карда мешавад.

Ҳамин тариқ, қарзи давлатиро метавон ҳамчун як низоми қоидаҳои ҳуқуқие, ки муносибатҳоро танзим ва баррасӣ намуда дар он давлат барои маблағгузорӣ ба касри буҷети давлатӣ, инчунин пардохт кардани ўҳдадориҳои қаблан ба вучуд омада кафил амал мекунад. Вобаста аз хусусияти муносибатҳо, қарзи давлатӣ дар шаклҳои зерин зоҳир мешавад:

- қарзҳои, ки аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати қарзгир аз ташкилотҳои қарзӣ, давлатҳои хориҷӣ ҷалб карда мешаванд, аз ҷумла барои қарзҳои (қарзгирии) мақсадноки ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ, дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, шахсони ҳуқуқии хориҷӣ;

- қоғазҳои қиматноки давлатӣ, ки аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда мешаванд;

- қарзҳои буҷетие, ки аз дигар буҷетҳои системаи буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон ба буҷети ҷумҳуриявӣ ҷалб карда мешаванд;

- кафолати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

- дигар ўҳдадориҳои қарзӣ, ки мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо карда шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо Вазорати молия ягона мақоми ваколатдор аст, ки ҷиҳати гирифтани пули қарз кафолати давлатӣ бидиҳад.[4]

Ўҳдадориҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд кӯтоҳмуҳлат (аз як рӯз то як сол), миёнамуҳлат (аз як сол то панҷ сол) ва дарозмуҳлат (аз панҷ то чил сол) бошанд. Ўҳдадориҳои қарз дар муҳлате пардохта мешаванд, ки шартҳои мушаххаси қарз муайян карда шудаанд ва набояд аз 40 сол зиёд бошанд. Тағйир додани шартҳои қарзи додашудаи

давлатӣ, аз ҷумла муҳлати пардохт ва андозаи пардохти фоизҳо, муҳлати муомилот манъ аст.

Ҳукумат бозпардохти пурраи маблағи баҳрабардорӣ ва маблағи асосии қарзи давлатиро мувофиқи шартҳои қоғазҳои қимматноки давлатӣ ё созишномаи оид ба гирифтани қарзро новобаста аз он ки ӯҳдадориҳо (маблағчудокунӣ) дар таркиби буҷети давлатӣ дохил карда шудаанд, таъмин менамояд [4].

Кафолати давлатӣ бояд шакли созишнома ро дар бораи додани кафолати давлатӣ (созишномаи кафолатнок), ки байни Вазорати молия ва қарздиҳанда баста мешавад ё ин ки хабарномаи хаттӣ (ӯҳдадории кафолатнок) Вазорати молияро дошта бошад. Созишномаи кафолатдор аз лаҳзаи аз ҷониби тарафайн имзо гардидагаш, мавриди амал қарор мегирад, агар дар созишнома чизи дигар пешбинӣ нашуда бошад. Ҷҳдадории кафолатдор аз рӯзи дода шуданаш амалӣ мегардад.

Созишномаи кафолатдор, ӯҳдадории кафолатдор аз рӯи ҳар як лоиҳаи сармоягузорӣ аз ҷониби Вазири молия ё шахси вазифаи ўро иҷрокунанда имзо карда мешавад. Ҳамаи кафолатҳои давлатӣ мувофиқи тартиби муқаррар намудаи Вазорати молия ба қайд гирифта мешаванд.

Кафолати давлатӣ фақат дар асоси қарори ҳукумат, мувофиқи андозаи дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи буҷети давлатӣ» дар соли мувофиқ дода мешавад. Тартиб ва шартҳои додани кафолати давлатиро Ҳукумат муқаррар мекунад. Барои додани кафолати давлатӣ мувофиқи тартиб ва андозаи муқаррар кардаи Ҳукумат хироч гирифта мешавад.

Танзими давлатии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси стратегия, қонун ва барномаҳои зерин ба танзим дароварда мешавад:

- Қонуни ҚТ “Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад”

- Қонуни ҚТ “Дар бораи таърихи қарз (кредит)

- Қонуни ҚТ “Дар бораи иттифокҳои қарзӣ”

- Барномаи қарзгирии берунаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020”

- Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2021-2023

Мақомотҳои идоракунандаи қарзи давлатӣ инҳоянд:

- Маҷлиси намояндагони маҷлиси Олии ҚТ;

- Ҳукумати ҚТ;

- Вазорати молияи ҚТ;

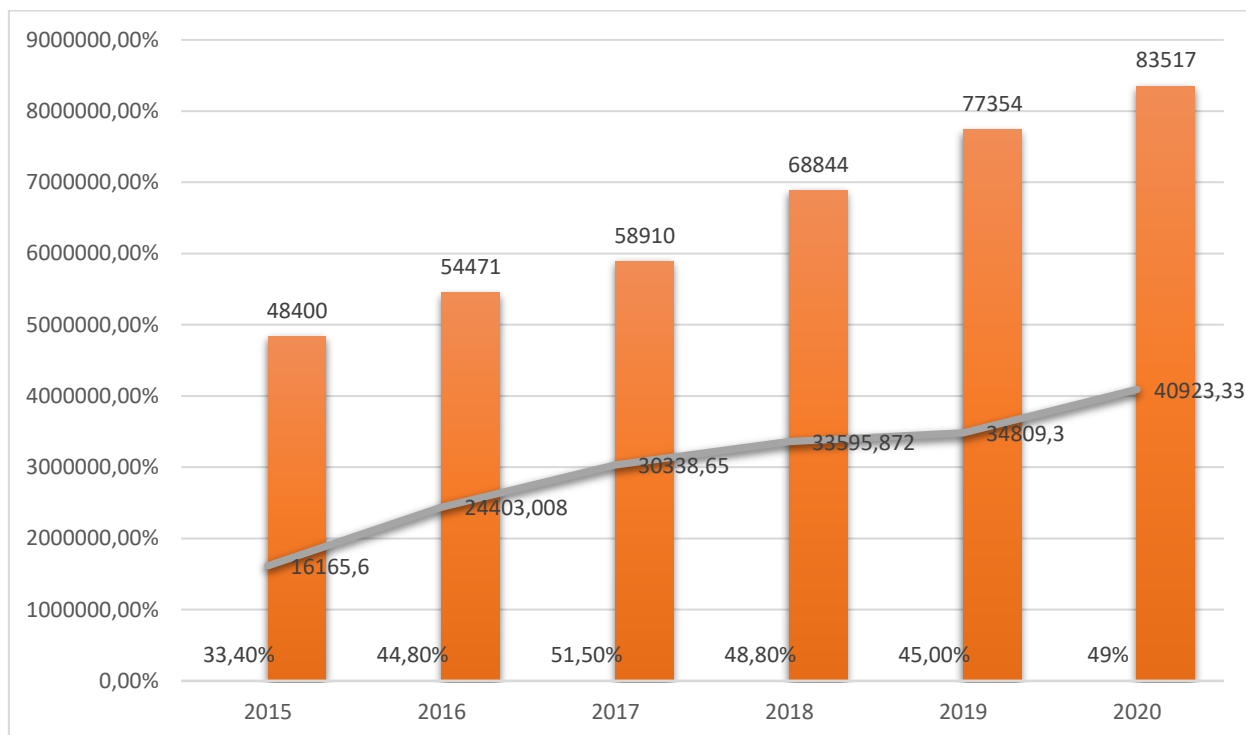
- Бонки миллии Тоҷикистон;

Қарзи давлатӣ ӯҳдадориҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар назди шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, субъектҳои таъсисии Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлатҳои хориҷӣ, ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ, дигар субъектҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии хориҷӣ, ки дар натиҷаи қарзгирии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вуҷуд меоянд.

Қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад”, ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок карда шуда, аз Қонуни мазкур ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созишномаҳои байналхалқии аз ҷониби Тоҷикистон эътироф гардида, иборат мебошад [4].

Дар давоми солҳои 2015-2020 сатҳи қарзи давлатӣ ва қарзи кафолатдодашудаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ҳудудҳои тавсиянамудаи созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, ки ба андозаи 60,0 фоиз нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ муқаррар шудааст, дар соли 2015 - 33,3 фоиз, дар соли 2016 - 44,8 фоиз, дар соли 2017 – 51,5 фоиз, дар соли 2018 - 48,8 фоиз, дар соли 2019 - 45,0 фоиз ва дар соли 2020 - 49,0 фоиз нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ таъмин гардид.

Қарзи давлатии ҚТ нисбат ба ММД (бо фоиз) барои солҳои 2015 - 2019

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Устувории қарзи давлатӣ аз ҳисоби риояи қатъии муқаррароти Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-2020 таъмин гардид. То соли 2020 аз ҳисоби афзоиши нишондиҳандаҳои соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, аз ҷумла сармоягузориҳо ва соҳаи хизматрасониҳо тамоюли мусбат дар рушди иқтисодиёти миллӣ нигоҳ дошта шуда, дар маҷмӯъ устувории умумии нишондиҳандаҳои макроиқтисодии кишвар таъмин карда шуд.

Дар моҳҳои январ-сентябри соли 2020 рушди воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон 4,2 Ҷоиз ва ҳаҷми номиналии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 55646,6 млн сомони ро ташкил дод. Ба рушди иқтисодӣ асосан афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба андозаи 10,7 Ҷоиз, истеҳсолоти кишоварзӣ ба 8,1 Ҷоиз ва гардиши савдои хориҷӣ ба андозаи 8,3 Ҷоиз нисбат ба ҳаҷми давраи соли 2019 мусоидат намуд.

Сиёсати асбӯрӣ ба речаи қурби тағйирёбандаи танзимшаванда асос ёфта, дар солҳои 2018-2020 қурби расмӣ сомонӣ нисбат ба доллари ИМА ба ҳисоби миёнаи солна 9,4 Ҷоиз коҳиш ёфт. Ба тағйирёбии қурби сомонӣ дар баробари омилҳои мавсимӣ, дигар омилҳои маълумии берунӣ ва дохилӣ, инчунин паёмадҳои паҳншавии пандемияи бемории сироятии COVID-19 дар соли 2020 таъсир расонид. Дар давоми солҳои 2018-2020 сатҳи меёри ҷалби қарзи давлатӣ ва қарзи аз ҷониби давлат кафолатдодашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи тавсияҳои созишҳои байналмилалӣ молиявӣ таъмин карда шуд.

Мутобиқи Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ барои солҳои 2018-2020 дар давраи аз соли 2018 то соли 2020 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати муътадили пешниҳоди кафолатҳои давлатӣ амалӣ карда шуд. Аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо риояи талабот ва расмиёти додани кафолатҳои давлатӣ дар ҳолатҳои истисноии қарзгирӣ, аз соли 2018 то 1 октябри соли 2020 тахти кафолати давлатӣ 11,2 млн доллари ИМА ҷалб карда шуд.

Индикаторҳои сохтори мақсадноки хавф ва арзиши сандуки қарзӣ дар Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020 бо мақсади нигоҳ доштани сохтори муносиби сандуки қарзи давлатӣ аз нуқтаи назари арзиш, дараҷаи хавф ва мутаваззинии он муқаррар шуда буданд.

Қорӣ намудани натиҷаҳои таҳлил бо истифода аз як қатор моделҳои мақбули маблағгузорӣ барои коҳишдиҳии назарраси арзиши сандуки қарзи давлатиро бо нигоҳ доштани нишондиҳандаи миёнаи дараҷаи хавфнокӣ имконият фароҳам овард. Индикаторҳо ва нишондиҳандаҳои мақсаднок, ки таҳлили тамоюли ташаккули нишондиҳандаҳои асосии қарзиро таъмин менамоянд.

Индикаторҳо ва нишондиҳандаҳои мақсадноки Стратегия

Индикаторҳо	Нишондиҳандаҳои мақсаднок	Соли 2020 (дурнамо)
Унсури ҳадди ақали грантии созишномаҳои нави қарзӣ (%)	35	35
Арзиши софи овардашудаи қарз нисбат ба ММД(%)	30	28,7
Меъёри миёнаи фоизи сандуқи қарзӣ(%)	0-3	2,3
Вақти миёна то бозпардохт(солҳо)	4-9	8,1
Вақти миёна барои пардохти қарзи дохилӣ(солҳо)	4-7	4,0
Мухлати миёнаи бозтамвил(солҳо)	4-7	7,9
Қарзе, ки пас аз як сол аз нав маблағгузорӣ карда мешавад(% аз ҳаҷми умумии қарз)	≤17	6,9
Қарз бо меъёри собити фоиз (% аз маблағи умумии қарз)	≥85	99,7
Қарз бо асъори хориҷӣ (аз маблағи умумии қарздорӣ)	≥85	0,03

Сарчашма: Сомонаи расмӣ Вазорати молияи ҚТ minfin.tj

Тибқи сенарияи ҷорӣ нишондиҳандаҳои қарзи беруна дар муқоиса бо солҳои 2018-2019 беҳтар мегарданд. Мутобиқи таҳлили устувории қарзи давлатӣ дар соли 2019 танҳо се нишондиҳанда, аз ҷумла таносуби арзиши овардашудаи қарз нисбат ба содирот, хизматрасонии қарз нисбат ба содирот ва хизматрасонии қарз нисбат ба даромад аз ҳадди ниҳой нисбатан зиёд буда, нишондиҳандаҳои дурнамои онҳо дар давраҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат тамоюли афзоишбӣ доштанд. Тибқи сенарияи заминавӣ андозаи ҳаҷми қарзи давлатӣ дар давраи миёнамуҳлат ба эътидол меояд. Номутобикати ибтидоии як нишондиҳандаи қарзи беруна (хизматрасонии қарзи давлатӣ нисбат ба содирот) дар соли 2020 қисман аз ҳисоби зарурати маблағгузориҳои марбут ба бемории сироятии COVID-19 ба амал омада, дар марҳилаи миёнамуҳлат ба ҳадди муқарраргардида мувофиқ мегардад. Нишондиҳандаҳои мазкур то охири давраи дурнамо дар соли 2023 аз сатҳи соли 2020 коҳиш меёбанд. Ду нишондиҳандаи қарзи беруна, аз ҷумла таносуби арзиши овардашудаи қарз нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва таносуби арзиши овардашудаи қарз нисбат ба содирот дар давоми соли якуми Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ аз ҳадди пешбинишуда болотар оғоз гардида, баъдан дар давраи миёнамуҳлат ба ҳадди муқарраргардида мувофиқ мегардад, зеро идоракунии қарзи давлатӣ такмил ёфта, нишондиҳандаҳо беҳтар мегарданд. Фарзияҳои макроиктисодӣ тибқи сенарияи ҷорӣ заминавӣ қасри нисбатан пасти буҷети давлатиро барои давраи миёнамуҳлат нисбат ба соли 2019 пешбинӣ менамоянд. Сарфи назар аз он ки нишондиҳандаҳои воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ барои соли 2020 нисбат ба натиҷаҳои таҳлили устувории қарзи давлатии соли 2019 баландтар буданд, дурнамои миёнамуҳлати рушд ба ҳам монанд аст. Тафовути асосӣ дар он аст, ки қасри пешбинишавандаи буҷет дар соли 2020 зиёд мебошад, зеро дурнамо коҳишбӣ даромад ва афзоиши хароҷоти давлатиро барои пандемияи COVID-19 дар бар мегирад. Дурнамои нишондиҳандаҳо зарурати таҳкими буҷетро дар солҳои 2021-2023, аз ҷумла дар доираи нишондиҳандаҳои фискалии амалисозии механизми маблағгузориҳои фаврии Хазианаи Байналмилалӣ Асъор дар бар мегирад. Тибқи дурнамои таҳлили устувории қарзи давлатӣ мавқеи беруна дар соли 2020 заиф боқӣ хоҳад монд, аммо аз ҳисоби таҳкими буҷет тадриҷан беҳтар хоҳад шуд. Нишондиҳандаҳои мақсадноки устувории қарзӣ барои солҳои 2021-2023 дар шакли зерин оварда шудаанд.

Нишондиҳандаҳои мақсадноки устувории қарзӣ барои давраи солҳои 2021-2023

Нишондиҳанда	Соли 2021	Соли 2022	Соли 2023
--------------	-----------	-----------	-----------

Қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ	На зиёда аз 60%	На зиёда аз 60%	На зиёда аз 60%
Хизматрасонии қарзи давлатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба содироти молу хизматрасониҳо	На зиёда аз 15%	На зиёда аз 15%	На зиёда аз 15%
Хизматрасонии қарзи давлатии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба даромади буҷети ҷумҳуриявӣ	На зиёда аз 25%	На зиёда аз 25%	На зиёда аз 25%
Дараҷаи ҳадди ақали имтиёзнокии қарзҳои беруна	35%	35%	35%
Барориши кафолатҳои давлатӣ (смн)	0	0	0
Ҷойгиркунии векселҳои хазинадорӣ давлатӣ дар асоси музояда	100%	100%	100%

Сарчашма: Сомонаи расмӣ Вазорати молияи ҶТ minfin.tj

Ҳолати бар асари пандемияи COVID-19 бамиёномада боиси тағйирёбии дурнамои нишондиҳандаҳои макроиктисодии Тоҷикистон дар соли 2020 гардид.

Дурнамои нишондиҳандаҳои макроиктисодӣ

Нишондиҳанда	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (млн смн)	68844	77354	83517	92640	102894	114972
Афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (бо фоиз)	7,3	7,5	4,7	7,6	7,8	8,0
Гардиши савдои беруна (млн доллари ИМА)	4224	4524	4528	4902	5142	5376
Аз ҷумла содирот	1073	1174	1218	1310	1426	1519
Воридот	3151	3349	3309	3593	3716	3857
Таваррум (бо %)	5,4	8,0	9,8	6,9	6,8	7,1
Ҳаҷми умумии даромади буҷети давлатӣ, аз ҷумла грантҳо (млн смн)	24097	23490	23578	27646	30985	32251
Хароҷот аз рӯи пардохтҳои ғоизӣ (млн смн)	634,8	691,5	654,7	817,1	863,2	860,1
Ҳаҷми умумии хароҷоти буҷети давлатӣ (млн смн)	24178	23665	26043	28109	31500	32826
Ҳамаги қарзи давлати (бо % нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ)	48,8	44,9	45,5	44,71	42,64	43,78

Аз ҷумла қарзи беруни (бо % нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ)	9	38,0	36,5	37,6	39,5	37,0
Аз ҷумла қарзи дохилӣ (бо % нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ)	6	9,95	8,993	7,06	7,6	6,21

Сарчашма: Сомонаи расмӣи Вазорати молияи ҶТ minfin.tj

Дар Стратегияи идоракунии қарзи давлатӣ ба рушди бозори қоғазҳои қиматноки давлатӣ, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати фискалӣ ва пулию қарзии давлат ба ҳисоб меравад, таваччуҳи махсус зоҳир гардидааст. Ҳадафи Стратегияи мазкур ҷалби зиёди қарзҳои дохилӣ набуда, балки тадриҷан рушд додани бозори қоғазҳои қиматноки давлатӣ, васеъ намудани шумораи сармоягузoron, гуногунсамтии (диверсификатсия) намудҳои қарзгирии дохилӣ тавассути барориши қоғазҳои қиматнок бо муҳлати пардохти аз 2 ҳафта то 3 сол ва дар ин замина таъмини сатҳи устувори қарзи давлатӣ ва рушди бозори тақрибии қоғазҳои қиматнок мебошад. Бо ин мақсад қоидаҳои барориш ва гардиши қоғазҳои қиматноки давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои танзим, ҷойгиркунии ва гардиши қоғазҳои қиматноки давлатӣ таҳия карда шудааст. Дар давраи амалисозии Стратегияи идоракунии қарзи сарчашмаҳои ҷалби қарзгирӣ мисли солҳои қаблӣ боқӣ мемонанд. Сарчашмаҳои асосии қарзгирии беруна мисли пештара қарзҳои мебошанд, ки аз ҷониби

- Ҳазинаи Байналмилалӣ Асбӯр
- Бонки Умумиҷаҳонӣ
- Бонки Осиёи Рушд
- Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд
- Бонки Исломии Рушд
- фондҳои араб
- Бонки Авруосиёи Рушд
- Бонки Осиёи Сармоягузории Инфрасохторӣ
- Ҷумҳурии Мардумии Чин

пешниҳод карда мешаванд. Дар давраи миёнамуҳлат истифодабарии қарзҳои ба наздикӣ ҷалбшуда бо меъёри фоизи тағйирёбанда пешбинӣ мегардад.

Дар соли 2020 беқурбшавии сомонӣ нисбат ба доллари ИМА идома ёфт, ки ба он бартарии воридот нисбат ба содирот, беқурбшавии асбӯри кишварҳои шарикони асосии тижоратии ҷумҳурӣ, инчунин як қатор омилҳои дигар таъсир расониданд. Қурби расмӣи сомонӣ нисбат ба доллари ИМА то 1 март соли 2021 11.305 сомонӣ барои 1 доллари ИМА дар муқоиса бо 9,6800 сомонӣ дар ҳамин давраи соли 2020 буд. Беқурбшавии асбӯри миллий ба арзиши хизматрасонии қарзи давлатӣ таъсир расонд. Бо сабаби зиёд будани қарзҳо бо асбӯри хориҷӣ дар сохтори қарзи давлатӣ, ҳамасола хавфи асбӯрӣ ҷой дорад. Дар айни ҳол ҳаҷми пардохт ва хизматрасонии қарз аз хавфҳои воқеии марбут ба сохтори қарзи давлатӣ вобастагии амиқ дорад. Аз сабаби он, ки баҳисобгирии даромадҳои буҷети давлатӣ бо асбӯри миллий амалӣ карда шуда, пардохтҳо аз рӯи қарзи беруна бо асбӯри хориҷӣ анҷом дода мешаванд, давлат дар ҳолати тағйирёбии шадиди қурби асбӯри миллий хавфи ҷиддиро ба зимма мегирад. Дар давоми солҳои 2021-2023 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмини устувории буҷети давлатӣ ва қарзи давлатӣ тадбирҳои заруриро амалӣ менамояд. Сарфи назар аз он, ки тағйирёбии ҷиддии нишондиҳандаи касри буҷет ба коҳишёбии таъсири оқибатҳои номатлуби пандемияи COVID-19 алоқаманд хоҳад буд, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таҳкими буҷети давлатӣ 15 тадбирҳои иловагӣ амалӣ карда мешаванд. Мақсади асосӣ дар ин раванд нигоҳ доштани нишондиҳандаи касри буҷети давлатӣ мутаносибан ба андозаи 4,4 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар соли 2021 ва 2,6 фоиз дар соли 2022 хоҳад буд. Ҷиҳати таъмини нишондиҳандаҳои мазкур амалӣ намудани тадбирҳои иловагӣ вобаста ба таҳкими буҷети давлатӣ ба андозаи 2,0 фоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар солҳои 2021-2023-ро тақозо менамояд. Амалӣ гардидани

чунин тадбирҳо барои дар сатҳи устувор нигоҳ доштани қарзи давлатӣ мусоидат хоҳад кард. Дар доираи ташаббуси кишварҳои иштирокчи G-20 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки Содиротию Воридоти Чин, Клуби Париж, Бонки KFW-и Ҷумҳурии Федеративии Олмон, Бонки Натиксиси Ҷумҳурии Фаронса ва Департаменти кишоварзии Иёлооти Муттаҳидаи Америка ба мувофиқа расиданд, ки пардохти қарзҳоро то охири соли 2021 боздоранд. Моҳиятан зарурати дақиқ муайян кардани доираи уҳдадорихо, расмиёту механизмҳои ҳамкорӣ ва мубодилаи иттилооти байни мақомоти давлатии ба раванди идоракунии қарз ҷалбшуда, инчунин ҳамоҳангсозии сиёсати қарзӣ дар Стратегияи идораи қарзи давлатӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар шароити мавҷуд набудани ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии мазкур идоракунии қарзи давлатӣ, равандҳои молиявӣ-иқтисодӣ ва бозорҳои молиявӣ маҳдуд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи давлатии қарзгирии берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 - 2020
2. Б.И.Алехин. «Государственный долг. Пособие для студентов Академии бюджета и казначейства». 2007 года 302стр.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қарзгирии давлатӣ ва қарзе, ки аз ҷониби давлат кафолат дода мешавад» 11 уми декабри соли 1999 таҳти №885
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2020»
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таърихи қарз Ҷумҳурии Тоҷикистон» 13 марти соли 2009 таҳти №492
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» 28 июни соли 2011 таҳти №723
7. Нусрат Ашуров «пул, Қарз, бонк» Нашри 2 «Матбуот» Душанбе соли 2011 сах. 195
8. Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018 – 2020.
9. Стратегияи идоракунии қарзи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2023.
10. Ҳисобот оид ба ҳолати қарзи берунаи ҚТ барои соли 2019
11. www.minfin.tj сомонаи расмӣ Вазорати молияи ҚТ
12. www.nbt.tj сомонаи расмӣ Бонки миллии Тоҷикистон
13. www.stat.tj сомонаи расмӣ агентии омили назди Президенти ҚТ

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДОЛГ И ЕГО УПРАВЛЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Основная цель этой статьи является рассмотрение управления государственным долгом в Республике Таджикистан. Государственный долг — это результат финансовых заимствований государства, осуществляемых для покрытия дефицита бюджета. История государственного долга имеет очень древние корни и следует отметить, что он возник вместе с функцией платежного средства. Также в статье автор рассматривает вопрос о государственном долге, его статусе в законодательстве Республики Таджикистана и о государственном бюджете.

Ключевые слова: государственный долг, долговые обязательства, инфляция, показатели внешнего долга, гарантия, государственные ценные бумаги, индикаторы, государственный бюджет, управление государственным долгом, гарантированное соглашение, макроэкономические показатели, финансовая устойчивость, валовой внутренний продукт.

ҚАРЗИ ДАВЛАТӢ ВА ИДОРАКУНИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф оид ба қарзи давлатӣ ва идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот додааст. Қарз таърихи қадима дошта, баробари вазифаи воситаи пардохти пул ба вучуд омадааст. Қарзи давлатӣ натиҷаи вомбаргҳои алоҳидаи давлатӣ набуда, балки натиҷаи системаи қарзи давлатӣ мебошад. Муаллиф масоили қарзи давлатӣ, мақоми он дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин, бучети давлатиро баррасӣ кардааст.

Калидвожаҳо: қарзи давлатӣ, уҳдадории қарзӣ, беқурбшавӣ, нишондиҳандаҳои қарзи берунӣ, кафолат, қоғазҳои қимматноки давлатӣ, индикаторҳо, бучети давлатӣ, идоракунии қарзи давлатӣ, шартномаи кафолатнок, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, суботи молиявӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ.

PUBLIC DEBT AND ITS MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The main purpose of this article is to explain the administration of Government debt in Tajikistan. Government debt is the total amount of debt owed at a point in time by a government or sovereign state to lenders. The history of Government debt is very ancient and it should be noted that it was created with the function of a payment agent. Also, the author discussed the state of debt, its status in Tajik legislation and the state budget.

Keywords: government debt, debt obligations, inflation, external debt indicators, guarantee, government securities, indicators, government budget, government debt management, guaranteed agreement, macroeconomic indicators, financial stability, gross domestic product.

Сведения об авторе: *Муминзода М.Н.* – Таджикский национальный университет. магистр первого курса финансово-экономического факультета, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Muminzoda M.N.* – Tajik National University first-year master's student of Faculty of Finance and Economics, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

ИҚЛИМИ САРМОЯГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ОМИЛҲОИ БА ОН ТАЪСИРРАСОН

Муродова Фариза

Сиёсати давлатии ҷалб ва ғимояи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон (сиёсати сармоягузори давлат) ба рушди иқтимоию иқтисодии давлат ва ноил гардидан ба самараи манфиати умум дар соҳаи сармоягузорӣ нигаронида шуда, иштироки бевоситаи давлатро дар фаъолияти сармоягузори дорои аҳамияти ҷамъиятӣ ва инчунин ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузори аз тарафи бахши хусусӣ анҷом додашударо, дар бар мегирад. Сиёсати давлатии сармоягузорӣ бояд ба фароҳам овардани шароити мусоиди сармоягузорӣ ва бартараф намудани маҳдудиятҳои қонунгузорӣ ва институтсионалӣ барои афзоиши сармоягузориҳо дар истеҳсолот, тақвиятбахшии тамоюли иқтимоии онҳо, озод намудани ташаббуси бахши хусусии иқтисод, муқовимат ба таҳдидҳои баъди бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ бавучудодаи бесуботии фаъолияти хоҷагидорӣ дар кишвар бинобар фарсудагии ҷисмонии аз ҳад зиёди бахши истеҳсоли нигаронида шавад. Бояд қайд кард, ки иқтисоди кишвар сол аз сол рушд мекунад, сармоягузориҳои нав ҷалб карда мешаванд, корхонаҳои нав бунёд мешаванд. Аммо, то ба имрӯз, Тоҷикистон ба гурӯҳи кишварҳои камдаромад шомил аст, ҳаҷми сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ барои таъмини рушди устувор ҳанӯз кофӣ нест, то 40% корхонаҳои ба қайд гирифташуда бекор истодаанд, иқтисоди пинҳонӣ ба назар мерасад ва касри буҷа вуҷуд дорад. Ин вазъро таҳдидҳои нави рушд, аз қабili баланд шудани нархи хӯрокворӣ, ноустуворӣ дар бозорҳои энергетикӣ ва молиявӣ, офатҳои табиӣ ва ғайра шадидтар мекунад. Дар чунин шароит, давлат наметавонад захираҳои калонро барои лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва инфрасохтори моддӣ барои дастгирии соҳибкорӣ сармоягузорӣ кунад. Аммо, давлат қомилан қодир аст бо роҳи бартараф кардани бори тоқатфарсои бюрократӣ ва танзими аз ҳад зиёди маъмурий шароити мусоид барои пешбурди тиҷорат фароҳам орад. Президент дар Паёми апрелии худ қайд кард, ки "дар шароити кунунӣ рушди иқтисоди миллии кишвар мустақиман ба сатҳ ва сифати бахши хусусӣ вобаста аст" ва таъкид кард, ки "рафъи монеаҳои маъмурий барои рушди тиҷорати хурд ва миёна аҳамияти хоса дорад." Методология соддагии расмиеи оғоз кардани тиҷорат, литсензия, ба қор қабул ва сабукдӯш кардани коргарон, бақайдгирии амвол, гирифтани қарз, ғимояи сармоягузoron, амалиётҳои андозбандӣ, воридот ва содирот, иҷрои қарордодҳо ва бастании тиҷоратро арзёбӣ мекунад. Дар соли 2007 ба ин рейтинг 178 давлати ҷаҳон шомил буданд. Дар байни кишварҳои, ки сатҳи муқоисаи даромад доранд (51 давлат), Тоҷикистон дар ҷои 31 қарор гирифт, дар рейтинги умумӣ бошад - 153 ҷой. Ҳамзамон, аз рӯи ду нишондиҳандаи рейтингҳои 2008, Тоҷикистон бомуваффақият бо иқтисодҳои пешрафтаи ҷаҳон рақобат мекунад. Аз рӯи нишондиҳандаи "Иҷрои қарордодҳо" ҷумҳурий дар ҷои 23-юм қарор гирифта, аз Британиёи Кабир ва Швейтсария, Қазоқистон ва 152 кишвари дигар пеш гузаштааст. Аз рӯи нишондиҳандаи "Бақайдгирии амвол" - ҷои 43-юм, боқӣ мондани чунин кишварҳо, ба монанди Олмон, Чопон, Италия, Гонконг, Русия ва бисёр кишварҳои дигар. Ин далел нишон медиҳад, ки як кишвари дорои даромади кам, ки аз ашёи хом бой нест ва зиёда аз он, ба баҳр дастрасӣ надорад, ҳатто метавонад дар ин рейтинг байналмилалӣ нисбат ба иқтисодҳои пешрафтаи ҷаҳон мавқеъҳои рақобатпазирро ишғол кунад. Намунаи ин кишварҳо - пешвоёни ислохот мебошанд, ки дар марҳилаҳои тамоман гуногуни рушд қарор доранд: Хорватия, Фаронса, Қирғизистон, Гана, Танзания, Мексика, Эстония, Миср. Барои ин ба ҳукуматҳои онҳо лозим омад, ки ҳама қонунҳо ва қоидаҳоро

аз нав дида бароянд, принципи "равзанаи ягона" -ро қорӣ кунанд ва қорҳои зиёдеро анҷом диҳанд, ки ба ҷалби миллиардҳо доллар сармояи мустақим имкон доданд. Аз ин рӯ, Тоҷикистон барои баланд бардоштани рейтинги байналмилалӣ сармоягузорӣ захираи бузурге дорад. Ҳатто агар як нақшаи мушаххаси амалиёт танҳо аз рӯи 4-5 нишондиҳанда иҷро карда шавад, тавре ки Госкоминвест пешниҳод кардааст, Тоҷикистон имкони воқеӣ дорад, ки то соли 2010 дар раддабандӣ ба сафи 50 кишвар дохил шавад ва ҳамзамон фазои соҳибқориро хеле беҳтар созад. Мо таъкид мекунем - бидуни сармоягузори назарраси буҷа. Шӯрои машваратӣ як мақоми машваратӣ мебошад, ки таҳия ва омода кардани тавсияҳо ва пешниҳодҳо барои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳукумат ва дигар мақомоти давлатӣ оид ба беҳтар намудани фазои соҳибқорӣ ва фазои сармоягузорӣ барои суръат бахшидан ба рушди иқтимоӣ иқтисодии кишвар. Ҷаласаҳои Шӯрои машваратӣ дар ҳар се моҳ баргузор мешаванд. Пеш аз ҳама, ин нишондиҳандаи "Оғози тиҷорат" аст Президенти Ҷумҳурии Тотористон аллақай дастур додааст, ки тартиби бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ содда карда шавад. Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон воридоти умумии сармоягузори хориҷӣ дар соли 2020-ум, 428,4 млн. доллари ИМА-ро ташкил додааст, ки аз он 162,5 млн. доллари ИМА сармоягузори мустақим ва 265,9 млн. доллари ИМА қарзҳои аз ҷониби қорхонаву ташкилотҳо ҷалбгардида мебошанд. Ҳамзамон бояд қайд намуд, ки воридоти сармоягузори мустақим нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 183,3 млн. доллари ИМА ё 53% қошӣ ёфтааст. Сармояи мустақим асосан ба соҳаҳои саноати қоркард – 8,6 млн. дол. ИМА (5,3%), саноати истихроҷи маъдан – 103,6 млн. дол. ИМА (63,7%), фаъолияти молиявӣ ва қаргуна хизматрасонии тиҷоратӣ – 3,6 млн. дол. ИМА (2,2%), нақлиёт ва алоқа – 14,5 млн. дол. ИМА (8,9%), сайёҳӣ – 10,4 млн. дол. ИМА (6,4%), саноати сохтмон – 4,1 млн. дол. ИМА (2,5%) ва ғайраҳо – 17,7 млн. доллари ИМА (10,9%) рағона қарда шудаанд.

Дар соли 2020 ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сармояи мустақими хориҷӣ бештар аз ҷониби Ҷумҳурии Халқии Хитой – 120,3 млн. долл. ИМА – 74% (хизматрасонии молиявӣ, алоқа, сохтмон, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ, саноати сохтмонӣ, истихроҷ ва истеҳсоли маҳсулоти нафть ва газӣ), Федератсияи Россия – 14,0 млн. долл. ИМА – 8,6% (хизматрасонии молиявӣ, алоқа, сохтмон), Кипр – 8,2 млн. долл. ИМА – 5,1% (хизматрасонии молиявӣ), Туркия – 7,8 млн. долл. ИМА – 4,8% (саноати қоркард, сохтмон, хизматрасонии молиявӣ), Швейтсария – 5,9 млн. доллари ИМА – 3,7% (хизматрасонии молиявӣ), Фаронса – 3,2 млн. доллари ИМА – 2,0% (хизматрасонии молиявӣ), Шохигарии Британияи Кабир – 0,9 млн. долл. ИМА – 0,5% (хизматрасонии молиявӣ, саноат, омӯзиши геологӣ ва истихроҷ) ва аз ҷониби дигар давлатҳо бошад – 2,2 млн. долл. ИМА – 1,3% ворид гардидааст. Дар соли 2020 воридоти сармояи мустақими хориҷӣ бештар ба шаҳри Душанбе – 39,9% (64,9 млн. долл. ИМА), Вилояти Суғд – 49% (79,6 млн. долл. ИМА), Вилояти Хатлон – 9% (14,7 млн. долл. ИМА), Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон – 1% (1,6 млн. долл. ИМА) ва ба ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ бошад – 1,1% (1,8 млн. долл. ИМА) рағона гардидааст. Принципиҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба ҷалб ва ҳимояи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- таъмин намудани рушди мутавозин ва босуботи иқтисоди кишвар;
- муқаррар қардан ва дар қонунгузорӣ дақиқан зикр намудани "қоидаҳои бозӣ" дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ, бо дарназардошти манфиатҳои стратегии кишвар ва афзалиятҳои рушди он, ки сиёсати дақиқ ва пайгиронаи ба дурнамои дарозмӯҳлати ҷалби сармоягузориҳо ва ҳимоя намудани эътимоди сармоягузoron нигаронидаи давлатро инъикос менамояд;
- ошқоро ва дастрас будани иттилоот дар соҳаи фаъолияти сармоягузорӣ;
- таъмин намудани шароити баробар дар дастрасӣ ба захираҳои сармоягузорӣ (дастрасии баробари сармоягузoronи ҳам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ ба иттилоот, барномаҳои сармоягузорӣ, озмунҳои лоиҳаҳо ҷиҳати ворид намудан ба барномаҳои сармоягузорӣ ва ширкат дар озмунҳои сармоягузорӣ);

- мутобиқати муқаррароти асосии сиёсати ҷалби сармоягузорӣ дар тамоми шохаҳои ҳокимият дар сатҳи давлатӣ ва минтақавӣ, инчунин дар доираҳои соҳибкорӣ;

- мутобиқати изҳорот ва амалҳои воқеӣ, вучуд надоштани тағйироти муваққатии (конъюнктурии) сиёсӣ, возеҳии барномаи мушаххаси амалҳои мақомоти ҳокимияти давлатии сатҳҳои мухталифе, ки рӯ ба беҳбудӣ овардани муҳити сармоягузориро дар кишвар таъмин менамояд.

Афзалиятҳои сиёсати давлатии сармоягузорӣ бояд ба ҷанбаҳои зерин мутамарказ карда шаванд:

- афзалиятҳои соҳавӣ: ташвиқ намудан ва ҳавасмандгардонии намудҳои фаъолияти барои кишвар муҳим, аз ҷумла содироти маҳсулоти рақобатпазир ва воридоти технологияҳои нав, ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаҳои афзалиятноке, ки номгӯи онҳо бояд ба таври мунтазам таҷдиди назар карда шавад;

- афзалиятҳои нисбати ширкатҳо: дар баробари ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои ширкатҳои бузург бояд ба ҷалби сармоягузориҳои ширкатҳои хурд ва миёна, ки ба такмилдиҳии заминаи умумии қонунгузории ҳавасмандгардонии сармоягузориҳо ва пешниҳод гардидани кафолатҳои устувории шароити фаъолияти сармоягузорӣ дар тамоми сатҳҳо эҳтиёҷи хеле бештар дорад;

- афзалиятҳои рушди минтақавӣ: дар баробари амалияи фароҳамоварии шароити махсусан мусоиди фаъолияти сармоягузорӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии алоҳида, истифодаи ташаббус ва иқтидорҳои захиравии минтақаҳо бо дарназардошти рушди инфрасохтор ва ниҳодҳои маъмурие, ки барои ҷалби сармоягузориҳои ояндадор зарур мебошад;

- афзалиятҳои минтақавӣ ва кишвар: суръатбахшии раванди ҷалби сармоягузориҳо ба иқтисоди кишвар вусъатбахшии (диверсификатсияи) манбаъҳои воридоти сармоя ба кишварро, ҳам аз ҳисоби давлатҳои аз нигоҳи иқтисодӣ мутараққӣ ва ҳам аз кишварҳои дорои бозорҳои босуръат рушдбанда, бо дарназардошти эҳтиёҷот ва тамоюли рушди тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, талаб менамояд.

Сармоягузориҳои хориҷӣ ҳуқуқ доранд сармоягузориро дар шаклҳои зерин амалӣ намоянд:

– ташкили корхонаҳо, ки пурра ба сармоягузориҳои хориҷӣ тааллуқ доранд, инчунин филиалҳо ва намояндагӣҳо, ки ба шахсони ҳуқуқии хориҷӣ мансубият доранд ё ба воситаи ба даст овардани ҳуқуқи моликияти корхонаҳои мавҷуда;

– таъсиси шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ба даст овардани ҳисса дар корхонаҳои мавҷуда;

– ба даст овардани саҳмияҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои киматноки муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– мустақилона ё бо иштироки шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст овардани ҳуқуқи консессияҳо барои истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– ба даст овардани дигар ҳуқуқҳои молумулкӣ;

Сармоягузориҳои ҳуқуқ доранд сармоягузориро ба иншоот ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ, ба истиснои намудҳои фаъолият, ки барои фаъолияти сармоягузорӣ бинобар зарурати таъмини манфиатҳои миллий маҳдуд ва ё манъ карда шудаанд, амалӣ намоянд. Сармоягузорӣ ба молу мулкҳои шахсони ҳуқуқие, ки дар бозорҳои молии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи ҳукмфармо доранд, мутобиқи қонунгузории зиддиинҳисории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение//Вопросы экономики. - М., 1994. - № 12. - С.4-13.
2. Аганбегян А.Г. Инвестиции - основа ускоренного социально-экономического развития России// Деньги и кредит (Научный журнал). - М., «Полиграфический комплекс ТОЧКА», 2012. - № 5. - С.10-16.
3. Амирова А.А. Финансовый механизм привлечения сбережений населения к прямым инвестициям// Инновационные механизмы решения проблем научного развития/Сборник статей международной научно-практической конференции: в 3 частях. - Уфа, 2017. - 277 с.

4. Бабанов А.В. Классификация факторов, формирующих инвестиционную привлекательность региона//Экономический журнал. - М., 2012.- №28. -№ 28. - С.88-95.
5. Балог М.М. Анализ категорий «экономическая безопасность» и «экономическая безопасность региона»// Актуальные вопросы развития национальной экономики/Материалы VI Международной заочной научно-практической конференции . - Пермь, 2017. - С.435-445.
6. Баходурходжаев О.Р. Структурные сдвиги и экономический рост в малой открытой экономике Республики Таджикистан//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - № 2-1. - С.186-191.
7. Булгакова Л.Г. Анализ теоретических подходов к определению понятия «источник финансирования инвестиционных проектов»//Креативная экономика. - М., 2013. - Том 7. - № 11. - С.109-125.
16. Бушанский С.В. Необходимость открытой политики для стран с малой экономикой//Actualscience. - М., 2016. - Т. 2. - № 11. - С.323-324.
8. Веретенникова И.И., Ковалева Т.Н. Сущность инвестиционной деятельности и показатели, ее характеризующие//Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - Белгород, 2008. - № 1. - С.81-85.
9. Веретенникова О.Б., Рыбина Е.С., Сущность инвестиций и инвестиционной деятельности в экономической системе//Вестник ОмГУ. Серия: Экономика. - Омск, 2013. - № 1. - С.136 -141.
10. Воронцова Н.Г., Воронцов А.Д. Сущность инвестиционной деятельности, эволюция подходов к ее трактовке в России//Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. - Белгород, 2009. - № 1. - С.163-167.
11. Давлатов К.К., Сатторов М.М. Социально-экономическая сущность и особенности инвестиционной привлекательности региона// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - № 2/1 (217). - С.36-41.

ИҚЛИМИ САРМОЯГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ОМИЛҲОИ БА ОН ТАЪСИРРАСОН

Ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисоди кишвар сиёсати ҷиддии мутавазунӣ давлатии сармоягузорию тақозо мекунад, ки он маҷмӯи бархӯрдҳо ва қарорҳои мебошад, ки ба ниёзҳои иқтисоди миллий нигаронида шудаанд, ки ҳаҷм, сохтор ва самтҳои истифодаи сармоягузорию дар соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодиёт муайян мекунад. Сатҳи фаъолияти сармоягузорӣ, ки дар иқтисодиёт бартарӣ дорад, ба ҳаҷми ояндаи истеҳсоли миллий, сатҳи шуғл, неқӯаҳолии мардум, суботи иқтимоии ҷомеа, амнияти иқтисодии кишвар таъсир мерасонад, бинобар ин, ин нишондиҳандаи рушди иқтисодӣ мебошад. Дар баробари ин, татбиқи раванди сармоягузорӣ дар иқтисодиёт бидуни мавҷудияти бозори инвеститсионӣ, ҳамчун механизми, ки ба ҷамъоварӣ ва тақсироти самарабахши захираҳои сармоягузорӣ мусоидат мекунад, ғайриимкон аст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, иқтисодиёт, истеҳсолот, самаранокӣ, иқлим, режим, содирот.

ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА НЕГО

Для привлечения инвестиций в экономику страны необходима серьезная взвешенная государственная инвестиционная политика, представляющая собой совокупность подходов и решений, направленных на нужды национальной экономики, которая определяет объем, структуру и направление инвестиций в секторах экономики. Уровень инвестиционной активности, доминирующий в экономике, влияет на будущие объемы национального производства, занятость, благосостояние, социальную стабильность, экономическую безопасность страны и, следовательно, является индикатором экономического развития. В то же время реализация инвестиционного процесса в экономике невозможна без существования инвестиционного рынка, как механизма, способствующего эффективному сбору и распределению инвестиционных ресурсов.

Ключевые слова: инвестиции, экономика, производство, эффективность, климат, режим, экспорт.

THE INVESTMENT CLIMATE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND FACTORS INFLUENCING IT

Attracting investments to the country's economy requires a serious balanced public investment policy, which is a set of approaches and decisions aimed at the needs of the national economy, which determines the volume, structure and direction of investment in sectors of the economy. The level of investment activity, which dominates the economy, affects the future volume of national production, employment, welfare, social stability, economic security of the country, and therefore is an indicator of economic development. At the same time, the implementation of the investment process in the economy is impossible without the existence of an investment market, as a mechanism that promotes the efficient collection and distribution of investment resources.

Keywords: investment, economy, production, efficiency, climate, regime, export.

Сведения об авторе: *Муродова Фариза* – магистр второго курса по специальности «Мировая экономика». Тел. 937434445 Электронная почта: mfariza96@mail.ru

Information about the author: *Murodova Fariza* - second-year master's student majoring in World Economy. Tel. 937434445 E-mail: mfariza96@mail.ru

БАҲОДИҲИИ ХАВФҲОИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РАВАНДИ ФАӢОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сайфуров К.Ф., Файзуллоев М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Раванди фаъолияти иқтисодӣ–хоҷагидорӣ ва рушди устувори он дар шароити муосир аз омилҳои зиёд вобаста аст. Инкишоф ва пойдорӣи иқтисоди миллий яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити кунунӣ ба ҳисоб рафта, ҷиҳати таъмини он бояд аз роҳҳо ва усулҳои гуногун истифода бурда шавад. Яке аз сохторҳои, ки ба рушди устувори иқтисодиёт замина фароҳам меорад ин низомии бонкӣ ба ҳисоб меравад. Низомии бонкӣ дар баландбардории самаранокии фаъолияти бахшҳои иқтисодиёти кишвар ва махсусан субъектҳои алоҳидаи иқтисодӣ нақши муҳим ва муассир дорад. Зеро рушду пешрафти иқтисодиёт аз заминаҳои молиявӣ ва дастрасӣ ба онҳо вобастагии аввалиндараҷа дорад. Дар ин самт, нақши бонкҳои тиҷоратӣ назаррас буда, метавонанд ҳамчун сармоягузор дар бахшҳои мухталифи иқтисодиёт баромад намоянд. Раванди фаъолияти бонкҳо ва самаранокии кори онҳо аз омилҳои зиёд вобаста мебошад. Таҷриба нишон дод, ки танҳо бо роҳандозии дуруст ва истифодаи мақсадноки захираҳои бонкӣ мо метавонем ба самаранокии фаъолияти бонкҳо ноил гардем. Яке аз омилҳои, ки дар шароити муосир ба раванди фаъолияти бонкҳои тиҷоратӣ таъсири амиқ дорад ва пешгирии он метавонад самаранокии фаъолияти онҳоро баланд бардорад, ин баҳодиҳии дурусту саривақтии хавфҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ин пеш аз ҳама дарк намудани хавфҳои ҷойдошта, баҳодиҳии онҳо ва гурӯҳбандии ин хавфҳо ба ҳисоб меравад. Да аксари адабиётҳои соҳавӣ хавфҳои бонкиро дар шакли намудҳои гуногун гурӯҳбандӣ менамоянд. Ба гуногуншаклии аломатҳои ҷамъбастандани хавфҳои бонкӣ нигоҳ накарда, бо баҳисобгирии хусусияти фаъолияти бонкҳо ва хавфҳои барои бонк аҳамиятнок, метавон намудҳои аҳамиятнокӣ хавфро ҷудо намуд, ки онҳо ба самаранокии фаъолияти бонк таъсири муайян мегузоранд.

Аз ҷумла, Комитети Базелӣ оид ба танзими фаъолияти бонкӣ дар «Принсипҳои базавии назорати самаранок аз рӯи фаъолияти бонкӣ», ки онро таҳия намудааст, ба сифати стандартҳои байналмилалӣ намудҳои зерини хавфҳои бонкиро пешниҳод менамояд: хавфи қарзӣ; хавфи мамлакати контрагент (аҳли шартнома); хавфи асбӯрӣ; хавфи бозорӣ; хавф, ки бо меъёри фоизӣ алоқаманд аст; хавфҳои бозорگیری; хавфи амалиётӣ; хавфи ҳуқуқӣ; хавфе, ки бо неқномӣ ва эътимоднокӣ алоқаманд аст [3;118с].

Гузашта аз ин, хавфҳои ки аз тарафи бонкҳо қабул гардидаанд, ба навъу намудҳои зерин ҷудо мешаванд, ки дар ҷадвали №2 оварда шудааст.

Ҷадвали №1. Гурӯҳбандии хавфҳои мавҷуда дар фаъолияти бонкҳо [6;29с]

<i>Хавфи қарзӣ</i>	<i>Хавфҳои бозорӣ</i>	<i>Хавфи пардохтпазирӣ</i>	<i>Хавфи амалиётӣ</i>	<i>Хавфи стратегӣ</i>
Хавфҳои контрагентҳо: - хавфи иҷро накардани шартҳои шартномаи қарзӣ аз тарафи контрагентҳо	Хавфи асбӯрӣ	Хавфи пардохтпазирӣ тавозунӣ	Хавфи омилҳои одаи (кормандон, қаллобӣ)	Хавфи комплаенс – номувофиқ омадани раванди корӣ ба қоидаҳои пруденсиали ва дохилии қабул шуда
Хавфи таҷаммуъ	Хавфи фоизӣ	Хавфи нобаробарии дороиҳо ва ӯҳдадориҳо	Хавфҳои низомӣ (нуқсонҳои низомии иттилоотӣ,	Хавфҳои берунӣ (сиёсӣ ва иқтисодӣ),

			коммуникатсия ва ғайра)	хавфи макроиқтисо дӣ
			Хавфи равандҳо (ичрои тартибҳо, вайронкунии пай дар пай, хавфи технологӣ, хавфҳои ҳуқуқӣ)	Хавфи вайронкунии идоранамоии корпоративӣ, хавфи аз даст додани обрӯ

Таҳияи муаллиф

Аз ҷадвали 1 дида мешавад, ки қисми зиёди хавфҳо ба фаъолияти бонкҳо ва умуман ташкилотҳои қарзӣ таъсири худро мегузоранд. Махсусан, хавфи фоизӣ имрӯз ба раванди фаъолияти бонкҳои тиҷоратии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда, бештар таъсири манфӣ расонида истодааст. Ҷиҳати пешгирии хавфи қарзӣ ва коҳишдиҳии он бояд аз ҷониби бонкҳои тиҷоратӣ чораҳои зарурӣ андешида шаванд. Пеш аз ҳама, баҳогузорию дуруст ва самаранок метавонад раванди фаъолияти бонкҳоро ба танзим дарорад ва самаранокии онро таъмин созад. (расми 2).

Шакл ва намудҳои хавфи бонкӣ [3,56с Расми 1.]

Хавфи қарзӣ – ин хавфи адо накардани қарзи асосӣ аз ҷониби қарзгиранда ва фоизҳо аз рӯи қарз дар мувофиқа бо мӯҳлатҳо ва шартҳои шартномаи қарзӣ мебошад. Хавфи қарзӣ – ин мафҳуми хеле васеъ мебошад, ки дар худ ҳамаи хавфҳои бонкиро муттаҳид месозад. Ифодакунандаи дараҷаи хавфи амалиётҳои қарзӣ меёри баланди фоизӣ аз рӯи амалиётҳо мебошад, ки онҳо дорои табиати қарзӣ (қарзҳо, факторинг, баҳисобирии векселҳо, пешниҳоди кафолатҳо) дар муқоиса бо дигар активҳо мебошанд. Меёрҳо аз рӯи қарз бояд ба бонк арзиши воситаҳои бо мӯҳлат пешниҳодгардида, хавфи тағйироти арзиши таъмин ва хавфи иҷро накардани ўҳдадориҳо аз ҷониби қарзгиранда ҷуброн намоянд.

Хавфи иҷро накардани ўҳдадориҳо аз ҷониби қарзгиранда бо шумораи зиёди омилҳо муайян мегардад, ки онҳо дар мафҳуми дорои қобилияти қарзро баргардонида тавонистани мизоҷ муттаҳид карда шудаанд: соҳибҳуқуқии ҳуқуқӣ, вазъи молиявӣ, неқномии мизоҷ, сифати таъминоти пешниҳодгардида, пешгӯии рушди корхона ва хавфи бозорӣ. Дурустии баҳогузорию аз асосноксозии интихоби методикаи баҳогузорию, таассури саривақтӣ ба тағйиротҳои вазъи молиявии мизоҷ вобастагӣ дорад [7;36с]. Хавфи аз даст додани бозоригирӣ – ин хавфе мебошад, ки бо имконнопазирии иҷрои ўҳдадориҳои худ аз ҷониби бонк аз рӯи пардохтҳои пулӣ дар мӯҳлатҳои пешакӣ шартгардида ва табдилдиҳии фаврии активҳои худ бо шакли пулӣ барои амалисозии пардохтҳо аз рӯи амонатҳо, оид ба адо намудани қарзҳои ҷалбгардида ва пешниҳоди қарзҳо ба мизоҷон алоқаманд аст. Бонк

маҷбур аст, ки фавран воситаҳои молиявии барои ӯ заруриро аз сарчашмаҳои гуногун бо меъёрҳои баланд ҷалб намояд. Дар акси ҳол он метавонад амонатгузори худ ва қарзгирандагони боэътимодашро аз даст диҳад. Хавфи асёрӣ – ин хавфи талафоти қурбӣ мебошад, ки бо амалиётҳои бо асёри хориҷӣ дар бозорҳои миллии ваҷаҳои асёрӣ алоқаманд аст. Имконияти талафот дар натиҷаи пешгӯинашавандагии лаппишҳои қурбӣ асёрӣ ба миён меояд. Хавфи асёрӣ бо номуайянии ҳаракати минбаъдаи қурбҳои асёрӣ, яъне нархҳои асёри миллии нисбат ба хориҷӣ алоқаманд аст ва дар он ифода меёбад, ки метавонад тағйироти номусоиди даромади софи бонкӣ ва ё арзиши софи миёнарави молиявӣ ба миён ояд. Хавфи асёрӣ дар он бонкҳое хеле баланд аст, ки онҳо кӯшиш менамоянд даромади ҳанноӣ ба даст оранд ва онҳо дар натиҷаи бо ҳам мувофиқ наомадани як намуди асёр дар бозорҳои гуногуни асёрӣ ва ё фарқияти қурбӣ асёр дар лаҳзаҳои гуногуни вақт ба миён меояд. Хавфи асёриро ба хавфи қурбӣ ва хавфи беқурбшавӣ тақсим кардан мумкин аст. Бо мақсади муайян намудани даромаднокии амалиётҳои дар FOREX таҳлили фойданокии амалиётҳои бо асёри хориҷӣ бо назардошти хароҷотҳои мустақим ва хароҷотҳои амалиётҳои ғайримустақим вобаста дар вақти гузаронидани онҳо дар бозори байналхалқии асёр гузаронида шуд, ва натиҷаи ин таҳлил дар поён оварда шудааст. [6;53с]. Инчунин қайд намудан зарур аст, ки мувофиқ бо қонунгузори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар бонк хавфи асёрӣ ба воситаи мониторинги ҳисоботи “Мавқеи кушодаи асёр” ҳар руз назорат карда мешавад. Микрокоэффисиентҳои дохилӣ барои мавқеи дароз ва кӯтоҳи асёр бо меъёрҳои пруденсиалии муқарраршудаи БМТ баробар мебошанд. Хавфи фойзӣ – ин хавфи ихтисор ва ё талафоти даромади бонкӣ бо сабаби камкунии маржаи фойзӣ, баробар кардани он ба сифр ва ё ба нишондиҳандаи мусбӣ мебошад. Сухан дар бораи ихтисори даромад ҳамчун фарқият байни фойзҳо ва дигар даромадҳо меравад, ки онҳо аз рӯи амалиётҳои активӣ (дар бисёр ҳолат аз рӯи қарзҳо), фойзҳо ва дигар хароҷотҳо аз рӯи воситаҳои аз ҷониби бонк ҷалбкардашуда аз рӯи амалиётҳои пасивӣ ба даст оварда мешаванд. Яъне, ин хавфи баландбардории арзиши миёнаи воситаҳои ҷалбкардашудаи бонк аз рӯи арзиши миёнаи активҳои ҷобаҷокунӣ мебошад. Хавфи фойзӣ дар он ҳолатҳое ба миён меояд, ки мӯҳлатҳои баргарадонидани воситаҳои ҷалбгардидаи пешниҳодшуда бо ҳам мувофиқ намеоянд, ё ҳангоме, ки меъёрҳо аз рӯи амалиётҳои активӣ ва пасивӣ бо усулҳои гуногун муқаррар мешаванд (меъёрҳои бақайдгирифташуда бар зидди меъёрҳои тағйирёбанда ва баръакс). Дар ҳолати охирин ҳамчун намуна метавонад чунин ҳолат хизмат намояд, ки дар он воситаҳо бо мӯҳлати кӯтоҳмуддат аз рӯи меъёрҳои тағйирёбанда қарз гирифта мешаванд, қарзҳо бошанд бо мӯҳлати дарозмуддат аз рӯи меъёрҳои бақайдгирифташуда бо баҳисобгирии он ки меъёрҳои тағйирёбанда аз сатҳи чашмдошт баланд намешаванд, дода мешаванд. Ба хавфҳои фойзӣ он бонкҳое рӯ ба рӯ мешаванд, ки мунтазам бозиро бо меъёрҳои фойзӣ бо мақсади бадастории даромади ҳанноӣ истифода мебаранд, инчунин он бонкҳое, ки ба пешгӯии тағйиротҳои меъёрҳои фойз аҳамияти хоса зоҳир наменамоянд. Хавфи бозорӣ – ин хавфе мебошад, ки бо талафотҳо аз рӯи лаппиши меъёрҳои фойзи қарзӣ, тағйирёбии даромаднокӣ ва беҳбудии молиявии ширкатҳо– эмитентҳои коғазҳои қиматнок, инчунин беқурбшавии маблағҳои пулӣ алоқаманд аст. Хавфи бозорӣ бо хавфҳои фойзӣ ва асёрӣ зич алоқаманд аст. Хавфи бозорӣ маънии талафотҳои имконпазир, хароҷотҳои ногаҳонӣ аз тағйироти арзиши бозории активҳо ва ё пасивҳо, тағйири дараҷаи бозоргирии онҳоро дорад. Ба чунин хавф махсусан сармоягузориҳо ба коғазҳои қиматнок дучор мешаванд. Арзиши бозорӣ бо таносуби талабот ва пешниҳод ташақкул меёбад, яъне он нархгузорӣ мешавад. Ба нархгузори коғазҳои қиматнок пасту баландшавии меъёри фойзи қарзӣ (афзоиши меъёрҳои фойзӣ ба беқурбшавии коғазҳои қиматнок меорад), тағйиротҳои даромаднокӣ ва беҳбудии молиявии ширкатҳо – эмитентҳо, беқурбшавии маблағҳои пулӣ таъсир расонида метавонанд.

Хавфи амалиётӣ. Чунин омилҳои хавфи амалиётӣ бояд таҳлил карда шаванд [10,143с]:

- Омилҳои идоракунии;

- Омилҳои ба кормандон вобаста;
- Омилҳои технологӣ;
- Омилҳои беруний.

Омили асосии хавфи амалиётӣ, ки Бонк доимо ру ба ру мешавад – омили бевосита бо кормандон вобаста мебошад, ки тавассути рафтори нодурусти кормандон ба вучуд меояд. Инчунин ба ин омили хавфи амалиётӣ сатҳи пасти донишу малакаи қисми кормандон таъсири манфии худро мерасонанд. Тавассути чорабиниҳо оид ба бартараф намудани омили хавфи амалиётӣ ба кормандон вобаста, Бонк масъулияти дуруст даровардани маълумотҳоро ба НАБ ба кормандон, ки бевосита ин сатҳи корро иҷро менамоянд, вогузор кард. Масъулияти иҷозат (санксия) додан ба гузаронидани амалиёт дар НАБ ба кормандони роҳбарикунанда вогузор карда шудааст. Бо баробари ин тақсимот, ба ҷои қоидаҳои пешина (як коргари асосӣ ҳамаи амалиётҳоро оид ба якчанд бизнес-равандҳо мебард), роҳбарияти Бонк оид ба ҷо ба ҷо намудани масъулияти вазифавӣ байни кормандони ҳар як бизнес-раванд қарори худро баровард. Инчунин, бо мақсади пасткунии хавфи амалиётӣ дар Бонк, аз тарафи сохтори бо хавф алоқаманд, тавсия дода шудааст, ки Дастурамалҳо оид ба кор бо ҳар як маҳсулоти бонкӣ коркард карда шаванд; дар ин дастурамалҳо тартиби даровардани маълумот ба НАБ ва гирифтани натиҷаҳо аз НАБ бояд инъикос шаванд. Хавфи минтақавӣ (страновой) – ин хавфе мебошад, ки бо фаъолияти байналмилалӣ бонкҳо алоқаманд аст ва аз суботи сиёсӣ ва иқтисодии мамлакатҳо – мизочон (контрагентҳо) воридкунандагон ва содироткунандагон, ки бо бонки мазкур ҳамкорӣ мекунанд, вобастагӣ доранд. Ҳар яке аз хавфҳои дар боло зикршуда аз миқдори зиёди хавфҳои аниқ иборатанд ва бисёр вақт ин хавфҳои нишондодашуда бо ҳамдигар алоқаи зич доранд. Аз ин рӯ, дар амал тавсия мешавад, ки ҳамаи намудҳои хавфҳои бонкӣ бо усули муқоиса дида баромад шаванд.

Хавфҳои ташкилотӣ – ин хавфҳои мебошанд, ки бо:

- хатогиҳои менеҷменти ширкат ва кормандони он;
- масъалаҳои низоми назорати дохилӣ;
- қоидаҳои на он қадар хуб коркард гардидан корҳо алоқаманданд, яъне хавфҳои, ки бо ташкилоти дохилии фаъолияти бонк алоқаманданд.

Хавфии сӯистифода – ин хавфҳои мебошад, ки дар он соҳибон, идоракунандагон, хизматчиён ва ё мизочони бонк бо вайронкунии қонун ба талафот роҳ медиҳанд, инчунин қаллобӣ, исрофкорӣ, дуздӣ ва дигар амалиётҳои ғайриқонунӣ содир менамоянд. Воситаҳои калони пулӣ, ки дар сейфҳои бонкӣ ва хазинаҳо оид ба хидматгузори мизочон нигоҳ дошта мешаванд, диққати ҷинойткоронро ба худ ҷалб менамоянд. Самаранокии системаи идоракунӣ хавфҳо аз бисёр ҷиҳат аз гурӯҳбандии дурусти хавфҳо вобастагӣ дорад. Гурӯҳбандии хавфҳои бонкӣ барои он зарур аст, ки дар асоси он фаъолияти бонкӣ мукамал ва ҷустуҷӯи комплекси захираҳои дохилӣ бо мақсади баландбардории самаранокии амалисозии амалиётҳои бонкӣ амалӣ карда шаванд. Гурӯҳбандии хавфҳо маънии мураттаб сохтани миқдори зиёди хавфҳоро бо ба асос гирифтани аломатҳо ва маҳакҳои онҳоро таснифкунанда дорад. Аломатҳои маъмулан паҳнгардидаи гурӯҳбандии хавфҳои бонкӣ инҳо ба ҳисоб мераванд: соҳаи ба вучуд омадан; манбаи ба вучуд омадан; таснифоти фаъолияти бонк; хусусияти хоси мизочони бонк; хусусиятҳои баҳисобгирии хавфҳо; тақсимои хавф аз рӯи вақт; усули баҳисобгирии хавф; дараҷаи таваккалият; имконияти идоракунӣ хавфҳо. Хавфҳои беруна гурӯҳи мамлакатҳо (аз суботи сиёсӣ иқтисодии мамлакатҳо – мизочон ва ё мамлакатҳо – аҳли шартнома (контрагентҳо), содироткунандагон ва ё воридгарони мол вобастагӣ доранд), асбобӣ (имконияти талафоти пулӣ дар натиҷаи тағйирёбии қурбҳои асбобӣ) ва хавфҳои офатҳои табиӣ (ҳолатҳои форс-мажор) шуда метавонанд. Хавфҳои дохилӣ – ин хавфҳои мебошанд, ки бо фаъолияти худ бонк, мизочони он ва ё контрагентҳои он (аҳли шартнома) вобастагӣ доранд. Хавфҳои дохилӣ дар навбати худ ба талафотҳо аз рӯи фаъолияти асосӣ ва ёридиҳандаи бонк тақсим мешаванд. Аввалин инъикосгари хеле паҳнгардидаи гурӯҳи хавфҳо мебошанд: хавфҳои қарзӣ, фойзӣ, асбобӣ ва бозорӣ, дуҷумин аз талафотҳо оид ба ташаккули депозитҳо, хавфҳои

аз рӯи намудҳои нави фаъолият хавфҳои суистеъмолиҳои бонкӣ иборатанд. Вобаста аз таснифоти фаъолияти бонкӣ хавфҳо метавонанд бо махсусияти фаъолияти бонк амалиётҳои тавозунӣ ва ғайритавозунӣ алоқаманд бошанд, ки онҳо дар навбати худ ба хавфҳои амалиётҳои актив ва пассив тақсим мешаванд. Аз рӯи махсусияти мизочон хавфҳои бонкӣ бо:

- ҳаҷми корхонаи мизоч (хурд, миёна ва бузург);
- аз рӯи мансубият ба намудҳои гуногуни моликият (давлатӣ ва хусусӣ);
- аз рӯи соҳаҳои иқтисод таснифот мешаванд.

Хусусиятҳои баҳисобгирӣ имкон фароҳам меоранд, ки хавфҳои аз рӯи чунин аломатҳо ба монанди амалиётҳои тавозунӣ ва ғайритавозунӣ баробар карда шаванд. Дар бисёр ҳолатҳо, масалан, таваккалияти қарзӣ, ки аз рӯи амалиётҳои тавозунӣ ба миён меояд, ба амалиётҳои ғайритавозунӣ низ паҳн мегардад, масалан, ҳангоми муфлисшавии корхона. Баҳисобгирии дурусти дараҷаи талафотҳои имконпазир аз як намуди фаъолият, ки дар як вақт ҳам аз рӯи суратҳисобҳои тавозунӣ ва ғайритавозунӣ мегузарад, хеле муҳим мебошад. Аз рӯи вақт хавфҳоро метавон ба тарҷей (ретроспективӣ), ҷорӣ ва ояндадор тақсим намуд.

Вобаста аз усули истифодашавандаи ҳисобкунӣ хавфҳо комплексӣ ва хусусӣ мешаванд. Хавфҳои комплексӣ аз баҳогузорӣ ва пешгӯии бузургии хавфи бонк ва риояи меъёрҳои иқтисодии бозоргирии бонкӣ иборат аст. Хавфи хусусӣ бо таъсиси ҷадвали коэффитсиентҳои хавфӣ ва ё санчишии хавфҳо аз рӯи амалиётҳои муайяни бонкӣ асос меёбад. Аз рӯи дараҷаи хавф хавфҳои бонкиро метавон ба паст, муътадил ва пурра аз ҳамдигар ҷудо намуд. Дараҷаи хавфи бонкӣ бо бузургии эҳтимолияти ба вуқӯъ пайвастанӣ рӯйдод, ки ба талафоти бонк аз рӯи амалиёти додашуда меорад, таснифот карда мешавад. Вобаста аз имконияти идоракунии хавфҳоро ба кушода ва пӯшида тақсим кардан мумкин аст. Хавфҳои кушода танзим карда намешаванд. Хавфҳои пӯшида бо роҳи сиёсати диверсификатсия танзим карда мешаванд, масалан бо роҳи:

- азнавтақсимкунии васеи қарзҳо бо маблағҳои хурд, ки ба миқдори зиёди мизочон бо нигоҳ доштани ҳаҷми умумии амалиётҳои бонк пешниҳод карда мешавад;
- воридсозии сертификатҳои депозитӣ;
- суғуртаи қарзҳо ва депозитҳо ва ғ.

Чунин гурӯҳбандӣ миқдори зиёди хавфҳоро пурра гурӯҳбандӣ мекунад ва мувофиқан имконият фароҳам меорад то ки ба масоили ошкорсозии омилҳои хавфҳоро бавучудоваранда ва таҳқиқи хавфҳо пухтакорона муносибат намоянд. Ғайр аз гурӯҳбандии дар боло овардашуда, хавфҳоро инчунин аз рӯи дигар аломатҳо гурӯҳбандӣ кардан мумкин аст. Аз ҷумла, аз рӯи оқибатҳо хавфҳоро ба се категория тақсим кардан мумкин аст:

1) Хавфи имконпазир – ин хавфи қароре мебошад, ки дар натиҷаи амалӣ намудани он ба бонк аз даст додани даромад таҳдид менамояд, лекин он аз ҳаҷми даромади дар назардошташуда баланд нест;

2) Хавфи хатарнок – ин хавфе мебошад, ки ҳангоми ба амал омадани он ба бонк талафоте таҳдид менамояд, ки он аз даромади дар назардошташуда зиёд аст ва дар ҳолати ниҳой ба талафоти ҳамаи воситаҳо, ки аз ҷониби бонк ба амалиёти аниқӣ бонкӣ маблағгузорӣ шудааст, меорад;

3) Хавфи садамаовар – хавфе мебошад, ки дар он талафот бузургии тамоми моликияти бонкро фаро мегирад.

Барои гурӯҳбандии хавфҳо инчунин характери таъсири онҳо ба натиҷаҳои фаъолияти бонк ҳамчун асос хизмат менамояд. Чунин хавфҳоро ба ду намуд ҷудо кардан мумкин аст.

а) Соф (тоза) – маънии имконияти бадастории зиён ва ё натиҷаи сифриро дорад;

б) Ҳаннотӣ – дар эҳтимолияти бадастории ҳам натиҷаи манфӣ ва ҳам мусбӣ ифода меёбад.

Дар ҳаёти воқеӣ бонкҳо бо чунин гуногуншаклии хавфҳо рӯ ба рӯ мешаванд, ки оиди пуррагии фарогирии маҳакҳо барои гурӯҳбандии онҳо сухан гуфтан рост намеояд. Ҳар як бонк, вобаста аз махсусиятҳои фаъолияти худ метавонад маҳакҳоро барои гурӯҳбандии хавфҳои бонкӣ кам ва ё васеъ созад. Дар маҷмӯъ метавонем зикр намуд, ки дар фаъолияти

ташкилотҳои қарзӣ пешгир ва коҳишдиҳии хавфҳои нақши калидӣ доранд. Аз ин рӯ, ба танзими саривақтӣ ва баҳодиҳии дурусти хавфҳои натиҷаи фаъолияти бонкро хуб месозад ва вазъи молиявӣ онро устувор нигоҳ медорад.

АДАБИЁТ

1. Аминов Х.И. Моделирование и информационные технологии оценки кредитного риска коммерческого банка в условиях Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе: Ирфон, 2010, 200с.
2. Ашуров Г.Д. Бахисобгирии амалиёт дар бонкҳои тичоратӣ: васоити таълими / Г.Д. Ашуров. – Душанбе.: Комбинати полиграфии ш. Душанбе. 2009. – 305с.
3. Ашуров Н. Муомилоти пули, қарз ва бонк: васоити таълими / Н. Ашуров, И. Лаълбеков. – Душанбе: ЧСШК Матбуот. 2002. – 271с.
4. Бадалова А.Г. Управление рисками деятельности предприятия: Учебное пособие / А.Г. Бадалова, А.В. Пантелеев. - М.: Вузовская книга, 2016с.
5. Балдин, К.В. Управление рисками в инновационно-инвестиционной деятельности предприятия: Учебное пособие / К.В. Балдин, И.И. Передеряев, Р.С. Голов. - М.: Дашков и К, 2015. - 420 с.
6. Закон Республики Таджикистан «О Национальном банке Таджикистана» г. Душанбе, от 28 июня 2011 года № 722.
7. Инструкция №176 Национального банка Таджикистана «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций» от 5 января 2018г.
8. Колесников В.И. Банковское дело / В.И. Колесников. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика. 2007. – 460с.
9. Леонович, Т.И. Управление рисками в банковской деятельности: Учебный комплекс / Т.И. В.Н. В.П.Леонович. - Минск: Дикта, Мисанта, 2012. - 136 с.
10. Тепман, Л.Н. Управление рисками в условиях финансового кризиса. Учебное пособие / Л.Н. Тепман, Н.Д. Эриашвили. - М.: Юнити, 2017. - 160 с.

БАҲОДИҲИИ ХАВҲОИ БОНКӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РАВАНДИ ФАЪОЛИЯТИ БОНКҲОИ ТИҶОРАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола паҳлуҳои назариявӣ ва амалии хавфҳои бонкӣ, қарзи аҳамият, зарурият ва нақши он дар пешбурди фаъолияти бонкҳои мавриди баррасиву пажӯҳиш қарор гирифтаанд. Муаллифон асосан бо таъки ба адабиёти соҳавӣ кӯшиш намудаанд, ки ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии масъаларо ба таври возеҳ таҳлил карда шаванд. Муаллифон қайд намудаанд, ки дар шароити муосири иқтисодӣ яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятнок дар низомии бонкӣ ин баррасии хавфҳои дониста мешавад. Дар рафти таҳқиқот бештар ба масоили зарурияти баҳодиҳии хавфҳои бонкӣ ва таъсири он ба кори бонкҳои диққат дода шудааст. Муаллифон ба он ақидаанд, ки дар раванди фаъолияти бонкҳои тичоратӣ баҳодиҳии хавфҳои нақши босазо дошта, метавонад рушди устувори бонкро таъмин созад. Ҳамчунин, шакл ва намудҳои хавфҳои бонкӣ дар мақола ба таври дақиқ таҳлил гардида, тартиби пешниҳоди истифодаи онҳо баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: қарз, қарзи бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ, инфрасохтори бонкӣ, сармоягузорӣ, низомии бонкӣ, бонкҳои тичоратӣ.

ОЦЕНКА БАНКОВСКИХ РИСКОВ И ЕГО РОЛЬ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты банковских рисков, важность кредита, необходимость и его роль в ведении банковской деятельности. Авторы, опираясь в основном на полевую литературу, постарались четко проанализировать теоретические и практические аспекты проблемы. Авторы отмечают, что в нынешних экономических условиях одним из важнейших и приоритетных направлений в банковской системе является учет рисков. В исследовании акцентируется внимание на необходимости оценки банковских рисков и их влияния на работу банков. Авторы считают, что оценка рисков играет важную роль в деятельности коммерческих банков и может обеспечить устойчивое развитие банка. В статье также подробно анализируются формы и виды банковских рисков, обсуждается порядок их представления и использования.

Ключевые слова: кредит, банковский заем, кредитные организации, банковские услуги, дистанционное обслуживание, банковская инфраструктура, инвестиции, банковская система, коммерческие банки.

ASSESSMENT OF BANKING RISKS AND ITS ROLE IN THE ACTIVITIES OF COMMERCIAL BANKS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the theoretical and practical aspects of banking risks, the importance of credit, the need and its role in banking. The authors, based largely on the field literature, tried to analyze the theoretical and practical aspects of the problem clearly. The authors note that risk accounting is one of the most important and priority directions in the banking system in the current economic conditions the study focuses on the need to assess banking risks and their impact on the operation of banks. The authors believe that risk assessment plays an important role in the activities of commercial banks and can ensure the sustainable development of the bank. The article also analyzes in detail the forms and types of banking risks, discusses the procedure for their presentation and use.

Keywords: credit, bank loan, credit institutions, banking services, remote services, banking infrastructure, investments, banking system, commercial banks.

Сведения об авторах: *Сайфуров Кароматулло Файзуллоевич*, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 37. Тел: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru; *Файзуллоев М.* - магистрант 2 – го курса кафедры банковское дело ТНУ. Телефон: +992938803207.

Information about the author: - *Sayfurov Karomatullo Fayzulloevich*, candidate of economics, head of banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru; *Fayzulloev M.* - Master student of the 1st course of the Department of Banking of the Tajik National University. Telephone: +992938803207.

МАВҚЕИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ВА ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ СИЁСАТИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сафаров Алиҷон
ДМТ

Зухуроти намоёни хоҷагии ҷаҳонӣ, қисми ҷудонашавандаи муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ дар нимаи дууми асри XX - минтақаҳои озоди иқтисодӣ гардиданд. Дар низоми робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун омили асосии тезонидани рушди иқтисодӣ аз ҳисоби ғаёлгардонии гардиши байналхалқии мол, устуворгардонии инвестиция, мубодилаи технология, иттилоот, васеъ гардондани ҷараёнҳои иқтисодии интеграсионӣ ба шумор мераванд. То солҳои 90-ум дар ҷаҳон зиёда аз 4 ҳазор минтақаҳои гуногуни иқтисодӣ ба қайд гирифта шудаанд. Аз рӯи маълумотҳои мутахассисон дар солҳои охир ба воситаи минтақаҳои иқтисодии гуногун зиёда аз 30% - и гардиши моли ҷаҳонӣ амали гардониди мешавад. Ширкатҳои байналхалқӣ бо вучуди дарёфт намудани шароитҳои имтиёзнок барои ғаёлияти худ, минтақаҳои озоди иқтисодиро территорияи мусоид мешуморанд, ки дар он ҷо ғоидаи зиёдро ба даст овардан мумкин аст. Ҳамин тавр, меъёри ғоида дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ба ҳисоби миёна 30-35% ва дар минтақаҳои осӣғӣ зиёда аз -40%-ро ташкил мекунад. Муҳлати азхудкунии сармоягузори дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ 2-3 баробар кам карда мешавад. Бисёр ширкатҳои байналхалқӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки ташкили истехсолоти худӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ ин самти муҳимтарини касб кардани онҳо мебошад. Яъне, аз ин ҷо бар меояд, ки минтақаи озоди иқтисодӣ ин қисми фазои иқтисодиёти миллии мебошад ва дар он ҷо низоми махсуси имтиёзҳо ва дигар ҷораҳои ҳавасмандиро истифода мебаранд. Минтақаи озоди иқтисодӣ – ин дар ин ё он сатҳи территорияи озоди ҷуғрофӣ мебошад. Дар ҳисоботҳои илмӣ ва дигар нашрияҳои ташкилотҳои байналхалқӣ барои тавсифи намудҳои гуногуни минтақа мафҳуми «минтақаҳои озоди иқтисодӣ» истифода мебаранд. Аммо ин мафҳум ба пуррагӣ моҳияти ин зухуротро инъикос намекунад. Дар бисёре аз минтақаҳои озоди иқтисодӣ, қоидаҳои иқтисодӣ, фишангҳо, қонунҳои маъмурии махсусро истифода мебаранд, ки аз режимҳои муайяни ҳуқуқӣ ва хоҷагидорӣ озод карда намешаванд ва фақат барои онҳо имтиёзхоро сабук мегардонанд, то ки соҳибкоронро ҳавасманд гардонанд. Давлат бошад, дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ микёси худро фақат барои ҷараёнҳои иқтисодӣ кам мекунад. Барои баъзе давлатҳо «минтақаҳои озод» аз руи мавҷудияташон ҳамчун территорияи махсус барои шароити ҳаёти коргарони минтақа, мутамарказонии иқтисодии истехсолӣ ва ғайра мебошанд. Барои ҷунин минтақаҳо мафҳуми «минтақаҳои махсуси иқтисодӣ» рост меояд. Мақсадҳои ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз сатҳи инкишофи иҷтимоӣ - иқтисодии давлати ташкилкунанда, нақшаҳои стратегии онҳо ва ғайра вобастагӣ доранд. Барои ҳамин сабабҳо ва мақсадҳои ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҳар як ҳолатҳои дақиқ аз ҳамдигар фарқ карда мешаванд. Ҳамин тавр, дар давлатҳои тараққиқардаи саноатӣ ба монанди ИМА, Англия, Франция минтақаҳои озоди иқтисодӣ барои ғаёлгардонии робитаҳои берунииқтисодӣ, ташкили сиёсати минтақавӣ,

ки ба ҷоннок гардондани бизнеси хурд ва миёна дар минтақаҳо равона карда шудааст, баланд бардоштани рушди иқтисодӣ, баробар кардани фарқиятҳои байниминтақавӣ ташкил карда шудаанд. Ба ин мақсадҳо барои чунин категорияи соҳибкорон озодии фаъолият ва имтиёзҳои калони молиявӣ дода мешаванд. Ин барномаҳо самти махсус барои ҷалби сармояи хориҷӣ надоранд. Дар баробари мақсадҳо ва сабабҳои ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар боло номбаршуда, се вазифаи асосии онҳоро қайд кардан ба маврид аст:

- ҳавасмандгардонии содироти саноатӣ ва дар ин асос ба даст овардани воситаҳои асбобӣ;
- рушди шугли аҳоли;
- мубаддал гардондани минтақаҳо ба методи нави хоҷагидорӣ ва рушди хоҷагии миллӣ.

Ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ҳамчун звенои муҳим дар ташкили принципҳои иқтисодӣ кушод дар муассисони онҳо дида мешаванд. Фаъолияти онҳо бо либерализасия ва фаългардонии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ алоқаманд карда мешавад. Иқтисодӣ минтақаҳои озоди иқтисодӣ дорои сатҳи баланди ҷаҳони берунаи кушод мебошад ва режимҳои гумрукӣ, андоз ва инвестиционӣ барои сармояи дохилӣ ва берунӣ мусоид меkunанд. Ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки давлат ба таври пурра кушодани иқтисодӣ худро барои сармояи хориҷӣ намехоҳад ё ин ки дар якҷоягӣ иқлими инвестиционии махсусро истифода мекунад ё қисман иқтисодӣ кушодро дар намуди минтақаҳои махсус истифода мекунад. Дар даҳсолаҳои охир дар иқтисодӣ ҷаҳонӣ рақобати шадид байни давлатҳо дар соҳаи имтиёзҳои андоз ва ғайраҳо барои ҷалби сармоягузорӣ аз дигар давлатҳо пурзур гардидааст. Мавҷҳои намудҳои гуногуни имтиёзҳои андоз, дар қонунгузориҳои миллӣ ба қайд гирифта шудаанд ва номи «инқилоби андоз» - ро ба худ гирифтаанд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ин ҷараён нақши бениҳоят намоёнро ба иҷро мерасонанд. Минтақаҳои саноатӣ - истеҳсолиро ба насли дуҷуми минтақаҳо дохил кардан зарур аст. Онҳо дар натиҷаи тамоюлоти минтақаҳои тичоратӣ пайдо шуданд. Минтақаҳои саноатӣ – истеҳсолӣ дар территорияи дорои режими махсуси гумрукӣ ташкил карда мешаванд, ки дар он ҷо маҳсулоти содиротӣ ё ин ки воридотивазкунанда истеҳсол карда мешавад. Ин минтақаҳо имтиёзҳои бениҳоят зиёди андозӣ ва молиявиро истифода мебаранд. Инчунин бояд қайд кард, ки хусусан дар давлатҳои рубатараққӣ минтақаҳои содиротию – истеҳсолӣ васеъ паҳн шуданд. Минтақаҳои содиротию истеҳсолӣ (МСИ) – ҳамчун натиҷаи ҳавасмандгардонии истеҳсолоти содироти дар территорияҳои анклавии (анклаваҳои) баъзе мамлакатҳо ташкил ёфтанд. МСИ ба корхонаҳои ватании дар ҳудудҳои гумрукии он ҷойгиршуда таъсир мекунад. Бо фирмаҳои хориҷӣ робита карда истода, роҳбарони фирмаҳои ватанӣ сатҳи донишҳои технологӣ ва идоракунии худро баланд мебардоранд. Модели муосири чунин минтақаҳо аз оғози сохтори минтақавӣ гирифта шудааст, ки соли 1959 дар фурудгоҳи Ирландии «Шенон» ташкил карда шуда буд. Аз чунин минтақаҳо давлатҳои нави саноатӣ (асосан осиегӣ) самарайи бениҳоят зиёд ба даст оварданд. Мантиқи ташкили минтақаҳои содиротию истеҳсолӣ дар стратегияи иқтисодии давлатҳои рубатараққӣ муайян карда шуд, ки дар солҳои 60-ум зарурияти ҳавасмандгардонии содироти саноатӣ ва шугли аҳоли аз ҳисоби ҳаракати сармояи хориҷӣ пайдо шуданд. Дар доираи минтақаҳои содиротию - истеҳсолӣ, инчунин минтақаҳои соҳибқории муштарак, минтақаҳои соҳибқорӣ, минтақаҳои озоди соҳибқорӣ ва минтақаҳои махсуси иқтисодиро ҷудо кардан мумкин аст. Дар баробари ин корхонаҳои мавҷуд ҳастанд, ки барои бозори беруни хизмат намуда, имтиёзҳои махсусро истифода мебаранд. Чунин намуд МОИ сатҳи нави ҳамқории тарафайни иқтисодӣ миллӣ ва ҷаҳониро инъикос менамоянд, ки пешравии сифатӣ ва сохтори хоҷагиҳои миллӣ ва ҷаҳониро пешниҳод намуда, ҷараёнҳои байналмилалитардонии ҳаёти хоҷагидориро метезонанд. Дар ин ҷо савол ба миён меояд, ки тавсифи асосии минтақаҳои содиротию-истеҳсолӣ ва бартарияти онҳо барои тарафҳо дар ҷӣ зоҳир мегардад?

- Дар ин ҷо ҳаракати молҳо ва хизматҳо байни давлатҳо бо ҳаракати омилҳои истеҳсолот ба қайд гирифта шуда байни ҳамдигар фаъолият меkunанд, ташкили вариантҳои

самаранок, ташкили робитаҳои иқтисодии ба ҳамалоқаманд ва устуворро таъмин мекунад.

- Объекти ҳамкориҳои тарафайн ин соҳаҳои иҷтимоӣ ва экологӣ мебошанд.
- Инвестори хориҷӣ даромади иловагиро аз ҳисоби режимҳои имтиёзҳои тиҷорати берунӣ, гумрукӣ ва молиявӣ- андозӣ ба даст меорад.
- Иштирокчиҳои хориҷӣ имконияти таҷрибавиро ба даст оварда, шароит ва имкониятиҳои фаъолияти худро дар давлати додасуда баҳо медиҳад.
- Инвестор фақат дар барномаҳои мақсаднок (технология, мошинаҳо, ашёҳо, маводҳо) маҳдудият дорад, аммо таҳқизот, иншоот ва муносибатҳо аз тарафи давлати қабулкарда пешниҳод карда мешаванд.
- МОИ имконияти таъмин кардани ҷалби қувваи кории арзонро бо ихтисосҳои зарури дорад.
- Ҳалли масъалаҳои маъмурӣ васеъ паҳн карда мешаванд.
- Шароитҳои инвестиционӣ (ташкил ва маҳдуд карани фаъолият) нисбат ба берун аз минтақа дорои имтиёзҳои зиёд мебошанд.

Фаъолияти МОИ хусусан барои амалӣ гардонидани намудҳои онҳо аҳамияти калон дошта, ҷалби васеи сармояи хориҷӣ технологияи баландро пешниҳод мекунад, ки давлатҳои дорои чунин минтақаҳо низомии васеи меъёрҳои иқтисодӣ - ҳуқуқӣ ва иҷтимоиро дида мебароянд ва инчунин ҳавасмандии баланди шариконро таъмин менамоянд. Ин пеш аз ҳама сиёсати андозӣ ва молиявӣ буда, имтиёзҳои гуногунро пешниҳод мекунад. Дар бисёр давлатҳо таҷрибаи дар солҳои аввали фаъолият дар муддати то 10 сол ва одатан аз 5 то 7 сол (дар Малайзия барои мисол аз андоз дар муддати аз 2 то 5 сол, дар Корея -5 сол, дар Шри - Ланка аз 2 то 10 сол пурра озод карда мешаванд) аз андоз пурра ё ин ки қисман озод карда мешаванд. Дар мавриди ташкил намудани минтақаҳои содиротию-истехсолӣ дар давлатҳои рубатараққӣ ва давлатҳои дорои иқтисодиёти гузариш таҷрибаи имтиёзҳои гуногунро иловагӣ истифода мешаванд;

- барҳам додани бочҳои гумрукӣ ва дигар ҷамъовариҳо ба молҳои содиротиҳои барои корхонаҳои сектори реалӣ;
- аз даромад тарҳ намудани андозҳои ба он тааллуқдошта, дар алоҳидагӣ сумма барои хароҷотҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва тайёр намудани мутахассисони корӣ;
- озодона гирифтани қарзи асбобӣ, аз он ҷумла бо фоизи паст;
- иҷозат барои муомилоти асбобӣ хориҷӣ;
- тезонидани амортизатсияи сармояи асосӣ;
- паст кардани пардохтҳои иҷоравӣ барои замин ва иншоотҳои ба иҷора гирифташуда;
- тарифҳои имтиёзҳои нақлиёт.

Дар баъзе ҳолатҳо озод намудан аз бочҳои содиротӣ, андоз барои моликият, таҳассус, андозҳои минтақавӣ ва маҳаллӣ илова карда мешаванд.

Дар як қатор давлатҳо коргароне, ки дар корхонаҳои МОИ фаъолият мекунад аз андоз аз даромад озод карда мешаванд. Ҳамаи инҳо бошанд дар навбати худ иқлими мусоиди инвестиционӣ ва соҳибкороиро ташкил мекунад. Ба ғайр аз ин, дар ҳар як давлат дар доираи сиёсати иқтисодӣ шароити имтиёзҳои ҷалби ресурсҳои ватани ва хориҷии сармоягузoron ба МОИ дигаргун карда мешаванд. Чи хеле ки таҷриба нишон медиҳад, корхонаҳои соҳаи истеҳсолоти моддӣ дорои шароитҳои имтиёзнок мебошанд, аммо дар ин ҳолат низ афзалиятҳо ба инобат гирифта мешаванд. Ақтуалӣ будани ташкили минтақаҳои махсус дар Тоҷикистон шубҳанок намебошад, балки дар вобастагӣ аз якчанд сабаб, ҳатто он зиёд шудан мегирад. Ислоҳотҳои бозорӣ дар мамлакат амалӣ карда шуда истодаанд, аммо ин раванд дар робита аз мавҷуд набудани стратегияи аниқ дар ин ҷо, марҳилаҳои ва пай дар пай ба дараҷаи зарурӣ самаранок намебошад. Барои ҳамин коркардани элементҳои ислоҳот дар минтақаҳои алоҳида, ки нақши онҳоро МОИ иҷро карда метавонанд хеле ба маврид мебошад. Дар робита бо ин ақидаҳои нав ба тарафдории МОИ ба вуҷуд меоянд. Охиран маркази вазнинии ислоҳотҳои гузаронидашаванда аз марказ ба минтақаҳо гузаронида мешавад, ки ин гузаронидани сиёсати самараноки минтақавиро талаб мекунад ва он нафақат аз қисмати ислоҳотҳо, балки пуррагии мамлакат вобастагӣ

дорад. Ҳангоми истифодаи самаранок МОИ ба сифати омили муҳими сиёсати минтақавӣ баромад карда метавонанд. Ақидаҳои иқтисодии ташкил кардани МОИ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ҷалби захираҳои молиявӣ ва моддию-техникӣ, техника ва технологияи муосир аз хориҷа, омӯзиши таҷрибаи хориҷии идоракунии иқтисодиёт ва тараққиёти робитаҳои берунии иқтисодӣ, тайёркунии васеи кадрҳои баландихтисоси техникӣ ва роҳбарикунанда, тараққиёти комплекси захираҳои табиӣ ҷумҳурӣ, фаъолгардонии фаъолияти сармоягузори муштарак гардад. Аҳамияти баъзеи ин мақсадхоро барои Тоҷикистон ба таври муфассалтар дида мебароем. Монеаи аз ҳама калонтарин дар роҳи тараққиёти иқтисодиёти миллӣ ин норасоии сармоягузориҳои дохилӣ ҳамчун омили асосии рушди иқтисодӣ мебошад. Мубоҳиса дар атрофи минтақаи озодаи иқтисодӣ дар Тоҷикистон дар марҳилаи ҳозира хислати сирф назариявӣ ё аниқтараш хислати абстракционӣ дорад; дар бораи зарурат ва раванди ташкили минтақаи озодаи иқтисодӣ суҳан ронда, аз мушаххасоти созмондиҳии онҳо ҳарф намезананд. Вале, масъалаи асосӣ тартиб додани концепсияи чунин минтақаҳо дар шароити қунонии ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар шароити Тоҷикистон минтақаҳои озодаи иқтисодӣ метавонанд комплексӣ бошанд ва истехсолоти ҷадидро барои бозори дохилӣ ва ҳам содирот ташкил намоянд. Онҳо метавонанд вазифаҳои ҷузъиро адо намоянд.

АДАБИЁТ

1. Бобоев М.К. Республика Таджикистан в контексте экономического развития: роль внешнего финансирования. Душанбе: Ирфон 2006.
2. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник. Душанбе: 2020.
3. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан за 2012, Душанбе, 2013.
4. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан /Под общей редакцией Л.Х. Саидмурадова. Душанбе. Ирфон, 2006.
5. Герчикова И.Н. Международное коммерческое дело: Учебник для вузов.- М ЮНИТИ, 1996
6. Жук Н.В. Методологические подходы к структурированию экспортного потенциала региона. // Экономист, 2004
7. Индекс концентрации. Юнктад. [Электронный ресурс]. URL: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> (дата обращения: 06.12.2020).
8. Каюмов Н.К. Предпосылки и потенциальные возможности формирования индустриально-инновационной экономики в условиях Таджикистана. / Выход постсоветского пространства из системной кризисной цикличности: формирование эволюционной модели экономического развития и расширения ЕАЭС. – М.: Центральный экономико-математический институт РАН, 2015.

МАВКЕИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ ДАР САНОАТИҚУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ВА ҲАВАСМАНДГАРДОНӢ СИЁСАТИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармояи хориҷӣ, технологияи нав, барои бунёи инфрасохтори муосир, ҷиҳати мусоидат ба масъалаҳои шугли аҳоли ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ, инчунин ғани намудани бозори дохилӣ ва истеъмолӣ, маҳсулоти саноатӣ, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озодаи иқтисодӣ» ва Низомномаҳои минтақаҳои озодаи иқтисодӣ қабул карда шуд.

Калидвожаҳо: минтақаи озодаи иқтисодӣ, сармоягузорӣ, маблағгузорӣ, тичорат, сиёсат, содирот, воридот, ҳавасмандкунӣ

РОЛЬ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН В ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ И СТИМУЛИРОВАНИЯ ЭКСПОРТНОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В целях создания благоприятных условий для привлечения иностранных инвестиций, новых технологий для строительства современной инфраструктуры, содействия занятости и создания новых рабочих мест, а также для обогащения внутренних и потребительских рынков промышленной продукцией, повышения уровня жизни, приняли закон Республики Таджикистана «О свободных экономических зонах» и Положение о свободных экономических зонах.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, инвестиции, торговля, политика, экспорт, импорт, льготы.

THE ROLE OF FREE ECONOMIC ZONES IN THE INDUSTRIALIZATION OF THE NATIONAL ECONOMY AND THE STIMULATION OF EXPORT POLICIES IN TAJIKISTAN

The Law The Republic of Tajikistan adopted the “On Free Economic Zones” and the Regulations on Free Economic Zones in order to create favorable conditions for attracting foreign investment, new technologies for the construction of modern infrastructure, to promote employment and create new jobs, as well as to enrich the domestic and consumer markets, industrial products, improving living standards.

Keywords: free economic zone, investment, investment, trade, politics, exports, imports, incentives

Сведение об авторе: Сафаров Алиджон - Таджикский национальный университет. магистр 2 курса мировой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17 Телефон: 901087070. Электронная почта: sali70-70@mail.ru

Information about the author: Safarov Alijon - Tajik National University Master of the 2nd year, majoring in World Economy, . **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: 901087070. E-mail: sali70-70@mail.ru

ТАНЗИМ ВА ИНКИШОФИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР СОҲАҶОИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАР ВА КАМБУДИҶОИ ОН

Ҳикматов С.Х., Маҳмадризоиён С. Ҳ., Азимов М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Давлат барои амалисозии ҳадафҳои стратегии рушди миллӣ, махсусан рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, индустриалӣ кунони онҳо тамоми чораҳои ҳешро андешида истодааст, ба монанди маблағгузорию буҷетӣ, ки он сол аз сол зиёд хоҳад гашт. [1, с.28]. Бояд қайд намуд, ки бо баробари маблағгузорию буҷетӣ барои рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар, инчунин маблағгузорию низоми бонкии кишвар дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт, махсусан рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсоли нақши муҳим бозида истодааст. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт, махсусан иқтисодиёти воқеии кишвар ва рушди фаъолияти соҳибкории онҳо нақши низоми бонкии ҷумҳурӣ хеле назаррас мебошад. Аз ин рӯ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як баромадҳои худ бо баробари рушди фаъолияти соҳибкори дар кишвар, инчунин барои рушди низоми бонкӣ диққати махсус медиҳад, ки он барои рушди соҳаҳои иқтисодиёт, махсусан иқтисодиёти воқеии кишвар, шароити мусоиди молиявӣ – қарзи фароҳам хоҳад овард. [12, с.3]. Дар амалисозии сиёсати иҷтимоию иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди иқтисодиёти кишвар, махсусан соҳаҳои воқеии он рушди низоми бонкӣ ҷои намоёнро ишғол менамоянд. Бинобар ин барои таъмини рушди низоми бонкии кишвар, беҳтар намудани сифати хизматрасонии онҳо дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ ва аз тарафи давлат дастгирӣ намудани онҳо, дар айни замон хеле муҳим мебошад, чунки таъсири буҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ то ҳол давом дорад, ки онро дар мисоли барҳамхурдани якҷанд бонкҳои тичоратӣ ва ташкилотҳои молиякунони хурд, дар сатҳи муфлисшавӣ қарор доштани 2 – бонки тичоратӣ : ҚСҚ «Агроинвестбанк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбанк». [11, с.5]. Инак дар соли 2017 аз буҷети ҷумҳуриявӣ барои рушди соҳаҳои саноат (саноати истеҳсоли маъдани кӯҳӣ; истеҳроҷ ва коркарди канданиҳои фойданок ва ғайра) ба маблағи 114343,6 ҳазор сомонӣ, дар соли 2018 – 133083 ҳазор сомонӣ, дар соли 2019 – 156092 ҳазор сомонӣ, ки нисбати соли 2017 қариб 1,5 баробар зиёд мебошад; барои соҳаи кишоварзӣ – дар соли 2017 – 102134 ҳазор сомонӣ; дар соли 2018 – 160037 ҳазор сомонӣ; дар соли 2019 – 147487 ҳазор сомонӣ, ки нисбати соли 2017 қариб 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст. [10, с.123] Бо баробари маблағгузорӣ аз буҷети ҷумҳуриявӣ барои рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар, инчунин аз буҷетҳои маҳаллӣ низ маблағгузорӣ амалӣ карда мешавад. Инак, дар соли 2016 ба соҳаи саноат (саноати маъдани кӯҳӣ ва истеҳроҷ ва коркарди канданиҳои фойданок) - 91596,9 ҳазор сомонӣ; соли 2017 – 97600 ҳазор сомонӣ; дар соли 2018 – 101126 ҳазор сомонӣ ва дар соли 2019 – 102675 ҳазор сомонӣ, ки он нисбати соли 2018 қариб 1,4 баробар зиёд мебошад. Ба соҳаи кишоварзӣ дар соли 2016 – 83525 ҳазор сомонӣ; дар соли 2017 – 91596,9 ҳазор сомонӣ; дар соли 2018 - ва дар соли 2019, ки он нисбати соли 2018 қариб 1,6 баробар зиёд мебошад. [2, с.2]. Қайд кардан ба маврид аст, ки бо баробари маблағгузорию буҷетӣ барои рушди соҳаҳои иқтисодиёти кишвар, махсусан соҳаҳои воқеии иқтисодиёт ва фаъолияти соҳибкории онҳо, маблағгузорию низоми бонкӣ ҷои намоёнро ишғол мекунад, ки ҳаҷми он

сол аз сол афзоиш ёфта, дар рушди иҷтимоии кишвар ҳиссаи арзандаи худро хоҳад гузошт. [2,с.4] Дар айни замон дар ҷумҳурии миқдори низоми бонкҳо аз рӯи моликият: Бонки давлатӣ 1 адад; Бонкҳо бо иштироки давлат – 3 адад; Бонкҳои хусусӣ – 6 адад ва Бонкҳои хориҷӣ – 6 адад. Миқдори ташкилотҳои қарзӣ: аз ҷумла ФҚХ дар соли 2015 – 123 адад; дар соли 2016 – 104 адад ТҚХ (ташкилотҳои қарзии хурд); дар соли 2017 – 84 адад ва соли 2018 – 79 адад фаъолият намуда истодаанд, ки онҳо ба тамоюли камшавӣ майлдоранд. [7,с.65]. Бояд гуфт, ки тағйирёбии миқдори онҳо ба қоидаҳои муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ алоқаманд буда, яъне аз сатҳи рақобатпазирии онҳо вобаста мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои 2015 – 2018 дороиҳои низоми бонкӣ низ тағйир ёфта истодааст. Инак, дар моҳи декабри соли 2015 – 18,6 млрд. сомонӣ ёки 27,6 %; дар декабри соли 2016 – 21,2 млрд. сомонӣ ёки 31 %; дар декабри соли 2017 – 20,9 млрд. сомонӣ ёки 22 % ва дар соли 2018 – 21,2 млрд. сомонӣ ёки 22,7 % ташкил намуданд. [10,с.120] Ҳиссаи дороиҳои ташкилотҳои қарзӣ (ТҚ) аз рӯи намуди онҳо дар соли 2018: Бонкҳои низомсоз - 42,0 %; бонкҳои хориҷӣ – 10,0 %; дигар бонкҳо – 33,0 % ва ташкилотҳои молиявии хурд (ТМХ) – 15,0 % - ро ташкил дод. [10,с.120]. Сохтори қарзҳои додашуда дар солҳои 2017 – 2018 аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ: декабри 2017 соҳаҳои кишоварзӣ – 7,0 %; саноат – 47 %; сохтмон – 9,0 %; савдои хориҷӣ – 14,0 % ва истеъмолот 20 % - ро ташкил дод, ки ҳиссаи соҳаҳои кишоварзӣ ва сохтмон кам мебошанд нисбати соҳаҳои истеъмолот ва савдои хориҷӣ. Дар моҳи декабри соли 2018 дар соҳаи кишоварзӣ – 9,0 %; соҳаи саноат – 19 %; соҳаи сохтмон – 14 %; савдои хориҷӣ – 21 % ва истеъмолот – 29 % ташкил доданд, ки сохтори соҳаи саноат нисбати соли 2017 ба 28% кам гаштааст, ки бо сиёсати саноатикунории иқтисодӣ давлат номувофиқ мебошад. [7,с.65] Ба ақидаи мо ҳаҷми қарзҳои додашуда аз тарафи низоми бонкӣ, махсусан ташкилотҳои қарзии хурд барои амали намудани сиёсати индустриаликунории иқтисодӣ кишвар, махсусан барои рушди соҳаҳои истеҳсолӣ, пеш аз ҳама соҳаи саноат бояд зиёдтар қарздиҳиро ба роҳ мемонданд, онҳо, фаъолияти онҳо ба мақсад мувофиқ мебуд. [4,с.78] Чӣ хеле ки дар боло қайд карда шуд, миқдори низоми бонкӣ дар ҷумҳурии дар солҳои охир ба камшавӣ майлдоранд, ки аз таҳлилҳои нишондиҳандаҳои омории БМТ дар солҳои охир маълум гашт, ки сабаби асосии камшавии миқдори онҳо ба рақобати бозори қарзӣ тобоварда натовониستاني баъзе ташкилоти низоми бонкӣ бо сабаби торафт паст шудани даромаднокии онҳо буда, ба заиф шудани пардохтпазирӣ ва иҷро карда натовониستاني ўҳдадориҳои молиявӣ дар назди мизоҷон гардиданд, ки он сабаби аз байн рафтани чунин низоми бонкӣ гардида истодаанд. [6,с.465]. Дар соли (декабри) 2015 даромадҳои умумии низоми бонкии кишвар – 1,9 млрд. сомонӣ; дар соли 2016 – 0,9 млрд. сомонӣ; дар соли 2017 – 1,7 млрд. сомонӣ ва дар соли 2018 – 1,9 млрд. сомониро ташкил дод. Ҷоида (зарари) онҳо дар ин давра: соли 2015 – 29,4 млн. сомонӣ; дар соли 2016 – 606,0 млн. сомонӣ; дар соли 2017 – 14,2 млн. сомонӣ ва дар соли 2018 – 274,6 млн. сомонӣ, яъне то соли 2018 низоми бонкии ҷумҳурии натиҷаи молиявии худро бо зарар ҷамъбаст намуданд ва дар соли 2018 ғойдаи низоми бонкӣ бо 274,6 млн. сомонӣ ҷамъбаст гардид, ки он шаҳодати рушди низоми бонкӣ дар кишвар мебошад. [9,с.5. Аз нишондиҳандаҳои молиявии ташкилотҳои низоми бонкӣ маълум гашт, ки дар солҳои охир бо сабаби паст будани сатҳи даромаднокии онҳо ва бо пуррагӣ ва саривақт иҷро карда натовониستاني ўҳдадориҳои молиявӣ (қарзӣ) дар назди мизоҷон, сабаби зиёд гаштани шикоятҳо ва норизогиҳои онҳо ба миён омада истодааст, ки он дар навбати худ барои рушди соҳаҳои иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкории кишвар, таъсири манфии худро хоҳад расонид. [11,с.5]. Аз таҳлили маълумотҳои вазъи низоми бонкии кишвар дар солҳои охир маълум гашт, ки дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ камбудии муайян ҷойдоранд, ки онҳо: Бо мутахассисони касбии замонавӣ ва таҷрибаи кории байналмиллалӣ бонкӣ таъмин набудани кормандони низоми бонкӣ; Паст будани маданияти қарздиҳӣ ва дар фаъолият аҳамияти ҷиддӣ надодан ба идоракунии ҳавфи қарзӣ; Торафт зиёд гаштани арзу шикоятҳо нисбат ба кормандон ва сифати хизматрасонии низоми бонкӣ; Надоштани стратегияи воқеии муайяни рушди фаъолияти соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеҳсолӣ; Саривақт барнагаштани қарзҳо ва надоштани сиёсати ғойизе, ки ҳавасмандии қарзгирандагонро таъмин наояд; Дар сатҳи паст қарор доштани қарзҳои

таблиғоту ташвиқотӣ барои баланд бардоштани боварии аҳолӣ ва ҷалби сармоягузoronу соҳибкорон; Вусъат набахшидани амалиётҳои ғайринақдӣ аз ҷумла пешниҳод накардани имтиёзҳо барои ин гуна амалиётҳо;

– Ҷой доштани баъзе ҳолатҳои қонуншиканӣ аз тарафи кормандони низомии бонкӣ (ба монанди сарзадани ҳолатҳои корупсионӣ); иғар камбудиҳои характери маъмурию «бюрократӣ» дошта то ҳол дар баъзе низомии бонкӣ ҷой дорад, ки он ба рушди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва рушди фаъолияти соҳибкории кишвар таъсири манфӣ мерасонад. Ба ақидаи мо барои бартараф кардани камбудиҳои ҷойдошта дар низомии бонкӣ чораҳои зеринро андешидан лозим: Такмили дастгирии молиявии давлат дар ҳолатҳои душвории молиявии низомии бонкӣ дар шакли қарзи имтиёзноки буҷетӣ, ёрии молиявии кӯтоҳмуддат ва ғайра;

– Дар асоси озмуни воқеъӣ интихоб намудани вазифаи роҳбар ва мутахассисони кормандони низомии бонкӣ; Баланд бардоштани сатҳи тахассусии роҳбарону мутахассисони ташкилотҳои қарзӣ бо роҳи ташкили курсҳои кӯтоҳмуддату дарозмуддати такмили ихтисос дар ҷойҳо ва берун аз ҷумҳурӣ; Баланд бардоштани масъулият ва сифати хизматрасонии кормандони низомии бонкӣ бо роҳи баланд бардоштани ҳавасмандии модди ва маънавии онҳо;

– Ҷорӣ намудани хизматрасониҳои муносири бонкӣ;
– Баланд бардоштани фарҳанги қарзидҳӣ, такмил ва таҷдиди сиёсати қарзӣ;
– Тоза кардани тавозун аз дороиҳои безътимод, аз ҷумла гаравҳои гирифташуда;
– Такмил додани ҳамкориҳо дар самти ҷалби сармояи арзон ва дарозмӯҳлат;
– Васеъ намудани доираи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ва таъмини соҳибкорон бо терминалҳо;

– Фаро гирифтани бахшҳои нави қарзидҳӣ, аз ҷумла маблағгузорӣ намудан ба рушди деҳот, соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ;

– Баланд бардоштани боварии аҳолӣ ба низомии бонкӣ;
– Дигар чорабиниҳои, ки барои рушди низомии бонкӣ ва рушди соҳаҳои иқтисодидеи кишвар, махсусан соҳибкории истеҳсоли алоқаманд аст, ҷорӣ ва таъмин карда шавад. [5,с.96]

Ба андешаи мо, агар пешниҳодҳои илмӣ дар боло зикршуда, амалӣ шавад ва ҳатто як қисми он дар амалияи фаъолияти низомии бонкӣ ҳаллу фасли худро ёбанд, онҳо гуфтан мумкин аст, ки рушди низомии бонкии ҷумҳурӣ хоҳад таъмин гашт, ки он дар навбати худ рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодидеи мамлакатро, махсусан соҳаҳои воқеъӣ ва фаъолияти соҳибкории кишварро хоҳад таъмин намуд.

АДАБИЁТ

1. Аҳбори Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ. Душанбе, 2018. с. 1 – 2.
2. Бердиев Р.Б. , Қаюмов С. «Фаъолияти бонкӣ (воситаи таълимӣ)». Душанбе, «Эр – граф». с. 465.
3. БМТ: Вазъи низомии бонкӣ дар соли 2018 ва вазифаҳо барои соли 2019 (декабри соли 2015, 2016, 2017, 2018). с. 5 – 8.
4. БМТ : Нишондиҳандаҳои асосии оморию бонкӣ (июн – ноябри соли 2018). Душанбе, 2018. с. 65 – 68.
5. Бонкдорӣ, тарақиёт, ҷаҳонишавӣ: маҷаллаи БМТ, июл – сентябри соли 2018. с. 20 — 23
6. БМТ: Бонкдорӣ, тарақиёт ва ҷаҳонишавӣ (октябр – декабри соли 2018). с. 5 – 9.
7. Қонуни ҚТ «Дар бораи буҷети давлатии ҚТ барои соли 2019». Душанбе, 2018, С 4.
8. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкдорӣ дар ҚТ». Душанбе, 2013.
9. Молияи Тоҷикистон, маҷмуаи оморӣ. Агентии омории назди Президенти ҚТ, 2018. с. 120 – 124.
10. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҚТ. 26.12.2018
11. Ҳикматов У.С. Микрофинансовые секторы развития малого предпринимательства в РТ. Душанбе, «Ирфон», 2010.
12. Ҳикматов У.С. , Ибрагимов И.Р. «Микрофинансирование». Душанбе, «Ирфон», 2016. с. 96 – 202.

ТАНЗИМ ВА ИНКИШОФИ НИЗОМӢ БОНКӢ ДАР СОҲАӢОИ ИҚТИСОДИӢТИ КИШВАР ВА КАМБУДИӢОИ ОНӢО

Аз маълумотҳои ҷамъбасти Вазорати рушди иқтисод ва савдо нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 маълум гашт ки ба оқибатҳои манфии омилҳои

берунӣ нигоҳ накарда, рушди муътадили иқтисодии кишвар нигоҳ дошта шудааст. Таҳлили вазъи иқтисодии кишвар дар соли 2018 нишон дод, ки рушди иқтисодӣ асосан аз ҳисоби афзоиши маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ, гардиши савдои чакана, хизматрасонӣ ва ғайра таъмин карда шудааст. Бояд гуфт, ки дар таъмини рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар нақши низоми бонкӣ махсусан ташкилотҳои қарзии хурд дар рушди соҳибкорӣ истехсолӣ бениҳоят назаррас мебошад. Дар айни замон рушди ин соҳа хеле муҳим мебошад, чунки маблағгузорӣ соҳаҳои иқтисодӣ аз ҳисоби бучети давлати барои рушди тамоми соҳаҳои иқтисодӣ кифоя нест ва соҳаи иқтисодиёти кишвар, махсусан рушди фаъолияти соҳибкори бо маблағгузорӣ ташкилотҳои қарзӣ ниёз доранд.

Калидвожаҳо: қарзи хурд, дороиҳо, сиёсати қарзӣ, тавозун, даромад, фоида, ҳисса, сохтор.

БАНКОВСКАЯ РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ПО РАЗВИТИЮ ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ И ИХ НЕДОСТАТКАМ

Обобщенные данные Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан за 2018 год показывают, что основные макроэкономические показатели Республики Таджикистан в 2018 году были сохранены за счет негативного воздействия внешних факторов, промышленное, сельскохозяйственное производство, розничная торговля, услуги и т.д. Следует отметить, что роль банковской системы, особенно микрокредитных организаций, в развитии предпринимательства чрезвычайно важна для обеспечения социально-экономического развития страны. В настоящее время развитие этого сектора очень важно, поскольку финансирование отраслей экономики из государственного бюджета недостаточно для развития всех секторов экономики и экономики страны, особенно развития предпринимательской деятельности с финансированием кредитных организаций. И недостатки не являются исчерпывающими, так как эта статья предназначена для устранения недостатков кредитной индустрии страны.

Ключевые слова: микрозаймы, активы, кредитная политика, баланс, доход, прибыль, доля, структура.

THE BANKING REGULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC SECTORS AND THEIR SHORTCOMINGS

Summarized data of the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan for 2018 show that the main macroeconomic indicators of the Republic of Tajikistan in 2018 were preserved due to the negative impact of external factors. industrial, agricultural production, retail, services, etc. It should be noted that the role of the banking system, especially micro-credit organizations, in the development of entrepreneurship is extremely important for ensuring the socio-economic development of the country. Currently, the development of this sector is very important, since financing sectors of the economy from the state budget is not enough for the development of all sectors of the economy and the economy of the country, especially the development of entrepreneurial activity with financing of credit organizations. and the shortcomings are not exhaustive, as this article is intended to eliminate the shortcomings of the country's credit industry.

Keywords: micro loans, assets, credit policy, balance sheet, income, profit, share, structure.

Сведения об авторах: *Хикматов Сафарали* – кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами, Таджикский национальный университет. Телефон: +992 93 505-55-99 E-mail: ilm-tj@mail.ru Почтовый индекс: 734003

Махмадризоиён Сухроб Хабибулло – магистрант кафедры управления государственными финансами, Таджикский национальный университет. Телефон: (+992) 555-555-737 E-mail: suhrob_22@inbox.ru

Азимов Манучехр – магистрант кафедры управления государственными финансами, Таджикский национальный университет. Телефон: (+992) 98888907

Information about the authors: *Hikmatov Safarali* – Candidate of Economic sciences, associate professor of Department of Public Financial Management, Tajik National University, Phone: +992 93 505-55-99 E-mail: ilm-tj@mail.ru Почтовый индекс: 734003

Mahmadrizoiyon Suhrob Habibullo – master student of Department of Public Financial Management, Tajik National University, Phone: (+992) 555-555-737 E-mail: suhrob_22@inbox.ru

Azimov Manuchehr – master student of Department of Public Financial Management, Tajik National University, Phone: (+992) 98888907

БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ВА ТАМОҶОЛИ РУШДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

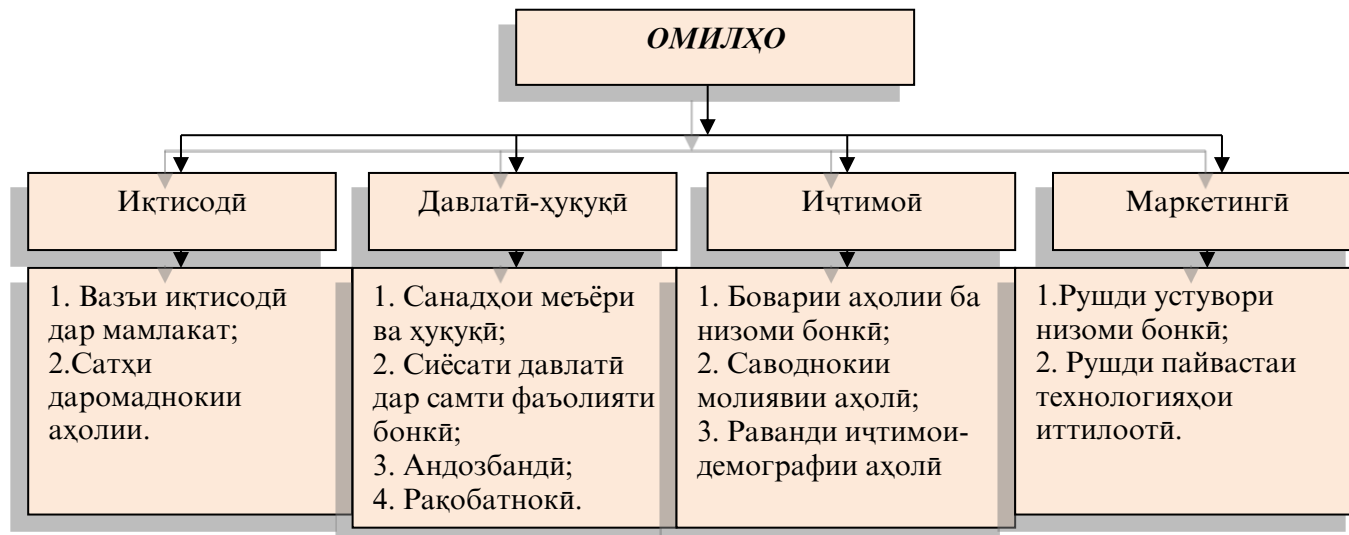
Сайфулов К.Ф. Фозилова Ш.Б. Собиров М.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити мураккабгардии муносибати мизоҷ бо ташкилотҳои қарзӣ мукамалгардонии хизматрасониҳои бонкӣ заминаи мусоидест ҷиҳати ба роҳ мондани муносиботи самарабахш ва саривақтӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ хизматрасониҳои

бонкии аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ пешниҳодшаванда ниёз ба мукамалгардонӣ доранд. [1, 18с] Имрӯз хизматрасониҳои бонкӣ ҳамчун қисми муҳими бозори бонкӣ доништа шуда, омилҳои зиёде метавонанд ба инкишофёбӣ ва рушди онҳо сабаб гарданд. Ушаков Д.Н. инкишофёбиро ҳамчун раванди гузариш аз як сатҳ ба сатҳи дигар, яъне ба сохти нисбатан мукамалгашта арзёбӣ менамояд. [6, 22с].

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили адабиётҳои иқтисодӣ мо як катор омилҳое, ки ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъсири зиёд доранд гурӯҳбандӣ намудем (расми 1) [4,62с].

Расми 1. Омилҳои ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ таъсиррасонанда

Вазъи иқтисодии кишвар ба тартиби кори бонкҳо ва фаъолияти онҳо, инчунин ҷалби мизочон ба бонк таъсири зиёд дорад. Яъне, бо дарназардошти нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ сатҳи таваррум, даромади аҳолӣ, сатҳи бекорӣ ва ғайраҳо метавонад фаъолияти бонкҳоро тағйир диҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то солҳои 2000-ум аз сабаби ноустувор будани вазъи иқтисоди бонкҳо наметавонистанд фаъолияти самаранок ва вазъи устувор дошта бошанд. Воқеан бо интишори пули миллии Сомонӣ мо тавонистем сар карда аз солҳои 2000 – ум иқтисодиёти худро рушд диҳем ва дар баробари ин ташкилотҳои қарзӣ низ зина ба зина инкишоф ёбанд. Инчунин зикр намудан ба маврид аст, ки буҳрони молиявӣ, ки соли 2008 ба вуқӯъ пайваста буд бисёре аз мамлакатҳои абарқудратро аз инкишофёбӣ боздошт ва ба иқтисодиёти онҳо зарари ҷиддӣ расонид. Дар баробари ин сатҳи даромади аҳолӣ коҳиш ёфта, шумораи ҷойҳои корӣ низ кам гардиданд, ки ин ҳама ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бетаъсир намонд. Омили дигаре, ки ба рушди хизматрасониҳои бонкӣ таъсири зиёд дорад ин рақобатпазирӣ доништа мешавад. Дар воқеъ имрӯз рақобатпазирӣ дар фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ мақоми махсус дорад ва ташкилотҳои қарзиро зарур аст барои нигоҳдории рақобатнокии худ аз усулҳои муосир ва таҷрибаи ташкилотҳои қарзии хориҷии кишвар истифода намоянд. Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори хизматрасониҳои бонкӣ ба таври яқзайл рушд надорад. Дар баъзе минтақаҳо ин хизматрасониҳо агар тамоюли инкишофёбӣ дошта бошанд, дар минтақаҳои дигар тамоюли инкишофёбӣ ба назар намерасад. Махсусан минтақаҳои дурдасти кишварро метавон арзёбӣ намуд, ки аҳолӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ ба таври зарурӣ дастраси надорад. Инчунин таҷрибаи давлатҳои рушдёфта нишон медиҳад, ки бонкҳои давлатӣ дар бозор нисбат ба дигар бонкҳо рақобатпазирӣ устувортар аст. Зеро ин бонкҳо дастраси ба маблағҳои буҷетиро доро мебошанд ва аз ин маблағҳо метавонанд истифода намоянд. Дастрасӣ ба ин маблағҳо метавонад вазъи рақобатпазирӣ ин гуна бонкҳоро хубтар гардонад. Вобаста ба ин метавонем БДА ҶТ «Амонатбонк» - ро мисол орем, ки дар мамлакати мо ягона бонки давлатӣ доништа мешавад. Ҳамчунин ин бонк нисбат ба дигар ташкилотҳои қарзии амалкунанда дар минтақаҳои дурдасти кишвар шуъбаҳо ва марказҳои хизматрасонии худро дорад ва ба мардум бештар хизматрасониҳои бонкиро пешниҳод менамояд. Тибқи нишондиҳандаҳои омори соли 2018 БДА ҶТ

«Амонатбонк» дар ҳудуди кишвар бо 75 филиал, 509 марказҳо хизматрасони бонкӣ ва 232 нуқтаҳои интиқоли маблағ ба мардум хизмат расонидааст. Дар ин сол активҳои бонк 39% ва сармояи он 12% зиёд гардидаанд. Шумораи амонатгузори ин бонки давлатӣ низ сол аз сол афзоиш ёфта дар соли 2018 ба 1,1 млн нафар расиданд. Дорандагони қарзҳои пардохтии ин бонк дар ин сол 47% зиёд гардидаанд. Тибқи омили БМТ аз ҳаҷми умумии қарзҳои бонкии бароварда шуда 74 % онҳо ба БДА ҚТ «Амонатбонк» рост меояд. Аз ин рӯ зикр намудан ба маврид аст, ки БДА ҚТ «Амонатбонк» бо дастраси ба маблағҳои буҷети харҷи бештар кӯшиш намуда истодааст, то ба аҳоли махсусан ба соҳибкории хурду миёна қарзҳои имтиёзнок пешниҳод намояд, ки ин боиси рушди иқтисодиёт дар маҷмӯъ мегардад. Ин ҷо метавон қайд намуд, ки омили муҳим барои инкишофёбии ин бонк ин боварии аҳоли доништа мешавад. Яъне, бо мақоми давлатӣ доштан БДА ҚТ «Амонатбонк» тавонистааст ба боварии аҳоли сазовор гардад. Ва ин омил дар рушди минбаъдаи ин бонк ба ақидаи мо таъсири калидӣ дорад. Дигар омили, ки ба фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ бевосита таъсиррасонанда ба фикри мо ин боварии аҳоли ба бонкҳо ва низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Барои ташкилотҳои қарзӣ ҷалби маблағҳои озоди аҳоли ҳамчун амонату пасандоз омили калидӣ доништа шуда, дар шароити муосир ҳаҷми маблағҳои ҷалб карда шуда, дар аксари кишварҳо то ба 80 –90%- и кулли дороиҳои бонкҳо баробар аст. Агар аҳоли маблағҳои худро барои нигоҳдорӣ ба бонкҳо пешниҳод намояд ин заминаи мусбист барои идома ёфтани фаъолияти бонк дар оянда. Боварии аҳолии имрӯз на танҳо барои ташкилотҳои қарзӣ балки барои тамоми иқтисодиёти кишвари мо муҳим арзёбӣ мегардад. Масъалаи боварии аҳоли ба сохтори бонкӣ метавонад аз нуқтаи назари фалсафӣ, психологӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ таққиқ карда шавад. Ҷабҳаи психологӣ боварӣ ба сохтори бонкӣ бениҳоят аҳамиятнок доништа мешавад. Боварӣ ҳамчун вазъи психологӣ инсон аз ахлоқи ӯ вобаста аст. Масалан, агар муносибат бо бонк барои муштари натиҷаи мусбӣ дода бошад дар ин ҳолат муштарӣ метавонд дар оянда низ бо ин бонк ҳамкорӣ намояд, агар натиҷа дилхоҳ набошад муштарӣ дигар бо ин бонк ҳамкорӣ наменамояд. Аз ин лиҳоз ташкилотҳои қарзиро зарур аст баҳри ба даст овардани боварии аҳоли ин нуқтаро фаромӯш насозанд. Ба назари мо барои ба даст овардани боварӣ муҳлати зиёд лозим аст то аҳоли ҳулосаи худро нисбати бонк барорад. Яъне, фаъолияти софдилонаи бонк аз ҷониби аҳоли баҳогузорӣ карда мешавад ва баъдан аҳоли нисбати ин бонк боварӣ ҳосил менамояд. Агар фаъолияти бонк ғаразнок бошад, ин бонк метавонад дар як муддати кӯтоҳ муфлис гардад. Масъалаи муҳим ин боварии аҳоли барои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин сохтор доништа мешавад. Махсусан фаъолияти баъзе ташкилотҳои қарзӣ солҳои 2017- 2018 боиси кам гардидани боварии аҳоли нисбати сохтори бонкӣ гардид. Инчунин қайд намудан ба маврид аст, ки дар қонунгузори амалкунандаи бонкӣ мавқеи амонатгузoron ба таври мушаххас аниқ нагардидааст, ки ин омили муҳим ба ҳисоб меравад. Тибқи нишондоди Ушакова Д.И. боварӣ – ин бузургӣ ба ҳисоб меравад, ки баҳодиҳии он мушкил аст [6, 28с].

Ҳамин тавр таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки боварӣ ба низоми бонкии мо имрӯз аз якҷанд омилҳои асосӣ иборат мебошад, ба монанди:

- сатҳи дастрасии муштариён ба иттилоот дар бораи фаъолияти бонк;
- дараҷаи танзим ва назорати низоми бонкӣ аз ҷониби давлат;
- дараҷаи муносибати бонк бо муштарӣ ва ҳалли одилонаи мушкилиҳое, ки миёни муштарӣ ва бонк ба амал меоянд;
- ҷой надоштани низоми махсусе, ки барои боз пас гирифтани амонат ва пасандозҳое, ки муштариён дар бонк гузоштаанд мусоидат намояд;
- фаъолият намудан тибқи шартномае, ки миёни муштарӣ ва бонк ба имзо расидааст;
- сатҳи коррупсия дар ташкилотҳои қарзӣ ва ғайра. [2, 59с]

Ҳамин тавр яке аз омили асосие, ки имрӯз ба ақидаи коршиносон муҳим аст, ин дастрасии мизочон ба иттилоот дар бораи фаъолияти ташкилоти қарзӣ мебошад. Яъне, таъмини мизочон бо маълумотҳои бонкӣ шаффофияти фаъолияти бонкро нишон дода, дараҷаи боварии мизочро нисбати бонк меафзояд. Ҳангоми вусъат ёфтани муносибатҳо ва баланд гардидани сатҳи ҳавфҳо дар фаъолияти ташкилотҳои қарзи талабот ба маълумот

зиёд мегардад. Имрӯз муштариён маълумот оиди фаъолияти ташкилотҳои қарзиро танҳо ба воситаи Интернет ва ё ВАО мегиранд, ки ин онҳоро қаноъатманд намегардонад. Воқеан чи тавре, ки бонкҳо ҳангоми пешниҳоди қарз муштарии худро ҳамаҷиҳата таҳлил менамоянд ва маълумотҳои зиёдери оиди фаъолияти ӯ ҷамъоварӣ мешаванд, муштарӣ низ ҳангоми пешниҳоди маблағ ба бонк ҳамчун пасандоз бояд аз маълумоти зиёд оиди фаъолияти бонк бархурдор бошад. Дар шароити имрӯза бонкҳо бештар ба хавфи қарзӣ ва фоизи дучор гардида истодаанд. Воқеан, имрӯз талабот ба информатсия на танҳо барои муштариён, балки барои ташкилотҳои қарзӣ низ муҳим доништа мешавад. Бо пешниҳоди қарз ташкилотҳои қарзӣ кӯшиш менамоянд оиди қарзгиранда маълумоти бештар дошта бошанд. Имрӯз дар низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон новобаста аз он, ки аксари муштариён нисбати бонкҳо муносибати беғаразона доранд, хавфи барнагаштани қарзҳо бениҳоят баланд аст. Ин омил метавонад ба ноустувории вазъи ташкилоти қарзӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, ташкилотҳои қарзӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд, то маълумоти дақиқ ба даст оварда бошанд. Дар кишварҳои хориҷа аслан ҷамъоварии маълумот оиди муштариён ба души бюроҳои қарзӣ вогузор карда шудааст. Бюроҳои қарзӣ метавонад муштариро дақиқ омӯзад ва ба вазъи молиявии он дуруст баҳо диҳад, ки ин болоравии хавфҳои бонкиро коҳиш медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун «Дар бораи таърихи қарз» 26 – уми март соли 2009 қабул гардидааст. Тибқи нишондоди қонуни мазкур таърихи қарз ин иттилооти мусбат ё манфии иҷроии уҳдадорӣҳои субъекти таърихи қарз аз рӯи шартнома, ки дар Бюроҳои таърихи қарз нигоҳ дошта мешавад ба ҳисоб меравад. Худи иттилоот бошад ҳамчун маълумот дар бораи субъекти таърихи қарз, ки дар воситаҳои алоқаи электронӣ ва сабтҳои қоғазӣ, ки иштирокчиёни системаи ташаккули таърихи қарз пешниҳод мекунанд ва истифодаи он, ки дар мавриди зарурӣ бо имзои электронии рақами тасдиқ карда мешавад дар қонуни мазкур шарҳ дода шудааст. Инчунин дар Қонуни мазкур Бюроҳои қарзи шахсонӣ ҳуқуқӣ, ки ҳамчун ташкилоти тижорати тибқи тартиби муқаррарнамудаи Қонуни мазкур барои ташкилу коркард, нигоҳдошти таърихи қарз, пешниҳоди ҳисоботи қарз ва дигар иттилоот хизмат мерасонад. Ҳамин тариқ бояд зикр намуд, ки Қонуни мазкур фарогири ҷабҳаҳои муҳими фаъолияти Бюроҳои қарзӣ мебошад. Вале имрӯз аксари филиалҳо ва марказҳои хизматрасонии бонкҳо дар минтақаҳои ҚТ аз Бюроҳои мазкур кор намегиранд ва ин боиси барнагаштани қарзҳо ва фоизи онҳо мегардад. Ҳамин тавр метавон қайд намуд, ки бонкҳо ҳангоми фаъолияти худ ба хавфҳои гуногун дучор мегарданд. Аз ин лиҳоз фаъолияти бонкӣ ин шакли соҳибқориест, ки аз болои он танзим ва назорати доимӣ бурда мешавад.

Муравьева А.В. бар он ақидааст, ки фаъолияти бонкӣ бо тамоми самтҳои муҳими иктисодӣ алоқамандӣ дошта, аз амонат ва пасандозҳои аҳоли вобастагии беандоза дорад. [4,68с] Дар аксари кишварҳои олам, инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкилотҳои қарзӣ қисми зиёди амалиётҳои худро аз ҳисоби маблағҳои пасандози ба роҳ мемонанд. Ин омил имрӯз барои бонкҳо муҳимияти зиёдери касб намудааст. Яъне вақте ки қисми зиёди муштариён маблағҳои худро аз ҳисобҳои бонкҳо гирифтани мешаванд, дар ин ҳолат бонкҳо метавонанд пардохтпазирии худро аз даст диҳанд. Аз ин лиҳоз фаъолияти Бонки миллии Тоҷикистон имруз баҳри беҳдошти муносибати ташкилотҳои қарзӣ бо муштариён дар самти зарурӣ ба роҳ монда шудааст. Инчунин БМТ ҷиҳати ҷалби пасандозҳои аҳоли ва истифодаи самараноки онҳо барои ташкилотҳои қарзӣ бояд аз сиёсати пулию қарзии созгор истифода намояд то боварии амонатгуздорон нисбати ташкилотҳои қарзӣ махсусан дар минтақаҳои кишвар афзояд. Имрӯз барои рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар минтақаҳо, мо бояд пеш аз ҳама технологияҳои иттилоотӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи Интернетро дар низоми бонкӣ инкишоф диҳем. Аслан хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаи Интернет, телефон, телефонҳои мобилӣ ва дигар дастгоҳҳои худхизматрасонии бонкӣ ба муштариён пешниҳод мегарданд. Бояд қайд намуд, ки мутаассифона ин гуна хизматрасониҳо танҳо дар марказҳои шаҳрҳои бузурги ҷумҳурӣ дастраси аҳоли ҳастанду халос. Бонкҳои тижоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ имрӯз бояд ба муштариёне, ки дар минтақаҳои дурдастанд ин

гуна хизматрасониҳоро дастрас намоянд. Яке аз самтҳои дигари рушди хизматрасониҳои бонкӣ ин инфрасохтори бонкӣ ба ҳисоб меравад. Рушди инфрасохтори бонкӣ метавонад хизматрасониҳои бонкиро чӣ дар минтақаҳо ва чӣ дар тамоми кишвар инкишоф диҳад. Ташкил намудан ва фаъолияти самараноки бюроҳои қарзӣ ва мақомотҳои, ки эътимоднокии ташкилотҳои қарзиро муайян мекунанд заминаи муҳимест барои таъмини мизочон бо иттилоот оиди фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва баландбардории саводнокии молиявии аҳоли. Аз ин лиҳоз, бояд чунин ташкилотҳо имрӯз ташкил карда шаванд то ки фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дуруст баҳогузорӣ шавад. Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷорҷӯбаи қонунгузориҳои бонкӣ ва дигар санадҳои меъёриву ҳуқуқи БМТ амал менамояд. Яке аз омилҳои, ки имрӯз метавонад ба рушди ин бозор монеагузорӣ кунад ин амал накардан дар доираи қонунгузориҳо ба ҳисоб меравад. Тибқи қонунгузориҳо амал накардани ташкилотҳои қарзӣ ва филиалҳои онҳо бештар дар минтақаҳо ба ҷашм мерасад, ки ин ҳамчун омили манфӣ дар ин самт доништа мешавад. Нишондиҳандаҳои омории БМТ нишон медиҳанд, ки дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ то ҳол дар сатҳи паст қарор доранд. Дар алоҳидагӣ аз таҳлилҳо бар меояд, ки ба ҳисоби миёна дар ҷумҳурӣ ҳар як филиали бонк ба 7,4 ҳазор нафар хизматрасонии бонкӣ пешниҳод менамояд. Ин нишондиҳанда гувоҳи он аст, ки пешниҳоди хизматрасониҳо дар сатҳи паст аст. Бояд қайд намоем, ки тамоми бонкҳои дар ҷумҳурӣ амалкунанда ҳамасола филиалҳо ва шӯъбаҳои худро дар саросари мамлакат васеъ менамоянд. Дар ин замина танҳо 10 бонк аз 17 бонки амалкунанда фаъоланду ҳалос. Таи чанд соли охир ҳолатҳои низ ба ҷашм мерасанд, ки баъзе бонкҳо ҷиҳати камгардонии хароҷотҳои худ фаъолияти филиал ва бахшҳои худро дар минтақаҳо қатъ менамоянд. Масъалаи муҳим имрӯз рушди сохтори бонкӣ дар шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд ба ҳисоб меравад. Яъне, бонкҳои амалкунанда имрӯз на ба минтақаҳои дурдаст балки кӯшиш намуда истодаанд, то фаъолияти худро дар ин ду шаҳр бештар ба роҳ монанд. Ҳамзамон бояд зикр намуд, ки 60% филиалҳои бонкҳои мавҷуда дар пойтахти кишвар ҷойгиранд, ки ин метавонад сабаби рушд наёфтани хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои кишвар доништа мешавад. Ҳамин тавр дар маҷмӯъ метавонем қайд намуд, ки дар шароити имрӯза омилҳои ба бозори молиявӣ ва махсусан ба бозори хизматрасониҳои бонки таъсиррасонанда зиёданд. Ташкилотҳои қарзӣ бояд имрӯз ба як қатор самтҳо аҳамияти махсус диҳанд, зеро ин омилҳо барои нигоҳдории вазъи устувори онҳо ва ҷалби бештари муштариён сабаб хоҳанд гашт.

Ба назари мо ҷиҳати рушди минбаъдаи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳои кишвар бояд ба самтҳои зерин аҳамият дода шавад:

1. дастгирии давлатии сохтори бонкӣ;
2. суғуртақунонии амонатҳои аҳоли;
3. рушди технологияҳои иттилоотӣ;
4. фаъолият накардан аз руи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ;
5. шароити нобаробарии рақобатнокӣ;
6. боварии аҳоли ба сохтори бонкӣ;
7. дар сатҳи паст қарор доштани хизматрасониҳои пешниҳодшаванда;
8. муносибати кормандони бонк бо муштариён;
9. ба таври зарурӣ рушд накардани маркетинги бонкӣ;
10. этика ва қобилияти корӣ надоштани кормандони бонкҳо;
11. рушд наёфтани инфрасохтори бонкӣ.

Дар маҷмӯъ мо чунин меҳисобем, ки ташкилотҳои қарзӣ барои рушди минбаъдаи хизматрасониҳои бонкӣ дар минтақаҳо бояд кӯшиши зиёд дошта бошанд, зеро қисми зиёди аҳолии кишвар дар минтақаҳо зиндагӣ доранд ва бо баланд рафтани саводнокии молиявии онҳо, бонкҳо метавонанд соҳиби муштариёни зиёд гарданд.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гаюров Г.Х. К вопросу о повышения качества банковского обслуживания в условиях рыночной экономики / Г.Х. Гаюров // Вестник ТНУ. – 2015. № 2/5 (172). – С. 63-67.
2. Друкер П. Бизнес и инновации / П. Друкер // - М.: «Вильямс», 2009. – 255с.

3. Кох Л.В. Инновации в банковском бизнесе. / Л.В. Кох // - СПб.: Финансы, 2008. – 525 с.
4. Муравьева А.В. Банковские инновации / А.В. Муравьева // дис... к.э.н. – Москва, 2011. – С 19.
5. Санто Б. Инновация как средство экономического развития/ Б. Санто // – М.: Прогресс. 2010. – 295с.
6. Ушакова Д.Н. Толковый словарь русского языка: в 4 т. / под ред. // Д.Н. Ушакова. М: 2000, - 856 с.

БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ВА ТАМОҶОЛИ РУШДИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола паҳлуҳои назариявӣ ва амалии рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар манотиқи кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Қайд шудааст, ки дар шароити муосири иқтисодӣ яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятнок дар низоми бонкӣ ин бозори хизматрасониҳои бонкӣ дониста мешавад. Муаллифон ҳангоми таҳқиқот ба ҷанбаҳои назариявии масъала диққати махсус дода, ба таври возеҳ ақоиди кормандони соҳаро баррасӣ намудаанд. Ҳамчунин вазъи муосири бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифта, ҳамаҷониба омӯзиш карда шудааст. Дар ҳамин асно, мушкилоти мавҷуда дар ин самт ва омилҳои ба он таъсиррасон пажӯиш шуда, дараҷаи таъсиррасонии онҳо баҳогузорӣ карда шудааст. Дар мақола омилҳои ба рушди бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиррасон гуруҳбандӣ гардидаанд ва роҳҳои бартарафнамоеи онҳо пешниҳод гардидаанд. Асоснок гардидааст, ки самаранокӣ фаъолияти бонкҳо ва ташкилотҳои дигари қарзӣ – молиявӣ пеш аз ҳама аз дараҷаи рушди инкишофи бозори хизматрасонҳо вобастааст. Фаъолияти густурда ва устувори ташкилотҳои қарзӣ аз сифати пешниҳоди хизматрасонҳо вобастагӣ дорад. Махсусан дар шароити муосир яке аз нишондиҳандаҳои муҳим ва калидӣ дар раванди фаъолияти бонкҳои ин сатҳу сифати пешниҳоди хизматрасониҳои ба шумор меравад, ки аз ҷониби муаллифон ба таври васеъ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Аз ҷониби муаллифон ҷиҳати рушди инкишофи бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва бартараф намудани омилҳои ба он таъсиррасон пешниҳодҳои зарурӣ тавсия гардидааст.

Калидвожаҳо: ташкилотҳои қарзӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фосилавӣ, минтақаҳо, инфрасохтори бонкӣ, сармоягузорӣ, низоми бонкӣ, бонкҳои тичоратӣ.

РЫНОК БАНКОВСКИХ УСЛУГ И ТЕНДЕНЦИИ ЕГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития рынка банковских услуг в регионах страны. Было отмечено, что в нынешних экономических условиях одним из важнейших и приоритетных направлений в банковской системе является рынок банковских услуг. В ходе исследования авторы уделили особое внимание теоретическим аспектам вопроса и четко обсудили взгляды сотрудников. Также была проанализирована и детально изучена текущая ситуация на рынке банковских услуг в Республике Таджикистан. При этом изучены существующие проблемы в этой сфере и факторы, влияющие на нее, и оценена степень их воздействия. В статье дана классификация факторов, влияющих на развитие рынка банковских услуг в Республике Таджикистан, и предложены пути их преодоления. Обосновано, что эффективность работы банков и других кредитно-финансовых институтов зависит в первую очередь от уровня развития рынка услуг. Обширная и стабильная работа кредитных организаций зависит от качества предоставляемых услуг. Особенно в современных условиях одним из важнейших и ключевых показателей в процессе деятельности банков является уровень и качество оказания услуг, которые были тщательно изучены авторами. Авторами внесены необходимые предложения по развитию рынка банковских услуг и устранению влияющих на него факторов.

Ключевые слова: кредитные организаций, банковские услуги, дистанционные банковские услуги, регионы, банковская инфраструктура, инвестиции, банковская система, коммерческие банки.

RESEARCH OF THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF BANKING SERVICES IN THE REGIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the theoretical and practical aspects of the development of the banking services market in the regions of the country. It was noted that the banking services market is one of the most important and priority areas in the banking system in the current economic conditions. During the study, the authors paid particular attention to the theoretical aspects of the issue and clearly discussed the views of employees. The current situation on the banking services market in the Republic of Tajikistan was also analyzed and studied in detail. At the same time, the existing problems in this area and the factors influencing it were studied, and the degree of their impact was assessed. The article provides a classification of factors affecting the development of the banking services market in the Republic of Tajikistan, and suggests ways to overcome them. It has been substantiated that the efficiency of the banks and other credit and financial institutions depends primarily on the level of development of the services market. Extensive and stable work of credit institutions depends on the quality of the services provided. Especially in modern conditions, one of the most important and key indicators in the process of banks' activities is the level and quality of services, which have been carefully studied by the authors.

Keywords: credit institutions, banking services, remote banking services, regions, banking infrastructure, investments, banking system, commercial banks.

Сведения об авторах: *Сайфуров Кароматullo Файзуллоевич*, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой банковской деятельности Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 37. Тел: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru

Фозилова Ш.Б – магистрант 2-го курса кафедры банковская деятельность Таджикского национального университета. Телефон: +992938803207.

Собиоров М.М. – магистрант 2-го курса кафедры банковская деятельность Таджикского национального университета. Телефон: +992937555780.

Information about the author: - *Sayfurov Karomatullo Fayzulloevich*, candidate of economics, head of banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: +992-93-556-29-92. E-mail: karom.bank@mail.ru;

SH. B. Fozilova – Master student of the 2nd course of the Department of Banking of the Tajik National University. Telephone: +992938803207.

M. M. Sobirov – Master student of the 2nd course of the Department of Banking of the Tajik National University. Telephone: +992937555780.

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ҲАДАФИ СТРАТЕГИИ ДАВЛАТ

Хайруллоева Дилноза
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои кишварҳои ҷаҳон таъмини бехатарии озуқаворӣ дастрас будан бо маҳсулоти хушсифати озуқавориро дар назар дорад. Таҳдидҳое, ки аз тарафи кишварҳо дар шакли сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ, фарҳангӣ, техникӣ ва ғайра ба миён меоянд, пеш аз ҳама бехатарии озуқаворӣ кишвари дигарро ҳалалдор менамоянд. Таҳти мафҳуми «бехатарии озуқаворӣ» мавҷудияти маводи хӯрока ба миқдори кофӣ, дастрасии он ба хонаводаҳо (новобаста аз он ки аз бозор меҳаранд ё аз дигар манбаъ), имконияти харидорӣ намудани он ва инчунин ба миқдори зарурӣ истеъмол кардани хӯрокворӣ дар назар дошта мешавад. Бехатарии озуқаворӣ ҳамон вақт таъмин ҳисобида мешавад, ки агар озуқаворӣ мувофиқ (аз ҷиҳати миқдор, сифат, бехавфӣ, аз нуқтаи назари иҷтимоӣ фарҳангӣ мувофиқ) мавҷуд ва дастрас буда, одамон доимо барои таъмини ҳаёти ғаёб ва солим чунин озуқавориро қаноатмандона истеъмол кунанд. Бехатарии озуқаворӣ ҳамчун қобилияти кафолат додани давлат дар бобати қонеъ намудани талабот ба озуқа дар сатҳе, ки ғаёбияти мӯътадили ҳаётгузаронии аҳолиро таъмин менамояд, доништа мешавад. Таъмини бехатарии озуқаворӣ дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодиро барои истеъмолкунандагони маҳсулоти ғизоӣ ба миқдор ва навъҳои зарурӣ тақозо мекунад. Бехатарии озуқаворӣ мавҷудияти омодагии доимии давлатро дар ҳалли масъалаи таъминоти аҳолии мамлакат ва минтақаҳои алоҳидаи он бо маҳсулоти ғизоӣ дар назар дорад. Барои ҳамин ҳам андозаи қаноатбахш ва самараноки истифодаи захираҳои озуқаворӣ барқароршавандаи стратегӣ ва фаврӣ зарур мебошанд. Дар қатори дигар масъалаҳои глобалии хоҷагии ҷаҳон дар шароити муосир масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар сатҳи иқтисодӣ ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва милли аҳамияти махсус пайдо намудааст. Масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ фарогири якчанд нишондиҳандаҳое мебошад, ки дар ҳолати таъминнамоии ҳамаи онҳо дар якҷоягӣ бехатарии ҳақиқии озуқаворӣ ба даст оварда мешавад. Ин нишондиҳандаҳо пеш аз ҳама худтаъминнамоии озуқаворӣ милли ва минтақавӣ, истиқлолияти озуқаворӣ ва бехатарии озуқа барои саломатии ҳаёти аҳоли ва муҳити зист мебошанд. Тибқи маълумоти омӯрӣ, дар тамоми сайёраи замин зиёда аз 854 млн. нафар одамон аз гуруснагӣ ва камбудии ғизо ранҷ мебаранд, ки бартараф намудани ин мушкилӣ кӯшиш ва заҳматҳои зиёдеро аз ҷониби ташкилотҳои ғирасон талаб мекунад. Бехатарии озуқаворӣ дар ҳолате таъмин мегардад, ки миқдори истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар дохили давлат ба талаботи мардум ҷавобгӯ буда, 20 фоизи он барои захира басанда бошад. Дар ҳолати нарасидани маҳсулоти дохилӣ давлат ё аҳоли қудрати харидории ин намуди маҳсулоти хӯрокиро бояд аз дигар кишвар дошта бошанд. Яке аз самтҳое, ки дар он шароити ҷаҳонишавӣ ба бехатарии озуқаворӣ мусоидат менамояд, сиёсати беруниқтисодии кишварҳо ба ҳисоб меравад. Таъсири муҳити хоҷагии ҷаҳонӣ, аз ҷумла ғаёбияти созмонҳои байналхалқӣ оиди бехатарии озуқаворӣ, қувват гирифтани тафовути давлатҳо дар доираи низоми ҷаҳонии озуқаворӣ кишоварзӣ, тезу тунд шудани зиддиятҳо байни сиёсати берунитиҷоратии озоди маҳсулоти озуқаворӣ ва сиёсати миллии протекционистии аграрӣ аҳамияти сиёсати беруниқтисодиро дар соҳаи

таъмин ва ниғаҳдории бехатарии озуқаворӣ чӣ дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва чӣ дар сатҳи иқтисодҳои миллӣ зиёд мегардонанд. Кофӣ набудани озуқаворӣ бо бисёр сабабҳо алоқамандӣ дорад. Аммо дар маркази ин сабабҳо офатҳои табиӣ, ҷангҳо, намудҳои мухталифи бӯхронҳои иқтисодӣ дар давлатҳо, тағйиротҳо дар сохтори ҷамъиятӣ ва ғайра меистанд. Дар натиҷа дар назди ҳар як фарди алоҳида, давлати алоҳида ва дар назди тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ масъалаи таъмини устувор бо озуқа ва амнияти озуқаворӣ ба вуҷуд меояд. Аҳамияти проблемаи амнияти озуқаворӣ дар низоми амнияти миллӣ инчунин дар он ифода меёбад, ки амнияти озуқаворӣ бо амнияти экологӣ дар алоқамандии зич қарор доранд. Фаъолияти хоҷагии қишлоқ ба ифлосшавии муҳити экологӣ таъсири худро мерасонад, ки ин ҳолат дар навбати худ ба истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ҳамчун ашё барои озуқа мамониат намуда, ба истеҳсоли маҳсулоти аз нигоҳи санитарӣ зараровар (маҳсулоти бо маводҳои токсикӣ омехта) мусоидат менамояд. Дар асри XX бо рушди тижорати байналхалқӣ озуқаворӣ ҳамчун яроқи фишороварии як давлат ба дигар давлат мубаддал гашт, ки ин тамоил зиёд шудани аҳамияти амнияти озуқавориро дар низоми амнияти миллӣ нишон дод. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини бехатарии озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои афзалиятноки стратегӣ ба ҳисоб рафта, баҳри расидан ба бехтаршавии зиндагии сокинони кишвар мусоидат мекунанд, тадбирҳои зиёд андешида мешаванд. Бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар заминаи 4 мақомоти давлатӣ: Хадамоти назорати давлатии байторӣ, Хадамоти назорати давлатии фитосанитарӣ ва карантини растанӣ, Хадамоти назорати давлатии зотпарварӣ ва Бозрасии назорати давлатии тухмии Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст. Кумитаи бехатарии озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи дастуру ҳидоятҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва супоришҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти таъмини бехатарии озуқаворӣ, ҳифзи солимии аҳолӣ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва ҳуқуқи истеъмолкунандагон равона намуда, дар ин самт корҳои зиёдеро ба сомон расонидааст. Тавре Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтанд: «Мо амнияти озуқаворӣ кишварро танҳо дар сурате таъмин карда метавонем, ки истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии худиро ҳарчи бештар афзоиш дода, аз маводи ғизоии воридотӣ камтар вобаста бошем». Нишондиҳандаҳои асосии таъмини амнияти озуқаворӣ мувофиқи дастуру нишондодҳои ФАО (ташкилоти умумиҷаҳонии озуқаворӣ ва кишоварзии СММ) ин ҳаҷми захираи ғалла дар мамлакат то ҳосили соли оянда ва дараҷаи истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳолӣ мебошад. Ин нишондиҳандаҳо вазъияти маводи хӯроқаро дар ҳолатҳои фавқулодда, яъне офатҳои табиӣ, хушксолӣ, ҷанг ва ғайра баррасӣ мекунанд. Агар захираи ғалла дар кишвар барои истеъмоли 60 рӯза кифоя бошад ё ин ки 17 % -и истеъмоли солонаи онро ташкил диҳад, пас ин ҳолат бехатарии озуқаворӣ мамлакатро таъмин менамояд.

Нишондиҳандаи умумии таъмини амнияти озуқаворӣ барои ҳамаи мамлакатҳо ин муайян намудани динамикаи солонаи истеҳсоли ғалла ба ҳар сари аҳолӣ мебошад. Аз ин рӯ ФАО ба сифати нишондиҳандаи аз ҳама асосии амнияти озуқаворӣ ҳаҷми захираи ғалларо дар таносуб бо ҳаҷми истеъмоли солонаи он пешниҳод мекунад, ки дар ҷаҳон аз 17% то 20% -ро ташкил медиҳад (дар баъзе солҳо вобаста ба шароитҳои фавқулоддаи мамлакатҳо то 16% паст ҳам мешавад). Аммо ҳаҷми захира бояд ҳолати умумии озуқаворӣ, истеъмол ва дастрасии қисми асосии истеъмолкунандагони мамлакатро дарназар дошта бошад. Аз ин лиҳоз дар таҳлили масоили амнияти озуқаворӣ чунин мафҳумҳоро истифода мебаранд:

- **истиклолияти озуқаворӣ**- ин иқтидори соҳаи аграрии иқтисодиёти миллӣ дар истеҳсоли маводи асосии хӯрокворӣ дар ҳаҷми барои мамлакат зарурӣ;

- **вобастагии озуқаворӣ** - ин дар ҳолати паст будани самаранокии истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар соҳаи кишоварзии иқтисодиёти миллӣ аз маҳсулоти воридотӣ вобаста шудани мамлакатро дар назар дорад.

Дар ин маврид афзоиши истеҳсолоти аграрӣ метавонад ба чунин масъалаҳои вазнини иқтисодӣ дучор гардад, ки яке қобилияти пасти харидории аҳолӣ ва дигаре бошад

махдудияти инфрасохтори соҳаи аграрӣ дар масъалаи то истеъмолкунанда расонидани маҳсулот аст.

Хусусияти махсуси таъмини амнияти озуқаворӣ дар ҷаҳон аз он иборат аст, ки дар гурӯҳи давлатҳои тараққиқардаи иқтисодии ҷаҳон аз барзиёд истеъмолкунии маҳсулоти ғизоӣ одамон вазни зиёд гирифта, дучори касалиҳои вазнин мегарданд, аммо дар гурӯҳи давлатҳои рӯ ба инкишоф ва дар давраи гузариш қарордошта одамон танқисии маҳсулоти ғизоиро бевосита ҳис карда, аз норасоии он ба касалиҳои сирояткунанда, камхунӣ (маҳсусан занони қобилияти таваллуддошта) бештар гирифтор гардида, то ба ҳалокат расида истодаанд. Мувофиқи нишондодҳои ФАО (ташкilotи умумиҷаҳонии озуқаворӣ ва кишоварзии СММ) меъёри манфиати якшабонарӯзаи ҳар як одам аз истеъмоли маводи ғизоӣ бояд аз 3400 то 3500 ккал. бошад. Аммо дар гурӯҳи аввали давлатҳои номбаркардашуда (мутараққӣ) ин рақамҳо то ду маротиба зиёд буда, дар гурӯҳи дууми давлатҳо бошад (рӯ ба инкишоф ва дар давраи гузариш қарордошта) рақамҳои дар боло зикршуда, ҳамагӣ аз 1000 то 1800 ккал-ро ташкил медиҳад, ки ин аллакай нишондиҳандаи норасоии озуқа ва коста будани таркиби он (камбудии сафедаҳо, рағванҳо ва витаминҳои барои ҳаёти одамон зарурӣ) мебошад. Бо дарназардошти ҳамаи нуқтаҳои дар боло қайд карда шуда, масъалаи таъмини бехатарии озуқаворӣ дар шароити муосир ҳамчун яке аз масъалаҳои марказии анҷуману вохӯриҳои созмонҳои байналхалқӣ ва гуфтушунидҳои байни давлатӣ гардидааст. Имрӯзҳо масъалаи мазкур аз ҷониби як қатор институтҳои минтақавию байналхалқӣ мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шудааст. Ҳамин тавр, амнияти озуқаворӣ яке аз унсурҳои муҳимтарини на танҳо амнияти иқтисодии давлатҳои ҷаҳон, балки омили муайянкунандаи самти фаъолияти давлат дар масъалаҳои амнияти сиёсӣ ва экологӣ низ ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки масъалаи амнияти озуқаворӣ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун предмети муҳими омӯзиш аз солҳои 70-уми асри XX мавриди барраси қарор гирифтааст. Аввалин маротиба истилоҳи «амнияти озуқаворӣ» соли 1974 дар Конфронси умумиҷаҳонии Рим оид ба масъалаҳои озуқаворӣ, ки аз ҷониби Созмони байналхалқӣ оид ба озуқаворӣ ва кишоварзӣ (ФАО) ташкил шуда буд, ба амалия ҷорӣ гардид. Сабаби баргузори ин конфронс яку якбора баланд шудани нархи ҷаҳонӣ ба ғалладона буд. Аммо мафҳуми «амнияти озуқаворӣ» ба таври васеъ танҳо баъд аз 20 соли ин маросим, яъне соли 1996 дар вохӯрии ҷаҳонии сатҳи олий вобаста ба масъалаҳои озуқаворӣ, ки он ҳам дар Рим баргузор шуда буд, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар анҷоми вохӯрии мазкур Эъломияи Рим оид ба амнияти озуқаворӣ умумиҷаҳонӣ қабул гардид. Мувофиқи эъломияи мазкур амнияти озуқаворӣ – ин он ҳолати иқтисодие мебошад, ки ба аҳолии давлат дар маҷмӯъ ва ҳар яки он дар алоҳидагӣ дастрасӣ ба маводи хӯроқа, оби нӯшокӣ ва дигар маҳсулоти озуқа бо сифат, ҳаҷм ва намуди барои инкишофи ҷисмониву иҷтимоии шахсият зарур ва кофӣ, инчунин таъмини саломатӣ ва бозтавлиди васеи аҳоли қафолат дода шудааст.

Тибқи қоидаи дар ин ҳуҷҷат пешниҳодшуда шартҳои асосии таъмини пурраи амнияти озуқаворӣ инҳо ба ҳисоб мераванд:

- дастрасии аҳолии давлат ба маводи ғизоӣ ва оби нӯшокӣ;
- таъминоти аҳоли бо озуқаворӣ ба таври кофӣ ва зарур;
- мавҷудияти интихоби аҳоли дар таъмини талаботҳо;
- ҳудуди кифоягӣ ва зарурӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ – имконияти инкишофи бемамонияти ҷисмониву иҷтимоии шахсият;
- имконияти беҳдошти саломатӣ ва барқарор намудани он;

АДАБИЁТ:

1. Глобальный стратегический механизм в области продовольственной безопасности и питания. Документ о реформе Комитета по всемирной продовольственной безопасности ,39-я сессия КВПБ, 2012 год.
2. Қаюмов Н.К. К вопросу об угрозах экономической безопасности.//Экономика Таджикистана: стратегия развития. 2006, №1
3. Комилов С.Дж. Вступительное слово на конференции // Материалы республиканской научно-практической конференции. «Продовольственная безопасность республики Таджикистан». – Душанбе: Центр стратегических исследований при Президенте РТ. Всемирная Продовольственная программа в Таджикистане, 2005.

4. Ҳакимов А. Иқтисоди миллӣ: асосҳои бехатарӣ ва рақобатпазирӣ. Воситаи таълим барои донишҷӯёни мактабҳои олий. – Душанбе: Ирфон, 2007
5. <http://www.fao.org/fileadmin/templates>
6. Statistics Division (FAOSTAT)// FAO Statistical Yearbook 2012 .

ТАЪМИНИ БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ҲАДАФИ СТРАТЕГИИ ДАВЛАТ

Дар мақолаи мазкур моҳияти таъмини бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми таркибии сиёсати миллӣ ба ҳисоб рафта, таҳти муҳофизат қарор доштани манфиатҳои ҳаётан муҳими давлат, ҷамъият ва шаҳрвандони маскунӣ он, инчунин арзишҳои миллӣ ва тарзи ҳаёти миллӣ аз доираи васеи таҳдидҳои дохиливу берунӣ, аз ҷумла, сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, экологӣ ва ғайраро дар назар дорад, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Нақши бехатарии озуқаворӣ ҳамчунин унсурҳои муҳими амнияти миллӣ дар он ифода меёбад, ки озуқаворӣ нишондиҳандаи асосии зиндагии одамон ба ҳисоб меравад. Дараҷаи истеъмоли аҳоли, сатҳи инкишофи иқтисодии онро муайян менамояд. Зеро чӣ хеле ки ба мо маълум аст, истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ шартӣ аввалини истеҳсолкунандагони бевосита ва умуман дилхоҳ истеҳсолот буд, ҳаст ва мемонад. Дараҷаи таъмини аҳоли бо озуқа бошад, ҳамчун омилҳои муҳимтарин ва маҳаки муайянкунандаи сатҳи иҷтимоии ҳаёт, суботи сохтори иқтисодӣ ва устувории давлат дар маҷмӯъ баҳогузорӣ карда мешавад.

Калидвожаҳо: бехатарии озуқаворӣ, арзишҳои миллӣ, тарзи ҳаёти миллӣ, таҳдидҳои дохиливу берунӣ, истеъмоли аҳоли, таъмини аҳоли, сатҳи иҷтимоии ҳаёт, устувории давлат

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ - СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ЦЕЛЬ ГОСУДАРСТВА

В данной статье акцентируется внимание на важности обеспечения продовольственной безопасности в Республике Таджикистан, которое является неотъемлемой частью национальной политики и защищает жизненно важные интересы государства, общества и его граждан, а также национальные ценности и национальный образ жизни от широкого спектра внутренних и внешних угроз. В том числе политические, экономические, военные, экологические и т. д. Роль продовольственной безопасности также является важным элементом национальной безопасности, поскольку еда является ключевым показателем благосостояния людей. Уровень потребления определяет уровень экономического развития. Потому что, насколько нам известно, производство продуктов питания было и остается первым условием прямых и общепризнанных производителей. Уровень продовольственной безопасности оценивается как важнейший фактор и критерий, определяющий социальный уровень жизни, стабильность экономической структуры и стабильность государства в целом.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, национальные ценности, национальный образ жизни, внутренние и внешние угрозы, потребление населения, безопасность населения, социальный уровень жизни, стабильность государства.

ENSURING FOOD SECURITY IS A STRATEGIC GOAL OF THE STATE

This article focuses on the importance of ensuring food security in the Republic of Tajikistan, which is an integral part of national policy and protects the vital interests of the state, society and its citizens, as well as national values and national way of life from a wide range of internal and external threats. Including political, economic, military, environmental, etc. The role of food security is also an important element of national security, as food is a key indicator of human well-being. The level of consumption determines the level of economic development. Because, as far as we know, food production has been and remains the first condition for direct and recognized producers. The level of food security is assessed as the most important factor and criterion that determines the social standard of living, the stability of the economic structure and the stability of the state as a whole.

Keywords: food security, national values, national way of life, internal and external threats, population consumption, population safety, social standard of living, state stability.

Сведения об авторе: *Хайруллоева Дилноза* – Таджикский национальный университет магистр второго курса кафедры мировой экономики **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Khayrulloeva Dilnoza* – Tajik National University. second-year master's student, Department of world economy, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

РУШДИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДИИ РОССИЯ: ТАҲЛИЛ ВА ПЕШГУӢ

Ҳакимов С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар давоми ду соли охир суръати рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар Русия беш аз се маротиба коҳиш ёфт. 2013 бадтарин соли тӯли понздаҳ соли охир буд, ба истиснои бӯҳрони 2009. Аммо замони бӯҳрон кӯтоҳмуддат аст. Аз ҷумла, пас аз бӯҳрон дар Русия, ки 15 моҳ

идома кард, иқтисодиёти кишвар зуд нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии худро ба сатҳи пеш аз бӯҳрон барқарор кард ва дар тӯли ду сол аз он (ба истиснои бозори саҳмияҳо ва фондҳои захиравӣ) пеш гузашт. Дар бӯҳрон одатан таҷдиди ҷиддӣ сурат мегирад ва маълум аст, ки дар давраи минбаъда барои рушди нав имконият фароҳам оварда мешавад. Рукуд, ба назари мо, ва ҳатто бештар стагфлятсия, як раванди мушкилтар аст. Аз рӯи сенарияи пессимистии Бонки марказии Русия, ин равандҳо то соли 2016 идома хоҳанд ёфт: афзоиши ММД дар соли 2014 1% ва дар солҳои 2015-2016 коҳиш хоҳад ёфт, дар як сол 1,8% зиёд мешавад. [1] Коҳиши якбораи рушди иҷтимоию иқтисодӣ бо суръатҳои назарраси таваррум ҳамроҳ аст. Индекси нархҳои истеъмоли дар соли 2013 нисбат ба нархҳо дар соли 2012 6,8% афзуда, афзоиши солонаи онҳо дар соли 2012 5,1% -ро ташкил дод. Омезиши рукуд - афзоиши сифрии саноат, коҳиши нақлиёти сохтмонӣ ва роҳи оҳан, коҳиши сармоягузорӣ ва содирот - бо афзоиши таваррум ба стагфлятсия оварда расонд, ки оқибатҳои он баръало вазнин ва барои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ниҳоят хатарнок буданд. Ёдрас кардани раванди дардноки стагфлятсия дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар солҳои 70-ум кофист, ки онҳо бо мушкilotи зиёд ва хароҷоти ҷиддӣ танҳо дар аввали солҳои 80-ум ба вучуд омадаанд. Ҳатто стагфлятсияи нисбатан кӯтоҳмуддат дар Русия дар давраи солҳои 2008-2009, боиси он гардид, ки ин бӯҳрон амиқтарин қудратҳои пешбари гурӯҳи G-20 буд. Танҳо зарари асёрӣ беш аз 900 миллиард долларро ташкил дод - тақрибан нисфи ММД. Ин талафот натиҷаи рӯйдодҳои зерин буданд:

- даромад аз содирот дар солҳои 2009-2010. 234 миллиард доллар кам шудааст;
- захираҳои байналмилалӣ тилло ва асёр 211 миллиард доллар кам шуд, аз ҷумла 150 миллиард доллар аз Фонди захиравӣ барои пур кардани даромади буҷаи федералӣ дар ин солҳо қарз гирифтааст;
- профисити буҷети федералӣ (солона 62 миллиард доллар) ба каср иваз карда шуд;
- хуруҷи сармоя аз Русия, ки дар давраи бӯҳрон оғоз ёфта, шаш сол идома дошт, дар тӯли ин солҳо 420 миллиард долларро ташкил дод.

Рукуди соли 2013 амиқан табиӣ ва бо сабабҳои дохилии хусусияти бунёди ба вучуд омадааст. Дар ҷадвал ҷи гуна суръати рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар дар солҳои 2012-2013 коҳиш ёфтааст. Ҳамзамон, афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва беҳтар гардидани як қатор нишондиҳандаҳои дигар қисман натиҷаи қарзгирии иловагӣ аз хориҷа - тақрибан 100 миллиард доллар буд.

Ҳаҷми бозори саҳҳомии Русия, яъне, капитализатсияи бозории ширкатҳои русии дар биржаи фондӣ буда, дар соли 2013-12% коҳиш ёфт. [2] Рубл нисбат ба доллар дар моҳҳои январ-феврари соли 2014 10% коҳиш ёфт. [3]. Коҳишҳои сатҳӣ қариб ба сифр расондани индекси истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасонӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодӣ таъсирбахш аст. Ин нишондиҳанда аксар вақт нисбат ба ММД (2011 - 5,5 ва 4,3%) ё ба андозаи ҳамон ММД (2012 - 3,3 ва 3,4%) тезтар меафзояд. Аммо дар соли 2013 сатҳи ММД ба 1,3 ва индекси истеҳсоли маҳсулот ва хизматҳо ба 0,5 коҳиш ёфт. Динамикаи истеҳсолоти саноатӣ боз ҳам аҷиб аст. Аз 8,2% дар соли 2010, сатҳи солонаи он то 4,7 дар соли 2011, 2,6 - дар соли 2012 ва 0,3% - дар соли 2013 коҳиш ёфт. Аммо ин соҳаи асосии иқтисодиёти миллии мебошад, ки ММД-ро ташкил медиҳад. Вазъият дар чунин як соҳаи муҳим, ба монанди нақлиёти роҳи оҳан, ки 40% тамоми корҳои нақлиётии кишварро таъмин мекунад, осон нест. Одатан муомилоти бор дар нақлиёти роҳи оҳан назар ба гардиши бор дар маҷмӯъ тезтар меафзуд. Аммо, дар соли 2013 ғайриҷашмдошт беш аз 1% коҳиш ёфт, дар ҳоле, ки дар соли 2011 он 5,3% ва дар соли 2012 - 4,4% афзоиш ёфт. Дар солҳои 2010 ва 2011, содироти молҳо дар як сол беш аз 30% афзуда, ба рушди иқтисод мусоидат намуд. Дар соли 2012 афзоиши он аз афзоиши ММД фарқи калон надошт, аммо дар соли 2013 содирот коҳиш ёфт ва ба яке аз монеаҳои асосии рушди иқтисоди миллии табдил ёфт. Динамикаи сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ боз ҳам ҳайратовартар менамояд. Дар ниҳоят, сармоягузорӣ ба оянда аст ва динамикаи онҳо имрӯз динамикаи иқтисодиёти миллиро дар 3-4 сол пешакӣ муайян мекунад. Маблағгузорӣ ба фондҳои асосӣ дар соли 2011 10,8%, соли 2012 - 6,6% афзуда, дар соли 2013 0,3% коҳиш ёфт. Манбаи сармоягузорӣ пасандозҳои умумӣ мебошанд. Бо

нархҳои доимӣ ташаккули сармояи умумӣ дар соли 2011 22,6%, дар соли 2012 6,6% афзоиш ёфт ва дар соли 2013 4,5% коҳиш ёфт. Бо нархҳои доимӣ, онҳо нисбат ба соли 2008-ум 10% пасттар шуданд ва ҳатто ба сатҳи соли 2007 нарасиданд. Дар моҳи январи соли 2014 бадшавии минбаъдаи вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ мушоҳида шуд: ҳаҷми истеҳсолот дар саноат дар муқоиса бо солони 0,2% коҳиш ёфт, афзоиши ММД аз рӯи ҳисоботи оптимистии Вазорати рушди иқтисод 0,7% -ро ташкил дод (ва тибқи ҳулосаи бисёр коршиносон, он коҳиш ёфт), бори аввал даромади воқеии аҳоли 1,5% коҳиш ёфт, сармоягузорӣ ба фондҳои асосӣ 7% "афтод" ва рубл ба миқдори рекордӣ дар як моҳ (нисбат ба ҳам доллар ва ҳам евро). Динамикаи афзоиши саноати ММД нисбат ба ҳамина давраи соли гузашта ба таври оддӣ ҳайратовар аст (Расми 1). Қувваҳои манфии тавоно динамикаи ММД-и Русияро ба сифр коҳиш дода, инерсияи мусбатро дар рушди иқтисоди азим ва ғуногунсоҳии миллии бартараф мекунанд. Аз он чизе, ки гуфта шуд, равшан аст, ки барои рафъи ақибмонии калон дар нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ дар Русия ҳароҷоти калон барои ҳадафҳои иҷтимоӣ, ҳалли мушкилоти камбизоатӣ, афзалиятнокӣ, беҳтар намудани шароити зиндагии кӯдакон дар ҳадди аққал дучанд кардани неқӯаҳволии нафақахӯрон, ба кулӣ беҳтар намудани шароити зист ва баланд бардоштани сифати манзил ва ғайра. Ҳиссаи соҳаи тандурустӣ дар ММД бояд ду баробар афзоиш ёбад - ба ҳисоби миёна дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ - дароз кардани умр ва наздик шудан ба сатҳи кишварҳои пешрафта. Бо суръати 2% рушди иқтисод, пайдо кардани ин гуна маблағ ғайриимкон аст. Аммо, маблағҳои асосии иловагӣ барои тағйир додани иқтисодиёт ва пеш аз ҳама барои сармоягузорӣ лозиманд. Бале, миқдоран, аз ҳисоби истеҳсоли зиёди нафту газ, истеҳсоли азими металлҳои сиёҳ ва ранга, чӯбсозии калон, истеҳсоли зиёди нуриҳо дар кишвар ҳаҷми зиёди ММД мавҷуд аст, аммо таркиби сифатии ин маҳсулот ба талаботи ҳозира тамоман мувофиқат намекунад. Эҳтиёҷоти муҳимтарини кишвар ба молҳои истеъмолий, аз як тараф ва мошину таҷҳизот барои рушд, аз тарафи дигар, нисфи маҳсулоти дохилӣ аз ҳисоби воридот қонё карда мешаванд. Баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва тағйир додани сохтори саноат ва дигар соҳаҳо, вобастагӣ аз "сӯзани нафту газ" -ро бартараф намуда, ҳосилнокии меҳнатро 2 - 3 маротиба зиёд намуда, шиддатнокии энергетикӣ иқтисодиётро ду баробар кам кунад, системаи роҳҳои автомобилгард ва роҳи оҳани баландсуръат, бо мақсади рушди эҳтиёҷоти ҳаётан муҳим, масалан, ба доруворӣ, ба соҳаи технологияҳои баландсохт, Русия ба сармоягузориҳои бузурги иловагӣ ниёз дорад. Барои тезонидани рушди иқтисодиёти дониш ва рафъи ҳадди ақалл нисфи тафовути азим дар ин соҳа аз кишварҳои пешрафта маблағҳои иловагӣ низ талаб карда мешаванд. Кишвар барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳои ҷанубии Россия, рушди шаҳраки Сибир ва алаҳхусус Шарқи Дур ба минбаъҳои бузурги молиявӣ ниёз дорад. Дар натиҷа, метавон гуфт, ки ягон лоиҳаи бузурги иҷтимоӣ иқтисодии рӯзномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии Русия бо суръати 2% -и ММД амалӣ карда намешавад, зеро ММД манбаи асосии сармоягузорӣ ва дигар маблағҳои мебошад, ки барои рушд заруранд. Дар заминаи кишварҳои пешрафта, суръати афзоиши 2% хуб ба назар мерасад. Аммо аксари аҳолии ҳаҳон дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ зиндагӣ мекунанд - тақрибан 5,5 миллиард нафар, дар кишварҳои пешрафта бошад - 1 миллиард. Давлатҳои рӯ ба тараққӣ дар давраи пас аз бӯҳрон ММД-ро ба ҳисоби миёна дар як сол 5% ва аз он ҳам зиёд мекунанд, ки ин тақрибан ду баробар зиёд аз сатҳи баланди пешбинишудаи рушди Русия аст. Бо суръати паст, Русия дар байни кишварҳои БРИК дар ҷои охирин хоҳад монд ва аз рӯи нишондиҳандаҳои бештар ва бештар қафо монда истодааст. Аҳамият диҳед, ки кишварҳои БРИК бо суръати баландтар рушд мекунанд ва диққати онҳо ба эҷоди соҳаҳои технологияи баланд ва соҳаҳои фаъолият назар ба Русия хеле бештар ба назар мерасад.

Афзоиши пешниҳодшудаи сармоягузорӣ, ки барои татбиқи тадбирҳои радикалии тезонидани рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар зарур аст, боиси афзоиши назарраси сатҳи сармоягузорӣ мегардад (ҳиссаи онҳо дар ММД). Дар айни замон, ин ҳисса тақрибан 20% -ро ташкил медиҳад. Он бояд ба 30-35% расонида шавад. Меъёри сармоягузорӣ дар кишварҳои мутараққӣ 20% ба онҳо рушди нисбатан мутавозини иқтисодиро дар як сол 2% таъмин менамояд. Баръакс, дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ сатҳи сармоягузорӣ 30-35% -ро

ташкил медиҳад, ки ба онҳо рушди миёнаи солонаи иқтисодиро 5-6% таъмин менамояд. Ин маҳз ҳамин гуна рушди иқтисодист, ки Русия бояд ба он сарф кунад. Бо чунин суръат, Русия то соли 2020 аз ҷиҳати ММД аз Олмон пеш мегузарад ва аз ҷиҳати иқтисодӣ иқтисодӣ дар байни кишварҳои ҷаҳон ба ҷои панҷум меояд. Дар давраи то соли 2025, аз ҷиҳати сатҳи рушди иқтисодӣ (ММД ба ҳар сари аҳоли) Русия аввал ба Португалия ва Юнон расида, сипас дар байни кишварҳои пешрафта Испания хоҳад буд. Минбаъд, солҳои 2025-2030) бо нигоҳ доштани ҳамон сатҳи баланд, Русия аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ ба яке аз кишварҳои мутараққии ҷаҳон табдил хоҳад ёфт. Нигоҳ доштани ин меъёрҳо дар солҳои минбаъда, тавре ҳисоботҳо нишон медиҳанд, ба Русия имкон медиҳад, ки то соли 2035 ба яке аз кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон табдил ёбад. Яъне, 3-5 соли дигар лозим аст, ки Русия аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ ба кишварҳои G7 баробар шавад. Ҳамин тариқ, Русия на танҳо аз ҷиҳати нуфузи байналмилалӣ, рушди иқтисодӣ муқофӣ, иқтисодӣ, балки инчунин сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба як давлати бузург табдил хоҳад ёфт. Аммо, дар шароити муосир, ҳатто гипотеза дар бораи афзоиши солонаи ММД Русия дар як сол 2 фоиз хушбин ба назар мерасад. Ба андешаи мо, дар сурати идомаи сиёсати иқтисодии мавҷуда чунин суръатҳо имконнопазир аст. Дар мисоли соли 2013 ва моҳҳои аввали соли 2014, инчунин дар асоси ҳисобҳои пешгӯии то соли 2016 маълум аст, ки ин муваффақ шудан ғайриимкон аст. Дар соли 2013, сарфи назар аз омилҳои ба назар намоёни иқтисодии беруна - боқӣ мондани нархҳои баланди нафт ва дигар ашёи хом; маблағҳои калони қарзии аз хориҷ ҷалбшуда аз ҷониби бонкҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳои Русия; тавсеаи савдои ҷаҳонӣ; афзоиши ҳаҷми капитализатсияи бозори саҳҳомӣ дар дигар кишварҳо ва ғайра, якбора суст шудани рушди иқтисодии Русия бо афзоиши назарраси таваррум ба назар расид. Ҳамин тариқ, гӯё аз сифр, стагфлятсия дар бадтарин зӯҳуроти худ зоҳир шуд: рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ бо афзоиши сатҳи таваррум руқуд мекунад. Коршиносон вазъи кишварро руқуд бо нишонаҳои руқуд номиданд. Барои тезонидани рушди иҷтимоӣ иқтисодии Русия ба кулӣ тағйир додани сохтори хоҷагии халқ зарур аст. Таҳлили сабабҳои якбора суст шудани рушди иҷтимоӣ иқтисодии Русия дар солҳои 2012-2014. нишон доданд, ки онҳо бунёдӣ ҳастанд. Ин чунин маъно дорад, ки барои суръат бахшидан ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии Русия, ин сабабҳо бояд аз як тараф бартараф ва суст карда шаванд ва аз тарафи дигар барои пешрафти иқтисодиёт шароит фароҳам оваранд. Нисфи чораҳо кӯмак нахоҳанд кард; чораҳои асосии маҳаллӣ заруранд. Дар асарҳои қаблан нашршуда мо ин рӯйдодҳоро ба тафсил таҳлил кардем.

Аз ин рӯ, дар ин ҷо мо танҳо бо пешниҳоди рисолаи онҳо маҳдуд мешавем. Ба мо навсозии технологияи хоҷагии халқ, гузариш аз заминаи ақибмондаи моддию техника ба истифодаи технологияҳои муосир, наслҳои пешрафтаи технологияи нав лозим аст.

АДАБИЁТ

1. Аганбегян А.Г. Возрастающий корпоративный долг перед иностранными инвесторами – «петля на шее» национальной экономики // Деньги и кредит. 2013. № 3.
2. Российский статистический ежегодник, 2013 http://www.gks.ru/bgd/regl/b13_13/IssWWW.exe/Stg/d4/25-11.htm
3. Аганбегян А.Г. Стратегическая задача России – ускорение социально-экономического развития // Экономические стратегии. 2013. № 7-8.
4. Аганбегян А.Г. Строительство жилья – локомотив социально-экономического развития страны // Вопросы экономики. 2012. № 5. 11. Аганбегян А.Г. О новой промышленной политике // ЭКО. 2012. № 5.
5. Динамика курсов доллара США и евро к рублю и показатели биржевых торгов. Центральный Банк РФ.
6. Основные направления единой государственной денежно-кредитной политики на 2014 год и период 2015 и 2016 годов. Центральный банк РФ. http://www.cbr.ru/today/publications_reports/on_2014%282015-2016%29.pdf

РУШДИ ИҶТИМОӢЮ ИҚТИСОДИИ РОССИЯ: ТАҲЛИЛ ВА ПЕШГӢӢ

Дар мақола тамоюлҳои асосии рушди иҷтимоӣ иқтисодии Русия, ки дар солҳои охир ташаккул ёфтаанд, таҳлил карда мешавад. Омилҳои сустшавии суръати рушди иқтисодӣ дар кишвар муайян ва тавсиф карда шудаанд. Вазифаҳои рушди дарозмуддати Русия таҳия шудаанд. Масъалаи суръати воқеӣ ва матлуби рушди иқтисоди Русия баррасӣ карда мешавад. Арзёбии ниёз ба захираҳо барои ҳалли вазифаҳои

гузошташуда дода мешавад. Барои баланд бардоштани суръат ва сифати рушди иқтисод дар Русия тадбирҳо пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, рушд, нарх, савдо, инфрасохтор, содирот, воридот, таваррум.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РОССИИ: АНАЛИЗ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЕ

В статье анализируются основные тенденции социально-экономического развития России, сложившиеся в последние годы. Выявляются и описываются факторы замедления экономической динамики в стране. Формулируются задачи долгосрочного развития России. Рассматривается вопрос о фактических и желательных темпах роста российской экономики. Дается оценка потребности в ресурсах, необходимых для решения поставленных задач. Предлагаются меры по повышению темпов и качества экономического роста в России.

Ключевые слова: экономика, развитие, цена, торговля, инфраструктура, экспорт, импорт, инфляция.

ECONOMIC AND SOCIAL DEVELOPMENT OF RUSSIAN: ANALYSIS AND PREVENTION

The article analyzes the main trends in the socio-economic development of Russia that have developed in recent years. The factors of economic dynamics slowdown in the country are identified and described. The tasks of long-term development of Russia are formulated. The question of the actual and desirable growth rates of the Russian economy is considered. An assessment of the need for resources required to solve the assigned tasks is given. Measures are proposed to increase the rate and quality of economic growth in Russia.

Keywords: economy, development, price, trade, infrastructure, export, import, inflation.

Сведения об авторе: *Хакимов С.* - Магистр 2-го курса по специальности «Мировая экономика», ТНУ. Тел. 935010454. Электронная почта sangali@mail.ru

Information about the author: *Khakimov S.* - Master of the 2nd year in the specialty "World Economy", TNU. Tel. 935010454. Email sangali@mail.ru

ШАРТНОМАҲОИ СОХТМОНӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ АСОСИИ БАРОҲМОНИИ ФАӮОЛИЯТИ СОХТМОНӢ

Шарифиён А.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мафҳуми шартномаи сохтмонӣ. IAS 11 “Шартномаҳои сохтмонӣ” (Construction contracts) тартиби баҳисобгирии даромад аз фурӯш ва масрафҳои бо шартномаҳои сохтмонӣ алоқамандро муқаррар менамоянд. Бинобар ҳислати фаъолияти бо шартномаҳои сохтмонӣ бурдашаванда, санаи оғози фаъолияти шартномавӣ ва санаи анҷомёбии вай ба давраҳои ҳисоботии гуногун рост меояд. Ҳамин тариқ, проблемаи асосии баҳисобгирии шартномаҳои сохтмонӣ – тақсим намудани даромади фурӯш ва масрафҳои шартномаи сохтмонӣ ба давраҳои ҳисоботие мебошад, ки дар давоми онҳо қорҳои сохтмонӣ бурда мешаванд. Дар стандарт барои муайян намудани лаҳзаи эътирофкунии даромад аз фурӯш ва масрафҳои сохтмон чун даромад аз фурӯш ва хароҷот дар ҳисобот оиди даромади ҷомеъ маҳаққон эътирофкунии истифода мешаванд, ки дар “Принсипҳо” муқаррар гардидаанд. IAS 11 инчунин нишондоҳои амалиро оиди истифодабарии маҳаққон мазкур дар бар мегирад [7]. Сохтмон аз дигар намудҳои фаъолияти хоҷагидорӣ бо даври истеҳсолии тулонии фарогирандаи якҷанд давраҳои ҳисоботӣ фарқ мекунад. Вобаста ба ин бахши муҳими IAS 11 ҷиҳатҳои вай оиди тақсимкунии масрафҳо ва даромадҳо дар байни ин давраҳои ҳисоботӣ мебошад. Стандарт ба усули ҳисобузамкунӣ ва принципи дурандешӣ таъяс менамояд. Мундариҷаи онҳоро хотиррасон мекунем: даромад аз фурӯш ва масрафҳо бояд бо мурури пайдоишашон эътироф карда шаванд; ғоида он вақте бояд эътироф карда шавад, ки эҳтимолияти басандаи гирифтани вай дар шакли воситаҳои пулӣ мавҷуд бошад, масрафҳо ва зарарҳо бошанд, замоне эътироф карда мешаванд, ки онҳоро метавон пешбинӣ намуд. Мувофиқи IAS 11 шартномаи сохтмонӣ (construction contract) – шартномаест, ки бо мақсади сохтмони объект ё гурӯҳи объектҳои аз ҷиҳати бунёд, технология, вазифаҳо ё табиноти ниҳойӣ ва истифодабариашон бо ҳам алоқаманд ва ҳамбастабуда баста мешавад. Шартномаҳои сохтмонӣ инҳоро дар бар мегиранд: шартномаҳо оиди хизматрасониҳои

бевосита бо сохтмони объект алоқаманд, масалан хизматҳо барои идоракунии лоиҳа ва хизматҳои меъморон; шартномаҳо барои вайрон ва барқарор кардани объектҳо ва барқароркунии муҳити атроф пас аз кандани объектҳо. Шартномаҳои сохтмонӣ метавонанд шароитҳои гуногунро дар назар дошта бошанд ва дар IAS 11 онҳо ба намудҳои шартномаҳои дорои нархи муқарраршуда ва шартномаҳои “масрафҳо бо замми” тасниф карда мешаванд. Шартнома бо нархи муқарраршуда (fixed price contract) – шартномаи сохтмониест, ки мувофиқи он паймонкор (ичрокунанда, ташкилоти сохтмонӣ) ба нархи шартномавии муқарраршуда ё меъёри муқарраршуда барои воҳиди корҳо ризо мешавад ва баландбардории ин нарх ё меёр дар баъзе мавридҳо ҳангоми зиёдшавии масрафҳо мумкин аст. Шартномаи “масрафҳо бо замми” (cost plus contract) – шартномаи сохтмониест, ки мувофиқи он ба паймонкор масрафҳои раводидашуда ё бо дигар тариқа муайяншуда ба замми фоиз аз чунин масрафҳо ё маблағи муқарраршудаи подош баргардонида мешавад. Лозим ба қайдкунист, ки дар амалия шакли омехтаи шартномаҳои сохтмонӣ паҳн гардидааст, ки имконият медиҳад дар онҳо механизми қиёси нархбунёдшавӣ инъикос карда шавад ва манфиатҳои ҳам фармоишгар ва ҳам иҷрокунанда қонеъ кунонида шаванд.

Талаботҳои IAS 11 дар алоҳидагӣ барои ҳар як шартномаи сохтмонӣ ба кор бурда мешаванд. Вале дар ҳолатҳои муайян зарур аст, ки стандарти мазкур барои унсурҳои алоҳида ҳамтошавандаи як шартнома ё гуруҳи шартномаҳои бо ҳам алоқаи зич дошта қабул гардад, то моҳияти чунин шартнома ё гуруҳи шартномаҳо инъикос карда шавад. Агар дар шартнома сохтмони якчанд объектҳо дар назар дошта шуда бошад, сохтмони ҳар як объект чун шартномаи алоҳида баҳисоб гирифта мешавад, агар:

- барои ҳар як объект пешниҳодҳои алоҳида нигаронида шуда бошанд;
- шароитҳои сохтмони ҳар як объект алоҳида баррасӣ шудаанд, ҳам паймонкор ва ҳам фармоишгар метавонанд иҷрокунии ҳиссаи шартномаи ба ҳар як объект тааллуқдоштаро қабул кунанд ё аз он даст кашанд;
- масрафҳо ва даромад аз фурӯш барои ҳар як объект метавонанд ҳамто карда шаванд.

Гуруҳи шартномаҳои бо як ё якчанд фармоишгарон басташуда чун шартномаи ягона баҳисоб гирифта мешаванд, агар: гуруҳи шартномаҳо чун дастаи ягонаи шартномаҳо баста шуда бошад; шартномаҳо чуноне байни ҳам алоқаи зич дошта бошанд, ки моҳиятан, ҳиссаи лоиҳаи ягонро бо маблағи умумии фоида ифода намоянд; шартномаҳо ҳамзамон ё бо пайдарпайии бифосила иҷро мешаванд. Эътирофкунии даромади фурӯш ва масрафҳо аз рӯи шартномаи сохтмонӣ. Даромади фурӯш аз рӯи шартномаи сохтмонӣ (construction contract revenue) инҳоро дар бар мегирад: маблағи аввалаи даромад, ки бо шартнома мувофиқа шудааст; тамоилҳо аз шартҳои шартнома, даъвоҳо ва пардохтҳои ҳавасмандкунандагӣ бо он ҳадде, ки онҳо метавонанд ба пайдошавии даромад оваранд ва бозътимодона баҳо дода шаванд. Даромади фурӯш аз рӯи шартномаи сохтмонӣ бо арзиши одилонаи подоши гирифташуда ё гирифташаванда баҳо дода мешавад. Ба баҳои маблағи даромади фурӯш аз рӯи шартнома омилҳои зиёди номуайяни, ки аз натиҷаи рӯйдодҳои оянда вобастаанд, таъсир мерасонанд. Бо мурури фарорасии рӯйдодҳо ё бартараф намудани омилҳои номуайяни аксаран азнавдидабароии баҳои аввала лозим мешавад. Ҳамин тариқа, маблағи даромади фурӯш аз рӯи шартнома метавонад аз як давра ба давраи дигар зиёд шавад ё кам шавад. Масалан: паймонкор ва фармоишгар метавонанд маблағи тамоил ё даъвоҳоро, ки даромад аз фурӯшро дар давраи пас аз давраи басташавии шартнома оянда зиёд ё кам мекунанд, мувофиқа кунанд; маблағи даромад аз фурӯши дар шартномаи дорои нархи муқарраршуда мувофиқашуда метавонад мувофиқи ҷиҳатҳои дарназардорандаи зиёдкунии даромад ҳангоми зиёдшавии масрафҳо, зиёд карда шавад; маблағи фурӯш аз шартнома метавонад бо сабаби ҷаримаҳои дар натиҷаи аз ҷониби паймонкор ба таъхир мондани иҷроиши шартнома пайдошуда кам шавад; агар шартномаи дорои нархи муқарраршуда нархи муқарраршударо барои воҳиди корҳо дар назар дошта бошад, даромади фурӯш аз рӯи шартнома бо мурури зиёдшавии шумораи чунин воҳидҳо зиёд мешавад.

Тамоил (variation) ин тағйирёбии ҳаҷми корҳои аз рӯи шартнома иҷрошаванда мебошад, ки фармоишгар маъқул шуморидааст. Тамоил метавонад ба зиёдшавӣ ё

камшавии даромади фурӯш аз рӯи шартнома оварад. Мисолҳои тамоил тағйирдиҳии сохти объект ва дигаркунии муҳлати амали шартнома мебошанд. Тамоил ба маблағи даромади фурӯш аз рӯи шартнома зам карда мешавад, агар: эҳтимол равад, ки фармоишгар тамоил ва маблағи даромади бо сабаби тамоил ба миён омадари маъқул мешуморад; маблағи даромади фурӯш метавонад боэҳтимодона баҳо дода шавад.

Даъво (claim) ё дархост – ин маблағест, ки паймонкор барои аз фармоишгар ё ҷониби дигар гирифтани он чун подоши хароҷоти дар шартнома зикрнашуда ҷаҳд мекунад. Даъвоҳо, масалан, дар натиҷаи риоя накардани талаботҳои шартнома, ҳатогҳои дар ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ ҷойдошта пайдо мешаванд. Даъвоҳо бо шарт мавҷудияти эҳтимолияти аз ҷониби фармоишгар эътирофкунии даъво ва баҳодиҳии боэҳтимоди маблағи даъво ба даромад дохил карда мешаванд. Пардохтҳои ҳавасмандкунӣ (Incentive payments) – маблағҳои иловагӣ мебошанд, ки фармоишгар ба паймонкор барои хуб иҷро намудани корҳо пардохт мекунад. Маблағҳои ҳавасмандкунӣ дар мавридҳои иҷрои пеш аз муҳлати лоиҳа низ пардохт карда мешаванд. Пардохтҳои ҳавасмандкунӣ ба даромад дохил карда мешаванд, агар эҳтимолияти иҷрошавии талаботҳои шартнома мавҷуд бошад ва маблағи ҳавасмандкунӣ боэҳтимодона баҳо дода шавад. Бо вуҷуди ин даромади паймонкор метавонад ба маблағи ҷаримаҳо ва дигар маблағҳои даъвогӣ кам карда шавад. Ғайр аз ин, вай бо ташаббуси фармоишгар метавонад ба маблағи тамоилҳои манфӣ кам карда шавад.

Масрафҳо аз рӯи шартнома (contract costs) инҳоро дар бар мегиранд: масрафҳои бевосита бо шартномаи мушаххас алоқаманд буда; масрафҳои умуман ба фаъолияти шартномавӣ тааллуқдошта, ки метавонанд ба шартномаи мазкур тақсим карда шаванд; ҳамин гуна дигар масрафҳои, ки фармоишгар мувофиқи талаботҳои шартнома онҳоро алоҳида подош мекунад.

Масрафҳои бевосита ба шартномаи мушаххас алоқаманд буда инҳоянд: масрафҳои подоши меҳнати сохтмончиён, аз ҷумла барои назорат дар макони сохтмон; арзиши маводҳои ғангоми сохтмон истифодашуда; истеҳлоки воситаҳои асосии ғангоми сохтмон истифодашаванда; масрафҳо барои ҷойивазкунонии воситаҳои асосӣ ва маводҳо дар макони сохтмон; масрафҳо барои дастгирии созандагӣ ва техникии бевосита ба шартнома алоқаманд; масрафҳои пешбинишаванда барои ислоҳкунии ҳатогҳо ва иҷрои ҳаҷми кафолатдоштаи корҳо, аз ҷумла масрафҳои даринтизорбуда барои хизматрасонии кафолатӣ; даъвоҳои ҷонибҳои сеюм.

Масрафҳои номбаршуда метавонанд ба маблағи даромади ғайриҷашмдошт, ки ба даромади фурӯш аз рӯи шартнома зам намешавад, кам карда шаванд, масалан, даромад аз фурӯши барзиёдати маводҳо ё хориҷшавии воситаҳои асосӣ дар анҷоми шартнома.

АДАБИЁТ

1. Барфиев Қ.Х., Собиров Н.М., Бобиев И.А. Маҷмӯи масъалаҳо аз ҳисобирии муҳосибӣ: дастури таълимӣ. – Душанбе: «Ирфон» – 2012. – 272 с.
2. Борисенко, Т.Н. / Т.Н. Борисенко, В.Д. Борисенко. - Строительство: бухучет, налогообложение, право. Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: МЦФЭР, 2003.- 304 с. – (Приложение к журналу «Консультант», 31- 2003);
3. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для студентов, обучающихся по экон. специальностям. – Москва.: «Омега-Л», 2006. – 576 стр.
4. Верещагин, С.А. Кто есть в строительстве / С.А. Верещагин // Налоговый вестник – 2005. - № 10;
5. Верещагин, С.А. Строительство: бухгалтерский и налоговый учет у инвестора, заказчика и подрядчика / С.А. Верещагин. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: Информцентр 21 века, 2005. – 320 с.;
6. Каримов Б.Х., Бобиев И.А., Қайумова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ. Дастури таълимӣ. – Душанбе, Ирфон, 2014. – 440 саҳ.;
7. Каримов Б.Х., Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ. Ваосити таълимӣ / Б.Х. Каримов ва диг. – Душанбе: Ирфон, 2014. – с. 296;

ШАРТНОМАҲОИ СОХТМОНӢ ҲАМЧУН ЗАМИНАИ АСОСИИ БАРОҲМОНИИ ФАЪОЛИЯТИ СОХТМОНӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе масъалаҳои шартномаҳои сохтмониро баррасӣ намудааст. Шартномаҳои сохтмонӣ (Construction contracts) тартиби баҳисобирии даромад аз фурӯш ва масрафҳои бо шартномаҳои сохтмонӣ алоқамандро муқаррар менамояд. Бинобар ҳислати фаъолияти бо шартномаҳои сохтмонӣ бурдашаванда, санаи оғози фаъолияти шартномавӣ ва санаи анҷомёбии вай ба давраҳои ҳисоботи

гуногун рост меоянд. Ҳамин тариқ, проблемаи асосии баҳисобгирии шартномаҳои сохтмонӣ – тақсим намудани даромади фурӯш ва масрафҳои шартномаи сохтмонӣ ба давраҳои ҳисоботие мебошад, ки дар давоми онҳо корҳои сохтмонӣ бурда мешаванд. Шартномаҳои сохтмонӣ инҳоро дар бар мегиранд: шартномаҳо оиди хизматрасониҳои бевосита бо сохтмони объект алоқаманд, масалан хизматҳо барои идоракунии лоиҳа ва хизматҳои меъморон; шартномаҳо барои вайрон ва барқарор кардани объектҳо ва барқароркунии муҳити атроф пас аз кандани объектҳо.

Калидвожаҳо: шартнома, ҷаъолияти сохтмонӣ, ҷаъолият, объектҳо, давраҳои ҳисоботӣ.

СТРОИТЕЛЬНЫЕ ДОГОВОРЫ КАК ОСНОВНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА СТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной статье автор рассматривает некоторые вопросы строительных договоров. Строительные договоры (Construction contracts) устанавливают порядок учета доходов от реализации и затрат, связанных со строительными договорами. В силу характера деятельности, проводимой строительными договорами, датой начала договорной деятельности и даты ее завершения приходится на различные отчетные периоды. Таким образом, основной проблемой учета договоров строительства является распределение доходов от реализации и затрат строительного договора на отчетные периоды, в течение которых осуществляются строительные работы. Договоры на строительство включают в себя: договоры на оказание услуг, непосредственно связанных со строительством объекта, например, услуги по управлению проектами и служебные обязанности архитекторов; договоры за нарушение и восстановление объектов, а также восстановление окружающей среды после разрушения объектов.

Ключевые слова: договора, строительная деятельность, деятельность, объекты, отчетные этапы.

CONSTRUCTION CONTRACTS AS THE MAIN INFRASTRUCTURE OF CONSTRUCTION ACTIVITIES

In this article, the author examines some issues of construction contracts. Construction contracts (Construction contracts) establish the procedure for accounting for sales revenue and costs associated with construction contracts. Due to the nature of the activities carried out by the construction contracts, the start date of the contract activity and the date of its completion fall on different reporting periods. Thus, the main problem of accounting for construction contracts is the distribution of income from the sale and costs of the construction contract for the reporting periods during which construction work is carried out. Construction contracts include: contracts for the provision of services directly related to the construction of the object, for example, project management services and official duties of architects; contracts for the violation and restoration of objects, as well as the restoration of the environment after the destruction of objects.

Keywords: contracts, construction activities, activities, objects, reporting stages.

Сведения об авторе: *Шарифиён Абдуалим Астана* – Таджикский национальный университет магистрант второго курса факультета бухгалтерского учета и цифровой экономики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Information about the author: *Sharifiyon Abdualim Astana* – Tajik National University, second-year Master's student of the Faculty of Accounting and Digital Economy. **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17.

ПРОБЛЕМАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ВАЙРОН НАМУДАНИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИН

Абдукаримов А.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои вайрон намудани қонунгузорию замин ҷавобгарии ҷиноятӣ он вақт татбиқ мегардад, ки агар дар он аломатҳои кирдори ба ҷамъият хавфнок дида шавад, яъне кирдори содиршуда ҷиноят эътироф гардад. [5: 92] Ин маънои онро дорад, ки ҷавобгарӣ танҳо вобаста ба кирдорҳои (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содиршудаи гунаҳгортони барои ҷамъият хавфноке татбиқ карда мешавад, ки дар Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст. [2]

Тибқи муқаррароти моддаи 13 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин моликияти истисноии давлат мебошад ва давлат истифодаи самараноки онро ба манфиати халқ кафолат дода, барои ҳифзи замин, беҳтар намудани муҳити табиат ва инкишофи баробарии ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ шароит фароҳам меоварад. Дар ин шарту шароит нақши танзимкунандаи давлатии муносибатҳои моликияти хусусии замин вобаста ба таъмини истифодаи замин аз рӯи таъиноти мақсаднокӣ ва ҳифзи он, инчунин фароҳам овардани шароитҳои ҳифзи ҳуқуқи моликият ба замин, меафзояд. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло ва бо мақсади таъмини қонунии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар соҳаи замин, дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаҳои 228 (хароб кардани замин), 261 (бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин), 338 (худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он) ва 338¹ (ғайриқонунӣ додани қитъаи замин) ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст. Дар боби «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист» Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгариро барои вайрон намудани қонунгузорию замин вобаста ба хароб кардани замин пешбинӣ намудааст. Тибқи муқаррароти моддаи 228 КҶ ҚТ заҳролуд ё ифлос кардани замин бо маҳсулоти зиёновари хоҷагӣ ё бо дигар навъи фаъолият дар натиҷаи вайрон кардани қоидаҳои муносибат бо доруҳои заҳрдор, пору, нумӯи авҷи растанӣ ё дигар моддаҳои хавфноки химиявӣ ё биологӣ ҳангоми ниғаҳдошт, истифода, интиқоли онҳо ҳамчунин дигар усули хароб кардани замин, ки ба саломатии инсон ё ба муҳити табиати зист зарари ҷиддӣ ворид кардааст, дар минтақаи офати экологӣ ё вазъияти фавқулодаи экологӣ содир шудааст ё аз беэҳтиётӣ ба саломатии одамон зарар расонидааст, аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон гардидааст, ҷиноят ҳисоб меёбад. Мақсади ин модда – ҳифзи замин ҳамчун арзиштарин сарвати миллий, воситаи истеҳсолот, ки барои кор кардани ҳамаи соҳаҳои хоҷагӣ нақши муҳимро мебозад, бо роҳи пешгирии он аз харобшавӣ ва паст шудани қабати ҳосилхезӣ мебошад.

Тарафи объективии ҷиноятро заҳролуд ё ифлос кардани замин бо маҳсулоти зиёновари хоҷагӣ ё бо дигар навъи фаъолият дар натиҷаи вайрон кардани қоидаҳои муносибат бо доруҳои заҳрдор, пору, нумӯи авҷи растанӣ ё дигар моддаҳои хавфноки химиявӣ ё биологӣ ташкил медиҳанд. Масалан, ба корношоямӣ оварда расонидани замин дар натиҷаи вайрон намудани қоидаҳои муносибат бо доруҳои заҳрдор, нобуд кардани қабати ҳосилхезии замин ва ғайра.

Таҳти мафҳуми нури – пору ва моддаҳои органикӣ, ки элементҳои ғизодиҳии растаниро доранд фаҳмида мешаванд, ки дар хоҷагии қишлоқ истифода мешаванд. [3:479] Доруҳои заҳрдор – ин пеститсидҳо, яъне таркибҳои химиявӣ ё биологӣ мебошанд, ки барои мубориза бо зараррасонҳо ва бемориҳои растаниҳо истифода мешаванд.

Моддаи дар боло зикршуда барои қонунгузорию ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон навамебошад ва дар дигар қонунҳои масъулияти шаҳрвандони алоҳидаро барои вайрон кардани қоидаҳои корҳо дар қабри замин, аз ҷумла ба давлат супурдани тилло, металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳои истихроҷнамударо дар бар мегирад.

Дар моддаи 228 КЧ ҚТ доираи ҳаракат (беҳаракатӣ), ки ҳангоми он метавонад қоидаҳои ҳифз ва истифодаи қарри замин вайрон карда шавад, васеъ гардида, таркиби нави ҷинойт – худсарона иҷрои сохтмон дар майдони ҷойгиршавии канданиҳои ғоиданок ворид карда шуда, тавсифи предмети ҷинойт тағйир дода шудааст ва аломатҳои субъекти махсус дохил карда шудааст. Соҳаи истифодабарии ин модда фаъолияти заминистифодабарандагон, инчунин субъектҳои хоҷагӣ ва дигар фаъолият оид ба истифодаи маводҳои химиявӣ ё биологӣ ё фаъолият, ки дар натиҷааш маводҳои зараровар (партовҳо) истеҳсол карда мешаванд, мебошад. Мақсади ҳамин модда аз таъмини тартиботи ҳуқуқии қоидаҳои ҳифз ва истифодаи замин, ки мутобиқи қонун моликияти давлат ба ҳисоб меравад, мебошад. Предмети ҳамин ҷинойт замин ҳамчун дар шакли ҳама гуна минтақаҳои замини (киштзор) заминҳои азхудкарда, азхудкардамешуда ва аз ҷониби одамон азхуднакарда, новобаста аз шакли моликият ё хусусияти шахси истифодабари он иборат мебошад.

Тарафи объективии ҳамин ҷинойт аз кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ): а) захролуд ё ифлос кардани замин бо маҳсулоти зиёновари хоҷагӣ ё бо дигар навъи фаъолият дар натиҷаи вайрон кардани қоидаҳои муносибат бо доруҳои захрдор, пору, нумуи авҷи растанӣ ё дигар моддаҳои хавфноки химиявӣ ё биологӣ ҳангоми нигоҳдошт, истифода, интиқоли онҳо ҳамчунин дигар усули хароб кардани замин; б) ба саломатии инсон ё муҳити зист зарари ҷиддӣ ворид кардааст; в) алоқаҳои сабабӣ байни кирдор ва оқибатҳои фарорасида. Тарафи субъективии ҷинойт ҳамчун қасди бевосита тавсиф меёбад. Шахс кирдори зиддиҳуқуқии содирнамудаашро дарк мекунад вале дидаю дониста ба фарорасии оқибатҳои зикргардида роҳ медиҳад ё нисбат ба онҳо бепарвоёна муносибат менамояд. Субъекти ҳамин ҷинойт шахси ба синни 16 расида мебошад. Таркиби тавсифкунандаи қисми 2-юми моддаи зикршуда, содир намудани кирдори дар қисми 1-уми модда пешбинишуда дар минтақаи офати экологӣ ё вазъияти ғавқулодаи экологӣ содир шудааст ё аз беэҳтиётӣ ба саломатии одамон зарар расонидааст. Таркиби тавсифкунандаи қисми 3-юми модда ҳангоми содир намудани кирдорҳои дар қисмҳои 1 ва 2 – юми модда пешбинишуда, ки аз беэҳтиётӣ боиси марги инсон гардидааст, мебошад. Таркиби ҷинойт – моддӣ. Ҷинойт ҳангоми ба вуҷуд омадани яке аз оқибатҳои зикргардида хотимаёфта ба ҳисоб меравад. Категорияи ҷинойт – қисми 1 моддаи 228 КЧ ҚТ начандон вазнин, қисмҳои 2 ва 3 моддаи 228 КЧ ҚТ дараҷаи миёна.

Тобеияти тафтишотӣ – мақомоти прокуратура. Субъекти ҷинойт субъекти махсус мебошад, яъне, шахси мукаллафе, ки таъсисгари корхонаи тиҷоратӣ мебошад. Ҷинойти мазкурро кормандони оперативӣ асосан бо воситаи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ – ҷустуҷӯӣ дар намуди таҳқиқи ашё ва ҳуҷҷатҳо ва ғайра муайян месозанд.

Хулоса дар натиҷаи содиршавии ҷинойти мазкур оқибатҳои зерин ба миён меояд, ки ба ҷамъият хавфнок буда, аз ин рӯ, ин кирдор ҷинойт эътироф карда мешавад: 1) зарар ба саломатии инсон; 2) зарар ба муҳити зист (захролуд шудани объектҳои обӣ, нобуд шудани наботот, ғавтидани ҳайвонҳои хонагӣ ва ваҳшӣ);

3) боиси марги инсон аз беэҳтиётӣ (истеъмоли маҳсулоти хурукворӣ аз заминҳои захролудшуда, вайрон кардани қоидаҳои пошидани пеститсидҳо аз ҳаво). [6;271]

Бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин (м. 261 КЧ ҚТ), яъне дидаю дониста ба қайд гирифтани аҳди ғайриқонунӣ бо замин, таҳриф намудани маълумотҳои баҳисобгирии Кадастри давлатии замин, ҳамчунин қасдан кам кардани андозаи пардохтҳо барои замин, агар ин кирдорҳо бо ғараз ё дигар манфиатҳои шахсӣ аз ҷониби шахси мансабдор бо истифода аз мақоми хизматӣ анҷом дода шуда бошад, бо ҷарима ба андозаи аз панҷсад то як ҳазор маоши ҳадди ақал ё маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ба мӯҳлати то се сол ҷазо дода мешавад. Моддаи мазкур яке аз воситаҳои асосии таъмин намудани кафолати давлатӣ оид ба самаранок истифода бурдани замин ба ҳисоб рафта, манфиатҳои ҷамъият ва давлатро аз ҳар гуна амалиётҳои ғайриқонунӣ бо замин, зери ҳимояи худ гирифтааст.

Бешубҳа, дар ин ҷода, ҳиссаи шахсони мансабдори мақомоти дахлдори давлатӣ хеле калон мебошад. Чунки онҳо дар рафти фаъолияти худ амалиёти гуногунро оид ба истифодабарии замин содир мекунанд, ки аз мазмуни онҳо самаранок истифода бурдани замин вобаста аст. Аз ҷумла, додани иҷозат барои истифодабарии замин, баҳисобгирии он, бақайдгирии тағйиротҳо дар низоми ҳуқуқии замин, баҳодиҳии қитъаи замин, муқаррар намудани имтиёзҳо оид ба пардохти андоз аз замин ва ғайра. Аз ин сабаб, моддаи мазкур, инчунин, барои таъмин намудани қонуният дар фаъолияти шахсони мансабдор дар ин соҳа равона карда шудааст. Ҷинойти мазкур намуди ҷинойти махсуси мансабиро (м. 314 КҶ ҚТ) ташкил медиҳад, бинобар ин, аз ҷониби шахси мансабдор содир намудани ҳаракатҳои бо моддаи мазкур пешбинишуда, танҳо таркиби ҷинойти бо моддаи 261 КҶ ҚТ – ро ташкил медиҳад. Объекти ҷинойт муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд, ки низоми ҳуқуқии заминро, инчунин, тартиби муқарраршудаи бақайдгирии аҳдҳо бо заминро таъмин мекунанд. Дар натиҷаи содир намудани ҷинойти мазкур ба манфиатҳои иқтисодии давлат, ҳамчунин, ба принсипи баробарии субъектон – иштирокчиёни муомилоти ҳуқуқии қитъаҳои замин зарар расонида мешавад. Тарафи объективии ҷинойт дар содир намудани ҳаракатҳои зерини ба ҷамъият хавфнок ифода мегардад:

- а) ба қайд гирифтани аҳди ғайриқонунӣ бо замин;
- б) таҳриф намудани маълумотҳои баҳисобгирии Кадастри давлатии замин;
- в) кам кардани андозаи пардохтҳо барои замин.

Дар моддаи 261 КҶ ҚТ (Ба қайд гирифтани аҳди ғайриқонунӣ бо замин) метавон ҷудогона мафҳуми аҳдҳоро қайд намуд, аҳдҳо – яъне амали шахрвандон ва ашхоси ҳуқуқӣ, ки ба муқаррар намудан, тағйир додан ё қатъ намудани ҳуқуқи ўҳдадориҳои граждани равона гардидааст. [3] Аҳдҳо яке аз фактҳои ҳуқуқии хеле васеъ паҳнгардида мебошанд. Онҳо чунин ҳаракатҳое мебошанд, ки ҳатман бояд ба талаботи қонун мувофиқат кунанд. Аҳди басташудае, ки бе асосҳои муқаррарнамудаи қонун ба амал бароварда мешавад, хилофи қонун мебошад ва ба талаботи муқарраршудаи қонун мувофиқат намекунад, эътибор надорад (моддаҳои 193 ва 194 КГ ҚТ).

Асосҳои ҳуқуқии бастани аҳд бо замин аз тарафи Кодекси замини ҚТ, ки 13 – уми декабри соли 1996 қабул карда шудааст, муайян карда мешавад. Қонуни мазкур муносибатҳои заминиро ба танзим медиҳад, ки барои муҳайё сохтани шароит оид ба самаранок истифода бурдан ва ҳифз намудани замин, ҳосилнокии он, беҳтар намудани муҳити табиат, инкишофи баробарҳуқуқии ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ равона карда шудааст. Қонунгузори ҚТ имкониятҳои гуногуни ба амал баровардани аҳдҳоро бо замин пешбинӣ намудааст, ки предмети онро қитъаҳои заминӣ ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар натиҷаи бастани аҳдҳои гуногун метавонанд ҳуқуқ ба истифодаи заминро пайдо намоянд (шартномаи мубодила, иҷора, идораи ба боварӣ асосёфта ва ғ.). Дар асоси аҳдҳои номбаршуда шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳуқуқи истифодаи бемӯҳлат ё мӯҳлатноки замин ё ҳуқуқи истифодаи якумраи мероси заминро метавонанд пайдо кунанд.

Ба амалбарории қайди давлатии замин, бақайдгирӣ ва ба расмӣ даровардани ҳуҷҷатҳои истифодабарии қитъаи замин тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулкӣ ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» амалӣ карда мешавад. Бақайдгирии аҳдҳо бо замин он вақт ғайриқонунӣ эътироф мешавад ва аломати тарафи объективии ҷинойти мазкурро ташкил медиҳад, ки агар чунин амалиёт меёрҳои амалкунандаи қонунгузорӣ оид ба заминро вайрон кунанд. Масалан, бақайдгирии аҳд:

а) ҳангоми ба шахрвандони хориҷӣ ё шахсони ҳуқуқии хориҷӣ додани қитъаҳои замин, ки ба категорияи ҳудудҳои махсус ҳифзшаванда мансубанд; б) ҳангоми мавҷуд набудани қарори мақомоти дахлдори ҳокимияти иҷроия оид ба ҷудо кардани қитъаи замин; в) ҳангоми тағйир додани таъиноти мақсадноки қитъаи замин; г) ҳангоми дар мақомоти дахлдор вуҷуд доштани ҳуҷҷатҳое, ки оид ба ҷой доштани баҳс дар бораи мансубияти чунин қитъаи замин шаҳодат медиҳанд; д) ҳангоми ба амал баровардани аҳди қалбакӣ, ки бо мақсади рӯйпуш намудани аҳди дигар баста шудааст ва ғ.

Таҳриф намудани маълумотҳои баҳисобгирии Кадастри давлатии замин чунин маъно дорад, ки ба ҳуҷҷатҳои кадастрӣ маълумотҳои нодуруст (бардурӯғ) ворид карда мешаванд, ки ба вазъияти воқеӣ мувофиқат намеkunанд. Хавфнокии чунин кирдор пеш аз ҳама дар он ифода мегардад, ки дар асоси чунин маълумотҳои нодуруст (бардурӯғ) мумкин аст қарорҳои ғайриқонунӣ нисбат ба қитъаҳои замин қабул карда шаванд. Кадастри давлатии замин – ин маҷмӯи маълумот дар бораи вазъияти табиӣ, ҳоҷагӣ ва ҳуқуқии заминҳо дар ҚТ, инчунин маълумот дар бораи миқдор (ҳаҷм) ва сифати заминҳо, андозаи пардохтҳо барои замин, сохтори замин, тақсими заминҳо аз рӯи категорияҳо ва ғ. мебошад. Кам кардани андозаи пардохтҳо барои замин маънои онро дорад, ки шахси мансабдор чунин ҳаракатҳоро содир мекунад, ки дар натиҷаи онҳо субъекти истифодабарандаи замин имконият пайдо мекунад, ки пардохтҳои якдафъина ва доимиро барои истифодаи замин камтар кунад. Масалан, кам кардани ставкаҳои андоз, кам намудани пардохти иҷорапулии замин, кам намудани нархи қонунии замин, пешкаш намудани имтиёзҳои ғайриқонунӣ оид ба пардохти андози замин, ғайриқонунӣ озод намудан аз пардохти андози замин ва ғ. Ҷинояти мазкур аз рӯи сохташ ба таркиби расмӣ мансуб аст ва бинобар ин, аз лаҳзаи содир намудани ҳатто яке аз ҳаракатҳое, ки тарафи объективии ин ҷиноятро ташкил медиҳад, хотимаёфта ҳисобида мешавад. Тарафи субъективии ҷинояти мазкур дар қасди бевосита ифода мегардад, яъне, шахси бақайдгиранда медонад, ки чунин аҳд хусусияти ғайриқонунӣ дорад ва ҳоҳони он аст, ки онро ба қайд гирад. Ангеза аломати ҳатмии тарафи субъективии ҷинояти мазкур мебошад. Онро ғараз ва ё дигар манфиати шахсӣ ташкил медиҳад. [8;52, 53]

Ғарази ин кӯшиши шахс оиди ба даст овардани ғоидаи ғайриқонунии хусусияти моддидошта мебошад. Дигар манфиати шахсӣ бошад, дар хоҳиши расонидани ёрӣ ба ҳешовандон, рафиқон ва ғ. ифода мегардад. Субъекти ҷиноят субъекти махсус мебошад, яъне, шахси мансабдор, ки бақайдгирии аҳдҳо ба заминро амалӣ менамоянд ва Кадастри давлатии заминро мебаранд. Ҷинояти мазкурро кормандони оперативӣ асосан бо воситаи гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ – ҳустуҷӯӣ дар намуди таҳқиқи ашё ва ҳуҷҷатҳо ва ғайра муайян месозанд. Дар ҳолате, ки агар дар натиҷаи кам кардани андозаи пардохтҳо барои замин ба давлат зарари калон расонида шавад, он гоҳ кирдори содиршуда бо маҷмӯи ҷиноят бандубаст карда мешавад. Худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он ва ғайриқонунӣ додани қитъаи замин ҷиноят буда, ҳуқуқи истисноии моликияти давлатро оид ба кафолати истифодаи самараноки он ба манфиати халқ, барои ҳифзи замин, беҳтар намудани муҳити табиат ва инкишофи баробарии ҳамаи шаклҳои ҳоҷагидориро вайрон менамояд. Қонунгузор моддаҳои 338 (худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он) ва 338 иловаи 1 – ро (ғайриқонунӣ додани қитъаи замин) ба боби 21 (ҷиноятҳо ба муқобили тартиби идоракунӣ) ворид намудааст. Бояд таъakkур дод, ки худсарона ишғол намудани қитъаи замин танҳо дар он ҳолат ҷавобгариӣ ҷиноятиро ба вуҷуд меорад, ки агар он дар давоми соли пас аз татбиқи ҷазои маъмурӣ такроран содир шуда бошад. Такроран худсарона ишғол намудани қитъаи замин дар ҳолатҳое ҷой дорад, ки агар шахс дар давоми соли баъди татбиқи ҷазои маъмурӣ қитъаи замини ба ҳолати аввала баргардонидашударо аз сари нав худсарона ишғол ва ё қитъаи замини дигарро ишғол намуда бошад.

Таҳти мафҳуми худсарона ишғол намудани қитъаи замин – худсарона ишғоли қитъаи замин бе иҷозати мақомоти давлатӣ ё истифодабарандагони замин, шахсони мансабдор ва мавҷуд будани дигар асосҳо (худсарона иваз кардани қитъаи замин, хариду фурӯш намудани қитъаи замин, худсарона додани ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва ғайраҳо), ки бо қонун пешбинӣ нашудаанд, фаҳмида мешавад. Ба худсарона ишғол намудани қитъаи замин дар навбати аввал ҳолатҳои худсарона истифода бурдани қитъаи замин, инчунин ишғоли он бе иҷозати мақомоти дахлдори давлатӣ ё истифодабарандагони замин, шахсони мансабдор новобаста аз он ки бо истифодаи қитъаи замин алоқаманд ҳаст ё не, дохил мешаванд.

Худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он дар сурате хотимаёфта ҳисобида мешавад, ки агар шахс қитъаи заминро ғайриқонунӣ ишғол намуда,

ба оғози корҳои зерин, аз ҷумла деворгирии қитъаи замин, истифодабарии он, ҷуфт, сохтмон кардан ва ғайраҳо шурӯъ намуда бошад. [4] Ихтиёран даст кашидан аз истифодабарии минбаъдаи қитъаи замин шахсро аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод намекунад, зеро он танҳо дар давраи тайёри ба ҷиноят ва сӯиқасди он имконпазир аст. Суд, судя метавонад ихтиёран даст кашидан аз истифодабарии минбаъдаи қитъаи замин ва барқарор кардани зарари расонидашударо ҳамчун ҳолати сабуқкунандаи ҷазо ба инобат гиранд. Дар сурате, агар аз рӯи парванда муайян гардад, ки қабл аз сохтмони худсарона, ишғоли худсаронаи қитъаи замин ҷой доштанд, ҳаракати шахсони гунаҳгор новобаста аз қаблан татбиқ намудани ҷазои маъмурӣ бо қисми 2 моддаи 338 – и Кодекси Ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон банду баст карда мешавад. Барои ғайриқонунӣ додани қитъаи замин шахсони мансабдор ва шахсони воқеӣ (раисони шахру ноҳияҳо. Ҷамоатҳо, хоҷагиҳои деҳқонӣ, кормандони Кумитаи заминсозӣ ва геодезӣ, шахрвандон ва ғайра) бо моддаи 338 иловаи 1 – и Кодекси Ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида мешаванд. Ҷиноятҳои дар моддаҳои 338 ва 338¹ и дар Кодекси Ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда, дар ҳама вақт такроран содиршуда эътироф карда мешаванд, агар шахс қаблан як ё якчанд ҷиноятҳои дар ҳамаи моддаҳо пешбинигардидаро содир намуда, мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани ӯ мутобиқи талаботи моддаи 75 – и Кодекси Ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон нагузашта ё тибқи талаботи моддаи 84 – и ҳамаи Кодекс доғи судиаш барҳам нахӯрда ё бардошта нашуда бошад. Худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он, инчунин ғайриқонунӣ додани қитъаи замин дар сурате аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ содиршуда дониста мешавад, ки агар дар содир намудани ин ҷиноят ду ва зиёда шахсони мансабдор ва ё шахсони воқеӣ иштирок карда бошанд.

Ҷиноятҳои дар моддаҳои 338 ва 338¹ – и Кодекси Ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда, давомнок ба ҳисоб намеравад. Дар сурати мавҷуд будани асос нисбати шахсоне, ки ҷиноятҳои мазкурро содир намудаанд санади авф, инчунин гузаштани мӯҳлати ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан, татбиқ карда мешавад.

АДАБИЁТ САНАДҲОИ МЕЪЁРӢ – ҲУҚУҚӢ :

1. Кодекси Ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, таҳти №574 (тағйири иловаҳо то 02.01.2019 с.), моддаи 17, қисми 1.
2. Кодекси муҳофизати ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 – декабри соли 2009, таҳти № 564 (тағйири иловаҳо то 02.01.2019 с.), моддаи 161, қисми 2.
3. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.06.1999 с., таҳти №802 (тағйири иловаҳо то 02.01.2019 с.), моддаи 178.
4. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҷрибаи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ марбут ба худсарона ишғол намудани қитъаи замин, сохтмони худсарона дар он ва ғайриқонунӣ додани қитъаи замин» аз 25 июни соли 2012, таҳти №3.

АДАБИЁТИ ТАЪЛИМӢ :

1. Анисимов А.П. Земельно – правовая ответственность // Журнал российского права. 2004. №2
2. Боголюбов С.А., Никишин В.В., Устюкова В.В. Земельное право: Учебник для вузов. М., 2003.
3. Вронский В.А. Экология: Словарь – справочник. Ростов – на – Дону, 1999. С. 479
4. Иконникова И.А. Земельное право Российской Федерации. – М.: Юрист, 2002.
5. Казаченко И. Я., З. А. Незнамова. Уголовное право. Общая часть. Учебник для вузов. – М.: НОРМА – ИНФРА – М, 1999. С. 92.
6. Сохибов М.М. Уголовно – правовое регулирование ответственности за порчу земли по уголовному законодательству Республики Таджикистан // Сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон: рушд ва мушкилот (Маводҳои конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ. ш. Душанбе, 17 март соли 2014) / Зери таҳрири Раҳимов М.З. – Душанбе; С. 261 – 271.
7. Сохибов М.М. Ҳуқуқи замини ҶТ – Душанбе: «Андалеб», 2015 с. – 396 с.
8. Сафаров А.И., Саидов Ш.Н., Қудратов Н.А. Ҷиноятҳо дар соҳаи фаъолияти иқтисодӣ (воситаи таълимӣ). Душанбе: 2013. – С. 52 – 53
9. Сухова Е.А. Юридическая ответственность за нарушения земельного законодательства // Право и экономика, 2006, №2
10. Тафсир ба Кодекси ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, - С. 578 – 579

ПРОБЛЕМАҲОИ НАЗАРИЯӢ ВА АМАЛИИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ВАЙРОН НАМУДАНИ ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИН

Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят, яъне кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содиршудаи гунаҳгорунаи барои ҷамъият хавфноке, ки Кодекси ҷиноятӣ бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст, муқаррар менамояд. Асоси ҷавобгарии ҷиноятӣ содир намудани кирдоре мебошад, ки дорои тамоми аломатҳои таркиби ҷинояти дар ҚЧ ҚТ пешбинигардида аст. Ҷиноят ва сазовори ҷазо будани кирдор бо қонуне, ки дар вақти содир намудани он кирдор амал мекунад, муайян карда мешавад. Бояд тазакурр дод, ки ҷиноятҳо дар соҳаи истифода ва ҳифзи замин ба таркиби гурӯҳи ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва ҷиноятҳо ба муқобили тартиби идоракунии дохил мешаванд. Тибқи муқаррароти моддаи 13 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин моликияти истисноии давлат мебошад ва давлат истифодаи самараноки онро ба манфиати халқ кафолат дода, барои ҳифзи замин, беҳтар намудани муҳити табиат ва инкишофи баробарии ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ шароит фароҳам меоварад. Дар ин шарту шароит нақши танзимкунандаи давлатии муносибатҳои моликияти хусусии замин вобаста ба таъмини истифодаи замин аз рӯи таъиноти мақсаднокӣ ва ҳифзи он, инчунин фароҳам овардани шароитҳои ҳифзи ҳуқуқи моликият ба замин, меафзояд. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло ва бо мақсади таъмини қонуни фаъолияти мақомоти давлатӣ дар соҳаи замин, дар ҚЧ ҚТ дар моддаҳои 228 (хароб кардани замин), 261 (бақайдгирии аҳди ғайриқонунӣ бо замин), 338 (худсарона ишғол намудани қитъаи замин ва сохтмони худсарона дар он) ва 338¹ (ғайриқонунӣ додани қитъаи замин) ҷавобгарии ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НАРУШЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Уголовный кодекс Республики Таджикистан устанавливает уголовную ответственность за совершение преступления, то есть совершенное виновное общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное Уголовным кодексом с угрозой применения наказания. Основанием уголовной ответственности является совершение деяния, имеющего все признаки преступления, предусмотренные Уголовным кодексом Республики Таджикистан. Преступление и наказание за эти действия определяются законом, действовавшим на момент его совершения. Следует отметить, что преступления в области землепользования и охраны земель входят в группу преступлений против экологической безопасности и преступлений против государственного управления. Согласно статье 13 Конституции Республики Таджикистан, земля является исключительной собственностью государства, и государство гарантирует ее эффективное использование на благо народа и создает условия для защиты земель, улучшения окружающей среды и равноправного развития всех форм земледелия. В этом контексте возрастает роль государственного регулятора частных земельных отношений в связи с обеспечением использования земли по целевому назначению и ее охраной, а также созданием условий для защиты прав на землю. В связи с вышеизложенным и в целях обеспечения законодательства о деятельности государственных органов в сфере земли в УК РТ в статьях 228 (порча земли), 261 (регистрация незаконных сделок с землей), 338 (самовольное занятие земельного участка и самовольное строительство на нем) и 338¹ (незаконное предоставление земельного участка) предусматривает уголовную ответственность.

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF CRIMINAL LIABILITY FOR VIOLATION OF LAND LEGISLATION

The Criminal Code of the Republic of Tajikistan establishes criminal liability for committing a crime, that is, a committed guilty socially dangerous act (action or inaction) prohibited by the Criminal Code with the threat of punishment. The basis for criminal liability is the commission of an act that has all the signs of a crime provided for by the Criminal Code of the Republic of Tajikistan. The crime and punishment for these actions are determined by the law in force at the time of its commission. It should be noted that crimes in the field of land use and land protection are included in the group of crimes against environmental safety and crimes against public administration. According to article 13 of the Constitution of the Republic of Tajikistan, land is the exclusive property of the state, and the state guarantees its effective use for the benefit of the people and creates conditions for protecting land, improving the environment and equitable development of all forms of agriculture. In this context, the role of the state regulator of private land relations increases in connection with ensuring the use of land for its intended purpose and its protection, as well as creating conditions for the protection of land rights. In connection with the above and in order to ensure the legislation on the activities of state bodies in the field of land in the Criminal Code of the Republic of Tajikistan in articles 228 (damage to land), 261 (registration of illegal transactions with land), 338 (unauthorized occupation of a land plot and unauthorized construction on it) and 338¹ (illegal provision of a land plot) provides for criminal liability.

Сведения об авторе: *Абдукаримов Абдуллоджон Алимхонович* - Таджикский национальный университет, магистр первого курса юридического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17.. Телефон: 905-80-13-13

Information about the author: *Abdulkarimov Abdullojon Alimkhonovich* Tajik National University, first-year master's student of the Department of the Law. **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: 905-80-13-13

ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ МУАЛЛИФӢ ДАР ХОРИҶИ КИШВАР

Абдуллоев Саидакмал
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо рушд ёфтани муносибатҳои бозорӣ зарурати ҳимояи ҳуқуқи муаллиф ҳамчун падидаи ҳуқуқи граждани ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар хориҷ пеш омад, зеро ки дар амалияи ҳаррӯза аксар вақт ҳуқуқҳои муаллифон поймол карда мешаванд.

Ҳуқуқи муаллифии байналмилалӣ маҷмӯи қоидаҳоест, ки муносибатҳои ҷамъиятии байни давлатҳо, инчунин шахрвандони давлатҳои гуногунро ҳангоми офаридан, истифода ва ҳимояи ҳуқуқҳои муаллифон (асарҳои илмӣ, бадеӣ ва санъат) танзим мекунад. Зери мафҳуми ҳимояи ҳуқуқи муаллиф-маҷмӯи чораҳои фаҳмида мешаванд, ки барои барқарор намудан ва эътирофи ҳуқуқҳои номбурда ҳангоми вайрон гардидан ё мавриди баҳс қарор гирифтани онҳо равона шудаанд. [1;177] Аз рӯи қоидаҳои умумӣ амали ҳуқуқи муаллиф бо ҳудуди он давлате маҳдуд мегардад, ки дар он асар офарида шудааст ё паҳн гардидааст. Ин он маъноро дорад, ки дар ҳудуди дигар давлатҳо асар озодона бе пардохти мукофотпулӣ яъне ҳаққи қалам ба муаллиф, истифода бурда мешавад. Асари муаллифон, ки дар ҳудуди як давлат мавриди ҳимоя қарор гирифтааст, дар қаламрави дигар давлат низ ҳимоя карда мешавад, агар байни ин давлатҳо шартномаи дутарафа баста шуда бошад ё онҳо аъзои созишномаи бисёртарафа (Конвенсияи Берн дар бораи ҳифзи асарҳои адабӣ ва бадеӣ (1886) ва Конвенсияи умумичаҳонӣ оид ба ҳуқуқи муаллиф (1952)) дар бораи эътирофи ҳамдигарӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои муаллиф бошанд. Ҳамин тавр, масъалаи аввалине, ки дар вақти баррасии муаммоҳои ҳимояи ҳуқуқи муаллиф дар хориҷи кишвар бармеояд, дар он зоҳир мешавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо дигар давлате, ки дар ҳудуди он объекти мазкур истифода бурда мешавад, уҳдадорӣ байниҳамдигарии ҳифзи ҳуқуқи муаллиф алоқаманд мекунад ё на? Агар чунин уҳдадорӣ вуҷуд надошта бошад, пас ҳифзи ҳуқуқи муаллиф танҳо мутобиқи шартномаи дутарафаи конкретӣ таъмин карда мешавад. Вале дар ин ҳолат уҳдадориро дар назди дорандаи ҳуқуқ контрагенти шартнома ба уҳда мегирад. Агар ҳуқуқҳои дорандагони ҳуқуқ дар қаламрави давлати дигари хориҷӣ эътироф гардад, ҳаҷми ҳуқуқҳои субъективии онҳо на бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки қонуни давлати дигари хориҷии мазкур ва қоидаҳои шартномаҳои байналмилалӣ муайян карда мешавад. Қайд кардан ба маврид аст, ки системаи ҳимояи ҳуқуқи муаллифӣ аз охири асри XIX, вақте, ки аввалин конвенсияҳои байналмилалӣ қабул карда шудаанд, амал мекунад. Конвенсияи Бернӣ ва Конвенсияи умумичаҳонии муаллифӣ [4] аз принципи речаи милли бармеояд, ки тибқи он ба муаллифони хориҷӣ-шахрвандони давлате, ки дар Конвенсияҳои номбаршуда иштирок менамоянд, ҳуқуқ дар ҳамон ҳаҷме пешниҳод карда мешавад, ки барои муаллифон-шахрвандони ин давлатҳо эътироф карда шудаанд. Дар давлатҳои гуногун ҳаҷм ва мазмуни ин ҳуқуқҳо яхела нестанд. Албатта барои давлатҳои иштирокчиёни Конвенсияҳои мазкур фарқияти калон дида намешавад, зеро ин давлатҳо дар қонунгузории дохилии худ аллакай дараҷаи минималии ҳимояи ҳуқуқи муаллифро мустаҳкам намудаанд. Ҳимояи асарҳои муаллифони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷи наздик бо Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи муаллиф аз 24 сентябри соли 1993 таъмин карда мешавад. Мутобиқи Созишномаи мазкур давлатҳо-иштирокчиёни он уҳдадорӣ қабул намудаанд, ки дар ҳудуди давлати худ уҳдадорӣ байналмилалиро, ки аз иштироки собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар Конвенсияи байналмилалӣ дар бораи ҳуқуқи муаллиф (аз соли 1952, ба қувваи қонунӣ 27 майи соли 1973 даромадааст) бармеояд, иҷро мекунад.

Агар солҳои пеш ҳуқуқи муаллиф оиди мустақилона додани ҳуқуқҳояшон ба истифодабарандагони хориҷӣ манъ ва бо қонунгузории собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ чунин ҳуқуқ ба воситаи Оҷонсӣ (Агентӣ) оиди ҳуқуқҳои муаллифӣ танзим карда шуда бошад, пас дар ҳолати вайрон кардани тартиби мазкур шартномаи басташуда безътибор ва даромади ба даст овардаи муаллиф ғайриқонунӣ эътироф карда мешуд.

Дар марҳилаи ҳозира бошад, муаллифон ба ҳуқуқҳои худ мустақилона ихтиёрдорӣ мекунад, аз ҷумла ба истифодабарандагони хориҷи кишвар асарҳояшонро озодона месупоранд [7]. Шартномаҳои зарурӣ бошанд бо тартиби умумӣ баста шуда бо интихоби тарафҳо қонуни ин ё он давлат ба инобат гирифта мешавад. Дар сурати мавҷуд набудани созиш оиди татбиқи ҳуқуқ, ҳуқуқи давлате истифода бурда мешавад, ки дар он ҷои истиқомат ё ҷои асосии фаъолияти тарафе, ки иҷроиши онро ба амал мебарорад ва барои он мазмуни шартнома аҳмияти ҳалкунанда дорад, амал мекунад.

Андозаи мукофотпулӣ барои истифодаи асар дар хориҷа бо шартнома муайян карда мешавад. Ҳаққи қалам, ки аз тарафи муаллиф ва дорандагони ҳуқуқ пардохт мешавад, дар таркиби маҷмӯи даромади солоне ба ҳисоб гирифта шуда, аз он андоз ситонида мешавад [10]. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷудонашаванда ва комилҳуқуқи аҳли башариёт санадҳои меъёрию ҳуқуқии байналмилалиро эътироф намудааст (моддаи 7 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон) [5]. Бинобар он, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайати як қатор созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ оид ба ҳифз ва идоракунии моликияти зеҳнӣ, аз ҷумла ҳуқуқи муаллифӣ шомил гардида як қатор созишномаю конвенсия ва шартномаҳои байналмилалиро, ки масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқи муаллифро ба танзим медароранд, ҳамроҳ шуд ва имзо намуд:

-Конвенсияи Берн дар бораи ҳифзи асарҳои адабӣ ва бадеӣ (соли 1886);

-Конвенсияи Стокгоlm, ки Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнро таъсис дод (1967);

-Конвенсия оид ба ҳифзи манфиатҳои иҷрочиён, офарандагони фонограммаҳо ва ташкилотҳои барномаи эфирӣ (1981);

- Конвенсияи Париж дар бораи ҳифзи моликияти саноатӣ (1883);

-Аҳдномаи Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ оид ба ҳуқуқи муаллиф (1996);

-Аҳдномаи ТРИПС (ҳуқуқи муаллифии байналмилалӣ (1994)).

Конвенсияи умумиҷаҳонӣ оид ба муаллиф. Конвенсияи мазкур дар Женева соли 1952 қабул карда шудааст. Аз ин рӯ, онро аксар вақт Конвенсияи Женева оид ба ҳуқуқи муаллиф низ меноманд. Конвенсияи номбурда таҳти сарпарастии ЮНЕСКО таҳия шудааст ва ҳоло 100 кишвар иштирокчиҳои он мебошанд.

Муқаррароти асосии Конвенсияи умумиҷаҳонии ҳуқуқи муаллифии соли 1952 бандҳои зеринро дар бар мегирад:

*додани ҳуқуқи баробари муаллиф ба шахрвандони як давлат дар қаламрави давлати дигари иштирокчиҳои конвенсия;

*имкони дар қонунгузориҳои миллии муқаррар намудани талаботи расмӣ барои офаридани ҳуқуқи муаллиф;

*мӯҳлати камтарини ҳимояи амволии ҳуқуқи муаллиф дар тамоми ҳаёти ӯ ва 25 соли пас аз марги ӯ, аммо барои баъзе категорияҳои асарҳо мӯҳлати кӯтоҳтарро пешбинӣ менамояд;

*ба муаллиф ҳуқуқи истисноии тарҷумаи асар дода шудааст, аммо бо исрори Иттиҳоди Шӯравӣ истисноҳое мавҷуданд, ки бе иҷозати соҳиби ҳуқуқи муаллиф тарҷума кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, Конвенсияи умумиҷаҳонии ҳуқуқи муаллиф таъсири ҳуқуқи муаллифро дар хориҷ эътироф намуда, кафолатҳо ва талаботро барои ҳимояи ҳуқуқи муаллифии байналмилалӣ мақаррар намуд. Аммо имрӯз ин конвенсия кам истифода мешавад ва бинобар ин ба матни он дар Париж соли 1971 баъзе муқаррарот ворид карда шуд.

Аҳдномаи Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ "Оид ба ҳуқуқи муаллиф". Аҳдномаи мазкур соли 1996 қабул шуда, имрӯз 89 кишвар узви он мебошанд. Онро баъзан ҳамчун Аҳдномаи ҳуқуқи муаллифӣ (кӯтоҳкардашуда бо АҲМ) ё Аҳдномаи ҳуқуқи муаллифӣ дар интернет меноманд. Қонуни байналмилалӣ то соли 1996 вобаста ба ҳимояи ҳуқуқи муаллиф дар хориҷи кишвар аллакай якчанд шартномаҳои универсалии байналмилалиро дар бар мегирифт. Аммо, рушди босуръати технология, пеш аз ҳама интернет ва коммуникатсия, андешидани чораҳои нави ҳифзи ҳуқуқи муаллифро талаб

мекард. Воқеан, як аҳдномаи байналмилалӣ қабул карда шуд, ки ҳуқуқҳои муаллифиро ҳимоя менамояд.

Муқаррароти асосии Аҳдномаи СУМЗ оид ба ҳуқуқи муаллиф ба тариқи зайл дар ҷардидааст:

* эътироф намудани қувваи ҳуқуқи Конвенсияи Берн, ки соли 1886 қабул гардидааст ва изҳор медорад, ки ягон ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳои аҳдкунандаи Конвенсияи Бернро маҳдуд намекунад;

* таъбиқи ҳифзи ҳуқуқи муаллиф на ба ғояҳо, ҷараёнҳо, методҳои амалкунӣ ва ё концепсияҳои риёзӣ, балки ба шакли ифодаи он;

* мӯҳлати ҳимояи ҳуқуқи асарҳои аккосӣ дароз карда шуд, ки он ба мӯҳлати ҳуқуқи муаллиф барои асарҳои илм, адабиёт ва санъат баробар гардид;

* ҳуқуқи муаллиф барои барномаҳои компютерӣ, ки ҳамчун объекти моликияти зеҳнӣ ба асарҳои адабӣ баробар карда шудаанд, эътироф шудааст.

Ҳамин тавр, Аҳдномаи СУМЗ оид ба ҳуқуқи муаллиф муқаррароти Конвенсияи Бернро такмил дод. Маҳз тавассути ин аҳднома қонуни муносири байналмилалӣ вобаста ба соҳаи ҳуқуқи муаллиф ба муаллифони имкон медиҳад, ки истифодаи ғайриқонунӣ ва нодурусти асарро дар интернет ва дигар шабакаҳои иҷтимоӣ назорат ва ҳимоя намоянд.

Таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ барои рушди институти ҳуқуқи муаллифӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин барои ҳар як давлати дигар дорои аҳмияти калон мебошад. Дар солҳои наздик лозим меояд, ки ба таҷрибаи байналмилалӣ на танҳо давлатҳои мутараққӣ бештар тавваҷҷӯх намуд, ҳатто онро таҳлил карда, проблемаҳо, ҳатоҳо ва хусусиятҳои минтақавиро фаҳмида бояд ба инobat гирифт, ки бо онҳо давлатҳои зиёде дар раванди ташаккули доираи ҳуқуқи муаллифӣ дучор омадаанд.

Ҳамкориҳои байналмилалӣ оиди ҳуқуқи муаллифӣ ба баланд бардоштани обрӯи эътибори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун давлати ҳуқуқӣ ҷиҳати таъмини ҳимояи ҳуқуқи муаллифони мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Гражданское право: учебник // под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого.-С.177
2. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо-Душанбе, 2016.-126с;
3. Конвенсия оид ба таъсиси Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ, аз 14.07.1967с., ки ҚТ дар он аз 25.12.1991с. иштирок дорад.// Адлия: Цетрализ. банк правовой информации РТ.Версия 6.0/М –во юстиции РТ.-Душанбе,2015.- 1 электрон.опт. диск (CD-ROM);
4. Конвенсияи умумиҷаҳонии ҳуқуқи муаллиф, аз 6.09.1952с., ки ҚТ дар он аз с. 1992 иштирок дорад/Адлия:Цетрализ. банк правовой информации РТ.Версия 6.0/М –во юстиции РТ.-Душанбе,2015.- 1 электрон.опт. диск (CD-ROM);
5. Конвенсияи Берн оиди ҳифзи асарҳои адабӣ ва бадеӣ, аз 24.07.1971с., ки ҚТ дар он аз 9.10.2000с. иштирок дорад.// Адлия: Цетрализ. банк правовой информации РТ.Версия 6.0/М –во юстиции РТ.-Душанбе,2015.- 1 электрон.опт. диск (CD-ROM);
6. Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисмҳои 1,2,3, Душанбе.-1999,2005;
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳуқуқи муаллиф ва ҳуқуқҳои вобаста ба он”.-Душанбе.-1998;
8. Близнац И.А., Леонтьев К.Б. Авторское право и смежные права// под ред.И.А Близнаца.-М.-:”Проспект”,2011;
9. Расулов Б.Р. Ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ:монография-Душанбе:”Оила-Print”2010,-272с;
10. Расулов Б.Р. Ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ:монография-Душанбе:”Оила-Print”2010,-272с;
11. Сергеев А.П. Гражданское право.-Т.3-М.-ВЕЛБИ-С.235 и сл.

ҲИМОЯИ ҲУҚУҚИ МУАЛЛИФ ДАР ХОРИҶИ КИШВАР

Моҳияти ҳимояи ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи муаллиф, танзими ҳуқуқи барномаҳои ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқи муаллиф, хусусияти принципҳои ҳимояи ҳуқуқи муаллифӣ. Сараввал, ҳуқуқи муаллиф танҳо дар кишварҳои алоҳида эътироф мегардид. Гузашта аз ин, ҳимояи ҳуқуқӣ, ҳамчун қоида, танҳо ба ҳуди шахс равона мегашт, аммо на ба шахрвандони хориҷӣ. Дар ин робита, қаламрави ҳуқуқи муаллиф танҳо бо ҳудуди давлат маҳдуд буд. Ҳуқуқи байналмилалӣ муаллиф ба шумо имкон медиҳад, ки хусусияти ҳудуди ҳуқуқи муаллифро бартараф намуда, ҳуқуқи муаллифро дар хориҷа ҳимоя намоед. Қонуни муносири байналмилалӣ ҳуқуқи муаллиф як системаи печидаи қарордодҳо ва созишномаҳои байналмилалӣ мебошад, аммо донишҷуи асосҳои он барои ҳамаи муаллифони ва корбарони асарҳо муфид хоҳад буд, алахусус бо назардошти рушди Интернет ва тижорати байналмилалӣ.

Калидвожаҳо: кодекси граждaнӣ, ҳуқуқи муаллиф, моликияти зеҳнӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, конвенсия, концепсия.

ЗАЩИТА АВТОРСКИХ ПРАВ ЗА РУБЕЖОМ

Раскрывается сущность международно-правовой защиты авторских прав, правовое регулирование программ международного сотрудничества в области защиты интеллектуальной собственности. Характеризуются принципы защиты авторских прав. Изначально авторские права признавались только в отдельных странах. Более того, правовая охрана, как правило, предоставлялась только своим, но не иностранным гражданам. В связи с этим территория действия авторских прав была ограничена пределами государства. Международное авторское право позволяет преодолеть территориальный характер действия авторских прав и защитить авторские права за рубежом. Современное международное авторское право представляет сложную систему международных договоров и соглашений, но знать его основы будет полезно всем авторам и пользователям произведений, особенно с учетом развития Интернета и международной торговли.

Ключевые слова: гражданский кодекс, авторское право, интеллектуальная собственность, международное сотрудничество, конвенция, концепция.

COPYRIGHT PROTECTION ABROAD

In this article the author discloses the essence of international legal protection of copyrights, the legal regulation of international cooperation programs in the field of intellectual property protection. Characterized by the principles of copyright protection. Originally, copyright was only recognized in selected countries. Moreover, legal protection, as a rule, was provided only to its own, but not to foreign citizens. In this regard, the territory of the copyright was limited to the boundaries of the state. International copyright allows you to overcome the territorial nature of copyright and protect copyright abroad. Modern international copyright law is a complex system of international treaties and agreements, but knowing its basics will be useful to all authors and users of works, especially given the development of the Internet and international trade.

Keywords: Civil Code, copyright, intellectual property, international cooperation, protection, copyright protection principles, convention, concept.

Сведения об авторе : *Абдуллоев Саидакмал* – Таджикский национальный университет, магистр второго курса юридического факультета. Телефон: 93-307-09-99. E-mail: saidakmalabdulloev@gmail.com

Information about the author: *Abdulloev Saidakmal* – Tajik National University second – year master’s student of the Department of Law. Phone: 93-307-09-99 E-mail: saidakmalabdulloev@gmail.com

МУҚОИСАИ АСБОБИ ИБОХАТ БО МАВОНЕИ МАСЪУЛИЯТИ ҶАЗОӢ АЗ ДИДГОҲИ КОДЕКСИ ҶАЗОӢ АФҶОНИСТОН

Муҳаммаднабӣ Адолатёр
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тамоми донишмандони илми ҳуқуқ бар ин ақида ҳастанд, ки адолати ҷиноӣ замоне таъмин мегардад, ки ҳеҷ муҷрим аз татбиқи ҷазо дур намонад ва ҳеҷ бегуноҳе мавриди муҷозот қарор нагирад. Кодекси ҷазои Афғонистон низ ба пайравӣ аз назарияи мазкур ҳарду меъёрҳоро пазируфтааст [2, с.2-3].

Тавре ки аз лиҳози принципҳои машҳури ҳуқуқӣ ва аҳкоми Кодекси ҷазои Афғонистон як амал дар ҳолати одӣ ҷурм маҳсуб шуда, дар муқобили он муҷозот таъйин мешавад. Аммо дар баъзе ҳолати хос, ҳар гоҳ шахс монанди онро анҷом диҳад, ҷурм маҳсуб нашуда ва шахс маҳкум намешавад, яъне анҷоми ҳамон амал барои ҳамин шахс дар ҳамчунин ҳолати ихтисосӣ ғайриҷурмӣ маҳсуб мешавад [6, с.11]. Ин ҳолатро дар Кодекси ҷазои Афғонистон асбоби ибӯҳат меноманд. Аз ин рӯ, мутобиқи принципҳои машҳури ҳуқуқӣ ва аҳкоми Кодекси ҷазои Афғонистон, ҳар гоҳ шахс муртақби амали ҷурм шавад, касби масъулият менамояд. Адолати ҷиноӣ низ ба ҳамин минвол мебошад. Дар Кодекси ҷазои Афғонистон онро мавонеи масъулияти ҷазоӣ меноманд [5, с.246].

Умумиёт: асбоби ибӯҳат, масъулияти ҷазоӣ ва мавонеи он. Кодекси ҷазои Афғонистон ҳолати табриқунандаи амали ҷурмро таҳти унвони асбоби ибӯҳат ва ҳолоте, ки масъулияти ҷазоӣ шахс дар сурати иртиқоби ҷурмро ман менамояд ва ин гуна ҳолатро таҳти унвони мавонеи масъулияти ҷазоӣ тасрех намудааст. Мавзӯоти мазкур аз дидгоҳи Кодекси ҷазои Афғонистон таҳти унвонҳои зайл мавриди баррасӣ қарор дода шудааст:

Таърифи асбоби ибӯҳат. Асбоб ҷамъи сабаб аст ва ба ҳолате гуфта мешавад, ки ҳосияти

чурмӣ будани амали чурмиро аз байн бурда, онро ба як амали мубоҳ мубаддал месозад. Ба ибораи дигар, амале, ки дар ҳолати одӣ чурм бошад, магар дар ҳолати мавҷудияти яке аз асбоби мутазаққира анҷом гардад, ҳосияти чурмӣ будани он аз байн рафта ва ба ҳайси як амали мубоҳ (ғайричурмӣ) мубаддал мегардад. Чунончи, ин амал дар ҳолати одӣ, амали мубоҳ махсуб намешавад, балки дар Кодекси ҷазо ба ҳайси як амаличурм муаррифӣ шуда, аносири муташаққилаи он мушаххас ва муҷозот ё тадобири таъминӣ барои он пешбинӣ гардидаанд, магар дар ҳоли мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот, ки он ҳам дар ҳамин Кодекси ҷазо муаррифӣ гардидааст, ҳосияти чурмӣ будани он аз байн рафта ва ба монанди як амали мубоҳ (ғайричурмӣ) талаққӣ мегардад ва шахсе, ки онро дар ҳамчунин ҳолат муртақиб шавад, касби масъулият (масъулияти ҷазоӣ ва ҳаққулабдӣ) наменамояд.

Дар ин маврид фақараи аввали моддаи 118-и Кодекси ҷазо чунин сароҳат дорад: «Амали чурмӣ дар сурати мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот чурм шинохта нашуда вამучиби масъулияти ҷазоӣ муртақиб намегардад» [3]. Аз мафҳуми асбоби ибҳот, ки дар фақараи аввали моддаи 118-и Кодекси ҷазо тазаккур ёфтааст, нукоти зерин истинбот мегардад:

Якум, амали анҷомёфта дар асл бояд мутобиқи аҳкоми Кодекси ҷазоӣ Афғонистончурм пешбинӣ гардида бошад. Моддаи 27-и Кодекси ҷазо дар ин замина чунин муқаррар кардааст: «Чурм, иртиқоби амал ё имтиноъ аз амале аст, ки мутобиқи аҳкоми ин Қонун чурм шинохта шуда, аносири он мушаххас ва барои он муҷозот ё тадобири таъминӣ таъйин гардида бошад» [3].

Дуюм, амали мазкур иртиқоб ёфта бошад.

Сеюм, амали мазкур бинобар мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот иртиқоб ёфтабошад.

Чаҳорум, асбоби мутазаққира бояд мутобиқи аҳкоми Кодекси ҷазо минҳайсиасбоби ибҳот муаррифӣ шуда бошад.

Панҷум, бо таҳаққуқи мавриди ҷавабгӯи аҳмоли мазкур чурм махсубнамешавад.

Шашум, муртақибӣ он касби масъулият наменамояд.

Анвои асбоби ибҳот. Мутобиқи аҳкоми Кодекси ҷазоӣ Афғонистон, асбоби ибҳот чаҳор навъ аст, дар ин замина дар фақараи дуюми моддаи 118-и Кодекси ҷазо чунин муқаррар шудааст: «Асбоби ибҳот ба қарори зайланд:

1. ризояти мутазаққир;
2. ифои вазифа;
3. таъмили амри омир;
4. дифои машруъ» [3].

Дар асоси муҳтавиёти фақараи дуюми моддаи 118-и Кодекси ҷазо, ки дар боло тавзеҳ гардидааст, ин Кодекс чаҳор асбобро ба унвони асбоби ибҳот номбар намуда ва ҳар кадом аз ҳолати мутазаққираро таҳти шароити вижа шарҳ додааст.

Осори ҳукукии мураттаб бар асбоби ибҳот. Асбоби ибҳот ҳолатест, ки боиси рафъи муҷримияти шахси муртақиб мешавад. Дар ин маврид фақараи аввали моддаи 118-и Кодекси ҷазо чунин сароҳат дорад:

«Амали чурмӣ дар сурати мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот анҷом ёфта, чурмшинохта нашуда ва мучиби масъулияти ҷазоӣ муртақиб намегардад» [3]. Аз ин рӯ, бо дарназардошти муҳтавиёти фақараи аввали моддаи 118-и Кодекси ҷазо, осори ҳукукии мураттаб бар асбоби ибҳот ба қарори зайланд:

Якум, мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот дар иртиқоби амали чурм, боиси рафъи муҷримияти шахс мешавад.

Дуюм, мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот дар иртиқоби амали чурм, боиси аз байн рафтани аносири қонунии чурм мешавад.

Сеюм, мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот дар иртиқоби амали чурм, ба муртақибӣ он ҳеч навъи масъулиятро аз ҷиҳати масъулияти ҷазоӣ ва ҳаққулабдӣ роҷеъ намешавад.

Чаҳорум, мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот дар иртиқоби амали чурм, боиси он мегардад, то муртақибӣ он муҷрим гуфта нашавад.

Панҷум, мавҷудияти яке аз асбоби ибҳот дар иртиқоби амали чурм, на танҳо боиси рафъи масъулияти ҷазоӣ ва ҳаққулабдӣи ғайрӣ мешавад, балки боиси рафъи масъулияти ҷазоӣ ва ҳаққулабдӣи тамоми муртақибӣи он, аз он ҷумла шарикон, муттафиқин, муовинон ва ҳамфелъонӣ он мешавад.

Муаррифии масъулияти ҷазоӣ ва мавонеи он. Масъулияти ҷазоӣи шахси муртақибӣ

чурм дар Кодекси ҷазои Афғонистон тахти унвони масъулияти ҷазоӣ муаррифӣ гардидааст, ки ҷиҳати вазоҳати бештар, ин мавзӯ аз дидгоҳи Кодекси ҷазои Афғонистони тайи ановини зайл тахти баррасӣ қарормегирад:

Мафҳуми масъулияти ҷазоӣ. Масъулияти ҷазоӣ аз ҷумлаи вожаҳои муҳимми ҳуқуқӣ ба шумор меравад. Аз ҷумла, мубоҳисоти муҳимми Кодекси ҷазои Афғонистон маҳсуб мешавад, вале бо вучуди ин дар Кодекс мафҳуми он возеҳ нашудааст. Дар ҳоле ки аз лиҳози ҳуқуқӣ барои тавзеҳи мафҳуми масъулият ягонагии назар вучуд надорад, зеро вожаи масъулият аз ҷумлаи муглактарин вожаҳои илми ҳуқуқ ба шумор меравад ва мафҳуми масъулият ба таври зайл тавзеҳ мегардад: масъулият вочибаи посух додан аз аъмоли худ ва натоиҷи он ва баъзан аз аъмоли дигарон ва натоиҷи он мебошад.

Бо таваҷҷуҳ ба мафҳуми масъулият, ки қаблан тавзеҳ гардид, масъулияти ҷазоӣ ба таври зерин тавзеҳ мегардад. Масъулияти ҷазоӣ бахши муҳим аз анвои масъулият ба ҳисоб меравад, ки ҷиҳати анҷоми амали чурм мутаваҷҷеҳи муртакиби он мешавад [1, с. 67].

Эҷоди масъулияти ҷазоӣ. Масъулияти ҷазоӣ дар сурати иртиқоби амали чурм мутаваҷҷеҳи муртакиби он мешавад. Албатта, иртиқоби чурм ба шахси муртакиб масъулияти ҷазоӣ эҷод намешавад, зеро эҷоди масъулияти ҷазоӣ мусталзами шароиту ҳолатҳои вижа мебошад. Дар ин маврид моддаи 84-и Кодекси ҷазо чунин муқаррар кардааст:

«1) Масъулияти ҷазоӣ як амри шахсӣ аст. 2) Масъулияти ҷазоӣ замоне ба вучуд меояд, ки шахс бо иродаи озод ва дар ҳолати сиҳати ақлу идрок, муртакиби амале гардад, ки Қонун онро чурм шинохтаи бошад» [3].

Аз муҳтавиёти моддаи 84-и ин Кодекс бармеояд, ки эҷоди масъулияти ҷазоӣ ба муртакиби амали чурм мусталзами шароити отӣ мебошад:

Якум, шахси муртакиб, амалан муртакиби амали чурм шуда бошад.

Дуюм, масъулияти ҷазоӣ мутаваҷҷеҳи муртакиб мешавад, вобаста аз ин ки шахси муртакиб фоил бошад, ё ҳам феъл, ё шарик, ё муовини ва ё ҳам муттафиқ бошад.

Сеюм, масъулияти ҷазоӣ, як амри шахсӣ аст, танҳо ба шахсе мутаваҷҷеҳ мешавад, ки ба наҳве аз онҳо ва ба шакле аз ашқол дар иртиқоби амали чурм даҳолатдошта бошад.

Чаҳорум, шахси муртакиб бояд амали чурмро бо иродаи озод ва дар ҳолати сиҳати ақлу идрок анҷом дода бошад.

Роҷеъ ба масъулияти ашқоси ҳукмӣ дар моддаи 85-и Кодекси ҷазо чунин муқаррар шудааст: «Шахси ҳукмӣ ба истиснои муассисаҳо, давраҳо ва тасаддиҳои давлатӣ аз ҷароиме, ки, руасо ё вакилони онҳо дар аснои иҷрои вазифа ба ному ҳисоби шахси ҳукмӣ муртакиб мегарданд, масъул шинохта мешавад» [3].

Мафҳуми мавонеи масъулияти ҷазоӣ. Тавре қаблан зикр кардем, ба шахси муртакиби амали чурм, масъулияти ҷазоӣ роиҷ мешавад, магар дар баъзе аз ҳолат, бо васфи он ки шахс муртакиби амали чурм гардида, магар масъулияти ҷазоии вай манъ мегардад, сарфи назар аз ин ки ин мамоният аз масъулияти ҷазоӣ ба таври муваққатӣ бошад ва ё ҳам ба таври доимӣ, ки ҳолати мавоней аз масъулияти ҷазоиро низ Кодекси ҷазои Афғонистон таъйин намудааст.

Ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоӣ. Чунончи дар боло ҳам зикр шуд, мавонеи масъулияти ҷазоӣ аз ҷумлаи ҳолате мебошад, ки Кодекси ҷазои Афғонистон онро тасрех намудааст. Биноан, ба асоси аҳкоми Кодекси ҷазои Афғонистон, масъулияти ҷазоӣ дар яке аз панҷ маврид манъ мегардад, дар ин замина, дар моддаи 88-и Кодекси ҷазо чунин омадааст: «Мавонеи масъулияти ҷазоӣ иборатанд аз:

1. чунун ва амрози равонӣ;
2. суқр (мастӣ), хоб ё беҳушӣ;
3. туфулият;
4. изтирорӣ (ичборӣ);
5. иқрох [3].

Осори ҳуқуқии мурағтаб бар ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоӣ:

Мавонеи масъулияти ҷазоӣ ба ҳолате гуфта мешавад, ки бо васфи иртиқоби амали чурм масъулияти ҷазоии шахс манъ мегардад. Дар ин маврид муқаррароти моддаи 88-и Кодекси ҷазо татбиқ карда мешаванд. Бо дарназардошти муқаррароти фақараи аввали моддаи 88-и Кодекси ҷазо, осори ҳуқуқии мурағтаб бар ҳолати мавонеи масъулият ба қарор зайл мебошанд:

Якум, мавчудияти яке аз авомили мавонеи масъулияти чазой, боиси манъимасъулияти чазои муртакиби амали чурм мешавад, аз сабаби ин ки ин мамоният ба таври муваққатӣ бошад ва ё ба таври доимӣ ба шакли исқоти масъулияти чазойматрах гардида бошад.

Дуюм, ҳолоти мавонеи масъулияти чазой, ба унсури маънавии чурм иртибот дорад, чунончи аз тавзеҳи унсури маънавии чурм бармеояд, ин унсур ба эҷоди масъулияти чазои чурм иртибот дорад.

Сеюм, мавчудияти яке аз ҳолоти мавонеи масъулияти чазой, ба масъулияти ҳаққулабдии шахси муртакиб, ки иртиқоби чурм мутаваҷҷеҳи вай аст, иртибот надорад.

Чахорум, дар ҳоли мавчудияти яке аз авомили мавонеи масъулияти чазой, ба муртакиби он мучрим гуфта мешавад.

Панҷум, осори ҳуқуқии мавчудияти мавонеи масъулияти чазой, ба муртакиби амали чурм дар ин асос мутаваҷҷеҳ мешавад, ки вай иртибот дошта бошад ба муртакибини дигар, ки ба онҳо иртиқоб надошта бошад, татбиқ намегардад.

Усулу равишҳои иштирок байни асбоби ибҳот ва мавонеи масъулияти чазой. Ҳар ду вожаҳои боло – асбоби ибҳот ва мавонеи масъулияти чазой, аз ҷумлаи вожаҳои муҳиму асосии илми ҳуқуқ ба шумор рафта, дар баҳши ҳуқуқии чазо аз аҳамияти ғавқулода бархӯрдор мебошанд, чун Кодекси чазои Афғонистон ҷароим ва мучозоти таъзириро танзим менамояд. Бинобар ин, вожаҳои ғавқ низ аз ҷумлаи вожаҳои муҳиму асосии Кодекси чазо ба ҳисоб меравад, ки вучӯҳи иштироқи онҳо бақарори зайл мебошанд:

Аз лиҳози ягонагии соҳаи ғавқият. Тавре ки аз номи ҳарду вожаҳои ҳуқуқӣ – асбоби ибҳот ва мавонеи масъулияти чазой бармеояд, соҳаи ғавқияти вожаҳои зикргардида ҷароим, мучримин ва мучозоти таъзирӣ мебошад. Чунончи, маҷрӯи вожаҳои мазкур дар Кодекси чазои Афғонистон тасбит гардидааст, дар ҳоле ки Кодекси чазои Афғонистон ҷароим ва мучозоти таъзириро танзим менамояд, зеро он дорои соҳаи ғавқияти воҳид мебошад, ки ин худ ваҷҳи муштараки байни ин ду вожа мебошад.

Аз лиҳози рафъи масъулияти чазой. Чун асбоби ибҳот боиси рафъи мучримият мешавад ва дар ҳолати рафъи мучримият, ҳарду нави масъулият – масъулияти чазой ва масъулияти ҳаққулабдӣ ношӣ аз иртиқоби чурм мегардад, чунки баҳши муҳимми масъулияти чурмӣ, масъулияти чазой мебошад, ки дар ҳолати асбоби ибҳот масъулияти чазой рафъ мегардад ва мавонеи масъулияти чазой низ дар баъзеи маворид боиси рафъи масъулияти чазой мешавад, монанди марҳалаи нобилиғи зери синни 12-солагӣ, ки боиси рафъи масъулияти чазой мешавад. Дар ин замина моддаи 96-и Кодекси чазо чунин фармудааст: «Тифле, ки 12 солро такмил накарда бошад, масъулияти чазой надошта ва даъвои чазой алайҳи вай иқома намешавад» [3].

Аз лиҳози таъмини адолати ҷиноӣ. Тавре ки дар боло зикр гардид, адолати ҷиноӣ замоне таъмин мегардад, ки ҳеҷ мучрим бидуни мучозот боқӣ намонад ва ҳеҷ бегуноҳе мавриди мучозот қарор нагирад. Бинобар ин, ҳолоти асбоби ибҳот боиси рафъи мучримияти шахс мешавад, инчунин ҳолоти мавонеи масъулияти чазой ҳам боиси манъи масъулияти чазой мешавад. Ҳарду мавориди мазкур боиси таъмини адолати ҷиноӣ мешавад, зеро рафъи мучримияти амали чурмии шахси муртакиб, дар ҳолати асбоби ибҳот ва манъи масъулияти чазои шахси муртакиб дар ҳолати мавонеи масъулияти чазой аз ҷумлаи талаботи адолати ҷиноӣ ба шумор меравад.

Фарқият байни асбоби ибҳот ва мавонеи масъулияти чазой:

Аз лиҳози осори ҳуқуқӣ. Осори ҳуқуқии асбоби ибҳот ба ҳамаи муртакибини амали чурмӣ шомилҳои ғоилин, ҳамфеълон, шарикон, муттафиқину муовинин сироят менамояд, дар ҳоле ки дар сурати осори ҳуқуқии мавонеи масъулияти чазой танҳо ба шахсе сироят менамояд, ки мутаваҷҷеҳи вай бошад, ба ҷуз аз он, ба соир шарикон, ҳамфеълон, муовинин ва муттафиқин сироят намекунад.

Аз лиҳози ҷиғунагии рафъи мучримият. Асбоби ибҳот боиси рафъи мучримият мешавад, дар ҳоле ки ҳолоти мавонеи масъулияти чазой, боиси рафъи мучримият намешавад, балки танҳо боиси манъи масъулияти чазои шахси муртакиб мешавад.

Аз лиҳози маҳал. Маҳалли асбоби ибҳот, чурм аст, яъне асбоби ибҳот боиси аз байн рафтани амали чурм мешавад, дар ҳоле ки маҳалли ҳолоти мавонеи масъулияти чазой, шахси муртакиби амали чурм мебошад. Яъне, мавонеи масъулияти чазой боиси аз байн рафтани амали чурм намешавад, балки боиси манъи масъулияти чазои шахсимуртакиби

чурм мешавад.

Аз лиҳози аносири муташаккилаи чурм. Асбоби ибҳот боиси аз байн рафтани унсури қонунӣ чурм мешавад, дар ҳолеки баҳши муҳимми ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоӣ, ки боиси сукути масъулияти ҷазоӣ мешавад, боиси аз байн рафтани унсури маънавии чурм низ мешавад.

Аз таҳқиқи масоили мазкур метавон чунин хулоса баровард:

1. Кодекси ҷазои Афғонистон ҳолати рафъи муҷримиятро таҳти унвони асбоби ибҳот бо анвои шароит ва хусусиёт муайян ва пешбинӣ намудааст.

2. Кодекси ҷазои Афғонистон аз принципҳои машҳури ҳуқуқӣ, аз ҷумла принсипи қонунияти ҷароим ва ҷазоҳо пайравӣ менамояд.

3. Кодекси ҷазои Афғонистон ҷароим ва ҷазоҳои таъзириро танзим менамояд, ҳудуди қасос ва дият мутобиқи шариати исломии фикҳи ҳанафӣ расидагӣ мешаванд.

4. Ин Кодекс асбоби ибҳот ва ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоиро ба таври ҷудогона бо вазъи шароиту мақосиди вижа инъикос намудааст.

5. Ҳолатҳои асбоби ибҳот ва ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоӣ сабаби таъмини адолати ҷиноӣ мегардад.

6. Асбоби ибҳот дар қулли ҳолат мавонеи масъулияти ҷазоро манъ мекунад ва дар баъзе маворид боиси рафъи масъулияти ҷазоии шахси муртакиби амали чурм карда мешавад.

7. Аҳкоми Кодекси ҷазои Афғонистон дар баъзе маворид вобаста ба асбоби ибҳот ва ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоӣ, дорои навоқису ибҳомот мебошад, ки ниёз ба ислоҳоти лозимӣ дорад.

8. Қасби маълумот роҷеъ ба асбоби ибҳоту ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоӣ аз дидгоҳи Кодекси ҷазои Афғонистон, ба шакли муқоисавӣ ба тамоми афроди ҷомеа, бавижа ба мансубини органҳои адлӣ ва ҷазоӣ, асотид ва муҳассилини донишқадаҳои ҳуқуқ, ҷиҳати иртиқои зарфияти илмӣ ва ниҳоятан зарурӣ ва лозимӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Гулдӯзиён, Эраҷ. Ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Техрон: Интишороти Китобхонаи миллии Эрон, 1388. – 118 с. Чопи ҳаҷдахум.
2. Дониш Ҳафизуллоҳ. Ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Ҷилди 1. Чопи шашум. – Кобул: Сират, 1397. – 3695 с.
3. Кодекси ҷазои Афғонистон. Вазорати адлия. Ҷаридаи расмӣ. - №1260. – Кобул, 1396.
4. Қонуни асосии Афғонистон. Вазорати адлия. Ҷаридаи расмӣ. - №818. – Кобул, 1382.
5. Парвиз Сонеӣ. Ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Техрон: Тарҳи нав, 1388. – 289 с. Чопи дуюм.
6. Салимӣ Содик. Ҷакидаи ҳуқуқи ҷазои умумӣ. – Техрон: Ҷовидона, 1394. – 288 с. Чопи шашум.

МУҚОИСАИ АСБОБИ ИБҲОТ БО МАВОНЕИ МАСЪУЛИЯТИ ҶАЗОӢ АЗ ДИДГОҲИ КОДЕКСИ ҶАЗОӢ АФҒОНИСТОН

Ҳадаф аз таҳқиқи илмӣ мавзӯи мазкур он аст, то масоили муҳим ва асосии марбут ба асбоби ибҳот ва ҳолати мавонеи масъулияти ҷазоии машмули мафҳум, вижагӣҳо, анвоъ, вучӯҳи иштироқи ифтироқи байни онҳо ба шакли муқоисавӣ аз дидгоҳи Кодекси ҷазои Афғонистон мавриди баррасӣ ва пажӯҳиш қарор гирад. Тавре ки аз лиҳози принципҳои машҳури ҳуқуқӣ ва аҳкоми Кодекси ҷазои Афғонистон як амал дар ҳолати одӣ чурм маҳсуб шуда, дар муқобили он муҷозот таъйин мешавад. Аммо дар баъзе ҳолати хос, ҳар гоҳ шахс монанди онро анҷом диҳад, чурм маҳсуб нашуда ва шахс маҳкум намешавад, яъне анҷоми ҳамон амал барои ҳамин шахс дар ҳамчунин ҳолати ихтисосӣ ғайричурмӣ маҳсуб мешавад. Ин ҳолатро дар Кодекси ҷазои Афғонистон асбоби ибҳот меноманд. Аз ин рӯ, мутобиқи принципҳои машҳури ҳуқуқӣ ва аҳкоми Кодекси ҷазои Афғонистон, ҳар гоҳ шахс муртакиби амали чурм шавад, қасби масъулият менамояд. Адолатчиноӣ низ ба ҳамин минвол мебошад. Дар Кодекси ҷазои Афғонистон онро мавонеи масъулияти ҷазоӣ меноманд.

Қалидвожаҳо: Кодекси ҷазои Афғонистон, асбоби ибҳот, масъулияти ҷазоӣ, мавонеи масъулияти ҷазоӣ, масъулияти ҳаққулабдӣ.

СРАВНЕНИЕ ДОПУСТИМЫЕ ПРИЧИНЫ С ПРЕПЯТСТВИЯ К УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ С ТОЧКОЙ ЗРЕНИЯ УГОЛОВНОГО КОДЕКСА АФГАНИСТАНА

Целью научного исследования является обсуждение важных и фундаментальных вопросов, связанных с причинами безнаказанности и препятствиями для уголовной ответственности, включая концепцию, характеристики, типы, типы общностей и различия между ними с точки зрения Уголовного кодекса Афганистана. Согласно хорошо известным правовым принципам и нормам Уголовного кодекса Афганистана, деяние обычно является преступлением и карается по закону. Однако в некоторых особых случаях, когда лицо совершает такое действие, это не считается преступлением и лицо не осуждается, то есть одно и то же деяние считается безнаказанным для одного и того же лица в той же профессиональной ситуации.

В Уголовном кодексе Афганистана это называется инструментом. Следовательно, в соответствии с хорошо известными правовыми принципами и нормами Уголовного кодекса Афганистана лицо несет ответственность за любое преступление. То же верно и в отношении уголовного правосудия. В Уголовном кодексе Афганистана это называется препятствием к уголовной ответственности.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Афганистана, уголовная ответственность, преступление, наказание, принципы и нормы.

COMPARISON OF CAUSES OF ALLOWED ACTIONS WITH OBSTACLES OF CRIMINAL RESPONSIBILITY ACCORDING TO PENAL CODE OF AFGHANISTAN

The main goal of this academic essay is to understand the essential meaning, characteristics, types, similarities and differences of causes of allowed actions and conditions of obstacles of criminal responsibility, according to Penal Code of Afghanistan. According to the well-known legal principles and norms of the Afghan Criminal Code, the act is usually a crime and is punishable by law. However, in some special cases, when a person commits such act, it is not considered a crime and the person is not convicted, that is, the same act is considered unpunished for the same person in the same professional situation. In the Criminal Code of Afghanistan, this is called a tool. Therefore, in accordance with the well-known legal principles and norms of the Criminal Code of Afghanistan, a person is responsible for any crime. The same is true of criminal justice. In the Criminal Code of Afghanistan, this is called an obstacle to criminal responsibility.

Keywords: Criminal Code of Afghanistan, criminal responsibility, crime, punishment, principles and norms.

Сведения об авторе: *Мухаммаднabi Адолатёр* – Таджикский национальный университет **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. магистрант второго курса юридического факультета. Телефон: +992 88 529 00 40. Email: adalatyorm@gmail.com

Information about the author: *Muhammadnabi Adolatyor* – Tajik National University second-year Master's student of the Faculty of Law of the. **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: +992 88 529 00 40. Email: adalatyorm@gmail.com

МАҲҲУМ ВА ТАСНИФОТИ ХАТОГИҲОИ ЭКСПЕРТӢ

Шарифзода А. Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хатогиҳо дар амалияи судӣ дар давраҳои гуногуни замони гузашта ва ибтидои асри ҳозира диққати махсусро ба худ ҷалб мекунам, вале чӣ хеле ки амалия нишон медиҳад ин басанда нест ва то ҳол хатогиҳои эксперти вучуд доранд. Дар қорҳои характери монографӣ дошта ва мақолаҳои илмӣ намудҳои алоҳидаи хатогиҳо, ки дар амалияи судӣ, тафтишӣ ва эксперти роҳ дода мешаванд, ба назар мерасад. Таҳлили адабиётҳо нишон медиҳанд, ки онҳо байни ҳам дар алоқамандии зич қарор дошта, аз ҳамдигар вобастаанд.

“Ҷамъияти байналмилалӣ экспертизаи судӣ” қайд мекунад, ки назарияи умумӣ дар доираи экспертизаи судӣ муайян кардааст: аксарияти хатогиҳои эксперти аз ҷаҳлияти амалиявии онҳо вобаста аст. Вобаста ба классификасияи хатогиҳои эксперти гуфтан мумкин аст, ки новобаста аз шакли ҷаҳлияти субъект метавонад ба бисёр намуди хатогиҳо роҳ диҳад. Ба инҳо дохил мешавад: вайрон намудани меъёрҳои қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, психологӣ, ташкилӣ-тактикӣ, ташкилӣ-техникӣ ва комплексӣ. Дар давраҳои гуногуни инкишофи экспертизаи судӣ намудҳои гуногуни хатогиҳо мавҷуд аст, ки диққати махсусро ба худ ҷалб мекунам. Чун қоида онҳо ҳангоми истехсол ва гузаронидани экспертизаҳои криминалистӣ ба вучуд меоянд.

Аз нигоҳи мо проблемаи хатогиҳои экспертиро бояд ба таври васеъ омӯхт. Омӯзиши хатогиҳои эксперти бо муайяннамоии классификасияи онҳо ба роҳ монда шаванд, зеро доираи классификасияи экспертизаи судӣ бинобар сабаби пайдоиши классҳои нав, намуд ва навҳои мухталифи экспертиза гуногун мебошанд. Ҳангоми тадқиқи объектҳои нави экспертиза, қоркард ва истифодаи методҳои муосир, истифодаи техника ва технологияи муосир бечунучаро мумкин аст, ки субъекти тадқиқбаранда, яъне эксперт ба бардоштани сатҳи профессионалии эксперт новобаста аз собиқаи қорӣ низ метавонад ба хатогӣ ки характери объектро дигаргун мекунад, роҳ диҳад. Чуноне ки Р.С.Белкин қайд кардааст “...далел будани хулосаи эксперт аз ҳақиқӣ будани он, боварии ботинӣ, саҳеҳӣ ва

муфассалии тамоми амалҳо, баҳо ва хулосагузориҳои эксперт дар ҷараён ва аз рӯйи натиҷаҳои тадқиқоти эксперти вобастагӣ дорад” [2, с. 470].

Новобаста аз он ки ҳангоми гузаронидани тадқиқот ҳарчанд техника ва технология дар сатҳи олӣ истифода бурда шавад ҳам, дар раванди мушоҳида нақши асосиро ҳуди субъект мебозад. Фаъолияти экспертизаи судӣ ва истеҳсолоти он дар ҷаҳорҷӯбаи экспертиза – ин асосан фаъолияти дарккунӣ, ки дар ҷои аввал принсипи дурустӣ, эътиборнокӣ меистад, мебошад. Дар навбати худ эътиборнокии методҳои истифодашаванда ва дигар факторҳои меистанд, ки баъдан пурра баррасӣ хоҳем кард. Омӯзиши табиати ҳатогиҳои эксперти на танҳо бо мақсади бартараф намудани онҳо равона карда шудааст, балки барои пешгирии ҳатогиҳои эксперти низ хизмат мекунад. Дар рисолаи магистрӣ мо омӯзиши проблемаи мазкурро ба таври комплексӣ сар карда аз азназаргузаронии ҷои ҳодиса, таъини экспертиза то истеҳсолоти он ва пешниҳоди хулоса, инчунин бартараф намудан ва пешгирии ҳатогиҳои экспертиро ба роҳ мондем.

Пеш аз он, ки мо ба тадқиқи предметии ҳатогиҳои эксперти шурӯъ намоем, мо мафҳуми назариявии онро муайян хоҳем кард. Дар ин ҷо мо фикри Р. С. Белкинро ба роҳбарӣ гирифтаем. Оид ба ин инчунин дар энциклопедияи экспертизаи судӣ омадааст. Яъне ҳатогиҳои эксперти ин номутобиқатӣ ва нодурустии мулоҳизаи эксперт мебошад, ки ҳангоми ҳаракатҳои ӯ ба мақсади гузошташуда оварда намерасонад ва ин натиҷаи гумроҳӣ мебошад. Байни ҳатогиҳои эксперти ва дидаю доништа додани хулосаи ғалат бояд тафовут гузошт, барои он, ки барои дидаю доништа додани хулосаи ғалат нисбати эксперт қонунгузориҳои ҷиноятӣ тибқи м.351 ҚҚТ ҷавобгариро пешбинӣ намудааст. Аммо дар адабиётҳои илмӣ тафриқагӯзорӣ байни ҳатогии хулосаи дар натиҷаи ба гумроҳӣ дучор гаштани эксперт ва дидаю доништа додани хулосаи ғалат кам ба назар намерасанд. Муаллифони тафсир ба Кодекси ҷиноятӣ Федератсияи Руссия зери таҳрири А.И. Чучаева ҳангоми тафсири м.307 ҚҚ ФР қайд менамоянд, ки “хулосаи эксперт дар чунин ҳолатҳо нодуруст эътироф мешавад, агар ки дарбаргирандаи таҳрифи фактҳо, баҳогӯзориҳои нодуруст ё хулоса дар асоси маводҳои парвандаи ҷиноятӣ, граждони ё иқтисодӣ асоснок нашуда бошад. Ин метавонад, масалан, ба баҳогӯзориҳои расонидани зарар ба саломатӣ (бар ивази зарари дараҷаи миёна, вазнин) тааллуқ дошта бошад. Боз ҳам бештар талаботи асосноккунии хулосаи эксперт бо дигар маводҳои парванда аҷиб аст, ки бо онҳо умуман алоқамандӣ надоранд, масалан, ҳангоми истеҳсолоти ташҳиси нақлиётӣ барои муайян намудани моҳияти садамаи нақлиётӣ, дар ҳолате, ки натиҷаи ташҳис муқобили нишондодҳои шохидони ҳодиса аст. Нишондодҳо метавонанд боиси гумроҳӣ ё ин, ки ҳамчун дидаю доништа додани нишондоди бардурӯғ гарданд.

Дидаю доништа додани хулосаи бардурӯғ – ин ҳаракатҳои ғарзнокӣ эксперт, ки ҳангоми рад намудан ва ё пинҳон намудани аломатҳои мавҷудаи объект, дарк кардани амалҳои нодуруст оид ба гузаронидани экспертиза, қасдан нодуруст истифода бурдан ва ё интиҳоб намудани методикаи тадқиқоти эксперти ва дидаву доништа нодуруст баҳо додан ба онҳо иборат аст. Г.Л. Грановский аломати мазкурро муҳим шумурда қайд мекунад, ки “...хулосаҳои номувофиқ ба ҳақиқат аз нодурустии ҳаракатҳо ва мулоҳизаҳои, ки дар раванди тадқиқоти эксперти ба вуҷуд меоянд, иборат аст”.

Р.С. Белкин ва А.К. Педункун ҳолати мазкурро таҳлил намуда, қайд мекунанд, ки дар муқаррароте, ки Г.Л. Грановский пешниҳод намудааст аломатҳои асосӣ, ки имкон медиҳанд ҳатогиҳои экспертиро аз дидаю доништани додани хулосаи бардурӯғ фарқ намуд, вуҷуд надорад [1, с. 59-67]. Дигар муаллифон ба мисли Г.Е. Макушкина, И.Г. Вермел ва Л.В. Кочнаева қайд мекунанд, ки ба ҳатогиҳои эксперти танҳо нодурустӣ, номутобиқатӣ, номувофиқатии хулосаи эксперт ҳангоми ба гумроҳӣ дучор шудан ба вуҷуд меоянд, ворида намуд. Н.Л. Палиашвили мафҳуми равшантари ҳатогиҳои экспертиро пешниҳод намудааст: “ҳатогиҳои эксперти-ин номутобиқатии натиҷа дар хулосаи эксперт, нодуруст пешниҳод намудани маводҳои барои тадқиқот зарур аз тарафи мақома, ки экспертизаро таъин намудааст ва ё беғаразона вайрон намудани тартиботи тадқиқот, ки онҳо сабаби пешниҳоди хулосаи ҳато мегарданд ба ҳисоб меравад” [7, с. 24]. Фикр мекунем, ки

муқаррарот рӯшантар аст, вале дар он аломати муҳим яъне “гумроҳӣ”, ки дигарон пешниҳод намудаанд, дида намешавад.

“Нодуруст баҳо додан” на ҳама вақт натиҷаи гумроҳӣ ба ҳисоб меравад. Оид ба “нодуруст баҳо додан” муаллиф дуруст қайд мекунад, ки бе омӯзиши ҳамаи далелҳои ҷамъоваришуда, танҳо аз рӯи аломатҳои ҳуди хулоса муайян намудан ғайриимкон аст. Набояд ба фикри муаллиф оид барқарор намудани ҳатогихои эксперти танҳо аз ҷониби суд розӣ шуд, зеро мумкин аст, ҳангоми омӯзиши маҷмӯи далелҳо метавон муайян кард, ки аз тарафи ҳуди эксперт ва ё мақома, ки экспертизаро таъин намудааст, ҳатогихо бартараф карда шаванд. Ба фикри мо мумкин аст, ки ҳатогихои эксперти ҳам аз ҷониби роҳбари муассисаи эксперти, ки пеш аз пешниҳоди хулоса ба мақоми таъинкарда таҳлил намояд ва аз ҷониби муфаттиш, ки дар хулоса мавҷуд набудани аломатҳои зарурӣ ва номутобиқати он, нодуруст дарҷ кардани онҳо ё дидаю доништа нодуруст баҳо додан ба онҳо дарёфт гардад.

Эҳтимолии хулосаи эксперт аз ростқавлии ботинӣ, ҳақиқӣ ва дурустии тамоми амалҳо, баҳогузори ва хулосабарории коршинос дар рафт ва аз рӯи натиҷаҳои ҷараёни тадқиқоти вобастагӣ дорад. Оид ба масъалаи ҳатогихои эксперти як қатор фикру ақидаҳо пешниҳод шудаанд, ки дар онҳо чун қоида мафҳум, моҳият, сабабҳо, масъалаҳои пешгиринамоӣ ва ғайра дида шудаанд. Нахустин бор масъалаи ҳатогихои коршиноси судӣ дар рисолаи номзодии А.Ю. Краснобаева пешбинӣ шудааст. Ҳадафи ташҳиси судӣ-ин ба даст овардани далелҳои шайъӣ, маълумотҳои ҳақиқӣ дар натиҷаи тадқиқот, ки имконияти муайяннамоии воқеияти парвандаи тадқиқшаванда аст, ба шумор меравад. Мақсади мазкур аз ҷиҳати саҳеҳии фаъолият вобастагӣ дорад.

Р.С. Белкин зеро мафҳуми ҳатогии эксперти чунин пешниҳод намудааст. Ҳатогии эксперт – ин натиҷаи гумроҳии ростқавлона дар амалҳо ё мулоҳизаи иштирокчиён мебошад, ки дар ҷараёни тадқиқоти эксперти боиси номувофиқати хулосагузори ба воқеият мегардад [2, с. 470]. Чӣ хеле муайян кардем ҳангоми омӯзиш оид ба мафҳуми ҳатогихои эксперти ақидаҳои гуногун бисёр аст ва ҳар яки онҳо бо тарзҳои мухталиф шарҳи худро ёфтаанд.

Мо чунин меҳисобем, ки ҳатогихои эксперти ин беғаразона нодуруст дарк кардан ва ё ҳаракати эксперт, ки дар раванди баҳо додан ба маълумотҳо дар тадқиқи объектҳо, инчунин вайрон намудани меъёрҳои қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, ки боиси ба гумроҳӣ дучор шудан мешаванд ва пуррагӣ, объективӣ ва ҳамаатарафа будани тадқиқоти гузаронидашударо таъмин намеkunанд, ба ҳисоб меравад. Дар солҳои охир саҳми олимони дар самти тадқиқоти экспертизаи судӣ, ҳатогихои хос (типӣ) дар экспертизаи судӣ лоиқи таваҷҷӯҳи махсусанд [4].

Дар қорҳои илмии Белкин Р.С., Россинская Е.Р., Аверянова Т.В. ва ғ. пешниҳод гардидааст, ки тамоми ҳатогихои эксперт тақсимбандӣ карда шаванд. Ҳамин тариқ, ҳатогихои эксперти табиатан якхела шуда наметавонанд ва ба синфҳо ҷудо карда мешаванд:

- ҳатогихои экспертии хусусияти мурофиавӣ дошта;
- ҳатогихои гносеологӣ;
- ҳатогихои фаъолияти (амалиётӣ) эксперти;
- ҳатогихои психологӣ;
- ҳатогихои комплексӣ

Ҳатогихои экспертии хусусияти мурофиавӣ дошта дар вайронкунии меъёрҳои мурофиавӣ ва тартиби истеҳсолоти экспертиза зоҳир мегарданд:

- баромадани эксперт аз доираи салоҳиятҳои худ;
- зоҳир намудани ташаббусҳои эксперти дар шакл, ки дар қонун пешбинӣ нагардидааст;
- асосноккунии хулоса аз рӯи маводҳои парванда, вале на аз рӯи натиҷаи тадқиқот;
- мустақилона ҷамъовари маводу объектҳои экспертиза;

-қабул намудани супориш ҷиҳати гузаронидини экспертиза ва маводҳои аз шахсони ба он ваколатнадошта;

-риоя нагаштани талаботҳои мурофиавӣ дар ҳулосаи эксперт (азҷумла, ғоибияти қайдҳои махсуси бо қонун пешбинигашта) ва ғ.

Омӯзиши маводҳои бойгонии амалияи экспертӣ ҳангоми истеҳсолоти ташҳиси хатшиносии судӣ дар Вазорати адлияи ҚТ ба мо имконият медиҳад, ки баъзе хатогиҳои экспертиро баррасӣ намоем. Мутобиқи м.7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” салоҳиятҳои эксперти давлатӣ аз ҷониби комиссияи экспертони бо тахассуси муайян тасдиқ мегарданд [5, с. 273]. Хатогиҳои экспертӣ дорои хусусияти мурофиавӣ буда метавонанд. Натиҷаи муносибати ғайританқидӣ нисбат ба моҳияти вазифаи экспертӣ бошад, масалан, дар ҳолати аз тарафи муфаттиш вайрон намудани вазифаҳои мурофиавии худ, ҳангоми ҷамъоварии далелҳо ин вазифаро бар зиммаи эксперт мегузорад. Эксперти судӣ ҳуқуқ надорад бе иҷозати муфаттиш ё суд бо иштирокчиёни мурофиа оид ба масъалаҳое, ки бо гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ алоқаманд мебошад, алоқаю робитаи шахсӣ ба роҳ монад.

Инчунин амалҳои нодурусти роҳбари муассисаи экспертӣ метавонад боиси хатогии экспертӣ гардад. Хатогии бештар паҳнғаштаи амалиявӣ-ин ташкил намудани комиссияи экспертӣ барои тадқиқоти такрории объектҳои пешниҳодгашта аз тарафи роҳбари муассисаи экспертӣ мебошад. Дар ҳолати мазкур масъала оид ба такроран таъин намудани экспертиза аст, ки ин бар зиммаи роҳбар вогузур нагаштааст. Асоси *хатогиҳои гносеологӣ* дар мушкilotи ҷараёни дарки экспертӣ мебошад. Ба онҳо мумкин аст ҳангоми дарки моҳият, хусусиятҳо ва аломатҳои объектҳои экспертиза муносибат байни онҳо, инчунин ҳангоми баҳодихӣ ба натиҷаи ҷамъбасти тадқиқоти экспертӣ ва шарҳи онҳо роҳ дода шаванд.

Хатогиҳои хусусияти гносеологидошта бо ҷараёни дарки экспертӣ алоқаманд мебошанд, ки он бо дар назардошти қонунҳои мантиқ ва қоидаҳои муайян тартиб дода мешаванд. Онҳо ба мантиқӣ ва воқеиятӣ (предметӣ) тақсим мешаванд. Хатогиҳои мантиқӣ-ин вайрон кардани ягон қонун, қоида ва тарҳи мантиқ мебошанд. Хатогиҳои мантиқӣ бо вайрон кардани амали тафаккури қонунҳо ва қоидаҳои мантиқ, нодуруст татбиқ намудани усулҳо ва амалиётҳои мантиқӣ алоқаманд мебошад. Масалан, омехта кардани алоқаи сабабӣ ва пайдарҳамии сода дар вақт ва ё асоснок кардани мулоҳиза бо асосҳое, ки мулоҳизаи мазкур мантиқан аз онҳо бар намеояд. Хатогиҳои мантиқӣ, одатан бо амалиётҳои гуногуни мантиқӣ ва намудҳои гуногуни ҳулосабарорӣ алоқаманд мебошанд. Чунончӣ, хатогиҳоро дар тақсими мафҳумҳо, дар муайян кардани мафҳум, хатогӣ дар ҳулосаи индуктивӣ, хато дар ҳулосабарории дедуктивӣ, хато дар исботкунӣ, нисбат ба мулоҳиза, ба асос ва нишон додан ҷудо кардан мумкин аст [3, с. 261].

Бояд хатогиҳои мантиқиро аз хатогиҳои воқеӣ ҷудо кард. Хатогиҳои воқеӣ на аз вайрон кардани қоидаи мантиқ, балки аз надонистани предмет, ҳолати воқеии парванда вобаста аст. Хатогиҳои воқеӣ (предметӣ) аз нодуруст тасаввур кардан оид ба муносибатҳо байни предметҳои ҳақиқати ҳолисона бар меоянд. Хатогиҳои воқеӣ (предметӣ) ин натиҷаи нодуруст тасаввур кардани робитаи байни предмет бо ҳақиқати объективӣ ба ҳисоб меравад. Тадқиқоти экспертӣ на танҳо аз рӯи фаъолияти дарккунӣ, балки аз фаъолияти эмпирикӣ низ иборат аст.

Н.И. Кондакова қайд мекунад, ки “агар хатогиҳои мантиқиро чун қоида метавон бе донистани предмет (аз рӯи қоида ва қонунҳои мантиқ) ошкор ва бартараф намуд, вале хатогиҳои воқеиро бошад танҳо ҳамон нафаре дарёфт ва бартараф мекунад, ки бо худ предмет шинос аст” [6, с. 273]. Мисол: ҳангоми айният намоии корде, ки ба шахс зарба задаанд на танҳо аломатҳоро муайян кард, ки теги кордро тавсиф мекунанд (шакл, андоза, дараҷаи тез будан ва нуқсонҳои дар дами тег мавҷудбуда), балки аломатҳои зарраҳои матои либос, зарраҳои хурди пӯст ва узвҳои дохилии бадани шахс, ки дар корд мондаанд бояд муайян кард. Ба хатогиҳои мантиқӣ, инчунин хатогиҳои нутқан изҳорнамудаи мулоҳизаи экспертро дохил кардан номумкин аст, ки ба онҳо дохил мешаванд: омонимҳо ба ҳама

маълум – омӯзиш ва ё иваз кардани мафҳумҳое буда, дар натиҷаи он ба вучуд меоянд, ки мафҳумҳои гуногун бештар бо калимаҳои монанд ва ибораҳои нутқӣ ифода меёбанд.

Хатогиҳои ғаволиятӣ (амалиётӣ) ба аз ҷониби эксперт амалӣ намудани амалиётҳо (тартибот) алоқаманд буда, аз вайрон кардани иҷрои пайдарҳамии таъинкардашудаи тартиботи мазкур, аз нодуруст истифода бурдани воситаҳои тадқиқот ва ё истифода бурдани воситаҳои техникии корношоям ва дигар воситаҳои тадқиқот, аз ба даст овардани маводҳои муқоисавии бешфат ва ғайраҳо иборат аст.

Дар ҳақиқат ҳам эксперт бояд ҳамаи методҳо ва методикаҳое, ки дар сатҳи ҳозиразамон қарор доранд, истифода барад. Баъзе муаллифон қайд кардаанд, ки муфаттиш ва суд метавонанд экспертро водор созанд, ки аз методҳо ва методикаи муайяне, ки онҳо ишора мекунанд, истифода баранд. Ин ақида дуруст нест, зеро мутабиқи қонунгузорӣ на муфаттиш ва на суд ва ҳатто роҳбари муассисаи эксперти ҳуқуқ надоранд ба ғаволияти эксперт даҳлат кунанд. Эксперт дар интиҳоби методҳо ва методика озод буда, метавонад методҳо ва методикаеро, ки зудтар, пурра ва аниқтар ба мақсади гузашташуда мерасонад ва натиҷаи заруриро ба даст меоваранд, истифода барад.

АДАБИЁТ

1. Белкин, Р.С., Педенчук, А.К. Понятие экспертных ошибок и их классификация // Общетеоретические, правовые и организационные основы судебной экспертизы. - М., 1987. С. 59.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики, -М., 2001.- С 470
3. Ивин А.А. Словарь по логике/ А.А. Ивин, А.Л. Никифоров.-М.: ВЛАДОС, 1997. – С. 261.
4. Криминалистика. Учебник для вузов. 4-е изд. Т.В. АверьяноваМ., 2017 С.398; Судебная экспертиза: типичные ошибки/ Под ред. проф. Е.Р. Россинской; Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории. - М., 2006.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ”, моддаи 7
6. Кондаков, Н.И. Логический словарь. -М., 1971. С. 273
7. Палиашвили, Н.А. Научные и методические основы предупреждения экспертных ошибок при производстве криминалистических экспертиз. Диссер... канд. юридич. наук. -М., 1989. 166с.

МАФҲУМ ВА ТАСНИФОТИ ХАТОГИҲОИ ЭКСПЕРТӢ

Муаллиф дар мақолаи мазкур мафҳум ва таснифоти хатогиҳои экспертиро баррасӣ намудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки проблемаи хатогиҳои экспертиро бояд ба таври васеъ омӯхт. Омӯзиши хатогиҳои эксперти бо муайяннамоии классификасияи онҳо ба роҳ монда мешаванд, зеро доираи классификасияи экспертизаи судӣ бинабар сабаби пайдоиши классҳои нав, намуд ва навҳои мухталифи экспертиза гуногун мебошад. Ҳангоми тадқиқи объектҳои нави экспертиза, коркард ва истифодаи методҳои муосир, истифодаи техника ва технологияи муосир бе ҷунҷаро мумкин аст, ки субъекти тадқиқбаранда, яъне эксперт, ба бардоштани сатҳи профессионалии эксперт новобаста аз собиқаи корӣ низ метавонад ба хатоӣ ки характери объектро дигаргун мекунад роҳ диҳад. Дар ҳақиқат ҳам эксперт бояд ҳамаи методҳо ва методикаҳое, ки дар сатҳи ҳозиразамон қарор доранд, истифода барад. Баъзе муаллифон қайд кардаанд, ки муфаттиш ва суд метавонанд экспертро водор созанд, ки аз методҳо ва методикаи муайяне, ки онҳо ишора мекунанд, истифода баранд. Ин ақида дуруст нест, зеро мутабиқи қонунгузорӣ на муфаттиш ва на суд ва ҳатто роҳбари муассисаи эксперти ҳуқуқ надоранд ба ғаволияти эксперт даҳлат кунанд. Эксперт дар интиҳоби методҳо ва методика озод буда, метавонад методҳо ва методикаеро, ки зудтар, пурра ва аниқтар ба мақсади гузашташуда мерасонад ва натиҷаи заруриро ба даст меоваранд, истифода барад.

Калидвожаҳо: эксперт, экспертиза, хатоӣ, субъект, классификация, мафҳум.

КОНЦЕПЦИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ЭКСПЕРТНЫХ ОШИБОК

Автор рассматривает значение и классификацию экспертных ошибок в данной статье. Автор отмечает, что проблема экспертных ошибок должна быть обязательно изучена. Изучения экспертных ошибок проводятся путем определения их классификации, поскольку сфера классификации судебной экспертизы отличается из-за появления новых классов и различных типов экспертизы. При изучении новых объектов экспертизы, разработке и использовании современных методов, без применения современных технологий, не исключено, что субъект, то есть эксперт, мог бы повысить профессиональный уровень эксперта, независимо от стажа работы, мог бы также привести к ошибкам в снижении характера объекта. На самом деле специалист должен использовать все методы и приемы, которые есть на текущем уровне. Некоторые авторы утверждают, что следователи и суд могут подтолкнуть экспертов к использованию определенных методов и приемов, на которые они ссылаются. Это мнение не соответствует действительности, поскольку в соответствии с законом ни следователь, ни суд, ни руководитель экспертного учреждения не вправе вмешиваться в деятельность эксперта. Специалист свободен в выборе методов и приемов, может использовать методы и приемы, которые приведут к цели быстрее и точнее, и дадут необходимые результаты.

Ключевые слова: эксперт, экспертиза, ошибки, субъект, классификация, концепция.

CONCEPT AND CLASSIFICATION OF EXPERT ERRORS

The author considers the meaning and classification of expert errors in this article. The author notes that the problem of expert errors must be studied. Studies of expert errors are carried out by determining their classification, since the scope of classification of forensic expertise differs due to the emergence of new classes and different types of expertise. When studying new objects of expertise, developing and using modern methods, without the use of modern technologies, it is possible that the subject, that is, the expert, could improve the professional level of the expert, regardless of the length of service, could also lead to errors in reducing the nature of the object. In fact, the specialist should use all the methods and techniques that are available at the current level. Some authors argue that the investigators and the court may encourage experts to use certain methods and techniques that they refer to. This opinion does not correspond to reality, since in accordance with the law, neither the investigator, nor the court, nor the head of the expert institution has the right to interfere in the activities of the expert. The specialist is free to choose methods and techniques, can use methods and techniques that will lead to the goal faster and more accurately, and will give the necessary results.

Keywords: expert, expertise, errors, subject, classification, concept.

Сведения об авторе: *Шарифзода Азамат Холмурод* – Таджикский национальный университет. магистрант второго курса юридического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **889 08 08 03**

Information about the author: *Sharifzoda Azamat Kholmurod* – Tajik National University second-year Master's student of the Faculty of Law **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: **889 08 08 03**

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҶАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ҶАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Алиматов Ҷ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дигаргуниҳои амиқи сохтории низоми иҷтимоию сиёсӣ, ки ба таҳкими амудии қудрат, андешидани маҷмӯи чораҳо оид ба баланд бардоштани самаранокии танзими ҳуқуқии муносибатҳои бозоргонӣ, такмил додани соҳаҳои алоҳидаи низоми иқтисодӣ ва таъсири ба тичорат нигаронида шуда, дар натиҷа ба равандҳои рушди муносиби органикии дахлдори ҳуқуқ, алахусус ҳуқуқи соҳибкорӣ бе таъсир намонданд. Тамоюлҳои рушди ҳуқуқӣ, танзим ва назорати ҷаъолияти соҳибкорӣ, аз раванди дучониба шаҳодат медиҳанд: аз як тараф, либерализатсияи ин соҳа ба назар мерасад ва аз тарафи дигар, барои гуфтугӯ дар бораи пурзӯр намудани назорат аз болои ин намуди ҷаъолият ҳама асосҳо мавҷуданд. Ин тамоюлҳо, ҷамчун яке аз намунаҳои зуҳури иродаи давлат, далели зарурати ташаққули намунаи тавозуни манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар қонунгузорӣ дар робита бо ҷаъолияти соҳибкорӣ ифода ёфтаанд.

Озодии ҷаъолияти соҳибкорӣ, ки тавассути миёнаравҳои меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ ба миён омадааст, табиатан мутлақ нест ва бо манфиатҳои ҷамъиятӣ ва мувофиқан, бо меъёрҳои ҳуқуқи оммавӣ ислоҳ карда мешавад. Зарурати чунин ислоҳ дар он дарк карда мешавад, ки ҷаъолияти соҳибкорӣ худ аз худ ҷаъолияти иҷтимоӣ нест ва бидуни таъсири низомнок ба он аз ҷониби намояндаи ҳокимияти давлатӣ - ҷомеа, давлат нахоҳад буд, зеро мундариҷаи соҳибкорӣ ҷаъолият, зуҳуроти мушаххаси онро ҳадафи асосӣ - ба даст овардани ғоида муайян мекунад. Яъне, дар робита бо ин соҳа, вазифаи асосии давлат сохтани низоми муносибатҳо мебошад, ки манфиатҳои хусусӣ тавассути танзими ҳуқуқӣ бо бахши манфиатҳои ҷамъиятӣ ҳамоҳанг карда мешаванд. Гузашта аз ин, сатҳи муайяннамоии бо эътирофи аалияти манфиати умум, манфиатҳои ҷамъиятӣ аз манфиатҳои хусусӣ муайян карда мешавад. Таносуби меъёрҳои ҳуқуқи хусусӣ ва оммавӣ дар танзими ҷаъолияти соҳибкорӣ дар ҳар як марҳилаи таърихӣ рушди ҷомеа ва давлат гуногун аст ва танҳо аалиятҳои мушаххаси сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа таносуби меъёрҳои ҳардуи онҳоро муайян мекунад.

Ҷанбаҳои назариявии фарқияти соҳаи ҳуқуқии манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар асарҳои олимони ҳуқуқшиносии охири асри 19 - ибтидои асри 20 мавқеи назаррасро ишғол мекунанд: М.М. Агаркова, Ю.С. Гамбарова, Н.П. Дюверноис, С.Д. Кавелина, Н.М. Коркунова, С.Н. Муромцева, Л.И. Петражитский, И.А. Покровский, П.П. Ситович, Б.Б. Черепихина, Б.Н. Чичерин, Г.Ф. Шершеневич ва муаллифони дигар. Дар байни намоёндагони ҳуқуқшиносии шӯравӣ дар омӯзиши масъалаҳои низоми ҳуқуқ, мавзӯ ва усули танзими ҳуқуқӣ, таносуби манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ саҳми назаррас гузоштааст: С.С. Алексеев, С.И. Аскназӣ, С.Н. Братус, В.П. Грибанов, О.С. Иоффе, Ю.М. Козлов, О. Красавчиков, М.И. Кулагин, В.Д. Сорокин, Ю.А. Тихомиров, Ю.К. Толстой, Л.С. Явич, В.Ф. Яковлев.

Ҳамзамон, бинобар сабаби мавҷуд набудани фаъолияти соҳибкорӣ дар давраи Шӯравӣ, олимони мӯҳтарами он замон наметавонистанд масъалаҳои ҳуқуқии муносибати манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятиро ҳамаҷониба ва воқеъбинона дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ таҳқиқ кунанд. Аз ин рӯ, дар он замон, концепсияи аз ҷониби умум эътирофшудаи моҳият, унсурҳои таркибӣ ва дурнамои танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ тартиб дода нашудааст. Аммо, дигаргуниҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир ба амал омаданд, боиси пайдоиши фаъолияти соҳибкорӣ гардиданд, ки на танҳо ба фаҳмиши нави назариявӣ, балки ба дастгирии муносиби ҳуқуқӣ ниёз доранд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мавзӯи ин тадқиқоти илмӣ маҳз фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ аз нуқтаи назари манфиати хусусӣ ва ҷамъиятӣ мебошад. Дар доираи мавзӯи таъиншуда саволҳои, ки марҳилаҳои таърихӣ ташаккули институти ҳуқуқии фаъолияти соҳибкориро инъикос мекунанд, аҳамияти махсус пайдо мекунанд. Бо ин мақсад, мо мафҳуми «ҳуқуқи хоҷагӣ» -ро ҳамчун қисми фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил намуда, асарҳои илмӣ тарафдорони намоёни ин соҳаро таҳқиқ намудем: Л.Я. Гинтсбург, В.В. Лаптев, В.К. Мамутова, Г.К. Матвеева, Э.А. Пашуканис, В.К. Райхер, А.А. Собчак.

Аммо, таҳқиқоти назариявии мавҷуда асосан масъалаҳои умумии муносибатҳои манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятиро дар соҳаи ҳуқуқи соҳибкорӣ баррасӣ мекунанд, дар ҳоле ки хусусиятҳои таъсири онҳо ба танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ дар амал аҳамият дода намешавад ё хусусияти пароканда доранд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон олимони таҳқиқкунандаи ҳуқуқи соҳибкорӣ Раҳимзода М.З., Исмоилов Ш.М., Шонасридинов Н.Ш., Нодиров Ф.М. ва Сангинов Д.Ш. мебошанд.

Ҳамин тариқ, масъалаҳои назариявӣ ва амалии танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ аз нуқтаи назари манфиати хусусӣ ва ҷамъиятӣ таҳия ва фарогирии кофии мунтазам ва ҳамаҷониба дар адабиёти илмӣ ва амалиро ба даст наоварданд, ки интиҳоби мавзӯи таҳқиқоти рисолаҳо пешакӣ муайян карда, мувофиқати онро муайян карданд.

Дар айнӣ ҳол зурур аст, ки корҳои зерин аз ҷониби олимони ба сомон расонида шаванд:

- ташаккули нуқтаи назари ҳамаҷонибаи таъсири манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ бо роҳи баррасии хусусияти дуализми ҳуқуқӣ ва исбот кардани он, ки принсипи дуалистии манфиати хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ татбиқ карда мешавад;

- таснифи назарияҳои мавҷудаи тафриқаи ҳуқуқи хусусӣ ва давлатӣ, муайян кардани меъёрҳои тафриқае, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонанд ва исбот кунанд, ки фаъолияти ибтидоии соҳибкорӣ фаъолияти иҷтимоӣ нест;

- муайян кардани нақш ва аҳамияти мафҳуми ҳуқуқи хоҷагӣ ҳамчун асоси концепсияи фаъолияти соҳибкорӣ ва таҳияи ҳуҷҷатҳо дар бораи он, ки назарияи иқтисодӣ ва ҳуқуқие, ки танзими куллии равандаҳои иқтисодиро дар асоси принсипҳои банақшагирӣ ва ташкилӣ пешбинӣ мекунад, наметавонад ҳамчун асоси танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ истифода шаванд;

- равшан кардани ҷанбаҳои иҷтимоӣ, ки таносуби назариявиро дар тавозуни манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ муайян мекунанд ва таърифи муаллифи фаъолияти соҳибкориро таҳия мекунанд;

- омӯхтани сохтори танзими ҳуқуқӣ ҳамчун як раванди ҳамаҷониба ва мураккаб, аз ҷумла худидоракунии фаъолияти соҳибкорӣ, инчунин асоснок кардани ҳуқуқи ҳамаҷониба дар бораи он, ки ассотсиатсияҳои соҳибкории худтанзимкунӣ қоидаҳои рафторро дар сегменти муайяни бозор ташкил медиҳанд;

- таҳия ва пешниҳодҳо оид ба тақмили қонунгузории соҳибкорӣ, аз ҷумла қабули Кодекси соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Чунки барои илми ҳуқуқи соҳибкорӣ таҳлили ҳамаҷонибаи ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва иҷтимоии рушди ҷомеа, муайян кардани самт ва мундариҷаи соҳаҳои алоҳидаи ҳуқуқ, муайян кардани намунаҳои умумие, ки тавозуни манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ саривақтӣ аст. Дар асоси натиҷаҳои он пешниҳодҳо ва тақлифҳои мо, ки ҷанбаҳои гуногуни тавозуни манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятиро тавсиф мекунанд, ки дар ниҳояти қор боиси таҳияи консепсияи ҳамаҷонибаи фаъолияти соҳибкорӣ мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Исмаилов Ш.М. Правовое регулирование предпринимательской и налоговой деятельности. Душанбе, Конуният, 1998. 186 с.
2. Исмаилов Ш.М., Нодиров Ф.М. Ҳуқуқи иқтисодӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултаҳои иқтисодии мактабҳои олий.- Душанбе: "Шуҷоӣён", 2010.-466 саҳ.
3. Нодиров Ф. М. Ҳуқуқ. Муҳаррири масъул Н. Ш. Шонасридинов. -Душанбе: Деваштич, 2007. -404 с.
4. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография. Душанбе, МН «Дониш». 2019. 557 саҳ.
5. Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе. 2005; Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ (маълумоти мухтасар). Душанбе: «Деваштич» 2007, 156 саҳ.
6. Раҳимов М.З. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Кисми 1. Душанбе: "Деваштич". 2002, 253 саҳ.
7. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия): Воситаи таълимӣ // Душанбе: «ЭР-граф», 2014. - 500 саҳ.
8. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон Китоби дарсӣ. - Душанбе: «ЭР-граф», 2019. - 619 саҳ.
9. Танзими ҳуқуқи фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Васоити таълимӣ. /Зери таҳрири д.и.х. Исмаилов Ш.М. – Душанбе, 2007.
10. Шонасридинов Н., Нодиров Ф. М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ. Китоби дарсӣ. К. 2. Душанбе, 2010. – 348с.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф баъзе ҷанбаҳои назариявии фаъолияти соҳибкориро баррасӣ намудааст. Тамоюлҳои рушди ҳуқуқӣ, танзим ва назорати фаъолияти соҳибкорӣ, аз равиши дӯҷонибаи шаҳодат медиҳанд: аз як тараф, либерализатсияи ин соҳа ба назар мерасад ва аз тарафи дигар, барои гуфтугӯ дар бораи пурзӯр намудани назорат аз болои ин намуди фаъолият ҳама асосҳо мавҷуданд. Ин тамоюлҳо, ҳамчун яке аз намунаҳои зуҳури иродаи давлат, далели зарурати ташаккули намунаи тавозуни манфиатҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ мебошанд, ки дар қонунгузорӣ дар робита бо фаъолияти соҳибкорӣ ифода ёфтаанд.

Калидвожаҳо: фаъолияти соҳибкорӣ, ҳуқуқ, танзим, назорат, тавозуни манфиатҳои хусусӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ОБЪЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В данной статье автор рассматривает некоторые теоретические аспекты предпринимательской деятельности. Тенденции развития права, регулирования и надзора за предпринимательской деятельностью свидетельствуют о двустороннем процессе: с одной стороны, либерализации этой сферы, а с другой – существуют основания для диалога по усилению контроля над этим видом деятельности. Эти тенденции, как один из примеров проявления воли государства, являются свидетельством необходимости формирования структуры баланса частных и общественных интересов, выраженных в законодательстве с точки зрения предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, право, регулирование, контроль, баланс частных интересов.

THEORETICAL ASPECTS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION

In this article, the author examines some theoretical aspects of entrepreneurial activity. Trends in the development of law, regulation and supervision of business activities indicate a two – way process: on the one hand, the liberalization of this area, and on the other- there are grounds for dialogue to strengthen control over this type of activity. These trends, as one of the examples of the manifestation of the will of the state, are evidence of the need to form a structure of balance of private and public interests, expressed in the legislation from the point of view of entrepreneurial activity.

Keywords: business activity, law, regulation, control, balance of private interests.

Сведения об авторе: *Алиматов Джовид Ахмадджонович* – Таджикский национальный университет. магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **92 851 06 06**

Information about the author: *Alimatov Jovid Ahmadjonovich* – Tajik National University second-year master's student of the Law Faculty **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17 Phone: **92 851 06 06**

ЧИНОЯТҲОИ КОРРУПСИОНӢ ОМИЛИ НОУСТУВОРИИ ВАЗӢИ ИҚТИСОДӢ

*Асламзода Ҷ.Х.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Пеш аз ҳама, бояд қайд намуд, ки дар ҷаҳони имрӯза яке аз монеаҳои асосӣ дар роҳи муваффақона амалӣ гардонидани ҳукуку озодиҳои инсон коррупсия мебошад. Вай рушди умумимиллӣ, болоравии иқтисодиёт ва некӯахлоқии иҷтимоиро бозмедорад, боварии шаҳрвандонро ба давлат коста мегардонад, аз кӯдакон умедро ба оянда кашида мегирад, табақаҳои камбизоати аҳолиро аз некӯахлоқие, ки ба онҳо тибқи ҳукуқҳояшон мансуб аст, маҳрум месозад. Дар санадҳои миллий ва байналмилалӣ ҳукуқӣ мафҳумҳои гуногуни коррупсия истифода мешаванд, ки нисбатан серистеъмолашон дар айни замон чунин таърифи пешниҳодкардаи Конгресси нӯҳуми СММ мебошад. «Коррупсия сӯиистифода аз ҳокимияти давлатӣ барои гирифтани фоида ба мақсадҳои шахсӣ аст».

Пешгирии ҷинояткориҳои коррупсионӣ сарчашмаи худро аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мегирад. Аз ҷумла дар Паёми наватбии худ Пешвои миллат изҳор доштанд, ки “Коррупсия зухуроти номатлуб ва барои ҷомеа хатарнок ба ҳисоб рафта, мубориза бар зидди он вазифаи асосии мақомоти давлатӣ, ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ҳар як сокини кишвар мебошад. Аз ин лиҳоз, барои пешгирӣ кардани кирдорҳои коррупсионӣ, фароҳам овардани фазои оштинопазир ба он ва ба ин раванд ҷалб намудани тамоми мақомоти давлатӣ, воситаҳои ахбори омма ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ аз ҷониби субъектҳои мубориза бар зидди коррупсия бояд ҷораҷӯӣ карда шавад” [8].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 25 июли соли 2005 чунин таърифи коррупсияро додааст:

«Коррупсия - кирдоре (ҳаракат ё беҳаракатие), ки шахсони ба иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ё шахсони ба онҳо баробаркардашуда бо истифода аз мақоми худ ва имкониятҳои он барои ба манфиати худ ё шахсони дигар ғайриқонунӣ ба даст овардани неъматҳои моддию ғайримоддӣ, бартарият ва имтиёзҳои дигар содир менамоянд, инчунин ба ин шахсон ваъда додан, таклиф ё пешкаш намудани ин гуна неъмату бартарият ва имтиёзҳои дигар бо мақсади моилкунӣ ё кадр кардани онҳо барои содир намудани чунин кирдорҳо (ҳаракат ё беҳаракатӣ) ба манфиати шахсони воқеӣ ё ҳукуқӣ» [5].

Кирдорҳои коррупсионӣ (ҳаракат ё беҳаракатӣ) аз дигар кирдорҳо бо он фарқ мекунанд, ки: а) онҳо аз ҷониби амалдорони давлатӣ, ҳамчунин ашхоси вазифаҳои роҳбарии корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои коллективиро базиммадошта содир мегарданд; б) аз ҷониби ашхоси зикршуда барои расидан ба мақсад салоҳиятҳои хидмати онҳо ё имкониятҳои ба онҳо алоқаманд истифода мешаванд; в) мақсади ин амалҳо гирифтани фоидаи шахсӣ (барои худ ва нафари сеюм) мебошад.

Мубориза бар зидди коррупсия дар асоси принципҳои зерин ба амал бароварда мешавад:

- ✓ эътироф, риоя ва ҳимояи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- ✓ баробарии ҳама дар назди қонун ва суд;
- ✓ танзими дақиқи ҳукуқии фаъолияти субъектҳои ҳукуквайронкунии бо коррупсия алоқаманд, қонуният ва ошкорбаёнӣ дар фаъолияти онҳо ва назорати давлативу ҷамъиятӣ аз болои ин субъектҳо;
- ✓ такмили сохтори дастгоҳи давлатӣ ва тартиби ҳалли масъалаҳое, ки ба ҳукук ва манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳукуқӣ дахлдоранд;

- ✓ эътирофи раво будани маҳдудкунии ҳуқуқ ва озодиҳои шахсони ба иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор, инчунин шахсони ба онҳо баробар кардашуда мутобики моддаи 14 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ✓ ногузир будани ҷавобгарӣ барои содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои ба коррупсия алоқаманд;
- ✓ манъ будани иҷрои вазифаҳои давлатӣ дар ҳолати бархӯрди манфиатҳои шахсӣ ва давлатӣ;
- ✓ роҳ надодан ба ҳешутаборчигӣ, маҳалгароӣ ва пуштибонӣ ҳамчун зухуроти кирдорҳои коррупсионӣ;
- ✓ барқарор намудани ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, пешгирӣ намудан ва барҳам додани оқибатҳои зарарноки ҳуқуқвайронкуниҳои ба коррупсия алоқаманд;
- ✓ аз тарафи давлат муҳофизат намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахсони ба иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ё шахсони ба онҳо баробар кардашуда, муқаррар намудани музди меҳнат ва имтиёзҳои, ки ба онҳо ва аҳли оилашон сатҳи муносиби зиндагиро таъмин мекунанд;
- ✓ манъ будани ваколатдоркунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии ба ғайри қонуни соҳибкорӣ машғулбуда ба танзими давлатӣ ва назорат аз болои ғайри қонуни соҳибкорӣ;
- ✓ пешбурди ғайри қонуни оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо мақсади пешгирӣ, ошкор кардан, кушодан ва рафъ намудани ҷиноятҳои хусусияти коррупсионидошта, ошкор ва муайян намудани шахсони онҳоро тайёркунанда, тайёркарда, содиркунанда ё содиркарда, инчунин татбиқи тадбирҳои махсуси назорати молиявӣ;
- ✓ таъмини амнияти шахсӣ ва қафолати ҳуқуқии шахсоне, ки ба мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳои ба коррупсия алоқаманд мусоидат менамоянд;
- ✓ ҳамкориҳои давлат бо ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва шахсони воқеӣ [5].

Вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудудоракунии шаҳрак ва деҳот, субъектҳои хоҷагидори давлатӣ, субъектҳои хоҷагидоре, ки на кам аз нисфи моликияти онҳоро ҳиссаи давлат ташкил медиҳад, инчунин ташкилотҳои ғайри қонуни, аз ҷумла иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайри қонуни мекунанд, субъектҳои муқовимат ба коррупсия мебошанд.

Кирдорҳо танҳо дар сурати мавҷудияти аломатҳои дар боло зикршуда коррупсия эътироф мегарданд. Масалан, нозири андоз дар рафти тафтиш пинҳон кардани андозро ошкор намуда, ришва мегираду аз ин вайронкорӣ ҷашм мепӯшад, муфаттиш аз одами айбдоршаванда пул мегираду ғайри қонуни парвандаи ӯро қатъ месозад, роҳбари муассиса бо вучуди мавҷудияти дигар номзадҳои арзанда ҳеши худро ба қор қабул мекунад. Кирдорҳо, ки дар онҳо ҳатто яке аз аломатҳои нишондодашуда нестанд, коррупсия маҳсуб намешаванд. Бояд қайд намуд, ки сатҳи содиршавии ҷиноятҳои характери коррупсионидошта, дар баробари ҷиноятҳои иқтисодӣ хело зиёд мебошад. Ҳол он ки аксари онҳо ошкор карда намешаванд ва ҳамчун ҷиноятҳои латентӣ боқӣ мемонанд. Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия, дар соли 2013, 1356 ҷиноятҳои характери коррупсионидоштаро ба қайд гирифтааст. Мутаассифона ин шумора сол то сол зиёд шуда, ру ба афзоиш оварда истодааст.

Пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия дар доираи салоҳиятҳои худ ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқу назорат, ҷомеаи шаҳрвандӣ, воситаҳои ахбори омма ва созмонҳои байналмилалӣ ба амал мебароранд. Вазифаи ҳокимияти қонунбарор (парламент) дар ин соҳа таҳияи қонунгузорию зиддикоррупсионӣ ва ташаккули заминаи ҳуқуқии мубориза бар зидди коррупсия мебошад.

Ҳокимияти иҷроия (ҳукумат) вазифадор аст, ки ислоҳотҳои зиддикоррупсионӣ гузаронад, қоидаҳо ва барномаҳои зиддикоррупсионӣ таҳия карда, амалӣ созад, ғайри қонуни мӯътадили мақомоти махсусгардондашударо бобати пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия таъмин кунад, ба ташаккули ҳокимияти иҷроия ва ҳадамоти шаҳрвандии ғайрикоррупсионӣ мусоидат кунад. Вазифаи ҳокимияти судӣ ниғаҳдории ҳокимиятҳои қонунбарору иҷроия аз сӯи истифода, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон аз худсарӣ ва

поймолкуниҳо, чазо додани коррупционерҳо ва мубориза бар зидди коррупсия дар муҳити худ мебошад.

Мақомоти хифзи ҳуқуқ ва мақомоти махсуси зиддикоррупсионӣ вазифадоранд, ки далелҳои коррупсияро ошкору пешгирӣ ва тафтиш карда, сабабҳо ва шароитҳои ба амал омадани коррупсияро омӯзанд ва таҳлил кунанд, оид ба осон кардани равандҳо ва ҷорӣ намудани методикаҳои нави идоракунӣ, ки имконият медиҳанд, шароитҳо барои коррупсия камтар гарданд, пешниҳодҳо таҳия созанд, ба аҳли ҷомеа дар бораи ҳодисаҳои коррупсия ва вазъи қорҳо дар соҳаи мубориза бар зидди коррупсия маълумотҳо манзур намоянд, ба маърифати зиддикоррупсионии шаҳрвандон кӯмак расонанд. Васоити ахбори омма ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ дар ғошсозии коррупсия, вусъати маърифати зиддикоррупсионӣ, баланд бардоштани талаботи одобӣ ва пешгирии коррупсия нақши муҳим мебозанд. Яке аз шартҳои муборизаи муваффақона бар зидди коррупсия фароҳам овардани заминаи мусоиди меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа аст.

Дар айни замон як силсила ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳуқуқӣ оид ба мубориза бар зидди коррупсия қабул шудаанд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: Кодекси байналмилалӣ рафтори ашхоси мансабдори давлатӣ (Резолутсияи Ассамблеяи Генералии СММ №51/59 аз 28 январи соли 1997), Стандартҳои умумии мубориза бар зидди коррупсия дар идораҳо ва мақомоти полис (Интерпол, соли 2002), Конвенсияи Созмони ҳамкориҳои иқтисодӣ ва рушд аз 21 ноябри соли 1997 дар бораи мубориза бар зидди харида гирифтани ашхоси мансабдори хориҷӣ дар муомилоти байналмилалӣ тиҷоратӣ, Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткориҳои муташаккили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000, Нақшаи амалиёти Истанбулӣ дар мубориза бар зидди коррупсия барои мамлакатҳои иқтисодиёташон даргузар аз 12 сентябри соли 2003, Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия аз 31 октябри соли 2003. Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчии Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткориҳои муташаккили трансмиллӣ, Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия ва Нақшаи амалиёти Истанбулӣ дар мубориза бар зидди коррупсия барои мамлакатҳои иқтисодиёташон даргузар мебошад. Яке аз шартҳои муборизаи муваффақона бар зидди коррупсия ин фароҳам овардани заминаи мусоид ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ дар ин соҳа аст. Аслан, вақте ки бо баробари пайдоиш ва ташаккули давлат коррупсия дар шаклҳои оддиаш пайдо гардид, масъалаи мубориза бар зидди ин падидаи иртиҷой ва ифротӣ, ки метавонад ба асосҳои давлатдорӣ таҳдид намояд ва онро хароб намояд, барҷаста гардидааст.

Душвории мубориза бар зидди коррупсия дар он зоҳир мегардад, ки он натавонад проблемаи ҷиноӣ (криминалӣ), балки иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ низ мебошад. Бо вучуди аз тарафи умум маҳкум намудану қабули декларатсия оид ба мубориза бар зидди коррупсия, он мавҷудияти худро устуворона идома медиҳад. Зиёда аз ин, дар марҳилаи муосир имкониятҳои зиёд барои амалҳои коррупсионӣ пайдо мегарданд, ки натиҷаи ин ба рушди иҷтимоӣ хатарҳои ҷиддиро ба вучуд меорад. Ҳар қадаре ки сатҳи коррупсия зиёд гардад, ҳамон қадар таъсири манфии он ба обрӯи давлат дар миқёси байналмилалӣ бештар мерасад ва ин ба ҷалби сармояи хориҷӣ монеъ мегардад. Ҳамчунин, таҳдидҳои иҷтимоӣ иқтисодиро ба амнияти давлатӣ ба вучуд меорад. Барои ҳамин муборизаи таъсирнок бо ин танҳо тавассути амалӣ намудани маҷмӯи тадбирҳое, ки дар асоси сиёсати ягонаи зидди коррупсионӣ бунёд мегардад, имконпазир аст. Ин тадбирҳо бояд дарбаргирандаи ҷорабиниҳои мунтазами давлатӣ бошанд ва тавонанд сабабу шароитҳоро, ки тавлидкунандаю парварандаи коррупсия дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ ҳастанд, баргараф намоянд.

Глобализатсия падидаҳои гуногунро фаро мегирад, ки ифодагари муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маданӣ ва экологӣанд. Метавон таъсироти манфии берунаи глобализатсияро ошкор сохт. Аввалан, давлатҳо ҳангоми ворид гаштан ба равандҳои глобализатсионӣ суверенитети худро аз даст медиҳанд, идоранамоии давлатиро, ки тавассути функцияҳои анъанавӣ дар ҷомеа ба роҳ монда мешаванд, ин равандҳо аз байн мераванд. Дуюм, нақши корпоратсияҳои транснационалӣ барҷаста гардида, имкониятҳои давлат ҷӣ дар сиёсати дохилӣ ва ҷӣ дар сиёсати хориҷӣ маҳдуд мегардад. Институтҳои байналхалқӣ молиявӣ ба воситаи додани қарзҳои давлатӣ кишварҳоро муфлис месозанд.

Мақоми сарвариро либерализм дар иқтисодиёт, маданият ва ҳаёти иҷтимоӣ соҳиб мегардад.

Тамоми равандҳои дар боло қайд гардида, барои коррупсия аз ин ё он ҷиҳат таъсири ҳешро мерасонад. Ҷомеаи ҷаҳонӣ проблемаи мазкурро хело хуб дарк намудааст ва барои бартараф намудани он чораҳои гуногун меандешад.

Дар «Барномаи глобалии СММ бар зидди коррупсия» паст намудани шиддати коррупсия масъали афзалиятнок буда, он ҷӣ дар сатҳи миллий ва ҷӣ дар сатҳи байналхалқӣ мадди назар қарор дода шудааст. СММ проблемаи коррупсияро бо проблемаи қашшоқӣ дар як қатор давлатҳо алоқаманд медонад. Масъалаи коррупсияро СММ на якбору дубор, балки проблемаи мубориза бар зидди онро дар сессияҳои Ассамблеяҳои Генералӣ мавриди баррасӣ қарор додаст. Вактҳои охир Ассамблеяи Генералии СММ тавассути резолютсияҳои худ як қатор ҳуҷҷатҳоеро, ки мубориза бар зидди коррупсияро ифода мекунад, қабул намудааст [2].

Дар резолютсияи қабул шудаи Ассамблеяи Генералӣ таҳти №55/61 аз 4-декабри соли 2000 ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқие мувофиқа карда шудаанд, ки самтҳои мубориза бо коррупсияро нишон медиҳад. Дар мутобикат бо ҳуҷҷатҳои қабулгашта Котиботи Генералии СММ маърузаеро омода намуд, ки дарбаргирандаи (ҳуҷҷат) санадҳои байналхалқӣ оиди коррупсия мебошанд. Дар асоси ин маъруза ва ҳулосаи гурӯҳи экспертии байниҳукуматӣ 31-октябри соли 2003 Конвенсияи СММ оид ба мубориза бо коррупсия қабул гашт [10].

Аз соли 1994 ин ҷониб Шӯрои Аврупо дар сатҳи баъналхалқӣ бо коррупсия мубориза мебарад. Ин Шӯро барномаи мубориза бо коррупсияро қабул намудааст. Дар ҷаҳорҷӯбаи ин барнома Шӯрои Аврупо як чанд Конвенсияҳоро қабул намудааст, ки ифодакунандаи самтҳо бо коррупсия ҳастанд. Чорабиниҳои муайянеро дар самти мубориза бо коррупсия Ташкилоти умумиҷаҳонии Савдо тавассути ба роҳ мондани шаффофият дар сиёсати байналхалқӣ анҷом медиҳад. Яке аз роҳҳои пурсамари мубориза бар зидди коррупсия ҳамчуноне ки дар барномаи глобалии СММ зикр гардидааст, ин огоҳонидани мардум аз коррупсия аст. Ҳар қадаре ки аҳоли аз оқибатҳои коррупсия бохабар бошанд, ҳамон қадар мубориза бо коррупсия осон мегардад. Конвенсияи СММ оиди мубориза бо коррупсия ба давлатҳои иштирокӣ тавсия додааст, ки шаҳрвандони худро оиди зарари коррупсия бохабар намоянд.

Дар тавсияҳои ташкилотҳои байналхалқӣ диққати аввалиндараҷа ба маърақаҳои зидди коррупсионӣ дода мешавад ва он лозим медонад, ки ҷамъият ва институтҳои он бо коррупсия ба таври амиқ мубориза баранд. Васеъ паҳн гаштани коррупсия дар мақомотҳои давлатӣ аз муносибати ҷомеа бо ин падида вобастааст. Дар кишварҳои менталитети шарқӣ дошта дараҷаи баланди коррупсия мушоҳида мегардад ва ин аз ғайр набудани ҷомеа далолат менамояд. Самти стратегияи мубориза бо коррупсия дар тамоми кишварҳои олам ин ҷалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ба ин масъала аст. Ҷомеаи шаҳрвандӣ метавонад дар бар тараф намудани коррупсия нақши сазоворро иҷро намоянд.

Ҳуҷҷатҳои мухталифи СММ ба давлатҳо тавсия медиҳад, ки бо истифода аз тақсими ҳокимият мақомотҳои мустақилро ташкил диҳанд, ки мақсади мубориза бо коррупсияро дошта бошанд [10]. Бояд комиссияи мустақили миллии зидди коррупсионӣ аз тарафи парламент таъсис дода шавад. Ба ӯҳдаи ин коррупсия коркард ва ба роҳ мондани сиёсати миллии зидди коррупсионӣ ва стратегияи мубориза бо он воғузур карда мешавад. Ин мақомот назоратро аз болои дигар органҳои зидди коррупсионӣ ба роҳ мемонад.

Назорати системавии хизматчиёни давлатӣ бояд бо ёрии сохторҳои ҳокимияти иҷроия ба танзим оварда шавад. Дар дохили ҳокимияти иҷроия бояд сохторҳои мустақиле таъсис дода шавад, то ки онҳо тавонанд назоратро аз болои ғайриияти хизматчиёни давлатӣ таъмин намуда, амалҳои коррупсиониро ошкор намоянд. Дар воқеъ, мубориза бар зидди коррупсия ва ҷиноятҳои ҳосияти коррупсионӣ дошта, яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати ҳуқуқии давлат ба шумор меравад. Зеро ҷиноятҳои коррупсионӣ асосҳои давлату давлатдориро аз байн бурда, ба ғайриияти муқаррарии мақомоти давлатӣ ҳалал расонида, таъсири манфӣ ҳешро ба равандҳои иқтисодӣ ва рушди иҷтимоӣ мерасонад. Инчунин, ба рафтору тафаккури ҷомеаву самтҳои дигари ҳаёт зарари ҷиддӣ мерасонад. Мубориза бар зидди коррупсия дар ҷомеаи муосир масъалаи мураккабтарин аст. Замон ва макон дар

раванди мубориза бар зидди ришваситонӣ ва ришвадихӣ роҳу усулҳои гуногунро ба вучуд меорад.

Дар айни замон як қатор ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ оид ба мубориза бар зидди коррупсия қабул шудаанд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: Кодекси байналмилалӣ рафтори ашхоси мансабдори давлатӣ (Резолутсияи Ассамблеяи Генералии СММ №51/59 аз 28 январи соли 1997); Стандартҳои умумии мубориза бар зидди коррупсия дар идораҳо ва мақомоти полис (Интерпол, соли 2002); Конвенсияи Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд аз 21 ноябри соли 1997 дар бораи мубориза бар зидди харида гирифтани ашхоси мансабдори хориҷӣ дар муомилоти байнамилалӣ тичоратӣ; Конвенсияи СММ бар зидди ҷинояткорҳои муташаққили трансмиллӣ аз 15 ноябри соли 2000; Нақшаи амалиёти Истанбулӣ дар мубориза бар зидди коррупсия барои мамлакатҳои иқтисодиёташон даргузар аз 12 сентябри соли 2003; Конвенсияи СММ бар зидди коррупсия аз октябри соли 2003 [11].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия заминаи қонунӣ-ҳуқуқӣ сохта шуда, он бо суръати тез мукаммал мегардад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии махсус барои пешгирӣ ва мубориза бар зидди коррупсия бахшидашуда инҳо мебошанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 25 июли соли 2005; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои иловагии пурзӯр кардани мубориза бо ҷинояткорӣ дар соҳаи иқтисодиёт ва коррупсия» аз 21 июли соли 1999; Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсис додани Агентии мубориза бар зидди коррупсия ва ҷиноятҳои иқтисодии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 январи соли 2007 [1, 47].

Самтҳои асосии ин чорабиниҳои давлатӣ инҳоянд:

- а) банақшагирии чораҳои зиддиамалии коррупсия дар сатҳи умумидавлатӣ;
- б) тақмили қонунгузориҳои миллӣ;
- в) бунёди низоми пурсамар, боадолатона ва шаффофи қабул ба хизмати давлатӣ ва ба ҷо овардани хизмати давлатӣ;
- г) фароҳам овардани шароитҳо барои назорати пурсамари ҷамъиятӣ ва давлатӣ ба тақсирот ва сарфи маблағҳои бучет;
- ғ) таҳкими ҳокимияти судӣ;
- д) баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти хифзи ҳуқуқ оид ба ошкорсозӣ, пешгирӣ ва тафтиши далелҳои коррупсия;
- е) таҳкими низоми институтҳои давлатӣ аз нигоҳи самаранокии фаъолияти онҳо дар зиддиамалии коррупсия;
- ё) таҳқиқи вазъи коррупсия тавассути методикаи омӯрӣ, иҷтимоӣ ва усулҳои дигар;
- ж) вусъати дастрасӣ ба иттилоот, таъмини шаффофияти қабули қарорҳо, ҷалби аҳли ҷомеа ба зиддиамалии фаъолоне бар зидди коррупсия;
- з) таълим ва тарбияи зиддикоррупсионӣ ашхоси мансабдор ва шаҳрвандон.

Самти ошкорнамоӣ ва рафъи коррупсия. Дар ин самт нақши мақомотҳои хифзи ҳуқуқ ва дигар субъектҳои зидди коррупсионӣ назаррас мебошад. Инчунин сохторҳои махсусе созмон дода шудаанд, ки мақсади асосии онҳоро мубориза бар зидди коррупсия ташкил медиҳад. Ташкили Раёсати мубориза бар зидди коррупсия дар сохтори Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он дарак медиҳад. Нақши Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи амнияти кишвар ва махсусан Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бар зидди коррупсия дар масъалаҳои ошкорсозӣ ва рафъи коррупсия дар ҷумҳурӣ назаррас мебошад. Мубориза зидди коррупсия, ошкорнамоӣ ва рафъи он инчунин бо ҷалби институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва мардум метавонад самаравӣ хуб дошта бошад [9, 49].

Муваффақияти сиёсати зиддикоррупсионӣ чи дар сатҳи умумидавлатӣ ва чи дар сатҳи идоравӣ аз бисёр ҷиҳат вобастаи банақшагирии дурусту босифати ин сиёсат аст.

Банақшагирии умумидавлатии сиёсати зиддикоррупсионӣ таҳия ва қабули Барномаи (стратегияи) давлатии мубориза бар зидди коррупсия дар давраи муайянро дар назар дорад. Қабл аз таҳияи чунин барнома, бояд таҳқиқоти амиқи иҷтимоӣ, омӯрӣ ва дигар шаклҳои

таҳқиқи ҳолат, сабабҳо ва хусусиятҳои зуҳури коррупсия дар соҳаҳои гуногун сурат бигирад.

Барномабандии умумидавлатӣ имконият медиҳад, ки самтҳои асосии пешгирии коррупсия, мундариҷаи чорабиниҳои зиддикоррупсионӣ, давраҳои гузаронидани онҳо, сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятии сафарбаршаванда, манбаъҳои маблағгузорӣ ва механизмҳои назорати амалисозии барнома муайян карда шаванд. Шарти муҳимтарини муваффақият дар таҳияи барномаи давлатӣ ба коркарди он ҷалб намудани намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ, доираҳои соҳибкорон, созмонҳои байналмилалӣ ва воситаҳои ахбори омма мебошад. Бо дарназардошти махсусиятҳои вазифаҳо ва нақши ҳар як идора дар амалисозии чораҳои зиддикоррупсионӣ дар асоси барномаи умумидавлатӣ ҳамчунин чорабиниҳои идоравиро таҳия ва амалӣ гардондан мумкин аст.

Назорат ба амалисозии барномаи умумидавлатӣ ба зиммаи мақомоти умумидавлатии зиддикоррупсионӣ (агар он таъсис шуда бошад) ё Ҳукумат вогузошта мешавад. Ҳамчунин ҷорӣ намудани амалияи ҳисоботдиҳии мақомоти давлатӣ бо мақсади арзёбии самаранокии фаъолияти зиддикоррупсионии онҳо мувофиқи мақсад аст.

Ташаккули асосҳои одобӣ, ҳавасмандгардонии росткорию бегаразӣ, таъмини шаффофият ва ҳисоботдиҳӣ шартҳои муҳимтарини пешгирии коррупсия дар хидмати давлатӣ ба шумор мераванд.

Талабҳои одоби ба хизматчиёни давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Кодекси одоби хизматчиӣ давлатӣ, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 июни соли 2004 тасдиқ карда шудааст, баён гардидаанд.

Кодекси одоб муқаррар кардааст, ки хизматчиӣ давлатӣ бояд:

✓ ба амалисозии стандартҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи хидмату рафтори бенукс кӯшад, ҳангоми иҷрои вазифаҳои хидматӣ ва вақти фориғ аз хизмат ба онҳо содиқона ва бегузашт пайравӣ намояд;

✓ аз ҳамаи он чи ки обрӯи мақомоти давлатиро паст мезанад, барканор бошад. Вай ба ғайри ин манфиатҳои шахсӣ ё манфиатҳои дигар одамон набояд ба обрӯи касби худ зарар расонад;

✓ фаъолияти худро тавре амалӣ созад, ки ба лаёқати амал кардани худ чун шахси ғуруҳтанашаванда ва бегараз ягон зарра шубҳа наафтад;

✓ аз таъсири шаҳрвандон, ғуруҳҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои касбӣ ҷамъиятӣ озоду мустақил бошад, ба ашхос ва ташкилотҳои алоҳида эътибори хоса надиҳад;

✓ аз гирифтани пардохти (подоши) муқаррарнашуда барои иҷрои вазифаҳои худ дар шакли чи моддӣ (пул, инъомҳо) ва чи ғайримоддӣ (хизматҳо) канораҷӯй кунад;

✓ иштирокро дар корҳои, ки ба онҳо ҳешовандонаш ҷалб шудаанд ё ҳолатҳои дигар, ки баҳри бевосита ё бавосита манфиатдор будани ӯ ба натиҷаи ниҳой асос шуда метавонанд ва ин ҳама метавонад, ки бегаразӣ вайро зерӣ шубҳа гузорад, рад кунад.

Ҳамин тариқ, воситаи муҳими пешгирии коррупсия вусъату тарғиби донишҳо дар бораи коррупсия, ихтилофоти манфиатҳо, меъёрҳои одоб, ҷазодиҳӣ барои ҳуқуқвайронкуниҳои коррупсионӣ, фароҳам овардани вазъи оштинопазирӣ ба коррупсия дар ҷомеа мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Баҳриддинзода С.Э. Коррупсия ва проблемаҳои мубориза бо он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Конференсияи илмӣ-назариявӣ ҳаёти устодону кормандон ва донишҷӯёнбаҳшида ба 60-солагии ғалаба дар Ҷанги бузурги Ватанӣ «Ба хотири сулҳ ва саодат дар рӯи замин».-Душанбе, 2005. С.47.
2. Десятый конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями // Справочный документ о международной борьбе с коррупцией. А/ CONF. 769/14. 1995. 13APR
3. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6. 11. 1994.
4. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.05.1998, №574.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди коррупсия» аз 25 июли соли 2005. М.1.
6. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 25 июли соли 2005, №107.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди ҷинояткории муташакилона” аз 28 декабри соли 2013, №1038.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз санаи 26 январи соли 2021.

9. Солиев Ш.Х. Самтҳои мубориза бар зидди коррупсия дар Тоҷикистон.//Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати устодону кормандон ва донишҷӯён бахшида ба чашнҳои «15-солагии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон», «2700-солагии шаҳри Кӯлоб» ва «Соли тамаддуни ориёӣ»//. – Душанбе, 2006. Қисми 11. С.49.
10. <http://www.un.org/russian/document/convents/corruption.pdf>
11. <http://www.transparency.org.ru>

ЧИНОЯТҲОИ КОРРУПСИОНӢ ОМИЛИ НОУСТУВОРИИ ВАЗӢИ ИҚТИСОДӢ

Коррупсия яке аз падидаҳои номатлуби замон буда, ба рушди соҳаҳои гуногунӣ чамбӣят ва давлат монеаи ҷиддӣ ба миён меоварад. Боиси таассуф ва шигифт аст, ки ин зухуроти ношоиста метавон гуфт, ки қариб дар тамоми мамлакатҳо ҷаҳон, ҳатто, кишварҳои мутараққӣ вучуд дошта, зиммдорони давлат алайҳи он муборизаи беамон мебаранд. Дар мақола принсипҳои мубориза бо коррупсия дар 12 банд нишон дода шуда, муаллиф бар он ақида устувор аст, ки бо амалинамҳои ин принсипҳо метавон ба натиҷаҳои ҷашмрас ноил гардад. Ҳангоми пажӯҳиш муаллиф ба як доираи кучак маҳдуд нашуда, балки ҷаҳд намуд, ки бо далоили арқомӣ эътимодбахш паҳлуҳои норӯшан ва таҳқиқнагардидаи масъалаи мазкурро низ мавриди баррасӣ қарор диҳад. Мақола дорои аҳамияти илмӣ буда, шоиста ба нашр дар маҷаллаҳои пажӯҳишӣ мебошад.

КОРРУПЦИОННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ-ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Коррупция является одним из негативных явлений того времени и представляет собой серьезное препятствие для развития различных слоев общества и государства. К сожалению, можно сказать, что это прискорбное явление существует почти во всех странах мира, даже в развитых странах, и правительственные чиновники борются с ним. В статье изложены принципы противодействия коррупции в 12 пунктах, и автор убежден, что реализация этих принципов может привести к значительным результатам. В ходе исследования автор не ограничился узким кругом, а попытался убедительно рассмотреть неясные и неизученные стороны этого вопроса. Статья имеет научную ценность и достойна публикации в научных журналах.

CORRUPTION OFFENCES AS A FACTOR OF ECONOMIC INSTABILITY

Corruption is one of the negative phenomena of that time and represents a serious obstacle to the development of various sectors of society and the state. Unfortunately, it can be said that this unfortunate phenomenon exists in almost all countries of the world, even in developed countries, and government officials are fighting it. The article sets out the principles of combating corruption in 12 points, and the author is convinced that the implementation of these principles can lead to significant results. In the course of the study, the author did not confine himself to a narrow circle, but tried to convincingly consider the unclear and unexplored aspects of this issue. The article has scientific value and is worthy of publication in scientific journals.

Сведения об авторе: *Асламзода Джонона Хайрулло* – Таджикский национальный университет. магистр второго курса юридического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17

Information about the author: *Aslamzoda Jonona Khayrullo* – Tajik National University graduate student of Faculty of Law **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

КОРШИНОС, ТАШХИС ВА НАМУДҲОИ ОН ДАР МУРОФИАИ СУДИИ ЧИНОЯТӢ

Асоев М.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Раванди аз ҷониби коршинос тадқиқ намудани ҳолатҳои ба парванда аҳмиятнок аз истифодаи донишҳои махсус ва омодагӣ, тартиб додани ҳулосаҳо оид ба онҳо ташхис номида мешавад (дактилоскопӣ ва ғайра). Агар дар мавриди пешбурди тафтишот ё баррасии судӣ зарурият дар донишҳои махсус дар илм, техника, фарҳанг, ҳунар пайдо шавад дар парванда ташхис таъин мегардад, ки тартиби гузаронидани он бо боби 24 КМҚ ҚТ муайян шудааст. Мувофиқи муқараротҳои боби зикршуда муфаттиш қарор оиди таъини ташхиси судӣ мебарорад ва дар бархе ҳолатҳо назди суд оиди ин дархост мекунад ки дар он зерин қайд мешавад:

- асосҳои таъини ташхиси судӣ, ному насаб, номи падари коршинос ё номи муассисаи ташхисӣ, ки дар он бояд ташхиси судӣ гузаронида шавад, саволҳои назди коршинос гузошта шуда ва маводҳои ба ихтиёри коршинос пешниҳодшаванда. [1;136]

Муфаттиш таъини экспертизаро зарур шуморида, дар ин бора қарор қабул мекунад ва дар он маълумотҳои зеринро зикр менамояд:

- асосҳои таъини экспертиза;

- ному насаби коршинос ё муассисае, ки экспертиза бояд дар он ҷой гузаронида шавад;

- саволхое, ки дар назди коршинос гузошта шудаанд;
- маводе, ки ба коршинос пешниҳод мешавад.

Коршинос (шахси шиносо) - шахсест, ки дорои донишҳои дахлдор дар илм, фарҳанг, техника ва ҳунар буда ба суд ё дигар муассиса барои додани хулосаи худ даъват карда мешавад. [2;174]

Мувофиқи фикри андешаи П. А. Лупинская, коршинос шахсе мебошад, ки дар тартиби муқаррар намудани қонун барои гузаронидани ташҳиси судӣ ва додани хулоса таъин мегардад. [3;54]

Ба муқарраротҳои мазкур таъия намуда ба хулосае омадан мумкин аст, ки коршиносин шахсест, ки дорои донишҳои махсус дар илм, техника, фарҳанг дорад ва бо тартиби пешбиниамудани қонунгузори мурофиявии ҷиноятӣ барои гузаронидани ташҳиси судӣ таъин шудааст.

Ду намуди коршиносон вучуд доранд - коргарони муассисаҳои судӣ-ташҳисӣ ва дигарон (бо номи коршиносони хусусӣ). Вазъияти мурофиявии онҳо якхела мебошад ва танҳо тартиби таъини онҳо гуногун аст. Коршиноси хусусӣ, коршиноси судӣ оид ба парвандаи ҷинояти пас аз ҷониби муфаттиш (суд) қарор (таъинот) оиди таъини ташҳиси судӣ мешавад, ки дар он гузаронидани ташҳис аз ҷониби ӯ нишон дода мешавад. Коршиносе, ки коргари муассисаи ташҳисӣ мебошад мақоми коршиноси судиро оид ба парвандаи ҷиноятии мушаххас баъди ба уҳдаи ӯ гузоштани чунин ташҳис бо роҳбари муассисаи мазкур мегирад.

Мувофиқи м.58 Кодекси мурофиявии ҷиноятии ҚТ коршинос дар ҳолатҳое даъват мешавад, ки дар рафти гузаронидани таҳқиқ, тафтишоти пешакӣ ё бар расиши судии парванда зарурият дар донишҳои махсус дар илм, техника, фарҳанг ё ҳунар пайдо мешавад. Ба сифати коршинос ҳар шахсе, ки барои пешниҳоди хулоса дониши махсус ва дар ҳолатҳои зарурӣ иҷозатномаи дахлдор дорад, даъват шуданаш мумкин аст. Даъват кардани коршинос, таъин ва пешбурди экспертиза бо тартиби пешбиниамудани боби 24 Кодекси мазкур анҷом дода мешавад. Ба сифати коршиносон коргарони муассисаҳои ташҳисӣ, ки мансаби штатиро дар он ишғол менамоянд ё коргарони ин ё он муассисаҳо (корхонаву ташкилотҳо), ки барои гузаронидани ташҳис оид ба парвандаи ҷиноятии мушаххас (коршиносони беруна) ё дигар шахсони шиносо, ки дар натиҷаҳои парвандаи ҷиноятӣ манфиатдор нестанд баромад мекунанд. Дар баробари ин ҳамаи онҳо коршиносони судӣ номида мешаванд. [4;121]

Бо қонунгузори мурофиявии ҷиноятии амалкунанда асос ва шартҳои таъини ташҳиси судӣ, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои коршинос муаян шудаанд. Ҳамин тариқ мавриди дар амал татбиқ намудани фаъолияти бевосита коршиноси судӣ ҳуқуқи анҷом додани амалҳои зеринро дорад:

- бо маводи парвандаи ҷиноятӣ, ки ба мавзӯи экспертиза алоқаманд аст, шинос шавад;

- дар бораи ба ӯ пешниҳод намудани маводи иловагӣ, ки барои додани хулоса заруранд ё дар бораи таъини экспертизаи комплексӣ дархост кунад;

бо иҷозати таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд, судя дар пешбурди амали тафтишӣ иштирок карда, ба пурсишшавандагон ва дигар шахсон, ки дар ин амал иштирок доранд, вобаста ба масъалаҳои мавзӯи экспертиза саволҳо диҳад;

бо забони модарӣ ё дигар забоне, ки медонад, нишондод диҳад;

- аз хизмати тарҷумон ройгон истифода барад;

- аз амали таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд, судя, ки ҳуқуқи ӯро ҳангоми пешбурди экспертиза маҳдуд мекунад, шикоят намояд;

- агар ҳаллу ғасли масъалаи гузошташуда аз доираи дониши тахассусаш берун бошад ё маводи дар ихтиёраш буда барои додани хулоса нокифоя бошад, аз пешниҳоди хулоса даст кашад.

Коршинос ҳуқуқ надорад бе огоҳ намудани таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд, судя бо дигар иштирокчиёни мурофиа дар бораи масъалаҳои марбут бо экспертиза гуфтушунӣ кунад, барои тадқиқот мустақилона мавод ҷамъоварӣ намояд, агар барои он иҷозати махсуси таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, суд, судя мавҷуд набошад, тафтише гузаронад, ки боиси пурра ё қисман несту нобуд гардидани объектҳо ё тағйир ёфтани намуни зоҳирӣ ё ҳосиятҳои асосии онҳо гардад. [5;64]

Коршинос ӯҳдадор аст:

- бо даъвати таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд, судя ҳозир шавад;
- вобаста ба масъалаҳои тадқиқот ва саволҳои пешниҳодшуда ҳулосаи асоснок ва воқеъбинонаи ҳаттӣ пешниҳод намояд;
- маълумоти маводи парвандаро фош накунад;
- ҳангоми пешбурди амали тафтиши ва маҷлиси суд тартиботро риоя намояд.

Коршинос барои дидаю доништа додани ҳулосаи бардурӯғ, инчунин барои саркашӣ кардан аз ҳозиршавӣ ё иҷрои вазифаҳои худ мутобиқи моддаҳои 351 ва 352 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарӣ кашида мешавад.

Коршинос метавонад, маводҳоро танҳо аз муфатиш, таҳқиқбаранда гирад. Муфатиш, таҳқиқбаранда бояд айбдоршавандаро оиди маводҳои барои тадқиқот ба коршинос пешниҳодшаванда огоҳ кунад ва оиди он ки оё айбдоршаванда ин ё он маводҳои иловагӣ ба коршинос пешниҳодшаванда дорад хабардор шавад. Айбдоршаванда ҳуқуқ дорад оиди талаб карда гирифтани маводҳои иловагӣ ба ташхис зарур буда дархост кунад. Коршинос метавонад яқоя бо муфатиш маводҳое ки барои ташхис заруранд пешакӣ дида барояд ва муайян кунад, ки оё онҳо барои додани ҳулоса кофӣ мебошанд ё не.

Агар саволи ба коршинос гузошташуда берун аз доираи донишҳои махсуси коршинос барояд ё маводҳои ба он пешниҳодшуда барои ҳулоса кофӣ набошанд, коршинос дар шакли ҳаттӣ мақомотеро ки ташхисро таъин намудааст, оиди ғайри имкон додани ҳулоса огоҳ мекунад.

Мақомоте, ки ташхисро таъин намудааст аризаи коршиносро оиди кофӣ намудани маводҳо баррасӣ намуда, дар ҳолати зарурати ҳақиқӣ чунин маводҳоро талаб карда мегирад, масалан таърихи беморӣ, ҳулосаи мутахассис; далелҳои шайъӣ (хун барои муайян намудани мансубияти гуруҳӣ); протоколҳои пурсиши шоҳидон, айбдоршавандаҳо ё гумонбаршавандаҳо ва ғ.

Коршинос метавонад ба саволҳои ба ӯ гузошташуда ҷавоб надихад, агар онҳо ба ихтисос, донишҳои махсуси ӯ мувофиқ набошанд ё маводҳои пешниҳодшуда кофӣ набошанд. Ҳамин тариқ, коршиноси судӣ-тиббӣ наметавонад ҳулоса оиди дуруст ё нодуруст гузаронидани амали ҷарроҳӣ, чунки ин дар доираи ваколатҳои ҷарроҳ мебошад. Дар чунин ҳолат коршинос бояд фаҳмонад, ки барои чи ба саволҳои гузошташуда ҷавоб додан ғайриимкон аст.

Ҳангоми ташхиси айбдоршаванда, гумонбаршаванда, ҷабрдида ба коршиноси судӣ-тиббӣ саволҳои хеле ҳам гуногун медиҳанд. Ба яке аз саволҳо коршинос метавонад, бояд ва ӯҳдадор аст ҷавоб диҳад - ин саволҳое мебошанд, ки дар доираи ихтисоси ӯ ҳаст. Дигар саволҳоеро ки ба ихтисоси ӯ дохил намешаванд, метавонад рад кунад ва аз ҷавоб додан ба онҳо даст кашад.

Коршинос бояд аз ҳудудҳои махсуси худ қатъиян берун набарояд. Пеш аз ҳама ӯ набояд дар ҳулосаҳои худ масъалаҳои қасд, беэҳтиётӣ, зидди-ҳуқуқӣ будан, бандубасти амал расад. Чунки, коршинос наметавонад дар ҳулосаҳои худ нишон диҳад, ки таҷовуз ба номус, расонидани зарар ба саломатӣ ва ғ. чой дорад ё не. Ин мафҳумҳо ҳуқуқӣ буда аз ҷониби мақомоте ки парвандаи ҷиноятиро пешбурд мекунанд ҳал карда мешаванд. Муфаттиш ҳуқуқ дорад бо ташаббуси худ ё дархости гумонбаршаванда, айбдоршаванда, ғимоятгари ӯ коршиносро барои шарҳ додани ҳулосааш пурсиш кунад (м.77 КМҶ-ТҶ).

Коршинос дар он ҳолате пурсиш мешавад, ки дар тафтишоти иловагӣ зарур набошад ва шарҳи истилоҳот ва ибораҳо, дақиқ намудани ваколати коршинос ва муносибати ӯ ба парванда, бештар дақиқ тасвир намудани тадқиқот ё истифодаи мавод ва усулҳо,

фаҳмонидани фарқият байни ҳаҷми савол ба хулосаҳои гузошташуда ё қисмати тадқиқотӣ ва ҷамъбастии хулоса, муаян намудани гуногун будани фикру андешаҳои аъзоёни комиссияи экспертӣ ва ғ. зарур бошад. Пурсиши коршинос то пешниҳоди хулосаи ӯ манъ аст. Коршинос ҳуқуқ дорад ҷавобҳои худро бо дасти худ нависад. Протоколи пурсиши коршинос мувофиқи талаботҳои КМЧ тартиб дода мешавад. Коршинос наметавонад оиди масъалаҳои пурсиш шавад, ки ба он вобаста ба гузаронидани ташҳиси судӣ маълум шудаанд, агар онҳо ба матлаби ташҳиси судии мазкур мансуб набоянд. Бояд қайд кард, ки масъалаҳои бо коршинос мувофиқи ваколати ӯ ҳалшаванда, наметавонанд ба ҷиҳати ҳуқуқии парвандаи ҷиноятӣ баррасишаванда, ки танҳо ба ваколатҳои муфаттиш ва суд мансубанд расад. Ҳамин тариқ, мувофиқи қонун коршинос ҳуқуқ надорад бе огоҳии таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, суд, судья бо дигар иштирокчиёни муҳофизат оид ба масъалаҳои алоқаманд бо ташҳис суханронӣ намояд, мустақилона маводҳои барои тадқиқот зарурро ҷамъ намояд, тадқиқотеро барад, ки ба нобудшавии пурра ё қисме аз объектҳо ё тағйиршавии намуди зоҳирии онҳо ё хусусиятҳои онҳо оварда расонад, агар барои ин иҷозати махсуси таҳқиқбаранда прокурор, суд, судья гирифта нашуда бошад. [6;48]

Ба коршиноси судӣ ҳамаи ҳароҷотҳои моддие, ки бо ҳозиршавии ӯ ба даъвати суд ё мақомотҳои тафтишоти ва бевосита гузаронидани ташҳиси судӣ алоқаманд ҳастанд, ҷуброн карда мешавад. Эксперт ба худрадиякунӣ дар ҳолати будани асосҳои муқаррарнамудаи қонун ҳуқуқ дорад. Ҳалнома оиди радиҳои коршинос дар рафти пешбурди то судии парвандаи ҷиноятӣ таҳқиқбаранда муфаттиш ё прокурор, инчунин дар ҳолатҳои истисноӣ суд қабул мекунад. Дар рафти пешбурди суди ҳалномаи мазкурро суд қабул мекунад ки чунин парвандаи ҷиноятиро барраси мекунад ё судьяе ки дар суд роҳбари мекунад. Бояд қайд кард, ки иштироки пештараи коршинос дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ баррасишаванда ба сифати коршинос ё мутахассис асоси худрадиякунӣ намегардад.

Коршиноси судӣ наметавонад дар пешбурди парвандаи ҷиноятӣ баррасишаванда иштирок намояд, агар:

- оид ба ҳамин парвандаи ҷиноятӣ ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ё шохид бошад;
- дар ҳамин парвандаи ҷиноятӣ ба сифати коршинос, мутахассис, тарҷумон, шахси ҳолис, таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, котиби маҷлиси суд, ҷимоятгар, намояндаи қонунии гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда, намояндаи ҷабрдида, даъвогари граждани ё ҷавобгари граждани иштирок карда бошад;
- худ, ҳешовандони наздики ӯ бевосита ё бавосита ба ҳалли парванда манфиатдор бошанд;
- ҳешованди айбдоркунандаи давлатӣ, айбдоркунандаи хусусӣ, муфаттиш, таҳқиқбаранда, айбдоршаванда, ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани, намояндаи онҳо, ҷимоятгар бошад;
- ҳолатҳои мавҷуд бошанд, ки беғаразии мутахассисро таҳти шубҳа гузоранд.

[7;256]

Коршинос уҳдадор аст, ки бо даъвати муфаттиш ва суд ҳозир шавад, хулосаи объективӣ диҳад, ташҳисро назди муфаттиш ва айбдоршаванда гузаронад ба пурсиш бо сабаби хулосаи мазкур ва нишондодҳои саҳеҳ диҳад, маълумотҳои тафтишоти пешакӣ ва тадқиқро ошкор накунад. Аммо бояд оиди баъзе хусусиятҳои фаъолияти касбии коршинос дар муҳофизатии судии ҷиноятӣ гуфт. Пеш аз ҳама бояд он воқеиятеро қайд кард ки хулосаи коршинос дар шакли муаяни муҳофизатӣ дар намуди санади ташҳиси зоҳир меёбад. Ба масъалаи имконнопазирии ҷамъовари маводҳо барои тадқиқоти ташҳисии коршинос баргашта, баъзе мушкилиҳо дар пурра дар амал татбиқ намудани функсияҳои ӯ ба миён меояд. [8;81]

Чунон, чи ҳолати бо В.Н. Махов овардашуда аён мебошад. Ба ташҳиси такрорӣ қисми қоғази сухташуда аз ҷои куштор пешниҳод карда мешавад. Усулҳои бештар ҳозиразамонро татбиқ намуда, коршинос хулосаҳои ташҳиси пештараро оиди имконияти барқарор

кардани матн ва намудаи қоғазро инкор кард. Муқаррар шуд, ки ин қисми варакаи маҷала матни англисиро дорад. Ин матнро тарҷума намуда коршинос аз мазмуни он ба хулосае омад, ки ин маҷалаи канадӣ мебошад. Таърихи тақрибанӣ баромади онро муайян намуда, коршинос ташаббускорӣ ва ҷиддиятро нишон дода, дар китобхона маҷалаи бо матни мазкурро ёфт. Натиҷаҳои кори коршинос аҳамияти муҳимро дар ошкоркунии ҷиноят доштанд. Ин ҳолати намоёни берун аз ваколатҳои худ баромадани коршинос мебошад. [9;152]

Бояд инчунин он воқеиятеро қайд кард, ки дар бархе ҳолатҳо мақсаднок маводҳоро барои гузаронидани ташхис ҷамъоварӣ мекунад, ки ин бо усулҳои ташхис ё вазифаи эксперти пешбини шудааст. Масалан, дар рафти тадқиқоти судӣ-тиббӣ ҷасад метавон ин ё он қисматҳо, узвҳои дохила, матоъ ва ғ. гирифта шавад барои тадқиқотҳои минбаъдаи гистологӣ, қимйёвӣ ва ғ.

Масъалаи алоқаманд бо нишондодҳои коршинос диққати муайяно талаб мекунад. Қонунгузор муайян мекунад, ки ба сифати сарчашмаҳои далел чой доранд: хулоса ва нишондоди коршинос. Балки аз қоидаи мустақилияти фикру андешаҳо ва хулосаҳои коршинос сарчашма гирифта метавон гуфт, ки нишондодҳои коршинос бевосита бо хулосаи алақай ҷойдоштаи ӯ оид ба ҷамъбасти тадқиқот алоқаманд аст ва мувофиқан ҳам нишондод, ҳам хулосаи коршинос як далели судиро ташкил медиҳад, на дуто. Махсусан, ба ин масъала дар адабиёти даврӣ алақай диққат ҷудо карда мешуд.

Баррасии масъалаи алоқаманд бо мақоми мурофиавии коршиносро ҷамъбаст намуда, бояд чунин хулосабарориҳо кард:

Мувофиқи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ амалкунанда, хулосаи коршинос далели мустақил ва ҳеле ҳам аҳамиятнок оид ба парванда мебошад ва мувофиқан коршинос бояд натавонад дорои донишҳо дар соҳаи муаяни маърифат бошад, вале инчунин бояд ҳеле ҳам квалификацияи баланд дар ихтисоси худ дошта бошад.

Қонуни мурофиавии ҷиноятӣ ба коршинос мустақилан ҷамъовардани маводҳоро барои тадқиқоти ташхисӣ манъ кардааст, аммо дар бархе ҳолатҳо ба коршинос ҷамъоварии маводҳо зарур аст бо сабаби он ки бо усулҳои ташхис ё вазифаи эксперти пешбини шудааст.

Ҳамин тариқ, вазъияти ҳуқуқии коршинос дар мурофияи ҷиноятӣ ҳеле ҳам дақиқ бо меъёрҳои қонунгузори мурофиявии ҷиноятӣ ба

танзим тароварда шудааст: дар Кодекси мурофиявии ҷиноятӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои асосӣ, асосҳои ҷалб намудани охирин ба ҷавобгарӣ, тартиби мусоидат кардан ба мақомотҳои тафтиш, таҳқиқ, суд аз ҷониби коршинос дар раванди пешбурди парвандаи ҷиноятӣ ҳам то суди ва ҳам судӣ муқаррар шудааст.

АДАБИЁТ

1. Мурофияи ҷиноятӣ: китоб барои муассисаҳои таълими (бо сарчашмаҳои маводҳои меъёри, нақшаҳо ва рӯйхати адабиёт) / зери муҳ. К.Ф. Гуценко. - нашр. 4-ум, азнавкоркард ва илова к. ш. - М.: ЗЕРЦАЛО-М, 2001.- с.136
2. Лазарева Л. Проблемаҳои мурофиавии исботкунӣ дар фаъолияти мутахассис дар мурофияи судии ҷиноятӣ // Ҳуқуқи ҷиноятӣ. 2006. №3. С.74.
3. Махов В.Н. Назария ва амалияи истифодаи донишҳои шахсони шинос мавриди тафтишоти ҷиноятҳо: Автореф. дисс. докт. илмҳои ҳуқ. - М., 1993. - 54с.
4. Мурофияи ҷиноятӣ Россия. Дастури таълимӣ. /Зери наш. Ковриги З.Ф, Кузнецова Н. П. - М., 2004.- с.121
5. Орлов Ю.К. Хулосаи коршинос ва баҳодиҳии он дар парвандаҳои ҷиноятӣ. - М.: Юристъ, 1995. - 64с.
6. Тафсир ба Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Федератсияи Россия / Муҳ. масъул Петрухия И.Л. - М.: ООО ТК ВЕЛБИ. 2002.-С.48.
7. Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ ФР: китоб / муҳ. маъул П.А. Лупинская. - М.: Юристъ, 2005. - с.256
8. Степанов В., Шапиро Л. Нишондоди мутахассис дар мурофияи судии ҷиноятӣ // Ҳуқуқи ҷиноятӣ. 2005. №4. С.81.
9. Эйсман А.А. Хулосаи коршинос: Сохтор ва асноққунии имлӣ. - М., адабиёти ҳуқуқи - 1967. - 152с.
10. Қоидаҳои гузаронидани ташхисҳои судӣ-тиббӣ. М., ПРИОР. 2001. С.21; Ардашкин А. Шақли мурофияаш объектҳои ташхиси судӣ-тиббӣ // Рос.юстиция. 2003. №7.С.67.
11. Данилова Л.С. Хулосаи коршинос - далели имконнопазир // Муфаттиш. 2006. №3. С.8-9.

КОРШИНОС, ТАШХИС ВА НАМУДҲОИ ОН ДАР МУРОФИАИ СУДИИ ЧИНОЯТӢ.

Дар мақолаи зерин мо барои ҳалли қонунӣ ва адолатонаи парвандаи ҷиноятӣ бояд ҳолатҳои он муайян карда шаванд: оё ҷиноят содир шудааст, кӣ ва бо кадом роҳ онро содир кардааст, яъне ҷиноятро ошкор намуда, ҳамаи воқеиятҳои аҳамиятнокро барои ҳалли он муқаррар кард. Мавриди муқаррар намудани воқеиятҳои зикршуда дар мурофиаи судии ҷиноятӣ субъектони гуногун иштирок менамоянд, ки ба адолати судӣ мусоидат меkunанд. Ба сифати чунин шахсон, мувофиқи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ, чун қоида, коршинос ва мутахассис баромад меkunанд. Дар кори пешниҳодшуда мавриди таҳлил мавзӯе қарор дорад, ки он ба тадқиқи ҷиҳатҳои назариявӣ ва таҷрибаии ҳулоса ва нишондоди коршинос ва мутахассис, чун сарчашмаи далелҳо дар мурофиаи судии ҷиноятӣ бахшида шудааст. Ақтуалӣ будани таҳлили мавзӯи интиҳобшуда дар он мебошад, ки дар мурофиаи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳулоса ва нишондоди шахсони зикршуда, яке аз муқарраротҳои ибтидоии таҳхиси судӣ мебошад ва мутабиқан онҳо нақши калонро мавриди ошкор намудани ҷиноят мебозанд.

Калидвожаҳо: Кодекс, мурофиаи ҷиноятӣ, мутахассис, коршинос, парвандаи ҷиноятӣ, нишондод, ҳулосаи мутахассис ва коршинос.

ЭКСПЕРТ И ЕГО ВИДЫ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В этой статье нам необходимо определить обстоятельства уголовного дела, чтобы разрешить его законным и справедливым образом: было ли преступление совершено, кто его совершил и каким образом, то есть выявить преступление и установить все относящиеся к делу факты, чтобы решить эту проблему. В установлении вышеуказанных фактов в уголовном процессе задействованы различные субъекты, связанные с отправлением правосудия. Такие лица, как правило, являются экспертами и специалистами в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством. В предлагаемой работе анализируется тема, которая посвящена изучению теоретических и практических аспектов выводов и показаний эксперта и специалиста как источника доказательств в уголовном судопроизводстве. Актуальность анализа выбранной темы заключается в том, что в уголовном процессе Республики Таджикистан выводы и показания этих лиц являются одним из основных положений судебно-медицинской экспертизы и, соответственно, играют важную роль в раскрытии преступлений.

Ключевые слова: Кодекс, уголовно-процессуальный кодекс, специалист, эксперт, уголовное дело, указание, заключение специалиста и эксперта.

EXPERT AND HIS TYPES IN TRIAL

In the next article, we need to determine the circumstances of the criminal case in order to resolve it in a legal and fair way: whether the crime was committed, who committed it and how, that is, to identify the crime and establish all the facts relevant to the case. To solve this problem. In establishing the above facts in the criminal process, various subjects associated with the administration of justice are involved. Such persons, as a rule, are experts and specialists in accordance with the criminal procedure legislation. The proposed work analyzes a topic that is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the conclusions and testimonies of an expert and a specialist as a source of evidence in criminal proceedings. The relevance of the analysis of the chosen topic lies in the fact that in the criminal process of the Republic of Tajikistan, the conclusions and testimonies of these persons are one of the main provisions of the forensic medical examination and, accordingly, play an important role in solving crimes.

Keywords: Code, criminal procedure code, specialist, expert, criminal case, instruction, conclusion of a specialist and expert.

Сведения об авторе: *Асоев Мухаммадсафар Махмадражабович* – Таджикский национальный университет Тажик. магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17 Телефон: 902-82-08-88

Information about the author: *Asoev Muhammadsafar Mahmadrjabovich* – National University second – year master, Department of Law **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17 Telephone: 902-82-08-88

ҚИСМАТҲОИ МАҶЛИСИ СУДӢ

Хоҷаев Афзалиш
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чи тавре, ки ба мо маълум аст, давраи муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ яке аз давраҳои мурофиаи ҷиноятӣ буда, аз як чанд қисматҳои ба ҳамдигар алоқаманд иборат аст, ки танҳо дар ҳамбастаги тайноти ин давра амали мегардад. Дар қисмати тайёри муҳокимаи судӣ танҳо он масалаҳои бараси мешаванд, ки бевосита ба ташкили қор вобастагӣдоранд. Муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ аз панҷ қисмат иборат мебошад, ки имрӯз мо оиди ду қисмати аввалаш яъне қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ ва тафтиши судӣ истода мегузарем.

1. Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ;
2. Тафтиши судӣ;
3. Музокираи судӣ ва лӯқмапартоӣ;
4. Суханони охириин судшаванда;
5. Баровардани ҳукм;

Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ, барои бо муваффақият ва дуруст омода шудани парванда ба тафтиши суди аҳамият дорад. Вай барои пешаки ташкил ва тафтиш кардани ҳамаи ҳолатҳое, ки дар тафтиши судӣ тадқиқ карда мешавад, мавҷуд будани онҳо санчида мешавад. Дар ин марҳилаи муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ суд қарор мебарорад, ки тадқиқи далелҳо ва муайн кардани амали ояндаи парвандаро, талаб мекунад [1;134.]

Чӣ тавре, ки пештар қайд карда шуд, муҳокимаи судӣ дар суди марҳилаи якум, давраи марказии пешбурд аз рӯи парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Фаъолият, ки дар давраи мазкур анҷом дода мешавад, бо мавҷуд будани кафолатҳои махсус, ҳифзи ҳимояи ҳамаҷонибаи ҳуқуқу

манфиатҳои қонунии шахсон ба муҳофизати ҷиноятӣ ҷалб карда шударо таъмин менамояд, тавсиф карда мешавад. Маҳз вобаста ба ҳамин, қонун ба танзимдарории муфасСали расмиёти муҳокимаи судиро дар суди марҳилаи якум пешбини кардааст [2; 361]

Дар кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон боби 33 аз якҷанд модда иборат аст, ки маҳз ба ҳамин қисмати муҳокимаи судӣ бахшида шудааст. Қисмати тайёрии муҳокимаи судӣ бо якҷанд амалҳо гузаронида мешавад, ки ин амалҳо чунинанд:

- бо кушодани муҳокимаи судӣ ва санчиши иштирокчиёни муҳофиза дар суд;
- бо аниқ кардани иштироки қонунии ҳамаи субъектон дар муҳокимаи судӣ;
- бо фаҳмонда додани ҳуқуқҳои шахсоне, ки дар парванда иштирок мекунад саргози

маҷлис раискунонда маҷлиси судиро дар макон ва замон ҳусни оғоз бахшида, оиди бараси намудани парвандаи ҷиноятӣ мушахас ба маълумоти ҳозирин мерасонад.

Сипас котиб дар бораи ба суд ҳозир шудани прокурор, судшаванда, ҳимоятгар, ҷабрида, ҷавобгари граҷданӣ, даъвогари граҷданӣ ва намоёндогони онҳо, тарҷумон, шохидон, қоршиносон, мутахассисон ва оид ба сабабҳои ҳозир нашудани яке аз онҳо ахборот медиҳад. Баъд аз ин муайян карда мешавад, ки дар ғойбии яке аз иштирокчиёни муҳофиза ҳал кардани парванда имконпазир аст ё не, дар ин ҳус андешаҳои иштирокчиён дар ин бора шунида мешавад.

Ҳамзамон раискунонда агар зарур шуморад дар ғойбии иштирокчи гузаронидани муҳофиза ба муҳокима шуруъ мекунад. Дар сурати аз

ҷониби тарафҳо рад кардан, оиди он, ки дар ҳузури шохидон бояд гузаронида шавад. Дар чунин ҳолат парванда боз дошта ё мавқуф гузошта мешавад

Раискунонда баъди тафтиш кардани ҳозиршудагони муҳофиза агар дар парванда тарҷумон иштирок намояд, дар чунин ҳолат раискунонда

ҳуқуқ ва уҳдадорҳои уро фаҳмонида медиҳад, аз ҷумла уро мефаҳмонад, ки ба суд нишондод ё баёноти шахсони иштирокчи парвандаро, ки

забони пешбурди муҳофиза наредонад ва ба ин шахсон мазмуни

нишондод ё байёнои ба ҳуҷатҳо, ки дар суд эълон шудааст, дақиқ ва пурра тарҷума кунад. Ҳамчунин амри раискунонда ва қарори суд, судяро ба таври дуруст тарҷума кунад.

Ба тарҷумон инчунин фаҳмонда мешавад, ки барои дақиқ намудани тарҷума ба шахсони иштирокчи парванда савол диҳад, ҳамчунин шинос шудан ба протоколи маҷлиси суд ва байён кардани эрод оид ба дурустии тарҷумааш фаҳмонида дода мешавад. Тарҷумон аз ҷониби раискунонда дар бораи ҷавобгари ҷиноятӣ, яъне дидаю доништа нодуруст тарҷума кардан (моддаи 352 ҚҚ ҚТ), оғоз мекунад ва он дар протокол дарҷ карда бо имзои худ тарҷумон тасдиқ карда мешавад. Ҳамчунин ба тарҷумон фаҳмонда мешавад, ки барои саркашӣ аз иҷрои уҳдадорӣ бо тартиби муқарар шудаи қонунгузори ба ҷавобгари кашида мешавад (моддаи 351 ҚҚ ҚТ). Сипас раискунонда шохидонро то оғози пурсиш аз маҷлиси суд бароварда дар ҷое, ки муайян шудааст, мегузаронад ва то даъвати ӯ шохидон интизор мешаванд.

Ҳамзамон раискунонда ҷораҳо меандешад, ки шахсони пурсидашуда бо шахсонӣ нопурсидашуда бо ҳамдигар мулоқот накунад. Дар чунин маврид ба ғайр аз андешидани

чораҳо оиди гуфтугӯ накарданӣ шоҳидон раисикунанда ба шоҳидон дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ, оиди надоданӣ нишондод ва ё дидаю дониса доданӣ нишондоди бардуруғ огоҳ мекунад ва бо имзои онҳо дар протокол дарҷ карда мешавад.

Баъдан раисикунанда шахсияти судшаванадро муайн мекунад: Яъне ном, номи падар, фамилия, сол, моҳ, рӯз, ҷои таваллуд, донишони забоне, ки бо он пешбурди парванда гузаронида мешавад, ин чунин ҷои истиқомат, машғулият, таҳсилот, вазъи оилави ва дигар маълумотҳоро ки ба шахсияти ӯ алоқаманд аст, пурсида муайян мекунад.

Сипас раискунанда муайян мекунад, ки оё ба судшаванда нусхаи фикри айбдоркунӣ ё қарори мақомоти таҳқиқ оид бо огози парвандаи ҷиноятӣ супорида шудааст ва кай ин қарор анҷом дода шудааст. Муҳокимаи судиро дар муҳлати се шабона рӯз аз рӯзи супориданӣ фикри айбдори ё қарори мақомоти таҳқиқ оид ба огози парвандаи ҷиноятӣ мумкин нест. Раисикунанда ҳаёти судро элон намуда, маълум мекунад, ки кадоме аз иштирокчиён, айбдоркунанда, ҳимоятгар, ҷабрдида ва намоёдаи ӯ даъвогари граждани ва намоёндагони онҳо инчунин котиби маҷлиси суд, қоршинос, мутахассис ва тарҷумон мебошад.

Раисикунанда ба тарафҳо ҳуқуқҳояшонро дар бораи тибқи тартиби муқарашудаи кодекси муҳофизаи ҷиноятӣ мефаҳмонад, яъне оиди раддия ба ҳаёти суд, яке аз судияҳо инчунин оид ба ҳар як шахси иштирокчии муҳофиза мефаҳмонад. Раисикунанда нафакат ҳуқуқу уҳдадорихои судшавандаро фаҳмонда диҳад, балки пурсиш мекунад, ки ҳуқуқҳояш фаҳмо аст ё шарҳи заруриро талаб менамояд. Агар раискунанда парвандаро нисбати якҷанд айбдоршавандагон дида баромада истода бошад, дар як вақт ба ҳамаи онҳо ҳуқуқи онҳоро фаҳмонда, баъд ба ҳар яке онҳо савол медиҳад, ки ҳуқуқҳои онҳо фаҳмоаст ё не. Ҳамчунин раисикунанда ҳуқуқ ва уҳдадорихои ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намоёндагонӣ онҳоро фаҳмонида медиҳад. Раисикунанда ба ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намоёндагонӣ онҳо ҳуқуқҳояшонро мефаҳмонад аз ҷумла мефаҳмонад, ки онҳо чӣ ҳуқуқҳоро доранд, аз ҷумла онҳо метавонанд, ки далелҳо пешниҳод кунанд, радия изҳор намоёнд, дархост кунанд, бо забони модарӣ ё дигар забоне ки медонанд нишондод диҳанд, аз кӯмаки тарҷумон, ройгон истифода баранд, намоёнда дошта бошад, бо протоколи амалҳои тафтишӣ, ки бо иштироки онҳо гузаронида шудаанд, шинос шаванд ва ба онҳо эрод баён кунанд, бо иҷозати суд дар суд тибқи дархости онҳо, намоёндашон иштирок кунанд, аз ҳукм ё таъинот ва қарори суд шикоят кунанд, дар баррасии суд, эътирозу шикоятҳои пешниҳод гардида, иштирок намоёнд, онҳо вазифадоранд маълумоте, ки дар суд пайдо мешавад, фош накунанд. Дар муҳофизаи суди тартиботро риоя кунанд инчунин дорои ҳуқуқ ва уҳдадорихои дигари муҳофизавӣ мебошанд.

Ба ҷабрдида оид ба парвандаҳои айбдоркунии хусуси ва хусуси-умуми, инчунин оид ба ҷиноятҳои наҷддон вазнин ва дарачаи миёна ҳуқуқҳояш дар бораи ошти шудан бо судшаванда, фаҳмонда мешавад. Раисикунанда ба қоршинос ҳуқуқу уҳдадорихояшро фаҳмонда, ӯро огоҳ месозад. Қоршинос дар ҳолате даъват карда мешавад, ки ҳангоми муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, фарҳанг ё касбу ҳунар зарур аст. Ба сифати қоршинос ҳар шахсе, ки барои пешниҳоди ҳулоса дониши махсус ва дар ҳолатҳои зарури иҷозатномаи дахлдор дорад, даъват шуданааш мумкин аст.

Раисикунанда ба мутахассис ҳуқуқу уҳдадорихояшро фаҳмонда, ӯро дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ, барои рад ё саркашӣ аз иҷрои уҳдадорихои пешбиниқардаи Кодекси муҳофизаи ҷиноятӣ огоҳ намуда, аз ӯ забонхат мегирад, ки он ба протоколи маҷлиси суд ҳамроҳ карда мешавад. Шахсе, ки ба суд дархост пешниҳод кардааст, бояд нишон

диҳад, ки барои муайян қардани маҳз кадом ҳолатҳо далелҳои иловагӣ заруранд.

Суд, судя фикри дигар иштироккунандагонӣ муҳокимаи судиро шунида, бояд ҳар як дархости баён шударо мавриди баррасии қарор дода, онҳоро қонунгардонад ё дар бораи рад қардани дархост, таъиноти (қарори) асоснок барорад. Суд, судя ҳуқуқ надорад, ки қонун қардани дархости пурсиши шоҳидонро дар маҷлиси суд, ки бо ташаббуси тарафҳо ҳозир шуданро рад намоёнд. Шахсе, ки дархостааш аз тарафи суд, судя рад шудааст, ҳуқуқ дорад минбаъд низ ба суд дархост пешниҳод кунанд. Ҳангоми ҳозир нашуданӣ яке аз иштирокчиёни муҳокимаи судӣ аз ҷумла шоҳид, қоршинос, ё мутахассис, суд фикру андешаҳои онро дар хусуси имқонпазирии муҳокимаи парвандаи ҷиноятӣ, шунида ба ҳулосаи аниқ меояд.

То ҳалли масъалаи мавқуф гузоштани муҳокимаи парванда суд, судя метавонад, тафтиши судиро оғоз намуда, шохидони ҳозиршуда, коршинос ё мутахассис, чабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва намояндагонӣ онҳоро пурсиш кунад ва сипас дар бораи мавқуф гузоштанӣ муҳокима таъинот (қарор) мебарорад. Агар пас аз ин парванда дар ҳамон ҳайати суд, барраси карда шавад шахсони пурсидашуда дар маҷлиси суд танҳо дар ҳолатҳои зарури бо ташаббуси суд ё бо дархости тарафҳо, даъват карда мешавад.

Тафтиши судӣ. Тафтиши судӣ марҳилаи марказии муҳокимаи судӣ мебошад, ки дар доираи он таҳқиқи далелҳои ҳам дар маводҳои парвандаи ҷиноятӣ мавҷуд буда ва ҳам аз ҷониби тарафҳо ба таври иловагӣ ба суд пешниҳод шуда, сурат мегирад. Қобили қайд аст, ки боби 34 Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз ба ҳамин қисмат

бахшида шудааст. Бояд қайд кард, ки дар ин қисмати муҳокимаи судӣ тамоми принципҳои муҳофизати ҷиноятӣ ба амал бароварда шудааст, суд бевосита далелҳои дар парванда мавҷуд бударо, мавриди тадқиқ қарор дода бо риояи талаботҳои муҳофизатӣ адолати судиро нисбати парвандаи ҷиноятӣ ба амал мебарорад.

Тафтиши судӣ ҳамчун қисмати муҳокимаи судӣ дар шароити шифоҳӣ, ошкоро бевосита ва мубоҳисавию баробарҳуқуқи тарафҳо ва ба вучудории дигар принципи муҳофизатии ҷиноятӣ ва шартҳои умумии муҳокимаи судӣ, тадқиқи далелҳои ҷамъоварда шуда аз рӯи парванда бо мақсади муайян намудани ҳамаи ҳолатҳои парванда, айбдорӣ судшаванда ва ҳали одилонаи қарор аст. Тафтиши судӣ аз байёни моҳияти айбдоркунӣ пешниҳод шуда, дар ҳақи судшаванда аз ҷониби айбдоркунандаи давлатӣ дар парвандаи айбдоркунии хусусӣ бошад аз байёни шикоят аз ҷониби айбдоркунандаи хусусӣ ё намояндаи ӯ оғоз мегардад. Баъдан, раисикунанда аз судшаванда мепурсад, ки оё моҳияти айби ба ӯ эълон шуда фаҳмоаст бо айби эълоншуда худро гунаҳгор меҳисобад ё не, оё хоҳиш дорад, ки ба айби эълоншуда муносибати худро байён намояд. Ҳангоми нофаҳмо будани айб ба судшаванда моҳияти он фаҳмонда мешавад. Тарафи ҷимоякунанда метавонад дар ҳамин вақт аз ифодакунии фикри худ худдориёӣ кунад, ки ин ҳолат наметавонад ҳуқуқи ӯро дар байёни муносибати ӯ дар давраи ояндаи муҳокимаи судӣ маҳрум созад. Давраи мазкур бо масъалаи муайян намудани пайдар пай тадқиқи далелҳо тобеъ аст.

Ин пайдарпайӣ бо принципи мубоҳисавӣ ва баробарҳуқуқии тарафҳо асос меёбад. Далелҳое ки аз тарафи айбдоркунанда пешниҳод мешавад, баъд тарафи ҷимоякунанда навбати пешниҳоди далелҳоро ҳар яке аз тарафҳо пешниҳод мекунад. Агар дар парванда якҷанд судшаванда иштирок карда бошанд навбати пешниҳоди далелҳоро суд муайн мекунад. Раисикунанда ба судшаванда ҳуқуқи ӯро дар бораи дода ё надодани нишондод нисбат ба айбӣ ба ӯ эълон шуда ба ҳолатҳои дигари парванда фаҳмонда медиҳад инчунин дар бораи он ки тамоми гуфтаҳои ӯ мумкин аст ба муқобили ӯ истифода шаванд огоҳ месозад. Ҳангоми ба додани нишондод рози будани судшаванда саравал ӯро ҷимоятгар ва иштирокчиёни муҳофиза аз тарафи ҷимоя ва сипас айбдоркунандаи давлати ва иштирокчиёни муҳофиза аз тарафи айбдоркуни пурсиш мекунанд. Раисикунанда саволҳои раҳнамукунанда ва ба парванда дахлнодоштаро аз байн мебардорад. Суд, судя пас аз пурсиши судшаванда аз ҷониби тарафҳо ба ӯ савол медиҳад, вале саволҳои тадқиқкунанда дар ҳар лаҳзаи пурсиш дода шуданаш мумкин аст. Чӣ хеле, ки маълум аст, тафтиши судӣ яке аз қисматҳои муҳими муҳокимаи судӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он пурсиш мавқеи хосро дорад. Санъати муҳофизати судӣ санъати пурсиш аст. Дар адабиётҳои илми оиди мавфҳуми пурсиш фикру ақидаҳо бисёранд, лекин дар ҳама ҳолат муаллифони қайд мекунанд, ки ин ҳаракат дар доираи қонун ва қоидаҳои махсус гузаронида мешавад. Дар КМҶ ҚТ қоидаҳои гузаронидани пурсиш дар ҳардӯи қисмҳои муҳофизати ҷиноят, яъне пурсиш дар давраи таҳқиқи ибтидоӣ ва тафтиши пешакӣ (фасли шашум), ва дар дида баромадани қарор дар суди инстансияи якум (фасли ҳаштум) нишон дода шуда аст. Аз ҷумла дар давраи тафтиши судӣ пурсиши судшаванда (моддаи 311 КМҶ ҚТ) пурсиши шохидон (моддаи 314 КМҶ ҚТ), пурсиши шохиди ноқил (моддаи 316 КМҶ ҚТ), пурсиши шахси чабрдида (моддаи 313 КМҶ ҚТ) ва пурсиши эксперт (моддаи 318 КМҶ ҚТ) нишон дода шудаанд. Дар КМҶ ҚТ қайд карда шудааст, ки дар тафтишоти судӣ ҷимоячи ва ҷимоячи ҷамъияти дар пурсиш

хукуқи иштирок намуданро доранд. Дар пурсиши даъвогар ва ё дигар иштирокчиёни мурофияи суди оид ба парвандаҳои граждани низ талаботҳо қайд шудаанд⁴. ст 182.

Дар ғаёлияти адвокатӣ мавқеи пурсиш бениҳоят калон аст, зеро дар чараёни он ҳақиқат муқарар карда мешавад. Мувофиқи талаботи қонунгузории мурофияви пурсиш дар доираи қонун бояд гузаронида шавад. Қонунгузории мурофиявӣ оид ба дидани парвандаҳои ҷиноятӣ дар суд нисбати гузаронидани пурсиш қоидаҳои асосиро пешбини намудааст (онҳо дар моддаҳои алоҳидаи кодексҳои мурофиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷ ёфтаан), вале дар адабиётҳои илми барои самаранок гузаронидани пурсиш, боз қоидаҳои иловагӣ дар доираи талаботи қонун нишон дода шудаанд ва онҳо ба сифати маслиҳати муфид пешбинӣ мешаванд. [5; 497-499]

Пурсиши судшаванда дар ғоибии судшавандаи дигар танҳо бо ташаббуси суд, судя ё дархости тарафҳо иҷозат дода мешавад. Дар ин бора суд, судя таъинот (қарор) мебарорад. Дар ин сурат пас аз баргаштани судшаванда ба толори маҷлиси суд раисқунанда ўро аз мазмунӣ нишондодӣ дар ғайбии ў дода шуда воқиф намуда, ба ў имқон медиҳад ба судшавандае, ки дар ғоибии ў пурсиш шудааст, савол диҳад.

Дар суд эълон қардани нишондод ё баёноти судшаванда, ки ҳангоми пешбурди таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ додаст, инчунин ба шунидани сабти нишондодӣ ў ё тамошои сабти видео, ки ба протоқол замима шудааст, танҳо бо дархости тарафҳо ва бо ташаббуси суд, судя дар ҳолатҳои зайл иҷозат додан мумқин аст:

- мавҷуд будани ихтилофоти назаррас байни нишондодӣ судшаванда дар чараёни тафтиши пешакӣ ё таҳқиқ дар суд;
- сарқашӣ қардани судшаванда аз додани нишондод дар суд;
- дар ғоибии судшаванда барраси қардидани парванда.

Шоҳид дар алоҳидагӣ ва дар ғоибии шоҳидони ҳануз пурсиданашуда пурсиш қарда мешавад. Раисқунанда қабл аз пурсиш шахсияти шоҳидро муаян намуда, муносибати ўро ба судшаванда ва қабрдида аниқ меқунад, қарзи шахрванди ва ўҳдадорӣи ўро дар бораи додани нишондодӣ ростқавлона роҷеъ ба парванда, қавобқарио барои сарқаша аз додани нишондод ва дидаю дониста додани нишондодӣ бардуруғ мефаҳмонад. Ба шахсоне, ки мутобиқи қонун аз додани нишондод озод қарда шудаанд, дар сурати ихтиёран нишондод додан қавобқариашон танҳо барои дидаю дониста додани нишондодӣ бардуруғ фаҳмонда мешавад. Аз шоҳидон дар бораи он ки ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳоиашон фаҳмонда шудааст, забонхат қирифта мешавад. Забонхат ба протоқоли маҷлиси суд замима меқирад.

Шоҳидони пурсида шуда, дар толори маҷлиси суд мемонанд ва то хатми тафтиши судӣ бе иҷозати раисқунанда ва тарафҳо толорро тарқ намеқунанд. Пурсиши шоҳиде, ки дар рўйхат танҳо таҳаллуси ў дар ҷ қардидааст, бе эълон намудани маълумоти аслии шахсияти ў бе рўбаруқонии вай бо дигар иштирокчиёни мурофияи суди сурат меқирад. Дар ин бора суд, судя таъиноти (қарори) дахлдор қабул меқунад.

Қабрдида ва шоҳид сабтҳои хаттиро истифода бурда метавонанд. Ин сабтҳо бо талаби суд бояд пешниҳод қарда шавад. Ба қабрдида ва шоҳид иҷозат дода мешавад, ки ҳуҷқатҳои дар дасташон бударо, ки ба нишондодӣ онҳо дахл дорад, хонанд, ба суд пешниҳод қунанд, тибқи таъиноти (қарори) суд мумқин аст ба парванда замима қарда шаванд. Қонунгузори мурофиявии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон боадолатона тартиби пурсиши шоҳидони ноқолиғро муайян қардааст, ки бевоқита дар моддаи 316 таққасум ёфтааст⁶ (ҚҚТ аз 15.03.16 с., №1275).

Ҳангоми пурсиши қабрдида ва шоҳиди то қордаҳсола ва бо салоҳиди суд, судя инчунин ҳангоми пурсиши ин шахсони аз қордаҳ то шонздаҳсола ба маҷлиси суд омўзгор даъват қарда мешавад. Дар ҳолатҳои зарури, инчунин падару модар ё намояндагони дигари қонунӣи ноқолиғ даъват қарда мешаванд. Шахсони зикрқардида бо иҷозати раисқунанда метавонад ба қабрдида ва шоҳид савол диҳанд. Пас аз пурсиши қабрдида ва шоҳиде, ки ба сини шонздаҳ нарасидааст, раисқунанда ба онҳо аҳмиати доир ба парванда додани нишондодӣ пурра ва дурустро мефаҳмонад. Онҳо барои дидаю дониста додани нишондодӣ бардуруғ огоҳ қарда намешаванд ва аз онҳо забонхат қирифта намешавад.

Дар суд ба эълон қардани нишондодӣ қабрдида ва шоҳид, ки ҳангоми пешбурди таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ додаанд, инқуни ба шунидани сабти овоз ё тамошои сабти

видеоии пурсиш мумкин аст, бо дархости тарафҳо ва ташаббуси суд дар ҳолатҳои зайл иҷозат дода шавад:

- мавҷуд бадани ихтилофҳои ҷидди байни ин нишондод ва нишондоде ки дар суд дода шудааст.

- дар маҷлиси суд ҳозир набудани ҷабрдида ё шохид бо сабабҳои ки имконияти ба суд омадани онҳоро истисно мекунад.

Бояд қайд кард, ки ҳангоми пайдо шудани ҳолатҳои зарурӣ, суд метавонад, дар ин қисмати ҳолатҳои зарури экспертиза таъин намояд. Суд, судя бо дархости тарафҳо, инчунин бо ташаббуси худ ҳуқуқ дорад дар маҷлиси суд экспертиза таъин кунад. Экспертизаро қоршиносоне, ки дар тафтиши пешакӣ ҳулоса додаанд ё дигар қоршиносоне, ки суд таъин кардааст, анҷом медиҳанд. Раискунанда таъиноти (қарори) баровардари дар бораи таъини экспертиза эълон намуда, ҳуқуқи тарафҳоро дар бобати рад кардани қоршинос, пешниҳод намудани дархост доир ба ҳайати қоршиносон, ба таври иловагӣ ворид намудани шахси нишондодаи тараф, гузаронидани экспертиза аз тарафи намоёндогони дигар муассисаи эксперти, гузаронидани экспертиза бо иштироки тарафҳо мефаҳмонад.

Дар маҷлиси суд қоршиносон ҳуқуқ доранд ба шахсони пурсидашаванда савол диҳанд, бо далелҳои хаттӣ, протоколҳои амали тафтиши, ҳулосаи дигар қоршиносон шинос шаванд, дар азназаргузарони ва озмоиш (эксперимент) ва дигар амалҳои суди, ки ба мавзӯи экспертиза алоқаманд мебошанд, иштирок намояд.

АДАБИЁТ

1. Гурценка К.Ф. Учебны для студент и юридическое вузов и факултетов Москва –2000 СТ 134.
2. Ниг.: Ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ / Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқ, дотсент Қудратов Н А. Душанбе, 2016. С 361.
3. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 04.2010с ст 301-307.
4. Рыжаков А.П. Уголовное процесс учеб. Для вузов м. издательство ст 182.
5. Ниг: Мурофиаи ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. Нашри 2. – Хучанд: Хуросон, 2017. С- 497-499.
6. Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.04.2010с(ҚҶТ аз 15.03.16 с., №1275)

ҚИСМАТҲОИ МАҶЛИСИ СУДӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти қисми таърии маҷлиси суди ва тафтиши судӣ таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф қўшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мурофиаи ҷиноятӣ ва тафтишоти судӣ истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқтабиқкунӣ, мафҳум ва аҳмияти қисми таърии маҷлиси суди ва тафтиши судиро мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: муҳокима; таъри; маҷлиси судӣ; ҳуқуқ; қонун; тафтиши судӣ; қисм; муҳокимаи судӣ; парвандаи ҷиноятӣ; кодекс; тадқиқ; раискунанда; далел; имконпазир; мувоҳисаи; баробарҳуқуқи; тарафҳо; озмоиш;

ЧАСТИ СУДЕБНОГО ПРОЦЕССА

Данная статья анализирует подготовительную часть судебного заседания и судебного расследования. Учитывая важность предмета автор старался рассмотреть и анализировать имея доступ к действующему законодательству Республики Таджикистанка в сфере уголовного судопроизводства и практики правоохранительных органов и судебного расследования, использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых в направлении подготовительная часть судебного заседания и судебного расследования.

Ключевые слова: обсуждение; готовит; судебное заседание; право; закон; судебное расследование; раздел; судебные разбирательства; уголовное дело; кодекс; исследование; переседатель; доказательства; возможно; обсуждение; равенство; стороны; эксперимент.

PART OF THE TRIAL PROCESS

This article analyzes the preparatory segment of the trial process. Given the importance of the subject, author have tried to examine and analyze the access to exesting legislatures of Tajikistan in criminal proceeding and law enforcement practices and judicial investigations.

Keywords: discussion; ready; judicial; right; law; forensic investigation; section; legal proceedings; criminal case; the code; study; re-chair; proof of; possibly; discussion; equality; parties; experiment.

Сведения об авторе: Ходжаев Афзалшо - Таджикский национальный университет магистр второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17

Information about the author: Khojaev Afzalsho - Tajik National University. second-year Master's student of the Faculty of Law **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН

Ашуралиева М.Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба марҳилаи нави инкишофи таърихӣ – бунёди давлати соҳибхушӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ ворид гардид. Рушди устувори сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии ҷомеа аз тақомули низоми ҳуқуқии ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад. Ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноятҳои фаромиллӣ, таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва иҷрои ҳадафҳои стратегии давлат – таъмини истиқлолияти энергетикӣ, амнияти озуқаворӣ ва раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ, бе таъмини волоияти қонун ва тартиботи ҳуқуқӣ ғайриимкон аст.

Боиси зикр аст, ки дар даврони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунгузорию замин, ҳамчун заминаи ҳуқуқии ислоҳоти замин ва кишоварзӣ, ки яке аз ҷузъи ислоҳоти иқтисодӣ мебошад, дар таҳия, тақмил ва мукаммалсозии қонунгузорию миллии ҷойи муайянеро ишғол менамояд. Бо қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба замин дар ҳудуди ҷумҳурӣ муносибатҳои заминистифодабарӣ ба кулلى тағйир ёфтанд. Бо мақсади танзими раванди тақсими замин дар маҳалҳо, истифодаи самараноки он, беҳдошти ҳолати мелиоративӣ ва ҳосилхезгардонии замин, пешгирии омилҳои муомилоти ғайриқонунии замин, тартиби амалигардонии ҷорабиниҳои заминсозӣ, таъкиди заминистифодабарии нав ва мавҷуда қонунгузорию соҳаи замин аз мониторинги ҳуқуқӣ гузаронида шуда, санади меъёрии ҳуқуқии ягонаи мукаммал - Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав қабул карда шавад. Дар маҷмӯъ таҷрибаи заминистифодабарии кишвар ифодаи он аст, ки номукаммалии қонунгузорию замин инкишофи муътадили ин муносибатҳоро боз медорад. Беҳтар намудани ба танзимдорони ҳуқуқии муносибатҳои заминистифодабарӣ ва ҳалли проблемаҳои дар ин самт ҷойдошта, анҷом додани корҳои зеринро талаб менамояд:

- таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо дарназардошти ҳадафҳои нави сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи истифодаи замин ва самтҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои замин;

- тақмили қонунгузорӣ дар самти баҳои замин ва муайян намудани арзиши воқеии қитъаи замин бо мақсади дуруст муайян намудани андоз аз қитъаи замин, иҷорапулӣ, арзиши бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва дигар пардохтҳо ба қитъаи замин;

- тақмили қонунгузорӣ дар самти муносибатҳои хусусии (гражданин-ҳуқуқӣ) заминистифодабарӣ;

- мукаммал намудани қонунгузорию замин дар самти бақайдгирии давлатии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи ин ҳуқуқ, оид ба ҳалли баҳсҳои замин, ҳифзи ҳуқуқ ба ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин ва асосҳои қатъгардии ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин;

- тақмили қонунгузорию соҳавӣ оид ба ҷавобгарию ҷиноятӣ, маъмурий ва гражданин барои риоя нагардидани қонунгузорию замин;

- тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар самти ҳифзи замин, заминсозӣ, кадастри давлатии замин ва мониторинги замин;

- дар доираи қонунгузорию амалкунанда тақмил додани усулҳои идоракунии захираҳои замин, пурзӯр намудани назорати прокурорӣ оид ба иҷрои қонунгузорию замин ва назорати давлатии истифода ва ҳифзи замин;

- мушаххас намудани талаботи қонунгузорӣ дар самти тартиби ҷудо ва муайян намудани саҳми ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин;

- муайян намудани механизми дар амал татбиқ намудани бозори ҳуқуқи истифодаи қитъаи замин.

Гузариш ба муносибатҳои нави иқтисодӣ ва ташкили шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ғайридавлатӣ қардани моликият ва инкишофи муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ тағйироти ҷиддиро ба миён овард. Дар шароити иқтисоди бозорӣ ҳуқуқи кишоварзӣ ба ислоҳоти кулӣ дучор гардида, танзими ҳуқуқӣ, объект ва субъекти муносибатҳои ҳуқуқи кишоварзиро фаро гирифтааст. Базаи қонунгузорӣ, ки соҳаи алоҳидаи истеҳсолоти кишоварзиро танзим мекунад ба маротиба васеъ гардид ва доираҳои нави танзимкунӣ (фаъолияти селексионӣ ва бойторӣ, ҳифзи ҳуқуқ барои кашфи намудҳои нави растанӣ) ба вучуд омаданд.

Яке аз афзалиятҳои сиёсати ҳуқуқии кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин бунёди ҷомеаи индустриаливу аграрӣ мебошад. Дар шароити имрӯза сиёсати давлатӣ оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ инкишофи соҳаи кишоварзӣ на дар шакли ашёи хом, балки истеҳсоли маҳсулоти ниҳоие, ки бевосита ба истеъмолкунандагон пешкаш карда мешавад, содироти маҳсулоти кишоварзӣ, вусъат ва инкишофи боғдорӣ, чорводорӣ, занбӯрпарварӣ, моҳипарварӣ, вусъат додани истеҳсолоти пахта ва дигарҳо равона гардидааст. Чунин талабот истеҳсолӣ на танҳо маҳсулоти кишоварзӣ, балки саноати коркарди маҳсулоти кишоварзиро низ тақозо менамояд. Рушди қонунгузории кишоварзиро дар самтҳои зерин тақмил додан зарур аст:

- тақмил додани қонунгузории кишоварзӣ бо мақсади таъмини бозори дохилӣ бо маводи озуқаворӣ, таъмини саноати коркарди ашёи хом, инчунин баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар;

- ташаккули низоми идоракунии захираҳои замин ва об дар асоси тақсимои одилона ва устувори онҳо барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ;

- бо мақсади беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо, азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда таҳия ва қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мелиоратсияи заминҳо»;

Солҳои охир бинобар таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, афзудани талабот ба захираҳои об бо сабаби афзоиши аҳоли, коҳиши захираҳои об бо таъсири тағйироти иқлим, афзоиши ҳолатҳои фавқуллодаи гидрометеорологӣ, бӯҳрони молиявӣ, урбанизатсия, биёбоншавӣ ва ғайра мушкilot дар соҳаи об рӯ ба афзоиш дорад.

Дар шароити табиӣ барои пайдо шудани 1 см қабати ҳосилхези хок зиёда аз 300 сол лозим меояд. Аммо инсон бо рафтори беандешаю нодурусти худ метавонад ин неъмат офаридаи табиатро дар чанд лаҳза бебозгашт барҳам диҳад. Ба ибораи дигар, имконияти пайдо шудани қабати ҳосилхези хок хеле маҳдуд ва ҷинси табиӣ қариб барқарорнашаванда мебошад. Тибқи дастовардҳои илмӣ, чиҳати ҳосилхезгардонии хок истифодаи самаранокӣ оқилонаи чорабиниҳои агротехникию агромилиоративӣ аҳамияти калон дошта, аз чиҳати иқтисодӣ ниҳоят босамар мебошад.

Тӯли чанд даҳсолаи охир дар кишварамон ҳазорҳо гектар заминҳои нав азхуд шуданд, ки ин нишондиҳандаи хуб аст, вале таъкидан бояд гуфт, ки ин заминҳо ба гузарондани чорабиниҳои беҳдошти ҳолати мелиоративӣ эҳтиёҷи калон доранд. Бидуни амалисозии чорабиниҳои беҳсозии ҳолати мелиоративии заминҳои обёришаванда самаранокӣ ва маҳсулнокии онҳо мунтазам паст шудан мегиранд. Бо дарназардошти он ки дар даҳсолаи охири замони шӯравӣ чорабиниҳои беҳдошти ҳолати мелиоративии заминҳои обӣ дар сатҳи зарурӣ ва мутобиқи меъёрҳои илман асоснок гузаронда нашуда буданд, майдони заминҳои шӯршуда, дуборашӯршуда ва сатҳи обҳои зеризаминиашон баланд имрӯз хеле зиёд шудаанд. Чунки аз масофаи умумии шабакаҳои заҳбуру заҳқашҳо, ки зиёда аз 14 ҳазор километрро ташкил медиҳанд, айни ҳол қариб 70 ҷисди онҳо дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор доранд.

Чунонки натиҷаи таҳлилҳои гузарондаи мутахассисони Институти хокшиносии кишвар дар самти омӯзиши ҳолати мелиоративии заминҳои обёришавандаи баъзе ноҳияҳои вилояти Хатлон дар соли 2015 нишон дод, таъмир ва тоза қардани заҳбуру заҳқашҳо, ки яке аз омилҳои асосии паст қардани сатҳи обҳои зеризаминӣ дар заминҳои қорами оби шӯршуда ба ҳисоб меравад, дар ин минтақа суст ба роҳмонда шудааст. Дар бештари

ҳолатҳои дидашуда заҳбурҳои кушода аз рӯйи чуқурии лоиҳавӣ тоза намешаванд ва дар бисёр маврид ҳатто яктарафа тоза карда шудаанд. [1;219]

Яке аз роҳҳои нест кардани намак дар заминҳои шӯршуда ин гузарондани обшӯйкунӣ ва яҳобмонӣ дар фасли зимистон ва аввали баҳор мебошад. Мутаассифона, таҷрибаҳои собит намуданд, ки тайи солҳои охир обшӯйкунӣ ва яҳобмонии заминҳои қорами оби шӯрнок дар ягон ноҳияи мавриди таҳлилу омӯзиш гузаронда нашудааст. Барои гузарондани қорҳои назорати сатҳи обҳои зеризаминӣ дар заминҳои шӯршуда бояд қораҳои назоратӣ дар ҳолати қори бошанд, вале чунин қораҳо на ҳамеша таъмир ва мавриди фаъолияти дуруст қарор доранд. Хурсандибахш аст, ки аз ҷониби Ҳукумати кишвар ҷиҳати рушду нумӯи соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Соли 2016 майдони умумии 1536 га (аз он 1498 га заминҳои обёришаванда) азхуд карда, ба гардиши кишоварзӣ ворид шуданд. Дар сурати аз худ намудани заминҳои нава андешидани қорабиниҳои агротехникӣ, аз ҷаббили истифодабарии нуриҳои маъданӣ органикӣ дар ҳаҷми зарурӣ, кишти зироатҳои ғилофакдор, инчунин, риояи ҳатмии киштгардон мувофиқи мақсад мебошад.

Барои оқилона истифода бурдани заминҳои қорам ва беҳсозии ҳолати мелиоративии онҳо доимо тоза намудани заҳбурӯ заҳкашҳо то нуқтаи лоиҳавӣ (ҳар 5 сол), таъмири шабакаҳои обгузаронӣ, ҷӯйбӯру заҳбурҳо дар ҳудуди заминҳои обёришаванда дар давоми сол, обшӯйкунии асосӣ ва пешгирикунандаи заминҳои шӯр, қорӣ намудани заҳбурҳои биологӣ, тоза кардани заминҳои қорам аз сангпораҳо, яҳобмонии ҳатмии заминҳои аз наф таъминнабуда, риояи қорабиниҳои пешгирикунандаи агротехникӣ, гидротехникӣ ва мелиоративӣ оид ба ҳифзи заминҳо аз шусташавӣ (эрозия) манфиати зиёди иқтисодӣ дорад. [5; 1,2]

Ин системаи техникӣ, агрономӣ ва ташкили қорабиниҳо мебошад, ки барои азнавкунии шароитҳои истеҳсолии кишоварзӣ номусоид равона шудааст. Ноустувории ҳосил бо ноустувории обтаъминкунӣ дар давраҳои нашъунамоӣ вобаста аст. Дар баъзе минтақаҳо ба зироатҳои хоҷагии қишлоқ беобӣ ва дар дигарҳо бошад, намнокии зиёд таъсири марговар мерасонад. Барои ҳамин, дар замонҳои муосир мелиоратсия (обёрикунӣ) яке аз роҳҳои баланд бардоштани устуворӣ ва ҳосилнокии кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар замини таъиноти кишоварзӣ, барои ҳосили хуб додана бояд хоҷагидор қорабиниҳои мелиоративӣ, агротехникӣ, агрохимиявӣ ва фитосанитарияро гузаронад. [2;11,12]

Барои бартараф кардани ин камбудӣҳо аз ҷониби Ҳукумати ҚТ «Барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нава обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда дар ҚТ барои солҳои 2012 - 2020» аз 31 августи соли 2012, №450 қабул гардидааст.

Азнавбарқароркунии заминҳо. Қараёни азнавбарқароркунии заминҳои вайронкардари **рекултиватсия** меноманд. [3;335] Дар натиҷаи фаъолияти хоҷагидорӣ одамон ҳар сол майдони хело зиёди заминҳо (қорқарди қанданиҳои ғоиданок, ба дастовардани ашёи сохтумонӣ ва ғ.) вайрон мешаванд, ки барқарор кардани онҳо дар қор самт амалӣ мешавад: барои истифодабарии хоҷагии қишлоқ (зироатқорӣ, қорводорӣ), барои дарахтзорҳои қангал, барои сохтани обанборҳо ва дигар шакли сохтмонҳо дарбар мегирад.

- тақмили қонунгузориҳои бойторӣ дар самти хизматрасонӣ, фаъолияти бойтории хусусӣ ва ғайра;

- мукамал гардонидани қонунгузорӣ дар самти ҷуброни товони зарари заминистифодабарандагон ва ҷуброни талаф вобаста ба гирифтани заминҳо аз гардиш;

- тақмили қонунгузорӣ дар самти ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ бо мақсади вуҷуд додани рушди истеҳсолотии хоҷагиҳои кишоварзӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои таъиноти кишоварзӣ.

АДАБИЁТ

1. Бохуров В.Н. Правовое регулирование отношений в области осушительной мелиорации (по материалам Белорусской ССР): дис. ... канд. юрид. наук. Минск, 1965. 219 с.

2. Ғафуров А.Д., Боев М.Ф., Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ» Душанбе: Бухоро, 2013. – С.11-12.
3. Забиров Р.Ф. Экология: китоби дарси барои донишҷӯёни мактабҳои олий. Душанбе: «ЭР-граф», 2013. - С.335.
4. Раҳимов М.З. Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замиони истиқлолият: инкишоф ва проблемаҳо. Инкишофи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони истиқлолият: маводҳои конфронсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26-29 августи соли 2011 /Зери таҳрири Раҳимов М.Р. –Душанбе: «ЭР – граф». - С.20.
5. Холов Б. Замин. Маҷаллаи «Ҷумҳурият». 22 март соли 2017, №62 (23 143).- С. 1-2. ТТР //JUMHURIYAT. TJ

ҚОНУНГУЗОРИИ ЗАМИНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ ҲАЛЛИ ОН.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мушкилот ва роҳҳои ҳалли Қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқоти илмӣ қарор гирифтааст. Рушди қонунгузории заминро дар самтҳои зерин тақмил додан зарур аст: тақмил додани қонунгузории кишоварзӣ бо мақсади таъмини бозори дохилӣ бо маводи озуқаворӣ, таъмини саноати коркарди ашёи хом, инчунин баланд бардоштани иқтидори содиротии кишвар; ташаккули низоми идоракунии захираҳои замин ва об дар асоси тақсироти одилона ва устувори онҳо барои парвариши зироатҳои кишоварзӣ; бо мақсади беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо, азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда таҳия ва қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мелиоратсияи заминҳо»

Калидвожаҳо: Қонунгузории замини, Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳои замин, ҳуқуқи кишоварзӣ, тақмили қонунгузорӣ.

ЗЕМЕЛЬНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье исследуются проблемы и пути решения земельного законодательства Республики Таджикистан. Необходимо усовершенствовать развитие земельного законодательства по следующим направлениям: совершенствование сельскохозяйственного законодательства с целью обеспечения внутреннего рынка продуктами питания, сырьевой промышленности, а также увеличения экспортного потенциала страны; Создание системы управления земельными и водными ресурсами на основе их справедливого и устойчивого распределения для растениеводства; Разработка и принятие Закона Республики Таджикистан «О мелиорации земель» в целях совершенствования мелиорации земель, освоения новых орошаемых земель и реабилитации земель, вышедших из сельскохозяйственного оборота.

Ключевые слова: Земельное законодательство, Республика Таджикистан, оценка земли, сельскохозяйственное право, совершенствование законодательства.

TAJIKISTAN`S LAND LEGISLATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS

This article examines the problems and solutions of land legislation in the Republic of Tajikistan. It is necessary to improve the development of land legislation in the following areas: improvement of agricultural legislation in order to provide the internal market with food, raw materials industry, as well as increase the country's export potential; Establishment of land and water resources management system based on their fair and sustainable distribution for crop production; Development and adoption of the Law of the Republic of Tajikistan "On land reclamation" in order to improve the reclamation of lands, the development of new irrigated lands and the rehabilitation of lands left out of agricultural circulation

Keywords: Land legislation, Republic of Tajikistan, land valuation, agricultural law, improvement of legislation.

Сведения об авторе: *Ашуралиева М.Д.* – Таджикский национальный университет, магистр

Information about the author: *Ashuralieva M.D.* – Tajik National University, master`s student

МАҲҲУМ ВА НИШОНАҲОИ ДАЛЕЛҲО ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Ашурова С.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Далелҳо дар муурофияи граждани нақши муҳим доранд. Чунки барои ҳимояи ҳуқуқи субъективӣ ва манфиати қонунии вайроншуда ва баҳснок фактҳои ҳуқуқиеро, ки боиси пайдоиш, инкишоф ва вайроншавии ин ҳуқуқҳо ва манфиатҳо мешаванд бояд муқаррар намуд. Муқаррар намудани фактҳои ҳуқуқӣ бошад, танҳо тавассути таҳқиқ ва баҳо додани далелҳо мумкин аст. Бинобар ин, мафҳуми далелҳо ва нишонаҳои онҳоро дар муурофияи граждани муайян кардан аҳамияти хоса дорад.

Қисми 1 моддаи 57 Кодекси муурофияи граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] таърифи мафҳуми далелҳоро пешбинӣ менамояд. Тибқи қисми 1 моддаи 57 КМГ ҚТ ҳама гуна

маълумот оид ба фактҳое, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун гирифта шудаанд ва дар асоси онҳо суд мавҷуд будан ё набудани ҳолатҳои асосноккунандаи талабот ва норозигии тарафҳо, инчунин, дигар ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳамият доштаре муқаррар менамояд, далелҳо оид ба парванда эътироф мешаванд.

Дар асоси таърифи зикршуда нишонаҳои зерини далелҳоро дар муҳофизати граждани ҳудо намудан мумкин аст. Нишонаи якум ин маълумот оид ба факт ба ҳисоб рафта, ҳамчун нишонаи муҳимтарини далел, ки ҷавҳари онро муайян менамояд, эътироф мешавад. Тавассути чунин маълумот муқаррар намудани ҳолатҳои парванда дар муҳофиза ба ҳайси матлаби исботкунӣ баромад менамоянд. Нишонаи дуюм ин маълумот оид ба ҳолатҳои муайян, яъне чунин маълумот оид ба фактҳое, ки дар асоси онҳо суд мавҷуд будан ва ё набудани ҳолатҳои парвандаро муқаррар менамояд.

Дар қ.1 моддаи 57 КМГ ҚТ ду гурӯҳи чунин ҳолатҳо муайян шудаанд:

- 1) ҳолатҳое, ки ба асосноккунии талабот ва норозигии тарафҳо алоқаманд мебошанд;
- 2) дигар ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳамият дошта.

Нишонаи сеюм - ин талабот оид ба риояи тартиботи ба даст овардани маълумот оид ба факт мебошад, яъне далелҳо бояд танҳо бо тартиби муқаррарнамудаи қонуни муҳофизати граждани ба даст оварда шуда бошанд. Ин ҷо сухан оид ба қоидаҳои умумии ҷоизии далел меравад. Адолати судӣ ҳамчун фаъолият дар шакли махсуси муҳофизавӣ ба амал бароварда мешавад. Яке аз талаботи ҳатмии ин намуди фаъолияти махсуси давлатӣ дар он зоҳир мегардад, ки суд метавонад қарори ҳудро танҳо бо он фактҳое, ки дар муҳофиза исботи ҳудро ёфтаанд, асоснок намояд. Ҳамзамон қонунгузори муҳофизавии граждани муқаррар намудааст, ки суд ҳалнома ро танҳо бо он далелҳое асоснок менамояд, ки дар маҷлиси судӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд (қ. 2 м. 200). Дар ҷараёни фаъолияти судӣ, асосан, мавҷуд будан ва ё инкор намудани факт мавриди исботкунӣ қарор дода мешавад, ки қонун онро ба пайдоиш, тағйир ёфтан ва қатъ гардидани муносибатҳои ҳуқуқӣ марбут меҳисобад. Ҷараёни исботкунӣ маҳз тавассути далелҳо ба амал бароварда мешавад [2, с. 72].

Дар муҳофизати граждани, ба мисли муҳофизати ҷинояти, он фаъолиятро, ки барои муқаррар намудани ҳолатҳои воқеии парванда равона шудааст, исботкунии судӣ; ҳолатҳо, фактҳое, ки суд бояд муқаррар намояд – матлаби исботкунӣ; воситаҳое, ки тавассути онҳо исботкунӣ амалӣ карда мешавад, яъне он зухуроте, ки ҳолатҳои парвандаро исбот менамояд, далелҳои судӣ меноманд. Аз ин рӯ, далелҳои судӣ он воситаҳое мебошанд, ки барои муқаррар намудани ҳолатҳои парванда аз ҷониби суд истифода мегарданд. Дар адабиёти ҳуқуқӣ [3, с. 26] мафҳуми далелро аслан бо «ҳама гуна маълумоти воқеӣ» марбут медонистанд, ки он дар матни КМГ Тоҷикистон соли 1963 [4] низ дида мешуд. Дар маънии васеъ ҳамаи он чизеро, ки тафаккури моро ба воқеияту ростӣ ва ҳақиқӣ будан ва ё дурӯғ будани ин ё он факт ва ё мавқеъ муътамад ва бовар мекунонад, далел мепиндоранд [5, с. 55].

Зери истилоҳи далел дар муҳофизати граждани ҳамагуна воситаҳои исботи аз тарафи қонун муқарраршуда ва танзимгардида, инчунин, маълумот оид ба ҳолатҳои парванда, ки тавассути онҳо гирифта мешавад, фаҳмида мешавад [6, с. 164]. Профессор М.К. Треушников ҳамагуна маълумоти воқеиро, ки хусусияти дахлдори соҳиб буда, имконияти бевосита ё бавосита фактҳои барои ҳалли дурусти парвандабударо тасдиқ карда метавонанд ва дар шакли муқаррарнамудаи қонун (воситаҳои исбот) баён шудаанд ва бо тартиби муҳофизавии муқарраршуда гирифта шуда таҳқиқ шудаанд, далел эътироф намудааст [7, с. 13-14].

Бархе аз олимони ба далелҳо ҳамчун зухурот, ки табиати дугонаро соҳиб мебошанд, назар менамоянд. Онҳо чунин мепиндоранд, ки «далелҳои судӣ» ду маънӣ дорад ва онҳо мисли синоним (калимаҳои ҳаммаъно) истифода мегарданд: якум, мисли фактҳои далелнокӣ, дуюм, ҳамчун сарчашмаи далел. Масалан, Д.М. Чечот чунин мепиндорад, ки далелҳои судӣ ин ҳамагуна маълумоти воқеӣ, маълумот оид ба факт, инчунин, воситаҳои исбот, ки дар шаклҳои муҳофизавии муқаррарнамудаи қонун барои ҳаматарафа ва пурра таҳқиқ намудани ҳолатҳо ва қабули қарори қонунӣ ва боадолат дар суд мавриди истифода қарор дода мешавад, ба ҳисоб мераванд [8, с. 87]. Профессор И.В. Решетникова мафҳуми далелро дар муҳофизати граждани мавриди таҳлил қарор дода, нигоштааст, ки «муътамад мешуд, агар мо далелро ҳамчун маълумот оид ба факт ҳисобем. Вагарна, дӯлобшавӣ дар мавриди фаҳмиши маълумот оид ба факт (ки далел эътироф мешаванд) ва маълумоти воқеӣ ҳамчун факти ҳақиқати воқеӣ (ки матлаби исботкунӣ аст) аз эҳтимол дур нест» [7, с. 13-14].

Воқеан, эътироф намудани далел ҳамчун маълумот оид ба факт нисбатан саҳеҳтар мебошад, зеро иттилоот ин маълумот ва ё хабарест, ки аз объектҳои моддӣ, яъне воситаҳои муқаррарнамоии факт, гирифта шудаанд. Пас, мазмун далелро ҳамчун иттилоот, маълумот оид ба факт, ки воқиб аст аз рӯйи парванда бояд муқаррар гарданд, фаҳмидан қобили қабул аст. Бинобар ин, зеро истилоҳи далел эътироф намудани маълумот оид ба фактҳое, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун ба даст оварда шудаанд ва дар асоси онҳо суд мавҷуд будан ё набудани ҳолатҳои асосноккунандаи талабот ва норозигии тарафҳо, инчунин, дигар ҳолатҳои барои баррасӣ ва ҳалли дурусти парванда аҳамиятдоштаро муайян менамояд, бамаврид мебошад.

Қонуни мурофиавии граждани номгӯи муайяни сарчашмаи ба даст овардани маълумот оид ба фактҳоро муайян намудааст, ки аз баёноти тарафҳо ва шахси сеюм, нишондоди шохидон, далелҳои хаттӣ ва шайъӣ, сабти овоз ва видео, ҳулоаи коршиносони судӣ (нигаред ба моддаҳои 70,71,72,74,76,80,82 КМГ ҚТ) иборат мебошад. Сабти овоз ва видео ҳамчун сарчашмаи нави далел дар қонунгузори мурофиавии граждани маҳз тавассути КМГ ҚТ соли 2007 бори аввал муқаррар гардидааст. Номгӯи далелҳои ишорашуда мукамал буда, тарафҳо, шахси сеюм ва дигар шахси иштирокчиёни парванда ва ҳамчунин, суд наметавонанд дигар намуди иловагии воситаи исботкуниро муқаррар намоянд. Масалан, суд ҳуқуқ надорад ёд кардани савгандро, ки дар бархе аз низомҳои ҳуқуқи муосир ҷоиз доништа мешавад, ба сифати намуди алоҳидаи далел мавриди истифода қарор диҳад. Асоснок намудани ҳалнома аз ҷониби суд танҳо бо он маълумот оид ба фактҳое вобастагӣ дорад, ки дар суд исботи ҳудро ёфта бошанд. Исбот нагардидани ҳолатҳое, ки суд тавассути онҳо ҳалномаи ҳудро асоснок менамояд, метавонанд ҳамчун асоси бекор намудани он аз ҷониби судҳои болоӣ гардад.

Ҳамагуна маълумот оид ба факти ҳуқуқӣ, ки берун аз мурофиа ба даст омадаанд ва ё бо вайрон намудани қонун дастрас шудаанд (масалан, далелҳое, ки тавассути ирғоб ва ё зурӣ ба даст омадаанд) аз ҷониби суд мавриди истифода қарор дода намешаванд.

Тарафҳоро мебояд, ки ҳангоми ҷамъ намудани далелҳо талаботи принципҳои конституционии дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, ҳуқуқ ба сирри шахсӣ, ҳуқуқ ба маҳрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобирот, дахлнопазирии манзилро риоя намоянд. Зеро, маҳдуд кардани ҷунин ҳуқуқҳо, маҳз тавассути гирифтани розигии суд аз ҷониби мақомоти босалоҳият имконпазир асту ҳалос. Дар акси ҳол ҳамчун далели ғайриқобили қабул мавриди истифода қарор намегирад [9, с. 41].

АДАБИЁТ

1. Авзалов А.Х., Мирзоев С.Б., Фозилов Н.Н. Ҳуқуқи мурофиавии граждани. Душанбе, 2016.
2. Болтуев С.Ш. Моҳияти мурофиаи граждани. Хучанд, 2001.
3. Ведомости Верховного Совета Республики Таджикистан. 1964. № 22. ст.5.
4. Гражданский процесс / Под ред. В.А. Мусиной, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечот. М.: Проспект, 2015.
5. Гражданское процессуальное право / Под ред. М.С. Шакарян. М.: ТК Велби, Проспект, 2005.
6. Казанцев В.И., Казанцев С.Я. Гражданский процесс: М.: «Академия», 2003.
7. Кодекси мурофиавии граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008, № 1, қ.1, м.6, м.7; 2010, № 1, м.6; 2012.
8. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве / Под ред. И.В. Решетниковой. М.: Норма, 2002.
9. Треушников М.К. Судебные доказательства. М., 1996.

МАҲҲУМ ВА НИШОНАҲОИ ДАЛЕЛҲО ДАР МУРОФИАИ ГРАЖДАНӢ

Дар мақолаи мазкур маҳҳум ва нишонаҳои далелҳо дар мурофиаи граждани мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст. Муаллиф мавзӯи зикршударо дар заминаи қонунгузори қаблӣ ва амалкунандаи мурофиавии граждани, адабиёти илмӣ ва таълимӣ оид ба падидаи далелҳо дар мурофиаи граждани баррасӣ намудааст. Дар натиҷаи таҳлил муаллиф ба ҳулоа меояд, ки асоснок намудани ҳалнома аз ҷониби суд танҳо бо он маълумот оид ба фактҳое вобастагӣ дорад, ки дар суд исботи ҳудро ёфта бошанд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи мурофиавии граждани, далелҳо, маҳҳуми далелҳо, нишонаҳои далелҳо дар мурофиаи граждани, фактҳои ҳуқуқӣ, воситаҳои исботкунӣ.

ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье анализируются понятие и признаки доказательств в гражданском процессе. Учитывая важность темы, автор попытался рассмотреть и проанализировать роль и значение диспозитивного принципа при наличии действующего законодательства о гражданском судопроизводстве Республики Таджикистан и

другой отечественной и зарубежной научной литературы. Автор попытался рассмотреть указанную тему на основании предыдущего и действующего гражданского процессуального законодательства, научной и учебной литературы об институте доказательств в гражданском процессе. По итогам анализа автор пришел к заключению, что решения судом может быть обосновано только на тех сведениях о юридических фактах, которые были доказаны в суде.

Ключевые слова: гражданское процессуальное право, доказательства, понятие доказательств, признаки доказательств в гражданском процессе, юридические факты, средства доказывания.

THE CONCEPT AND FEATURES OF EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS

This article analyzes the concept and features of evidence in civil proceedings. The author tried to consider and analyze the role and significance of the dispositive principle in the presence of the current legislation on civil proceedings of the Republic of Tajikistan and other national and foreign scientific literature. The author tried to consider this topic on the basis of the previous and current civil procedure legislation, scientific and educational literature on the institute of evidence in the Civil trial. Upon review, the author concluded that the court's decisions can be justified only on the information about the legal facts that were proved in court.

Keywords: civil procedure law, evidence, the concept of evidence, signs of evidence in civil proceedings, legal facts, means of proof.

Сведения об авторе: *Ашурова Ситора Салоидиновна* – Таджикский национальный университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе. Тел: 900 17 04 98.

Information about the author: *Ashurova Sitara Saloidinovna* – Tajik national University, graduate student of Law Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. Phone: 900 17 04 98.

РАВАНД ВА ТАЙИ МАРОҲИЛИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР АФҶОНИСТОН

Муҳаммадҷусф Аюбӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳар кишвар қонунгузорӣ ё вазъи қонун раванди ҳосе дорад. Дар Афғонистон низ қонунгузорӣ раванди тӯлонӣ мебошад ва қонун маҳсуле мебошад, ки бояд бо гузариш аз мароҳили шашгонаи тасвир, тадқиқ, таъйид, тасвибу тавшеҳ ва билохира нашр дар чаридаи расмӣ, аз тарҳи қонунӣ ба қонуни ноғиз табдил ёбад. Ҳар як аз қувваҳои сегона метавонад бо пешниҳоди як тарҳи қонунӣ раванди қонунгузорию оғоз намояд, ҳарчанд ташрифоти тарҳи қонун ва тайи мароҳили он барои ҳар се қувва яқсон нест. Дар тамоми мароҳили қонунгузорӣ мушкилоти зиёд вучуд доранд ва ниҳоди масъул ҳар марҳала ба далели зарфияти поин аз уҳдаи кори худ ба ҳуҷба бар намеояд. Ниҳоди оғозгари тасвири қонун маъмулан аз зарфияти лозим ҷиҳати тадвини як мусаввадаи ҳуб бархӯрдор нест. Аз ин рӯ, бори асли ба дӯши раёсати тақнинии Вазорати адлия мемонад. Марҳалаи тадқиқ низ ба далели заъфи зарфият ва кундии корҳо ризоятбахш нест. Дар марҳалаи тасвиб низ тасвиби сарей як қонуни ҳуб вачиҳаи ҳиммати намояндагон ё дар тавони онҳо намебошад. Дар марҳалаи тавшеҳ ҳам раиси ҷумҳур ба ҷойи ҳамкори бамавқеъ бо парлумон, аз тавшеҳи қонун худдорӣ менамояд.

1. Мафҳуми қонуну асноди тақнинӣ дар Афғонистон. Дар моддаи 94 Қонуни асосӣ, мафҳуми «қонун» аз назари шаклӣ ва ташрифотӣ бисёр зебо, сода ва раван таъриф шудааст: «Қонун иборат аст аз мусаввабаи ҳарду маҷлиси Шӯрои миллий, ки ба тавшеҳи раиси ҷумҳур расида бошад, магар ин ки дар Қонуни асосӣ таври дигаре тасреҳ гардида бошад». Қонуни асосӣ дар ин ҷо як қоидаи куллиро баён намуда, муқаррар кардааст, ки қонун он аст, ки ду маҷлиси Шӯрои миллий, яъне Мишроу Ҷирга (Маҷлиси бузургон) ва Вулуси Ҷирга (Маҷлиси мардумӣ) онро тасвиб карда, раиси ҷумҳур ҳам онро тавшеҳ ва имзо намуда бошад ва як истисно аз ин қоидаи куллиро ҳам зикр мекунад, ки дар Қонуни асосӣ чанд мисдоқ бироаш зикр шудааст. Аммо «асноди тақнинӣ» дар моддаи чаҳоруми «Асосномаи институти умури қонунгузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ-ҳуқуқӣ» ба маънои қавонин, фаромин, муқаррарот, асосномаҳо ва таъдилот, заомим, зиёдаравӣ, ҳазф дар онҳо ва мусавваботи Шӯрои вазирон, ки дорои моҳияти тақнинӣ бошад, гирифта шудааст. Вазъи асноди тақнинӣ поинтар аз Қонуни асосии тобеъи «Қонуни тарзи нашр ва анфози асноди тақнинӣ» ва «Қонуни муқаррараи тарзуламали таҳия ва пешниҳоди асноди тақнинӣ» мебошад [1 саҳ 34].

Асноди тақнинӣ силсиламаротиб доранд. Тасвиб ё лағву ислоҳи мартабаи болотар душвортар аз мартабаи поин аст ва ташрифоти бештар дорад. Мавриди зикр аст, ки мартабаи поин набояд бо мартабаи болотар аз худ муҳолиф бошад. Силсиламаротиби асноди тақнинӣ ба сурати зайл мебошад:

А. Қонуни асосӣ, ки тавассути Луи Чирга бо ташрифоти хос тасвиб мешавад, болотарин қонун дар кишвар аст ва соир асноди тақнинӣ масали қавонини одӣ, фармонҳои тақнинӣ, муқаррарот ва ғайра набояд бо Қонуни асосӣ муҳолиф бошад.

Б. Қонуни одӣ, ки тавассути Шӯрои миллий тасвиб мешавад, дар рутбаи баъд аз Қонуни асосӣ қарор дорад. Аз ин рӯ, муқаррароти он набояд бо муқаррароти Қонуни асосӣ муҳолиф бошад. Вале муқаррароти дигар асноди тақнинӣ, ки дар рутбаи поинтар қарор доранд, набояд бо муқаррароти қонун муҳолиф бошанд. Фармонҳои тақнинӣ дар ҳукми қонун мебошанд, ҳарчанд манбаи тасвибкунандаи онҳо Шӯрои миллий нест, балки Шӯрои вазирон мебошад. Аз ин рӯ, то замоне ки тавассути Шӯрои вазирон лағв нашаванд, ба қувват ва эътибори қонунии худ боқӣ мемонанд.

3. Муқаррарот ва асоснома, ки тавассути Шӯрои вазирон тасвиб мешаванд ва набояд муҳолифи Қонуни асосӣ ва қавонини одӣ бошад [5 ҷаҳз 5].

2. Мароҳили қонунгузорӣ дар Афғонистон. Марҳалаи оғози тасвид ё пешниҳоди тарҳи қонун. Ҳар як аз қувваҳои сегонаи давлатӣ метавонанд тасвиди қонунро оғоз намоянд, вале ҳар кадом шароити ҳосе барои иқдом ба ин кор дорад. Бар асоси моддаи панҷуми муқаррароти тарзи таҳия ва пешниҳоди асноди тақнинӣ, «мусаввадаи тарҳи (плон) кори тақнинӣ ба асоси пешниҳоди вузаро, раиси ситраи маҳкама, вазири адлия, раёсатҳои умумии мустақил ва омирони соир идороти марказӣ тартиб мегардад» [1;24].

А. Тасвид тавассути ҳукумат. Маъмултарин равиш барои тарҳ, тасвиди тадқиқ ва сипас тасвиби як қонун ин аст, ки аз ниҳодҳои давлатӣ оғоз гардида, тавассути Шӯрои миллий тасвиб шуда, сипас раиси ҷумҳур онро имзо ва тавшеҳ намуда ва саранҷом дар ҷаридаи расмӣ нашр гардад. Мутобиқи моддаҳои 95 ва 97 Қонуни асосӣ, ҳукумат метавонад тарҳи қонунро ба Вулуси Чирга тақдим намояд.

Дар моддаи 95 Қонуни асосӣ чунин омадааст: «Пешниҳоди тарҳи қонун аз тарафи ҳукумат ё аъзои Шӯро ва дар соҳаи танзими умури қазой аз тарафи ситраи маҳкама тавассути ҳукумат сурат гирифта метавонад.

Пешниҳоди тарҳи қонун дар мавриди бучет ва умури молӣ сирф аз тарафи ҳукумат сурат мегардад».

Моддаи 97 Қонуни асосӣ чунин муқаррар кардааст: «Пешниҳоди тарҳи қонун аз тарафи ҳукумат нахуст ба Вулуси Чирга тақдим мегардад.

Вулуси Чирга пешниҳоди тарҳи қонунро ба шумули бучет ва умури молӣ ва пешниҳоди аҳз ва ё эътои қарзро баъд аз баҳс ба сурати як қул тасвиб ё рад мекунад.

- Вулуси Чирга наметавонад тарҳи пешниҳодшударо беш аз як моҳ ба таъхир андозад;

- Вулуси Чирга тарҳи қонуни пешниҳодшударо баъд аз тасвиб ба Мишрону Чирга месупорад;

- Мишрону Чирга дар зарфи понздаҳ рӯз дар мавриди он тасмим иттиҳоз мекунад.

Шӯрои миллий ба иттиҳози тасмим дар мавриди тарҳи қавонин, муоҳидот ва барномаҳои инкишофи давлат, ки ба асоси пешниҳоди ҳукумат эҷоби расидагии очилро намояд, авлабият медиҳад. Ҳар гоҳ пешниҳоди тарҳи қонун аз тарафи даҳ нафар узви яке аз ду маҷлис сурат гирад, баъд аз таъйиди як панҷуми аъзои маҷлисе, ки пешниҳод ба он ироа шудааст, дар феҳристи кори он маҷлис дохил мегардад» [2 ҷаҳз 45].

Б. Тасвид тавассути Додгоҳи Олӣ. Ситраи маҳкама низ, метавонад дар соҳаи танзими умури қазой, албатта, аз тариқи ҳукумат ба Шӯрои миллий тарҳи қонуни ҳудро пешниҳод намояд. Моддаи 95 Қонуни асосӣ, ки ин салоҳиятро ба ситраи маҳкама медиҳад, изофа мекунад, ки тарҳи қонуни пешниҳоди ситраи маҳкама набояд дар мавриди буҷа ва умури молӣ бошад. Ин маврид дар ҳавзаи инҳисории ҳукумат қарор дорад.

Дар банди 2 моддаи 24 Қонуни ташкилот ва салоҳияти ситраи маҳоким низ ба ин салоҳияти ситраи маҳкама ишора шуд

Аъзои Вулуси Чирга ва Мишрону Чирга низ метавонанд тарҳи қонунро пешниҳод намоянд, мунтаҳо, мутобиқи маводи 95 ва 97 Қонуни асосӣ чанд шарт дорад:

Аввалан, дар умури молӣ ва буҷа набошад, сониян ин ки теъдоди аъзои пешниҳодкунанда аз даҳ нафар камтар набошад ва солисан ин ки як панҷуми аъзои ҳамаи маҷлис низ он пешниҳодро таъйид кунанд.

Ниҳодҳои ҳукумати, аз он ҷумла вазоратҳо, идорот ва ширкатҳои давлатӣ ва комиссияҳои мустақил бо тарҳи қонун дар қаламрави қонун ҳуд онро тасвир ва тадвин менамояд [25;67].

В. Марҳилаи тадқиқ. Мусаввадаи мазкур сипас ба раёсат тақнини Вазорати адлия ё Институти умури қонунгузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ-ҳуқуқӣ супурда мешавад, то дар барномаи қонун солони он раёсат қарор гирад.

Раёсати тақнинӣ бо таваҷҷуҳ ба Қонуни асосӣ ва соир қавонин, бахусус «Қонуни ҳуқуқ ва имтиёзоти аъзои кадри илмӣ Институти умури қонунгузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ - ҳуқуқӣ» ва «Асосномаи Институти умури қонунгузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ - ҳуқуқӣ», ба арзёбӣ ва тадқиқи мусаввадаҳои ниҳодҳои ҳукумати мепардозад. Ҷунончи, мутобиқи банди 1 моддаи 2 Асосномаи мазкур, яке аз аҳдофи Институти умури қонунгузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ – ҳуқуқӣ, «таҳкими қонуният муқтадир бар аҳкоми дини муқаддаси ислом ва Қонуни асосӣ дар ҳаёти ҷомеа аз тариқи тарҳ, тасвир ва тадқиқи асноди тақнинӣ» мебошад. Дар моддаи ҷаҳоруми Асоснома ҷойгоҳи раёсати тақнинӣ ё Институти умури қонунгузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ - ҳуқуқӣ ин гуна муаррифи шудааст: «Институт ба ҳайси олитарин идораи илмӣ - таҳқиқӣ дар умури қонунгузори ҳукумат, асноди тақнинӣ (қавонин, фаромин, муқаррараҳо, асосномаҳо ва таъдилот, замон, эод, ҳазф дар онҳо ва мусавваботи Шӯрои вазирон дорои моҳияти тақнинӣ)-ро тарҳ, тасвир ва тадқиқ намуда, ҷаҳати тайи мароҳил ба Шӯрои вазирони Ҷумҳурии Исломи Афғонистон ироа менамояд». Моддаи 5 низ соир вазоратҳо, идорот ва ширкатҳои давлатиро муқаллаф месозад, ки «тарҳи асноди тақнинии марбутро ҷаҳати тадқиқ ва тайи мароҳил ба Институт ироа намоянд».

Раёсати тақнинӣ бо дарёфти мусаввада аз ниҳодҳои давлатӣ, онро дар листи солони қонунгузорӣ қарор медиҳад, то яке аз раёсатҳои фаръии раёсати тақнинӣ, ки бо мавзӯи мусаввада иртиботи мавзӯӣ дорад, мусаввадаро дар вақти таъйиншуда тадқиқу мутолиа намояд. Моддаи 6 ин Асоснома ба раёсати тақнинӣ салоҳият медиҳад, ки намоянда бо салоҳияти ниҳоди ирсолкунандаи тарҳ ва низ намояндагони соир ниҳодҳои зеррабтро дар ҷаласоти тадқиқ ва баррасии мусаввада ё санади тақнинӣ даъват намояд [10 саҳ 56] .

Г. Марҳилаи таъйид:

- мусаввада пас аз тадқиқ дар раёсати тақнинӣ ба Қумитаи қавонини Шӯрои вазирон ҷаҳати арзёбӣ ирсол мегардад. Қумитаи қавонини Шӯрои вазирон муташаққил аз теъдоди аз вузуро мебошад, ки пас аз баррасӣ ва омодагии мусаввада онро ба Шӯрои вазирон ироа менамояд. Дар сурате ки мусаввада аз назари ин қумита қомил ва омода набошад, барои қори бештар ба раёсати тақнинӣ бозгардонида мешавад;

- мусаввада пас аз таъйид дар Қумитаи қавонин ҷаҳати арзёбӣ ва таъйид ба Шӯрои вазирон фириастода мешавад. Дар сурате ки мусаввада аз назари Шӯрои вазирон қомил набошад, муқимин аст барои қорқарди дубора ба Қумитаи қавонин бозгардонида шавад;

- дар сурати таъйиди Шӯрои вазирон мусаввада ба вазорати давлат дар умури парламентӣ ирсол мегардад;

- дар ин марҳала вазорати давлат дар умури парламентӣ мусаввадаро, ки тавассути вазири адлия ва вазир оғозгари тарҳи қонун, имзо шуда, ба замиа «ёддошти тавзеҳӣ мабнӣ бар зарурати тарҳи қонун» ба Вулуси Ҷирга таслим менамояд [5 саҳ 34].

Д. Фармони тақнинӣ. Дар рӯзҳои таътили Шӯрои миллӣ, ки 45 рӯз дар фасли тобистон ва 45 рӯз дар фасли зимистон ва маҷмӯан 90 рӯз мешавад, ҳукумат метавонад мусаввадаи қонуниро ба сурати фармони тақнинӣ тасвиб намояд. Тибқи муқаррароти моддаи 79 Қонуни асосӣ, ин фармони тақнинии ҳукумат дар ҳукми қонуни мусавваби Шӯрои миллӣ мебошад, бо дарназардошти ҷаҳор шарти мазкур: - аввал ин ки Вулуси Ҷирга дар ҳолати таътил бошад;

- дурум ин ки шароит изтироӣ бошад ва тасвиби фаръии мусаввадаи қонунӣ зарурӣ бошад;

- сеюм ин ки дар умури марбут ба буҷет ва умури молӣ набошад;

- чаҳорум ин ки тайи сӣ рӯз аз таърихи баргузории нахустин ҷаласаи Шӯрои миллӣ ба он тақдим гардад. Фармони тақнинӣ сирфан ниёзманди тавшеҳи раиси ҷумҳур мебошад ва то замоне ки аз ҷониби Шӯрои миллӣ рад нашудааст, эътибори қонунро дорад.

Тибқи муқаррароти моддаи 79 Қонуни асосӣ, ҳар гоҳ фармони тақнинӣ тавассути Шӯрои миллӣ рад шавад, аз эътибори қонунӣ соқит мегардад.

В. Марҳилаи тасвиби қонун. Панҷ марҳала аз мароҳили шашгонаи қонунгузории Афғонистон дар ихтиёри қувваи муҷрия ё ҳукумат қарор дорад. Бояд гуфт, ки қувваи муқаннана бо шароити вижа ва қувваи қазоия низ дар маҳдудии ҳосе метавонанд тарҳи қонунро пешниҳод ва тасвид намоянд. Танҳо як марҳала дар салоҳияти Шӯрои миллӣ қарор дорад, ки марҳалаи тасвиби қонун мебошад. Баъд аз марҳалаи тасвид, тадқиқу таъйид, марҳалаи тасвиби тарҳи қонун дар Шӯрои миллӣ мерасад. Бар асоси моддаи 81 Қонуни асосӣ, Шӯрои миллӣ олитарин мақоми тақнинӣ ва мазҳари иродаи мардуми Афғонистон мебошад. Дар ин маврид моддаи 90 Қонуни асосӣ чунин муқаррар кардааст: «Тасвиб, таъдил ё лағви қавонин ва ё фаромини тақнинӣ аз ҷумлаи салоҳиятҳои Шӯрои миллӣ мебошад».

Тасвиби тарҳи қонун дар Шӯрои миллӣ ду марҳаларо дар бар мегирад. Мусаввадаи қонунӣ аввалан бояд дар Вулуси Ҷирга ба тасвиб бирасад. Сипас, дар марҳалаи дувум бояд аз тасвиби Мишроуи Ҷирга бигузарад, магар бархе маворид, ки дар зимн тавзеҳ хоҳем дод.

Г. Вулуси ҷирга. Мутобиқи муқаррароти моддаи 75 Қонуни асосӣ, мусаввадаи нахуст ба Вулуси Ҷирга ирсол мегардад. Дар ҷаласаи умумии он сабт, тайи мароҳил ва эълон мегардад. Дар сурате, ки Вулуси Ҷирга ҷаласае надошта бошад, ёддошти тавзеҳӣ тайи мароҳил шуда, дар нашрияи расмӣ Ҷирга нашр мегардад. Албатта, дар 4 моддаи 96 Қонуни асосӣ қайд шудааст, ки «ҳар гоҳ пешниҳоди тарҳи қонун ҳовии тақлифи ҷадид ё танқис дар оидоти давлат бошад, ба шарте дар феҳристи кор дохил мешавад, ки дар матни пешниҳод мадраки ҷуброн низ пешбинӣ шуда бошад».

Ҳар гоҳ мусаввада ҷанбаи фавриятӣ дошта бошад, ҳангоми муаррифии он ҳукумат, раиси комиссия, сарони гурӯҳҳои парлумонӣ ва ё даҳ нафар аз аъзои ҷирга метавонанд барои тайи мароҳили тарҳ тақозои фаврият намоянд. Ин тақозо, дар сурате ки мавриди таъйиди аксарияти ҷирга ва ё комиссияни расидагикунанда ба тарҳ қарор гирад, бидуни навбат дар рӯзномаи ҷаласа дарҷ мегардад.

Бар асоси моддаи 96 Қонуни асосӣ ҳар гоҳ пешниҳоди тарҳи қонун ҳовии тақлифи ҷадид ё танқис дар оидоти давлат бошад, ба шарте дар феҳристи кор дохил мешавад, ки дар матни пешниҳодшуда мадраки ҷуброн низ пешбинӣ шуда бошад [1 ҷаҳ 43].

Тарҳи қонунӣ ё мусаввада пас аз муаррифӣ ва таъйид шомили рӯзномаи Ҷирга мегардад. Ҳангоми муаррифии тарҳи қонун то замоне, ки ҳукумат далоили муаррифино тарҳ нанамояд ва гурӯҳҳои парлумонӣ мавқеи худро иброз накунад, рӯйи он ҳеҷ гуна баҳс сурат намегирад ва раиси Вулуси Ҷирга тарҳи мазкурро баъд аз муаррифӣ ба яке аз комиссияҳои доимии ҳаҷдаҳгона, ки ба мавзӯи иртиботдоранд, ирҷоё медиҳад.

Дар комиссияи доимӣ барои ҳар тарҳи қонун як гузоришгари таъйин мегардад. Гузоришгар гузориши хешро мутобиқи рӯзнома таъбу тавзеҳ менамояд. Ҳар гоҳ гузориш ба мавқеаш тавзеҳ нагардад, дар ҷаласаи умумӣ бидуни ин гузориш рӯйи тарҳи қонун баҳс мешавад. Дар гузориши тасвиб, рад ё таъдили тарҳи қонун тавсия мегардад. Таъдили тарҳи қонун тавассути гузоришгар, аъзои комиссияҳо ё аъзои Вулуси Ҷирга бисту чаҳор соат қабл аз шурӯи баҳс дар ҷаласаи умумӣ пешниҳод мешавад ва дар сурате ки тавассути комиссия пазируфта шавад, замиаи гузориш мегардад. Ҳукумат ё аъзои Вулуси Ҷирга, ки тарҳи қонунро пешниҳод намудаанд, бар ҳасби тақозои комиссия дар мавриди тарҳи марбута шарҳу тавзеҳ пешниҳод менамоянд.

Тарҳи қонун баъд аз баҳс дар комиссияи доимӣ дар ҷаласаи умумии Вулуси Ҷирга мавриди баҳс қарор мегирад, ки маводи 81 то 84 усули вазоифи дохилии Вулуси Ҷирга муқарраротеро баён намудааст, ки фишурдаи он ба қарори зайл мебошад: «Мувоҳисот рӯйи тарҳи қонун бо истимоъ аз ҳукумат оғоз гардида ва бо ироаи гузориши гузоришгар идома меёбад. Вузуро, раиси комиссия, гузоришгари комиссия ва аъзои Вулуси Ҷирга метавонанд ҳадди аксар панҷ дақиқа дар бораи мавод ва фақароти марбут ба мусаввадаи қонун ё перомунӣ мавод ва фақароти мавҷуд ё ҷадиде, ки ба шакли таъдил тақдим шудаанд, суҳбат намоянд. Ҳар гуна пешниҳоди таъдил бояд ба сурати кутубӣ бошад ва ҳадди ақал тавассути

як аъзо имзо ва дар Вулуси Чирга ё комиссия тайи мароҳил шуда бошад. Ҳар гоҳ аъзои пешниҳодкунандаи таъдил натавонад дар ҷаласа баҳси марбут ба он таъдил ҳозир шавад, бо таъйиди раиси Вулуси Чирга метавонад узви дигареро ба ниёбат аз худ ба ҷаласа муаррифӣ намояд.

Баъд аз он ки дар мавриди охирин модда ё фақараи таъдил шуда ройгирӣ шуд, шакли таъдилшуда ва дар мавриди матни комили тарҳи қонун ба сурати ниҳой ройгирӣ мешавад. Қабл аз ин ройгирӣ ба аъзоён ҳадди аксар 5 дақиқа иҷоза дода мешавад, то дар мавриди мавзӯи ройгирӣ суҳбат намоянд. Ҳар гоҳ ҳукумат тарҳеро, ки зарурат ба таъдил надошта бошад ба чирга таслим намояд, раиси Вулуси Чирга ҷунин тарҳеро мустақиман дар маърази раъйдихӣ қарор медиҳад. Агар чирга тайи як моҳ баъд аз таслими тарҳи қонун тавассути ҳукумат, вазифаи хешро ба анҷом нарасонад, раиси Вулуси Чирга тарҳи қонуни мукамалро бо таъдилоте, ки то акнун пазируфта шуда, қабл аз такмил вақти муайян дар маърази раъйгирии ниҳой қарор медиҳад.

Мишрону Чирга мутобиқи моддаи 97 Қонуни асосӣ, Вулуси Чирга тарҳи қонуни пешниҳодшударо пас аз тасвиб ба Мишрону Чирга месупорад. Мишрону Чирга тайи 15 рӯз дар мавриди мусавваба тасмим мегиранд. Мутобиқи қоида, тарҳи қонуни ҳукуматӣ ибтидо ба Вулуси Чирга тақдим мешавад. Вале дар баъзе маврид, ба сурати истисноӣ, тарҳи қонун ибтидо ба Мишрону Чирга тақдим мегардад. Ҷунончи, моддаи 98 Қонуни асосӣ муқаррар кардааст, ки бучети давлат ва барномаи инкишофи ҳукумат аз тариқи Мишрону Чирга ҳамроҳ бо назарияи машваратии он чирга ба Вулуси Чирга тақдим мешавад. Дар ин сурат, мусаввабаи Вулуси Чирга баъд аз тавшеҳи раиси ҷумҳур нофиз мегардад ва дигар ниёзе нест, ки ба Мишрону Чирга тақдим гардад [25 саҳ 87].

Дар сурате ки тарҳи ироа шуда аз ҷониби ҳукумат марбут ба тасвиби бучет ё иҷозаи аҳз ё эътои қарз бошад, Вулуси Чирга наметавонад тасвиби бучетро беш аз як моҳ ва иҷозаи аҳз ва ё эътои қарзро, ки машмули бучет набошад, беш аз понздаҳ рӯз ба таъхир андозад. Ҳар гоҳи Вулуси Чирга дар ин муддат роҷеъ ба пешниҳоди аҳз ва ё эътои қарз тасмим иттиҳоз накунад, пешниҳод тасвибшуда махсуб меёбад. Қонуни асосӣ дар моддаи 99 муқаррар кардааст, ки дар сурате ки дар иҷлосияи Шӯрои миллий бучети солона ё барномаи инкишофӣ ё мавзӯи марбут ба масоили ҳаётии кишвар, яъне амнияти омма, тамомияти арзӣ ва истиқлоли кишвар бошад, Шӯро муқаллаф аст онро тасвиб намояд ва муддати иҷлосияи Шӯро қабл аз тасвиби он хотима намеёбад.

Бар асоси муқаррароти моддаи 97, Вулуси Чирга вазифадор аст пешниҳоди тарҳи қонунро ба шумули буча ва умури молӣ ва пешниҳоди аҳз ва ё эътои қарзро баъд аз баҳс ба сурати як кул тасвиб ё рад кунад. Мавриди зикр аст, ки онро набояд беш аз як моҳ ба таъхир андозад. Ҳамчунин, дар мавориде ки расидагии очилӣ ба тарҳи қавонин, муоҳидот ва барномаҳои инкишофии давлат зарурӣ бошад, Шӯрои миллий онро дар авлавияти кори худ қарор медиҳад. Бар асоси муқаррароти моддаи 100 Қонуни асосӣ, дар сурате ки маҷлисиён дар тасвиби тарҳи қонун ихтилофе надошта бошанд, мушките нахоҳад буд. Вале, ҳар гоҳ мусаввабаи як маҷлис аз тарафи маҷлиси дигар ба таври кулӣ ё ҷузъӣ рад шавад, барои ҳалли ихтилофоти ҳаёти муҳалит ба теъдоди мусовӣ аз аъзои ҳарду маҷлис ташкил мегардад.

Тавофуқи ҳаёт баъд аз тавшеҳи раиси ҷумҳур нофиз шумурда мешавад. Аммо, дар сурате ки ҳаёти муҳалит натавонад ихтилофи назари худро рафъ кунад, мусавваба радшуда талаққӣ мегардад. Дар ин ҳолат Вулуси Чирга метавонад дар ҷаласаи баъдии худ онро бо ду сулси орои кулли аъзо тасвиб кунад. Ин тасвиб бидуни ироа ба Мишрону Чирга баъд аз тавшеҳи раиси ҷумҳур нофиз шумурда мешавад [1 саҳ 54].

Д. Марҳилаи тавшеҳ. Мутобиқи банди 16 моддаи 64 Қонуни асосӣ тавшеҳ ва имзои мусавваба пас аз тасвиби Шӯрои миллий дар салоҳияти раиси ҷумҳур мебошад. Мусаввабаи Шӯрои миллий, ҷуз дар мавориде ҳосе, бидуни тавшеҳи раиси ҷумҳур эътибори қонунӣ пайдо намекунад ва қонун махсуб намешавад.

Мусаввабаи Шӯрои миллий бояд ба тавшеҳи раиси ҷумҳур бирасад. Дар сурате ки раиси ҷумҳур мусаввабаро қабул надошта бошад ва нахоҳад тавшеҳ намояд, бояд онро зарфи 15 рӯз бо зикри далоили адами қабул ба Вулуси Чирга баргардонад. Дар ғайри ин сурат, мусавваба тавшеҳшуда талаққӣ гардида ва бо нашр дар ҷаридаи расмӣ нофиз мегардад. Дар мавориде, ки раиси ҷумҳур мусаввабаро дар мавриди 15 рӯз ба Вулуси Чирга

бозгардонад ва Вулуси Ҷирга бо ду сулси орои кулли аъзо, бидуни таваҷҷуҳ ба назари раиси ҷумҳур онро айнан тасвиб намоянд, боз ҳам бидуни тавшеҳи раиси ҷумҳур мусавваба тавшеҳшуда маҳсуб гардида, бо нашр дар ҷаридаи расмӣ нофиз мешавад. Мусаввабаи Шӯрои миллӣ бидуни тавшеҳи раиси ҷумҳур эътибор надорад, ҷуз дар чанд маврид, аз он ҷумла дар мавридҳои зер:

Дар сурате ки тасвиди қонун аз ҳуди Вулуси Ҷирга оғоз шуда бошад ва раиси ҷумҳур онро ба ҷойи тавшеҳ ба Вулуси Ҷирга бозгарданд ва Вулуси Ҷирга бо аксарияти ду сеюми оро мусаввадаро мучаддадан бидуни таъмини назари раиси ҷумҳур тасвиб намояд.

Дар ҷорҷӯбаи ҳамон фарзи қаблии шурӯи тасвиди қонун аз Вулуси Ҷирга, раиси ҷумҳур тарҳи қонунро на тавшеҳ кунад ва на тайи 15 рӯз ба Вулуси Ҷирга мустарад намояд. Дар ин фарз низ мусаввабаи Вулуси Ҷирга бидуни ниёз ба тавшеҳи раиси ҷумҳур нофиз мегардад.

Дар мавриде ки раиси ҷумҳур мусаввабаи Шӯрои миллиро зарфи 15 рӯз ба Вулуси Ҷирга бозгардонад ва Вулуси Ҷирга онро бо аксарияти ду сеюми орои Вулуси Ҷирга мучаддадан тасвиб намояд, дар ин сурат низ мусаввабаи Шӯро бидуни тавшеҳи раиси ҷумҳур нофиз мегардад [24 саҳ 89].

В. Марҳилаи нашр. Марҳалаи нашр дар ҷаридаи расмӣ охирин марҳалаи қонунгузорӣ аст. Мусаввадаи қонунӣ бо интишор дар ҷаридаи расмӣ ба як қонуни нофиз ва лозимулиҷро табдил мешавад. Маъмулан, охирин моддаи ҳар қонун ба ин марҳала мепардозад ва замони нофиз шудани қонунро ҳадди ақал як ҳафта баъд аз наشري ҷаридаи расмӣ муайян месозад.

Дар мавриди наشري асноди тақнинӣ «Қонуни тарзи нашр ва анфози асноди тақнинӣ» муқаррарот вучуд дорад. Аз ҷумла, дар моддаи аввал ҷунин омадааст: «Ин қонун ба манзури матлаъ шудани тамоми идороти расмӣ ва ғайрирасмӣ ва атҳои кишвар аз қавонин, фаромин, муқаррарот, асосномаҳо, мусаввабаҳо ва соир асноде, ки моҳияти тақнинӣ дошта ва танзими тарзи нашр ва анфози он вазъ гардидааст». Бинобар ин, асноди тақнинӣ бояд бори аввал дар наشري давлатии хос ба номи «Ҷаридаи расмӣ» мунташир гардад.

Банди якуми моддаи ҳафтуми қонуни мазкур, наشري асноди тақниниро баъд аз интишор дар ҷаридаи расмӣ муҷоз медонад. Бинобар ин, баъд аз он ки мусаввабаи Шӯрои миллӣ тавшеҳ ва сипас дар ҷаридаи расмӣ мунташир шавад ва ҳолати қонун ба худ гирифт, ба сурати озод қобили ҷоп ва интишор аст ва манъи қонунӣ надорад. Дар банди 2 ҳамин қонун интишори қонунро, дар сурати зарурат, дар расонаҳои гурӯҳӣ ҳатто қабл аз ҷопи он дар ҷаридаи расмӣ метавон мунташир намуд ва ҳатто бо телекс ва телеграмм ҳам метавон иблог намуд.

Қавонини Афғонистон ба ҳарду забони миллӣ мунташир мешавад. Дар иртибот бо ин, тарҳи қонун бояд ба ду забон таҳия шавад, вагарна Вулуси Ҷирга аз қабули он худдорӣ менамояд.

Моддаи нухуми ин қонун дар мавриди замони анфоз ва лозимулиҷро шудани қавонин қоидаеро вазъ менамояд, ки аз таърихи нашр дар ҷаридаи расмӣ нофиз мегардад, магар ин ки дар ҳуди асноди тақнинӣ таври дигаре пешбинӣ шуда бошад. Ниҳоде, ки масъуляти интишори асноди тақниниро ба уҳда дорад, раёсати наشريёти Вазорати адлия мебошад.

Мардум ба ду сурат матлаъ мешаванд, ё ба сурати иттилоӣ воқеӣ, ки афрод воқеан матлаъ мешаванд. Агар дар қонун иттилоӣ воқеии мардум шарт шавад, иҷрои қонун дар амал бо мушкил мувоҷеҳ мешавад. Зеро ҳар кас иддао менамояд, ки аз он огоҳ набудааст. Сурати дувум, иттилоӣ фарзӣ аст. Яъне, бо интишори қонун дар ҷаридаи расмӣ фарзро бар ин мегирем, ки мардум матлаъ шудаанд. Ин фарз ақлоӣ аст, ҳарчанд ки барои афроди беиттилоъ мушкилсоз мебошад. Бо қабули иттилоӣ фарзӣ ба унвони як қоидаи ом, мардум саъй хоҳанд кард, ки ҳамеша аз интишори ҷаридаи расмӣ иттилоъ ёбанд ва аз қавонину муқаррароти интишорёфта дар ҷаридаи расмӣ бохабар шаванд. Бо ин фарзи мантиқӣ ва ақлоӣ қавонин бояд баъд аз интишори он дар ҷаридаи расмӣ нофиз ва лозимулиҷро гардад, чун фарзи мантиқӣ ин аст, ки бо интишори қонун дар ҷаридаи расмӣ мардум аз он огоҳ мешаванд. [25;67]

Қонунгузор дар бархе қавонин аз ин назар дучори иштибоҳ шудааст. Ҷунончи, охирин моддаи баъзе аз қавонин ба ин сурат тадвин шудааст: «Ин қонун бо тавшеҳ, нофиз ва дар ҷаридаи расмӣ бояд нашр гардад». Нофиз шудани қонун қабл аз интишор дар ҷаридаи расмӣ ҳилофи фарзи мантиқӣ огоҳирасонӣ ва иттилоърасонӣ дар заминаи тақлиф қабл аз

мувохиза ва танбеҳ аст. Нофиз шудани қонун қабл аз интишор дар ҷаридаи расмӣ ҳилофи фарзи мантиқӣ аст. Аз ин рӯ, бояд ин гуна ислоҳот ворид карда шавад: «Ин қонун як рӯз (ё як ҳафта ё як моҳ) баъд аз интишор дар ҷаридаи расмӣ нофиз аст.

Нуктаи муҳим дар марҳилаи нашри қонун, иттилоърасонӣ ба мардум ва огоҳ сохтани мардум аз интишори қонуни ҷадид аст. Вазорати адлия бояд талош кунад, ки бо баргузориҳои конфронсҳои матбуотӣ, маҷолиси кушоишу муаррифӣ ва мусоҳиба бо расонаҳо ва интишор баъд аз ҷоп дар ҷаридаи расмӣ, қонуни ҷадидро ба мардум муаррифӣ намояд. Ҳамин тавр сабӣ намояд то қонунро дар саросари кишвар, китобфурушиҳо, китобхонаҳо, марокизи давлатӣ бахусус марокизи мучрии қонун мавриди назар ё муртабит бо он пахш ва тавзеъ намояд.

Тавре қаблан тазаккур рафт, фароянди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози таърихӣ тафовутҳое дорад. Аммо ин ки як қонун дар ин кишварҳо кадом мароҳилро тай менамояд, то ин ки ба тасвиб бирасад ва нофиз шавад, чандон тафовути ҷашмгир дар миён нест. Яъне, ҳарду кишвар ниҳоди қонунгузор доранд, ниҳоде, ки ба василаи интиҳобот аз сӯи мардум эҷод мегардад. Дар Афғонистон қонун баъд аз он ки дар Вазорати адлия тарҳ ва нигошта шавад, мусаввадаи он ҷиҳати аҳзи рои эътимод ба Шӯрои миллӣ, ки мутаҷаккил аз намояндагони мардум аст, ирсол мегардад. Парлумон ё ҳамон Маҷлиси намояндагон қавонини ирсолшударо дар бахши марбути - «Кумитаи муайяна» мавриди баррасӣ қарор медиҳад ва баъд аз баррасӣ онро дар рӯзномаи умумӣ мегунҷонад, то ба роиғирӣ гузошта шавад. Баъд аз он ки қонун ба роиғирӣ гузошта шуд ва мавриди таъйиди Маҷлиси намояндагон қарор гирифт, ба тавшеҳи Раиси ҷумҳур мерасад ва баъд аз тавшеҳ дар ҷаридаи расмӣ Вазорати адлияи кишвар мунташир ва ба иҷро гузошта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Асосномаи нофизи Институти умури қонунгузорӣ ва таҳқиқоти илмӣ ҳуқуқӣ // Ҷаридаи расмӣ Вазорати адлияи Афғонистон. -№ 942. – 1386/4/20.
2. Башария, Ҳусайн. Омӯзиши дониши сиёсӣ. – Кобул: Саодат, 1383.
3. Бодомҷӣ, Ҳусайн. Оғози қонунгузорӣ ва таърихи ҳуқуқи Байнаннаҳрайн. – Техрон: Тарҳи нав, 1382.
4. Бургӣ, доктор Тоҳир // Маҷаллаи «Ҳуқуқ ва зиндагӣ». – Кобул, 1368.
5. Вазорати адлияи Афғонистон. Ҷаридаи расмӣ. - 1395/12/10.
6. Гаргон В. Г. Афғонистон дар солҳои бист ва сӣ. – Кобул: Майванд, 1376.
7. Губор, Мирғулом Муҳаммад. Афғонистон дар масири таърих. – Кобул: Ал-Азҳар, 1384
8. Имомов Ашӯрбой. Актуальные проблемы парламентского права Республики Таджикистан. Монография. – Душанбе. 2020. -292 с.
9. Имомов Ашӯрбой. Ҳуқуқи парламентии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе. 2016. -424 с.
10. Китоби Афғонистон ва парламент. Нашри қонуни мутолиот ва пажӯҳишҳои Афғонистон. – Лондон, 2005.
11. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. Речаи дастарасӣ: <https://www.adliya.tj/tj/constitution>
12. Кушаккаӣ, Бурҳониддин. Нодир афғон. – Кобул, 1310.
13. Кушаккаӣ, Сабоҳиддин. Даҳаи Қонуни асосӣ. – Кобул, 1356.
14. Кӯлобӣ, Илоҳа. Сиёсат ва ҳукумат дар Осиёи Марказӣ. – Техрон: Созмони мутолиот ва тадвини улуми инсонӣ, 1376.
15. Қонунҳои конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳусуси Маҷлиси Олӣ, дар ҳусуси интиҳоботи Маҷлиси Олӣ, дар ҳусуси вазъи узви Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олӣ, дар ҳусуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра.
16. Мавлавӣ Абдулвосеъ. Тамассук-ал-қузот Амония. – Кобул: интишороти Вазорати дифои миллӣ, 1365. – Ҷ. 1,2.
17. Монтеске. Рӯҳ-ал-қонун. Тарҷумаи Алиакбар Мухтадӣ. – Техрон, 1393.
18. Мунтазамӣ, Рӯё. Тоҷикистон. – Техрон: Дафтари мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ, 1374.
19. Одамак, Д. Людвик. Таърихи равобити сиёсии Афғонистон. – Техрон: Ирфон, 1383.
20. Пешинаи коркарди маҷолиси дунё, фароянди қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дафтари сиёсати хориҷӣ ва амнияи миллии Ҷумҳурии Исломии Эрон, 1375.
21. Пуҳанёр, Сайид Масъуд. Зухури маршрутӣ ва қурбонии истибод. – Пешовар: Парниён, 1375.
22. Пуҳонд Ҳусайнӣ. Ҷунбиши маршрута дар Афғонистон. – Техрон: Тӯс, 1378.
23. Расули, Муҳаммадшариф. Нақду таҳлили Қонуни асосӣ. – Кобул: Саид, 1389.
24. Сайри тадвинии Қонуни асосӣ дар Афғонистон // Солномаи Қонуни асосӣ. – Кобул: Саид, 1369. – Ҷ.1.
25. Салимӣ, Абдулҳаким. Дин ва қонунгузорӣ дар Афғонистон // Маҷаллаи «Мутолиоти ҳуқуқӣ». – 1385. -№2.
26. Сиддиқӣ, Муҳаммад Асмо. Таърихи Афғонистон. – Кобул: Ховар, 1385.
27. Тарзӣ, Маҳмуд. Қавонин ва низомот // Маҷаллаи «Сироч-ул-ахбор». – 1292. - №86.
28. Фарҳанг, Мир Муҳаммад Сиддиқ. Афғонистон дар панҷ қарни охир. – Кобул: Саид, 1384.

29. Ҳабибӣ, Абдулҳай. Таърихи Афғонистон баъд аз ислом. – Кобул: Саид, 1387.
30. Чонс В. А. Худовандони андешаи сиёсӣ. Тарҷумаи: Алӣ Ромин. – Техрон: Фирдавс, 1392. – Ҷ.2.

РАВАНД ВА ТАЙИ МАРОҲИЛИ ҚОНУНГУЗОРӢ ДАР АФҒОНИСТОН

Дар мақолаи мазкур чарағии таъсиси парламони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон таҳқиқ шудааст. Тартиби гузaronидани интиҳобот ва таркиби дупалатагии он нишон дода шудааст. Тартиби раванди қонунгузорӣ дар парламон, давраҳои он, ва қонунҳо таҳлил карда шудаанд. Нуктаи муҳим дар марҳилаи нашри қонун, иттилоърасонӣ ба мардум ва огоҳ сохтани мардум аз интишори қонуни ҷадид аст. Вазорати адлия бояд талош кунад, ки бо баргузори қонфронсҳои матбуотӣ, маҷлиси кушоишу муаррифӣ ва мусоҳиба бо расонаҳо ва интишор баъд аз ҷоп дар ҷаридаи расмӣ, қонуни ҷадидро ба мардум муаррифӣ намояд.

Калидвожаҳо: парламон, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон, таъсис, фаъолият, қонунгузорӣ, субъектон, давраҳои қонунгузорӣ, қабули қонунҳо, имзогузорӣ, нашр гардидан.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В АФГАНИСТАНЕ

В данной статье рассматривается процесс создания парламента Исламской Республики Афганистан. Указан порядок проведения выборов и его двухпалатный состав. Анализируется порядок законодательного процесса в парламенте, его периоды и законы. Важным моментом на этапе публикации закона является информирование общественности о публикации нового закона. Министерству юстиции следует попытаться представить новый закон общественности посредством пресс-конференций, открытых встреч и интервью со СМИ, а также после публикации в официальной прессе.

Ключевые слова: парламент, Исламская Республика Афганистан, учреждение, деятельность, законодательство, субъекты, законодательные периоды, принятие законов, подписание, публикация.

LEGISLATIVE PROCESS IN AFGHANISTAN

This article examines the process of establishing the Parliament of the Islamic Republic of Afghanistan. The procedure for holding elections and its bicameral composition is specified. The order of the legislative process in the parliament, its periods and laws are analyzed. An important point at the stage of publishing a law is to inform the public about the publication of a new law. The Ministry of Justice should try to present the new law to the public through press conferences, public meetings and media interviews, as well as after publication in the official press.

Keywords: parliament, Islamic Republic of Afghanistan, institution, activity, legislation, subjects, legislative periods, adoption of laws, signing, publication.

Сведения об авторе: *Мухаммадйусуф Аюби* – Таджикский национальный университет магистр, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17

Information about the author: *Muhammadyusuf Ayubi* – Tajik National University graduate student, **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

ШАКЛҲОИ ФАЪОЛИЯТ ВА САЛОҲИЯТИ ШҶРОИ ВИЛОЯТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ АФҒОНИСТОН

Баҳич Гулом Форук, Хайдарӣ Навруз Муҳаммад
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аъзоёни (вакилони) Шӯрои вилоятро истиқоматкунандагон, яъне сокинони вилояти мазкур дар асоси интиҳоботи умумӣ, баробар, озод, мустақим (бевоҳита аз ҷониби шаҳрвандони вилояти мазкур) ва пинҳонӣ ба муҳлати ҷаҳор солӣ интиҳоб мекунад. Шӯрои вилоятӣ бо мақсади рушди ҳукумат ва беҳбудии қорҳои вилоят, ки дар қонунҳои кишвар муқаррар гардида ва танзим шудааст, саҳм мегирад ва дар масоили марбут ба вилоят маслиҳат медиҳад. Шӯрои вилоятӣ вазифаҳои худро дар ҳамкорӣ бо маъмурияти маҳаллӣ иҷро мекунад [1].

Шӯрои вилоят ба ҳайси як мақоми интиҳоботӣ бо мақсади ташкили сохтаре амал мекунад, ки иштироки мардум ва институтҳои ҷомеаи шаҳрвандиро бо шӯъбаҳои ҳукумати дар сатҳи вилоят таъмин менамояд ва ба маъмурияти вилоятҳо дар масъалаҳои марбута машварат медиҳад. Узви шӯрои вилояти сокинони минтақаро дар иҷрои вазифаҳои худ муаррифӣ мекунад, манфиатҳои олии Афғонистонро ба назар мегирад, ростқавлӣ, эътимодноқӣ, ва беғаразиро қадр мекунад, худро дар назди халқ масъул медонад ва ба ақидаи аъзои дигари шӯро эҳтиром мегузорад. Узви шӯрои вилояти бидуни таъйиз ва аз рӯи

қавмият, дин, эътиқод, забон, чинс ё маъҷубӣ рафтори худро ба танзим мебарорад, тибқи қонун амал мекунад ва мувофиқи эътиқоди мардум ба ӯ амал мекунад.

Шӯрои вилоятӣ дорои вазифа ва салоҳиятҳои зерин мебошад:

- 1) иштирок дар муайян кардани ҳадафҳои рушди ҳукумат дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, тандурустӣ, маориф ва бозсозӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба вилоят;
- 2) додани маслиҳат оид ба истифодаи самараноки захираҳои молиявии вилоят;
- 3) иштирок дар ҳалли баҳсҳо ва низоъҳои қавмӣ ва маҳаллӣ тавассути чирғаҳои ислоҳотӣ;
- 4) додани маслиҳат дар бораи нақшаи рушди вилоят ва нақшаи қаблан пешбинишуда;
- 5) иштироки фаъолона дар роҳҳои эҳтимолии урфу одатҳои ҳилофи шариати исломӣ ва қонунҳо (издивоҷи маҷбурӣ, бадрафторӣ бо занон ва амсоли инҳо);
- 6) боздид аз ҷойҳои маҳрум сохтан аз озодӣ бо иҷозати мақомоти дахлдор, таҳлил ва арзёбии амали мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва пешниҳоди гузориш дар бораи он ба маъмурияти вилоят;
- 7) иштироки муассир ва фаъол дар пешгирии парвариши кӯкнор, тавлид, нигоҳдорӣ ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир ва вобастагӣ ба истифодаи масти он, бо роҳи огоҳӣ дар бораи хатари истифодаи ин мавод, ҷалби ҳамкории мрдум ва кумак ба ниҳодҳое, ки дар мубориза бо маводи мухаддир кор мекунанд;
- 8) Гирифтани маълумот оид ба татбиқ ва нақшаи кори маъмурияти вилоят ва филиалҳои марбута;
- 9) Баррасии нақшаи рушд ва хароҷоти солонаи маъмурияти вилоят ва ба сокинони вилояти дахлдор тавассути воситаи ахбори омма хабар додани он;
- 10) Иштирок дар ҳифзи ёдгориҳои таърихӣ ва пешгирии нобудшавӣ, дуздӣ ва қочоқи онҳо;
- 11) Машварат бо сокинони вилоят тавассути маҷлисиҳои машваратии ҷамъиятӣ ҳадди ақал дар се моҳ;

Ба зиммаи роҳбарони шӯрои вилоятӣ вазифаҳои зерин вогузор карда шудааст:

- шӯроҳо дар вилоят ва берун аз он намояндагӣ мекунад;
- роҳбарӣ ба ҷаласаҳои шӯро ва расонидани масъалаҳои баррасишаванда ба аъзоён;
- пешниҳод кардани маслиҳатҳо, қарорҳо ва тасдиқи шӯро ба шӯъбаҳои дахлдор ва таъмини иҷрои он;

Аъзои шӯрои вилоятӣ вазифаҳои зерин дорад:

- иртибот, мубодилаи афкор ва ҳамкории афкор бо мардум ба хотири огоҳӣ аз мушкилоти онҳо;
- иштирок дар маҷлисиҳо ва иштирок дар ҳалли масъалаҳое, ки дар ҷаласаи шӯрои дахлдор баррасӣ карда мешаванд;
- кӯшишҳои пайваста барои ташкили маъмурияти солим ва ҳамаҷониба бо мақсади баланд бардоштани қобилияти расонидани ҳадамоти босифат ва мубориза бо ришва, коррупсия ва дигар камбудӣҳо дар шӯъбаҳои дахлдор. Асосҳои ҳуқуқии ташкилҳои шӯрои вилоятиро конституция ва қонуни шӯрои вилояти дар Ҷумҳурии исломии Афғонистон ташкил медиҳад.

Мувофиқи Конституцияи шӯрои вилоятӣ дар самти ноил шудан ба ҳадафҳои рушди ҳукумат ва беҳбудӣ бахшидани қорҳои вилоят, салоҳиятдор мебошад.

Идораҳои давлатӣ вазифадоранд, ки дар ҳолатҳои зерин ба шӯрои вилоятӣ маълумот пешниҳод кунанд:

- дар давоми даҳ рӯзи қорӣ маълумотҳои дилхоҳро пешниҳод кунанд;
- маълумоти сеоҳаро тавассути мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба шӯрои вилоятӣ пешниҳод кунанд. Қобили зикр аст, ки ҳисоботи сеоҳаи шӯъбаҳои ҳукуматӣ бо дархости шӯрои вилоятӣ пешниҳод карда мешаванд.

Шӯрои вилоят маълумотро дар як ҷаласаи оммавӣ баррасӣ мекунад ва дар сурати ошкор шудани камбудӣҳо ин масъаларо ба шӯъбаи дахлдор ва мақомоти ҳокимияти вилоят пешниҳод мекунад. Ноқомӣ дар ошкор кардани камбудӣҳо дар баррасии маълумоти пешниҳодшуда боиси қатъ шудани назорати шӯрои вилоят мегардад.

Дар сурати ошкор шудани камбудӣҳо шӯрои вилоят чораҳои зеринро меандешад:

Дар равндӣ таҳияи нақшаи рушди вилоят ва ба ҳукумат пешниҳод кардани нақша бо аксарияти овозҳо, шӯроӣ музофотӣ ширкат мекунад. Азбаски шӯроҳои музофотӣ дар таҳия ва тасдиқи нақшаҳои рушд нақши калидӣ доранд, ин масоил дар салоҳияти онҳо баррасӣ мегардад. Низомнома дар бораи тартиби назорати шӯроӣ вилоятӣ чор марҳила барои назорат аз болои иҷроӣ дурусти лоиҳаи маҳаллиро муайян кардааст.

Шӯроӣ вилоятӣ метавонад мушкилотро тавассути маъмурияти мустақили мақомоти маҳаллӣ ба вазорат ё идора раван намояд. Азбаски шӯроӣ вилоятӣ ваколатҳои иҷроӣ надорад, онҳо наметавонанд бевосита ҳадашон лоиҳаро боздоранд ё бекор намоянд.

Аммо, бинобар таъхирнопазирии масъала, шӯроҳои вилоятӣ метавонанд ба идораи дахлдор ва мақомоти вилоят тавсия диҳанд, ки чараёнро боздоранд ва барои баргараф намудани камбудҳо чораҳо андешанд.

Бояд таъкид дод, ки дар Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дар баробари Шӯроӣ вилоятӣ инчунин шӯроӣ вулусвоӣ (ноҳиявӣ) мавҷуд аст. Тибқи қонун ҳар як вулусвоӣ (ноҳия) як Шӯроӣ ноҳиявӣ дорад, ки аъзои он пас аз интихобшудан курсии Шӯроӣ ноҳиявиро соҳиб мешаванд.

Тибқи муқаррарот дар маҷлиси аввал, ки онро чун одат қуҳансолтарин аъзои Шӯро раисӣ мекуанд, шӯроӣ ноҳия раис, муовин ва котиби шӯро аз ҳисоби аъзоёни он ба мӯҳлати як сол интихоб мекунад.

Мутобиқи қонунгузори Шӯроӣ ноҳия дорои салоҳиятҳои зерин мебошад:

1. Намояндагии сокинони вулусвоӣ дар Шӯро, шунидани арзу пешниҳодҳои шаҳрвандон ва ба идораҳои марбутай ҳукумат ирсол намудан ва пайгирии онҳо;
2. Додани маслиҳатҳо дар бораи имкониятҳои кор барои одамони осебпазир;
3. Иштирок дар ҳалли муноқишаҳои қавмӣ ва маҳаллӣ тавассути ҷирғаҳои ислоҳотӣ;
4. Ҳавасманд кардани мардум ба пардохти андозӣ давлатӣ, омӯзиши маълумот ва баргузори маросимҳои миллӣ ва динӣ;
5. Мубориза бо урфу одатҳои ҳилофи қонун ва қоидаҳои шариати ислом;
6. Сокинони маҳаллиро барои дастгирии нерӯҳои амниятӣ ва мудофиавии кишвар ташвиқ намудан;
7. Боздид аз минтақаҳои вулусвоӣ бо мақсади муайян кардани ниёзҳои мардум ва пешниҳоди зарурӣ ба идораҳои марбутай ҳукумат барои қонеъ кардани ниёзҳо ва инъикоси он дар барномаҳои рушди вилоят;
8. Таъмини рушди мутаваззини тамоми деҳот дар сатҳи вулусвоӣ.

Дар баробари ин қонунгузори ба Раиси Шӯроӣ ноҳиявӣ салоҳиятҳои зеринро низ вогузор намудааст. Чунончӣ:

1. Намояндагии шӯро дар сатҳи ноҳия;
2. Роҳбарӣ ба ҷаласаҳои шӯро ва огоҳ кардани аъзоён аз масъалаҳои баррасишаванда;
3. Пешниҳодҳои тасдиқи шӯро ба идораҳои дахлдори давлатӣ дар маҳал;
4. Иҷроӣ дигар вазифаҳо, ки тибқи қонунгузори муайян гардидаанд.

Ҳамин тариқ, фаъолият ва салоҳияти Шӯроӣ вилоятӣ дар асоси қонуни асосии кишвар ва дигар қонунгузориҳои мавҷуда муайян ва ба роҳ монда шуда, ҳолати ҳуқуқии онро ҳамчун мақомоти намояндагӣ, ки аз намояндагони интихобкардаи халқ иборат аст дар сатҳи вилоятҳо мустақкам мекунад.

АДАБИЁТ

1. Конституционное право. Учебник (коллектив авторов). – М. 1999. Камолов Ш. Ҳ. Низомӣ намояндагӣ, Душанбе – 2012
2. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. В 4- томах. Тома 1- 2. Отв. ред. Б. А. Страшун. - М.: Издательство БЕК, 1995. – 778 с.
3. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. Из. пятое перераб. и дополн. Мишин А.А. - М.: Издательство «Белые альвы», 1996. – 400 с.

ШАКЛҲОИ ФАЪОЛИЯТ ВА САЛОҲИЯТИ ШҶРОИ ВИЛОЯТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ АФҒОНИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф шаклҳои фаъолият ва салоҳияти шӯроӣ вилоятӣ Ҷумҳурии Афғонистонро баррасӣ намудааст. Мувофиқи Конституцияи Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон аъзоёни Шӯроӣ вилоятӣро сокинони вилоятӣ мазкур дар асоси интихоботи умумӣ, баробар, озод, мустақим (бевосита аз ҷониби шаҳрвандони вилоятӣ мазкур) ва пинҳонӣ ба мӯҳлати ҳафтор сол интихоб мекунад. Шӯроӣ вилоятӣ

бо мақсади рушди ҳукумат ва беҳбудии қорҳои вилоят, ки дар қонунҳои кишвар муқаррар гардида ва танзим шудааст, саҳм мегузорад ва дар масоили марбут ба вилоят маслиҳат медиҳад. Шӯрои вилоятӣ вазифаҳои худро дар ҳамкории бо маъмурияти маҳаллӣ иҷро мекунад. Узви шӯрои вилояти сокинони минтақаро дар иҷрои вазифаҳои худ муаррифӣ мекунад, манфиатҳои олии Афғонистонро ба назар мегирад, ростгавӣ, эътимодноки, ва бегаразиро қар мекунад, худро дар назди халқ масъул медонад ва ба ақидаи аъзои дигари шӯро эҳтиром мегузорад.

Қалидвожаҳо: шаклҳои фаъолият, сокинон, шӯрои вилоятӣ, интихобот, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон.

ВИДЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ПОЛНОМОЧИЯ РЕГИОНАЛЬНОГО СОВЕТА В РЕСПУБЛИКЕ АФГАНИСТАН

В статье автор рассматривает формы деятельности и полномочия Регионального Совета Республики Афганистан. Согласно Конституции Исламской Республики Афганистан, члены провинциального совета избираются жителями провинции на основе всеобщего, равного, свободного, прямого (непосредственно гражданами провинции) и тайного голосования на всеобщее обозрение сроком на четыре года. Региональный совет способствует развитию правительства и улучшению дел региона, которые установлены и регулируются законами страны, и консультирует по вопросам, связанным с регионом. Областной совет выполняет свои функции во взаимодействии с местной администрацией. Член Регионального совета представляет население региона при исполнении своих обязанностей, учитывает высшие интересы Афганистана, ценит честность, надежность и беспристрастность, считает себя ответственным перед народом и уважает взгляды других членов Совета.

Ключевые слова: деятельность, жители, региональный совет, выборы, Исламская Республика Афганистан.

ACTIVITIES AND POWERS OF THE REGIONAL COUNCIL IN THE REPUBLIC OF AFGHANISTAN

In the article, the author examines the forms of activity and powers of the Regional Council of the Republic of Afghanistan. According to the Constitution of the Islamic Republic of Afghanistan, the members of the provincial council are elected by the residents of the province on the basis of universal, equal, free, direct (directly by the citizens of the province) and secret ballot for a period of four years. The Regional Council promotes the development of the government and the improvement of the affairs of the region, which are established and regulated by the laws of the country, and advises on issues related to the region. A member of the Regional Council represents the people of the region in the performance of his duties, takes into account the highest interests of Afghanistan, values honesty, reliability and impartiality, considers himself responsible to the people and respects the views of other members of the Council.

Keywords: activities, residents, regional council, elections, Islamic Republic of Afghanistan.

Сведения об авторах: **Хайдари Навруз Мухаммад** – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета

Баҳич Гулом Форуқ – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: 93 793 76 74

Information about the authors: **Haydari Navruz Muhammad** – Second-year Master's student at the Faculty of Law of the Tajik National University

Bahij Ghulom Foroq – Second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University. Phone: 93 793 76 74

МОЛУ МУЛКИ УМУМИИ ЯҚЗОЯ (МУШТАРАК)-И ҲАМСАРОН

Беков А.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бастани ақди никоҳ боиси ба вучуд омадани муносибатҳои мушаххас байни ҳамсарон мегардад, ки аз ҷумлаи онҳо муносибатҳои муштаракӣ ҳамсарон мебошад. Асоси ба миён омадани молумулки яқзои ҳамсарон ин ворид гардидани марду зан ба ақди никоҳи расмӣ аст. Бояд зикр кард, ки ҳамзистии воқеии марду зан ё инки ақди никоҳи динӣ ё ғайрирасмӣ муносибатҳои моликияти яқзои марду занро ба миён намеорад.

Моликияти умумии яқзо (муштарак)-и ҳамсарон як намуди моликияти умумӣ мебошад. Оид ба моликияти умумӣ бояд гуфт, ки асосҳои ба вучуд омадани ҳуқуқи моликияти умумӣ гуногунаанд. Одатан моликияти умумӣ дар асоси қонун ва ё созишнома ба вучуд меояд. Асоси қонунӣ ба вучуд омадани ҳуқуқи моликияти умумиро қисми 4 моддаи 292 КҶ ҚТ пешбинӣ кардааст, ки он чунин аст: Амвол дар сурати моликияти ду ё якчанд шахс шудани он бидуни тағйир додани тағйирот тақсим кардани он имконнопазир аст ё аз рӯи қонун тақсим кардан мумкин намебошад, умумӣ мегардад. Дар асоси шартнома бошад

хукуқи моликияти умумӣ бештар вақт ҳангоми ташкил кардани ширкати оддӣ ба вучуд меояд, ки ин ширкат дар асоси шартномаи ғаёлияти якҷоя ташкил карда мешавад. Моликияти, ки ин ширкати оддӣ дорад дар асоси шартномаи мазкур моликияти умумии аъзои он ҳисоб мешавад. «Дар адабиёти ҳуқуқӣ роҳҳои гуногуни ташкил намудани моликияти умумӣ пешбинӣ карда шудааст, ки онҳо чунин мебошанд: а) дар натиҷаи гузоштани мерос ба якчанд меросхурон; б) дар натиҷаи ғаёлияти якҷоя ба вучуд омадани моли нав; в) дар натиҷаи аз ҷониби якчанд шахс бастанӣ созишнома дар бораи харидани мол; г) дар натиҷаи аз қайди никоҳ гузаштани зану шавҳар; д) дар натиҷаи сохтани хоҷагӣҳои фермерӣ; е) дар натиҷаи сохтани хона аз ҷониби якчанд ҳешу таборон» [4]

«Ҳукуқи моликияти якҷоя ин ҳукуқи якчанд шахс ба моликияти умумӣ оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдорӣ кардани моликияти умумӣ буда, ҳиссаи ин шахсон ба ин моликият пешаки маълум набударо меноманд». [5;132]

Мувофиқи моддаи 34-и КО ҚТ, амволе, ки зану шавҳар дар давраи занашӯӣ чамъ кардаанд, моликияти муштарак (якҷоя)-и онҳо мебошад. «Асоси пайдоиши моликияти якҷояи зану шавҳарро ин қайди давлатии никоҳ ташкил медиҳад. Яъне пас аз қайди давлатии никоҳ дар байни зану шавҳар муносибатҳои молумулкӣ асоси ҳуқуқӣ пайдо мекунанд». [3;101,102] Даромаде, ки зану шавҳар дар натиҷаи ғаёлияти меҳнатӣ, соҳибкорӣ ва зехнӣ ба даст овардаанд, нафақа, ёрдампулӣ ва пардохтҳои дигари пулии гирифтаашон, қоғазҳои қиматнок, сахмия, пай ва ҳама гуна амволи манқул ва ғайриманқул дар давоми занашӯӣ чамъкардаашон, сарфи назар аз он, ки ба номи кадоме аз зану шавҳар харида шудааст, моликияти муштаракӣ онҳо ҳисоб мешавад (моддаи 34 КО ҚТ). [1]

Дар ин модда қонунгузор сарчашмаи даромади зану шавҳарро муайян кардааст, ки он чунин аст: аз ғаёлияти меҳнатӣ, аз ғаёлияти соҳибкорӣ ва зехнӣ – даромад, инчунин ёрдампулӣҳо ва дигар пардохтҳои пулиро дохил намудааст. Ҳамаи он чизе, зану шавҳар дар асоси ин сарчашмаҳо ба даст меоранд моликияти якҷояи онҳо мебошад. Номгуи молу мулкӣ зану шавҳар, ки дар ин моддаи кодекс пешбинӣ шудааст, маҳдуд нест, чунки ба он намудҳои дигари молу мулк низ дохил шуданаш мумкин аст, ки қонунгузориҳои ҷорӣ пешбинӣ кардааст. Ба истисноии моликияти истисноии давлатӣ (моддаи 239 КГ ҚТ). [1]

Бояд қайд кард, ки новобаста аз он, ки зан дар оила даромади мустақил дорад ё на агар он бо мард хоҷагии умумиро пеш бурдааст ва ё фарзандонро нигоҳбин кардааст ҳуқуқ ба моликияти умумии муштарак дорад. «Дар мавриди набудани никоҳи расмӣ ва мавҷудияти муносибатҳои никоҳи воқеӣ, яъне зидагии якҷояи марду зан новобаста аз тӯлони будани он асоси ҳуқуқи роҷеъ ба молу мулкӣ муштарак ташкил намедиҳад. Дар ин ҳолат муносибатҳои молу мулкӣ ба воситаи Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда намешаванд. Зану мард дар ин маврид ҳар яке соҳиби молу мулкӣ алоҳидаи худ аст ва нисбати он қонунгузориҳои гражданин дар бораи моликияти ҳиссагӣ татбиқ карда мешавад». [6; 26,42] Дар сарчашмаи илмӣ дуруст гуфта шудааст, ки «молу мулкӣ якҷоя ба ҳамсарон новобаста аз он, ки аз тарафи кадоме аз онҳо ба даст оварда шуда, ба номи кадоме аз онҳо ба расмият дароварда шудааст ва ҳуҷҷати ҳуқуқмуайянкунандаи он ба номи кист, тааллуқ дорад». [7]

Ҳислати муҳими ҳуқуқи молумулкӣ якҷояи ҳамсарон дар он зоҳир мегардад, ки ҳангоми ба миён омадани баҳсҳои молумулкӣ ҳамсарон уҳдадор нестанд умумияти молумулкиро нисбат ба предмети мушаххас исбот намоянд, агар предмети мазкур дар давраи ҳамзистии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ ба даст оварда шуда бошад. Дар таҷрибаи судӣ низ ҳамин тартиб риоя карда мешавад.

Ҳуқуқи молумулкӣ якҷоя нисбат ба ҳамсаре низ ба таври баробар эътироф мегардад, ки агар ӯ дар давраи ҳамзистии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ ба таълим ва тарбияи фарзандон, корҳои хона машғул буд ва ё бинобар сабаби беморӣ ва дигар сабабҳои узрнок даромади мустақил надошт. Тартиби мазкур нишон медиҳад, ки ҳангоми муайян намудани молу мулкӣ умумии якҷояи ҳамсарон омили асосӣ ва муайянкунанда дар баробари доштани ақди никоҳи бо тартиби муқаррарнамуда ба қайд гирифташуда, ҳамчунин ҳамзистии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ ба шумор рафта, сарчашмаи бавучудоии молу мулкӣ наҷандон нақши муҳимро бозида метавонад. Вобаста ба ин, муқаррароти зикргардида дар маҷмӯъ ба ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии ҳамсарон равона гардида, мақсади асосии онро таъмини баробарии тарафҳо ташкил медиҳад, ки аз принсипҳои асосии ҳуқуқи оилавӣ сарчашма

мегирад. Ҳукуки молумулкии якҷояи ҳамсарон, новобаста аз саҳми гузоштаи тарафҳо дар раванди ба даст овардани молу мулк, баробар эътироф гардида, нисбати ҳам зан ва ҳам шавҳар бе дарназардошти ҳама гуна муқаррароти қонунгузорӣ татбиқ гардида, аз лиҳози ҳуқуқӣ баробар будани онҳоро ифода менамояд. Дар ин ҷо бояд гуфт, ки на ҳамаи молу мулке, ки дар давраи ҳамзистии якҷоя ба даст оварда мешавад, молу мулки умумии якҷояи ҳамсарон эътироф гардида, аз тарафи онҳо ихтиёрдорӣ карда мешавад.

Ҳангоми ба расмӣ даровардани муносибатҳои ақди никоҳ муносибатҳои молумулкӣ на танҳо дар байни ҳамсарон, ҳамчунин дар байни падару модар ва фарзандон низ пайдо мегарданд. Муносибатҳои молумулкие, ки дар байни падару модар ва фарзандон пайдо мегарданд, ба ҷумлаи муносибатҳои шахсии падару модар ва фарзандон шомил гардида, аз рӯи муқаррароти қонунгузорию оилавӣ мавзӯи муносибатҳои байнихамдигарии ҳамсаронро ташкил дода наметавонанд. Аз ин лиҳоз, бояд гуфт, ки пул, воситаҳои дигари молиявӣ, молу мулк ва дигар неъматҳои моддӣ, ки ба номи фарзандон гузаронида шудаанд ё ба даст оварда шудаанд, аз ҷумлаи молу мулки умумии якҷоя ва шахсии ҳамсарон хориҷ буда, мавзӯи ҳуқуқи молумулкии онҳоро ташкил дода наметавонанд. Вобаста ба ин, ҳамсарон ҳангоми бекор намудани ақди никоҳ ҳуқуқ надоранд молу мулк, пул ва дигар воситаҳои молиявиеро, ки ба номи фарзандон гузаронида шудааст ё ба номи онҳо ҳадя гардидааст, мавриди баҳс қарор дода, ҳамчун молу мулки умумии якҷоя эътироф намоянд.

Ҳамин тавр, қонунгузорию оилавӣ номгӯии эҳтимолии молу мулки умумии якҷояи ҳамсарон ва сарчашмаҳои асосии пайдоиши онҳоро пешбинӣ менамояд, ки аз инҳо иборатанд:

а) даромаде, ки ҳамсарон аз фаъолияти соҳибкорӣ, меҳнатӣ ва дар натиҷаи фаъолияти зехнӣ ба даст меоранд;

б) нафақапулиҳо, кумакпулиҳо ва дигар пардохтҳои пулакӣ, ки таъйиноти ҳадафнок (алимент, маблағҳои таъминоти моддӣ, маблағҳои пулакие, ки дар натиҷаи гум намудани қобилияти меҳнатӣ ва монанди инҳо пардохт карда мешаванд) надоранд;

в) аз ҳисоби даромади умумии ҳамсарон ба даст овардани молу мулки манқул ва ғайриманқул (манзили истиқоматӣ, бинову иншоот, воситаҳои нақлиёт ва дигар воситаҳои ҳаракаткунанда, таҷҳизоти рӯзгор ва монанди инҳо);

г) аз ҳисоби даромади умумии ҳамсарон ба даст овардани коғазҳои қиматнок, пай, ҳисса дар фонди оинномавӣ, ҳисса дар муассисаҳои қарзӣ ва дигар ташкилотҳои тижоратӣ;

д) ҳама гуна молу мулки дигаре, ки дар давраи ҳамзистии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ ба даст оварда шудааст.

Номгӯии зикршудаи молу мулки умумии якҷояи ҳамсарон ҳислати истисноӣ надошта, дар бораи ҳадду ҳудуди умумии молу мулки якҷоя маълумоти муайян медиҳад.

Тибқи қонунгузорию граждани тахти молу мулки умумии якҷояи ҳамсарон метавонанд ҳама гуна молу мулки манқул ва ғайриманқул ва молу мулки дигаре, ки аз муомилоти граждани гирифта нашудааст, қарор дошта бошанд. Дар чунин маврид миқдор ва арзиши ашё маҳдуд карда намешавад, ба истисноӣ ҳолатҳои муқарраргардида. Бо дарназардошти ин, ҳангоми ба ҷумлаи молу мулки умумии якҷоя шомил намудани ин ё он молу мулк омилҳои зерин бояд ба инобат гирифта шаванд:

а) молу мулке, ки аз ҳисоби воситаҳои моддӣ умумии якҷояи ҳамсарон ба даст оварда шудааст;

б) молу мулк дар давраи ҳамзистии якҷоя ба молу мулки умумии якҷоя шомил гардидааст.

Бояд зикр намуд, ки дар қонунгузорию оилавӣ барои анҷом додани муомилоти роҷеъ ба ихтиёрдорӣ намудани молу мулки ғайриманқул ва бастанӣ аҳдҳое, ки мутобиқи тартиби муқаррарнамудаи қонун тасдиқи нотариалӣ ё бақайдгирии давлатиро талаб менамояд, гирифтани ризоияти пешакии ба таври нотариалӣ тасдиқгардидаи ҳамсари дигар пешбинӣ гардидааст.

Шаҳсоне (ҳамсароне), ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба сифати соҳибкор ба қайди давлатӣ гирифта шуда, фаъолияти соҳибкориро ба амал мебароранд, дар раванди фаъолияти худ барои гирифтани қарз аз муассисаҳои қарзӣ эҳтиёҷ пайдо менамоянд ва чиҳати таъмини иҷрои уҳдадориҳои граждани ба сифати гарав молу мулки

гайриманкул, ки мавзӯи молу мулки умумии якҷояи ҳамсаронро ташкил медиҳад, гузошта мешавад. Дар чунин маврид бояд муқаррароти қонунгузории оилавӣ дар бораи мавҷудияти ризоияти тарафи дигар дар бораи ихтиёрдорӣ намудани молу мулки умумии якҷоя ҷой дошта бошад. Ҷой надоштани чунин ризоият метавонад барои тавассути суд мавриди баҳс қарор додани амалиёти мазкури муомилоти граждани сабаб гардида, барои татбиқи муҳлати сесолаи даъво асос шавад. Ҳамин тавр, молу мулки умумии якҷояи ҳамсарон гуфта, молу мулкero меноманд, ки дар давраи ҳамзистии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ, новобаста аз саҳми тарафҳо дар он ба даст оварда шуда, барои пешбурди хоҷагии умумӣ истифода гардида, ҳадафи қонун намудани талаботи ҳамсаронро пайгирӣ менамояд. Он молу мулке, ки дар давраи ҳамзистии якҷоя ва пешбурди хоҷагии умумӣ ба номи фарзандон гузаронида шудааст, воситаҳои молиявие, ки дар суратҳисоби бонкӣ ба номи фарзандон гузошта шудааст, аз мавзӯи молу мулки умумии якҷоя хориҷ буда, мавриди баҳси судӣ қарор дода намешавад. Аз ин ҷо, хангоми баррасии баҳсҳо оид ба молу мулки умумии якҷоя бояд сабабу омилҳои асосии бавучудоии молу мулки умумии якҷоя ва ҳаракати минбаъдаи он ба инобат гирифта шавад. Агар хангоми мавриди баҳс қарор додани чунин муносибатҳо муайян гардад, ки молу мулки умумии якҷояи мавриди баҳс қароргирифта ба номи фарзандон буда, ба расмӣ дароварда шудааст, бояд истехсолоти судӣ қатъ карда шуда, молу мулк аз предмети баҳс хориҷ карда шавад. Риоя нагардидани тартиби мазкур боиси бекор шудани амалиёти муҳофизатӣ гардида, ҳимоя шудани ҳуқуқи манфиатҳои аъзои дигари оиларо талаб менамояд.

АДАБИЁТ

1. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, № 22, мод. 303; с. 2006, № 4, мод. 196; с. 2008, № 3, мод. 201; с. 2010, № 7, мод. 546; с. 2011, № 3, мод. 177, № 12, мод. 855; с. 2013, № 3, мод. 195; с. 2015, №11, мод. 960; с. 2016, №3, мод. 143, №11, мод. 881; Қонуни ҚТ аз 24.02.2017 с., №1395)
2. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон, қисми якум // (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154; с. 2001, №7, мод. 508; с. 2002, №4, қ. 1, мод. 170; с. 2005, №3, мод. 125; с. 2006, №4, мод. 193; с. 2007, №5, мод. 356; с. 2010, №3, мод. 156; №12, қ. 1, мод. 802; с. 2012, №7, мод. 700, №12, қ. 1, мод. 1021; с. 2013, №7, мод. 504; с. 2015, №3, мод. 200; Қонунҳои ҚТ аз 23.07.2016 с., № 1334; аз 02.01.2019 с., № 1557; аз 02.01.2020 с., №1656; аз 21.01.2020 с., №1657)
3. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҳмудов Маҳкам, Худоёров Бахтиёр. Душанбе-2002.
4. Тағойназаров Ш. Т. Общая долевая собственность в советском гражданском праве. Душанбе-1966.
5. Гражданское право. Том 2. Под ред. Е.А. Суханов. Москва-2006. Саҳ.132.
6. Маҳмудов М.А. Никоҳ: ҳуқуқ ва вазифаҳои ҳамсарон. Душанбе- 1996. Саҳ.26-42.
7. Маҳкам Маҳмудзода, Бахтиёр Худоёрзода. Ҳуқуқи оилавии ҚТ. Китоби дарсӣ. –Душанбе-2015.
8. Максимович Л.Б. Брачный договор (контракт): правовые режимы имущества супругов. – Москва, 2005. 112с.
9. Химатов Х.Н. Проблемы правового регулирования имущественных отношений супругов: по материалам Республики Таджикистан // авторе. диссер.12.00.03, кандидат юридических наук. 2008.
10. Пчелинсева Л.М. Семейное право России: Учебник для вузов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Норма, 2004. - 688 с.

МОЛУ МУЛКИ УМУМИИ ЯКҶОЯ (МУШТАРАК)-И ҲАМСАРОН

Дар мақолаи мазкур аз ҷиҳати танзими қонунгузорӣ ва фаҳмиши назариявӣ молу мулки умумии якҷоя (муштарак)-и ҳамсарон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Бояд зикр кард, ки бастанӣ ақди никоҳ боиси ба вучуд омадани муносибатҳои мушаххас байни ҳамсарон мегардад, ки аз ҷумлаи онҳо муносибатҳои муштаракӣ ҳамсарон мебошад. Асоси ба миён омадани молумулки якҷояи ҳамсарон ин ворид гардидани марду зан ба ақди никоҳи расмӣ аст. Бояд зикр кард, ки ҳамзистии воқеии марду зан ё инки ақди никоҳи динӣ ё гайрирасмӣ муносибатҳои моликияти якҷояи марду занро ба миён намеорад. Моликияти умумии якҷоя (муштарак)-и ҳамсарон як намуди моликияти умумӣ мебошад.

Калидвожаҳо: моликияти муштарак, ақди никоҳи расмӣ, никоҳи воқеӣ, низоми қонунии молу мулки ҳамсарон

ОБЩАЯ (СОВМЕСТНАЯ) СОБСТВЕННОСТЬ СУПРУГОВ

В статье анализируется общая собственность супругов с точки зрения законодательства и теоретического понимания. Следует отметить, что заключение брака приводит к формированию между супругами особых отношений, в том числе отношений между супругами. Основанием для образования совместной собственности супругов является вступление мужчины и женщины в официальный брак. Следует отметить, что фактическое сосуществование мужчины и женщины, религиозный или неформальный брак не создает совместных имущественных отношений между мужчиной и женщиной. Совместная собственность супругов - это вид общей собственности.

Ключевые слова: совместная собственность, официальный брак, фактический брак, правовая система собственности супругов

COMMON PROPERTY OF SPOUSES

This article analyzes the common property of spouses in terms of legislation and theoretical understanding. It should be noted that the conclusion of a marriage leads to the formation of a special relationship between the spouses, including the relationship between the spouses. The basis for matrimonial property is the marriage of a man and a woman. It should be noted that the actual coexistence of a man and a woman, or a religious or informal marriage, does not create a joint property relationship between a man and a woman. Joint property of spouses is a type of common property.

Keywords: joint property, formal marriage, actual marriage, legal system of property of spouses

Сведения об авторе: *Беков Абдурасул Абдурахимович* - магистр 2-го курса очного отделения специальность 24010218 юридического факультета Таджикский национальный университет 735000 г. Душанбе, ул. Н.Қарабоев, тел: 901-30-31-32 E-mail: abdurasul.bekov@nmuosir.tj

Information about the author: *Bekov Abdurasul Abdurahimovich* - Master of the 2-nd year of the Full-time Department of specialty 24010218 of the Law Faculty of the Tajik National University 735000 Dushanbe, ul. N.Qaraboev, tel: 901-30-31-32, , E-mail: abdurasul.bekov@nmuosir.tj

ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ ВА БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМ

Ҳасани Билолзод
Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Мутобиқи қисми 5 моддаи 6 Конститутсияи ҚТ ғасби ҳокимият ва ё тасарруфи салоҳияти он манъ аст. Ин меъёри зикршуда ба яке аз муҳимтарин масъалаҳои ҳастии давлат ва ҷомеа – ҳокимият ва манъ будани ғасб ё тасарруфи салоҳияти он бахшида шудааст. Дар луғат ғасб қардан – маънои бо зуру зулм аз дасти касе кашида гирифтани ин ё он чизро дорад, ки ин ба экстремизм алоқамандии зиёд дорад. Тасарруф бошад – маънои соҳиб қардан ва ба ихтиёри худ гирифтани аст. Масъалаи ҳокимият масъалаи марказии омузиш ва таҳқиқи ҳамаи илмҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ва иҷтимоист. Ҳарчанд ки таърифи ҳокимияти зоҳиран осонфаҳм менамояд, вале моҳиятан дарки хеле мушкул дорад. Ҳокимият яке аз навъҳои муҳими ҳамкорӣ мутақобилаи иҷтимоӣ муносибати ҳоси байни ду субъект аст, ки яке ба амри дигаре тобеъ буда, дар натиҷаи чунин тобеъият субъекти ҳокимияткунанда ирода ва манфиатҳои худро дар амал татбиқ мекунад. Дар назар бояд дошт, ки ҳокимият дар шакли ифодакунӣ зоҳир мешавад, аммо ҳокимият унсури асосии идоракунӣ сарчашмаи нерӯи идоракунӣ ба ҳисоб меравад. Идоракунӣ дар навбати худ воситаи асосии давлатдорист. Ҳамин тариқ, ҳулоса қардан мумкин аст, ки ғасби ҳокимият маънои зуран ба даст овардани воситаи идоракунӣ давлату ҷомеаро дорад. Ҳар як падидаи зуҳурот ва сарчашма дорад ва сарчашмаи ҳамагуна ҳокимият танҳо халқ буда метавонад. Гуногуншаклии мафкуравӣ ҳамчун ҳуқуқи шахси алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба воситаи амалҳои зерин фаҳмида мешавад:

- таҳияи беамонияти назария, нуктаи назар ва мафкураи худ доир ба сохторҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва дигар сохторҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлатҳои хориҷӣ ва умуман тамаддуни ҷаҳонӣ.

- ташвиқи тарғиби нуктаи назар ва мафкураи худ аз тариқи воситаҳои ахбори омма: рӯзнамоҳо, радио, телевизион.

- ба роҳ мондани фаъолияти ҷиҳати дар амал ҷорӣ қардани мафкураи худ: таҳияи санадҳои барномавии ҳизбҳо ва санадҳои дигаре, ки тадбирҳои тақмили сохти иҷтимоӣ сиёсии ҚТ дар назар дорад.

Муқаррар намудани як мафкура ба сифати мафкураи давлатӣ ё умуман ҳатмӣ амали ғайри қобили қабул ҷомеаи мутамаддин мебошад. Ин муқаррарот маънои онро дорад, ки ба таври мустақим ё ғайримустақим ягон мафкураро ба ҷомеа таҳмил намояд. Меъёри ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба қорҳои давлатӣ мудохила қарда наметавонад. Маънои онро дорад, ки давлат хусусияти дунявӣ дорад. Давлат иҷро намудани ягон

вазифаи давлатиро ба зиммаи ташкилотҳои динӣ мегузорад. Давлат барои фаъолияти ташкилотҳои динӣ ва таблиғии атеизм маблағ ҷудо намекунад. Ташкилотҳои динӣ дар фаъолияти хизматҳои сиёсӣ иштирок намеkunанд ва ба хизматҳои сиёсӣ кумаки молиявӣ намерасонанд. Ташкилотҳои динӣ бояд талаботи қонунҳои мавҷударо риоя намоянд. Дар низоми суди давлатӣ ягон ҳел суди махсуси динӣ таъсис дода намешавад ва меъёрҳои динӣ сарчашмаи ҳуқуқи давлат намебошад. Давлат барои пойдоҳии таҳаммули эҳтироми байни шахрвандони диндору бодин байни ташкилотҳои динии мазҳабҳои гуногун, инчунин пайравони онҳо мусоидат намуда, ба таассуб ва ифротгароӣ роҳ намедихад. Маҷбур кардани ҳеҷ кас ба интиҳоби дин ва тағйир додани эътиқоди динӣ мумкин нест. Гуногуншаклии динӣ раво мебошад. Қонунгузориҳои ҚТ кафолат медиҳад, ки ҳуқуку озодиҳои мазкур маҳдуд карда намешаванд. Шахрвандони ҚТ сарфи назар аз муносибаташон ба дин ва мансубияти динӣ дар назди қонун баробаранд. Бартариҳо ва маҳдудиятҳо дар муносибат бар дин роҳ дода намешаванд.

Мутобиқи моддаи 14-и Конститутсияи ҚТ ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд. Ҳифз ва амалӣ шудани ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд, агар дар Конститутсия, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ ва ифода наёфта бошанд, онҳо самти татбиқи ҳудро гум меkunанд. Гузашта аз ин, ҳолатҳое, ки дар Конститутсия оид ба ҳифзи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд инъикос ёфтаанд ва кафолат дода шудаанд, инкишофи ҳудро дар қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки мақомоти давлатӣ қабул меkunанд, пайдо намуда, тартиби иҷрои онро муайян меkunанд. Тартиби иҷрои ҳуқуқи инсон ба меҳнат, таҳсил, ҳифзи саломатӣ ва ғайра дар кодекси меҳнат, қонунҳо дар бораи маориф, тандурустӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҳукумати ҚТ ва вазоратҳои дахлдори соҳаҳои мазкур нишон дода шудаанд. Тавре аз мазмуни моддаи 14 – и Конститутсия бармеояд ҳуқуку озодиҳои инсон на танҳо бо қонунҳои миллий, инчунин ба воситаи санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, ҳифз карда мешавад.

Дар инкишофи қонунгузориҳои милли марбут ба экстремизм (ифротгароӣ) хушбахтона қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм» 5 – уми ноябри соли 2003, аз тарафи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуда, 21 – уми ноябри ҳамон сол аз тарафи Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ қонибдорӣ карда шуд ва 8 – уми декабри соли 2003 таҳти рақами №69 аз тарафи Президенти ҚТ ба имзо расидааст, ки қонуни мазкур аз 21 модда иборат буда, мақсади қонуни мазкур пеш аз ҳама ҳимояи ҳуқуку озодии инсон, асосҳои сохтори Конститутсионӣ, таъмини ягонагӣ ва амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

- татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи мубориза бар зидди экстремизм.
- таъмини ўҳдадорӣҳои байналмиллалӣи ҚТ оид ба мубориза бар зидди экстремизм.
- муайян намудани асосҳои ҳуқуқию ташкилии мубориза бар зидди фаъолияти экстремистӣ, муқаррар намудани ҷавобгарӣ барои амалӣ шудани он:
- ташаккули вазъи тоқатнопазирӣ дар байни мардуми ҷумҳурӣ нисбати экстремизм.
- ошкоркунӣ, пешгирӣ ва роҳ надодан ба фаъолияти экстремистӣ, рафъи сабабҳо ва шароитҳое, ки ба пайдошавии экстремизм мусоидат меkunанд.

Дар моддаи тафсиршаванда қонунгузор мақсади қонунро дар самти мубориза бар зидди экстремизм (ифротгароӣ) пешбинӣ кардааст. Яке аз мақсадҳои асосӣ, ки қонуни мазкур дар ин меъёр пешбинӣ намудааст, ин ҳимояи ҳуқуку озодии инсон, асосҳои сохти Конститутсионӣ, таъмини ягонагӣ ва амнияти ҚТ мебошад. Дар баробари ҳимояи ҳуқуку озодиҳои инсон, ҳимояи асосҳои сохтори конститутсионӣ, таъмини ягонагӣ ва амнияти ҚТ яке аз мақсадҳои қонуни мазкур арзёбӣ гардидааст. Аз ин рӯ ҳимояи ҳуқуку озодиҳои инсон, асосҳои сохтори конститутсионӣ таъмини ягонагӣ ва амнияти ҚТ яке аз мақсадҳои аввалиндараҷаи ҳамаи сохторҳои давлатӣ, инчунин мақсади асосии қонунҳои дар Ҷумҳурӣ қабулшаванда, махсусан қонуни мазкур ба шумор меравад.

Мақсади дигари қонуни мазкур ин татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи мубориза бар зидди экстремизм ба ҳисоб меравад. Ҳар як давлати соҳибистиклол сиёсати давлатии ҳудро дар ин ё он самт муайян намуда, онро дар доираи қабул ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амалӣ менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатии ҳудро дар соҳаи мубориза

бар зидди экстремизм бо татбиқи меъёрҳои қонуни зикргардида, ба амал мебарорад. Мақсади дигари қонуни мазкур – ин таъмини ўҳдадорӣҳои байналмиллалӣи ҚТ оид ба мубориза бар зидди экстремизм мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон чун яке аз узви ҷомеаи байналмиллалӣ дар арсаи ҷаҳони миёни давлатҳои дигар оид ба мубориза бар зидди экстремизм ўҳдадорӣҳо дорад, ки онҳо мақоми Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар низоми ҷаҳонии мубориза бар зидди экстремизм муайян мекунанд.

Асоси бавҷудоии ўҳдадорӣҳои байналмиллалӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди экстремизмро созишномаҳои байналмиллалӣ, минтақавӣ, инчунин шартномаҳои байнидавлатӣ ташкил медиҳанд, ки онҳо барои таъмини сулҳ, амнияти инсоният, ривочу раванқ ёфтани муносибатҳои байналмиллалӣ дар соҳаи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, алалхусус, ҷиноятӣ экстремизм (ифроғароӣ) мусоидат мекунанд.

Ҳамзамон, қонуни ҚТ «Дар бораи экстремизм» дар меъёрҳои пешбинишудааш асосҳои ҳуқуқию ташкилии мубориза бар зидди ғайриқонунии экстремистиро муайян намуда, ҷавобгарию барои амалӣ намудани ғайриқонунии экстремистӣ муқаррар менамояд. Алалхусус дар моддаи 2-и қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқии мубориза бар зидди экстремизм муайян шудааст, ки онро Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, кодекси ҷиноятии ҚТ, қонуни мазкур ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки Ҷумҳурии Тоҷикистонро эътироф кардааст, ташкил медиҳанд.

Дар бораи ин қонун тавассути меъёрҳои алоҳида ҷавобгарию иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ ва дигар ташкилотҳои ғайритаъсисӣ, масъулияти васоити ахбори омма барои паҳн кардани маводи экстремистӣ ва амалигардонии ғайриқонунии экстремистӣ, масъулияти шахсони мансабдор ва хизматчиёни давлатӣ барои ғайриқонунии экстремистӣ ҷавобгарию шахсони воқеӣ барои ғайриқонунӣ ва ғайраро танзим намудааст. Ҳамзамон, дар дигар санадҳои қонунгузорию ҚТ барои ғайриқонунии экстремистӣ ҷавобгарию ҷиноятӣ, маъмурий ва граждани пешбинӣ шудаанд.

Мақсади дигареро, ки қонуни мазкур дар пеши худ гузоштааст, ин ташаккули вазъи тоқатнопазирӣ дар байни мардуми ҷумҳурий нисбати экстремизм мебошад. Ташаккули вазъи тоқатнопазирӣ дар байни мардуми ҷумҳурий нисбати экстремизм – ин ба вучуд овардани ҳиссиёти нафратовар ва маҳкумкунанда нисбати пайдо гардидани ҳама гуна зуҳуротҳои экстремистие мебошанд, ки амнияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд, сохти конституционии ҷумҳуриро халалдор мекунанд.

Мувофиқи мақсади гузоштааш қонуни тафсиршаванда одамонро ба эҳтиром намудани ҳуқуқ ва озодиҳои конституционии ҳамдигар, риоя кардани амнияти ҷамъиятӣ ва тамомияти арзии ҚТ даъват менамояд. Ташаккули вазъи тоқатнопазирро нисбати экстремизм ба усулҳои гуногун, ба монанди истифодаи васоити ахбори омма, корҳои ғайриқонунигарона дар байни аҳли ҷомеа гузаронидани конференсияҳо, семинарҳо, маҷлисҳо инчунин истифода аз васоити шабакаи ҷаҳонии интернет метавон ба роҳ монд. Мақсади ниҳонӣ, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм» гузоштааст, ин ошкоркунӣ, пешгирӣ ва роҳ надодан ба ғайриқонунии экстремистӣ, рафъи сабабҳо ва шароитҳое, ки ба пайдошавии экстремизм мусоидат мекунанд, мебошанд. Ошкоркунӣ ғайриқонунии экстремистӣ – ин ҷустуҷӯ муайян ва муқаррар намудани ғайриқонунии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ вобаста ба банақшагирию, ташкилкунанда, тайёр кардан ва иҷрои амалҳои хусусияти экстремистӣ дошта, мебошанд.

Пешгирӣ ва роҳ надодан ба ғайриқонунии экстремистӣ – ин ғайриқонунии мақсадноки мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шахрвандӣ, шахсони воқеию ҳуқуқӣ чихати роҳ надодан ба ҷалби шахсони дигар барои анҷом додани ғайриқонунии экстремистӣ, қатъ гардонидани иҷрои ғайриқонунии экстремистӣ мебошад. Пешгирии ғайриқонунии экстремистӣ бо мақсади роҳ надодан ё вазнинтар нагардонидани оқибатҳои ба ҷамъият хавфнок ва зарарноки ғайриқонунии экстремистӣ анҷом дода мешавад. Рафъи сабабҳо ва шароитҳое, ки ба пайдошавии экстремизм мусоидат мекунанд – ин ғайриқонунии мақсадноки мақомоти давлатӣ, ҷамъиятӣ, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ чихати муайян ва бартараф намудани сабабҳое, ки боиси пайдо гардидани экстремизм шудаанд ва шароитҳое, ки барои пайдошавии экстремизм муҳити муайянеро ба вучуд меоранд, мебошад. Дар баробари ин бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 – уми март соли 2006 таҳти рақами №1717

Концепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) тасдиқ шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон Концепсияи ягонаи оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) – ро бо мақсади баланд бардоштани самарабахшии мубориза бар зидди терроризм мутобиқи қонунгузорӣ ва ӯҳдадориҳои байналмиллалӣ дар ин соҳа ба зимма гирифтааш қабул намудааст, ки ин Концепсия аз системаи ақидаҳо оди ба мӯҳтаво, санадҳои асосӣ ва шакли мубориза бар зидди терроризм иборат буда, инчунин омилҳои муҳими сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дарбар мегирад.

Мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарӣ) бояд ба ошкор намудан, пешгирӣ ва аз байн бурдани кирдорҳои зиддиҳуқуқӣ, ногузирии ҷазо барои ҳама гуна ҷиноят, ҳифзи ҳуқуқи инсон ва амниятҳои шахсӣ, сарфи назар аз миллият, шаҳрвандӣ, этноқоди динӣ ақида ва нуқтаи назар нигаронида шавад. Инчунин тибқи созишномаҳои байналмиллалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст қаламрави худ ба ғайриятҳои террористон паногоҳ фароҳам наорад, системаи самарабахши мубориза бар зидди маблағгузориҳои терроризм ва экстремизм таъсис диҳад, таълимоти террористӣ ва экстремистиро пешгирӣ намояд. Экстремизми (ифротгарой) имрӯз ба манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳдид мекунад. Дар чунин шароит Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурӣ ва ҷаҳон ташкил додани системаи муассири мубориза бар зидди терроризм ва экстремизмро вазифаи афзалиятноки худ мешуморад. Мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой) қисми таркибии таъмини амнияти на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ мебошад. Вазъи бӯҳрони ҷомеа, пеш аз ҳама дар иқтисодиёт, мавҷудияти муноқишаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва байнимазҳабӣ номуқамалии заминаи меъёрии ҳуқуқӣ, ки проблемаҳои баҳсноки минтақавӣ ва байналмилалӣро танзим менамояд, барои ба миён омадани чунин ҷиноятҳо ба монанди терроризм ва экстремизм мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой), ки вақтҳои охир хусусияти байналмилалӣ гирифта, бояд дар асоси тадбирҳои маҷмӯии умумидавлатии муқовимат анҷом дода шавад. Заминаи муҳими чунин система, маркази асосии танзимгари муносибатҳои байналмиллалӣ бояд Созмони Милалӣ Мутаҳид ва заминаи устувори санадҳои байналмилалӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ стратегияи глобалии муқовимат ба таҳдид хатарӣ навро ташаккул ва татбиқ намояд.

Мақсад ва вазифаҳои мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) дар Концепсияи мазкур қайд шуда, аз инҳо иборатанд:

1. Таъмини ҳифзи амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони он ва дигар шахсони дар қаламравии он қарордошта аз таҳдиди терроризм ва экстремизм (ифротгарой)
2. Барҳам додани таҳдиди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Дар ҚТ фароҳам овардани фазои оштинопазир нисбат ба терроризм ва экстремизм (ифротгарой) дар ҳама гуна шакл ва зӯҳуроти он.
4. Ошкор намудан, аз байн бурдан ва пешгирии сабаб ва шароите, ки боиси дар ҚТ ба миён омадан ва паҳн шудани терроризм ва экстремизм (ифротгарой) мегардад. Инчунин, рафъи оқибатҳои ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ ва экстремистидошта.
5. Баланд бардоштани самарабахшии ҳамкориҳои муштараки мақомоти салоҳиятдор ҷиҳати пешгирӣ, ошкор намудан, бартарафсозӣ ва таҳқиқи ҷиноятҳои дорои хусусияти террористӣ ва экстремистидошта, ошкор ва пешгирии ғайриятҳои ташкилот ва шахсоне, ки дар иҷрои ғайриятҳои террористӣ ва экстремистӣ иштирок намудаанд. Инчунин, муқовимат ба маблағгузориҳои амалии террористӣ.
6. Таҳияи муносибати умумии субъектҳои, ки бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) мубориза мебаранд.
7. Тақвияти нақши давлат, чун кафили амнияти шахсӣ ва ҷомеа, дар шароите, ки таҳдиди терроризм ва экстремизм беш аз пеш меафзояд.
8. Татбиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҷиҳати муқовимат ва маблағгузориҳои амалӣ террористӣ ва экстремистӣ.
9. Ташаккули заминаи зарурии меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ҳамкорӣ бо созмонҳои байналмиллалӣ ва давлатҳои ҷаҳон ва ташкили заминаи ҳуқуқӣ, рушд ва

мутаносибии меъёрҳои ҳуқуқӣ байналмиллалӣ ва ҳамкориҳои милли дар соҳаи мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой).

10. Бехтар намудани ҳамкориҳои сохторҳои қудратӣ ва мақомоти давлатии назорати молиявӣ бо созмонҳои байналмилалӣ чиҳати ошкор намудан ва пешгирии маблағгузори терроризми байналмиллалӣ.

Чиҳати ноил шудан ба мақсадҳо ва ҳалли вазифаҳои мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) Ҷумҳурии Тоҷикистон принципҳои зайлро ба роҳбарӣ мегирад.

- муборизаи беамон бар зидди терроризм ва экстремизм

- таъмини ногузори чавобгарии ҳам шахсони ҳуқуқӣ ва ҳам воқеъ барои иштирок дар фаъолияти терроризм ва экстремизм

- муносибати маҷмӯи барои муқовимат бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) бо истифодаи ҳама тадбирҳои пешгиркунанда, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодӣ

- муқовимат чиҳати дар кушишҳои байналмиллалӣ мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой) истифода набурдани «стандартҳои дугона»

- риояи қатъии принцип ва меъёру умумизътирофгардидаи ҳуқуқи байналмиллалӣ.

Таъмини иҷрои Консепсия – ин маҷмӯи тадбирҳо, фаъолияти мақсадноки мақомоти давлатию институтҳои ҷамъиятӣ ва инчунин шахрвандоне, ки дар ошкор ва пешгирии кирдорҳои мухталифи ҳислати террористӣ ва экстремистӣ ва муқовимати онҳо иштирок менамояд ба ҳисоб меравад. Системаи таъмини мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм мутобиқи Конститутсияи ҚТ Кодекси ҷиноятӣ ҚТ Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)» ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ташкил медиҳад. Дар баробари ин як қатор санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ марбут ба фаъолияти экстремизм қабул гардидааст. Санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ, ки ба мубориза бар зидди экстремизм равона карда шудаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, вобаста ба доираи амалашон ба санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ универсалӣ, минтақавӣ ва байнидавлатӣ тақсим мешаванд. Ба санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ универсалӣ, ки ба мубориза бар зидди экстремизм равона карда шудаанд инҳо дохил мешаванд:

- Эъломияи умумии ҳуқуқи башар.

- Конвенсия – «Дар хусуси суиистифодаи муҳочират ва таъмини имкониятҳои баробарӣ ва муомила бо муҳочирони меҳнатӣ» аз 02.10.2006. №358.

- Конвенсия «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъъизи занон» аз 26.06.1993. №831

- Конвенсия «Дар бораи ёрии ҳуқуқӣ ва муносибатҳои ҳуқуқӣ оид ба парвандаи шахрванди, оилавӣ ва ҷиноӣ» аз 26.06.1993с №817

Ба санадҳои ҳуқуқии байналмиллалӣ минтақавӣ, ки ба мубориза бар зидди экстремизм равона карда шудаанд, инҳо дохил мешаванд:

- Конвенсияи ташкилоти ҳамкориҳои Шанхай бар зидди терроризм, сепаратизм ва экстремизм аз 30.01.2002с.

- Протокол дар бораи тамдиди Шартномаи амнияти коллективӣ аз 15.05.1992:

- Қарор дар бораи Консепсияи ҳамкориҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар мубориза бо терроризм ва дигар зухуроти зурваронаи экстремизм аз 11.10.2006с. №373.

Ба санадҳои ҳуқуқии байнидавлатӣ, ки ба мубориза бар зидди экстремизм равона карда шудаанд, дохил мешаванд.

- Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии халқии Хитой оид ба ҳамкорӣ дар мубориза ба терроризм, сепаратизм ва экстремизм, ки дар таърихи 15-уми июни соли 2001 ба имзо расидааст. Созишномаи мазкур аз 21 – модда иборат буда, ин Созишнома илова ба Конвенсияи Шанхай мебошад, аҳкоми Конвенсияи Шанхай тамоми аҳкоми ин Созишномаро фаро гирифтааст. Забонҳои корӣ барои ҳамкорӣ байни мақомоти салоҳиятдори Марказии Тарафҳои Аҳдкунанда дар доираи ин Созишнома тоҷикӣ, хитой ва русӣ мебошад. Тарафҳо метавонанд бо мувофиқи мутақобила ба Созишномаи мазкур тағйирот ва иловаҳо ворид созанд. Ин Созишномаи мазкур дар рӯзи 30-юм баъд аз бо

роҳҳои дипломатӣ якдигарро огоҳ намудани Тарафҳои Аҳдкунанда аз анҷоми тартиботи дохилидавлатӣ, ки барои эътибори ин Созишнома зарур мебошад, эътибор пайдо мекунад. Созишномаи мазкур бемӯҳлат амал мекунад.

Дар шаҳри Душанбе 2 – юми сентябри соли 2003 дар ду нусха ҳар кадом бо забонҳои тоҷикӣ, хитой ва русӣ, ки эътибори яқсон доранд, ба таҳрир омадааст. Дар сурати ихтилоф дар таъсири аҳкоми ин Созишнома, Тарафҳои Аҳдкунанда матни русиро мавриди эътимод қарор медиҳанд. Созишномаи мазкур ба мақсади таҳкими минбаъдаи ҳамкориҳои Тарафҳои Аҳдкунанда дар мубориза ба терроризм, сепаратизм ва экстремизм дар доираи Конвенсияи Шанхай қабул шудааст. Дар Созишномаи мазкур чунин омадааст:

1. Ба мақсади татбиқи Конвенсияи Шанхай ва ин Тарафҳои Аҳдкунанда ҳамкориҳои худро дар соҳаи фаъолияти илмӣ-тадқиқотии политехникавӣ, мубодилаи техника аз худ кардан ва тақвину додани техникаи политехника, истифодаи муштаракӣ лавозимот ва таҷҳизоти политехника, аз ҷумла дар ҳоли зарурот ба якдигар расонидани кумаки техникавӣ ва моддӣ, мустақкам менамояд.

2. Мавод, воситаҳои махсус, таҷҳизот ва техника тарафҳои аҳдкунанда наметавонанд ба тарафи сеюм супоранд.

- Ҳеч як аз тарафҳои Аҳдкунанда бар шахсоне, ки аз ҷониби тарафи Аҳдкунандаи дигар дар содир намудани кирдорҳои экстремистӣ дошта набояд паногоҳ бидиҳанд. Маълумоти мазкур дар моддаи 7 Конвенсияи Шанхай бандҳои зеринро дарбар мегирад:

1) Маълумот дар бораи созмонҳои террористӣ, сепаратистӣ ва экстремистӣ ва аъзои онҳо, ки ба қадри имкон ном, сохтор ва фаъолияти асосии созмонҳо, инчунин ному насаб, шаҳрвандӣ, маҳалли истиқомат ё иқомат, аломатҳои махсус, сурат, дактилаксонияи аъзои он созмонҳо ва дигар маълумоти лозима барои шинохтани онҳоро фаро мегирад:

2) Маълумот дар бораи аз ҷониби созмонҳои террористӣ, сепаристӣ, экстремистӣ ба таври ғайриқонуни тайёр, паҳн ва тарғиб намудани мавод (нашрияҳо, аудио ва видеокасетаҳо) дар бораи идеологияи терроризм, сепаратизм, экстремизм.

3) Маълумот ва мавод дар бораи таҷрибаи ошкор, пешгирӣ кардан ва барҳам додани фаъолияти террористӣ, сепаристӣ ва экстремистӣ.

4) Маълумот дар бораи созмонҳо ё шахсоне, ки маблағгузорӣ, таҷҳизоту аслиҳа ва омузонидани ғаёлияти террористӣ, сепаристӣ ва экстремистӣ фароҳам меоранд ва дигар маълумотҳо.

АДАБИЁТ

1. Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 майи соли 1998.
2. Консепсияи ягонаи мубориза бар зидди терроризм, экстремизм, сепар 28.03.2006с
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон
4. Қонуни ҚТ “Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарои)” 8 декабри соли 2003.
5. Международное право в документах: - Душанбе, 2011. Саҳ.219
6. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм” зери таҳрири А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Сифат-Оффсет, 2014.

ҚОНУНГУЗОРИИ МИЛЛӢ ВА БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР МУБОРИЗА БО ЭКСТРЕМИЗМ

Мутобиқи моддаи 14-и Конституцияи ҚТ ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба воситаи Конституция, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд Системаи таъмини мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм мутобиқи Конституцияи ҚТ Кодекси ҷиноятӣ ҚТ Қонуни ҚТ «Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарой)» ва дигар санадҳои меъёрий-ҳукукӣ ташкил медиҳад. Дар баробари ин як қатор санадҳои ҳукукии байналмилалӣ марбут ба фаъолияти экстремизм қабул гардидааст. Санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки ба мубориза бар зидди экстремизм равона карда шудаанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, вобаста ба доираи амалашон ба санадҳои ҳукукии байналмилалӣ универсалӣ, минтақавӣ ва байнидавлатӣ тақсим мешаванд.

Калидвожаҳо: Экстремизм, қонунғузорӣ, ҳокимият, ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳизбҳои сиёсӣ, созишномаҳои байналмиллалӣ, санадҳои ҳукуки байналмиллалӣ.

НАЦИОНАЛЬНОЕ И МЕЖДУНАРОДНОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО В БОРЬБЕ С ЭКСТРЕМИЗМОМ

Согласно статье 14 Конституции Республики Таджикистан, Права и свободы человека и гражданина регулируются и охраняются Конституцией, законами республики, принятыми Таджикистаном международно-правовыми актами. Система противодействия терроризму и экстремизму в соответствии с Конституцией Республики Таджикистан, Уголовным кодексом Республики Таджикистан, Законом

Республики Таджикистан «О борьбе с экстремизмом» и другими нормативными правовыми актами. В то же время принят ряд международно-правовых актов, касающихся экстремизма. Международно-правовые акты, направленные на борьбу с экстремизмом и признанные Республикой Таджикистан, в зависимости от сферы действия подразделяются на универсальные, региональные и межгосударственные международно-правовые акты.

Ключевые слова: экстремизм, законодательство, правительство, права и свободы человека и гражданина, политические партии, международные соглашения, акты международного права.

NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGISLATION IN THE FIGHT AGAINST EXTREMISM

According to Article 14. The rights and liberties of individual and citizen shall be protected by the Constitution, the laws of the republic, and international legal documents recognized by Tajikistan. The system of countering terrorism and extremism in accordance with the Constitution of the Republic of Tajikistan, the Criminal Code of the Republic of Tajikistan, the Law of the Republic of Tajikistan "On Combating Extremism" and other regulatory legal acts. At the same time, a number of international legal acts related to extremism were adopted. International legal acts aimed at combating extremism and recognized by the Republic of Tajikistan, depending on the scope, are subdivided into universal, regional and interstate international legal acts.

Keywords: Extremism, legislation, government, human and civil rights and freedoms, political parties, international agreements, acts of international law.

Сведения об авторе: *Хасани Билолзода Халилиён* - Таджикский национальный Университет, магистрант юридического факультета. **Тел:** 988 86 42 87.

Information about the authors: *Hasani Bilolzoda Khaliliyon* – graduate-student of Faculty of Law, TNU. Phone: 988 86 42 87.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЌИШИ ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ

Бобоева Ш.А.

Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқӣ ба номи А.Баҳоваддинови АМИТ

Экстремизм ва терроризм падидаҳои номатлуби иҷтимоӣ - сиёсӣ буда, зуҳури онҳо боиси оқибатҳои нохуш, аз ҷумла қатлу куштори сокинон, ба гаравгон гирифтани одамон, тарконидаи иншоотҳои маишӣ фароғатӣ, ба сифати гарав рабудани воситаҳои гуногуни нақлиёт ва амсоли он мегардад. Дар навбати худ, экстремизм хислати ҷудоихоҳӣ, ифротгароӣ ва иғвоангезиро дар худ таҷассум намуда, оқибат ба содиршавии амалҳои террористӣ оварда мерасонад. Ин падида ба шахс, ҷамъият ва давлат зарар расонида, боиси вайрон гардидани меъёрҳои умумии ахлоқӣ ҳуқуқӣ мегардад. Ҳамин аст, ки дар шароити муосир ҳама гуна экстремизм ҳам ба кулли ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҳам ба амнияти ҷомеаҳо таҳдиди воқеан ҳам ҷиддӣ дорад. Экстремизм зуҳуротест, ки ба ташаккул ва рушди ниҳодҳои давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ халал мерасонад. Экстремизм ҳамчун таҳдиди воқеӣ ба суботи ҷомеа таваҷҷӯҳи сиёсатмадорон, ходимони давлатию ҷамъиятӣ ва олимони соҳаҳои гуногуни илм, махсусан илмҳои иҷтимоӣ-гуманитариро ба худ ҷалб намудааст. Аммо мафҳуми “экстремизм” аз ҷониби олимону муҳаққиқон ва қонунгузори давлатҳои алоҳида таърифҳои гуногун дода мешавад. Масалан, ҳануз дар асри XVIII файласуфи фаронсавӣ Шарл Монтескё мафҳуми «extremus» -ро дар шакли сиёсӣ истифода намудааст. Муаллиф дар маънидод кардани деспотизм дар ҳукмронӣ оиди мавқеи “баробарии қатъӣ” навиштааст, ки он дар навбати худ чун “деспотизми шахсони танҳо” ва ҳафву хатар барои кулли ҷомеа баромад мекунад. [5] Яъне, муаллиф изҳор намудааст, ки яке аз принципҳои идоракунии деспотизм (идоракунии номаҳдуд) ин тарсу ваҳм буда, ҳамаи одамон дар давлатҳои ҷумҳуриявӣ ва деспотизмӣ баробаранд. Дар ҳолати аввал онҳо барои он баробаранд, ки онҳо – ҳама чизанд, дар ҳолати дуюм – барои он ки онҳо ҳечанд. [5] Дар “Донишномаи мухтасари сиёсӣ”-и Муҳаммад Абдурахмон Навруз бошад, ин мафҳум чунин маънидод гардидааст: “Экстремизм – (фр. *extremisme* – мӯҷароҷӯӣ) – ақидаҳои мӯҷароҷӯёна ва ё амалиёти ниҳоят оштинопазирона зоҳир намудан дар сиёсат”. Дар ин ҳолат мавсуф, мафҳуми “экстремизм”-ро бештар ба сифати тарзи фаъолияти мӯйаян тавсиф намудааст. [4. 353] Ҳамзамон, дар “Донишномаи сиёсӣ”-и Г.Н.Зокиров мафҳуми экстремизм чунин тафсир ёфтааст: “Экстремизм (аз забони латинӣ (*extremus*) гирифта шуда,

маъноӣ охирин, канораро дорад) – ғавҳари сиёсӣ, ки барои амалӣ гардидани мақсадҳои авантюристӣ, мочароҷуӣ худ, зӯригарии ҷисмонӣ, услубҳои ҳарбӣ, террор ва фитнаро истифода мебарад. Экстремизм самти озоиштагӣ, конститусионӣ ҳалли зиддиятҳои сиёсиро мушкул гардониди, террорро васеъ истифода бурда, ба тезтундшавии зиддиятҳои байнамиалӣ кӯмак мерасонад ва вонамуд месозад, ки масъалаҳои ҳал менамояд. Тавре, ки мебинем, муаллиф дар баробари тарзи ғавҳари нишон додани экстремизм, ҳамзамон алоқамандии онро бо терроризм ва ҳалалдор сохтани муносибаҳои байнамиалӣ нишон додааст. [1.553]

Олими украинагӣ А.Н.Колесник бошад, дар китоби худ “Сотсиалистическая свобода” чунин овардааст: “Экстремизм – ин мафҳуми сиёсӣ аст, бинобар ин на ҳама амали канора ва нуқтаи назари иртиҷоиро ҳамчун экстремистӣ тавсиф додан мумкин аст, балки онҳоро, ки ба самти сиёсат даҳлат мекунад”. [3.55-56] А.Н. Колесник назар ба муаллифони қаблӣ доираи тавсифи экстремизмро маҳдудтар сохта, танҳо ҳолатҳои муайянро ба он даҳлдор мешуморад. Муаллифи дигар Капто Александр дар китоби худ “Энциклопедия мира” овардааст, ки экстремизм ин ҳар гуна амале, ки ба ғавҳари зӯрваронаи ҳокимият ва ё ба таври маҷбурӣ нигоҳ доштани он, инчунин ба тариқи зӯран тағйир додани сохти конститусионӣ давлат, ҳамлаи зӯрварона ба амнияти ҷамъиятӣ, аз ҷумла ташкили гурӯҳҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ ва ё иштирок дар онҳо бо мақсадҳои дар боло зикршуда мебошад. [2.676] Дар умум, тавсифи муаллифи мазкур фарогири вазъи ҷомеа, ҳаҷарҳои ба он таҳдидкунанда ва оқибатҳои минбаъдаи экстремизм мебошад.

Таҳлили андешаҳои муҳаққиқон нишон медиҳад, ки муаллифони номбаршуда, зеро мафҳуми экстремизм ҳавфу ҳаҷар, ғавҳари мочароҷуёна, зӯран тағйир додани сохти конститусионӣ, истифодаи террор дар роҳи ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва ғайраро мефаҳманд. Мавриди зикр аст, ки вобаста ба масъалаи мазкур на танҳо олимони ва муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, балки дар қонунгузориҳои давлатҳои алоҳида таваҷҷуҳи ҳосе зоҳир намудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ яке аз аввалинҳо шуда, қонунро “Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротгарӣ)” (аз 8 декабри соли 2003, №69) қабул кардааст, ки ин нишонаи таваҷҷуҳи аввалиндараҷаи ҳукумати мамлакат нисбат ба таъмини сулҳу субот, озоиштагиву амният, зиндагии шоистаи мардуми кишвар ва муборизаи беамон алайҳи ҳама гуна зуҳуроти номатлуб мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар қонунгузориҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ мафҳуми “экстремизм” ба таври гуногун шарҳ дода шудааст. Агар дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мубориза бар зидди экстремизм (ифротагрӣ), аз 8 декабри соли 2003, №69 ин мафҳум чунин ифода ёфта бошад: **“Экстремизм изҳори ғавҳари ифротии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъ ба даъвати нооромӣ, дигаркунии сохти конститусионӣ дар давлат, ғавҳари ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, анғезонидани наҷодпарастӣ, миллатгарӣ, бадбинии иҷтимоӣ, мазҳабӣ [6]”**, пас дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм, аз 2 январи соли 2020, №1655 ба тафсири мафҳум тағйирот ворид гардида, ба маънии том оварда шудааст: **“Экстремизм - ифодаи мафкура ва ғавҳари экстремистие, ки бо роҳи зӯрварӣ ва амалҳои дигари зиддиқонунӣ ҳал намудани масъалаҳои сиёсӣ, ҷамъиятӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарӣ ва динӣ (мазҳабӣ) равона карда шудааст”**. [7]

Аз мафҳумҳои овардашуда мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар таҳия ва қабули қонуни наваз соли 2020 калимаи “изҳор” ба “ифода” тағйир дода шуда, ба ҷои “ғавҳари ифротӣ”, “ғавҳари экстремистӣ” омадааст. Агар дар қонуни аз соли 2003 қабул гардида, экстремизм дар доираи ғавҳари шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъӣ маҳдуд гардида бошад, пас дар қонунгузориҳои охири он танҳо ҳамчун ғавҳари экстремистӣ оварда шудааст.

Ногуфта намонад, ки бо ҳузури фарқиятҳои ҷойдошта, инчунин дар тафсири мафҳуми экстремизм дар ҳар ду қонунгузорӣ ба ҳам монандиро низ мушоҳида кардан мумкин аст, мисол дар ҳар ду қонун низ таъкид гардидааст, ки ин падида ба баранғезонидани (ё бо амалҳои зиддиқонунӣ ҳал намудани) масъалаҳои наҷодӣ, миллӣ, иҷтимоӣ, динӣ (мазҳабӣ) равона карда шудааст.

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қирғизистон бошад мафҳумҳои “ғавҳари экстремистӣ” ва “экстремизм” якҷоя оварда шудаанд: **Ғавҳари экстремистӣ (экстремизм):**

1) фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё ташкилотҳои динӣ ва ё корхона, ташкилот ва муассисаҳои дигар, ҳамчунин васоити ахбори омма новобаста аз шакли моликият, ва ё шахсони воқеӣ, дар самти банақшагирӣ, ташкил, омода ва татбиқ кардани амалҳои, ки ба: бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани асосҳои сохти конститутсионӣ ва ҳалалдор сохтани тамомияти арзии Ҷумҳурии Қирғизистон; ҳалалдор сохтани амнияти Ҷумҳурии Қирғизистон; ба ғасб ва ё тасарруфи салоҳияти ҳокимият; ба таъсиси қувваҳои мусаллаҳи ғайриқонунӣ; ба амалисозии фаъолияти террористӣ; ба бедор кардани ихтилофи наҷодӣ, миллӣ (байнимиллатҳо) ё динӣ, ҳамчунин ихтилофи иҷтимоии вобаста ба зӯрварӣ (хушунат) ё даъват ба хушунатдошта; ба таҳқири шаъну шараф ба амалисозии бесарусомониҳои оммавӣ, амалҳои авбошӣ ва вайронкорӣ ба адоват ва бадбинии идеологӣ, сиёсӣ, наҷодӣ, миллӣ (қавмӣ) ё динӣ асосёфта, ё дар асоси бадбинӣ ё адоват нисбат ба ягон гурӯҳи иҷтимоӣ раवона гардидааст. [8]

Қайд кардан ба маврид аст, ки ҳангоми тафсири мафҳумҳо дар қонунҳои болозикр ҳам фарқият ва ҳам шабоҳатро дидан мумкин аст. Умумияти мафҳуми “экстремизм” дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қирғизистон дар он аст, ки вобаста ба ин мафҳум ҳамаи дар онҳо вожаҳои - барангехтани кинаву бадбинии **миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарой (этникӣ) ва динӣ** истифода гардидааст.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи муқовимат бо экстремизм” бошад, тафсири мафҳуми экстремизм чунин омадааст: **экстремизм** – аз ҷониби шахси воқеӣ ва (ё) шахси ҳуқуқӣ, иттиҳодияи шахсони воқеӣ ва (ё) шахсони ҳуқуқӣ ташкил ва (ё) татбиқ намудани амалҳо аз номи ташкилотҳои, ки тибқи тартиби муқарраргардида экстремистӣ эътироф гардидаанд; аз ҷониби шахси воқеӣ ва (ё) шахси ҳуқуқӣ, иттиҳодияи шахсони воқеӣ ва (ё) шахсони ҳуқуқӣ ташкил ва (ё) татбиқи амалҳои, ки мақсадҳои зерини ифротгарой доранд: бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани сохти конститутсионӣ, ҳалалдор сохтани соҳибхитиёрии Ҷумҳурии Қазоқистон, тамомияти арзӣ, дахлнопазирӣ ва тақсимнашавандагии ҳудуди он, ҳалалдор сохтани амнияти миллӣ ва иқтисодии мудофиавии давлат, ғасби ҳокимият ва бо роҳи зӯрварӣ нигоҳ доштани ҳокимият, таъсис, роҳбарӣ ва иштирок дар ташаккули ғайри қонунӣ низомӣ, ташкил ва иштирок дар муқовимати экстремистӣ; барангезии бадбинии иҷтимоӣ, синфӣ (экстремизми сиёсӣ); барангезии кинаю адовати наҷодӣ, миллӣ ва қавмӣ, аз ҷумла онҳое, ки бо зӯрварӣ ё даъват ба зӯрварӣ алоқаманданд (экстремизми миллӣ); барангезии кинаю адовати динӣ, аз ҷумла бо зӯрварӣ ё алоқаманд бо зӯрварӣ, инчунин татбиқи ҳама гуна равишҳои динӣ, ки ба амният, ҳаёт, саломатӣ, ахлоқ ва ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон таҳдид мекунад (экстремизми динӣ).[11]

Чун мебинем, мафҳуми экстремизм мутобиқи қонунгузори Тоҷикистон ва Қазоқистон хусусиятҳои фарқкунандаи худро дорад. Ҳамин тавр, дар моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи муқовимат бо экстремизм” ба сифати шаклҳои мустақили экстремизм “ташкilotи дорои муноқишаҳои мусаллаҳона ва иштирокдорон” ва “барангехтани кинаи наҷодӣ ва синфӣ” оварда шудааст. Мутобиқи моддаи 3, зербандҳои 3 ва 8 –и Қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ба шаклҳои фаъолияти экстремистӣ “ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он”, ҳамзамон “амалисозии бетартибҳои оммавӣ, амалҳои авбошӣ дар асоси бадбинӣ ё хусуматӣ, идеологӣ ё сиёсӣ” дохил мешаванд. Лозим ба ёдоварист, ки дар муқоиса қонунҳои давлатҳои зикршуда, фарқиятҳои назаррас низ доранд. Масалан, дар қонунгузори Ҷумҳурии Қазоқистон мафҳуми экстремизм ба навъҳои **экстремизми сиёсӣ, экстремизми миллӣ ва экстремизми динӣ** тақсимбандӣ гардидааст, ки дар қонунҳои давлатҳои дигар ба назар намерасад.

Мавриди зикр аст, ки дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қирғизистон ва Қазоқистон зери мафҳуми “экстремизм” ҳолатҳои дигаркунии сохти конститутсионӣ дар давлат, ғасби ҳокимият ва тасарруфи салоҳияти он, ҳалалдор сохтани тамомияти арзӣ, ҳалалдор сохтани амният оварда шуда, тафсири онҳо ба ҳам наздик мебошад.

Дар навбати худ, Ҷумҳурии Ўзбекистон дар қонунгузории худ мафҳуми экстремизмро чунин овардааст: экстремизм — зоҳиршавии шаклҳои шадиди амалҳое, ки ба ноустувории вазъи ҷамъиятӣ- сиёсӣ, бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Ўзбекистон, ғасби ҳокимият ва азхудкунии салоҳияти он, барангехтани кинаю адовати миллӣ, наҷодӣ, этникӣ ва динӣ равона гардидааст. [10]

Дар муқоисаи қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон бо қонунгузории давлатҳои зикршуда маълум мешавад, ки дар қонунгузории мазкур низ таваҷҷуҳи асосӣ ба масъалаи барангехтани кинаву бадбинии миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарой (этникӣ) ва динӣ равона карда шудааст.

Чун мебинем, дар аксарияти давлатҳои Осиёи Марказӣ қонунгузории махсус дар самти мубориза алайҳи экстремизм қабул гардида, дар доираи он тадбирҳои судманд роҳандозӣ гардида истодаанд.

Дар ҳар давлати номбурдае, мафҳуми “экстремизм” қонунӣ тасдиқ гардидааст, хусусиятҳои хоси худ мавҷуд буда, дар қонунгузории давлатҳои зикршуда, ин мафҳум ҳамшабеҳи мафҳуми “фаъолияти экстремистӣ” мебошад. Бо ибораи дигар, мақомоти қонунгузории ин давлатҳо экстремизмро пеш аз ҳама дар ихтилофи милливу наҷодӣ ва этникиву динӣ маънидод менамояд.

Хулоса, мафҳуми экстремизм аз ҷониби олимон ва муҳаққиқон таърифҳои гуногун дода мешавад. Олимон ва муҳаққиқон зерин мафҳуми экстремизм он хавфу хатар, фаъолияти мочароҷӯёна, зӯран тағйир додани сохти конституционӣ, истифодаи террор дар роҳи ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва ғайраро мефаҳманд. Таҳлили қонунҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ нишон дод, ки дар онҳо мафҳуми **экстремизм** пеш аз ҳама дар ихтилофи милливу, наҷодӣ ва этникиву динӣ маънидод шудааст.

АДАБИЁТ

1. Гулмаҳмад Зокиров. Донишномаи сиёсӣ.-Душанбе:”Деваштич”, 2007.-С. 553
2. Капто А. С. Энциклопедия мира, М-2005, С-676
3. Колесник Н.А. // Социалистическая свобода. - Киев, 1983. - С.55-56.
4. Муҳаммад Абдурахмон. Донишномаи мухтасари сиёсӣ.-Душанбе: “Эр-граф”, 2016.-С. 353
5. Монтескье Ш. О духе законов. URL:<http://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye.Odukhe.pdf> (санаи муроҷиат: 22.05.2021).
6. <https://mvd.tj/index.php/tj/2012-02-27-10-22-52/92--14000-.html> (санаи муроҷиат 19.11.2020)
7. <http://mmk.tj/content/қонуни-ҷумҳурии-тоҷикистон-дар-бораи-муқовимат-ба-экстремизм> (санаи муроҷиат 19.11.2020)
8. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1748> (санаи муроҷиат 19.11.2020.)
9. https://librebook.me/o_duhe_zakonov/vol1/1 (санаи муроҷиат 20.12.2021)
10. <https://lex.uz/ru/docs/3841963> (санаи муроҷиат 17.03.2021)
11. <https://www.cisatc.org/1289/135/155/281/7916> (санаи муроҷиат 17.03.2021)

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИЮ МЕТОДОЛОГИИ ОМУЗИШИ ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ

Дар мақола ҷанбаҳои назариявию методологии омӯзиши экстремизми динӣ таҳлилу баррасӣ гардидааст. Муаллиф ба таҳлили андешаҳои муҳаққиқон ва қонунгузории давлатҳои Осиёи Марказӣ вобаста ба тавсифи мафҳуми экстремизм машғул гардидааст. Таваҷҷуҳи махсус ба монандӣ ва фарқияти ҷанбаҳои ошкоркардаи олимону муҳаққиқон вобаста ба масъалаи мазкур нигаронида шудааст. Муаллиф ба хулосае омадааст, ки мафҳуми экстремизм аз ҷониби олимон ва муҳаққиқон таърифҳои гуногун дода мешавад. Олимон ва муҳаққиқон зерин мафҳуми экстремизм он хавфу хатар, фаъолияти мочароҷӯёна, зӯран тағйир додани сохти конституционӣ, истифодаи террор дар роҳи ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва ғайраро мефаҳманд. Таҳлили қонунҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ нишон дод, ки дар онҳо мафҳуми экстремизм пеш аз ҳама дар ихтилофи милливу, наҷодӣ ва этникиву динӣ маънидод шудааст. Ҳамзамон, тафсири мафҳуми “экстремизм” дар қонунгузории давлатҳои Осиёи Марказӣ, алоқамандии он бо терроризм, хусусиятҳои хоси санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии давлатҳои дар боло зикршуда, алоқамандии мафҳуми мазкур бо фаъолияти экстремистӣ, зӯран тағйир додани сохти конституционӣ ва ҳалалдор сохтани сулҳу суботи ҷомеаро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: экстремизми динӣ, экстремизми сиёсӣ, экстремизми миллӣ, Осиёи Марказӣ, фаъолияти экстремистӣ, сохти конституционӣ, фард, ҷомеа, давлат.

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА

В статье анализируются теоретико методологические аспекты изучения религиозного экстремизма. Автор анализирует взгляды исследователей и законов государств Центральной Азии по поводу определения понятия религиозного экстремизма. Особое внимание уделяется сходству и различию аспектов выявленных учеными и исследователями по данному вопросу. Автор пришел к выводу, что понятие экстремизма со стороны ученых и исследователей определяется по разному. Ученые и исследователи под экстремизмом понимают угрозу, крайнюю деятельность, принудительное изменение конституционного строя, использование террора в решении политических вопросов и т.д. Анализ законов Центрально-Азиатских государств показывает, что в них понятие экстремизм прежде всего интерпретируется как национальное, расовое, этническое и религиозное разногласие.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, политический экстремизм, национальный экстремизм, Центральная Азия, экстремистическая деятельность, конституционный строй, индивид, общество, государство.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE STUDY OF THE RELIGIOUS EXTREMISM

The article analyzes the theoretical and methodological aspects of the study of religious extremism. The author analyzes the views of researchers and laws of Central Asian states on the definition of the concept of religious extremism. Particular attention is paid to the similarities and differences in the aspects identified by scientists and researchers on this issue. The author concluded that the concept of extremism is defined in different ways. Scientists and researchers understand extremism as a threat, extreme activity, forced change of the constitutional system, the use of terror in resolving political issues, etc. An analysis of the laws of the Central Asian states shows that in them the concept of extremism is primarily interpreted as national, racial, ethnic and religious disagreement.

Keywords: religious extremism, political extremism, national extremism, Central Asia, extremist activity, constitutional system, individual, society, state.

Сведения об авторе: *Бобоева Ш.А.* – магистрант отдела политологии Института философии, политологии и права им. А. Баховаддинова НАНТ. Телефон: (+ 992) 92-778-95-28., Email: shahnoza_07-13@mail.ru

Information about the author: *Boboeva Sh.A.* - master's degree in political science, Institute of philosophy, politics and law named after A.M. Bahaudinov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Telephone: (+ 992) 92-778-95-28., Email: shahnoza_07-13@mail.ru

ОДОРОЛОГИЯИ КРИМИНАЛИСТӢ

Бобозода Б.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бӯй қадимтарин пайванди тамос бо организмҳои зинда мебошад. Олимон ҳафт бӯи асосиро фарқ мекунад: мушқин, тунук, эфирӣ, гул, кофур ва ғализ (ифлос).

Аммо то айни ҳол муаммоест, ки чаро баъзе бӯйҳо ба инсон таъсири оромкунанда мебахшанд, дар он ҳоле ки дигарон боиси хашмгинӣ мешаванд?

Истилоҳи "одорология" аз калимаҳои латинии "odor" (бӯй) ва «logos» (дониш, илм, таълимот) сарчашма мегирад. Мафҳуми одорологияи судӣ дар энциклопедияи ҳуқуқӣ нишон дода шудааст, ки он ҳамчун системаи усулҳои таҳияшудаи илмӣ ва қонуниятҳои ошкор кардан, ёфтани гирифтани, нигоҳдорӣ ва таҳқиқи пайҳои бӯй бо мақсади истифодаи минбаъдаи онҳо барои ҳалли вазифаҳои идентификасионӣ дар муҳофизати ҷиноятӣ [1, с.96]. Аз ин ҷо бармеояд, ки объекти одорологияи криминалистӣ бӯй ба шумор меравад. Пайҳои бӯй кайҳост, ки ҳамчун манбаи иттилооти криминалистӣ хизмат мекунад. Олими маъруфи австриягӣ Ганс Гросс яке аз аввалинҳо шуда, истифодаи ҳайвонотро барои мақсадҳои ҷустуҷӯӣ пешниҳод карда буд, ки қобилияти бӯйи онҳо аз қобилияти одамон чандин маротиба бартарӣ дорад. Асри XX барои кишварӣ мо бо кушодани аввалин сағхонаҳо барои сағҳои полис, рушди васеи парвариши сағҳои хизматӣ аҳамияти калон дорад. Барои ёфтани бӯй ғайр аз шомали одам, як қатор воситаҳои илмӣ-техникиро истифода мебаранд. Дар навбати аввал, бо биодетектор – саге, ки махсус ба бӯйи одам ё ба бӯйи ашёҳои нашъаовар ромкардашуда бо ҳамроҳии кинолог бӯйро ёфта, сарчашмаи онро ҷустуҷӯ мекунад.

Табибони тибби қадимии шарқ ба ҳисси бӯйи худ така намуда, аз бӯйи бемор бемории ӯро муайян мекарданд. Бемор агар бӯйи нони сиёҳи тару тозаро дошта бошад, пас ӯ - маризии домана, пивои турш бошад - аз скрофула нишон меод. Табибон боварӣ доштанд,

ки дар зери таъсири ин беморӣ тағйирот дар микрофлораи бадан ба амал омада, мубодилаи моддаҳо ҳалалдор мешавад, ки дар натиҷаи он бӯйи хос пайдо мешавад. Бӯйи ҳар як инсон аз ҷиҳати генетикӣ муайян ва нотакрор аст. Онро на гурӯҳи хун ва на таркиби тағирёбандаи химиявии он муайян намекунад.

Усули одорологӣ, ки дар мамлакати мо дар нимаи дуҷуми асри XX ба вучуд омадааст, то ба экспертизаи муосири олфакторӣ табдил ёфтани роҳи тӯлонӣ ва душворро тай кардааст. Сарфи назар аз танқиди муҳолифони (рақибон) усули одорологӣ, натиҷаҳои экспертизаи пайҳои бӯйи инсон айнаи замон дар амалияи тафтишотӣ ва судӣ васеъ истифода мешаванд. Аҳамияти тадқиқоти идентификасионии олфактории имрӯза ягон шубҳа ба миён намеорад. Барои қонеъ кардани ниёз ба ин гуна маълумот аз ҷониби муфаттишон, коршиносон бояд воситаҳои техникӣ ва тактикаи дуруст гирифтани ҳифз ва таҳқиқи пайҳои бӯйи дар ҷойи ҳодиса ҳосилшударо донанд. Дар бадани инсон, ҳар сония мураккабтарин метаморфозаҳои дохили ҳуҷайра, ки ба барномаи генетикии фардии аниқ хосанд, рух медиҳанд. Натиҷаи фаъолияти метаболикии ҳуҷайраҳои бадан, озод шудани моддаҳои бӯйнок барои ҳар як инсон хос мебошад. Ҳамин тариқ, бӯйи инсон ба генетика, инчунин ба синну сол, ҷинс, беморӣ ва ҳолати физиологии бадан вобаста аст.

Бӯйи асосӣ ба бӯйҳои марбут ба истеъмоли машруботи спиртӣ, маводи муҳаддир, ҳуҷроқворӣ, доруҳо, инчунин бӯйҳои, ки ба фаъолияти ғадудҳои ҷарбӣ, гигиенаи шахсӣ вобастаанд, ҷойгир карда мешавад. Бӯйи бадани инсон, новобаста аз хоҳиш ва иродаи ӯ муҳимтарин маълумоти шахсиро дар бар мегирад. Моддаҳои бӯйи аз арақи бадани инсон ҷудошуда ва инчунин хуни ӯ, ки ба ашёи моддӣ ворид шудааст, имкон медиҳад, ки шахс идентификатсия карда шавад, ки ин барои илми криминалистӣ махсусан муҳим аст. Мувофиқи назарияи идентификатсияи (айнияткунонӣ)-и криминалистӣ ҳар як чиз, ҳар як одам ва ҳар як ҷондор, на фақат бо аломатҳои зохирии худ, балки бо бӯйи худ танҳо ба ҳудуд айнаи ҳастанд.

Аз ин лиҳоз, қайд кардан мумкин аст, ки дар олам зиёда аз 6 млрд ҳел бӯйи одам мавҷуд аст.

Ғайр аз инфиродӣ будани бӯйи якчанд хусусиятҳои хос дорад, ки ба туфайли онҳо имконияти бӯйро ҳамчун далел истифода бурдан ба вучуд меояд. Аз он ҷумла:

а) бӯй ба ҳолати газ ҳаст, ки доимо, бе танаффус бухор шуда меистад;

б) хусусияти ба қабати дигар объектҳо ворид шуда, шиштанро дорад;

в) нисбатан устувор мебошад, ки ба мӯҳлати муайян нигоҳ доштан мумкин аст. Тадқиқотҳои эксперименталӣ нишон медиҳанд, ки намунаҳои бӯйҳои, ки аз бадани одами ҷинс, синну соли гуногун буда, аз катраи хуни онҳо ва аз қабати мӯйи онҳо гирифта шуда, аз якчанд рӯз то 16 сол нигоҳ дошта шудааст.

Ба ин хусиятҳои хоси бӯйи нигоҳ накарда, ёфтан ва гирифтани онҳо хеле мушкил мебошад.

Мушкилии ёфтани бӯйи, хусусан дар ҷои кушод, ба якчанд омилҳо марбут аст. Омилҳои асосӣ аз инҳо иборатанд:

1. Аз биниву шомма (димоғ) вобаста аст. Чӣ хеле ки маълум аст, бинӣ яке аз узвҳои асосии одам буда, аъзои шомма дорад, ки вазифаи химиявиро иҷро мекунад.

Шомма бошад, яке аз узвҳои панҷгонаест, ки бӯйҳои ҳис мекунад. Дар ҷойи ҳодиса, дар байни одамон гашта, бӯйи оддии одамонро ҳис намекунем. Сабаб дар он аст, ки ба бӯйи одамҳо мо одат кардаем. Зеро, агар одам дуру дароз як ҳел бӯйро ҳис кунад, масалан, бӯйи одам, бӯйи хона, ҷойи қор, ба онҳо одат карда, дигар онро «ҳис» намекунад ва баръакс, одам ба як муҳити бегона ворид шавад, бӯйи ҷойи «нав»-ро худ ба худ ҳис мекунад. Умуман, пай бурдани бӯй аз ҳаракат, намии ҳаво ва ҳолати силсилаи асаб вобаста аст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки баъзе одамҳо бӯйро умуман ҳис намекунанд, ки онро касалии аносмия меноманд.

Яке аз хусусиятҳои бӯйи, чи хеле ки дар боло қайд шуда буд, доимо бухоршавии он аст. Ин ҷараён дар навбати худ аз тезии шамол, аз вазъи боду ҳаво, яъне аз дараҷаи гармӣ ё хунокии фазо ва аз рутубати он вобаста аст. Ғайр аз ин будан ё набудани бӯй дар ҷойи ҳодиса аз муҳити атроф, ки дар он ҷо ҷинойт содир шудааст, бевосита марбут аст.

2. Дар ҷойи ҳодиса будан ё набудани пайи бӯй аз намуди ҳуди бӯй марбут аст. Масалан, бӯйи керосин, бензин, одекалон, духи ва бӯйи дигар хели атриёт, аз ҷумлаи бӯйҳои тезбухоршаванда мебошанд.

3. Боридани барфу борон, бо баробари нест кардани дигар пайҳо асари бӯйро ҳам барбод медиҳад.

Хусусиятҳои бӯй ва омилҳои мушкил сохтани ёфтани он тақозо мекунад, ки ҳар чӣ зудтар ба ҷойи ҳодиса рафта, ҳар чӣ тезтар бӯйҳоро ёфта гирифта истифода бурдан лозим аст.

Пайҳои бӯй як ташаккули газист, ки дорои маълумоти босифат дар бораи объекти моддӣ мебошад [2, с.11].

Пайҳои бӯйро шахс дар ашё метавонад дар натиҷаи тамоси якдафъаина (пайҳои пой, афтидани қатраи хун) ё тамоси дуру дароз (олоти ҷинойт) боқӣ гузорад. Пайдоиши бӯй на танҳо дар вақти содир шудани ҷинойт, балки ҳангоми амалҳои омодагӣ ва кӯшиши пинҳон кардани пайҳои ҷинойт низ пайдо мешаванд. Ҳангоми азназаргузаронии ҷойи ҳодиса эҳсоси ин ё он бӯй (бензин, маводи муҳаддир, тамоку, атр) бояд ба назар гирифта шавад, зеро бӯйҳои миқдори зиёди иттилооти дорои аҳамияти судӣ доранд. Шахсе, ки ҷинойт содир кардааст, фикр мекунад, ки пайи ангуштони дасташро дар ҳама он ашёҳое, ки пай боқӣ гузоштааст, тоза карда, нест кардааст. Новобаста аз он ки ҷинойткор ҳар қадар кӯшиш карда, пайи худро нест кардан хоҳад, вай албатта аз худ як пайро боқӣ мегузорад - ва ин ҳам бошад, бӯйи ҳуди ўст, зеро ҳар як инсон бӯйи нотақрори худро дорад.

Ҷинойткор олотҳои ҷинойтро омода карда, дар бораи роҳҳои фирор фикр мекунад (масалан, ресмонро нигоҳ медорад), худро пинҳон мекунад (айнак, парик, ниқоб), ашёи дигари заруриро (сумка, доруҳо) нигоҳ медорад. Дар ҳамаи ин ашё пайҳои бӯйи ў боқӣ мондааст. Бояд қайд кард, ки тоза кардани пайи ангуштҳо аз силоҳ душвор нест, аммо решакан кардани бӯй душвортар аст, зеро моддаи арақ дар ноҳамвории силоҳ боқӣ мондааст.

Барои бӯйро аз ҷойи ҳодиса гирифта, нигоҳ доштан аз тарафи криминалистон якчанд усулҳои илмӣ-техникӣ кор карда, тавсия карда шудаанд. Яъне, бӯй дар навбати аввал ҷисм, модда буда нафақат дар одам балки дар ҳамаи чизҳо ва ҷондорҳо мавҷуд аст.

Ғайр аз ин, бӯй якчанд хусусиятҳои хоса дорад, ки бо туфайли онҳо имконияти бӯйро ҳамчун далел истифода бурдан ба вучуд моеяд. Аз он ҷумла:

а) бӯй ба ҳолати газ ҳаст, ки доимо, бе танаффус бухор шуда меистад;

б) хусусияти ба қабати дигар объектҳо ворид шуда шиштан дорад;

в) нисбатан устувор мебошад, ки ба мӯҳлати муайян нигоҳ доштан мумкин аст. Тадқиқотҳои эксперименталӣ нишон додаст, ки намунаҳои бӯйҳое, ки аз бадани одами ҷинсу синну соли гуногун буда, аз қатраи хуни онҳо ва аз қабати мӯи онҳо гирифта шуда буданд, аз якчанд рӯз то 16 сол нигоҳ дошта шудааст (12).

Ба ин хусиятҳои хоси бӯй нигоҳ накарда ёфтан ва гирифтани онҳо хеле мушкил мебошад.

АДАБИЁТ

1. Ищенко Е.П. Криминалистика: курс лекций. - М., 2008.- С. 96.
2. Салтевский М.В. Криминалистическая одорология (работа с запаховыми следами): лекция.- Киев, 1976. - С. 11.

ОДОРОЛОГИЯИ КРИМИНАЛИСТӢ

Дар мақолаи мазкур онд ба масъалаҳои пайдоиш, мафҳум, таснифот ва аҳамияти одорологияи криминалистӣ қайд карда шудааст. Инчунин дар мақола таҳлил карда шудааст, ки кормандони мақомоти тафтишӣ, махсусан осореро қадр мекунанд, ки нобуд ё сохтакории он барои ҷинойткорон мушкilot ба бор меорад, ба ин гуна пайҳо, пеш аз ҳама пайҳои одорологӣ (бӯй) дохил мешаванд. Муаллиф қайд намудааст, ки барои ёфтани бӯи пусидани ҷасад детекторҳои махсус дар амалияи тафтишотӣ истифода мешавад. Аз он ҷумла, «Парус», «Поиск-1» ва ғайра. Масалан, барои аниқ кардани дар нафаси ронандагон мавҷуд будани бӯи нушокиҳои спиртдор найчаҷаҳаи махсусро истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: одорология, криминалистика, суд, кормандони мақомоти тафтишӣ, бӯй, детекторҳои махсус.

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ОДОРОЛОГИЯ

Данная статья посвящена проблеме возникновения, классификации и значении криминалистической одорологии. Работникам следственных органов особенно ценятся следы, уничтожение или маскировка которых вызывают затруднения у преступников, к таким следам в первую очередь относятся одорологические (запаховые) следы. Автор отмечает, что в практике исследований используются специальные детекторы для обнаружения запаха разлагающихся трупов. В том числе «Парус», «Поиск-1» и другие. Например, специальная трубка используется для обнаружения наличия алкоголя в дыхании водителей.

Ключевые слова: одорология, криминалистика, суд, следователи, запах, специальные детекторы.

CRIMINALISTIC ODOROLOGY

This article is devoted to the problem of the origin, classification and significance of forensic odorology. Workers of investigative bodies especially value traces, the destruction or disguise of which causes difficulties for criminals, such traces, first of all, include odorological (odor) traces. The author notes that in research practice, special detectors are used to detect the smell of decomposing corpses. Including "Parus", "Poisk-1" and others or special tube is used to detect the presence of alcohol in the breath of drivers.

Keywords: odorology, forensics, court, investigators, smell, special detectors.

Сведения об авторе: *Бобозода Бехруз* – Таджикский национальный университет. Магистрант второго курса юридического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, Телефон: 93 813 13 10

Information about the author: *Bobozoda Behruz* - Tajik National University, second-year Master's student, the Faculty of Law. **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17 Phone: 93 813 13 10

НАҚШИ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ғиёсизода Аҳлиддин
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки бо кишварҳои бо давлати мо манфиатдор муносибатҳои гуногунҷабҳаро барқарор ва мустаҳкам намуда, бо ин давлатҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҳамкориҳои назаррас намояд. Баъди пош хурдани Иттиҳоди Шӯравӣ кишварҳои дар ҳаяти он буда дар вазъияти муташанҷ ва тоқатфарсо қарор доштанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамсарҳад будан бо Ҷумҳурии Халқии Хитой имконияти хубро барои ҳамкори кардан бо ин кишвар фароҳам меовард. 4- уми январи соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз қадамҳои аввалин дар сиёсати хориҷии худ гузошт, зеро ки дар ин рӯз байни кишварҳои мо ва Ҷумҳурии Халқии Хитой шартномаи тарафайн оид ба барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ дар сатҳи сафорат ба имзо дароварда шуд. Рӯзи барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ аз он шаҳодат меод, ки Пекин ба тамоми равандҳои сиёсии охири асри XX дар мамлакатҳои баъди ИҶШС ба вучуд омада диққати амиқ зоҳир менамояд. Хитой дар рӯйхати давлатҳои буд, ки аввалин шуда истиқлолияти давлатии моро эътироф намуда буд.

Соли 1993 бо даъвати Ҳукумати Хитой аввалин сафари расмӣ раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Халқии Хитой доир гардид. Эмомалӣ Раҳмон аз шаҳрҳои Нантун, Шанхай ва Урумчи дидан намуд. Дар ҷараёни сафари қорӣ вохӯриҳои дӯстона ва қорӣ бо шахсони воломақоми Хитой баргузор гардида, масъалаҳои ба манфиати ду тараф дахл дошта, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуданд. Дар моддаи дувоздаҳуми эълонии якҷоя қайд шуда буд, ки омилҳои зиёдеро мисол овардан мумкин аст, ки барои барқарор намудани муносибатҳо байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой сабаб шуда тавонад. Яке аз самтҳои муҳими ҳамқорӣ ин ҳамқорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ ва савдо барои чи дар ҳамаи давра ва чи даврони ҳозира маҳсуб меёфт. Тарафҳо, ягонагии фикри худро дар ҳалли масъалаҳои муосир арз карданд ва ин дар бастанӣ шартномаҳои байнидавлатӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа таҷҷасум меёфт. Натиҷаи асосии ин сафар ин дастгирии истиқлолияти ҷавони Тоҷикистон буда бе дастгирии ин кишвар ноил шудан ба бисёр натиҷаҳо дар сиёсати берунӣ мушкилиҳои зиёдеро ба вучуд

меовард. Вақте ки сафари дуҷуми расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1996 ба Ҷумҳурии Халқии Хитой доир гардид, муколамаи сиёсӣ байни ин ду давлат ҷараёни навро ба худ касб кард. Хусусияти фарқкунандаи ин сафар дар он буд, ки дар ин сафар соҳаҳои ҳамкориҳои дӯҷониба амиқу дақиқ шуданд. Ба ин соҳаҳо ҳамкорӣ дар самти хоҷагии қишлоқ, нақлиёт, нассочӣ, истеҳсоли маҳсулоти минералӣ ва дигар соҳаҳои муҳими саноат дохил мешуданд.

Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ҳамкорӣ байни кишвари мо ва Чин дар он аст, ки ҳамкорӣ да сатҳи бисёртарафа аз давраҳои аввали бадастории истиқлолият дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай поягузорӣ шуда буд. Муҳаққиқон се давраи асосии ташкил ва густариши Созмони Ҳамкориҳои Шанхайро ҷудо намудаанд. Қадами аввал ин аз моҳи ноябри соли 1989 ба декабри соли 1991 рост меояд ва ин давра ба барҳамхурии ИҶШС рост меояд. Қадами дуюм аз моҳи декабри соли 1991 ба моҳи апрели соли 1997 рост меояд ва ин давра ба гуфтугӯҳои дӯҷониба байни 5 кишвар (Хитой, Россия, Қазоқистон, Қирғистон ва Тоҷикистон) анҷом меёбад. Қадами сеюм аз моҳи апрели соли 1997 оғоз шуда дар ин давра гуфтугӯҳои бисёртарафа бо 5 давлати баробарҳуқуқи аъзои СХШ асос меёбад. Мақсади аввалиндараҷаи гуфтугӯи якум ин мустаҳкам намудани боварӣ дар соҳаи ҳарбӣ ва дар сатҳи дуюм бошад ин ҳамкорӣ дар соҳаҳои муҳими ҷомеа маҳсуб меёбад.

Муносибатҳои байни Тоҷикистону Чин аз соли 1997 боз ҳам мустаҳкам гардида, ба худ шакли нави ҳамкориҳоро касб намуд. Дар ин давра Протокол оид ба батанзимдарорӣ ва ҳали баҳсҳои байнисарҳадӣ қабул гардида, дар ноҳияи Мурғоби Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон нуқтаи гузаргоҳи сарҳадӣ ташкил шуд, ки тавассути ин гузаргоҳ молу ашёи гуногуни истеҳсоли саноатӣ ба бозори байналмилалӣ ворид мешавад. Дар ҳамаи сол ҳаёти намоёндагии илмӣ аз Чин ба Тоҷикистон ташриф овард. Моҳи июни соли 1998 ҳаёти намоёндагӣ аз Вазорати савдои берунаи Чин ва Кумитаи Гумруки Чин барои бастанӣ як қатор созишномаҳои байниҳукуматӣ ба кишвари мо ҳузур оварданд, ки хело ҳам манфиатбахш буд. Моҳи августи соли 1999 сафари сеюми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Халқии Хитой сураи гирифт, ки мақсади ин сафар баланд бардоштани сатҳи ҳамкориҳои дӯҷониба буд. Дар ҷараёни сафар тарафҳо вазъияти сиёсии ҳамаи даврано мавриди баҳс қарор дода, аз ҷумла вазъияти Афғонистонро яке аз мушкилиҳои барои тамоми давлатҳои минтақа ва ҳамсоя арз намуда, ҳалли бӯҳрони ҳарбӣ-сиёсии дар ин кишвар ба вуҷудомадаро танҳо бо роҳи осоишта ва тибқи санадҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ баҳо доданд. Дар ҷараёни сафар Эмомалӣ Раҳмон роҳбарияти давлати Чинро бо сафари расмӣ ба кишвари мо даъват намуд.

Моҳи июли соли 2000-ум аввалин сафари давлатии ҳаёти намоёндагии Чин бо роҳбарии Сян Сземиня ба Ҷумҳурии Тоҷикистон доир гардид. Сафари ҳаёти намоёндагии Чин аз он далолат мекард, ки дар Тоҷикистон вазъияти сиёсӣ муътадил ва ором аст. То ин вақт сафарҳои давлатӣ ва расмӣ дар ҳудуди Чин баргузор мегардиданд. Дар натиҷаи гуфтугӯи тарафҳо эълонии дутарафае қабул шуд, ки моддаи даҳи он хело нуқтаи муҳимро дар худ дарҷ менамояд. Тибқи он, тарафҳо набояд ба қорҳои дохилии якдигар даҳлат намоёнд ва ҳуқуқу уҳдадорӣ шаҳрвандони тарафайнро эътироф, риоя ва ҳифз менамоянд. Тарафҳо иброз доштанд, ки Тоҷикистон ва Чин муносибатҳои таърихӣ ва одатҳои бой дошта дар тули қарнҳо бо ҳам ҳамкорӣ ва зиндагии якҷоя кардаанд. Роҳбарияти Чин аз дастгирии Роҳбари Тоҷикистон дар самти мустаҳкам намудани истиқлолият, ягонагӣ ва ҳамкориҳои иқтисодии кишвари мо ибрози бовари намуд. Тарафҳо, ягонагии фикри худро оид ба ҳалли баҳсҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ иброз намуданд.

Дар ин айд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе саммити иштирокчиёни форуми Шанхай баргузор гардид, ки Ҷумҳурии Ёзбекистон ба сифати назоратчӣ баромад кард. Моҳи августи соли 2000-ум Вазирӣ ҚХХ оид ба қорҳои ҳизбҳо Дай Бинго бо сафари расмӣ ба кишвари мо ҳозир шуд. Дар ҷараёни мулоқот Эмомалӣ Раҳмон иброз намуд, ки кишвари мо натиҷаҳои бадастомадаро дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа бо дастгирӣ ва ҳамкориҳои Чин қадр менамояд ва кушиш ба харҷ медиҳад, ки ҳамкориҳоро дар дигар соҳаҳо аз қабилӣ тайёр намудани қадрҳои баландихтисос дар соҳаҳои саноат тақвият бахшад.

Натиҷаҳои дучонибаи байни Тоҷикистон ва Чинро сафири ҚХХ дар Тоҷикистон У Хунбин мусбат арзёбӣ намуда, иброз намуд, ки барои боз ҳам тараққӣ додани муносибатҳои имкониятҳои васеъ хеле зиёданд. Моҳи апрели соли 2001 намояндаи ҳукумати ҚХХ ба шаҳри Душанбе ташриф овард. Дар раванди мулоқот масъалаҳои асосии вобаста ба инкишофи тараққии тарафҳои мавриди баҳсу мунозира қарор дода шуданд. Дар қараёни ин сафар масъалаҳои вобаста ба инкишофи дурудароз, аз ҷумла ташкили комиссияи байниҳукуматӣ баррасӣ гардида, мақомоти муваққатӣ нисбати ин масъалаҳо ташкил карда шуд. Дар аввали соли 2002 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳайати намояндагии Шӯрои давлатии Чинро бо роҳбарии Исмаил Аймак дар шаҳри Душанбе пазируфт. Тарафҳои натиҷаҳои ҳамкории даҳсолаи байниҳамдигариро таҳлил намуда, ҳалли баҳсҳои сарҳадиро дар мавриди аввал гузошта, натиҷаҳои дар соҳаи иқтисодиёт ва савдо мусбӣ арзёбӣ намуданд. Оид ба вазъияти давлати Афғонистон бошад, тарафҳои иброз намуданд, ки нақши асосиро дар ҳалли ин баҳсҳо бояд Созмони Миллалӣ Муттаҳид муайян кунад. Моҳи майи ҳамон сол мулоқоти сарони давлатҳои Тоҷикистон ва Чин дар сатҳи нав ва вазъияти минтақавӣ баргузор гардид. Дар ин давра дар Узбекистон ва Қирғизистон қушунҳои ҳарбии зиддитеррористӣ бо роҳбарии ИМА ташкил карда шуд. Пекин оид ба ин масъала дар аввал ягон ҳаракат анҷом наод. Баъдан маълум гардид, ки васеъ намудани қушунҳои ҳарбӣ барои қисми шимолу ғарбии Чин наонқадар оқибати хуб дорад. Тираномии соли 2003 роҳбарияти вазорати корҳои хориҷии Чин Ли Чжаосин ба Душанбе ташриф овард. Қонибҳои нақши Созмони Ҳамкории Шанхайро барои ҳалли баҳсҳои минтақавӣ ва дастгирии савдои тарафайн бебаҳо арз намуданд. Дар самти сиёсат ҳамкориҳои дар самти мубориза бо терроризм, экстремизм ва сепаратизм, дар самти иқтисодиёт ва савдо ташкили комиссияҳои байниҳукуматӣ ва дастгирии савдои беруна мавзӯҳои баҳси мулоқот буданд.

Соли 2003 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар қараёни Форуми кишварҳои Осиё дар Хитой бо роҳбарияти ин давлат вохӯрӣ намуда, бештар ба соҳаи иқтисод ва савдо таваҷҷуҳ зоҳир карда шуд. Соли 2005 барои Ҷумҳурии Тоҷикистон да самти сиёсат бобарор маҳсуб мешавад, чунки дар ин сол бо сафари ҳайати намояндагии Хитой ба Душанбе дар моҳи июл ҷаҳор шартномаи байниҳукуматӣ байни ин ду кишвар ба тасвиб расонида шуд. Шартномаҳои батасвибрасида хусусияти иқтисодӣ – техникӣ доштанд. Аз ҷумла, шартномаҳои байни ширкати Хуавей ва Тоҷиктелеком, инчунин барои дастгирии сохтмони нақби Шар-Шар барои боз ҳам тақвияти ҳамкориҳои буд. Давраи нави ҳамкориҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой аз соли 2007 оғоз меёбад. Аз ин сол сар карда, роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ баҳри инкишофи иқтисоди миллӣ кушишҳо ба харҷ медиҳад. Сармоягузори аз давлати Чин нисбат ба дигар кишварҳои ғарб барои Тоҷикистон хеле муфид аст. Дар ин сафар масъалаҳои гуногуни иқтисодӣ аз паҳлуҳои гуногун ва барои бозори тоҷикон муфид мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шуданд. Дар рафти мулоқот бо роҳбари кумитаи доимии умумихитории намояндагон У Банго тарафҳои қайд намуданд, ки ҳамкории тарафҳои дар заминаи манфиати тарафайн асос меёбад. Дар натиҷаи вохӯриҳои бо ҳайатҳои намояндагӣ шартнома “Оид ба дустӣ ва ҳамкорӣ” баста шуд [1. с.56].

Инчунин, санадҳои дигари меъёрӣ-ҳуқуқӣ дар самти мубориза бо терроризм, экстремизм ва сепаратизм барои минбаъда қабул шуданд. Дар қараёни гуфтугӯи дучониба ҳамкориҳои дар соҳаҳои илм, фарҳанг ва маориф мавриди баҳс қарор дода шуданд. 27-уми августи соли 2007 сафари давлатии роҳбари Ҷумҳурии Халқии Хитой Ху Цзинтао ба Тоҷикистон доир гардид, ки дар қараёни сафар масъалаҳои мубрами муосир чи дар сатҳи минтақа ва чи дар сатҳи байналмилалӣ мавриди тафохум қарор гирифт. Тарафҳои қаноатмандии худро аз ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба дар соҳаҳои гуногун иброз намуданд. Дар поёни гуфтугӯҳои санадҳои байналмилалӣ- ҳуқуқӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷомеа аз қониби шахсони воломақоми ҳар ду тараф қабул гардид.

Агар ба муносибатҳои байналмилалӣ байни Тоҷикистон ва Чин аз соли 1992 то ин замон назар намоем, пай бурдан мумкин аст, ки инкишофи муносибатҳои хусусияти динамикӣ дорад. Хитой барои инкишофи саноати худ аз имкониятҳои дар давлатҳои Осиёи

Марказӣ буда хело моҳирона истифода мебарад. Давлати Чин дар сиёсати берунаи худ аз методҳои самарабахш истифода мебарад. Баъди пошхӯрии ИҶШС давлатҳои тоза ба истиқлолият ноил шуда кушиш мекарданд, ки бо давлатҳои мутараққӣ ба мисли Россия ва Хитой муносибатҳои гуногун дар сатҳи байналмилалӣ барқарор намоянд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун давлати тоза ба истиқлоли миллӣ ноил шуда аз ин қатор берун набуд.

Аз рӯзи барқарор шудани муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой инкишофи соҳаҳои иқтисодӣ ва савдои хеле бузург ва назаррас аст. Дар ин соҳаҳо як қатор санадҳои байниҳукуматӣ байни ҷонибҳо қабул гардид: протокол “Оид ба иқтисод ва савдо”, протокол “Оид ба инкишофи сармоягузорӣ ва ҳифзи он”, протокол “Оид ба нақлиёти автомобилӣ”, протокол “Дар соҳаи ҳамкорӣ дар самти энергетика ва гармидиҳӣ” ва ғайраҳо. Ин санадҳо асоси ҳуқуқиро барои ҳарду тараф дар ин соҳаҳо гузоштанд.

Бо дастгирӣ ва ташаббуси дуҷонибаи тарафҳо дар самти савдо динамикаи гардиши молу маҳсулот байни ин ду давлат ба таври назаррас баланд шудааст. Тибқи омили соли 2017 гардиши молу маҳсулот байни ҚХХ ба 351,95 млн доллара ташкил медиҳад, ки нисбати соли 2007 162 фоиз зиёд мебошад. Намудҳои асосии молу ашёе ки аз ҚХХ ба ҚТ ворид мешаванд инҳоянд: электротехника, мошинҳои гуногун, маҳсулоти нассочӣ, маҳсулотҳои технологияи коммуникатсионӣ, мебел ва дигар маҳсулотҳо. Аз кишвари мо ба Чин бештар алюминий ва маҳсулотҳо аз он металл ва дигар ашёҳо содир карда мешаванд. Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Хитой технологияи нави коммуникатсионӣ ва саноатӣ ворид мешавад, ки ин барои бештар намудани истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва дар муддати кӯтоҳ истеҳсоли он хело қулай аст. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон якқатор лоиҳаҳо аз ҷониби сармоягузори Чинӣ сармоягузорӣ карда мешавад: телекоммуникатсия, хоҷагии қишлоқ, сохтмон, саноати нассочӣ ва ғайраҳо. Натиҷаҳои ҳамкориро да самти телекоммуникатсия метавон таҷдиду азнавсозии роҳи автомобилгарди Душанбе – Айнӣ – Истаравшан – Хучанд – Бустон – Чанок (сарҳад бо Ёзбекистон) бо дарозии 410 км бо маблағи умумии 296 млн доллар арзёбӣ намуд. Инчунин, дар самти роҳсозӣ бунёди нақби “Шар- Шар” бо маблағи 40 млн доллар ва таҷдиду азнавсозии роҳҳои аҳамияти байналмилалӣ дошта аз қабилӣ Душанбе – Кӯлоб – Кулма – Қароқурум яке аз натиҷаҳои назарраси ҳамкориҳо маҳсуб меёбанд. [2. С. 78]

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон масоили амният дар навбати аввал қарор дорад, зеро ки кишвари мо бо Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон ҳамсарҳад мебошад ва дар ин кишвар то ҳол маводи муҳаддир дар гардиш аст. Аз давлатҳои баъдишӯравӣ, Тоҷикистон аввалин шуда, дар останаи истиқлолият ба терроризм ва интиқоли маводи муҳаддир рӯбарӯ шуд. Соли 1998 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кормандони СММ аз ҷониби террористон ба қатл расонида шуданд. Аз рӯзи ташкилҳои қувваҳои мусаллаҳ ҚХХ ба соҳаи мудофияи мамлакати мо кумакҳои моддӣ аз ҷумла то соли 2010 дар ҳаҷми 10 млн доллар кумак расонидааст.

Метавон хулоса намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Халқии Хитой чи дар сатҳи минтақа ва чи дар сатҳи байналмилалӣ муносибатҳои дӯстона намуда, ҳамкорӣ дар заминаи эҳтиром ба арзишҳои миллию байналмилалӣ асос ёфта, ҳамчун шарикӣ стратегӣ барои боз ҳам тақвият додани ҳамкориҳои судманд мебошад.

АДАБИЁТ

1. Алимов Р. Договор о добрососедстве, дружбе и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой – венец договорно правовой основы таджикско китайских отношений. Таджикистан – Китай. Сборник основных документов. Пекин, 2008.
2. Рахмонов Э. Великий шелковый путь – мост между прошлым, настоящим и будущим. Таджики в зеркале истории. Книга 1. Лондон. 1999.

НАҚШИ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур барои баррасӣ ва омӯзиши нақши Ҷумҳурии Халқии Хитой дар сиёсати берунаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Таҳлил ва омӯзиши ин масъала яке аз мавзӯҳои муҳими сиёсати байналмилалӣ ва дохилии ҷомеаи муосири Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Муаллиф ин масъаларо аз нуқтаи

назари ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузории миллии ҳарду давлат мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Дар мақола аз дастовардҳо ва натиҷаҳои ҳамкории байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой дар тӯли ҳамкориҳои гуногунсоҳа мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст. Мавҷуд будани шартномаҳои байналмилалӣ - ҳуқуқи гуногун дар соҳаҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятӣ ба муаллиф имконият медиҳад, ки барои таҳлили ҳуқуқи он мусоидат кунад. Дар мақола аз маводҳои омӯри ба таври васеъ истифода шудааст. Муаллиф инчунин ҳамкориҳои гуногунҷабҳаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитойро дар доираи ташкилотҳои байналмилалӣ, махсусан дар доираи Созмони Ҳамкории Шанхай мавриди омӯзиш қарор дода, аз маводҳои ин ҳамкориҳо ба таври васеъ истифода бурдааст. Мақоларо истифода аз маводҳои интернетӣ барои фаҳмиши омӯшӣ илова мекунад.

Калидвожаҳо: ҳамкорӣ, давлат, муносибатҳои дипломатӣ, алоқа, СХШ, ИДМ, истиқлолияти давлатӣ, сиёсати хориҷӣ.

РОЛЬ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Данная статья посвящается рассмотрению и изучению Роль Китайской Народной Республики во внешней политике Республики Таджикистан. Анализ и изучение данного вопроса являются одним из актуальных тем в международном политике современного общества и национальном законодательстве Таджикистана. Автор рассматривает и анализирует настоящий вопрос с точки зрения международного права и национального законодательства обеих стран. Актуальность изучаемой темы заключается также и в том, что в ходе исследования можно выявить колоссальные резервные возможности углубления взаимоотношений Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики в многих аспектах торгово-экономической, политической, научно-технической и социально-культурной жизни в рамках ШОС. В данной статье активно рассматривается и анализируется международно-правовые акты принятых между Республики Таджикистан и Китайской Народной Республики. В данной статье активно анализируются статистические ресурсы и научные работы китайские учёны в отраслях международного права.

Ключевые слова: сотрудничество, государство, дипломатические отношения, связь, ШОС, СНГ, государственное независимость, внешняя политика.

PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA'S ROLE IN FOREIGN POLICY OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the review and examination of the role of the China Republic in the foreign affairs Republic of Tajikistan. The analysis and research of this issue is one of the current topic in the international politics and national law of modern society. The author considers and analyzes this issue from the perspective of international law and national legislation in China and Tajikistan. The legal framework of the two countries accounts more than 200 interstate and intergovernment agreements. With the signing of the Joint Declaration between the Republic of Tajikistan and the Peoples Republic of China on establishing a strategic partnership in the threshold of the third decade of diplomatic relations a new page of bilateral cooperation was opened between Tajikistan and China. Both countries hold regular cultural shows and events. The author analyzes that Tajikistan and China are active members of the regional and international organizations and closely cooperate within the framework of these organizations, in particular the Shanghai Cooperation Organization. Also in this article used more useful internet resource.

Keywords: cooperation, state, diplomatic relation, communication, SIC, CIS, state independence, foreign affairs.

Сведения об авторе: Гиёсизода Ахлиддини Икромиддин – Таджикский национальный университет магистрант второго курса юридического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 915 28 60 38

Information about the author : Ghiyosizoda Ahlididdin Iqroriddin – Tajik National University second year graduate student, Department of law **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

ОСОБЕННОСТИ ВИДЕОСЪЕМКИ ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

Гулмахмадзода И.Д.

Таджикский национальный университет

Для получения качественных видеопленок в процессе следственных действий, а также для дальнейшего использования видеозаписи в качестве источника вещественного доказательства, следователь должен знать тактико-технические приемы осуществления видеозаписи. На первоначальном этапе перед следователем возникают вопросы: есть ли необходимость фиксировать ход и результаты следственного действия и кто непосредственно будет заниматься фиксацией.

По первому вопросу решение принимает следователь. Фиксация посредством видеозаписи применяется, если описать следственное действие в протоколе сложно, трудоемко либо не возможно. Обычно это такие следственные действия, как: следственный эксперимент, проверка показаний на месте, осмотр места происшествия, предъявление для опознания, допросы с участием сурдопереводчика. Реже видеозапись применяется при проведении допросов, очных ставок и других следственных действий.

Видеосъемка требует определенных навыков и умений, которыми следователь владеет не в совершенстве, поэтому приглашается специалист – обычно это сотрудник экспертно-криминалистического подразделения полиции, а иногда и оператора киностудии. Тогда следователь может сосредоточиться на следственном действии, что очень важно для качества хода и результатов. Этим и определяется решение второго вопроса [8, с.24-31].

Следователь вместе со специалистом должны обсудить все организационно-технические мероприятия:

Определить объекты, подлежащие фиксации.

1. Решить, какие виды и приемы видеосъемки следует применять.
2. Выбрать вид технической аппаратуры, средства освещения объектов и оптимальный вариант их размещения.
3. Ознакомление специалиста с материалами уголовного дела, относящимися к следственному действию, и если возможно, с место проведения следственного действия.
4. Составление плана съемки.

Итак, следователь ставит перед специалистом общую задачу, разъясняет конкретные цели, знакомит с материалами уголовного дела.

Как уже говорилось выше, специалист может выехать на место проведения следственного действия. По прибытии он оценивает обстановку, подлежащую фиксации.

Далее необходимо составить план — сценарий при видеосъемки следственных действий .

Сценарный план всегда составляется заранее совместно следователем и специалистом. Порядок записи эпизодов должен соответствовать порядку проведения следственного действия. При составлении плана обсуждаются приемы съемки, ориентировочные точки расположения видеокамеры. Сценарный план имеет разные формы, но обычно используется табличная форма.

Ход следственного действия предугадать порой сложно, поэтому план является примерным.

Свою специфику имеет подготовка в зависимости от места проведения следственного действия [8, с.24-31].

При следственных действиях, проводимых в органе дознания или следственном подразделении, должно быть выделено помещение с нормальным освещением и акустикой, изолированное от посторонних шумов (шум улицы, голоса в коридоре). В такое помещение не должны заходить посторонние люди.

Выездные следственные действия требуют транспортного обеспечения, сопровождения конвойной группы и других субъектов. Необходимо учитывать погодные условия.

Существуют некоторые особенности, касающиеся техники проведения следственных действий. Они позволяют выделить следственные действия статического содержания (допрос, очная ставка), а так же следственные действия динамического содержания - характеризующиеся постоянным движением их участников (осмотр места происшествия, следственный эксперимент). При видеофиксации следственных действий статического содержания камера, как правило, устанавливается на штатив.

Изменение планов съемки осуществляется оператором при помощи трансфокации. Следственные действия динамического содержания требуют активной работы оператора - он осуществляет все перемещения камеры. Таким образом, при планировании таких следственных действий, как допрос и предъявление для опознания необходимо подготовить штатив [7, с.195-201].

Работая по намеченному плану, специалист-оператор во время следственного действия, по устной команде следователя, может переходить в другую точку съемки, менять дистанцию съемки, переходить от одного объекта к другому.

Необходимо свести к минимуму устное общение следователя с оператором во время съемки и заменить его жестами-сигналами, т.к. постороннее общение мешает и отвлекает от восприятия основной и главной информации. Все мелкие организационные вопросы решаются до начала видеосъемки.

Так как следователь большую часть съемки проводит в кадре, большое значение имеет умение следователя держаться в кадре свободно, четко и ясно задавать вопросы. Этот навык приобретается со временем. Следователь может заранее сформулировать вопросы и их очередность.

При применении видеосъемки есть и положительные, и отрицательные моменты. Это может создавать психологический дискомфорт следователю. Не стоит этого бояться - взгляд со стороны позволяет увидеть ошибки и недочеты со стороны и уже не будут допускаться впредь.

Основным способом фиксации следственных действий, является протокол, наряду с которым разрешается применять технические средства и способы фиксации.

Видеозапись является одним из технических средств, дополняет протокол и применяется, когда следственные действия носят динамичный характер и их сложно описать в протоколе.

Зафиксированная информация позволяет решать следующие задачи:

- проводить многократный анализ эпизодов следственного действия, представляющих интерес.
- реконструировать исходную обстановку места происшествия.
- выдвигать следственные версии.
- формировать материал для судебных экспертиз [6].

Применение видеосъемки имеет определенную последовательность. Выделим 4 основных этапа:

1. Принятие решения о целесообразности проведения видеозаписи.

Например, когда нужно зафиксировать динамичные следственные действия (следственный эксперимент, проверка показаний на месте и т.д.).

Подготовка к следственному действию.

Этот этап определяет в целом качество проведения съемочных работ и включает две стадии: действия, предпринимаемые до выезда на место съемки; действия по прибытии на место съемки³³.

Эти стадии рассматривались более подробно в предыдущем параграфе работы.

Следователь перед видеосъемкой должен четко представлять себе структуру фильма. Видеозапись можно разделить, как и протокол, на вводную, основную и заключительную часть. Вводные и заключительные части носят удостоверяющие и поясняющие сведения видеозаписи, а основная часть фиксирует ход и результаты следственного действия.

Все участники должны быть предупреждены о ведении съемки.

2. Проведение следственного действия.

Следственное действие начинается с включением видеоаппаратуры.

Вводная часть видеофильма начинается одинаково во всех видах следственных действиях: крупным планом выделяется лицо, которое проводит следственное действие — он называет свою должность и фамилию, затем сообщает, какое следственное действие проводится и по какому уголовному делу. Называет место, время, правовые основания проведения видеозаписи. Далее представляют и запечатлевают поочередно всех участников, которым разъясняют права и обязанности.

На этом вводная часть заканчивается, и начинается основная часть, непосредственно само следственное действие. Видеосъемку желательно не прерывать, но это не всегда возможно, например, когда нужно переместиться из одного пункта в другой, заменить аккумулятор и т.п. Обо всех перерывах, их продолжительности и причинах, следователь

должен сообщать участникам следственного действия. Причины перерыва фиксируются в протоколе.

Лучше всего начинать съемку с общего плана, руководствуясь принципом "от общего к частному". Необходимо зафиксировать ориентиры (постройки, развилку дороги и т.д.), чтобы лучше понимать, где производилась видеосъемка.

Видеозапись средним планом позволяет понять, что именно случилось (кража, убийство, ДТП и т.д.) [5].

Крупным планом запечатлеваются места наибольшей локализации следов, тем самым отвечая на вопрос, каков результат преступного деяния (труп, взломана дверь).

Детальным планом снимаются наиболее важные объекты — следы, повреждения, мимика лица и др.

4. Завершающий этап.

Записывается после просмотра результатов фиксации и представляет собой удостоверение участниками следственного действия правильности видеозаписи. Видеозапись должна быть просмотрена всеми участниками следственного действия сразу после его окончания, во избежание появления в ней изменений различного рода. Это не всегда возможно — некоторые следственные действия проводятся на открытой местности, иногда при не благоприятных условиях. Тогда просмотр и съемка заключительной части проводятся в кабинете следователя.

В протоколе должны быть указаны:

- тип и марка видеокамеры;
- режим записи;
- степень сжатия;
- тип, марка и емкость носителя информации, на который производилась запись;
- условия, в которых осуществлялась видеозапись (например, освещение или погодные условия);
- тип и марка внешнего микрофона, в случае его применения;
- тип и марка устройства, с помощью которого осуществлялась демонстрация видеозаписи, и производилась перезапись на источник хранения информации [4].

"В протоколе также указывается тип (CD-R или DVD-R, 8- или 12- сантиметровой размер диска), марка (производитель), заводской индивидуальный номер на внутреннем радиусе диска; номинальная емкость диска; продолжительность записи; фактическая емкость (размер, контрольная сумма) записанной информации в байтах.

Для того чтобы видеозапись на одноразовом DVD можно было воспроизвести на компьютере или бытовом DVD -видеомагнитофоне, необходимо в видеокамере осуществить финализацию диска. Процесс финализации диска является функцией всех цифровых видеокамер, производящих запись видеоизображения на диски формата DVD, и позволяет завершить (закрыть) сессию записи видеоинформации на диске. После финализации дозаписать на одноразовый оптический диск какую-либо другую видеоинформацию либо изменить записанную технически невозможно".

Необходимо отразить в протоколе и контрольную сумму диска для того, чтобы максимально индивидуализировать его и защитить от подмены или изменения записанную на нем информацию. Устройство подбирается в зависимости от поставленных задач и следственных действий устройства с необходимой оптикой, источником питания, штативы, выносной микрофон, носитель информации, на который будет записан видеофильм. Перед началом видеосъемки необходимо проверить исправность аппаратуры, а также позаботиться об аппаратуре, на которой будет просматриваться видеозапись после окончания следственного действия. Для копирования информации с видеокамеры на одноразовый диск следует использовать портативный универсальный многофункциональный рекордер, т.к. копированием при помощи компьютера видеоизображение может быть искажено [1]. При подготовке к использованию цифровой видеосъемки для фиксации процесса производства следственных действий возникает вопрос выбора носителя информации, который больше остальных подойдет для видеозаписи в

криминалистических целях. Делая выбор между форматами Digital 8 и Mini DV, следует учитывать, пожалуй, лишь то, какой видеотехникой располагает следственное подразделение, так как принципиальной разницы между данными форматами нет, они оба обеспечивают достаточно высокое качество съемки. Формат Digital 8 используется также в аналоговых видеокамерах Hi8. "Поэтому при выборе камеры следует обратить внимание на то, какими аналоговыми видеокамерами укомплектован следственный отдел, так как если преобладают видеокамеры стандарта Hi8 и к ним имеется большое количество видеокассет, то тогда выбор цифровой видеокамеры необходимо решить в пользу стандарта Digital 8 [10].

Решая вопрос о выборе цифровой видеокамеры для использования в криминалистических целях, необходимо принимать во внимание еще и их габариты. По сравнению с видеокамерами стандарта Digital 8, видеокамеры стандарта Mini DV более компактны, что объясняется малыми размерами носителя цифрового видеоизображения" [3]. При выборе типа видеокамеры необходимо учитывать место, условия, обстановку в которых придется проводить видеозапись. Так, например, проведение следственных действий на местности, поросшей кустарниками, либо в тесных помещениях (подвалах, чердаках и т.п.) предполагает использование компактных видеокамер.

Некоторые следственные действия, например допрос, могут занимать достаточно длительное время. А поскольку цифровые видеокамеры формата MiniDV имеют ограниченное время записи — максимум до двух часов, в случае проведения длительного допроса возникнет необходимость прерывания видеозаписи для смены носителя, что в некоторых случаях может отрицательно сказаться на тактике допроса в целом. Видеозапись в таких случаях рекомендуется осуществлять при помощи цифровых видеокамер, сохраняющих видеоинформацию на встроенный жесткий диск (HDD), так как продолжительность видеозаписи данными видеокамерами зависит от емкости диска и в среднем составляет от 15 до 60 часов и более [9, с.76]. Таким образом, следователь совместно со специалистом до начала следственного действия должен рассчитать приблизительную его продолжительность и выбрать оптимальный носитель информации для записи.

Камеру необходимо хранить в специальном футляре, т.к. в ней множество хрупких элементов. Также необходимо избегать попадания прямых солнечных лучей или яркого искусственного света в объектив камеры. Нежелательно проводить съемку около линий электропередач, проводов троллейбусов, трамвая, потому что это может вызвать помехи изображения.

В неблагоприятных погодных условиях камеру следует укрывать чехлом, но не герметичным — это может повлечь возникновение конденсата. После работы камеры на улице в зимний период (от -20 °С и ниже), съемку в помещении нужно начинать после полуторачасового перерыва. Современные видеокамеры оснащены автоматическим отключением питания, при попадании влаги на механизмы. На дисплее появляется значок, обязывающий прекратить работу, и если продолжать видеосъемку дальше, то камера отключается автоматически. Работа видеокамеры на морозе ведет быстрое загрязнение видеоголовок, а также появление сбоев в изображении и потрескивание на фонограмме. Оптимально использовать две камеры — одну для работы на морозе, вторую для работы в помещении [2].

Следует отметить, что на морозе становится хрупким кабель к выносному микрофону. Поэтому, если не планируется проводить съемку на дистанции до говорящего человека свыше трех метров, лучше использовать встроенный в камеру микрофон. В настоящее время многие камеры имеют переключатели характеристик направленности и чувствительности микрофонов, а также фильтры защиты от ветра и механических шумов. Так что если нет возможности изолировать место съемки от фоновых шумов, следует воспользоваться данной функцией камеры.

В пасмурную погоду, когда солнце низко над горизонтом, необходимо пользоваться дополнительным освещением. В качестве дополнительного источника освещения могут служить малогабаритные аккумуляторные внешние осветители, которые прикрепляются к видеокамере. Такие устройства могут использоваться для дополнительного освещения слишком темного переднего плана, глубоких теней, а также при съемке против света. Это

обеспечит возможность устранения чрезмерного контраста. Все внешние осветители делятся на те, которые питаются от аккумуляторов самой видеокамеры и те, которые оснащены собственными. Аккумуляторы от увеличения нагрузки быстрее разряжаются. Это необходимо учитывать. Для следственных действий наиболее оптимален второй вариант.

Для статичных следственных действий, таких как очная ставка, допрос, необходим штатив, во избежание колебаний и других помех в изображении. Если планируется производить съемку из салона автомобиля, целесообразным будет обзавестись специальным автомобильным штативом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Булгаков В.Г., Курин А.А. Видеозапись при проведении осмотра места происшествия: Методические рекомендации. – Волгоград: Перемена, 2003. – 25 с.
2. Вандер М. Б. Применение научно-технических средств при расследовании преступлений: Конспект лекций. – СПб., 2000. – 60 с.
3. Газизов В. А. Видеозапись и ее использование при раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие/ Газизов В. А., Филиппов А. Г. – М.: Издательство «Щит-М», 1998. - 136 с.
4. Газизов В.А. Криминалистическая видеозапись: Учебное пособие/Газизов В.А., Душен С.В., Проткин А.А., под общей ред. Трубицына Р.Ю. - М.:Изд-во «Щит-М», 2004. – 208 с.
5. Грабовский В. Д., Лысов Н. Н. Использование средств фотокиносъемки и видеозаписи для фиксации следов преступления: Учебно-справочное пособие/Грабовский В. Д., Лысов Н. Н. - Горький: ГВШ МВД СССР, 1988. – 112 с.
6. Гучок А. Е. Видеозапись на предварительном следствии: учебное пособие для студентов юридического факультета /Гучок А.Е., Новаков В.Н. - Мн.:БГУ, 2003.- 51 с.
7. Ищенко Е.П., Русаков М.Н. Киносъемка и видеозапись при расследовании преступлений: Проблемы борьбы с преступностью// Сибирские юридические записки. - Омск, Иркутск: Изд-во Ом ВШ МВД СССР, 1974, вып.4. - с.195-201.
8. Кузнецов А.А., Муленков Д.В. Применение цифровых средств фиксации при производстве следственных действий // Вестник криминалистики. - 2008. - №2 (26). - с.24-31.
9. Хлопов А.В. Использование видеозаписи при производстве допросов на предварительном следствии // Криминалист. - 2001. - №1. - с.76.
10. Хлопов А.В. Проблемы применения цифровых технологий видеозаписи в криминалистике // Защита информации. Конфидент. - 2003. - №1. - с.47.

ХУСУСИЯТҲОИ ВИДЕОСАБТҲОИ АЛОҲИДАИ АМАЛҲОИ ТАФТИШОТӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф қайд мекунад, ки барои ба даст овардани видеосабтҳои босифат дар ҷараёни амалҳои тафтишотӣ, инчунин барои истифодаи минбаъдаи видеосабт ҳамчун манбаи далелҳои шайъӣ, муфаттиш бояд усулҳои тактикаӣ-техникии анҷом додани видеосабтро хуб донад. Дар марҳилаи аввал дар назди муфаттиш саволе ба миён меояд: оё зарурати сабти ҷараён ва натиҷаҳои амали тафтишотӣ ва қасоне, ки бевосита бо сабти видеои машғул мешаванд ҳаст? Аз рӯи масалаи яқум муфаттиш қарор қабул мекунад. Агар тасвири амалиёти тафтишотӣ дар протокол мушқил ё имконнопазир бошад, тавассути видеосабт чунин амалиёт гузаронида мешавад. Одатан, инҳо чунин амалиётҳои тафтишотӣ мебошанд, ба монанди: озмоиши тафтишотӣ, баенот дар ҷои ҳодиса, азназаргузаронии ҷойи ҳодиса, пешниҳод барои тафриқа, бозпурсӣ бо иштироки сурдотарҷумон. Видеосабт ҳангоми гузаронидани бозпурсӣ, рӯбарӯкунӣ ва дигар амалиётҳои тафтишотӣ камтар истифода бурда мешавад.

Калидвожаҳо: видеосъемки, следственные амали муфаттиш, допрос, қонун, ҳуқуқ.

ОСОБЕННОСТИ ВИДЕОСЪЕМКИ ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

В данной статье автор отмечает, что для получения качественных видеофильмов в процессе следственных действий, а также для дальнейшего использования видеозаписи в качестве источника вещественного доказательства, следователь должен знать тактико-технические приемы осуществления видеозаписи. На первоначальном этапе перед следователем возникают вопросы: есть ли необходимость фиксировать ход и результаты следственного действия и кто непосредственно будет заниматься фиксацией. По первому вопросу решение принимает следователь. Фиксация посредством видеозаписи применяется, если описать следственное действие в протоколе сложно, трудоемко либо не возможно. Обычно это такие следственные действия, как: следственный эксперимент, проверка показаний на месте, осмотр места происшествия, предъявление для опознания, допросы с участием сурдопереводчика. Реже видеозапись применяется при проведении допросов, очных ставок и других следственных действий.

Ключевые слова: видеосъемки, следственные действия, следователь, допрос, закон, право.

FEATURES OF VIDEO RECORDING OF INDIVIDUAL INVESTIGATIVE ACTIONS

In this article, the author notes that in order to obtain high-quality videos in the course of investigative actions, as well as for further use of the video as a source of material evidence, the investigator must know the tactical and

technical techniques of video recording. Initial questions to the investigator are: whether there is a need to record the progress and results of the investigative action and who will directly deal with the recording. The first issue is decided by the investigator. Video recording is used if it is difficult, time-consuming, or impossible to describe the investigative action in the protocol. Usually these are such investigative actions as: an investigative experiment, checking the testimony on the spot, examining the scene of the incident, presenting it for identification, interrogations with the participation of a sign language interpreter. Less often, video recording is used during interrogations, confrontations, and other investigative actions.

Keywords: video recordings, investigative actions, investigator, interrogation, law, law.

Сведения об авторе: *Гулмахмадзода Исмоил Давлатшох* – магистрант второго курса юридического факультета Таджикского национального университета.

Information about the author: *Gulmahmadzoda Ismoil Davlatshoh* – second-year Master's student of the Faculty of Law of the Tajik National University.

ТАНЗИМИ ХУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МИЁНАРАВИИ БИРЖА

Давлатзода Ф.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Биржа шакли яклухти бозори доимоамалкунандаи молҳои оммавӣ ё хариду фурӯши қоғазҳои қимматнок мебошад. Ба маънои дигар биржа яке аз унсурҳои таркибии бозор ба ҳисоб меравад. Истилоҳи биржа (нидерл. *beurs*, нем. *börse*, фр. *bourse*, итал. *borsa*, исп. *bolsa*, англ. *exchange*) шахси ҳуқуқиест, ки фаъолияти доимии бозори биржаи мол, асъор, қоғазҳои қиматнок ва олотҳои молиявии ҳосилшударо таъмин менамояд. [3;297] Ба ақидаи Раҳимзода М.З. мафҳуми биржаро аз нигоҳи ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ баррасӣ намудан мумкин аст. [4;228]

Аслан, савдои биржавӣ бо қарордодҳои стандартӣ ё қисмҳои гузаронда мешавад, ки ҳаҷми онро ҳуҷҷатҳои меъёрии биржа муқаррар мекунад. Пештар биржаро ҷой ё бино меғуфтанд, ки дар он ҷо дар вақти муайян одамони савдокунанда ва миёнаравҳо, маклерҳои биржавӣ барои бастанӣ аҳдҳо бо қоғазҳои қиматнок ё мол ҷамъ меомаданд. [5;112]

То давраҳои ҷорӣ намудани компютер тарафҳои он ба аҳдшифохӣ гуфтушунид мекарданд. Қайд кардан бомаврид аст, ки фаъолияти биржавӣ ва ҳолати ҳуқуқи миёнаравони биржа тавассути Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ» аз 23 декабри соли 1991, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қоғазҳои қимматнок» аз 28 июни соли 2011 ба танзим дароварда мешавад. Инчунин, ба сифати сарчашмаи ба танзимдарорӣ оиннома, қоидаҳои савдои биржавӣ, шартномаҳои намунавӣ, низомнома оид ба қисмҳои таркибии биржаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои биржавӣ баромад менамояд.

Танзими ҳуқуқи фаъолияти биржаҳои молӣ бо ду гурӯҳи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешавад: 1) санадҳои меъёрии танзимнамоии марказӣ (Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 23 декабри соли 1991; 2) санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқи локалӣ (ҳуҷҷатҳои таъсисии биржа, қоидаи савдои биржавӣ, низомнома ва дигар санадҳои, ки ҳолати ҳуқуқи қисмҳои таркибии биржа ва кормандони онро муайян мекунад), дигар қоидаҳои, ки аз ҷониби мақомоти биржа мутобиқи қонунгузории ҷорӣ қабул (тасдиқ) карда шудаанд.

Хусусияти фарқкунандаи қонунгузории биржавӣ дар хусусияти махсусгардонидашуда будани он ифода меёбад, яъне ҳар як намуди биржа ва фаъолияти биржавӣ бо санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқи алоҳида танзим карда мешавад. Амали қонуни дар боло ишорашуда танҳо нисбати биржаҳои молӣ паҳн мегардад. Муносибатҳои, ки аз фаъолияти биржаи меҳнат, биржаи фондӣ ва инчунин қисмҳои сохтори фондӣ ва аъёрии биржаҳои молӣ, молӣ-фондӣ ва универсалӣ бармеоянд бо қонуни зикршуда танзим карда намешаванд. [6;270]

Биржаҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тартиби пешбиниамудаи қонун таъсис дода мешаванд. Биржаро метавонанд ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ таъсис диҳанд, ба ғайр аз мақомоти олий ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва иҷроия; бонкҳо, муассисаҳои қарзӣ, ки тибқи муқаррароти қонунгузорӣ иҷозатнома барои амали намудани фаъолияти бонкӣ

гирифтаанд; ширкат ва фондҳои суғуртавӣ ва сармоягузорӣ; шахсони воқеие, ки тибқи муқаррароти қонунгузорӣ наметавонанд ба ғайриҳаёӣ соҳибдорӣ машғул бошанд.

Муассисони биржа ҳангоми интихоб намудани шакли ташкилӣ-ҳуқуқии он бояд талаботҳои боби 41 КГ ҚТ “Дар бораи ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ” ба инобат гиранд. Иштирокчиёни касбии бозори қоғазҳои қимматнок шахсони ҳуқуқие буда метавонанд, ки танҳо ба ғайриҳаёӣ касбӣ дар бозори қоғазҳои қимматнок машғул буда метавонанд. Ба онҳо брокер, дилер, идоракунада, ташкилоти клирингӣ, дорандаи фехрист ва маҳфуддоранда дохил шуда метавонанд қайд менамояд Раҳимзода М.З. [4;198]

Ба ақидаи Сангинов Д.Ш. миёнаравҳои биржавӣ шахсоне мебошанд, ки амалӣ сохтани аҳдҳои биржавиро омода месозанд, дар ҚТ бошад, ҳам ин аҳдҳоро амалӣ намуда истода, одатан ба сифати брокерҳо ва дилерҳо низ баромад мекунад. Миёнаравҳои биржавӣ дар биржаҳои молӣ фирмаҳои брокерӣ, идораҳои брокерӣ брокерҳои мустақил мебошанд. [9;298]

Фирмаи брокерӣ шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки ба ғайриҳаёӣ брокерии касбӣ машғул мебошад. Идораи брокерӣ филиал ё сохтори ба он алоқаманд мебошад, ки тавозун ва ҳисоби ҳисоббаробаркунӣ дорад. Брокери мустақил шахси воқеист, ки ба таври муқарраршуда ба сифати соҳибдор ба қайд гирифта шудааст ва ғайриҳаёӣ худро ба таъсиси шахси ҳуқуқӣ ба амал мебарорад. Дар биржаи молӣ ба ғайриҳаёӣ брокерия дилерӣ машғул шудан танҳо миёнаравҳои биржавӣ ҳуқуқ доранд, гилдаҳои брокерӣ таъсис диҳанд, ки метавонанд дар асоси аҳдҳои ва иттиҳодияҳо бо тартиб ва шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ барои иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ (ташкилотҳо) муттаҳид шаванд. Миёнарави биржавӣ эътироф шудани шахс ӯро уҳдадор мекунад, ки: а) баҳисобгирии аҳдҳои биржавиро бо ҳар як муштарӣ ба амал барорад; б) маълумотҳоро дар ин бора дар давоми 5 сол аз рӯзи бастанӣ онҳо нигоҳ дорад; в) маълумотҳои нишондодашударо бо талаби Комиссия пешниҳод кунад. Муносибатҳои байни миёнаравҳои биржавӣ ва муштарӣ онҳо дар асоси шартномаи мазкур муайян карда мешавад. Биржа дар доираи вақлатҳои худ метавонад: муносибатҳои мутақобилаи миёнаравҳои биржавӣ ва муштарӣ онро муқаррар кунад; бо тартиби муқарраршуда нисбати миёнаравҳои биржавӣ, ки қоидаҳои муносибатҳои мутақобилаи миёнаравҳои биржавӣ ва муштарӣ онро вайрон намудааст, санксияҳо татбиқ намояд; бо ёрии мақомоти махсус (ҳақамияти биржа) баҳсҳои миёни миёнаравҳои биржавӣ ва муштарӣ онҳо бавҷудодадаро ҳал намояд. Миёнаравҳои биржавӣ ҳуқуқ доранд, аз муштарӣ пардохти кафолатиро ба суратҳисоби худ, ки дар ташкилотҳои ҳисоббаробаркунӣ қарордоданд, инчунин додани ҳуқуқ ба ихтиёрдорро аз номи миёнаравҳои биржавӣ мувофиқи супориши ба ӯ додашуда талаб намоянд.

Брокер(broker) агент ё миёнарави ба қайд гирифташуда (шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ) ҳангоми бастанӣ шартномаи миёни харидор ва фурӯшандаи мол, қоғазҳои қиматнок, асъор ва дигар арзишҳо, аз ҷумла дар биржаҳои молӣ ва фондӣ, бозори асъор мебошад. Брокер чун қоида аҳдро бо супориш ва аз ҳисоби муштарӣ мебандад, инчунин нисбати ба молҳои ба фурӯш баровардашуда дорои ҳуқуқи моликият мебошад, қарордоди ӯ бо харидорон ҳислати муваққатӣ дорад. Брокер барои миёнаравӣ миёни фурӯшанда ва харидор дар намуди фоиз аз арзиши аҳд подош мегирад, ки ҳаҷми онро ё бо созишномаи тарафҳо ё мувофиқи ҳаҷми муқаррарнамудаи биржа муайян мекунад. Брокер амалҳои зеринро иҷро мекунад: биржавӣ, аз он ҷумла асъорӣ, ки бо мол, қоғазҳои қиматнок, асъори хориҷӣ дар биржаҳо аҳд мебандад; амали суғуртавӣ, ки миёни муштарӣ ва ширкати суғуртакунада миёнаравӣ мекунад; амали судӣ - ба сифати миёнарав ҳангоми бастанӣ шартнома оид ба суғурта. Бартарияти асосии брокер ин имкон доштани таъмини махфият мебошад, зеро ҳангоми бурдани гуфтушунид брокер мумкин аст, номи муштарӣ худро ошкор накунад. Аз ин лиҳоз, барои нигоҳ доштани махфияти амалиёт ба хизмати брокер бисёр муроҷиат мекунад. Бо мақсади самараноктар намудани кори брокер ва васеъ намудани хизматрасонии брокерӣ идораҳо, ширкатҳои брокерӣ ва филиали онҳо таъсис дода мешавад, ки асосан ба воситаи онҳо аҳдҳои миёнаравӣ баста мешавад. Ширкати брокерӣ амалиётҳои миёнаравиро дар бозорҳои аввала ва навбатии қоғазҳои қиматнок (биржавӣ ё «кӯчагӣ») ба амал мебарорад. Брокери инфиродӣ одатан дар биржаи фондӣ амал мекунад. Ширкатҳои бузурги брокерӣ метавонанд ба харидорон қарз диҳанд ё ҳангоми бастанӣ аҳд қафил бошанд.

Дилер - (аз кал. англ. dealer - тоҷир, агент) - 1) шахси инфиродӣ ё ширкат, аъзои биржаи фонدى мебошад, ки амалиётҳои биржавиро на ба сифати миёнаравӣ одӣ, балки аз ном ва аз ҳисоби худ амал мекунад, яъне маблағи худро мегузарад, мустақилона хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок, асъор, сангҳои қиматбаҳо ба амал мебарорад. Иштирокчиҳои тичорат, шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ мебошад, ки маҳсулотро яклухт харидорӣ намуда, бо чакана мефурӯшад. Одатан инҳо агентҳои ширкат истеҳсолкунандаи маҳсулот мебошанд, ки ба сифати иштирокчиҳои шабакаи дилерии он баромад мекунад. Маклер - ин: 1. шахсе мебошад, ки ба миёнаравӣ дар соҳаи хариду фурӯши амволи ғайриманқул, қоғазҳои қиматнок, суғуртакунӣ машғул мебошад; 2. миёнаравӣ биржавӣ мебошад, ки қарордодҳоро аз ном ва аз ҳисоби худ меҳарад ва мефурӯшад.

Консигнатсия (аз кал. лот. consignment - имзо, тасдиқкунии хаттӣ) шакли комиссияи фурӯши мол мебошад. Мувофиқи шартномаи консигнатсия фурӯшанда (консигнант) молро ба анбори миёнаравӣ савдои мегузарад, миёнаравӣ бошад, уҳдадор мешавад, ки молро аз номи худ ва аз ҳисоби консигнант дар муҳлати муайян фурӯшад. Дар ин маврид ҳуқуқи моликият нисбати моли ба анбори миёнаравӣ воридшуда то вақти фурӯхтани мол дар фурӯшанда боқӣ мемонад. Шартномаи консигнатсия одатан барои фурӯши моли серталабот истифода мешавад. [7;45]

Маҳсулоти дар муҳлати муайян ба фурӯш нарафта ба консигнант баргардонда мешавад, агар дар шартномаи консигнатсия шартҳои бебозгашт будани қисм ё ҳамаи мол пешбини нагардида бошад. Ҳисоббаробаркунии тарафҳо вобаста ба ҳаҷми фурӯш ба амал бароварда мешавад. Мафҳуми шартномаи консигнатсия дар қонунгузориҳои гражданин вучуд надорад, лекин он дар молрасонии содиротию воридоти васеъ истифода мешавад.

Риелтор (аз кал. англ. Realtor) ширкати риелторӣ (агентии ғайриманқул) ё риелтори инфиродӣ, соҳибкори инфиродӣ ё шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳангоми бастанӣ аҳдҳои хариду фурӯш, иҷораи амволи ғайриманқул бо роҳи иттилоотии шарикон оид ба аҳд ва гирифтани ҳаққи комиссияи ба миёнаравӣ машғул мешавад.

Реселлер шахсе мебошад, ки аз фурӯши мол ва хизмат пул қор мекунад, вале муаллифи ин молу хизмат нест. Ин поймолкунии ҳуқуқи муаллифии шахси дигар ҳисобида намешавад. Реселлер танҳо ҳуқуқи фурӯхтани моли бегоноро меҳарад ва онро бо нархи гарантар мефурӯшад. Дистрибьютор - (аз кал. англ. distribution - тақсимкунӣ) ширкат, соҳибқоре мебошад, ки хариду фурӯши яклухти намудҳои муайяни молро дар бозорҳои минтақавӣ ба амал мебарорад. [8;245]

Одатан дистрибьюторҳо ҳуқуқи афзалиятнок ва имконияти харид ва фурӯши таҷҳизот, навовариҳои техникӣ доранд. Ширкат метавонад дистрибьютори хусусӣ оид ба фурӯши маҳсулоти худ дар ҳориҷа, ки дар он ҷо дар асоси шартномаи басташуда намоёндаи ягона (дистрибьютори генералӣ) мебошад, дошта бошад. Дистрибьютор ба харидорону фурӯшандагон хизмати маркетингии миёнаравӣ, инчунин хизматҳо оид ба насбкунӣ ва ҷобаҷогузориҳои таҷҳизот, омӯзондани истифодаи онҳоро мерасонад. Чунин хизматҳо дистрибьюторӣ номида мешаванд. Трейдер шахси воқеӣ аст, қорманди штатӣ иштирокчиҳои савдо буда, аттестати тахассусӣ дорад, ки иштирокчиёни савдо барои эълон намудани дархост ва бастанӣ аҳд ба воситаи ташкилкунандаи савдо аз номи иштирокчиёни савдо вақолат медиҳад.

Аз ин рӯ, бояд қайд намуд ки ҳамаи миёнаравони биржавӣ дар фаъолияти биржа нақш, мақсад ва вазифаҳои функционалии худро доранд, ки онро метавонанд мутобиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда, иҷро намоёнд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи биржаи молӣ ва савдои биржавӣ» аз 23 декабри соли 1991 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи қоғазҳои қиматнок» аз 28 июни соли 2011 // Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj>.
3. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: Воситаи таълимӣ // Душанбе: «Андалеб-Р», 2015, С. 297.
4. Раҳимзода М.З. Проблемаҳои муҳраи ҳуқуқи соҳибқорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, «Дониш», 2019. С. 228.
5. Чалдаева, Л.А. Фондовая биржа. Организационно-управленческие структуры /Л.А. Чалдаева - М.: Экзамен, 2011. 320 с.

6. Бердникова, Т.Б. Рынок ценных бумаг и биржевое дело: учебное пособие / Т.Б. Бердникова. - М.: ИНФРА-М, 2013. 270 с.
7. Резго Г.Я. Биржевое дело: учебник / Г.Я. Резго, И.А.Кетова ; Под ред. Г.Я.Резго. - 2-е изд., перер. и доп. - М. : Финансы и статистика, 2012. - 288 с.
8. Экономика Европейского союза: учебник / коллектив авторов под ред. Р.К. Щенина. -- М. : КНОРУС, 2013. - 560 с.
9. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Васоити таълими // Душанбе “ЭР-граф”, 2014. С.329.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ МИЁНАРАВИИ БИРЖА

Дар мақолаи манзуршаванда ҷанбаҳои асосии танзими ҳуқуқи биржа, фаъолияти касбӣ ё худ миёнаравӣ дар бозори қоғазҳои қимматнок, нақш, мақсад ва вазифаҳои функционалии онҳо таҳлил шудаанд. Аслан савдои биржавӣ бо қарордодҳои стандартӣ ё қисмҳои гузаронда мешавад, ки ҳаҷми онро хуччатҳои меъёрии биржа муқаррар мекунад. Пештар биржаро ҷой ё биное мегуфтанд, ки дар он ҷо дар вақти муайян одамони савдокунанда ва миёнаравҳо, маклерҳои биржавӣ барои бастанӣ аҳдҳо бо қоғазӣ қиматнок ё мол ҷамъ меомаданд.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БРОКЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В БИРЖЕ

В данной статье проанализированы основные аспекты правового регулирования биржи, профессиональная деятельность или посредничества на рынке ценных бумаг и их роль, цель и функциональные задачи.

LEGAL REGULATION OF BROKERAGE ACTIVITIES IN THE EXCHANGE

This article analyzes the main aspects of legal regulation of the exchange, professional activity or mediation in the securities market and their role, purpose and functional tasks.

Сведения об авторе : *Давлатзода Фирдавс Субхон* - магистр кафедры предпринимательского и коммерческого права юридического факультета Таджикского национального университета, **Тел:** (+992) 904 41 45 01 (м.)

Information about the author: *Davlatzoda Firdavs Subhon* - magister of the Department of Business and Commercial law of the faculty of law Tajik national University, **Phone:** (+992) 904 41 45 01 (м.)

ҲАДДИ МУҲОКИМАИ СУДӢ ВА БАРОБАРҲУҚУҚИИ ТАРАҶО ДАР МУҲОКИМАИ СУДӢ

Давлатшоев Н. Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қонунгузор ҳадди муҳокимаи судиро муқаррар намудааст, яъне муқаррар менамояд, ки предмети тадқиқи судӣ ва қарорҳои суд нисбати парвандаи ба суд додашуда ва кадом саволҳои суд метавонад ҳалу ҷавоб намояд ва кадом масъаларо баррасӣ намояд.

Парванда дар суд танҳо нисбат ба айбдоршавандагон ва танҳо нисбат ба ҳамаи айбе, ки ба ӯ бо тартиби дар Кодекси мазкур пешбинишуда эълон шудааст, муҳокима карда мешавад. Айбдоркуниро дар суд тағйир додан мумкин аст, ба шарте, ки вазъи судшаванда бадтар наҷавад ва ҳуқуқи ӯ ба ҳимоя риоя гардад. [1;345]

Бояд қайд намуд, ки ҳадди муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ маҳдуд карда шудааст:

1. Дар доираи шахсон
2. Ба моҳияти айбдоркунӣ

Қонунгузори муҳофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадди муҳокимаи судиро муқаррар намудааст, ки тибқи он парванда дар суд танҳо нисбат ба айбдоршавандагон ва танҳо нисбат ба ҳамаи айбе, ки мувофиқи қонун дода шудааст муҳокима карда мешавад.

Суд судя наметавонад нисбати шахсоне, ки тибқи муқароти қонун ба онҳо айб эълон карда нашудааст ё нисбат ба айбдоршавандае, ки аз рӯи яқин моддаи қонуни ҷиноятӣ айбдор карда шуда буданд, ва дар давраи тафтишоти пешакӣ нисбати баъзеи ин моддаҳо, парвандаи ҷиноятӣ қатъ карда шудааст, муҳокимаи судиро ба роҳ монда, ва ҳам замон нисбати он айбдорие, ки ҳадди онро судя муқаррар намуда ба муҳокимаи судӣ равона нашудааст берун ояд. Дар сурати вайрон намудани талаботи зикршуда ҳукми суд беқор

карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки доираи масъалаҳои баррасишаванда ва доираи амал ва ваколатҳои судро дар бар мегирад.

Парванда дар суд танҳо нисбат ба айбдоршавандагон ва танҳо нисбат ба ҳамон айбе, ки ба ӯ бо тартиби дар қонун пешбинишуда эълон шудааст, муҳокима карда мешавад. Лекин ин қоида набояд ба талаботи пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона муайян кардани тамоми ҳолатҳои содир шудани ҷиноят, муҳолифат кунад ва ҳади муҳокимаи судиро танҳо бо айбдоркуни маҳдуд созад. Тағйир додани айбдорӣ ифодагари он аст, ки суд ҳангоми банду бастии ҷиноят моддаи қонуни ҷиноятиро татбиқ мекунад, ки ҷазои сабуктаро пешбинӣ мекунад (Масалан, ҳангоми банду бастии қирдори судшаванда бо моддаи 248 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар тафтишоти пешакӣ нодуруст банду баст шудааст метавонад, моддаи 244 –и Кодекси ҷиноятиро дар муҳокимаи судӣ ҳангоми банду баст татбиқ кунад).

Дар ҳолати бараъки банду бастии ҷиноят бошад, парвандаи ҷиноятӣ барои ба моддаи қонуни ҷиноятӣ, ки ҷазои вазнинтаро пешбинӣ мекунад, суд наметавонад банду баст намояд. Ба ибораи дигар чунин тағйир додани айбдориро қонунгузори мурофияи ҷиноятӣ танҳо дар сурате имконпазир мебуд, ки агар моҳияти қонуни ҷиноятӣ вазъи судшавандаро сабук кунад ва ҳуқуқ уҳдадорихои судшавандаро дар муҳокимаи судӣ, маҳдуд ё вайрон намояд. [2;490-491]

Баробарҳуқуқии тарафҳо дар муҳокимаи судӣ. Баробарҳуқуқии тарафҳо дар муҳокимаи судӣ дигар шартӣ муҳокимаи судӣ мебошад. Принсипи мазкур принсипи конституционӣ буда, дар моддаи 277 - Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст. Тибқи принсипи мазкур айбдоркунанда, судшаванда, ғимоятгар инчунин ҷабрдида, даъвогари граҷданӣ, ҷавобгари граҷданӣ ва намояндагонӣ онҳо барои изҳорӣ радия ва дархост, пешниҳоди далел, иштирок дар тафтиш, баромад дар музокироти судӣ, ба суд пешниҳод кардани тавсия, оид ба ҳамаи масъалаҳои, ки суд ҳангоми баровардани ҳукм, инчунин дар баррасӣ оид ба ҳамаи масъалаҳои дигар, ки ҳангоми муҳокимаи судӣ парванда ба миён меояд аз ҳуқуқи баробар истифода мебаранд. [3;296-298]

Ҳуқуқ ва уҳдадорихои суд ва дигар субъектони муҳокимаи судӣ ҳамчун шартӣ муҳокимаи судӣ амалан муносиб ба ҳамаи давраҳои мурофияи ҷиноятӣ мебошад. Ба сифати мисол принсипи таъмини ҳуқуқи гумонбаршуда айбдоршаванда ба ғимоя. (моддаи 22 КМҚ ҚТ). Судшаванда ҳуқуқ дорад аз ёрии ҳуқуқӣ истифода барад. Суд уҳдадор аст ҳуқуқ ва уҳдадорӣ онҳоро фаҳмонад. Суд ва дигар субъектони муҳокимаи судӣ дар асоси мувоҳида ва баробарҳуқуқии тарафҳо амал мекунад. Як тараф функцияи айбдориро (айбдоркунандаи давлатӣ айбдоркунандаи хусусӣ ва ҷабрдида) тарафи дигар функцияи ғимоя (судшаванда, ғимоятгар) мебошанд. Онҳо ҳангоми гузариши муҳокимаи судӣ ҳуқуқи баробар доранд судья фақат баҳо медиҳад. Тарафҳо дар истифодаи имкониятҳои мурофиявии худ баробар мебошад. Иштирокчиёни мурофияи суди ҷиноятӣ, ки дар муҳокимаи судӣ ҷиноятӣ иштирок доранд, забони мурофиаро наметавонанд, ҳуқуқи бо забонӣ модарӣ ё дигар забоне, ки онро метавонанд арз кардан, нишон додан, шинос шудани маводҳои парвандаро доранд. Дар чунин маврид суд уҳдадор мебошад, ки ин ҳуқуқи онҳоро таъмин намояд. [4;215]

АДАБИЁТ

1. Ниг: Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 564 З. 12. 2009
2. Ниг: Мурофияи ҷиноятӣ. Китоби дарси. Нашри 2. – Хучанд: Хуросон, 2017. С- 490-491
3. Ниг: Кодекси мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти № 564 З. 12. 2009. Саҳ (296-298)
4. Ниг: Ғозиев М. С. Мурофияи ҷиноятӣ. Душанбе 2009. С -215.

ҲАДДИ МУҲОКИМАИ СУДӢ ВА БАРОБАРҲУҚУҚИИ ТАРАФҲО ДАР МУҲОКИМАИ СУДӢ

Дар мақолаи мазкур мафҳум ва аҳмияти ҳадди муҳокимаи суди ва баробарҳуқуқии тарафҳо дар муҳокимаи судӣ таҳлил карда шудааст Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузорӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мурофияи ҷиноятӣ вобаста ба ҳадди муҳокимаи судӣ, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ мафҳум ва аҳмияти ҳадди муҳокимаи судӣ ва баробарҳуқуқии тарафҳо дар муҳокимаи судиро мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад.

Калидвожаҳо: муҳокима; ҳадди; суд; баробарҳуқуқӣ; тараф; муқаррар; муҳокимаи судӣ; предмет; тадқиқи судӣ; қарорҳои суд; кодекс; нисбат; айбдоршавандагон; айб; тартиб; айбдоркунӣ; далел; имконпазир;ҳуқуқ; қокун;танҳо; тағйир; шарт; вазъ; судшаванда; ғимоя; маҳдуд;дар доираи шахсон; ба

моҳияти айбдоркуни; конунгузор;принсип;пешниход; иштирокчиён; айбдоркунандаи давлатӣ; айбдоркунандаи хусусӣ; ҷабрдида.

ОБЪЕМ СУДЕБНОГО РАЗБИРАТЕЛЬСТВА И РАВЕНСТВО СТОРОН ПРИ ОБСУЖДЕНИИ СТОРОН

Данная статья анализирует, объем судебного разбирательства и равенство сторон при обсуждении сторон. Учитывая, важность предмета автор старался рассмотреть и анализировать имея доступ к действующему законодательству Республики Таджикистана в сфере уголовного судопроизводства и практика правоохранительных органов и объем судебного разбирательства, использование юридической литературы отечественных и зарубежных ученых в направлении объем судебного разбирательства и равенство сторон при обсуждении сторон.

Ключевые слова: обсуждение; передел; суд; равенство; сторона; обычный; судебное заседание; тема; судебное расследование; судебные решение; кодекс; относительный; обвиняемый; вины; приказ; обвинение; доказательства; возможно; право; закон; только; изменять; условие; ситуация; подсудимый; защита; ограниченный; внутри отдельных лиц; к характеру обвинения; законодательство; принцип; предложение; участники; государственный обвинитель; частный обвинитель; потерпевший.

SCOPE OF THE TRIAL AND THE EQUALITY OF THE PARTIES IN JUDICIAL PROCEEDINGS

This article analyzes the concept and importance of the preparatory part of the volume of judicial trial and equality of the parties in the discussion of the parties. In view of the subject matter, the author sought to review and analyze with access to the existing law in criminal proceedings.

Keywords: discussion; redistribution; court; equality; side; normal; forensic investigation; forensic decision; the code; right; law; section; legal proceedings; criminal case; the code; study; re-chair; proof of; possibly; discussion; equality; parties; experiment; relative; accused; guilt; order; terms; limited; participants; principle; victim;

Сведения об авторе: *Давлатшоев Назарали Рахматшоев* – Таджикский национальный университет магистр второго курса юридического факультета, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17. **Телефон:** 900 88 98 99

Information about the author: *Davlatshoev Nazarali Rahmatshoev* - Tajik National University. second-year master`s student, **Address:**73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

МАҲҲУМ, УНСУРҲО ВА ТАСНИФИ ҶАВОБГАРӢ БАРОИ РАСОНИДАНИ ЗАРАР БА ҲАЁТ ВА САЛОМАТӢ

Дустзода Бехруз
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷавобгарии ҳуқуқи граждани яке аз намудҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад ва бинобар ҳамин тамоми нишонаҳои ҳоси онро соҳиб аст: таъсиррасонии маҷбуркунии давлатӣ, татбиқ намудани санксия аз ҷониби субъекти ваколатдор нисбати шахси ҳуқуқвайронкунанда, ки ҷораи ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад.

Ба масъалаи маҳҳум ва моҳияти ҷавобгарии ҳуқуқи граждани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон олимони зиёде аз қабилӣ А.Г. Азизкулова, И.Ҳ. Бобочонов, Р.Б. Бозоров, М.А. Маҳмудов, Ш.М. Менглиев, В.А. Ойгензихт, М.З. Раҳимов, Ш.Т. Тағойназаров, Н.Ш. Шонасурдинов ва дигарон назар андӯхтаанд.

Моро зарур аст, ки дарҳол ба масъалаи маҳҳуми ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ гузарем. Зараре, ки ба ҳаёт ва ё саломатии шахрванд расонида мешавад, дар марги инсон ва ё расонидани ҷароҳат ва ё маъҷубӣ зоҳир мегардад. Чунин зарар дар ҳамаи ҳолатҳо на дар шакли асл ҷаброн карда мешавад, на бо воситаҳои пулӣ талофӣ мегардад. Вале бо вучуди ин ҷабрдида одатан зарари молумулкӣ мебинанд, чунки дар натиҷаи ҷароҳат ва ё маъҷубиҳои гирифташуда ӯ муваққатан ва ё якумра аз имконияти ба даст овардани музди меҳнати пештара ва ё дигар даромад маҳрум гашта, барои табобат маҷбур мешавад, ки хароҷотҳои иловагӣ кунад ва ғайраҳо.

Ҳангоми расонидани зарари молумулкӣ принципи умумии ҷаброни пурраи он амал мекунад. Шахсе, ки барои ҷаброн намудани зарари расонидашуда ҷавобгар аст, уҳдадор мешавад, ки онро дар шакли асл (моли ҳамон намуд ва сифатро, ислоҳи моли зиёнрасида ва ба м.и.) ҷаброн намояд ё зиёни расонидашударо талофӣ намояд.

Расонидани зарари ҷисмонӣ ба шахс дар амал ҳамеша бо маъҷубӣ ва ё дигар зарар ба саломатӣ, инчунин ба марг расонидан алоқаманд мебошад. Худи зарар, ки ба шахс

расонида шудааст, маънои онро дорад, ки қобилияти меҳнатӣ аз рӯи тахассуси муайян паст ва ҳангоми марги саробон бошад, даромаде, ки шахс аз рӯи қонун ҳуқуқ дорад, камтар мегардад. Роҷеъ ба масъалаи маъҷубӣ ва дигар зарар ба саломатӣ дар адабиёти ҳуқуқӣ ва амалияи судӣ фаҳмиши устуворе ташаккул ёфтааст. Инак, зери мафҳуми маъҷубӣ иллати латҳӯрие фаҳмида мешавад, ки бар асари ба организми инсон таъсир кардани омилҳои беруна, ногаҳон ва ё бештар якдафъаина ба вучуд меояд. [10;1-7]

Ба ақидаи Бобочонов И. Х. на ҳамаи маъҷубӣ ва ё дигар зарари ба саломатии ҷабрдида расонидашуда ҳуқуқ ба ҷуброни зарар медиҳад, балки танҳо он маъҷубиҳои меҳнатие, ки боиси аз даст додан ва ё хароб гаштани саломатӣ гардидаанд. Дигар зарари ба саломатӣ расонидашуда дар бемории касбӣ, заҳролудшавӣ, косташавии рӯҳ ва ба м.и. низ зоҳир шуда метавонад. [11;254] Дар сурати ба марг расонидани шахрванд низ зарари молумулкӣ расонида мешавад, чунки аъзоҳои ғайри қобили меҳнати оила (ҳамсар, фарзандон, волидайн ва дигар ҳешовандон) аз воситаҳои моддие, ки ба онҳо шахси вафотёфта таъмин менамуд ва барои оила ҳамчун сарчашмаи ягонаи мавҷудият буд, маҳрум мешаванд. Ба зарари молумулкӣ инчунин масрафоти аъзои оилаи фавтида, ки барои маросими дафн, гузоштани пайкара, панчара ва ғ, сарф намудаанд, дохил менамоянд.

Расонидани зарар ба саломатии шахрванд мумкин аст дар маъҷубӣ, бемории касбӣ ва ё дигар намуди беморӣ ифода ёбад. Маъҷубӣ осеби саломатист, ки дар зерӣ таъсири ин ё он омилҳои беруна ба вучуд омадааст. Дар зерӣ мафҳуми дигар зарари ба саломатӣ расонидашуда оқибатҳои нохуши бемории умумие фаҳмида мешавад, ки бинобар сабаби аз ҷониби зараррасон вайрон кардани қоидаҳо ва меъёрҳои муқарраршуда (аз ҳад зиёд бар дӯши ҳайати коргарон вогузор кардани иҷрои корҳо, қатъ кардани таҷҳизотҳои гармидиҳӣ, рӯшноии паст ва ба м.и) ба саломатии ҷабрдида зарар расонида шудааст.

Дар сурати расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатии шахрванд, ки пеш аз ҳама маънои маҳдуд намудани неъматҳои шахсии ғайримолумулкии шахрвандро дорад, масъалаи ҷуброни зарари маънавий низ ба миён меояд. Аммо дар ҳолати мазкур объекти асосии ҷуброн зарари молумулкие мебошад, ки вобаста ба расонидани зарар ба саломатӣ ва ё марг ба вучуд меояд ва дар маҳрум шудан аз моҳона (фоида) ва дигар даромадҳо, хароҷотҳо барои барқарор намудани саломатӣ, маросими дафн ва ғ инъикос мегардад. Агар ба ҷабрдида ҳеҷ ягон зарари молумулкӣ нарасида бошад ҳам, вале бешак ба саломатии ӯ зарар расидааст, бинобар ҳамин ӯ ҳуқуқи талаб намудани ҷуброни зарари ҷисмонӣ ва азияти маънавиеро, ки ӯ аз сар гузаронидааст, пайдо мекунад. Дар натиҷаи расонидани зарар уҳдадорӣ оид ба ҷуброн намудани он ба вучуд меояд, ки унсурҳои асосияш тарафҳо (қарздор-зараррасон, кредитор-ҷабрдида), мазмун (ҳуқуқ ва уҳдадорихо) ва мавзӯ мебошад.

Мазмуни уҳдадорихои дар натиҷаи расонидани зарар бавучудояндаро ҳуқуқ ва уҳдадорихои тарафҳо ташкил медиҳад:

1) ҳуқуқи ҷабрдида (кредитор) оид ба аз зараррасон талаб намудани барқарорнамоии ҳолати пешинаи молумулкӣ (то ҳуқуқвайронкунӣ) дар шакли асл ва ё ҷуброни зарари расонидашуда;

2) уҳдадории ҷавобгар оид ба иҷрои талаби кредитор вобаста ба ҷуброн намудани зарар.

Субъектони уҳдадорӣ, ки дар натиҷаи расонидани зарар пайдо мешаванд, ҷабрдида (кредитор) ва ҷавобгар (қарздор) мебошанд.

Ба сифати ҷабридида ҳам шахси мукаллаф ва ҳам номукаллаф баромад карда метавонад. Шахси ҳуқуқӣ низ ҷабрдида шуда метавонад. Шахсе, ки бевосита зарар расонидааст ва ё шахсе, ки барои ҳаракатҳои зараррасони бевосита масъул мебошад, ба ҳайси қарздор баромад менамоянд. Мавзӯ (объект)-и уҳдадориро ҳаракатҳои қарздор оид ба ҷуброн намудани зарар ташкил медиҳад. Вобаста аз он, ки ба кадом неъматҳои шахрванд зарар расонида мешавад, ҷавобгари қарздорро чунин тақсимбандӣ мекунад:

а) ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба саломатии шахрванд;

б) ҷавобгарӣ барои зараре, ки боиси марги саробон гаштааст.

Ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба саломатӣ. Дар натиҷаи маъҷубӣ, бемории касбӣ ва ё дигар харобашавии саломатӣ шахрванд зарари молумулкӣ мебинад. Ҳангоми осеб расонидан ба шахрванд ё дигар зарар ба саломатии ӯ бояд музди меҳнат (даромад)-е, ки ӯ

дошт ё баръало гирифта метавонист, инчунин хароҷоти вобаста ба осеб дидани саломатӣ (барои муолиҷа, хӯроки иловагӣ, истеъмоли доруворӣ, протезкунонӣ, нигоҳубини шахси дигар, муолиҷаи санитарияи курортӣ, ба даст овардани воситаҳои махсуси нақлиёт, омодагӣ ба омеӯтани касби нав ва ғайра), агар эътироф гардида бошад, ки ҷабрдид ба чунин навъи кӯмак ва нигоҳубин меҳтоҷ аст ва барои гирифтани кемаки ройгон ҳуқуқ надорад, ҷуброн карда мешавад.

Ҳар яки ин намууди зарари номбаршударо муфассалан дида мебароем. Зарар дар намууди аз даст додани моҳона (фоида) бо ба инобат гирифтани ду омил муқаррар карда мешавад, махсусан:

а) андозаи музди меҳнат (даромад)-и дар натиҷаи ба саломатӣ расонидани зарар аздастрафта бо фоиз нисбат ба музди миёнаи меҳнат (даромад) то бардоштани осеб ё зарари дигар ба саломатӣ ва

б) гум кардани қобилияти меҳнатӣ, дараҷаи дахлдори гум кардани қобилияти қорӣ касбӣ ва дар сурати мавҷуд набудани он қоршоямӣ умумӣ муайян карда мешавад. Ба таркиби музди меҳнат (даромад)-и аздастрафта ҳама гуна навъи пардохти музди меҳнат оид ба шартномаҳои меҳнатӣ (қарордод) ва ҳуқуқи граждани чӣ дар қои қори асосӣ ва чӣ дар якҷанд қои қор, ки тахти андозбандӣ қарор мегирад, дохил карда мешавад.

Ҷавобгарӣ барои зараре, ки боиси марги саробон гаштааст. Дар ҳолати марги шахсе, ки дар зери таъминоташ дигар шахсон қарор доштанд, шахси ҷавобгар ўҳдадор мешавад, ки вобаста бо марги шахс зарари ба таъминотгирандагон расонидашударо талофӣ намояд. Ба шумораи шахсоне, ки ба ҷуброни зарари вобаста бо марги саробон расонидашуда ҳуқуқ доранд:

1. Ашхоси ғайри қобили меҳнати тахти таъмини шахси фавтида қарордошта ё то рӯзи марги ў ба гирифтани таъминоти ў ҳуқуқдошта, фарзанди фавтида, ки пас аз марги ў ба дунё омадааст, инчунин яке аз волидайн, ҳамсар ё дигар аъзои оила, сарфи назар аз қобилияти меҳнатӣ, ки қор намекунад ва фарзандон, наберагон, бародарон ва хоҳарони шахси фавтидаро, ки ба синни қордахсолагӣ нарасидаанд ё қарчанд ба синну соли зикршуда расида бошанд ҳам ва тибқи ҳулосаи мақомоти тиббӣ вобаста ба саломатӣ мӯҳтоҷи нигоҳубини дигаронанд, нигоҳубин менамояд, ба ҷуброни зарар ҳуқуқ доранд;

2. Ашхосе, ки тахти таъминоти шахрванди фавтида буда, дар тӯли панҷ соли баъди фавти ў ғайри қобили меҳнат гардидаанд, дорои ҳуқуқи ҷуброни зарар мебошанд;

3. Яке аз волидайн, ҳамсар ё аъзои дигари оила, ки қор намекунад ва фарзандон, наберагон, бародару хоҳарони шахси фавтидаро, ниғаҳбонӣ менамояд ва дар давраи нигоҳубини ғайри қобили меҳнат гардидааст, баъди адои нигоҳубини ин ашхос ҳуқуқи ҷуброни зарарро нигоҳ медорад. Муфовиқи м. 1104 КГ ҚТ зарар ба чунин шахсон ҷуброн карда мешавад:

а) ба ноболигон то расидан ба синни ҳаҷдахсолагӣ;

б) ба хонандагони ҳаҷдахсола ва болотар аз он - то хатми таҳсил дар муассисаҳои таълимии рӯзона, вале на бештар аз синни то бисту сесолагӣ;

в) ба занони аз синни панҷоҳу панҷ боло ва мардони аз синни шастсола боло умрбод;

г) ба маъҷубон - ба мӯҳлати маъҷубӣ;

ғ) ба яке аз волидайн, ҳамсар ё дигар аъзои оила, ки ба нигоҳубини фарзандон, наберагон, хоҳару бародарони тахти таъмини шахси фавтида қарордошта машғул аст, то ба синни қордахсолагӣ расидани онҳо ё тағйир ёфтани вазъи саломатӣ ва ғ.

АДАБИЁТ:

1. Азизкулова Г.С. Юридическая и морально-правовая ответственность в семейно-правовых отношениях переходного периода//Государство и право, №2, 2007.
2. Бабаджанов И.Х. Гражданско-правовые проблемы право на жизнь и здоровье. Душанбе, 2004.
3. Бозоров Р.Б. Действия в чужом интересе. Душанбе, 2001.
4. Маҳмудов М.А., Худоёров Б.Т. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2010.
5. Менглиев Ш.М. Защита имущественных прав граждан. Душанбе, 1989; Возмещение морального вреда. Душанбе, 1998.
6. Ойгензихт В.А. Имущественная ответственность в хозяйственных договорах. Душанбе, 1980
7. Рахимов М.З. Правовые проблемы достижения конечного результата предпринимательской деятельности. Душанбе, 1998; Ответственность предпринимателя за нарушение договорных обязательств//Вестник

- Высшего экономического суда Республики Таджикистан, 1999, №3; Дар бораи баъзе масъалаҳои ҷавобгарии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ//Давлат ва ҳуқуқ. 2001, №3.
8. Тагайназаров Ш.Т. О категориях гражданско-правовой ответственности//Государство и право. 1999, №2; Понятие и сущность гражданско-правовой ответственности//Ҳаёт ва қонун. №2/июн, 2001.
9. Шонасурдинов Н.Ш. Договорное регулирование энергоснабжения: учебное пособие. Душанбе, 1992.
10. Донцов С. Е., Маринина М. Л. Имущественная ответственность за вред, причиненный личности. М., 1986. с. Маринина М. Н. Психическая неприкосновенность человека// Домашний адвокат 1995. №6. С. 7-15.
11. Тагайназаров Ш.Т, Бабаджанов И.Х, Бадалов Ш.К, Дж. Б. Бабаджанов. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. - С. 254.

МАФҲУМ, УНСУРҲО ВА ТАСНИФИ ҶАВОБГАРӢ БАРОИ РАСОНИДАНИ ЗАРАР БА ҲАЁТ ВА САЛОМАТӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз намудҳои уҳдадорихи деликтӣ дар ҳуқуқи граждани, яъне ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Зараре, ки ба ҳаёт ва ё саломатии шахранд расонида мешавад, дар марги инсон ва ё расонидани ҷароҳат ва ё маъбӯбӣ зоҳир мегардад. Чунин зарар дар ҳамаи ҳолатҳо на дар шакли асл ҷуброн карда мешавад, на бо воситаҳои пулӣ талофӣ мегардад. Вале бо вучуди ин ҷабрида одатан зарари молумулкӣ мебинад, чунки дар натиҷаи ҷароҳат ва ё маъбӯбӣҳои гирифташуда ӯ муваққатан ва ё яқумра аз имконияти ба даст овардани музди меҳнати пештара ва ё дигар даромад маҳрум мегардад, барои таъбабат маҷбур мешавад, ки хароҷотҳои иловагӣ кунад ва ғайраҳо. Махсусияти ин масъалаҳо баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: ҷавобгарии ҳуқуқи граждани, ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ, ҷавобгарӣ барои зараре, ки боиси марги саробон гаштааст

ПОНЯТИЕ, ЭЛЕМЕНТЫ И КЛАССИФИКАЦИЯ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УЩЕРБ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЮ

В статье анализируется один из видов деликтных обязательств в гражданском праве - ответственность за причинение вреда жизни и здоровью. Ущерб, причиненный жизни или здоровью гражданина, проявляется в смерти, телесных повреждениях или инвалидности. Такой ущерб во всех случаях не возмещается ни натурой, ни деньгами. Однако жертва обычно получает материальный ущерб, в результате травм или инвалидности он или она временно или постоянно лишаются возможности зарабатывать прожиточный минимум или другой доход, вынуждены оплачивать лечение и так далее. Обсуждается специфика этих вопросов.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, ответственность за причинение вреда жизни и здоровью, ответственность за ущерб, причиненный смертью кормильца.

DEFINITION, ELEMENTS AND CLASSIFICATION OF RESPONSIBILITY FOR DAMAGE TO LIFE AND HEALTH

This article analyzes one of the types of tort obligations in civil law, ie liability for harm to life and health. Damage caused to the life or health of a citizen is manifested in death or injury or disability. Such damage in all cases is not compensated in kind, nor is it compensated in cash. However, the victim usually suffers property damage, as a result of injuries or disability, he or she is temporarily or permanently deprived of the opportunity to earn a living wage or other income, is forced to pay for treatment, and so on. The specifics of these issues are discussed.

Keywords: civil liability, liability for harm to life and health, liability for damage caused by the death of a breadwinner.

Сведения об авторе: *Дустзода Бехруз* – Таджикский национальный университет . магистр второго курса юридического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки,17. Телефон: 909-90-60-00

Information about the author: *Dustzoda Behruz* – Tajik National University second-year master`s student of Department of Law. **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Зарифзода Ш.И.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъмини амнияти озуқаворӣ дар илм ва амалия ҳамчун вазифаи мубрами давлат пазируфта мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини амнияти озуқаворӣ ҳамчун ҳадафи стратегии давлат эълон шудааст. Инсон ҳамчун мавҷудоти биофизиологӣ ба ғизои хушсифат ниёз дорад. Дар ҳамаи давраҳои инкишофи таърихӣ одамон ба сифати озуқа эътибор меоданд. Дар ҷомеаи қадими тодавлатӣ (ҳочагии истеъмолӣ) одамон бештар бо

истеъмоли маводи табиӣ ҳаёт ба сар мебурданд. Дар шароити ташаккул ва рушди иқтисоди истеҳсоли фаъолияти меҳнати одамон бо мақсади истеҳсоли маводи озӯқа оғоз мегардад. Мебоад зикр намуд, ки нахустин давлатҳо дар минтақаҳои дорои шароити хуби иқлим барои зироатпарварӣ дар шакли шаҳр-давлатҳои зироатпарвар пайдо шуда, ҷомеаи зироатпарварӣ таҳкурсии иҷтимоии давлатҳои тарзи истеҳсоли осеӣ буд, тақвимҳои кишоварзӣ бошанд, яке аз қадимтарин сарчашмаҳои ҳуқуқи қадим маҳсуб мешуданд.

Дар марҳилаҳои дигари таърихӣ, аз ҷумла дар ҷомеаи қадим ва дар асрҳои миёна фаъолияти давлат дар соҳаи таъмини амнияти озӯқаворӣ маҳдуд буд. Таъмини сифати озӯқаворӣ вазифаи субъектҳои гуногуни хоҷагидорӣ (хонавода, истеҳсолкунандагон, иттиҳодияҳои онҳо ва диг.) маҳсуб мешуд. Дертар, бо баробари аз як тараф афзоиши истеҳсоли маҳсулоти озӯқа, зарурати танзими чараҳои истеҳсол, тақсим, мубодила ва истеъмоли озӯқаворӣ, аз тарафи дигар бинобар афзоиши фаъолияти иҷтимоию иқтисодии давлат (мутобиқи назарияҳои «давлати некуаҳволии ҳамагонӣ») проблемаи таъмини амнияти озӯқаворӣ ба миён меояд. Ба андешаи Е.И. Кендюх, дар асрҳои XIX ва XX бо баробари ташаккули системаи ҷаҳонии иқтисодӣ механизмҳои маҳсули тақсими маҳсулоти озӯқа тавассути бозор истифода мешаванд. Дар Эъломияи умумии ҳуқуқҳои инсон, паймонҳои байналмилалӣ ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқи инсон ба озӯқай баландсифат ва ҳимоя аз гурӯснагӣ эълон карда мешавад. [5;21-22]

Дар нимаи дууми асри XX амнияти озӯқаворӣ бо дарназардошти афзоиши хатарҳои озӯқаворӣ ба проблемаи глобалӣ табдил меёбад. СММ фаъолон дар ҳалли ин проблема сарм мегузорад. Истилоҳи «амнияти озӯқаворӣ» дар фаъолияти СММ, аз ҷумла дар давраи бӯхрони ҷаҳонии озӯқаворӣ солҳои 1972-1973 истифода мешавад.

Дар таркиби СММ Ташкилоти озӯқаворӣ ва кишоварзӣ (ФАО) таъсис дода мешавад. Ин ташкилот Стратегияи байналмилалӣ таъмини амнияти озӯқавориро тарҳрезӣ мекунад. Ҳуҷҷати мазкур соли 1974 дар Конференсияи ҷаҳонии Рим қабул карда мешавад.

Соли 1975 Маҷмааи Умумии СММ «Эъломияи умумии барҳам додани гурӯснагӣ»-ро қабул мекунад. Дертар, ҳуҷҷати дигари СММ бо номи «Уҳдадорӣҳои байналмилалӣ оид ба таъмини амнияти озӯқаворӣ дар ҷаҳон» қабул карда мешавад. Дар он мафҳуми «амнияти озӯқаворӣ» ба маънои зайл ифода карда мешавад: «таъмини устувории бозори озӯқаворӣ, ки дастрасии озӯқай ниёзи аввалро барои ҳамаи кишварҳои ҷаҳон таъмин менамояд».

Солҳои 1980-ум мафҳуми «амнияти озӯқаворӣ» тақмил дода шуда, ба маънои зайл истифода мегардад: «дастрасии озӯқа барои ҳамаи одамон дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон, ки барои ҳаёти фаъол ва солим кофӣ мебошанд».

На танҳо дастрасии озӯқа барои ҳамаи одамон, балки кофӣ будани он барои зиндагии фаъол ва солим ҳамчун нишонаи амнияти озӯқаворӣ эътироф мешавад. Бар замми ин, мафҳуми «амнияти озӯқаворӣ» бо мафҳуми «мустақилияти озӯқаворӣ» илова карда мешавад. Муствақилияти озӯқаворӣ имконияти истеҳсоли ҳаҷми кофии озӯқавориро аз ҳисоби захираҳои дохилӣ дар назар дорад.

Ҳамзамон, беҳатариҳои озӯқаворӣ ҳамчун нишонаи асосӣ эътироф мешавад. Амнияти озӯқаворӣ истеҳсоли ҳаҷми кофии озӯқаро, ки ҷавобгӯӣ меёраҳо ва стандартҳои тиббӣ, биологӣ, санитарӣ ва дигар мебошад, дар назар дорад. Танҳо ҷунин озӯқа зиндагии фаъол ва солими инсонро таъмин карда метавонад.

Дар Эъломияи Рим оид ба амнияти ҷаҳонии озӯқаворӣ (соли 1996) мафҳуми нави «амнияти озӯқаворӣ» дарҷ мегардад. Ба мафҳуми мазкур дастрасӣ ба оби тозаи нӯшокӣ илова карда мешавад. Дар натиҷа мафҳуми «амнияти озӯқаворӣ» ҷунин ифода мегардад: «дастрасии озӯқа ва оби нӯшокӣ дар ҳаҷм, сифат ва намуде, ки барои рушди ҷисмонӣ ва иҷтимоии шахс, таъмини саломатӣ ва афзоиши аҳоли зарур ва кофӣ мебошанд».

Сипас, мафҳуми амнияти озӯқаворӣ дар ҳуҷҷатҳои минтақавӣ, аз ҷумла дар ҳуҷҷатҳои ИДМ ва ташкилотҳои он ифода мегардад. Дар Консепсияи амнияти озӯқаворӣ Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё (ЕврАзЭС), ки 11 декабри соли 2009 қабул шудааст, мафҳуми зайл ифода шудааст: «амнияти озӯқаворӣ ҷунин вазъи иқтисодӣ давлат мебошад, ки дар он аз ҳисоби истеҳсоли дохилӣ муствақилияти озӯқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастрасии воқеӣ ва иқтисодии намудҳои асосии озӯқа ва оби тозаи нӯшокӣ барои тамоми аҳоли ба миқдор ва сифати барои ҳаёти фаъол ва солим кифоя, ҳамҷунин афзоиши демографӣ қафолат дода мешавад». [8]

Дар Концепсияи тақвияти амнияти озукавории давлатҳои аъзои ИДМ, ки бо Қарори Шӯрои сарони ҳукуматҳои ИДМ 19 ноябри соли 2010 қабул шудааст, мафҳуми зерин ифода шудааст: «амнияти озукаворӣ чунин вазъи иқтисодӣ-и давлат мебошад, ки дар он аз ҳисоби истехсоли дохилӣ мустақилияти озукавории мамлакат таъмин карда мешавад, дастрасии воқеӣ ва иқтисодии намудҳои асосии озукаворӣ ва оби тозаӣ нӯшокӣ барои кулли аҳоли ба микдор ва сифати барои ҳаёти ғайбу солим кофӣ ва амалӣ намудани сиёсати демографӣ кафолат дода мешавад». [7]

Ҳамин тариқ, мафҳуми «амнияти озукаворӣ» бори аввал дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ истифода мешавад. Ба ҳамин маъно амнияти озукаворӣ дар асарҳои илмӣ, бахусус илми иқтисодӣ истифода мешавад.

Дар илми ҳуқуқшиносии давлатҳои аъзои ИДМ, аз ҷумла назарияи давлат ва ҳуқуқ амнияти озукаворӣ пурра ва ҳамаҷафа таҳқиқ нашудааст. Танҳо муаллифони ҷудогона ба таҳлили ин проблемаи муҳим тавассути доранд. Чунин, ба андешаи В.А. Власов, амнияти озукаворӣ чун мафҳуми сиёсӣ-ҳуқуқӣ таъмини манфиатҳои озукавории давлат, гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли ва шахрвандро дар назар дошта, ба пешгирии таҳдидҳои озукаворӣ тавассути амалӣ намудани сиёсати давлатии озукаворӣ равона мешавад. [4;171]

Ба андешаи Х.У. Белхароева, амнияти озукаворӣ – ин ҳифзи манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлат дар соҳаи озукаворӣ аз таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. [3;11] Ҳамзамон, паҳлуҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии амнияти озукаворӣ ғайбуна таҳқиқ мешаванд. [1]

Профессор Шарофзода Р.Ш. мафҳуми зеринро пешниҳод мекунад: амнияти озукаворӣ – ин вазъи ҳифзшавандаи манфиатҳои ҳаётан муҳими шахс, ҷомеа ва давлат дар соҳаи амалӣ гардидани ҳуқуқи инсон ба ғизои солим ва ҳимоя аз гурӯҳнагӣ мебошад, ки тавассути кафолати дастрасии воқеӣ ва иқтисодии озукаи беҳатари хушсифати аз лиҳози экологӣ тоза ва оби нӯшокӣ таъмин карда мебошад. [13; 6-25] Таъмини амнияти озукаворӣ амалӣ намудани маҷмӯи тадбирҳои муассиро тавассути сиёсати давлатии озукаворӣ, ҳамчунин таъмини меъёрӣ-ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ, демографияи онро дар назар дорад. Профессор Шарофзода Р.Ш. ҳамчунин мафҳуми таъмини амнияти озукавориро дар шакли зайл пешкаш мекунад: Таъмини амнияти озукаворӣ – ин маҷмӯи тадбирҳо, воситаҳо, меъёрҳо, қоидаҳо ва стандартҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, экологӣ, технологӣ, иттилоотӣ, тиббӣ, санитарӣ, биологӣ мебошад, ки аз тарафи давлат ва субъектҳои хоҷагидорӣ бо мақсади қонеъ гардонидани ниёзи аҳоли ба озукаи беҳатар ва ва оби тоза, ҳифзи мустақилият ва амнияти озукаворӣ аз таҳдидҳои озукаворӣ амалӣ карда мешаванд. [13; 6-25]

Ба ақидаи профессор Шарофзода Р.Ш. низоми таъмини амнияти озукаворӣ аз унсурҳои зерин иборат аст:

1) субъектҳои таъмини амнияти озукаворӣ: давлат, мақомоти давлатӣ, субъектҳои хоҷагидор, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, ки вазифаҳои муайянро марбут ба таъмини амнияти озукаворӣ иҷро мекунанд ё ба он мусоидат менамоянд;

2) унсури меъёрӣ-ташкилӣ: меъёрҳо, қоидаҳо, стандартҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, демографӣ, экологӣ, иттилоотӣ ва диг.;

3) механизми муқовимат ба таҳдидҳои амнияти озукаворӣ: ҷораҳои махсуси муқовимат ба таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷии амнияти озукаворӣ;

4) механизми танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи таъмини мустақилият ва амнияти озукаворӣ;

4) унсури сиёсӣ: сиёсати давлатӣ дар соҳаи таъмини амнияти озукаворӣ;

5) унсури сиёсӣ-ҳуқуқӣ: сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи таъмини амнияти озукаворӣ;

6) унсурҳои байналмилалӣ-ҳуқуқӣ ва ташкилӣ: ҷораҳои тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи таъмини амнияти озукаворӣ.

Таъмини амнияти озукаворӣ ҳадафи стратегияи давлати Тоҷикистон эълон шудааст. Роҳҳои таъмини амнияти озукаворӣ дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 декабри соли 2017 муайян карда шудаанд. Тибқи суханронии Сарвари давлат, дар ин соҳа як қатор камбудҳои ҷой доранд, аз ҷумла зимни санҷиши 196 ширкатҳои тижоратӣ маълум гардид, ки 90% бозҳои қўдақонаи аз 20 кишварҳо воридшаванда бесифат

буда, ба саломатии кӯдакон зарар мерасонанд, 90% маҳсулоти гӯшӣ ба талаботи санитарӣ ҷавоб намедиханд. Ба кишвари мо қариб 40 тонна гӯшти парранда аз дахҳо кишварҳои африқой ворид мешаванд, вале сифати онҳо ба талабот ҷавоб намедихад. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, беш аз 5 ҳаз. нафар кормандон, аз он ҷумла беш аз 1 ҳаз. 100 нафар дар мақомоти гумрук, 3 ҳаз. нафар дар ҳадамоти ветеринарӣ ва «Тоҷикстандарт» кору фаъолият намуда, вале вазифаҳои хешро дар самти таъмини беҳатарии маводи озуқа самаранок иҷро намекунанд.

Дар Паёми зикршуда ҷораҳои муассир оид ба таъмини амнияти озуқаворӣ, аз ҷумла дар бобати тақмили идоракунии давлатӣ, кам намудани ҳиссаи воридоти озуқа, риояи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон», беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо, амалӣ намудани тадбирҳои агротехникӣ, инкишофи паррандапарварӣ, афзоиши истеҳсоли мева ва сабзавоти аз лиҳози экологӣ тоза, баланд бардоштани маданияти кишоварзӣ, ташкили корхонаҳои нави муштаракӣ истеҳсолкунандаи техникаи кишоварзӣ пешкаш шуданд. Дар ҳамин Паём вазифаи тарҳрезии Барномаи нави давлатии таъмини амнияти озуқаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш гузошта мешавад. [11] Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи таъмини амнияти озуқаворӣ фароҳам оварда шудааст. Ҷунончи, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» амал мекунад. [6]

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатии таъмини амнияти озуқавориро амалӣ мекунад, барномаҳои мақсадноки ин соҳаро таҳия ва амалӣ менамояд, меёриҳои истеъмоли озуқаи асосиро муқаррар мекунад, захираи давлатии озуқавориро идора мекунад, дурнамои амнияти озуқавориро муайян менамояд, дар ҳолати бӯҳри озуқаворӣ тадбирҳои муассир меандешад, мониторинги амнияти озуқавориро таъмин мекунад. Қонуни мазкур таъсиси Шӯрои амнияти озуқавориро бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолият ва қабули қарорҳои стратегӣ ва ғайрӣ дар бахши таъмини амнияти озуқаворӣ пешбинӣ мекунад. Низомнома дар бораи Шӯрои амнияти озуқаворӣ бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2011 тасдиқ шудааст.

Тибқи ин Низомнома, Шӯрои амнияти озуқаворӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми машваратӣ буда, вазифаҳои марбут ба стратегия ва тактикаи сиёсати аграрӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, амалӣ намудани Барномаи амнияти озуқаворӣ, дигар ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва барномавӣ, пешгирии омилҳои бӯҳрони озуқаворӣ, таҳлил, мониторинг ва таъмини иттилоотии амнияти озуқаворӣ, санҷиши иҷрои дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро иҷро мекунад.

АДАБИЁТ

1. Азходжаева Р.А. Международно-правовое регулирование охраны здоровья в рамках ВТО. - М., 2008.
2. Антонова И.В. Современные международно-правовые проблемы деятельности ФАО: дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2009.
3. Белхароев Х.У. Правовое обеспечение продовольственной безопасности современной России: автореферат дис...канд. юрид. наук по специальности 05..26.02 - Безопасность в чрезвычайных ситуациях. - М.,2003.
4. Власов В.А. Государственная продовольственная политика современной России в области обеспечения продовольственной безопасности (политики-правовой анализ) / В.А. Власов // Вестник КрасГАУ. – 2011. № 5. – С. 169-174.
5. Кендюх Е.И. Обеспечение продовольственной безопасности страны на основе повышения конкурентоспособности АПК: теория, практика, методология (на материалах Республики Казахстан): дис... докт. эконом. наук. – Новосибирск, 2014.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи амнияти озуқаворӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2010. - № 12. – Ҷ. 1. – М. 830; 2014. - № 1158.
7. Концепция повышения продовольственной безопасности государств – участников СНГ: утверждена Решением Совета глав правительств СНГ о Концепции повышения продовольственной безопасности государств – участников СНГ от 19 ноября 2010 года [Электронный ресурс]. – URL: e-cis.info/foto/pages/20000.doc
8. Концепция продовольственной безопасности Евразийского экономического сообщества. Приложение к Решению Межгоссовета ЕврАзЭС от 11 декабря 2009 г. № 464: [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.worldico.org/legislation/387.html> 432
9. Моисеев Е.Г. Международно-правовые основы обеспечения продовольственной безопасности//Аграрное и земельное право. - 2009. - №8. - С. 50-55.
10. Моисеев Е.Г. Правовые вопросы сотрудничества государств по обеспечению продовольственной безопасности // Аграрное и земельное право. - 2008. - № 10. - С. 76-82.

11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 декабри соли 2017: [маводи электронӣ]: <http://nm.tj/economy/49473.html> (санаи мурочиат 24 март с. 2021).
12. Петрова Т.В. Организационно-правовые формы деятельности продовольственной и сельскохозяйственной организации ООН (ФАО) в области развития сельского хозяйства: дис. канд. юрид. наук. - М., 1983.
13. Сативалдыев Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности – стратегическая цель Республики Таджикистан // Правовая жизнь. – 2017 - № 4 (20). – С. 6-25.
14. Сативалдыев Р.Ш. Обеспечение продовольственной безопасности как актуальная задача государства // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. - 2017. - № 3-4. - С. 176-189.
15. Хромов Ю.С. Проблемы продовольственной безопасности России. Международные и внутренние аспекты. - М.: РИСИ, 1995.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ

Дар мақолаи «Асосҳои ҳуқуқи таъмини амнӣ аз ӯқаворӣ» асосҳои ҳуқуқи таъмини амнӣ аз ӯқаворӣ ва заминаҳои миллӣ ва байналмилалӣ амнӣ аз ӯқаворӣ таҳқиқ карда мешаванд. Мафҳуми амнӣ аз ӯқаворӣ дар заминаи таҳлили санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва минтақавӣ, инчунин адабиёти илмӣ муайян карда мешавад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати давлатӣ таъмини амнӣ аз ӯқавориро амалӣ мекунад, барномаҳои мақсаднокӣ ин соҳаро таҳия ва амалӣ менамояд, меъёрҳои истеъмоли ӯқуқ асосиро муқаррар мекунад, захираи давлатӣ аз ӯқавориро идора мекунад, дурнамои амнӣ аз ӯқавориро муайян менамояд, дар ҳолати бӯхронӣ аз ӯқаворӣ тадбирҳои муассир меандешад, мониторинги амнӣ аз ӯқавориро таъмин мекунад.

Калидвожаҳо: амнӣ аз ӯқаворӣ, таъмини амнӣ аз ӯқаворӣ, низоми таъмини амнӣ аз ӯқаворӣ, субъектони таъмини амнӣ аз ӯқаворӣ, ғизои солим, дастрасии ғизо.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье «Правовые основы продовольственной безопасности» анализируются правовые основы продовольственной безопасности и национальные и международные основы продовольственной безопасности. Понятие продовольственной безопасности определено в результате анализа международных и региональных правовых документов, а также научной литературы. Правительство Республики Таджикистан реализует государственную политику в области продовольственной безопасности, разрабатывает и реализует целевые программы в этой сфере, устанавливает стандарты потребления основных продуктов питания, управляет государственными запасами продовольствия, определяет перспективы продовольственной безопасности, осуществляет мониторинг продовольственной безопасности в случае необходимости продовольственного кризиса.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, продовольственная безопасность, система продовольственной безопасности, вопросы продовольственной безопасности, здоровое питание, доступ к питанию.

LEGAL FRAMEWORK FOR FOOD SECURITY

The article "Legal basis of food security" analyzes the legal basis of food security and national and international food security frameworks are being studied. The concept of food security is defined as a result of the analysis of international and regional legal documents, as well as scientific literature. The Government of the Republic of Tajikistan implements the state policy in the field of food security, develops and implements targeted programs in this area, sets standards for the consumption of basic food products, manages state food stocks, determines the prospects for food security, monitors food security in case of a food crisis.

Keywords: food security, food security, food security system, food security issues, healthy nutrition, access to nutrition.

Сведения об авторе: *Зарифзода Шохрух Иzzатулло* – Таджикский национальный университет. магистрант второго курса юридического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **900 22 00 00**

Information about the author: *Zarifzoda Shokhrukh Izzatullo* – Tajik National University a second-year master's student at the Faculty of Law **Address:** 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. Phone: 900 22 00 00

МУШКИЛОТИ ФАЪОЛИЯТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИ: МУБОРИЗА БО ДАР ХАТАР МОНОНДАН

Зиёев Ш.С.

Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Сифати ҷинойт тибқи моддаи 127 Кодекси ҷинойтӣ барои қонуншиносони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мушкилот пеш меорад. Натиҷаҳои ҷустуҷӯи амалқунандагон нишон доданд, ки 17,3% дар муайян кардани субъект, сарчашмаи ӯҳдадорӣ нигоҳубин, мафҳумҳои "имкониятҳо", "ҳолати ба ҳаёт таҳдидунанда" ва ғайра мушкилот доранд. Бисёре аз

кормандони пурсидашуда дар мақомоти тафтишотӣ ва судӣ (72%), ки дар шарҳи қонун дучор шуданд, ба шарҳи Кодекси ҷиноятӣ муроҷиат мекунанд. Аммо, ин манбаъ на ҳама вақт саволҳои ба миён омадаро шарҳ медиҳад ё онро пурра иҷро намекунад. Аз ҷумла, дар тафсири моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ, таҳассус танҳо дар банди охир дар робита бо оқибатҳои дар кирдори дар моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ пешбинишуда инъикос ёфтааст. Дар натиҷаи набудани сарчашмаҳои кофӣ тафсири ин меъёр, 73% кормандони мақомоти тафтишотӣ ва судӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои баҳсталаби ихтисоси рухсатӣ дар хатар ба тафсири васеи аломатҳои таркиб бартарӣ медиҳанд. Дар истифодаи моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ зиддиятҳо, равишҳои гуногун ба асосҳои айбгузори он ва таҳассуси нодуруст дар якҷоягӣ бо дигар меъёрҳои Қисми махсус мавҷуданд. Таҳлили 72 парвандаи ҷиноӣ, ки судҳои вилоятҳои Омск, Томск ва Тюмен баррасӣ кардаанд, нишон медиҳад, ки моддаи 127 Кодекси ҷиноӣ на ҳама вақт дуруст татбиқ карда мешавад ё дар ҳолатҳои зарурӣ айбдор карда намешавад.

Яке аз мушкилоти таҳассус ҳангоми зери хатар мондани ин таркиб аз ҷинояти сӯиқасдӣ ба ҳаёт тавассути бефаъолияти мебошад. Чудошавии тарк кардани хатар аз куштор бояд аз рӯи унсурҳои таркиби ҷиноят анҷом дода шавад. Тарк кардани хатар ҷинояти расмист, куштор ҷинояти моддӣ аст. Объекти дар хатар мондан амнияти мавҷудияти инсон мебошад. Объекти куштор ҳаёти ўст[1]. Аз нуқтаи назари объективӣ, тарк кардани хатар ҳамчун беамалӣ ҳисобида мешавад, ки дар тарк кардани маҳалли ҷойгиршавӣ ё расонидани кӯмак изҳор карда шудааст. Куштор бо бефаъолияти танҳо дар сурати надодани кӯмак содир карда мешавад. Аломатҳои куштор бо бефаъолияти дар он ҷойҳое дида мешаванд, ки ҳолатҳое мавҷуданд, ки истифодаи объективии пешбинишавандаи шароити номусоидро барои хавф фароҳам меоранд. Масалан, шабона, дар натиҷаи кори нодурусти оташдон, ҳучра аз оксиди карбон пур мешавад. Шахси ўҳдадор бидуни вентилятсияи бино баромада, ҷабрдида, ки аз захролудшавӣ аз оксиди карбон даргузаштааст, мегузорад. Вақте ки ҷабрдида ба ҳолати хатарнок гузошта мешавад, бе иштироки субъект, беамалии ҷиноятӣ бо марги ҷабрдида робитаи мустақими сабабӣ надорад. Субъект ба сар задани раванди манфӣ даҳлат намекунад ва беамалии ў барои таъини қатл заминаи кофӣ нахоҳад буд. Масалан, кӯдаки хурдсолро дар ҳучраи гармнашуда маҳкам карданд. Вақте ки ҳарорат паст шудан гирифт, субъект амнияти ўро таъмин накард. Фарорасии зарар ба саломатӣ ва ё марги кӯдак наметавонад ҳамчун куштор ё сӯиқасд ба қатл доништа шавад. Аз ин рӯ, агар муқаррар кардани қонуниятҳои объективии истифодаи ҳолатҳои номусоид барои содир кардани одамкушӣ душвор бошад, пас ин амал ҳамчун тарк кардани хатар ҳисобида мешавад. Ҳангоми дар хатар мондан, субъект дорои хусусиятҳои махсуси дар боло баррасишуда мебошад. Ҷавобгарии ҷиноятӣ аз синни 16-солагӣ оғоз мешавад. Субъекти куштор шахсе мебошад, ки ба синни 14 расидааст.

Фарқи бештари байни ин композитсияҳо дар ҷанбаи субъективӣ, пеш аз ҳама дар самти ният дида мешавад. Аммо таъсиси он, алаҳхусус дар ҳолати куштор, душвор аст, зеро инсон барои расидан ба ҳадафи худ нерӯҳои табиатро истифода бурда, боиси марги ҷабрдида мегардад. Дар зери хатар мондан нияти мустақимро нисбати иҷро накардани ўҳадориҳои расонидани кӯмак ва набудани хоҳиши ҳар гуна оқибатҳоро дар назар дорад. Куштор ниятро нисбат ба амал ва мавҷудияти ирода барои ба даст овардани натиҷа дар назар дорад. Масалан, агар дар оғози обхезӣ, субъект, ки имкони таъмини амнияти шахсе, ки ў дар борааш ғамхорӣ мекунад, ўро тарк карда, худро наҷот диҳад, ҷойгоҳе боқӣ мондааст, ки дар хатар мондааст. Агар ҷабрдида аллакай дар об аст ва ғарқ шуданро оғоз кунад, он гоҳ шахси вазифадор, ки имконияти расонидани кӯмакро дорад ва надоданаш, алаҳхусус фарорасии маргро пешбинӣ мекунад, бинобар ин, беамалии ў бояд ҳамчун қатл доништа шавад. Дар ҳолати куштор бо беамалӣ, ҳам қасди мустақим ва ҳам ғайримустақим нисбат ба фарорасии марг имконпазир аст. Самти ниятро дар асоси эҳтимолияти пешгӯии оқибатҳо муайян кардан мумкин аст. Объективӣ, инро метавон бо таҳлили муҳити зист нишон дод. Агар вазъе, ки дар он амал содир шудааст, имкон диҳад, ки фарорасии марги ҷабрдида, одатан, дар муддати кӯтоҳ пешбинӣ карда шавад, пас беамалӣ бояд куштор

ҳисобида шавад, зеро объекти ғаврии ин ҷо ҳаёт аст. Масалан, субъект, ки имкони наҷоти ҷабрдидаро дорад, дидаву доништа ёро дар хонаи оташгиранда мегузорад. Агар эҳтимолияти сар задани оқибатҳои зараровар ба таври абстрактӣ дар натиҷаи инкишофи баъзе равандҳо пешбинӣ шуда бошад, ки онҳо рух нахоҳанд ёфт, он гоҳ тарк кардани хатар, ки объекти ғаврии он амнияти инсон мебошад. Масалан, тарк кардани ҷисми шахси бемор, субъект эҳтимолияти оқибатҳои ояндаро дарк мекунад, ки метавонад пас аз муддати номуайян ба амал ояд ва ё рӯй надиҳад, зеро ҷабрдида метавонад сиҳат шавад ё кӯмак пурсад.

Куштор тавассути бефаъолияти ё сӯиқасд ба куштор бештар аз он дида мешавад, ки худ субъект ҷабрдидаро дидаву доништа ба ҳолати таҳдидкунандаи ҳаёт қарор диҳад ва ҷабрдидаро тарк кунад, марги ёро меҳаҳад ё ба он бетафовут аст. Масалан, субъект ҳамчун роҳнамо амал карда, қасдан ҷабрдидаро ба ботлоқ мебарад, ки аз он ҷо худ аз худ баромадан имкон надорад. Дар чунин муҳит гузоштани ҷабрдида имкон медиҳад, ки рафтор ҳамчун кӯшиши куштор ҳисобида шавад. Гузоштан ба ҳолати хатарнок бо қасди мустақим ё ғайримустақим нисбат ба оқибатҳо ҳамчун қасдан вайрон кардани ҳаёт ё саломатӣ доништа мешавад. Масалан, ҳангоми шикор кардан, шахс ҳангоми таъин кардани рақамҳо шикорчиро ба самте равона мекунад, ки оташ сӯзонда шавад. Чунин ҳолатҳо бояд ҳамчун одамкушӣ ҳисобида шаванд, вақте ки ҷинояткор дидаву доништа шахсро ба ҳолати хатарнок мегузорад ва қувваҳои табиатро барои марг истифода мебарад. Масалан, субъект рӯяшро ба ҷои тарма оварда мерасонад ва бо садои баланд боиси фаромадани тарма ба болои ҷабрдида мегардад [2].

Мушкilotи марбут ба ҷудошавии моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ аз моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ ба миён меоянд. Моддаи 128-и Кодекси ҷиноятӣ нисбат ба моддаи 127-и Кодекси ҷиноятӣ махсус аст, зеро он субъекти махсусро пешбинӣ мекунад - шахсе, ки вазифадор аст тибқи қонун ё қоидаҳои махсус ба бемор кумак расонад. Аммо, дар моддаи 128-и Кодекси ҷиноятӣ, ин доираи тангтари ашхос - онҳое мебошанд, ки вазифадоранд ба бемор кӯмак расонанд. Меёроҳро як объекти муҳофизатӣ доранд - амнияти мавҷудияти инсон. Аммо, дар моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ танҳо як аломати ҷабрдида - беморӣ мавҷуд аст, моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ шумораи васеътари онҳоро дар бар мегирад. Актҳо бо ҳамон роҳҳо иҷро карда мешаванд ва гарчанде ки моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ бевосита усули рад кардани расонидани кӯмакро нишон медиҳад, аммо он метавонад дар тарк кардани бемор ифода карда шавад. Моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ таркиби моддиро дар бар мегирад, ки оқибатҳои онро дар шакли зарар ба саломатии ҷабрдида тавассути бепарвой пешбинӣ мекунад. Агар моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ таркиби моддиро ҳамчун ҳолати таҳассусӣ пешбинӣ карда бошад, пас моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ аҳамияти мустақилияти худро гум мекунад. Дар асоси тафсири луғатии қонун, нарасонидани кӯмак маънои нарасонидани на танҳо кӯмаки тиббӣ, балки ҳама гуна ёрии дигари тиббӣ, ки бемор талаб мекунад ва тибқи қонун ё қоидаҳои махсус пешбинӣ шудааст, фаҳмида мешавад. Ҷониби субъективии моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ инчунин бо қасд нисбат ба беамалии ё тавсиф карда мешавад, яъне субъект мефаҳмад, ки беамалии ё амнияти ҳаёт ё саломатии инсонро вайрон мекунад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ, субъекти моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ, чун қоида, бо мутахассисони соҳаи тиб алоқаманд аст. Дар аксари ҳолатҳо, ин ҳамин тавр аст. Аммо, қонун дар бораи шахсе суҳан мегӯяд, ки ӯҳдадор аст тибқи қонун ё қоидаи махсус ба бемор кӯмак расонад, яъне доираи васеи ашхос. Онҳо метавонанд одамоне бошанд, ки тибқи вазифаҳои махсус беморонро нигоҳубин мекунанд ва маълумоти тиббӣ надоранд. Аммо, ин таркибро ба ягон корманди тиббӣ, ки ба бемор кумак нарасонидааст ва берун аз вазифаҳои хизматӣ дар паҳлӯи ӯ ҳастанд, таҳрик кардан мумкин нест. Баъзе муаллифон ин ӯҳдадориро хеле васеъ тафсир мекунанд, бо назардошти он, ки қонунгузориҳои Русия ва қоидаҳои идоравии Вазорати тандурустии Федератсияи Русия дар назди кормандони тиб вазифаеро гузоштааст, ки дар ҳар лаҳза ва дар ҳама ҷое, ки онҳо пайдо мекунанд, ёрии таъҷилӣ расонанд. Мо чунин мешуморем, ки ин комилан дуруст нест: аввалан, ягон санади меёроӣ вучуд надорад, ки ба ягон корманди тиб дар ҳолатҳои дар боло зикршуда ҳатман кумак

фармоиш диҳад (ин амри маънавӣ аст); дуввум, на ҳар як корманди тиббӣ барои расонидани ёрии пурраи тиббӣ ба ҷабрдида таҳассуси кофӣ дорад. Аз ин рӯ, моддаи 128 Кодекси ҷиноятиро танҳо ба он корманди тиббӣ нисбат додан мумкин аст, ки ўҳдадор аст ба шахси мушаххас тавассути иҷрои вазифаи хизматӣ ё тибқӣ шартномаи қаблан басташуда кӯмак расонад. Масалан, иҷрои вазифаҳои расмӣ, дар ҷои кор будан ё иҷрои сарпарастии тиббӣ. Агар духтур дар вақти корӣ набудан дар ҷои кор ба бемор кумак накарда бошад, пас моддаи 128 Кодекси ҷиноятиро танҳо аз рӯи ихтисос айбдор кардан ғайриимкон аст. Барои нисбат ба моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ махсус ҳисоб кардани моддаи 128 Кодекси ҷиноятӣ, бояд мавҷудияти муносибатҳои ҳуқуқии байни бемор ва шахсе, ки барои расонидани кӯмак вазифадор аст, муқаррар карда шавад.

Амалияи таҳассусии тарк кардани хатар ҳангоми қасдан ба ҳолати хатарнок расонидани ҷабрдида дар натиҷаи расонидани зарар ба саломатӣ муҳолиф аст. Дар ин масъала дар адабиёт нуқтаи назари гуногун мавҷуд аст. Баъзе муаллифон пешниҳод мекунанд, ки чунин амалҳоро тибқӣ маҷмӯи моддаҳои пешбинӣ кунанд, ки ҷавобгариро барои қасдан расонидани зарар ба саломатӣ ва тарк кардани хатар пешбинӣ мекунанд, зеро ҷинояти сӯиқасдӣ дар ин ҷо бар зидди ду объект равона шудааст: саломатӣ ва ҳаёт. Дигарон бар онанд, ки масъулият барои тарк дар хатар асосан дар ҳолати бепарвоя ба хатар ва ба истиснои нодир, қасдан ба даст меояд (яъне яққоягӣ бо дудӣ, ғоратгарӣ, ва таҷовуз ба номус). Нуқтаи назар вуҷуд дорад, ки дар чунин кирдорҳо маҷмӯи ҷиноятҳо мавҷуд нестанд. Мо чунин мешуморем, ки айбгузориҳои моддаи 127 Кодекси ҷиноӣ дар ҳолати қасдан расонидани зарар ба саломатӣ беасос аст. Ин дар амалияи ҳифзи ҳуқуқ борҳо тасдиқ шудааст.. Шахсе, ки ба ҷабрдида қасдан зарари вазнини ҷисмонӣ расонидааст, наметавонад барои дар хатар мондани ҷабрдида ба ҷавобгарӣ кашида шавад. Инчунин, таъкид карда шуд, ки сар задани марг ҳангоми расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ҳислати сифатии қисми 2 моддаи 108 Кодекси ҷиноятӣ РСФСР мебошад, ки ҷавобгариро на танҳо барои расонидани зарари вазнин ба саломатӣ, инчунин барои сар задани оқибатҳо дар шакли марги ҷабрдида, аз ин рӯ, таҳассуси иловагии амали шахси гунаҳкор, ки ҷабрдидаро дар ҳолати нотавон гузоштааст, барои тарк дар хатар талаб карда намешавад[3].

Бисёре аз судҳо маҳз ҳамин мавқеъро риоя мекунанд, аз ин рӯ, ҳангоми баррасии парвандаҳо дар суд моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ, чун қоида, аз айбдоркунӣ хориҷ карда мешавад. Ҳамин тариқ, омори вилояти Томск нишон медиҳад, ки дар давраи солҳои 1997 то 2001 моддаи 125 Кодекси ҷиноятӣ дар 50 парвандаи ҷиноятӣ айбдор карда шудааст: дар 34,3% ҳолатҳо, моддаи 125 аз ҷониби суд бо далелҳои гуногун, аз 6,2% - дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ, яъне дар 40% ҳолатҳо моддаи тарк кардани хатар аз айбдоркунӣ хориҷ карда шудааст. Омӯзиши парвандаҳои бойгонӣ нишон дод, ки дар 16,5% парвандаҳо моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ дар мурофиа аз айбдоркунӣ хориҷ карда шудааст. Аммо, сабаби ин, чун қоида, ё даъвати кумак аз ҷониби шахсони гунаҳгор ё сеюм, ё надониستاني гунаҳгор дар бораи он, ки шахсро дар хатар мегузорад, буд. Масалан, суди шаҳри Тюкалини вилояти Омск айбдоршаванда У ва Г-ро бо омезиши бандҳои «а» -и қисми 2 моддаи 213 ва моддаи 127 Кодекси ҷиноӣ, ки саломатии ҷабрдида ҳамчун натиҷаи авбошӣ буда, аз ҷои ҳодиса фирор кардааст. Моддаи 127-и Кодекси ҷиноятӣ аз он сабаб хориҷ карда шуд, ки пас аз содир кардани кирдоре, ки ҷабрдидаро ба ҳолати хатарнок овардааст, онҳо барои ў ёрии таъҷилиро даъват кардаанд.

Дар ин ҳолат, айбномаи моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ ибтидо беасос буд. Суди шаҳри Калачински вилояти Омск шаҳрванд А. ва Т.-ро бо омезиши моддаи 127 Кодекси ҷиноӣ ва зербанди "а" ва "в" қисми 3 моддаи 111 Кодекси ҷиноӣ, ки бо амалҳои зӯрварона қасдан ҷабрдидаро ба ҳолати нотавонӣ овардаанд ва ўро бараҳна дар ҳарорати зери сифр ба кӯча баровардаанд, айбдор карда шуданд. Моддаи 127-и Кодекси ҷиноятӣ бо сабаби он, ки онҳо ба духтари ҷабрдида дар бораи макони будубош хабар доданд, хориҷ карда шуд. Дар ин ҷо, инчунин нишони нодурусти моддаи 127-и Кодекси ҷиноятӣ мавҷуд аст. Суди ноҳияи Називаевски вилояти Омск, шаҳрванд Т.-ро бо моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ ва қисми 4 моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ, ки қасдан ба саломатии ҷабрдида зарар расонидааст, ки дар

натиҷа марги ӯ рух дод, айбдор карданд. Суд моддаи 127 Кодекси ҷиноятиро аз айб рад кард ва гуфт, ки ҷинояткор наметавонад бо аломатҳои беруна ҳолати ҷабрдида барои ҳаёт хатарнок эътироф кунад.

Баъзе судҳо оқилона тарк кардани хатарро бо далелҳои объективӣ исбот намеkunанд. Ҳамин тавр, суди шаҳри Калачински вилояти Омск шаҳрванд Ч ва К тибқи маҷмӯи моддаҳои қисми 3 моддаи 213, сарҳати "а"-и қисми 2 моддаи 162, моддаи 109 ва моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ барои қасдан расонидани зарар ба саломатии ҷабрдида ҳангоми ғоратгарӣ, ки аз беэҳтиётӣ боиси марг гардид ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шуданд. Моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ оқилона хориҷ карда шуд, зеро сабаби дар ҳолати хатарнок ба ҳаёт ё саломатӣ мондани ҷабрдида бо шакли бепарвонаи гуноҳи судшавандагон нисбати марг ва таҳассуси иловагӣ тибқи моддаи 125 Кодекси ҷиноятӣ пӯшонида шудааст талаб карда намешуд. Тақрибан 21,7% парвандаҳои ҷиноятӣ ин категория, ки дар вилоятҳои Омск Тюмень ва Томск оғоз ёфтаанд, дорои таҳассусҳои тибқи моддаи 123 Кодекси ҷиноятӣ мебошанд ва дар якҷоягӣ бо таркибҳои, ки ҷавобгариро барои қасдан расонидани зарари ба саломатӣ пешбинишуда пешбинӣ мекунанд. Ҳамин тариқ, аз ҷониби суди ноҳияи Пит-Яхски вилояти Тюмен, шаҳрванд М. бо қисми 1 моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ ва моддаи 125 Кодекси ҷиноятӣ барои қасдан расонидани зарари вазнин ба саломатии ҳамсараш ва дар ҳолати хатарнок гузоштани ӯ маҳкум карда шуд. Барои чунин амали шабех, Суди шаҳри Исилқули вилояти Омск Г.-ро мутобиқи қисми 1 моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ дар якҷоягӣ бо моддаи 125 Кодекси ҷиноятӣ маҳкум кард. Суди ноҳияи Парабели вилояти Томск, шаҳрванд К.-ро, барои мунтазам расонидани азоби рӯҳӣ ва ҷисмонӣ ва расонидани зарари вазнин ба фарзанди ноболиғаш бо маҷмӯи банди "г" қисми 2 моддаи 117 Кодекси ҷиноятӣ, сарҳати "б" -и қисми 2 моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ ва моддаи 125 Кодекси ҷиноятӣ айбдор кард. Дар мисолҳои дар боло овардашуда моддаи 125 Кодекси ҷиноятӣ беасос айбдор карда шуд.

Моддаҳои 111 ва 112 Кодекси ҷиноятӣ ҷавобгариро барои қасдан расонидани зарари вазнин ва миёна ба саломатӣ пешбинӣ мекунанд. Ғайр аз он, дар қисми 4 моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ аломати таҳассусӣ, фарорасии марг аз беэҳтиётӣ мавҷуд аст. Яъне, ба ихтиёри моддаҳои 111 ва 112 Кодекси ҷиноятӣ оқибатҳои дохил мешаванд, ки аз қасдан расонидани зарар, аз ҷумла оқибатҳои беэҳтиётӣ, дар натиҷаи дар ҳолати хатарнок гузоштани ҷабрдида, агар онҳо бевосита дар натиҷаи сабаб бошанд робита бо акт. Аз ин рӯ, агар дар натиҷаи қасдан расонидани зарари вазнин ё миёна ба саломатии ҷабрдида онро дар ҳолати хатарнок монад, пас таҳассус бояд вобаста ба оқибатҳои руҳдода, ки аз робитаи сабабӣ бо амалҳои ҷинояткор иборатанд, гузаронида шавад: мутобиқи моддаҳои 111 ё 112 Кодекси ҷиноятӣ ё дар ҳолати марг тибқи қисми 4 моддаи 111 Кодекси ҷиноятӣ[4].

Бисёр вақт, дар таҷрибаи тафтишотӣ ва судӣ таҳассусҳои тибқи моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ дар якҷоягӣ бо моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ истифода мешаванд, вақте ки ҷабрдида ҳангоми таҷовуз ба номус дидаву дониста бесарпаноҳ монда, дар хатар гузошта мешавад, ки оқибати он марг ё зарар ба саломатӣ мегардад. Дар яке аз қарорҳои Суди Олии РСФСР нишон дода шудааст, ки дар сурати ғавти ҷабрдида, на дар ҷараёни таҷовуз ба номус, балки дар натиҷаи ба хатар гузоштани ӯ, барои маҷмӯи ин ҷиноятҳо таҳассус истифода мешавад. Дар қарорҳои минбаъдаи Суди Олии СССР ва РСФСР, ки ба проблемаи таҳассуси таҷовуз бахшида шудаанд, дар ин бора зикр нашудааст. Ин таҳассус дар қарорҳои Президиуми Суди Олии РСФСР оид ба парвандаҳои мушаххас пешниҳод карда шудааст. Ҳангоми таҳассуси чунин амалҳо як усули дигаре низ ҳаст. Ҳамин тариқ, пешниҳод карда мешавад, ки маҷмӯи моддаҳои пешбинӣ карда шаванд, ки барои таҷовуз ба номус ва куштори барқасдона, ки бо таҷовуз ба номус алоқаманд аст, сарфи назар аз он, ки оё ҷабрдида бо амали зӯроварии ҷинояткор ба ҳолати нотавагон оварда шудааст ва пас аз таҷовуз дар ҳаёт боқӣ мондааст - ҳолати таҳдид, ки боиси марг шудааст ё пас аз таҷовузи ҷабрдидаи нотавагон гунаҳгор чораҳои иловагӣ андешидааст, ки ӯро дар ҳолати маълум барои ҳаёт таҳдид мекунанд.

Мо чунин мешуморем, ки тахассуси ин амал дар маҷмӯи моддаҳои 131 ва 127 Кодекси ҷиноятӣ бо ҳамон асосҳое, ки омезиш бо моддаҳои 111 ва 127 Кодекси ҷиноятӣ доранд, нодуруст ба назар мерасад. Барои тахассус тибқи моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ муҳим нест, ки ҷабрдидаро кӣ ба ҳолати нотавон гузоштааст: худи субъект ё дигар сабабҳо; ки оё ҷинояткор аз ҳолати хатарноке, ки вайро пас аз таҷовуз ба номус мегузорад, огоҳ буд, оё ба баъзе ҳолатҳое, ки маргро пешгирӣ карда метавонанд, ҳисоб кард (гуноҳи бепарвой нисбат ба оқибатҳо). Дар ҳар сурат, таҷовуз бояд тибқи бандҳои "а" ва "б" -и қисми 3 моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ, ки расонидани зарари вазнин ба саломатӣ ё маргро аз беэҳтиётӣ ҳамчун аломати сифат пешбинӣ мекунад, мувофиқат кунад ва аз ин рӯ, тахассуси иловагӣ тибқи моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ талаб карда намешавад. Агар субъект пас аз таҷовуз амалҳои барқасдона ё беэҳтиётна содир кунад, ки ҷабрдидаро бо дарназардошти нотавонии ӯ ба ҳолати хатарноке, ки баъдан ба марг оварда расонидааст, он гоҳ ҷамъовариҳои моддаи 131 ва банди "к" -ро ба назар гирифта лозим аст аз қисми 2 моддаи 105 Кодекси ҷиноятӣ ё ба тарзи бепарвоёна айбдоркунӣ - моддаи 109 Кодекси ҷиноятӣ. Ҳамин тавр, суди шаҳри Тара вилояти Омск шаҳрванд Л.-ро маҳкум кард, ки муқовимати ҷабрдидаро бартараф намуда, ӯро ба ҳолати беҳушӣ зада, таҷовуз кардааст ва сипас дар ҳавои сард, дар ҳолати барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок, дар кӯча мондааст. Оқибат сар задани зарари вазнин тавассути бепарвой буд. Суд шаҳрванд Л.-ро дар якҷоягӣ бо банди «в» қисми 2 моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ, қисми 3 моддаи 118 ва моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ айбдор кард. Мусаллам аст, ки оқибатҳои ба саломатии ҷабрдида зараровар бевосита ба таҷовуз алоқаманданд. Шаҳрванд Л. дигар амалҳои ба мақсади расонидани зарар пас аз ба охир расидани ҷиноят содиршударо содир накардааст, бинобаар ин кирдорҳои ӯ пурра бо моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ фаро гирифта шудаанд, ки дар натиҷа расонидани зарари вазнин ба саломатӣ пешбинӣ шудааст. Аломатҳои тахассусии моддаи 131 Кодекси ҷиноятӣ имкон медиҳанд, ки пайдоиши оқибатҳои дар боло овардашуда, ки аз робитаи мустақими сабабӣ бо содир намудани таҷовуз ба номус ва дар ҳолати хатари ҳаёт ё саломатӣ тарк кардани ҷабрдида иборатанд, пурра пӯшонида шаванд. Ин амалҳои ҷинояткор мувофиқи моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ тахассуси иловагӣ талаб намекунад.

Яке аз масъалаҳои баҳсталаби тахассус имкони ба миён овардани моддаи 127 Кодекси ҷиноятӣ барои таҳдид дар ҳолатҳои истиснокунандаи ҷавобгарии ҷиноятӣ мебошад. Баъзе муаллифон чунин мешуморанд, ки агар шахсе, ки дар ҳолати мудофияи зарурӣ қарор дорад, вайронкорро дар ҳолати таҳдид ба ҳаёт қарор диҳад, ӯ вазифадор аст, ки ба охирин кӯмак расонад. Дар акси ҳол, амал накардани ӯ бояд барои дар хатар гузоштани ӯ ҷазо дода шавад. Мо чунин мешуморем, ки расонидани марг ба шахси дигар дар ҳолатҳое, ки ҷинояти кирдорро истисно мекунад (моддаҳои 37-42 Кодекси ҷиноятӣ) ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад. Аммо, агар дар натиҷаи чунин амалҳо зарар ба саломатӣ расонида шавад ва ҳолатҳои дар боло зикршуда аз байн равад, шахс ӯҳдадор аст, ки ба муассисаҳои дахлдор кӯмак расонад ё гузориш диҳад. Иҷро накардани чунин амалҳоро ҷинояти сӯиқасдӣ ба амнияти мавҷудияти шахс, яъне дар хатар гузоштани ӯ ҳисобидан лозим аст[5].

Ҳамин тавр, дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳои мафҳуми ҷиноятҳои дар хатар монандан, таҳлили намудҳои бандубасти ҷиноятҳои мазкур, баррасии проблемаҳои мавҷудбуда дар ҷиноятҳои номбаршуда, ҷанбаҳои қонунгузорӣ, ҳуқуқтабиқкунӣ ва ташкилоти муқовимат ба ин ҷиноятҳоро баррасӣ карда шудаанд.

АДАБИЁТ:

1. Ғоибов Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ (Қисми умумӣ) Дастури таълимӣ. Нашри 2- юм. Хучанд. 2007.
2. Корзюанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений. - Волгоград, 1976
3. Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Манбаи электронӣ].
4. Бобочонов И.Х. Масоили муҳраи бандубасти ҷиноятҳо (дар назария ва амалия): Васоити таълимию амалӣ. Дар се қисм. Қисми 2.- Душанбе: "Ҷамини Содиқ", 2014.
5. Тафсир ба Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Муҳарири масъул Шарипов Ҳ.Ҳ. зери Роҳбари коллективи муаллифон н.и.х. ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон Солиев К.Х. / Душанбе, 2005.

МУШКИЛОТИ ҲИФЗИ ҲУҚУҚӢ ВА ҚОНУНГУЗОРӢ МУБОРИЗА БО ДАР ХАТАР МОНОНДАН

Дар мақолаи мазкур мушкилоти ҳифзи ҳуқуқ ва қонунгузорӣ дар мубориза бо дар ҳатар монандан таҳлил карда шудааст. Бо дарназардошти муҳимияти мавзӯ муаллиф кӯшиш намудааст, ки бо дастрасии қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи ҷиноятӣ, истифодаи адабиёти ҳуқуқии олимони ватанию хориҷӣ ва амалии ҳуқуқатбиқкунӣ мафҳум ва аломатҳои ҷиноятҳои дар ҳатар монанданро мавриди баррасӣ ва тадқиқ қарор диҳад. Инчунин, масъалаи асосҳои тамоюли инкишоф додани қонунгузори ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи дар ҳатар монандан баррасӣ шуда, барои рушд ва тақмилдиҳии қонунгузори ин соҳа якҷанд пешниҳодҳо ироа намудам.

Калидвожаҳо: ҷиноят; кодекси ҷиноятӣ; субъект; тарафи субъективӣ; объект; тарафи объективӣ; дар ҳатар монандан; ҷазо; ҷавобгарии ҷиноятӣ;

ПРОБЛЕМЫ ПРАВООЗАЩИТНОЙ И ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ОСТАНОВЛЕНИЮ В ОПАСНОСТИ

В этой статье представлены проблемы правоприменительной и право- творческой деятельности в борьбе с оставлением в опасности. Учитывая важность темы, автор стремится рассмотреть и изучить понятие и характеристики находящихся под угрозой преступлений с доступом к действующему законодательству Республики Таджикистан в области уголовного права. Также обсуждение основные тенденции развития уголовного законодательства Республики Таджикистан по развитию и совершенствованию законодательства в этой сфере.

ключевые слова: преступление; уголовный кодекс; субъект; субъективная сторона; объект; объективная сторона; оставления в опасности; наказание ; уголовная ответственность;

THE PROBLEMS OF CHALLENGES TO HUMAN RIGHTS AND THE LEGISLATIVE RESISTING STOPPING IN DANGER

This article presents the challenges of law enforcement and law-making in the fight against being left at risk. The author has tried to review and study the concept and characteristics of endangered crimes with access to the current legislation of the Republic of Tajikistan in the field of criminal law, the use of legal literature of national and foreign scholars and law enforcement practice. Also, the issue of the basis of the tendency to develop the criminal legislation of the Republic of Tajikistan on endangerment was considered and author made some suggestions for the development and improvement of the legislation in this area.

Keywords: crime; criminal code; subject; subjective side; object; objective side; remained in danger ; punishment; criminal responsibility;

Сведения об авторе: *Зиёев Шаҳбоз Сафарович* - Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, г.Душанбе. **Тел:** 880010909.

Information about the author: *Ziyoev Shahboz Safarovich* - Tajik national University, graduate student of Law Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. **Phone:** 880010909.

РУШДИ ҲОКИМИЯТИ СУДӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Исмоилов Ҷ.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ 9 – сентябри соли 1991 аз Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз давлати ҷавон, тақозо менамуд, ки дар самти ба по мондани низоми нави ҳуқуқӣ, таҳия ва қабули қонунҳои ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ, муайян намудани шакли соҳти давлатию идоракунии, фароҳам овардани шароити арзанда барои зисту зиндагонии аҳолии кишвар ва ҳамзамон таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳамчун арзиши олӣ, тадбирҳои ҷиддиеро роҳандозӣ ва корҳои бузургеро амалӣ намояд. Табиист, ки иҷрои ҳар як амал ва пиёда намудани ислоҳот дар самти низоми давлатдорӣ аз эҳёи заминаҳои ҳуқуқии он оғоз меёбад. Яке аз музафариатҳои муҳимми Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши қонунгузорӣ гузоштани замина барои таҳия ва қабули Конститутсияи нави мамлакат буд. Бинобар ҳамин қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои аввали соҳибхиттиёрии давлатӣ яке аз дастовардҳои бузург ва нодири Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Мардуми шарифи Тоҷикистон 6 – ноябри соли 1994 аз тариқи райъпурсии умумихалқӣ бо тарафдории аксарият, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро қабул намуданд. Қабули Конститутсия дар воқеъ дар таърихи пешрафти ҳар як миллату давлат нақши созандаву калидиро иҷро менамояд. Қабули Қонуни асосии кишвар боис гардид, ки дурнамои инкишофи пешрафти Тоҷикистон

ҳамчун давлати демократӣ, соҳибхитӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона муайян карда шавад [1, саҳ. 57 – 68].

Қобили қайд аст, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти ба назари эътибор гирифтани беҳтарин арзишҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, таҷрибаи пешрафтаи давлатҳои мутамаддини дунё, таҳлили муқоисавӣ – ҳуқуқии низоми ҳуқуқии кишварҳои пешрафта, таҷрибаи давлатдорӣ ва суннату одатҳои таърихӣ миллии тоҷикон таҳия ва қабул карда шудааст. Қабули Конститутсия заминаҳои боэътимоди ҳуқуқиву ташкилиро дар самти қабули қонунҳои нави ҷавобгӯ ба талаботи замон рӯи кор овард [2, саҳ. 57 – 68].

Бо назардошти мустақиман амал кардани меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди кишвар ва қувваи олии ҳуқуқӣ доштани он нисбат ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи байналмилалӣ ва дохилидавлатӣ зарурати ба Конститутсия мутобиқ намудани қонунҳои амалкунанда ва ё аз нав қабул кардани онҳо ба миён омаданд. Дар бобҳои алоҳидаи Конститутсия масъалаҳои марбут ба асосҳои сохтори конституционӣ, ҳамчунин ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд мустақам гардида, кафолатҳои амалишавии онҳо низ муқаррар гардиданд. Дар умум муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқии кишвар дар Конститутсия инъикос ёфтаанд. Бо дарназардошти ба вуқӯъ пайвастанӣ дигаргунӣ ва пешравиҳои дар ҷомеа солҳои 1999, 2003 ва 2016 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд, ки онҳо барои ҳифзи манфиатҳои миллат, давлати тоҷикон ва таъмину амалишавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд шароитҳои арзандаро ба миён оварданд.

Мавриди зикри хос аст, ки бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои боэътимоди ҳуқуқиву ташкилӣ дар самти тақвият ва густариши падидаи адолати судӣ фароҳам оварда шуданд. Мусаллам аст, ки ҳар як давлат, новобаста аз сохти давлатӣ, режими сиёсӣ ва шакли идоракунии худ низоми кафолатҳои миллиро муайян месозад, ки ҷиҳати таъмини адолати иҷтимоӣ, қонуният, волоияти қонун, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои қонунӣ ҷомеаву давлат равона шудаанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин низом ҳокимияти судӣ дар самти таъмини адолати иҷтимоӣ ва волоияти қонун дар ҷомеа мавқеи марказиро ишғол менамоянд. Суд симои давлат буда, табиист, ки аз ҷаъолияти самаранокӯ одилонаи он боварию эътимоди мардум ба давлат меафзояд.

Бори нахуст дар моддаи 9 – уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти судӣ ҳамчун шохаи мустақили ҳокимияти давлатӣ эътироф карда шуд. Дар боби 8 – уми он бошад (моддаҳои 84 – 92) вазифа, ваколат, принципҳои ҷаъолият, талаботҳо оид ба таъин ва интиҳоб шудани судьяҳо, низоми судӣ мушаххас гардонида шуданд. Дар маҷмӯъ баъди касби истиқлолияти давлатӣ бо қабули Конститутсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои боэътимоди ҳуқуқиву ташкилӣ дар самти тақвият ва густариши минбаъдаи ҳокимияти судӣ, сохтори судӣ ва адолати судӣ рӯи кор омаданд. Аз ҷумла, дар натиҷаи татбиқи мақсаднок ва бомароми ислохотҳои ҳуқуқӣ дар кишвар шароити муносиб ва мувофиқи ҷаъолияти судҳо дар самти ба амал баровардани адолати судӣ фароҳам оварда шуданд [3, саҳ. 57 – 68].

Лозим ба ёдоварист, ки ҳарчанд вожаи «ҳокимияти судӣ» аввалин маротиба дар Эълонии соҳибхитӣрии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24-августи соли 1990 ифода бошад ҳам, вале он бори нахуст дар моддаи 9-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун шохаи мустақили ҳокимияти давлатӣ эътироф карда шуд. Дар боби 8 – уми он бошад (моддаҳои 84 – 92) вазифа, мақсад, принципҳои ҷаъолият, талаботҳо оид ба таъин ва интиҳоб шудани судьяҳо, низоми судӣ мушаххас гардонида шуданд.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти судӣ яке аз рукҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Ҳокимияти судӣ мустақил буда, аз номи давлат ва аз тарафи судьяҳо амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ҳуқуқ, озодиҳои инсонӣ шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, қонуниятро ҳифз менамояд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳ аст, ки яке аз роҳҳои асосӣ ва пешқадамтарини ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ин ҳифзи судист. Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи

ҷомеаи ҷаҳонӣ санадҳои асосии марбут ба ҳуқуқи инсонро эътироф намуда, инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯро арзиши олии эълон намудааст. Ҳокимияти судӣ яке аз кафолатҳои асосии таъмини арзиши олии будани ҳуқуқу озодиҳои инсон баромад менамояд.

Дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1995 силсилаи Қонунҳои конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутсионӣ», «Дар бораи сохтори судӣ», «Дар бораи мақоми судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи судҳои ҳарбӣ», «Дар бораи судҳои иқтисодӣ» ва «Дар бораи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуданд, ки барои ташаккули низоми ягонаи судии кишвар заминаҳои мусоидро фароҳам оварданд. Қабули ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ барои рушди ҳокимияти судӣ, ҳамчун аз рукнҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ мусоидат намуда, аз дигар ҷониб барои ташаккули ҳайати нави низоми судии кишвар бо тартиби муқаррарнамудаи қонун замина гузоштанд.

Яке аз масъалаҳои меҳвари тағйири иловаҳои соли 1999 – ро ба Конститутсия тақмили мустақилияти низоми идории судҳо ташкил меод. Дар заминаи амалишавии ислоҳоти конститутсионӣ 26 сентябри соли 1999 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйири иловаҳо ворид карда шуд, ки дар роҳи устувор гардонидани пояҳои давлати демокративу ҳуқуқбунёд қадами устувор гузошта шуд. Дар заминаи ҳамин тағйироту иловаҳо соли 2001 Қонуни нави конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд.

Ҳамзамон дар заминаи тағйири иловаҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июни соли 2003 муҳлати ваколати судяҳо ба 10 сол дароз гардида синни ниҳии номзадҳои ба вазифаи судягӣ пешниҳодшаванда 65 сол муқаррар гардид. Тағйиротҳои рӯйи кор омада дар воқеъ аз як тараф ҷиҳати ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ намудани қонунгузори миллии кишвар мусоидат намуда, аз дигар ҷиҳат ба рушду такомули минбаъдаи низоми судӣ ва ҳокимияти судӣ дар кишвар шароити арзандаро фароҳам овард.

Бо қаноатмандӣ ва изҳори хушнудӣ месазад хотирнишон сохт, ки масъалаи инкишофи пешрафти низоми судӣ, таъмини мустақилияту шаффофияти фаъолияти судҳо дар Тоҷикистон ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи роҳбарияти олии сиёсии кишвар қарор дорад. Зеро таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи дунё, омузиш ва таҳлили муқоисавӣ – ҳуқуқии низомҳои пешрафтаи ҳуқуқӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки муҳимтарин масъала ва баҳсҳои ҳуқуқӣ, ки ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд иртиботдоранд, аз ҷониби суд ҳал карда мешаванд. Аз ин рӯ, яке аз мавзӯҳои марказии Паёмҳои ҳамасолаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин масъалаи сол аз сол тақвият додани фаъолияти ҳокимияти судӣ ва дар ин замина таҳия ва қабул намудани барномаҳои ислоҳоти судӣ дар Тоҷикистон ташкил медиҳад.

Дар заминаи Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хотири таҳким бахшидан ба фаъолияти минбаъдаи ҳокимияти судӣ, баланд бардоштани нақш ва мавқеи он дар ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилоту муассисаҳо, таъмини ҳамаҷонибаи қонуниятро адолат бо фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 июни соли 2007, таҳти № 271 «Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ барои солҳои 2007 – 2010», аз 3 январи соли 2011, таҳти № 976 «Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ барои солҳои 2011 – 2013» ва бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 – уми январи соли 2015, № 327 «Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015 – 2017» тасдиқ ва ба мавқеи иҷро воғузор карда шуданд. Ба масъалаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон аҳамияти хосса зоҳир карда мешавад. Масъалаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон низ мавзӯи асосии аксарияти конференсияву ҳаммоишҳои илмӣ ватаниро ташкил медиҳад [4, саҳ. 292]. Ҳамзамон ба ин масъала низ дар доираҳои илмӣ таваҷҷуҳи зиёд равона карда мешавад. Боиси хушнудист, ки аз ҷониби олимону муҳаққиқони ватанӣ дар иртибот ба ислоҳот ва тақмили минбаъдаи ҳокимият ва низоми судии кишвар андешаҳои созгор иброз шудаанд [5, саҳ. 57 – 58].

Хурсандибахш аст, ки то ба имрӯз тамоми нақша – чорабиниҳои таҳияшуда оид ба барномаи зикргардида амалӣ карда шуданд. Қабул ва амалишавии барномаҳои давлатӣ оид ба ислоҳоти судӣ дар кишвар шаҳодати ғамхориҳои рӯзафзунӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолияти судҳои Тоҷикистон буда, барои тадриҷан боло бурдани нуфузу эътибори онҳо дар ҷомеа, ҳамчун ниҳоди ҷомеаи демократӣ хизмат менамояд. Дар заминаи амалисозии «Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ барои солҳои 2007 – 2010» аз 23 июни соли 2007, таҳти № 271, кодексҳои мурофиавии гражданин, мурофиавии ҷиноятӣ, мурофиавии иқтисодӣ ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав қабул карда шуданд. Дар сохтори Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, судҳои вилоят, суди ВМКБ, шаҳри Душанбе бошад соли 2010 коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои оилавӣ ва маъмурий таъсис дода шуданд. Ҳамзамон ба мақсади интихоб ва ҷобаҷогузориҳои номзадҳо ба вазифаи судьягӣ ниҳоди «судя – коромӯз» таъсис дода шуда, дар ин хусус ба Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шуданд.

Ба мақсади дар амал пиёда намудани барномаи “Ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ барои солҳои 2011 – 2013”, як қатор корҳо дар самти ҷобаҷогузориҳои дурусти кадрҳо, баланд бардоштани сатҳи таҳассусии онҳо ва дигар масъалаҳои ташкилии фаъолияти судьяҳо ба сомон расонда шудаанд. Ҳамзамон дар заминаи ҳамин барнома қонунҳои конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи адвокатура ва фаъолияти адвокатӣ», Кодекси мурофиавӣ ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси одоби судьяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва як зумра қонунҳо оид ба ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуданд. Дар Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015 – 2017 чорабиниҳои зерин пешбинӣ шуда буданд: рушди қонунгузориҳои мурофиавӣ; тақмили сохтор ва фаъолияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон; тақмили сохтор ва фаъолияти судҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе, судҳои шаҳру ноҳияҳо; ислоҳоти низоми судӣ нисбати ноболиғон; тадбирҳо оид ба таъмини иҷрои санадҳои судӣ, тақмили сохтор ва фаъолияти иҷрочиёни суд; тадбирҳо оид ба таъсиси сохтори мустақили экспертиз; рушди ёриҳои ҳуқуқӣ роӣгон; таъминоти моддӣ – техникаи судьяҳо ва кормандони дастгоҳи судҳо, ки аксарияти онҳо амалӣ шуданд.

Тавре ки иттилоъ дорем, рӯзи 22 – юми майи соли ҷорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақсади ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон раёйпурсии умумихалқӣ баргузор гардид. Дар натиҷа бо гирифтани 94,5 фоизи овози раёйдихандагон лоиҳаи тағйиру иловаҳо ба Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирӣ ёфт. Аз ҷумла, мувофиқи тағйиротҳои воридшуда аз моддаи 69 – и Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон банди 12 хориҷ карда шуда, ҳамзамон як қатор навгониҳо ба боби 8 – ум, ки «суд» ном дорад, ворид карда шуд. Дар асоси тағйиротҳое, ки ба моддаи 86 – и Конститутисия ворид карда шуд, минбаъд судьяҳои суди ҷарбӣ, судьяҳои суди Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, судьяҳои Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоят ва шаҳри Душанбе бо тартиби муқарраркардаи қонуни конститутионӣ ба вазифа таъин ва озод карда мешаванд. Гузашта аз рӯзи 9 – июни соли 2016 дар заминаи тағйиротҳои ба Конститутисия ворид кардашуда аз ҷониби Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон фармонҳо «Дар бораи барҳам додани Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи сохтори дастгоҳ, нақшаи идоракунии ва шумораи воҳидҳои кории Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид. Дар ҳамин замина ба Қонуни конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд.

Бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 апрели соли 2019, № 1242 барномаи нави “Ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019 –

2021” қабул карда шуд, ки амалишавии он барои боз ҳам таҳким ёфтани ҳокимияти судӣ мусоидат хоҳад кард. Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019 – 2021 идомаи барномаҳои пешинаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон мебошад, ки бо Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 декабри соли 2018 асос ёфта, амалисозии тадбирҳои зуруриро барои боз ҳам таҳким бахшидани ҳокимияти судӣ ва тақмили қонунгузорӣ доир ба фаъолияти судҳо, хадамоти иҷро, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ пешбинӣ менамояд. Мақсад ва вазифаҳои барнома аз тақмили сохтор ва таҳкими фаъолияти судҳо чиҳати ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилотҳо, қонуниятро адолат, назорати иҷрои саривақтии санадҳои судӣ, баланд бардоштани сифат ва самаранокии кори судҳо, беҳтар намудани вазъи иҷтимоии судьяҳо ва кормандони дастгоҳи судҳо, инчунин тақмили қонунгузорӣ дар ин самт иборат мебошад [6]. Дар умум барномаи мазкур амалишавии тадбирҳои мушаххасро дар самти тақмили қонунгузорӣ ва тақмили сохтор ва беҳдошти шароити моддию техникӣ судҳо, вазъи иҷтимоии судьяҳо ва кормандони судҳо дар бар мегирад. Ба мақсади амалӣ намудани барномаи мазкур нақшаи чорабиниҳо оид ба иҷрои Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019 – 2021 таҳия ва тасдиқ карда шудааст, ки он асосан тадбирҳои зеринро фаро мегирад: тақмили Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон»; омузиши масъалаҳои ба тобеияти судҳои иқтисодӣ мансуб донишмандони баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ нисбати соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони ҳуқуқӣ; таҳия ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истехсолоти иҷро» дар таҳрири нав; омузиши масъалаҳои ҷорӣ намудани мансаби ёрдамчии судьяи Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон; масъалаи ба бозомӯзӣ фаро гирифтани кормандони Суди конституцсионӣ ва суди Олии иқтисодӣ; тақмили кодекси муҳофизатии ҷиноятӣ вобаста ба татбиқи чораи пешгирии дар намуди ба ҳабс гирифтани таҳия ва қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъмини дастрасӣ ба иттилоот оид ба фаъолияти судҳо»; баланд бардоштани мақоми маркази таълимии судьяҳо; дар таҳрири нав қабул кардани Кодекси гражданинӣ, кодекси ҷиноятӣ ва кодекси манзил; омӯختани масъалаи таъсиси судҳои минтақавӣ бо мақсади беҳдошти сифати санадҳои судӣ ва таъмини принсипи баробарии ҳама дар назди қонун, баррасии шикоятҳои кассатсионӣ ва назоратӣ оид ба санадҳои судии судҳои шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ.

Мувофиқи нуқтаи назари олими тоҷик Маҳмудов И.Т. дар замони истиқлолияти давлатӣ дар самти таҳкиму густариши низом ва ҳокимияти судӣ дигаргуниҳои кулӣ ба вуқӯъ пайвастанд. Ин ҷо метавон муҳимтарин дастовардҳои соҳаро дар замони соҳибхотирӣ давлатӣ шартан ба таври зайл гуруҳбандӣ кард:

- дар сатҳи конституцсионӣ мустақкам намудани ҳокимияти судӣ ҳамчун шояи мустақили ҳокимияти давлатӣ;
- муайян кардани ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, таъмини қонуният ба ҳайси таъиноти асосии ҳокимияти судӣ;
- амалан васеъ гаштани ваколатҳои суд дар самти баррасии парвандаҳо ва баҳсҳо оид ба ҳуқуқ;
- имплементатсияи меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ пазируфташуда дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи судҳо ва афзалияти онҳо нисбат ба қонунгузори миллӣ;
- фароҳам овардани низоми кафолатҳои мустақилияти судьяҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ;
- фароҳам овардани низоми кафолати дастрасии ҳар як шахс ба адолати судӣ ва ҳифзи судӣ;
- тадриҷан вусъат ёфтани маблағгузори судҳо аз буҷети давлатӣ;
- ба роҳ мондани ҳалли масъалаҳои ташкилӣ, моддӣ – техникӣ ва ҷобачогузори кадрӣ низоми судӣ аз ҷониби низоми олии судӣ;

- таъсиси судҳои махсусгардонидашуда (коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои маъмурӣ ва оилавӣ дар сохтори судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон);

- таъмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи судҳо ва мувофиқ гардонидани онҳо ба стандартҳои байналмилалӣ; қабули кодексҳои нав оид ба мурофиаи ҷиноятӣ, мурофиаи граждани, мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, мурофиаи судии иқтисодӣ;

- таъсиси ниҳоди «судя – коромӯз» дар қонунгузорӣ;

- танҳо ба салоҳияти суд вогузор намудани масъалаи маҳдуд намудани ҳуқуқҳои конституционии инсон ва шаҳрванд дар мурофиаи судии ҷиноятӣ ва фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯӣ [7, саҳ. 4 – 5].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ гувоҳ аст, ки яке аз роҳҳои асосӣ ва пешқадамтарини ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ин ҳифзи судист. Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ санадҳои асосии марбут ба ҳуқуқи инсонро эътироф намуда, инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯро арзиши олии эълон намудааст. Ҳокимияти судӣ яке аз кафолатҳои асосии таъмини арзиши олии будани ҳуқуқу озодиҳои инсон баромад менамояд [8, саҳ. 206 – 207]. Мувофиқи нуқтаи назари донишманди тоҷик Мирзамонзода Х.М. аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлоли давлатӣ соли 1991 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи бештар ба ташаккул ва инкишофи ҳокимияти судӣ, ташаккули низоми судии босамар, ки меҳвари фаъолияти онҳо ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиати ҷомеа ва давлат ташкил медиҳад, ба ҳисоб меравад. Ин раванд идома дошта то ҳанӯз анҷом наёфтааст [9, саҳ.134]. Тавре ки таҷрибаи нишон медиҳад, мавриди амалишавии ислохотҳои судӣ дар Тоҷикистон таваҷҷуҳи бештар ба ислохоти қонунгузорӣ ва институтҳои асосии он равона карда мешавад. Ҳол он ки ҷавҳари асосии ин гуна ислохотҳо пеш аз ҳама – дигаргунии шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ ва касбӣ ташкил медиҳад. Ба ин хотир бояд зикр намуд, ки мақсади ислохоти судиро на танҳо таҳия ва қабули қонунҳои нав, муҳайё сохтани шароитҳои муносиби моддӣ – техникаӣ барои фаъолияти судяҳо, балки дар навбати аввал мазмуну моҳияти онро ба вуҷуд овардани дигаргуниҳои кулӣ дар тафаккур, шуури ҳуқуқӣ ва менталитети касбии ҳуди судяҳо ташкил медиҳад. Ба мақсад мувофиқ аст, ки судяҳо дорои фарҳанг ва маърифати баланди ҳуқуқӣ бошанд [10, саҳ.16]. Ба андешаи Маҳмудов И.Т. маҳз бо шарофати истиқлолияти давлатӣ ва соҳибхитиёрии миллӣ имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун қисмати ҷудоношавандаи ҷомеаи ҷаҳон тамоми шароитҳои арзандаи ҳуқуқиву ташкилӣ, молиявӣ техникаӣ ва иттилоотиву иртиботӣ барои фаъолияти бомаром ва самараноки низоми судӣ фароҳам оварда шудаанд Шароити кунунии сайёра ва вазъи зуд тағйир ёбандаи авзои ҷомеаи ҷаҳонӣ бо назардошти омилҳои ҷаҳонишавӣ аз ҳар кадом судяҳои кишвар талаб менамояд, ки бо дарки масъулияти баланди иҷрои вазифаҳои хизматӣ ва қарзи имониву инсонӣ дар назди Ватан амал намуда, фаъолияти худро барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиати ҷомеаву давлат, корхона, муассиса, ташкилотҳо, пос доштан, эҳтиром ва таҳкими дастовардҳои истиқлолияти давлатӣ равона намоянд. Мо аминем, ки дурнамои фаъолияти ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон неқ буда, тамоми судҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда дар воқеъ ба макони асосии тантанаи адолат ва таъмини қонуният барои ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал хоҳанд гашт [11, саҳ. 4 – 5].

АДАБИЁТ

1. Маҳмудов И.Т., Абдуллоев Н.А. Аҳамияти Иҷлосияи тақдирсози Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдорӣ миллий ва рушди ҳокимияти судӣ // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Аҳамияти Иҷлосияи тақдирсози 16 – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдори миллий ва рушди қонунгузорӣ» зери таҳрири н.и.ҳ., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ. 2017. – 254 саҳ. С. 57 – 68
2. Ислохоти судӣ дар Тоҷикистон: мушкilot ва роҳҳои ҳали он (маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ бахшида ба 40 – солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ). Зери назари мудирӣ кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ, н.и.ҳ., дотсент Маҳмудов И.Т. Душанбе: «Сино». 2014. 292 саҳ.

3. Маҳмудов И.Т. Аҳамияти Иҷдосияи тақдирсози Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдории миллӣ ва рушди ҳокимияти судӣ // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – амалӣ дар мавзӯи «Аҳамияти Иҷдосияи тақдирсози 16 – уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдории миллӣ ва рушди қонунгузорӣ» зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ. 2017. – 254 саҳ. С. 57 – 68.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи Барномаи ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 апрели соли 2019, № 1242.
5. Маҳмудов И.Т. Нақши истиқлолияти давлатӣ дар таҳкими ҳокимияти судӣ / И.Т. Маҳмудов // Минбари ҳуқуқшинос. Душанбе. 2016. № 13 – 14. (46 – 47). Аз 7 – уми сентябри соли 2016. С. 4 – 5.
6. Маҳмудов И.Т. Рушди адолати судӣ ва назорати прокурорӣ дар давраи Истиқлолияти давлатӣ / Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ – методӣ «Масоили мубрами илми ҳуқуқшиносии муосир ва роҳҳои ҳалли онҳо: назария ва амалия» 29 – 30 ноябри соли 2018. – Хуҷанд: Ношир. 2019. С. 206 – 207.
7. Мирзамонзода Х.М. Анализ реализации судебно – правовой реформы в Таджикистане и необходимость разработки концепции судебно – правовой политики // Правовая жизнь. Душанбе. 2020. № 2 (30). С. 134.
8. Маҳмудов И.Т. Ислоҳоти судӣ – ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон – тақозои замон // Тақмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон (маводҳои конфронси илмӣ – назариявӣ бахшида ба муносибати 30 – юмин солгарди қабули Конвенсияи СММ оид ба зидди шиканҷа дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ) / зери таҳрири н.и.х., Сафаров Б.А ва н.и.х. Диноршоев А.М. – Душанбе, 2015. С.16.
9. Маҳмудов И.Т. Нақши истиқлолияти давлатӣ дар таҳкими ҳокимияти судӣ / И.Т. Маҳмудов // Минбари ҳуқуқшинос. Душанбе. 2016. № 13 – 14. (46 – 47). Аз 7 – уми сентябри соли 2016. С. 4 – 5.

РУШДИ ҲОКИМИЯТИ СУДӢ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ

Мақолаи мазкур оид ба дурнамои фаъолияти ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон бахшида шуда, таҳқиқотҳои дар ин самт гузаронида шуда, аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ояндаи наздик тамоми судҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда дар воқеъ ба макони асосии тантанаи адолат ва таъмини қонуният барои ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мубаддал хоҳанд гашт.

Калидвожаҳо: функция; ваколат; қонуншиканӣ; конституция; қонун; кодекс; прокурор; назорати прокурорӣ; истиқлолияти давлатӣ; ҳокимияти қонунгузор; ҳокимияти судӣ.

РАЗВИТИЕ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

Данная статья посвящена перспективам судебной системы в Таджикистане, и исследования в этой области показывают, что в ближайшем будущем все суды, действующие на территории Республики Таджикистан, станут основной судебной и законной площадкой для каждого гражданина. Республики Таджикистан станут.

Ключевые слова: функция; власть; преступление; конституция; закон; кодекс; прокурор; прокурорский надзор; государственная независимость; законодательная власть; судебная власть.

DEVELOPMENT OF THE JUDICIARY AT THE TIME OF STATE INDEPENDENCE

This article is devoted to the prospects of the judiciary in Tajikistan, and research in this area shows that in the near future all courts operating in the territory of the Republic of Tajikistan will be the main venue for justice and the rule of law for every citizen of the Republic.

Keywords: function; authority; offense; constitution; law; code; prosecutor; prosecutor supervision; state independence; legislative branch; judicial branch.

Сведения об авторе: *Исмоилов Джамолиддин Хайриддинович* – Таджикский национальный Университет, магистр юридического факультета. **Адрес:** Республика Таджикистан, город Душанбе. **Тел:** 931 16 11 10.

Information about the author: *Ismoilov Jamoliddin* – Tajik national University, graduate student of Law Faculty. **Address:** Republic of Tajikistan, Dushanbe city. **Phone:** 931 16 11 10.

ДАВРАҲОИ ТАШАККУЛӢИ ФАӢОЛИЯТИ ТУРИЗМ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОӢИКИСТОН

**Каландаров Ф. М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Табиати дилангези Тоҷикистон аз даврони қадим мавриди таваҷҷӯхи сайёҳон ва дӯстдорони табиат будааст. Дар сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ оиди зебогии ин ё он макону гушаи диёрамон гуфтаҳои зиёд мавҷуданд. Ба ин метавон сафари сайёҳатчиёни венетсиягӣ Марко Поло, сайёҳатчиёничинӣ ва дигаронро мисол овард, ки ҳангоми убур кардан аз қаламрави кишвар дар бораи ҷойҳои алоҳидаи он маълумот додаанд.

Давраҳои ташаккулёбии туризм дар Тоҷикистон асосан баъд аз солҳои 17-уми асри 20 рост меояд. Зеро то ин замон дар кишвари мо ягон муассиса ё корхонаи ташкили сайёҳмавҷуд набуд. Баъд аз ташкил ёфтани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (соли 1924 ҳамчун Ҷумҳурии мухтор дар ҳайати Ўзбекистон ва соли 1929 бошад ҳамчун Ҷумҳурии мустақил дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ) барои омӯхтан ва тадқиқоти табиати кишварамон як қатор экспедитсияҳо ташкил ва равона карда шуда буданд, ки минбаъд саҳми ин экспедитсияҳо дар тартиб додани сайёхроҳҳо аз ҷумла сайёхроҳҳои кӯҳнавардӣ ва кишваршиносӣ хеле бузург аст. Ин экспедитсияҳо асос ё пояи туризм ва сайёҳиро дар кишварамон гузоштанд. Дар раванди омӯзишу тадқиқоти ин гурӯҳҳо як қатор базаҳои алпинистӣ ва нуктаҳои дамгирии сайёҳон ва инчунин бошишгоҳҳои сайёҳон ташкил шуда буданд. Дар ҳайати ин гурӯҳҳо олимони соҳаи география, биология, зоология, геологияю минералогия, глятсиялогия (яхшиносӣ), гидрология ва ғайраҳо саҳми беандоза гузоштанд.

Агар аз нуктаи назари ташкилӣ гирем, туризми даврони шӯравӣ ё давраи пеш аз истиқлолият дар кишвар хусусияти тичоратӣнадошта, балки хусусияти иҷтимоӣ дошт. Чунки манбаи асосии истироҳат иттифоқҳои касабаи корхонаю муассисаҳои гуногуни давлатӣ ба ҳисоб мерафтанд. Яъне давлат барои кормандони тамоми соҳаҳо шароит фароҳам меовард, ки шаҳрвандон тавассути роҳхат метавонистанд ҳамроҳ бо аҳли оилаашон сола як маротиба рафта дар муассисаҳои фароғатӣ, озоишгоҳҳо ва дигар урдгоҳҳои истироҳатӣ истироҳат кунанд. Ва аксарияти сайёҳоне, ки ба Ҷумҳурии мо ташриф меоварданд, шаҳрвандони давлатҳои Иттифоқи Шӯравӣ ё аз давлатҳои ба мо дӯст буданд. Дар он давра ба ғайр аз ширкати сайёҳии «Интурист» дигар дар қаламрави ҷумҳуриамон ягон ширкати хусусии сайёҳмавҷуд набуд. Ва аз ҳамин сабаб ба рушди зерсохтори сайёҳӣ он замон кам аҳамият дода мешуд.

Дар он давра асосан ду навъи туризм, яъне туризми варзишӣ-кӯҳнавардӣ ва туризми табобатӣ бартарият доштанд. Туризми кӯҳию-варзишӣ дар асоси мавҷудияти минтақаҳои кӯҳсор, қуллаҳои кӯҳӣ, пирахҳо ва туризми табобати балнеологӣ бошад дар асоси мавҷудияти як қатор чашмаҳои гарму хунук аз он ҷумла Хочаобигарм, Гармчашма, Явроз, Каратоғ ва ғайраҳо рушд ёфтанд.

Барои ҷойгиркунонӣ ва шабгузаронии сайёҳон бошад дар шаҳрҳои нисбатан калон аз ҷумла шаҳри Душанбе, Хучанд, Бохтару Кулоб ва якқатор меҳмонхонаҳо бунёд карда шуда буданд. Масалан, дар шаҳри Душанбе меҳмонхонаи Вахш, Душанбе, Тоҷикистон, Авесто сохта шуда буданд, ки ба меҳмонони дохилу хориҷ хизмат мерасонданд. Инчунин муассисаҳои хӯроки омма, тарабхонаю ошхона ва ҷойхонаҳо ҳам асосан дар шаҳрҳои дар боло зикршуда ба меҳмонони дохилу хориҷ хизмат мерасониданд. Дар соҳилҳои дарёҳои Варзобу Ромит, Каратоғу Ширкент, дар водии Зарафшон як қатор урдгоҳҳои (базаҳои) туристӣ истироҳатӣ бунёд шуда буданд, барои истироҳати аҳолии маҳаллӣ ва сайёҳон аз дигар ҷумҳуриҳо (бештар аз ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ) воридгардида истифода бурда мешуданд.

Баъди соҳибистиқлол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шудани сохти хоҷагидорӣ, зарурати аз нав ва бо шакли дигар эҳё намудани соҳаи туризм пеш омад. Зеро имрӯз дар кураи замин давлатҳои ҷудогонаеро метавон ном бурд, ки даромади асосии баъзеашон танҳо ва танҳо аз ҳисоби соҳаи туризм мебошад. Боиси таассуф аст, ки дар давоми солҳои ҷанги шаҳрвандӣ 1990-1997 дар кишварамон тамоми зерсохторҳои хоҷагии халқ, аз он ҷумла зербунёи соҳаи туризм харобу валангор шуда, то ба сатҳи нестӣ расид. Танҳо баъд аз ба итмом расидини ҷанги шаҳрвандӣ тадриҷан зербунёи ин соҳа боз рӯ ба тараққӣ ниҳод. Бо ба эътидол омадани вазъият дар дохили кишвар шумораи ширкатҳои сайёҳӣ ба якборагӣ зиёд шуд ва имрӯз дар кишвар шумораи онҳо зиёда аз 125-то мебошад, ки ҳоло 25-тои онҳо фаъолият доранд. Давлату ҳукумати ҷумҳурӣ низ афзалияти соҳаи туризмро ба инобат гирифта дар ин самт пайваста талош мебарзад. Бо қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, эълон гаштани дараи Варзобу, Ромит ва ноҳияи Балҷувон ҳамчун минтақаи туризму истироҳат далели ин гуфтаҳоаст. Ба ғайр аз ин дар ҷумҳурӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм»,

қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият» ва дигар санадҳои зарурӣ қабул шуданд, ки минбаъд барои рушди нумӯи ин соҳа мусоидат мекунанд.

Масъалаи дигар, ин сохта ва ба истифода дода шудани як қатор меҳмонхонаҳои ба стандарти байналхалқӣ мутобиқбуда, бо ҷалби сармояи хориҷӣ дар кишварамон мебошанд, ки меҳмонхонаҳои «Серена», «Ҳайят», «Шератон», «Парламент» ва ғайраҳо аз ҷумлаи чунин меҳмонхонаҳо ба ҳисоб мераванд. Умед аст, ки дар ояндаи наздик шумораи чунин воситаҳои ҷойгиркунонӣ зиёд гардад.

Таърихи мухтасари пайдоиши меҳмонхонаҳо. Мафҳуми меҳмондорӣ ё меҳмонқабулкунӣ ба монанди тамаддуни инсоният таърихи кӯҳан дошта, бо он пайвастагидорад. Аслан ин истилоҳи англисии «hospitality» буда, аз калимаи кӯҳнашудаи «хоспис»-и фаронсавигирифта шуда, маънояш «ғарибхона» мебошад. Пайдоиши аввалин меҳмонхонаҳо, яъне ҷойҳои шабгузаронии мусофирон таърихи хеле қадима дорад.

Баъзе тадқиқотчиён пайдоиши муассисаҳои хизматрасониро ба давраи ихтирои чарх аз тарафи шумерони қадим (халқҳои сарзамини Байнанаҳрайн) мансуб медонанд. Вале маълумотҳои аниқтар дар бораи аввалин меҳмонхонаҳо – тавернҳо (майхона), хоспитаумҳои римӣ ва юнониҳои қадим ба шумор мераванд. Ин гуна меҳмонхонаҳо дар шаҳрҳо ва қад-қадӣ роҳҳое, ки аз як кишвар ба кишвари дигар мебурданд, ҷойгир мешуданд. Ба ғайр аз сайёҳатчиёну мусофирон аз хидмати ин меҳмонхонаҳо хаткашонҳо, хизматчиёни давлатӣ, қосидон ва дигар шахсон истифода менамуданд. Дар ин ҷо барои онҳо ҷои шабгузарони, паноҳгоҳ, хӯрок пешниҳод мешуд ва ҷорпоёни онҳо низ хӯронда, ғангоми лозимииваз мешуданд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар он вақт румӣҳо аллакай сайёҳатчиёни корозмуда буданд. Онҳо ба ҳамаи гушаю канори ҳудуди Рими қадим сафар карда буданд. Сайёҳат барои тамошои аҳромҳои Миср дар он замон аз ҳама маъмултар маҳсуб меёфт. Дар империяи Рум ҳатто таснифоти меҳмонхонаҳо мавҷуд буд; дар харитаи Рими қадим ҳатто нуқтаҳои шабгузаронинишон дода шуда буданд. Онҳо одатан аз якдигар дар масофаи ҳаракати якрӯза ҷойгир буданд.

Баъдтар рушди тичорат ба он оварда расонд, ки масъалаи ташкили шабгузаронии сайёҳону мусофирон ба яке аз масъалаҳои муҳим табдил ёфт, ки ҳалли ҳаматарафаи он зарур ва лозимӣ шуморида мешуд. Дар қитъаи Аврупо ҳанӯз дар асри VIII бо супориши Карли Бузург барои истироҳати зоирин (пилгрим) хонаҳои махсус бунёд ёфтанд. Дар асрҳои миёна шумораи сайёҳатчиён хеле афзуд ва дар робита ба ин шумораи воситаҳои ҷойгиркунонӣ низ зиёд шуд. Дар ин давра ҳиссаи асосии сайёҳатчиён ба равияе, ки мо имрӯз туризми динӣ ном мебарем, рост меомад. Аз тамоми гушаю канори олам зоирин (зиёратчиён) ба ҷойҳои муқаддас сафар мекарданд. Ҷои ҷойгиркунӣ ва хӯрокаро зоирин дар дайрҳо (монастир) дарёфт мекарданд. Одатан дар дайрҳо ба муддати ду рӯз хӯрока ва ҷойи шабгузаронӣ ба тарзи ройгон пешниҳод мешуд. Вале зоирин (зиёраткунандагон) низ ба ин ҷо дасти холӣ нарафта бо худ қурбонӣ мебурданд. Аз ин ҷо бар меояд, ки дайрҳои асримиёнагӣ силсила меҳмонхонаҳои аввалин ба ҳисоб мерафтанд.

Меҳмонхонаи Тоҷикистон (ш.Душанбе). Аз рӯи шароити ҷойгиршавӣ ва дараҷаи куллайнокиашон ин меҳмонхонаҳо дар муқоиса бо меҳмонхонаҳои ҳозиразамон хеле оддӣ буданд. Меҳмонон одатан дар фарши як хона ҷогаҳ партофта хоб мерафтанд. Ҳар кас чизи ҳамроҳаш меовардагиро тановул мекард, баъзан аз соҳибони ин меҳмонхонаҳо ягон намуди хӯрока меҳариданд. Солҳои минбаъда сифати хизматрасонӣ дар меҳмонхонаҳо беҳтару хубтар мешуд ва шумораи мусофирону сайёҳатчиён низ ба маротиб меафзуд. Бисёре аз сайёҳатчиён одамони сарватманд буданд ва онҳо албатта шароити ҳарчи хубтару беҳтарро талаб мекарданд. Ин ба он оварда расонд, ки шароити меҳмонхонаҳо аз пештара дида беҳтар гардид.

Дар замони империяи Юнону Румӣҳо ҳамаҷо корвонсаройҳо ва тавернҳо бунёд мешуданд. Ин корвонсаройҳо дар роҳҳои асосӣ барои эҳтиёҷи ҳодашон бунёд мешуданд. Одатан ин корвонсаройҳо аз ҳамдигар дар масофаи 25 мил (тақрибан 40 км) ҷойгир

мешуданд. Вале чойгирифтандар онҳо танҳо дар сурати нишон додани ҳуччати махсуси давлатӣ, ки мақоми махсус доштани ин шахсро нишон меод, имконпазир мегардид. Барои ҳамин ин гуна ҳуччатҳо ҳарзамон дузда мешуданд, ё сохтакорӣ мешуданд. Дар мамлакати Форси қадим бошад, бо шурун дар корвонҳои калон ба сафар мебароманд. Ин корвонҳо низ дар корвонсаройҳо, ки барои нигоҳдории шурун низ қура (загон) доштанд ва бо деворҳои ихота шуда буданд, шабро мегузаронданд. Аҷиб он аст, ки дар он давр дар шаҳри Константинопол (Истамбул) ба фармони шоҳ (асри V эраи мо) ба сайёҳатчиён (новобаста аз дину мазҳаб, миллат ва наҷодашон) дар корвонсаройҳо ба муддати 3 рӯз чойи шабгузаронӣ ва хӯроқа ба тарзи ройгон пешниҳод мешуд ва ба сайёҳатчиёни камбизоат як ҷуфт пойафзоли иловагӣ ройгон тақдим мешуд.

Ҳангоме, ки шӯриши солибдорон оғоз ёфт ва зиёда аз 200 сол давом ёфт, шумораи сайёҳатчиён низ ба Байтулмуққадас (Иерусалим) якбора зиёд

АДАБИЁТ

1. Семенов К.А - «Международные экономические отношения» Москва- 1998;
2. Сапрунова.В - «Туризм: эволюция, структура, маркетинг» Москва 1997
3. Пузакова Е.П, Честникова В.А - «Международный туристический бизнес» Москва- 1997
4. Филипповский Е. Е. «Экономика и организация гостиничного хозяйства»-, Л. В. Шмарова Москва. «Финансы и статистика» 2005г.
5. Фомичев В.И - «Международная торговля» Москва - 1998
6. «Экономика туризма» Под ред. В.А Кварталнов Москва, «фин-стат» 2001

ДАВРАҲОИ ТАШАККУЛҲОИ ФАҶОЛИЯТИ ТУРИЗМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Баъди соҳибистиқлол шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар шудани соҳти хоҷагидорӣ, зарурати аз нав ва бо шакли дигар эҷд намудани соҳаи туризм пеш омад. Зеро имрӯз дар қураи замин давлатҳои ҷудогонаеро метавон ном бурд, ки даромади асосии баъзеашон танҳо ва танҳо аз ҳисоби соҳаи туризм мебошад. Боиси таассуф аст, ки дар даври солҳои ҷанги шаҳрвандӣ 1990-1997 дар кишварамон тамоми зерсохторҳои хоҷагии халқ, аз он ҷумла зербунёи соҳаи туризм харобу валангор шуда, то ба сатҳи нестӣ расид. Танҳо баъд аз ба итмом расидани ҷанги шаҳрвандӣ тадриҷан зербунёи ин соҳа боз рӯ ба тараққи ғардид. Бо ба эътидол омадани вазъият дар дохили кишвар шумораи ширкатҳои сайёҳӣ ба якборагӣ зиёд шуд ва имрӯз дар кишвар шумораи онҳо зиёда аз 125-то мебошад, ки ҳоло 25-тои онҳо фаъолият доранд. Давлати ҳукумати ҷумҳурӣ низ афзолияти соҳаи туризмро ба инбат гирифта дар ин самт пайвасти талош мебарзад.

Калидвожаҳо: фаъолияти туризм, соҳти хоҷагидорӣ, тараққи, иқтисод.

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

После обретения Республикой Таджикистан независимости и изменения экономической структуры возникла необходимость возрождения туристического сектора в новой и иной форме. Сегодня на планете Земля можно назвать отдельные страны, основной доход которых приходится только на туристический сектор. К сожалению, в годы Гражданской войны 1990-1997 годов в нашей стране все сферы народного хозяйства, в том числе и подотрасли туристического сектора, были разрушены и уничтожены до полного исчезновения. Только после окончания Гражданской войны постепенно развивается парадокс этой сферы. С учетом сложившейся ситуации в стране количество туристических компаний увеличилось на одну единицу, и сегодня их количество в стране составляет более 125%, в настоящее время функционируют 25 из них. Государство и Правительство республики также учитывают приоритетность сферы туризма и постоянно прилагают усилия в этом направлении.

Ключевые слова: деятельность в сфере туризма, экономическая структура, развитие, экономика.

STAGES OF DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

After the independence of the Republic of Tajikistan and the change in the economic structure, there was a need to revive the tourism sector in a new and different form. There are many countries, the main income of which falls only on the tourism sector. Unfortunately, during the Civil War of 1990-1997 in our country, all spheres of the national economy, including the sub-sectors of the tourism sector, were destroyed to the point of complete disappearance. Only after the end of the Civil War the paradox of this sphere gradually develop. Taking into account the current situation in the country, the number of travel companies has increased by one unit, and today their number in the country is more than 125%, currently 25 of them are functioning. The State and the Government of the republic also take into account the priority of the tourism sector and constantly make efforts in this direction.

Keywords: tourism activity, economic structure, development, economy.

Сведения об авторе: *Каландаров Фируз Мирзоевич* – Таджикский национальный университет. магистрант второго курса финансово-экономического факультета **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **885 002 003**

МАФҲУМИ ДАКТИЛОСКОПИЯ ВА ФОРМУЛАИ ДАКТИЛОСКОПИЌ

Каримова П. Ҳ.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дактилоскопия - як баҳши техникаи криминалистӣ мебошад, ки сохтори нақшҳои пусти дастҳо ва усулҳои ошкор, муайян ва тадқиқоти онҳоро бо мақсади шиносоии криминалистии шахс, сабти номи ҷинойтӣ ва ҷустуҷӯи ҷинойткоронро меомӯзад. Истилоҳи дактилоскопия аз калимаи юнонии *daktilos* - ангушт ва *skopeo* – назар мекунам, аз назар мегузаронам, мебошад. Дактилоскопия як шохаи илми криминалистика мебошад, ки усули илмӣ муайян кардани шахсро аз нақшҳои папиллярии ангуштҳо истифода мебарад. Дар луғати русӣ-тоҷикӣ истилоҳи дактилоскопия ба маънои усули шинохтани шахс аз рӯи нақши ангуштони дасти вай омадааст. [4;196] Дар фарҳанги англисӣ-русӣ-тоҷикӣ истилоҳи дактилоскопия бо чунин маъно дода шудааст: дактилоскопия – ангуштнигорӣ; усули шинохтани шахс аз рӯи нақши ангуштони дасти вай. [8;74] Дар луғати Ожегов бошад дактилоскопия - омӯзиши сохтори хатҳои пӯст дар дохили ангуштҳо ва ҳам як усули шинохтани шахс аз рӯи нақши ангуштони дасти вай нишон дода шудааст. [6;154]. Ҳарчанд, оид ба масъалаи дактилоскопия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрии ҳукукии дахлдор қабул карда шудааст, аммо мутаассифона дар ягонтои онҳо мафҳуми дактилоскопия дода нашудааст. Ба таври мисол метавон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи бақайдгирии давлатии дактилоскопӣ» аз 3 сентябри соли 1999, №830 зикр намоем. Ҳарчанд, ки ба Қонуни мазкур ду маротибаи дигар тағйиру иловаҳои дахлдор ворид карда шуд, аммо, мутаассифона дар он мафҳуми дактилоскопия муайян карда нашуд. [3] Тавре ки ба назар мерасад, чӣ дар луғатҳо ва чӣ дар фарҳангҳои соҳаи ҳуқуқ калимаи дактилоскопия ин як усул ё методи муайянкунии шахс аз рӯи нақши ангуштони вай мебошад. Дар робита ба ин метавон гуфт, ки чунин хусусиятҳои ангушт, ба монанди шакл, андоза, релефи изҳои ангушт ва мавқеи нисбии нақшҳои изҳои ангушт, дар маҷмӯъ дар одамони гуногун такрор намешаванд, яъне онҳо фардӣ мебошанд. Дар сатҳи кафи устухонҳои терминалии (нохуни) ангуштҳо хатҳои рельеф мавҷуданд, ки онҳоро ба ном нақшҳои папиллярӣ, ки пайдоиши онҳоро қатори баромадҳои пӯст, ки бо хатчаҳои чуқур ҷудо шудаанд, ба вучуд меорад. Дактилоскопия ва масъалаҳои ҷузъии онро низ илми махсус – Дерматоглифика ҳам мавриди омӯзиш қарор додааст. Аз нигоҳи илмӣ исбот шудааст, ки ин хатҳо дар пӯст нақшҳои мураккаб (камон, ҳалқа ва чингила)-ро ташкил медиҳанд, ки фардиат доранд (яъне, ба як шахс рост меоянд), маҷмӯи гуногуни хатҳои папиллярӣ, ки дар конфигуратсия, ҷойгиршавӣ, мавқеи нисбӣ намуна ба вучуд меоранд ва дар қолаби дигар беназиранд), устувори нисбӣ (тағйирнопазирии сохтори берунии нақш, ки ҳатто дар давраи инкишофи дохили бадани инсон пайдо мешавад ва дар тӯли тамоми ҳаёти ӯ ва пас аз марг то пӯсиши ҷасад боқӣ мемондааст). Зикр кардан ба маврид аст, ки хатҳои ангуштони даст, инчунин хусусияти барқароршавандагӣ доранд (яъне, бо вайронкунии сатҳии пӯсти даст хатҳои папиллярӣ дубора дар шакли қаблии худ барқарор мешаванд). Аз нигоҳи илмӣ ва таҳқиқотӣ исбот карда шудааст, ки намунаҳои ангушт, вобаста аз нақше, ки бо хатҳои папиллярии қисми марказии нақш ба вучуд омадааст, ба 3 навъи асосӣ тақсим мешаванд: камонвар (тақрибан 5% нақшҳо), ҳалқа (тақрибан 65% нақшҳо), печон (тақрибан 30%) нақшҳо). Ҳар як навъ дар навбати худ, ба намудҳо тақсим карда мешавад. Гурӯҳбандии нақшҳои папиллярӣ методи асосии бақайдгирии дактилоскопии мебошад, ки дар охири асри 18 аз ҷониби таҳқиқгарон Ф. Галтон, В. Ҳершел, Г. Фолдс, Э. Ҳенри – дар Британияи Кабир барои бақайдгирии изи ангуштҳои маҳкумшудагон (ҳабсшудагон) таҳия гардида буд. Дар Русия системаи сабти изи ангушт дар маҳбасҳо аз соли 1907 ва дар ҳама муассисаҳои полис бошад, аз соли 1908 ҷорӣ карда шудааст. Асоси бақайдгирии

дактилоскопӣ ин шаклҳои махсуси бланкаҳо - дактилокартаҳо мебошанд. Ҳарчанд, дар он солҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис наёфта буд, аммо азбаски ҳудуди он дар зери нуфузи Ҳукумати Шӯравӣ қарор дошт, минбаъд дар системаи маҳбасҳои кишвари мо ҳам шояд барвақт ба роҳ монда шуда буд. Пас аз он, ки Иттиҳоди Шӯравӣ фано меёбад ва кишварҳои тобеи он соҳибистиклол мегарданд, дар ин самт қонунҳои ҳудро қабул намуданд. Масалан дар Федератсияи Россия гузаронидани сабти дактилоскопӣ бо Қонуни Федералии "Дар бораи бақайдгирии давлатии изи ангуштон дар Федератсияи Русия" (1998) ба танзим дароварда мешавад. Ба ҳамин тартиб дар кишвари мо ва дар низоми қонунгузори милли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии дактилоскопӣ» аз 3 сентябри соли 1999, №830 қабул гардид. Дактилоскопия агар аз як тараф барои муайян кардани шахсияти дастгиршудагон, инчунин ҳасадҳои номаълум, ҷустуҷӯи шахсони гумшуда ва гирифтани маълумот дар бораи дактилоскопияи қаблӣ истифода шавад, аз тарафи дигар, он барои муайян кардани шахсияти инсонҳое мебошанд, ки қурбонии ҷиноятҳо, садамаҳо, офатҳои табиӣ шудаанд ва ғ. ва бо истифода аз системаҳои автоматикунонидашудаи изи ангушт гузаронида мешаванд. Экспертизаи дактилоскопӣ аз таҳлили осори нақшҳои папиллярӣ иборат аст, то шахсро бо нишонаҳои дастҳояш муайян кунад; муайян кардани ҷинс, синну сол ва дигар хусусиятҳои ӯ; шумораи шахсоне, ки асарҳои ҳудро боқӣ гузоштанд; муайян кардани хусусиятҳои муайяни рафтори шахс дар ҷойи ҳодиса (масалан, муайян кардани он, ки ҷинояткор ба ашёи муайян чӣ гуна даст расонд: оё ин зарба буд ё даст, чӣ гуна силоҳи ҷиноятиро дар даст дошт ва ғ.). [5;14]

Дактилоскопия дар системаи илмҳои криминалистӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад ва ба андешаи мо, яке аз воситаҳои самарабахши мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад. Дар ҳақиқат, дар муддати тӯлонӣ дактилоскопия дар муҳофизати ҷиноятӣ барои самараноктар ошкор ва таҳқиқи ҷиноятҳо истифода мешуд, аз ҷумла: муайян кардани шахсоне, ки ҷиноят содир кардаанд, аз ҷумла онҳое, ки дар ҷустуҷӯ қарор доранд, инчунин ҷабридагон, дигар иштирокчиёни ҷиноят, муҳофизаҳо ва ҳасадҳои номаълум.

Дар маркази дактилоскопия, тавре ки аз номаш бармеояд, нақшҳои папиллярӣ дар ангуштҳо ва қафи дастҳо, ки барои ҳар як шахс инфиродӣ мебошанд ва дар гурӯҳи ба истилоҳ тасвирҳои ангушт ҷойгоҳи аввалро ишғол мекунанд, ки инро на танҳо бо басомади ошкорсозии онҳо дар ҷои ҷиноят (дар аксари ҳолатҳо ин нишонаҳои дасти ҷинояткор дар ҷои ҷиноят боқӣ мемонанд), инчунин бо он, ки онҳо метавонанд барои зудтар ошкор ва дастгир кардани ҷинояткор истифода шаванд. Намунаҳои хатҳои папиллярии пӯсти дастонро ҳанӯз одамони асри санг пай бурданд, ки инро бозёфтҳои сершумори бостонӣ дар шакли нақшҳои гуногун дар деворҳои ғорҳо, аз ҷумла тасвири дасти одам ва изи ангушт, инчунин нақшҳои папиллярии хатҳое, ки дар сафолҳо нишон дода шудаанд, гувоҳӣ медиҳанд. [7;29] Гузашта аз ин, аз он вақт инҷониб инсоният акнун ба шакли нақшҳо (қолибҳо) тавачҷӯх зоҳир намекард, аммо ҳама кӯшишҳо барои истифодаи амалии ҳама гуна маълумоти эмпирикӣ дар бораи нақшҳо (қолибҳо)-и папиллярӣ бидуни эҳтимол хусусияти табиӣ доранд. Оид ба нақшҳои папиллярии изи ангуштон бисёре аз муҳаққиқон таҳқиқот бурдаанд. Таҳқиқоти асосиро оид ба рушди ин соҳаи илм, олим ва биологӣ италиявӣ Марчело Малпигӣ дар соли 1686 гузаронидааст. Вай хатҳоро дар нӯги ангуштҳояш бо микроскоп дида баромад ва пай бурд, ки онҳо ба спиралҳо ва ҳалқаҳо монанд буда, намунаи мураккабро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин бояд аз таҳқиқоти илмӣ Уилям Гершел ёдовар шуд, ки бист сол изи ангуштонро дар ҷӯб, шиша ва қоғаз омӯхтааст. Яке аз пешрафтҳои асосӣ дар соҳаи дактилоскопия дар асри XIX он буд, ки бори аввал мушоҳида шуд, ки изи дастони як шахс ба изи дастони нафари дигар монанд нест. Ба таври қонунӣ асосгузори (падар) илми дактилоскопия метавон мансабдори мустамликаӣ англис Уилям Ҷеймс Гершелро номид. Ӯ дар замони худ солҳои дароз дар Ҳиндустон кор кардааст. Ӯ солҳои дароз бо ҳуҷаттҳои молиявӣ сару кор гирифтааст. Аммо, ҳиндуҳо аз рӯи менталитети худ бо гузоштани имзои оддӣ дар рӯи қоғаз вазифадор намешуданд, ки коре бикунанд. Онҳо ҳама гуна уҳдадорихҳои молиявиро, ки дар ҳуҷаттҳое, ки дар онҳо имзо гузошта шуда буданд, қомилан сарфи назар кардаанд. Уилям барои он ки худ фиреб нахурад, сокинони Ҳиндустонро маҷбур кард, ки зери имзои худ изи ангуштнашонро ҳам гузоранд. Гап дар сари он аст, ки ҳиндуҳо ба он фикр рафтанд, ки шояд изи ангуштони онҳо

хосиятҳои сеҳрнок доранд, дар натиҷа ҳамаи уҳдадорихои дар рӯи қоғаз овардашуда бо изи ангуштон бечунучаро иҷро шудан гирифтанд. Лозим ба зикр аст, ки ба методи Гершел дар солҳои 80-уми асри XIX аз ҷониби муҳаққиқи маъруфи англис Франсис Галтон таваҷҷӯҳ қарор дод ва ӯ бори аввал истифодаи изи ангуштонро дар истехсоли экспертизаи судӣ пешниҳод карда, баъдан шумораи зиёди изҳои ангушти ихтиёриёро таҳлил карда, таснифотро пешниҳод кард, системаи хатҳои папиллярӣ ва имконнопазирии шабеҳии изҳои ангуштро дар одамон исбот кард. Дар соли 1895 Франсис Галтон ба ҷорӣ намудани дактилоскопия ҳамчун усули бақайдгирии ҷинояткорон дар Англия муваффақ гардид. [2;112]. Пас аз чанд муддате, ин система аз ҷониби Комиссари полис ҷаноби Эдвард Генри такмил дода шуд, ки он ба истилоҳ формулаи изи ангуштонро пешниҳод кард, ки мувофиқи, он тарҳбандии изи ангушт тибқи бахшҳои картотека сохта мешавад ва инчунин, китоби «Тасниф ва истифодаи изи ангуштҳо»-ро навишт. Дастоварди воқеии дигарро дар соҳаи дактилоскопия, корманди полиси Буэнос-Айрес Хуан Вучетич ба даст овард. Вай системаи хеле самарабахши таснифотро таҳия кард. Соли 1904 вай китоби худро бо номи «Муқоисаи изи ангуштон» (Сравнительная дактилоскопия) нашр кард. Дар қори худ, ӯ мустақиман нишон дод, ки ҳамаи таҳқиқотҳои ӯ бар пажӯҳишҳои амалии Гершел асос ёфта, ба ин васила ба ҷаҳон нишон медиҳанд, ки воқеан кӣ кашфкунандаи ин падида аст. Ҳамин тариқ, таърихи дактилоскопия ба худ як такони ҷиддӣ гирифт. Вай зуд дар тамоми ҷаҳон шӯҳрат пайдо кард. Аммо, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ саҳт метарсиданд, ки ҷинояткорон ба нест кардани хатҳои папиллярии ангуштони худ шурӯъ мекунанд. Хушбахтона, олимони зуд исбот карданд, ки ҳатто бо кӯшиши барқасдона вайрон ё nobуд кардани хатҳои папиллярии дастҳо, онҳо хеле зуд сикҳат мешаванд. Аввалин маротиба, дактилоскопия дар муҳофизати судии бародарони Стрэттонҳо истифода шудааст. Онҳо ба куштори дугона (яъне ду куштор) айбдор карда шуданд ва далели асосӣ ин изи хунии ангуштони онҳо буд. Пас аз тафтиши ҷои ҳодиса, полис монандиро аз рӯи 11 аломат баровардааст. Ин исботнамоӣ ҳам барои ба дор овехтани маҳкумшудагон далели хеле кофӣ шуд. Судяҳо бо ин қарор шадидан розӣ набуданд, гарчанде ки ӯ маҷбур шуд бо ҳакамони розӣ шаванд. Баъдтар, изи ангуштон дар ҳама ҷо истифода шудан гирифт. Кишварҳои мухталифи ҷаҳон дар тӯли якуним-ду даҳсолаи оянда усулҳои дактилоскопиро ҷорӣ карданд. Фаронса яке аз охириҳо буд.

Дар Русия методҳои дактилоскопия соли 1906 истифода бурда мешавад. Аввалин ташҳиси дактилоскопӣ дар соли 1912 дар Суди шаҳри Санкт-Петербург оид ба парвандаи Шунко ва Алексеев, ки дар куштор айбдор карда шуда буданд, гузаронида шуд. Аз соли 1908 сар карда, дар тамоми шӯъбаҳои полиси криминалии Русия дактилоскопиякунӣ бо фармони қатъӣ ҷорӣ карда шуд. [1;87] Рушди соҳаи дактилоскопия тадриҷан сурат мегирифт, аммо қорҳои олимони ва муҳаққиқон дар ин самт хеле пурмазмун буданд. Бисёре аз асарҳои таҳқиқотӣ ба дактилоскопия бахшида шудаанд ва то ба имрӯз низ бахшида мешаванд. Ин қорҳо асоси системаи бақайдгирии криминалистӣ ва методикаи қор бо изҳои дастӣ ва таҳқиқоти онҳоро ташкил медиҳанд. Дар айни замон, технологияҳои муосири компютерӣ ба методикаи экспертизаи дактилоскопӣ бештар ва бештар ворид мешаванд. Дар хотима гуфтан мехоҳам, ки дактилоскопия дар марҳилаи кунунӣ усули асосии муайян кардани шахсияти инсон аст, зеро ба шарофати пойгоҳи додаҳои ҷамъшуда бо изи ангушт, қори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ соддатар ва самараноктар мегардад ва бо рушди технологияҳои муосир, ки воситаҳо ва усулҳои нави қор бо изҳои дастро дар бар мегиранд, мо ҳама асос дорем, ки изи ангуштҳо дар оянда ба сатҳи баландтаре бирасад. Масъалаи дигар дар муайян кардани шахсияти инсон ин формулаҳои дактилоскопӣ ба шумор мераванд. Формулаи дактилоскопӣ, ки асоси бисёр системаҳои бақайдгирии дактилоскопӣ мебошанд, аз рӯи принципи картотека ташкил карда шудааст, ки дар охири асри XIX, дар ибтидои асри XXI ихтироъ карда шудааст. Дар он ҷое, ки системаҳои автоматикунонидашудаи изи ангушт ҷорӣ карда шудаанд, ин принцип дигар истифода намешавад. Дар сурати мавҷуд будани ҷунин системаҳо, ҳамаи иттилоот (изи ангушт ва изи хурмо, маълумоти шиноснома ва ғ.) ба таври электронӣ ҳифз карда мешаванд. Ҷустуҷӯи намунаи папиллярии "дархост" дар пойгоҳи додаҳо бо истифода аз нармафзор ва алгоритмҳои махсуси навишташуда барои ҷустуҷӯ ва индексатсия (рамзгузорӣ) нақшҳои

папиллярӣ анҷом дода мешавад. Тавре ки дар боло ҳам зикр намуда будем, асосгузори соҳаи дактилоскопия Генри ва Френсис Галтон мебошанд. Онҳо аввалин шуда формулаҳои дактилоскопию пешниҳод намуда буданд.

Формулаи дактилоскопӣ дар мисоли таснифоти Галтон-Генри.

Ҳосил кардани формулаи изи ангуштро бо истифода аз намунаи таснифоти Галтон-Генри нишон додан мумкин аст.

- Намунаҳои папиллярӣ бо як делта (новобаста аз мавқеи он - чап ё рост) дар шакли "ҳалқа" (Loop - Доиравӣ) номида мешаванд ва бо ҳарфи **L** ишора карда мешаванд.

- Намунаҳои папиллярӣ бо ду ё зиёда делта – чингилаҳои ангушт (Whorl), номида мешавад ва бо ҳарфи **W** ишора карда мешавад.

- Намунаҳои папиллярӣ бидуни делтаҳо - "камон" (Arch), номида мешавад ва бо ҳарфи **A** ишора карда мешаванд.

Ҳисоботи омори нишон медиҳад, ки ба ҳисоби миёна тақрибан 60% нақшҳои папиллярӣ ба навъи **L**, 35% ба навъи **W** ва 5% ба навъи **A** тааллуқ доранд. [9;544]

изи ангушт, ки ду делта дорад.

Барои ба даст овардани формулаи асосӣ, одат шудааст, ки навъи **A** (камонҳо, бидуни делта)-ро ба навъи **L** (ҳалқаҳо, як делта) ва намунаҳои таркибӣ, мураккабро (бо зиёда аз ду делта) ба навъи **W** (curls, дорои ду делта) баробар кунем.

Асоси формулаи дактилоскопӣ як каср аст, ки нумератор ва махраҷи он ҷамъи рақамҳо мувофиқи ин ҷадвал аст: Шумораи ба ангушт мувофиқ танҳо ба шарте илова карда мешавад, ки агар намуди намуна **W** бошад. Агар навъи намуна **L** ё **A** бошад, пас ба миқдори нумератори ҷамъи махраҷи ҷамъи илова карда намешавад. Касри охири $1/1$ бояд дар ҳама ҳолат илова карда шавад. Қабул шудааст, ки формулаи $0/0$ вуҷуд надорад, вақте ки нақшҳои ҳамаи даҳ ангушт навъи **W** намебошанд. Арзиши ниҳии формула $32/32$ мебошад. Ин вақте аст, ки ҳамаи даҳ ангушт нақшҳои чингилавӣ доранд, яъне навъи **W** ҳастанд. Арзиши ҳадди ақсал $1/1$ аст. Ин вақте аст, ки ягон ангушт намунаи чингилавӣ надорад, нақшҳо дар ҳамаи даҳ ангушт ё **A** ё **L** мебошанд. Ҳам нумератор ва ҳам махраҷ метавонанд қиматҳоро аз 1 то 32 гиранд. Аз ин рӯ, шумораи имконпазири таркиби гуногуни намунаҳо $32 \cdot 32 = 1024$ мебошад.

Ҳамин тавр формулаи асосии дактилоскопия як ҳиссае мебошад, ки нумератори он маҷмӯи аломатҳои адабии ангуштони ҷуфтро (мувофиқи рақамҳои тартибии онҳо, ки дар дактилокарта нишон дода шудаанд) нишон медиҳад, дар махраҷ - ҷамъи нишонаҳои адабии ангуштони тоқ. Нишонҳои адабӣ барои ҳисобкунӣ аз намуди намуна ва мансубияти он ба ин ё он ангушти дасти чап ё рост вобаста аст. Тибқи қоидаҳои истихроҷи формулаи изи ангушт, ҳама намунаҳои камон ва ҳалқа, новобаста аз он ки ба кадом ангушт тааллуқ доранд, "0" (сифр) таъин карда мешаванд. Намунаҳои чингила бо рақамҳои аз "16" то "1" вобаста ба кадом ҷуфт буданашон таъин карда мешаванд. Агар, масалан, ангушти калони дасти рост нақшаи каҷ дошта бошад, пас он бо рақами "16" нишон дода мешавад, агар каҷ нашуда бошад, пас "0". Барои ангушти чап, инҳо қиматҳои адабии "4" хоҳанд буд (агар намуна каҷ карда шавад) ва "0" (агар намуна камон ё навъи ҳалқа бошад). Ҳолатҳое ба назар мерасад, ки ҷасад ёфт мешавад, аммо ангуштонаш нест. Акнун онро бо кадом роҳ ва чӣ тавр ҳисоб мекунанд? Дар сурати набудани ягон ангушт дар дасти рост ё чап, формулаҳои ба ном эҳтимолии асосӣ нишон дода мешаванд. Барои ба даст овардани формулаи якуми эҳтимолий, ба таври шартӣ тахмин мекунанд, ки намуна дар ангушти гумшуда чингила шудааст, зеро дуввум он канда нашудааст. Пас аз ҳисобкунӣ, ба миқдоре, ки дар нумератор ва махраҷ ба даст омадааст, як илова карда мешавад. Ин қоида ягон маънои дигари маъноӣ надорад, ба истиснои дар формулаи изи ангушт хориҷ кардани як фраксияи аз назари математикӣ бемаънӣ, ки дар сурати мавҷуд набудани шакли кунҷқобӣ дар устухонҳои нохуни ангуштони шахси ба қайд гирифташуда, ки ҳардуи нумератор онро

доранд, ба махраҷ «сифр» илова карда мешавад. Ҳамин тариқ, формулаи изи ангуштро дар диапазони ададҳои аз 1/1 то 32/32 гирифтани мумкин аст. Дар маҷмӯъ, 1024 вариант. Бо арзиши адабии формулаи асосӣ, систематсияи изи ангушт дар картотекаи изи ангушт сурат мегирад. Ҳар як блок дорои қорғҳои изи ангушт бо арзиши ҳамон адабии формулаи изи ангушт мебошад. Системасозии минбаъдаи онҳо дар ҳар як блок аз рӯи формулаи иловагӣ сурат мегирад. Қоидаҳои баровардани формулаи дактилоскопии ангушт то андозае мушкултар аст. Формулаи иловагӣ, ба монанди формулаи асосӣ, қаср аст, аммо нумератор ва ҷудокунанда (қаср)-и он аллакай аз рақамҳои панҷзина иборат аст. Дар нумератори қаср, ҳар яке аз панҷ рақам нишонаи адабии нақшҳои устухонҳои нохунии ангуштони дасти рост аст, ки аз сарангушт сар карда, бо ангушти хурд ба поён мерасанд. Махраҷ – ҳамон гуна дар ин ҳолат боқӣ мемонад, аммо танҳо барои дасти чап. Нишонҳои адабии нақшҳои ангуштҳо дар ин ҷо нисбат ба нишондодҳое, ки барои гирифтани формулаи асосӣ истифода мешаванд, фарқ мекунад. Дар формулаи иловагӣ, ҳамаи нақшҳои камон "1" ва нақшҳои ҳалқай радиалӣ (қолибҳое, ки пойҳои ҳалқа ба сӯи сарангушт нигаронида шудаанд) - "2" таъин шудаанд. Намунаҳои ҳалқай улнар (пойҳои ҳалқа ба сӯи ангушти хурд равона карда шудаанд) мутаносибан бо рақамҳои "3", "4", "5" ё "6" вобаста ба шумораи буришҳои хатҳои папиллярӣ, ки дар сегмент рух медиҳанд, таъин карда мешаванд ба таври шартӣ пайваست кардани маркази ҳалқа бо делта. Ҳангоми ҳисоб шумораи сатрҳои истинод ба назар гирифта намешаванд. Маркази ҳалқа одатан қуллай сараш мебошад. Агар дар дохили ҳалқай марказӣ хати папиллярӣ ба қуллай он канда шуда бошад, пас охири ин хат дар қисми болоии он маркази ҳалқа ҳисобида мешавад. Агар аз 1 то 9 чунин қорроҳа мавҷуд бошад, пас нақшай ҳалқай улнар "3" таъин карда мешавад, агар аз 10 то 13 қорроҳа бошад - "4"; аз 14 то 16 - "5" ва дар ниҳоят, бо шумораи убур аз 17 ва бештар бошад - "6" ҳисоб карда мешавад. Агар ҳангоми баровардани формулаи изи иловагӣ маълум шавад, ки ангушти хурди дасти рост намунаи ҳалқай улнар дорад, пас илова ба нишонаи адабии худ, дар ин ҷо дар нумератори фраксия шумораи мутлақӣ буришҳои хатҳои папиллярӣ нишон дода шудааст (дар қавсайн ё дар шакли қудрат), ки ин барои додани намунаи нишонаи рақами дахлдор асос буда метавонад. Метавон гуфт, ки тақсимои нақшҳои папиллярӣ дар устухонҳои терминалии ангуштҳо (нохунҳо) аз рӯзи пайдоиш аз ҷониби олимони ва муҳаққиқони самти дактилоскопия ва дерматоглифика тавачҷӯҳӣ зиёд пайдо кард. Дақиқтараш, дар аввал кӯшиши гурӯҳбандии нақшҳои папиллярӣ тавре ба роҳ монда шуда буд, ки изи ангуштонро бешубҳа ба қайд гирифтани имконпазир аст ва аз ин рӯ, бо изи ангуштони ҷинояткорон ҷоп карда, ҳамчун гурӯҳи асосии аҳоли, ки сабти систематикиро талаб мекунад.

АДАБИЁТ:

- 1) Криминалистическая экспертиза: возникновение, становление, тенденции развития: учеб. пособие.-М.1994.-с.87
- 2) Крылов И.Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы\ И.Ф.Крылов. – Л., 1975. С. 112.
- 3) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон « Дар бораи бақайдгирии давлатии дактилоскопӣ» аз 03 сентябри соли 1999, №830// Махзани мутамаркази иттилоотӣ – ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи элетронӣ].
- 4) Лүгати русӣ-тоҷикӣ.- Москва. «Русский язык»- 1985, - С. 196.
- 5) Самищенко С.С. Современная дактилоскопия: основы и тенденции развития. М., 2004 – С.14.
- 6) С.И. Ожегов. Толковый словарь русского языка.- Москва, 2009.- С.154
- 7) Хазиев Ш.Н. История дактилоскопии в России 1867-1994/ Ш.Н. Хазиев. – М., 1995. С. 29.
- 8) Шоинбеков О. ва дигар муаллиф. Фарҳанги англисӣ – русӣ – тоҷикӣ. – Душанбе, 2016.-с.74.
- 9) Эдмонд Локар. Руководство по криминалистике. – Москва, Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. С. 544.

МАҲҲУМИ ДАКТИЛОСКОПИЯ ВА ФОРМУЛАИ ДАКТИЛОСКОПИ

Ба сифати предмети тадқиқот дактилоскопия ҳамчун як соҳаи техникаи криминалистӣ баромад мекунад. Предмети тадқиқотро бошад масъалаҳои мубрами ба дактилоскопия дахлдошта аз қабилӣ предмет ва объектӣ омӯзиши дактилоскопия, қайдҳои дактилоскопӣ, усулу восита ва тарзҳои бақайдгирии дактилоскопӣ, усулҳои анъанавӣ ва муосири бақайдгирии дактилоскопӣ, муайян намудани шахсият аз рӯи пайҳои ангуштони дар ҷои ҳодиса гузошташуда ва инчунин тадқиқоти айнияти аз рӯи қайдҳои дактилоскопӣ

ташкил медиҳанд. Ҳамчунин мавриди зикр аст, ки дар мақолаи мазкур нуқтаҳои назарӣ олимони машҳури соҳа ва инчунин меъёрҳои қонунгузори оид ба мафҳуми дактилоскопия мавриди таҳлил қарор дода мешавад.

Калидвожаҳо: дактилоскопия, қайдҳои дактилоскопӣ, пайҳои ангуштон, хатҳои папилярӣ.

ДАКТИЛОСКОПИЯ И ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКАЯ ФОРМУЛА

Объектом исследования является дактилоскопия как отрасль криминалистической техники. Предметом исследования являются актуальные вопросы дактилоскопии, такие как предмет и объект дактилоскопии, дактилоскопические регистрации, методы и приемы дактилоскопической регистрации, традиционные и современные методы дактилоскопической регистрации, идентификация следов и форма дактилоскопических регистраций. Также следует отметить, что в данной статье анализируются теоретические положения известных ученых в данной области, а также законодательные нормы о понятии дактилоскопии.

Ключевые слова: дактилоскопия, дактилоскопические регистрации, отпечатки пальцев, папиллярные линии.

DACTYLOSCOPY AND ITS FORMULA

The object of the research is fingerprinting as a branch of forensic technology. The subject of the research is topical issues of fingerprinting, such as the subject and object of fingerprinting, fingerprint registration, methods and techniques of fingerprint registration, traditional and modern methods of fingerprint registration, identification of traces and the form of fingerprint registration. It should also be noted that this article analyzes the theoretical positions of well-known scientists in this field, as well as legislative norms on the concept of fingerprinting.

Keywords: fingerprinting, fingerprinting registration, fingerprints, papillary patterns.

Сведения об авторе: *Каримова Парвина* - Таджикский национальный университет, магистрант второго курса юридического факультета, **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17 **Телефон:** 906-77-49-49

Information about the author: *Karimova Parvina* - Tajik National University second-year master's student
Address: 73045 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 17. **Phone :** 906-77-49-49

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕННОСТИ И ГЕОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕГМАТИТОВ ОДЖУКА

А.А. Джабиров

Институт геологии, сейсмостойкого строительства и сейсмологии НА НТ

Участок Оджукский пегматитовый поле находится в Варзобском районе и расположен в Южно-Варзобский гранитоидном массиве центральной части Южно-Гиссарского хребта. Расстояние долина Оджука от Душанбе по автомобильному дороге составляет 25 км. Полезные ископаемые Оджука всегда привлекало внимание геологов и это хорошо отражено в его историях исследования. Геологическое исследование района проводилось в 20-х 90-х годах прошлого века. Изучением строения, магматизма, рудной минерализации геохимии занимались Липский (1902), Мушкетов (1906), Михайловский (1914), Полякова Е.Д. (1933), Смольянинов Н.А. (1936), Баратов Р.Б. (1952-1968), Бабаходжаев С.М. (1955), Мамедов М., Павленко В., Лызлов А. (1960-1961), Россковский Л.Н. (1971), Сkochилов (1992) и другие геологи.

В Южно-Варзобском массиве среди интрузивных пород развиты редкометалльные пегматиты. Породы комплекса имеют палеозойский возраст (C_2 - C_3), что пегматиты это района по генезису связан с аплитовидными гранитами Южно-Варзобского комплекса и содержит в основном редкоземельные компоненты, который их содержание варьирует от 0,1-1,14% и также отличий, что он беден Sn, U, Ti и тд [5, с.96].

Структура и морфология Оджукского пегматитоносного массива. Пегматиты Южно-Варзобского массива являются внутригранитными, они представлены различными группами тел, располагающимися под эродированной кровлей массива. Пегматиты располагаются, как одиночно (единицы на кв.км.), так и образуют группы сближенных тел (десятки на кв.км.), связанных единством происхождения, общностью условий локализации, однотипностью минералогогеохимического состава. Эти условия, согласно определению Гинзбурга А.И., (1979), позволяют определить категорию анализируемого объекта как пегматитовые поля [5, с.32].

Поля пространственно разобщены и имеют географические границы, определяемые относительной плотностью распространения пегматитовых тел. В пределах Южно-Варзобского массива объединяют шесть пегматитовых полей: Оджукское (27,5 км²), Бигарское (12,5 км²), Харангонское (12 км²), Моговское (9 км²), Такобское (7,5 км²) и Пугусское (2 км²), характеризующихся разнообразием геологоструктурных факторов, развитием различных морфогенетических типов пегматитов [5, с.32].

Оджукское пегматитовое поле. Поле является самым крупным и расположено в центральной части Южно-Варзобского массива на высотах от 2000 м. до 3100 м. Площадь поля географически ограничивается с севера водораздельным гребнем Такоб-Оджук, с юга границы поля проходит южнее водораздельного гребня Оджук-Харангон, с запада географическая граница совпадает с зоной Прорабского разрыва, с востока площадь поля ограничивается водораздельным гребнем Оджук-Семиганч. На площади Оджукского пегматитового поля установлено около 590 пегматитовых тел и их геологическое положение показывает две генетические пегматитовые серии [5, с.32].

Первая, генетически связанная с гранитами главной фазы, объединяет фациальные кварц-полевошпатовые пегматиты различной степени дифференцированности, сформированные в условиях "существенно замкнутой" системы (60% от всех пегматитовых тел поля). Форма тел разнообразная: шарообразная, изометричная, линзо-жилообразная, ветвящаяся, но замкнутая. Вторая серия пегматитов генетически связана с гранитами дополнительной фазы, и образует, в основном жилые, и жилообразные тела как в гранитах главной фазы, так и в массивах лейкогранитов. Количество тел в этой серии достигает 40 % от общего числа пегматитов поля. По условиям локализации и механизму

формирования внутри генетической серии выделяются следующие группы пегматитов [5, с.36].

Наиболее распространены пегматиты, связанные с субгоризонтальными жильными (30%) или грибообразными телами гранитов дополнительной фазы. Пегматиты образуют обычно плоские линзы, конформные поверхности тел жильных гранитов, и залегают в плоскости их верхнего контакта. Размеры линз находятся в прямой зависимости от размеров материнских тел гранитов, образуя порой крупные, до 1 км. по удлинению и до 1-2 м. по мощности, слабодифференцированные тела. Иногда пегматиты образуют самостоятельные плоские тела в гранитах главной фазы, локализованные в системах трещин контролирующих тела жильных гранитов.

Менее распространены пегматиты, связанные с наиболее поздними трещинами отдельности (10%). Среди них выделяются следующие:

Пологие пластовые трещины Аз.пр. 20-30 СВ, углы падения трещин незначительны 5-10° вплоть до горизонтального, часто со сменой азимута падения на обратный. Пегматиты имеют форму типичных жил, наиболее крупные тела имеют длину до 100 м. при мощности 1-2 метра, характер контактов с вмещающими гранитами инъекционный. Трещины пересекают субгоризонтальные системы трещин, контролирующих размещение жильных гранитов и ассоциирующих с ними пегматитов. На синоптических диаграммах основных систем трещин наблюдается близость и совпадение максимумов систем пологих пластовых трещин и локализованных в них пегматитов с трещинами жильных гранитов и их пегматитов.

Крутопадающие трещины контракции локализуют пегматиты аналогичные пегматитам, локализованным в пологих пластовых трещинах. Наиболее крупные полнодифференцированные, очевидно, более обогащенные летучими, тела пегматитов локализуются в пологих системах трещин, более мелкие жилы пегматоидного характера локализованы в крутопадающих системах [5, с.41]. Пегматиты локализованные в этих трещинах, имеют типично жильную форму, сравнительно небольшие размеры (длина до 10 м. мощность до 0,2 м.). Система пологих и крутопадающих пегматитоносных трещин контракции регистрирует смену режима отвердевания интрузива с последовательного на объемный. Механизм минерализации этих трещин отличается от механизма минерализации более ранних субгоризонтальных трещин. Очевидно, системы трещин контракции являются менее замкнутыми, что позволяет предположить заполнение пространства трещин за счет подтока флюидонасыщенных расплавов из нижерасположенного остатка расплава дополнительной фазы. Пегматиты в системах этих трещин возникли как перемещенные инъекции в трещины полностью затвердевших участков интрузива.

Геологическое строение района. Этот регион в основном сложен магматическими породами каменноугольного периода, образовавшимися в сложных условиях, и эти слои называются гранитоидами.

Стратиграфия. По данным Горещкая Е.Н., Морозенко Н.К. (1962), Овчинникова С.К., (1946, 1959 а, б,), Тарасенко А.Т., (1950, 1959а, б, 1961), Кухтиковой М.М., (1956, 1964а, б,) и др. в геологическом строении района принимают участие Рз, Мз и Кз образования. Палеозойские отложения, представляющие собой типичные геосинклинальные фации, которые характеризуются пестротой литологического состава, изменчивостью стратиграфических разрезов, резкими колебаниями мощностей, четкой фациальной зональностью и появлением вулканогенных пород на различных уровнях стратиграфического разреза. Мезозойско-кайнозойские отложения в регионе присутствуют локально в небольших впадинах и мульдах. Они представлены мелководноморскими и континентальными фациями платформенного и субплатформенного типа [3, с.15].

Новейший этап альпийской активизации характеризуют грубообломочные, красноцветные континентальные образования плиоцена и квартера, накапливающиеся в отдельных широтно-вытянутых впадинах и долинах крупных рек. Южная граница Южного Гиссара перекрыта на всем протяжении мезозо-кайнозойскими отложениями Таджикской депрессии. В структурно-тектоническом плане исследуемый район - карбоновый эвгеосинклинальный прогиб, закрывшийся в конце карбона, и затем за счет излияний

трещинного типа перекрытый покровом кислых вулканитов ранней перми (Кухтиков М.М., 1970).

Геологическое строение участок Оджук. Участок Оджук находится между Бегаром и Семиганджом, которые на севере граничит с Такобом, на южной части граничит с Харангоном. В геологическом строение Оджука участвует каменноугольные и четвертичные образования. Каменноугольные отложения представлены пегматитами, гранитами, гранодиоритами, сиенитами, кварцевыми жилами и лампрофирами. Четвертичные отложения сложены душанбинскими и амударьинскими комплексами.

Тектоника. Район исследования входит в Южно-Гиссорскую подзону Гиссарской тектонической зоны (Шадчиев, 2001). По истории своего геологического формирования, тектонической структуре и по характеру магматизма, является самостоятельная подзона Южно-Гиссарской структурно-фациальной зоны, который отличается от других районов Центрального Таджикистана [3, стр. 24]. Эта подзона представляет собой арену эвгеосинклинального развития, что выразилось в громадных по объёму гранитизации и метаморфизма магматических пород. Здесь широкое развитие получают следующие формации: натриевых базальтов (каратагская свита), яшмоидная (нейлинская), андезитовая (маиольская), флишевая (муборакская), дацит-риолитовая (лучобская), сероцветная грубообломочная (мафрачская), и красноцветная тонкозернистая (ханакинская). В меридиональном пересечении Южно-Гиссарской подзоны можно наблюдать внутрисубзональную зональность, согласно которой район относится к Варзоб-Кштутскому формационному участку с двухэтажным строением. Нижний этаж представлен складчатыми палеозойскими образованиями, верхний – пологолежащими мезокайнозойскими отложениями платформенного чехла. Таким образом, территория является молодой эпигерцинской платформой.

Из региональных разрывных нарушений обособляются «Фанфарокский» и «Прорабский». Первый, пересекая долину р. Варзоб, уходит на юго-восток в бассейн р. Харангон, где сочленяется с Прорабским разрывом. Прорабский разрыв трассируется по левому склону долины р. Оджук, прослеживается в долину р. Дараиягноби и на левобережье р. Левый Дараиягноби перекрывается надвигом, по которому палеозойские отложения надвинуты на мезозойские. Протяженность его 8,5 км, падение северо-восточное – азимут 50-60, угол 70-85. Зона разрыва фиксируется в лейкократовых гранитах, плагиогранитах и кварцевых диоритах. Его брекчированная зона шириной до 25 м. сопровождается карбонатно-кварцевыми жилами мощностью до 5 м. со слабой (до 0,11%) минерализацией флюорита (0,07-0,11%).

Минералогия и геохимия. 1999 г. Последние годы вопросами минералогии и геохимии пегматитов Оджука занимался Скочилов Ю.В. (1999) и он разделил на две генетические пегматитовые серии [5, с.146]. Первая связана с гранитами главной фазы и они объединяет фациальные кварц-полевошпатовые пегматиты, сформированные в условиях "сухотной" системы. Здесь пегматиты располагаются согласно ориентировки плоскостных текстур гранитов. В центральной части массива, в Оджукском пегматитовом поле, ориентировка совпадает с длинной северо-западной осью массива, в периферийных частях, ориентировка повторяет линию контакта с вмещающими породами (Харангонское, Моговское, Бегарское, Пугусское поля). Вторая связана с гранитами дополнительной фазы и сформирована в "относительно замкнутой" и "относительно открытой" гранитово-пегматитовых системах и здесь пегматиты локализуются в субгоризонтальных внутригранитных трещинах и пластовых трещинах контракции. В массиве выделяется две куполообразные структуры, контролирующие размещение пегматитов. Пологие крупные пегматитовые жилы развиты в системе внутрикупольных трещин в верхних частях купольных полей, более мелкие жилы расположены в депрессионных прогибах куполов. Повторяемость тел жильных гранитов и пегматитов в разрезах Харангонского и Оджукского пегматитовых полей свидетельствует о спокойном режиме остывания массива.

Среди пегматитов выделяется две группы значительно отличающихся по характеру геохимической специализации. Группа пегматитов, генетически связанная с гранитами главной фазы, обогащена Be, Y, Nb и Zr, а пегматиты, генетически связанные с гранитами дополнительной фазы, характеризуются повышенными концентрациями Rb, Nb, Sn и F.

Средние содержания этих элементов в пегматитах несколько превышает кларки, что определяет их редкометальную специализацию и позволяет выделить их в самостоятельный гипабиссальный редкометальный тип.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баратов Р.Б. Магматические комплексы Южного склона Гиссарского хребта и некоторые вопросы петрологии и металлогении / Р.Б. Баратов // Труд. Ин-та геол. АН Тадж. ССР, вып. 1 т. LVIII, Сталинабад 1956, с. 3-48.
2. Баратов Р.Б. Интрузивные комплексы южного склона Гиссарского хребта и связанное с ними оруденение. Душанбе, Издательство. «дониш».ТаджССР, 1966. С.15-24
3. 1. Интрузивные формации Южно-Варзобского гранитоидного массива Баратов Р.Б.. Отчет за 1947-48 г. : 0214 / Библи. Институт геологии сейсмостойкого строительства и сейсмологии НАНТ. С.82-84.
4. Россовский Л.Н., Скочилов Ю.В., Мельникова Е.Б. К геохимии редких элементов в калиевых полевых шпатах малоглубинных пегматитов Южного Гиссара. / Россовский Л.Н., Скочилов Ю.В., Мельникова Е.Б. // ДАН АН РТ 1992 г. т. XXXV, № 2, с. 122-126.
5. Скочилов Ю.В. Малоглубинные пегматиты Южно - Варзобского гранитного массива. (Южный Тянь-Шань): дис ... канд. Геолог-минерал. наук: Скочилов Юрий Владимирович. – Душанбе, 1999. с. 156.
6. Кутенец В.А., Мушкин И.В., Нестеров В.Г. Кухистанской ТП по работам за 1962-63 г.г. по теме «Интрузивные комплексы Южно-Гиссарской структурно-фациальной зоны», 1964.ф. 168 с.

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШ ВА ХАРАКТЕРИСТИКАИ ГЕОЛОГИИ ПЕГМАТИТҲОИ ОҶУК

Дар мақола маълумот оид ба таърихи омузиш ва характеристикаи геологии пегматитҳои Оҷук оварда шудааст. Дар ин мақола оид ба таърихи омузиш маҳал, соҳтор ва морфологияи массиви пегматитҳо ва майдони онҳо, соҳтори геологии ноҳия ва майдони Оҷук, тектоника, минералогия ва геохимия он ёдоварӣ карда шудааст.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕННОСТИ И ГЕОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕГМАТИТОВ ОДЖУКА

В статье приводятся история изученность и геологическая характеристика пегматитов Оджука. В этой статье обобщены данные о истории изученность района, структура и морфология Оджукского пегматитоносного массива, Оджукское пегматитовое поле, геологическое строение района и минералогия и геохимия Оджука.

Ключевые слова: история, пегматит, Оджук, средний и верхний карбон, разломы, редкоземельные элементы.

HISTORY STUDY AND GEOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE OJUK PEGMATITES

The article describes the history of exploration and geological characteristics of the the Ojuk pegmatite. This article summarizes data on the history of the area, the structure and morphology of the the Ojuk pegmatite massif, the Ojuk pegmatite field, the geological structure of the area, stratigraphy, the geological structure of the Ojuk area, tectonics, mineralogy and geochemistry.

Сведения об авторе: *Джабиров Алишер Асоевич* - Институт геологии, сейсмостойкого строительства и сейсмологии НАНТ, магистр специальность геологическая съемка поиск и разведка МПИ . **Адрес:** 734063, Республика Таджикистан, г. Душанбе, р. Шохмансур улица Айни 267. E-mail: alik.jabirov_97@mail.ru. Телефон: (+992) 939 23 07 23.

Information about the author: *Jabirov Alisher Asoevich* - Institute of geology, seismological construction and seismology, Master's Specialty geological Survey Prospecting and Exploration of Mineral Deposits. **Address:** 734063, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, 267, Aini Street. E-mail: alik.jabirov_97@mail.ru. **Phone:** (+992) 939 23 07 23.

РАСТАНИҲОИ РАВҒАНДИҲАНДАИ ДАРАИ ҚАРАТОҒ

Шоимардонова М.Т.

Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Аҳамияти растаниҳои равғандор. Растаниҳои равғани эфирӣ, яке аз гурӯҳҳои зироатҳои техники ба шумор меравад. Онҳо барои истеҳсоли равғанҳои эфирӣ парвариш карда мешаванд. Онҳо растаниҳои яксола ва бисёрсоларо аз оилаҳои гуногуни ботаникӣ **мураккабгулон** (Офтобпараст - дар таркиби тухми офтобпараст вобаста ба навъҳо аз 30-35% то 50-60% равған доранд. Равғани онро барои тайёр кардани маргарин, ҳалво, собун

ва маоди рангу бор (алиф ва лак) истифода мебаранд. Кунҷораашро ҳамчун хӯроки чорво истифода мебаранд. Аз баргу пояш силос-барои хуроки чорво тайёр мекунад.), **тугмачагулҳо** (пахта, нонфсарақ, гули хайрӣ - Пахта ва нонфарақ растаниҳои хуби нахдиҳанда ва равшандиҳанда ба ҳисоб мераванд, пахта то 75% ва нонфарақ то 25% нах медиҳанд. Нонфарақ дар тухмаш то 16-20% равшан дорад, ки дар корхонаи собунпазӣ ва истеҳсоли алиф истифода мебаранд. Гули хайри 20% равшан дорад.), **лубиёғиҳо** (соя, арахис навиҳҳои гуногуни лубиёро ба сифати растаниҳои техникӣ, хуроки ва ороиши истифода мебаранд. Дар таркиби тухми он 28-30% сафеда, 36% равшан, 42-60% крахмал, инчунин қанд витаминҳои А, В, С мавҷуданд), **настараниҳо** (зардолу - равшани онро дар тиб истифода мебаранд. Настаран (хуч) витамини С дорад ва боз дар соҳаи атриёт истифода мебаранд. Садбарг соҳаи атриёт, зебогӣ, равшанӣ пур қимат мегиранд, дар саноати хурукворӣ шарбатҳои гуногун ва мураббо тайёр мекунад), **чатргулон** (шибит, тутуқали Абӯали ибни Сино бо равшани шибит дарди асаб, бо ширааш дарди гӯш ва бо хокистараш захму ҷароҳатҳои гуногунро табобат мекард. Дар таркиби узвҳои тутуқали равшани эфир ва алкалоидҳои гуногуни захнок мавҷудааст.) **Чиликгулҳо** (рапс, хордал, руғанак), **лабгулон** (перилла, лиллимения, пудина равшани эфир, ментол ба даст меоваранд. Табобати зиққи дил, шақиқа, илтиҳоби меъдаю рӯда, ҷигар, иллати гурда ва ғайра.) ва ғайраҳо мансубанд. Ба растаниҳои эфирии равшан миқдори зиёди растаниҳои шифобахш - эвкалипт, дарахти кофур, наъно, петрушка, тимсоҳ, розмарин, садоб дохил мешаванд. Растаниҳои равшани эфирро дар меваҳо (масалан, *umbellates*), массаи сабз (наъно, герань, райҳон), гулҳо, гулҳо (гулоб, лаванда, *tuberosa*, сирпиёз), реша, ризомаҳо (*iris*, *vetiver*) ҳам мекунад.

Ашӯи хоми барои ба даст овардани равшани эфирӣ меваҳои ситрусӣ, бодӣён, гулҳои зироатҳои гулӣ (нарцисс, гиацинт), растаниҳои ваҳшӣ (анис ситора, систус), дарахтони сӯзанбарг (санавбар, арча, кедр, ларч) мебошанд. Ба растаниҳои равшани эфирӣ дарахтҳо (масалан, эвкалипт), буттаҳо, нимбуттаҳо (гулоб, жасмин, сирпиёз, лаванда), гиёҳҳо (кориандир, наъно, герань, тубероза) дохил мешаванд. Ғайр аз растаниҳои равшани эфирӣ, меваҳои ситрусӣ, бодӣён, гулҳои зироатҳои гулӣ (нарцисс, гиацинт), растаниҳои ваҳшӣ (анис ситора, систус), дарахтони сӯзанбарг (санавбар, арча, кедр, ларч) ҳамчун ашӯи хом барои ба даст овардани маводи муҳим истифода мешаванд.

Равшани эфир – моддаҳои табиӣ ё синтетикӣ дорои қобилияти паст ё бартар кардани суръати равшандҳои оксидшавӣ, солҳои охир диққати таҳқиқотчиёни зиёдро ба худ ҷалб мекунад. Сабаби рағбат ба ин масъала паҳншавии равшандҳои оксидшавӣ ва натиҷаи таъсири манфии онҳо ба соҳаҳои гуногуни ғизолияти инсон, аз ҷумла хоҷагии қишлоқ, дорусозӣ, тиб, саноати хурукворӣ мебошад. Масъалаи баланд бардоштани вазъиати (статуси) зиддиоксидантии организми одам бо он алоқаманд аст, ки аз сабаби бадтар гаштани ҳолати экологии муҳити зист, тағйир ёфтани тарзи ғизогирӣ, инкишофи саноати истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, ки истифодаи аз ҳад зиёди иловагӣҳои хӯрокарро пешбинӣ менамояд ва ин иловагӣҳои хӯрока одатан пайвастаҳои синтетикӣ мебошанд, тавозуни зиддиоксидантии организми одам вайрон шуда, боиси зиёд шудани миқдори радикалҳои озод дар организм мегардад. Айни замон радикалҳои озод сабаби бемориҳои зиёд ба ҳисоб мераванд, аз ҷумла диабет қанд, аллергия, саратон, касалиҳои шушу ҷигар, паст шавии сироятнопазирии (иммунитет) организм ва ғайра. Барои мубориза бо миқдори барзиёди радикалҳои озод дар баъзе мавридҳо зиддиоксидантҳои ҳуди организм нокифоя мебошанд, бинобар ин ворид кардани зиддиоксидантҳои иловагӣ аз ҳисоби ғизо ба баланд шудани вазъи зиддиоксидантии организм мусоидат намуда, роҳи ҳалли ин масъала мебошад.

Ҷабҳаи дуҷумлаи масъалаи зиддиоксидантҳои маҳсулоти хӯрока бо он пайваста аст, ки сабаби асосии вайроншавии озӯқа, хусусан, ғизои равшандор, равшандҳои оксидшавӣ ва пеш аз ҳама, оксидшавии пероксидии ҷарбҳо ва равшанҳо мебошад, ки механизми радикалӣ дорад. Бинобар ин, пешгирии ҷунин равшанҳо ба зиёд шудани мӯҳлати нигоҳдорӣ ва баланд шудани сифати маҳсулот мусоидат мекунад. Ба сифати зиддиоксидантҳо моддаҳои табиӣ ва синтетикӣ истифода мебаранд. Аммо, ҷи тавре ки маълум аст, моддаҳои синтетикӣ ғизоӣ дар ҳолатҳои зиёд аз ҳисоби вайрон кардани қоидаҳои технологӣ ё ба миқдори изофаи истифода карданашон таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин сабаб, дар технологияи

маҳсулоти хӯрокаи айни замон бештар иловагӣҳои хӯрокаи табиӣ, аз он ҷумла зидди оксидантҳои табиӣ, истифода мешаванд. Ба ин гуна пайвастаҳо токоферолҳо, витамини С ва ҳосилаҳои он, пайвастаҳои фенолӣ мансуб мебошанд. Таҳқиқҳои зиёд нишон доданд, ки пайвастаҳои фенолии табиӣ аз рӯи фаъолнокии зиддиоксидантӣ нисбати дигар моддаҳои табиӣ бартарии зиёд доранд.

Растаниҳои равшандори дараи Қаратоғ. Дараи Қаратоғ дар қисмати ҷанубии қаторкӯҳҳои Ҳисор ҷойгирифта деҳаҳои Қаратоғ, Гулбутта Шӯрхок, Пуштимӣна ва ғайраро дар бар гирифтааст. Дараи мазкур дар баландии зиёда аз 1300 м. аз сатҳи баҳр ҷойгир мебошад. Мавсимҳои хушк (июн-октябр) ва намнок (декабр-май) ба мушоҳида мерасад. Иқлимаш субтропики континенталии тез буда, тобистон дароз, гарм ва хушк мебошад, зимистон бошад нисбатан муътадил ва намнок мебошад. Боришоти зиёд асосан ба фаслҳои зимистон ва баҳор рост омада тобистон ва тирамоҳ боридаи борон бештар кам ба мушоҳида мерасад. Ҳарорати миёнаи моҳи январ - 1°C, ва июл бошад +28 °C мебошад.

Иқлими муътадил ва мавҷеи ҷуғрофии дараи Қаратоғ барои афзоиш ва паҳншавии як қатор растаниҳои асаловар аз ҷумла растаниҳои асаловари мевадиханда, инчунин растаниҳои хурӯи табиӣ мусоидат менамояд. Алаҳхусус растаниҳои шаҳдихандаи дарахти (гелос, себ, нок ва аз растаниҳои алафи юнҷа, испарсет, рапс, себарга, хардал, пиёзи анзур ва ғайра аз растаниҳои техникӣ пахта офтобпараст ба шумор меравад. Набототи дараи Қаратоғ монанди тамоми Тоҷикистон ба навъҳо (типҳо)-и зерин тақсим шудааст: ҷангалзори паҳнбарг, туғайзор, ҷангалзори резабарг, арчазор (бурсзор), буттазори паҳнбарг (настаранзор ва ғайра) ва ҷангалзори гармсёр (шиблак)-ро дар бар мегирад.

Дараи Қаратоғ 450 намуд растаниҳои нафъовар мавҷуд аст, ки аз ин миқдор аҳамияти шифои дошта-124 намуд: *Amygdalus bucharica*, *Betula turkestanica*, *Crataegus hissarica*, *Malus sieversii*, *Pistacia vera* аз ин миқдор 19 намуди он буттагӣ: *Jasminum officinale*, *Rhus caryocarpus*, *Rosa achurensis*, *Cerasus hissarica*, 2- намуд буттачаҳо: *Polygonum paronychioides*, *Ephedra ciliata*, 6- намуди он аз нимбуттачаҳо: *Hyssopus seravschanicus* ва 84 намуд рустаниҳои бисёрсола: *Anchusa italica*, *Ferula gigantea*, *Aegopodium tadschicorum*, *Hypericum perforatum*, *Rheum maximoviczii*, *Polygonatum aviculare*, *Allium Rosenbachianum*, *Inula helenium*, *Bunium hissaricum*, *Glycyrrhiza glabra*, рустаниҳои дусола 13 намуд: *Daucus carota*, *Conium maculatum*, *Vicia angustifolia*, *Trifolium pratense*, *Melilotus officinalis*, 25 намуд рустаниҳои яксола: *Datura stramonium*, *Salvia sclarea*, *Malva neglecta*, *Ranunculus arvensis* мебошанд. Набототи дараи Қаратоғ монанди тамоми Тоҷикистон ба навъҳо (типҳо)-и зерин тақсим шудааст: ҷангалзори паҳнбарг, туғайзор, ҷангалзори резабарг, арчазор (бурсзор), буттазори паҳнбарг (настаранзор ва ғайра) ва ҷангалзори гармсёр (шиблак)-ро дар бар мегирад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаева, Ш. Вредители и болезни эфиромасличных культур, и , меры борьбы с ними / Ш. Абдуллаева. Баку: Азернегир, 1985. -40 с.
2. Бакшиева; С. С. Изучение роста, развития, содержания смол в эфирных маслах у гинделии и ладанников в условиях Апшерона // Всесоюз. конф. молодых ученых / С. С. Бакшиева, П. Р. Мамедова. Ташкент, 1990. - С. 20.
3. Балданжапов, П. Б. К изучению источников индо-тибетской медицины / П. Б. Балданжапов. Новосибирск: Наука, 1982. — С. 10-17.
4. П.Березовская, Т. П. Некоторые эфирно-масличные растения сибирской флоры / Т. П. Березовская. Некоторые вопросы фармакогнозии дикорастущих и культивируемых растений Сибири и Д. Востока. — Томск, 1

РАСТАНИҲОИ РАВҲАНДИХАНДАИ ДАРАИ ҚАРАТОҒ

Ба растаниҳои равшандиханда намудҳои мансуб мебошанд, ки таркиби самару тухми онҳо равшан доранд. Равшани онҳо ба сифати хӯрокаи ва доругӣ истифода бурда мешавад. Растаниҳои равшандиханда ду ҳел мешаванд: эфирдиханда ва равшандиханда. Ҳар сол дар рӯи Замин тақрибан 60 млн. тонна равшан истеҳсол карда мешавад, ки аз ин миқдор тақрибан 48 млн тонааш ба сифати хӯрокаи истифода мешавад. Намудҳои зерини растаниҳои равшандиханда мавҷуд мебошад: мураккабгулҳо, зағирҳо, ҷиллиқгулҳо, садбаргулҳо ва ғайра. Ин гурӯҳи растаниҳо зироатҳои мебошанд, ки барои истеҳсоли равшан истифода мешавад ва парвариш карда мешавад. Гурӯҳи дигари растаниҳои равшани эфирдор мебошанд (намояндаи оилаи лабгулҳо, настаранҳо ва геранҳо), ки дар соҳаи дорусозӣ ва косметикӣ истифода мешавад.

Калидвожаҳо: растаниҳои нафъовар, растаниҳои эфирдор, растаниҳои шифобахш, пайвастигиҳои фенолӣ, растаниҳои шахдиҳанда.

МАСЛЯНИСТЫЕ РАСТЕНИЯ КАРАТАГСКОЙ ДОЛИНЫ

К растениям относятся виды масел, плоды которых жирны и личинки. Их масла используются в качестве корма и консервирования. Маслоотделительные растения бывают двухслойные и жирные. Ежегодно на Земле около 60 миллионов производится тонны масла, из которого в качестве корма используется примерно 48 миллионов тонн. Существуют следующие виды полиненасыщенных масел: соединения, Львы, чиллукгулы, розы и др. Эта группа растений представляет собой растения, которые используются и выращиваются для производства масла. Другая группа эфирных масел (представитель семейства РАН, настаронов и гормонов), применяемых в фармацевтической и фармацевтической сфере.

Ключевые слова: масляные заводы, заводы для разлива растений, лечебные растения, фенольные соединения, мучные растения.

OIL PLANTS OF VALLEY OF QARATOGH

Plants include types of oils, the fruits of which are fat and larvae. Their oils are used as feed and canning. Oil-separating plants are two-layered and fatty. There are about 60 million people on Earth every year, tons of oil are produced, of which approximately 48 million tons are used as feed. There are the following types of polyunsaturated oils: compounds, Lions, chillucgulas, roses, etc. This group of plants is a plant that is used and grown for the production of oil. Another group of essential oils (a representative of the RAS family, nastarones and hormones), used in the pharmaceutical and pharmaceutical field.

Keywords: oil plants, plants for bottling plants, medicinal plants, phenolic compounds, flour plants,

Сведения об авторе: Шоимардонова Мехрона. – магистр кафедры ботаника Таджикского национального университета : тел. 987805508

Information about the author: Shoimardonova Mehrona. - Master of Botany Department of the Tajik National University: tel. 987805508

ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА ВИДОВ РОДА SALVIAL

Сафаров У., Навруззода Г.Ф.

Таджикский национальный университет

Растения играют важную роль в жизни человека. На сегодняшний день в медицинской практике используется большое количество препаратов, на основе лекарственных растений и трав, так как при применении фитосредств редко наблюдаются аллергические реакции, токсичные и побочные эффекты и нет привыкания к ним. Фитопрепараты применяются с профилактической и лечебной целью, в них содержатся различные микроэлементы, витамины, эфирные масла, биогенные вещества и многое другое. [4]

Одним из видов лекарственных растений, обладающих множеством ценных лечебных свойств, является Род шалфей. Он богат своим видовым составом. Этот вид растения одно из самых первых растений, который человек использовал для лечения разных болезней. Шалфей (*L. Salvia*) – самый крупный род в семействе яснотковых (губоцветных) – *Lamiaceae* (*Labiatae*). Он насчитывает около 900 видов. Встречается шалфей по всей территории Центральной Азии – он растет по склонам предгорий, холмов, на берегах рек, в пустынях и полупустынях. В странах СНГ произрастает 84 вида, 14 из которых сосредоточены во флоре Таджикистана. Представители данного рода встречаются как в дикорастущем, так и культивируемом виде. [10] В мировой практике к фармакопейным видам шалфея относятся *Salvia officinalis* L. – шалфей лекарственный, *Salvia aethiopis* L. – шалфей эфиопский, *Salvia triloba* L. – шалфей испанский, *Salvia sclarea* L. – шалфей мускатный, *Salvia multiorrhiza* Bunge – шалфей многокорневой. В разных видах рода *Salvia* L. установлено около 300 биологически активных веществ. [5, 7] Среди культивируемых растений в медицинской практике используются шалфей лекарственный и шалфей мускатный, препараты из которых оказывают противовоспалительное, антибактериальное, ранозаживляющее действие. [5, 6, 7]

Химический состав растения: Растения рода *Salvia* L. считаются источниками большого количества биологического активного вещества. [3] Эти растения содержат огромное количество биологических активных веществ, особенно в них содержатся много эфирных масел, фенольных соединений, дитерпеновых, тритерпеновых и стеридных и других соединений. Основными компонентами растения рода шалфей являются: эфирные масла (камфора, цинеол, D- α -пинен, α - и β -туйон, D-борнеол.), дубильные вещества, кумарины, флавоноиды, полисахариды и витамины. Растения Рода шалфей получили популярность благодаря эфирным маслам. В листьях шалфея содержатся эфирные масла (0,8-2,5%), максимальное количество которых накапливается в листьях, в его состав входят 1,8-цинеол (до 15%), α -пинен, борнеол (5,0%), камфора (до 25,0%), цедрен, лимонен, виридифлорол, п-цимол, терпинолен, линалоол, β -кариофиллен, гумулен, мирцен, d-димен, эвгенол, тимол, ментол, гераниол, камфен, α -терпинеол. Кроме того, в листьях найдены иридоиды (4,8-диметил-5,9-циклопентил-пиран-2-3(4)-ен), алкалоиды, флавоноиды до 5,0%, фенольные вещества, кумарины (кумарин, эскулетин), дубильные вещества до 10,0%, тритерпеновые кислоты (олеановая, урсоловая и др.), дитерпеновые кислоты (карнозоловая кислота и др.), витамины группы В, Р, аскорбиновая и никотиновая кислоты, фитонциды, стерины (β -ситостерин, даукостерин), липиды (триглицериды жирных кислот), аминокислоты, ферменты, полисахариды. [7] Эфирные масла, входящие в состав шалфея, обладают бактерицидным действием. Таким образом, все виды шалфея относятся к эфирномасличным растениям. Во всех рассматриваемых видах рода шалфей также содержатся дубильные вещества. За счет дубильных веществ, алкалоидов, флавоноидных соединений шалфей имеет крепкий вкус и обладает вяжущими, бактерицидными, противовоспалительными свойствами. [6] Самой крупной группой среди продуктов вторичного метаболизма семейства шалфей являются флавоноиды. Представители рода имеют производные флавонона – апигенина, 5,7-дигидрокси-6-метоксифлавонов, 6-

гидроксипигенина и кверцетина. [5, 9] В средние века шалфей воспринимался как панацея - лекарство от всех болезней. Даже сейчас в народной медицине считается, что шалфей укрепляет все тело, предотвращает и лечит паралич [2]. В медицинской практике используются лишь два культивируемых вида рода шалфей: шалфей лекарственный и шалфей мускатный. [1, 7, 9]

Противовоспалительный эффект шалфея обусловлен снижением проницаемости стенок сосудов и капилляров, а также наличием у растения кровоостанавливающих и вяжущих свойств. Органические кислоты (олеаноловая, урсоловая, хлорогеновая и др.) шалфея стимулируют выделение слюны. Тритерпеновые и дитерпеновые кислоты, которые относятся к смоляным кислотам, стимулируют процесс регенерации клеток. За счет карнозоловой кислоты проявляются противовоспалительные и антиоксидантные свойства шалфея. Также карнозоловая кислота может самостоятельно ингибировать рост опухолевых клеток и задерживает размножение золотистого стафилококка. [6]

Витамины участвуют в обмене веществ, уменьшают проницаемость сосудов. Аскорбиновая кислота является мощным антиоксидантом, нормализует окислительно-восстановительные процессы. Фитонциды (органические соединения) обладают бактериостатическим и бактерицидным действиями, и поэтому шалфей мягко воздействует на слизистую оболочку полости рта и приятен на вкус. [1]

Шалфей лекарственный, в первую очередь, известен своими противовоспалительными и антимикробными действиями, также это растение очень эффективно для лечения заболеваний полости рта, носоглотки, верхних дыхательных путей, туберкулезе, астме и при воспалительных процессах. Издревле при лечении острой ангины и тонзиллита, шалфей лекарственный применяли для полоскания в виде тёплого настоя и отвара, ОРЗ, стоматитах, катарах верхних дыхательных путей и сильной зубной боли. [1, 2, 5]

Листья шалфея лекарственного используются в качестве действующего вещества в составе лечебных сборов, препаратов, полученных из экстрактов («Грудной сбор № 3», «Пародонтоцид», «Элакосепт», «Стоматофит» и др.), [1, 5]. Листья шалфея можно использовать отдельно или в смеси с другими растениями. Шалфей отличается высокой концентрацией эфирных масел, особенно в листьях. В странах бывшего СССР листья шалфея лекарственного и траву шалфея эфиопского применяли в качестве ЛРС. [5, 10]

Корни растения содержат высокоактивный природный антиоксидант, хиноны, дитерпеноиды, дитерпены – [1; 2; 5], олеаноловую, урсоловую, эускафиковую, 19-дезоксизускафиковую кислоты, тритерпеноид - 2 α , 21 β , 22 α -тригидроксиолеаноловую кислоту – [1; 2], пентациклические тритерпеноиды: эускафиковую, 19-дезоксизускафиковую, олеаноловую и урсоловую кислоты – [3]. Также определены хиноидные дитерпеноиды абьетанового ряда: ройлеанон, гормион, 7-ацетоксигормион, 7-оксоройлеанон; таксохион, 6,7 дегидроройлеанон – [1]. Эфирное масло корней шалфея лекарственного содержит борнеол - 26 % и α - β - туйоны - 12,25% - [8].

Кроме того, настой из цветков шалфея в таджикской народной медицине используется при заболеваниях дыхательных путей, воспалительных процессах дыхательных путей, как отхаркивающее средство при бронхитах, при сердцебиениях, для улучшения пищеварения, как антибиотик и спазмолитик, ценится как хорошее ранозаживляющее, противовоспалительное, вяжущее и антисептическое средства. [1, 2, 9, 10]

Помимо перечисленных свойств шалфей обладает дезинфицирующим, болеутоляющим, отхаркивающим, мочегонным, ранозаживляющим, вяжущим, противовоспалительным, мягчительным, антисептическим, кровоостанавливающим, ветрогонным, экстрогенным, противогнилостным действием. Лечебные свойства Рода шалфей связаны с наличием эфирного масла, органических кислот, флавоноидов, дубильных веществ, алкалоидов и витаминов. Шалфей также используется в производстве косметических средств. БАВ шалфей входит в состав зубных паст, кремов, шампуней, бальзамов и препаратов для ополаскивания ротовой полости. Используется для лечения волос и кожи головы, укрепляет и защищает от внешних вредных факторов. [7, 8, 10]

На фармацевтическом рынке можно найти приготовленные из растений рода шалфея: сухое растительное сырье, жидкие и твердые леденцы и спрей в разных лекарственных формах. Шалфей применяют в виде отвара или настойки, для полоскания рта как вяжущее

и антисептическое средство при стоматитах, в виде спринцеваний при гинекологических заболеваниях, ингаляцию с отваром рекомендуют при воспалении дыхательных путей. Это растение тормозит лактацию у кормящих матерей, оказывает положительное действие при гастритах, язве желудка, воспалении желчного пузыря. Препараты шалфея используют для укрепления центральной нервной системы. БАВ растения рода шалфей входит в состав всех известных препаратов, как Бронхосип, Ларинал, Бронхолин-Шалфей и другие. [2, 4, 5, 7, 8]

ЛИТЕРАТУРА

1. Булушева М.К., Савина А.А., Шейченко В.И., Горяинов С.В., Сокольская Т.А., Ласская О.Ф., Тропина Н.С. Изучение химического состава корней шалфея лекарственного.
2. Вовк, И.Ф. Экстракт мускатного шалфея в терапии больных псориазом /И.Ф. Вовк // Здоровоохранение. - 1961. - №4,- С.47-50.
3. Губанова, Е. А. Качественный анализ фенольных соединений надземной части шалфея мускатного (*Salvia sclarea* L.) / Е.А. Губанова, О.И. // Вопр. Биол., мед. и фармац. Химии. – 2010. - №3. – С. 42-44.
4. Лекарственные растения, применяемые для профилактики и лечения стоматологических заболеваний / сост.: С.В. Чуйкин, Н.Н. Егорова, Е.Г. Егорова [и др.]. - Уфа, БГМУ, 2003. - 95 с.
5. Методики исследований при интродукции лекарственных растений / Н.И. Майсурадзе и др. // Лекарственное растениеводство/ ЦБНТИ.-М., 1984'.- № 3.- 32с.
6. Носов, А.М. Лекарственные растения / А.М. Носов. - М.: ЭКСМО-Пресс, 1999. - 350 с. 92.
7. Обухов, А.Н. Лекарственные растения, сырье и препараты / А.Н. Обухов. - Краснодар, 1962. - 296 с.93
8. Работягов В.Д., Кутыко С.П. Изучение компонентного состава эфирного масла в вегетативных и генеративных органах шалфея лекарственного - Бюллетень Государственного Никитского Ботанического Сада 2016, 119, 26-30.
9. Степаненко, Б.Н. Химия и биохимия углеводов: Полисахариды / Б.Н. Степаненко.- М.: Высш. шк., 1978,- 256с.
10. Флора Таджикской ССР, Т.8. - Л.: Наука, 1988, - С.238-250.

ХУСУСИЯТҲОИ ТАБОБАТИИ НАМУДҲОИ АВЛОДИ *SALVIA* L

Дар мақола баррасии дар бораи хусусиятҳои табобатӣ ва профилактикии намудҳои авлоди *Salvia* L пешниҳод карда мешавад. Ин як намуди растаниҳои қолибест, ки табибони қадим онро гиёҳи беҳдошти саломатӣ меномиданд, инро табиби машхури Юнони қадим Гиппократ низ тасдиқ кардааст. Номии он *Salvia* аз забони латинии "salvere" сарчашма мегирад, ки ба забони русӣ тарҷумаи шудааст "барои саломатӣ, шифо ёфтани". Дар тибби халқӣ, растаниҳои авлоди шалфей истифодаи худро ҳамчун зиддибактерияҳо, табобати захмҳо ва зидди илтиҳоб ёфтанд. Дар амалияи тиббӣ танҳо ду намуди киштшудаи намуди авлоди ташнак истифода мешавад: ташнаки доругӣ ва ташнаки мускатӣ. Ташнакро барои бемориҳои роҳи нафас, бемориҳои гурда, гастрит, арақи аз ҳад зиёд, барои зиёдшавии шири модар, безурғӣ, бемориҳои даҳон, системаи асаб, ҳамчун ароматерапия ва дар атриёт фаволони истифода мебаранд ва истифода мебаранд. Дар соҳаи стоматологӣ низ ташнак васеъ истифода мешавад, ки онро ҳамчун дамба ё ҷушоба барои бемории стоматит, гингивит, хейлит, хунравии милки дандон истифода мебаранд. Танҳо ташнакро хангоми ҳомиладорӣ истифода бурдан қатъиян манъ аст. Баргҳои ташнакро дар шакли дамба барои ғарғара кардани гулӯ ва даҳон, барои катарактаи роҳҳои диққи нафас ва стоматит истифода мебаранд. Маводҳои, ки дорои ташнак мебошанд - настойкаи, дамбаҳои, ҷушобаҳои, малҳамҳои, гелҳои, спрейҳои дар тамоми соҳаҳои тиб, ҳамчун антиоксидантӣ, иммуномодуляторӣ ва зиддиилтиҳобӣ васеъ истифода мешаванд.

Калидвожаҳо: ташнак, авлоди ташнак, барги ташнак, тибби қадим, тибби халқӣ, хосиятҳои табобатӣ.

ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА ВИДОВ РОДА *SALVIA* L.

В статье приводится обзор литературы относительно лечебных и профилактических свойств видов рода *Salvia* L. Это интереснейший вид растения, который древние врачи называли травой благополучия и здоровья, это подтверждал и знаменитый древнегреческий врач Гиппократ. Его название *Salvia* происходит от латинского языка «salvere», что в переводе на русский язык означает «способствующий здоровью, лечить». В народной медицине растения рода шалфей нашли свое применение как антибактериальные, ранозаживляющие и противовоспалительные средства. В медицинской практике используются лишь два культивируемых вида рода шалфей: шалфей лекарственный и шалфей мускатный. Шалфей активно использовали и используют при заболеваниях дыхательных путей, при заболевании почек, при гастритах, при повышенной потливости, для подавления лактации у женщин, при бесплодии, при заболеваниях полости рта, нервной системы, в качестве ароматерапии и в парфюмерии. В стоматологии шалфей тоже нашел широкое применение, его применяют в качестве настоя или примочек при стоматитах, гингивитах, хейлитах, кровоточивости десен. Противопоказанием применения шалфея является только беременность. Листья шалфея применяются в виде настоя для полоскания горла и рта, при катарактах верхних дыхательных путей и стоматитах. Препараты с содержанием шалфея – настоики, настои, отвары, мази, гели, спреи широко используются во всех разделах медицины как антиоксидантное, иммуномодулирующее и противовоспалительное средство.

Ключевые слова: шалфей, Род шалфей, листья шалфея, древняя медицина, народная медицина, лечебные свойства.

HEALING PROPERTIES OF SPECIES OF THE GENUS *SALVIA* L

The article provides a review of the literature on the medicinal, prophylactic properties of the species of the genus *Salvia* L. This is an interesting plant species, which ancient healers called the herb of well-being and health, this was also confirmed by the famous ancient Greek doctor Hippocrates. Its name *Salvia* comes from the Latin language "salvere" - which translated into Russian means "conducive to health, to heal". In folk medicine, plants of the sage genus have found their use as antibacterial, wound healing, anti-inflammatory agents. In medical practice, only two cultivated species of the genus sage are used: medicinal sage, clary sage. Sage has been actively used for respiratory diseases, kidney disease, gastritis, excessive sweating, to suppress lactation in women, infertility, diseases of the oral cavity, nervous system, as aromatherapy and in perfumery. In dentistry, sage is also widely used; it is used as an infusion or lotion for stomatitis, gingivitis, chelates, bleeding gums. A contraindication to the use of sage is only pregnancy. Sage leaves are used in the form of an infusion for gargling the throat, mouth for cataracts of the upper respiratory tract and stomatitis. Sage preparations - tinctures, infusions, decoctions, ointments, gels, sprays and others are widely used in all branches of medicine as an antioxidant, immunomodulatory, anti-inflammatory agent.

Keywords: sage, sage genus, sage leaves, ancient medicine, folk medicine, medicinal properties.

Сведения об авторах: *Сафаров У.* – Таджикский национальный университет, магистр 2-го курса кафедры фармакогнозии фармацевтического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 987 06 06 94

Навруззода Г.Ф. – Таджикский национальный университет, кандидат фармацевтических наук, доцент, заведующая кафедрой фармакогнозии фармацевтического факультета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 934 69 58 58

Information about the authors: *Safarov U.* - Tajik National University, 2nd year master of the Department of Pharmacognosy, Faculty of Pharmacy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 987 06 06 94

G.F. Navruz-zoda - Tajik National University, Candidate of Pharmaceutical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pharmacognosy, Faculty of Pharmacy. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: 934 69 58 58

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН
Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ
«Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд
Телефон: (992-37)227-74-41

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифони бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русӣ англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифа бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матн асосии мақола;

– хангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз **3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **18 сатр** ва калидвожаҳо **то 10** номгӯ);

– дар охири мақола бо ду забон (**русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф меҳонад, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Молодой исследователь»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);
- название организации, в которой учится автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [].

Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;

– таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 18 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS

Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets []. Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;
- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;
- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature). The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;
- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 18 lines, keywords to 7 words or phrases);
- Information about the author in Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

<i>Назарова Х.С.</i> Терроризм и особенности его проявления в современных условиях.....	5
<i>Нуралиев Ч.</i> Манфиатҳои геополитикии Чин дар минтақаи Осиёи Марказӣ.....	7
<i>Паймон М.Х.</i> Бӯхрони Афғонистон ва ҷанбаҳои асосии он.....	10
<i>Раҳимов Ҳ.</i> Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ дар шароити табилии низоми байналмилалӣ муосир.	14
<i>Раҳмонова Р.</i> Аҳамияти таърихӣ ва декрети в. И. Ленин –“Оиди азнавташкилкунӣ ва марказонидани қори бойгонӣ дар РСФСР”.....	19
<i>Самиев М.Х.</i> Таъсири ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба равандиҳои Осиёи Марказӣ.....	22
<i>Файзуллозода Т.</i> Минтақаҳои Осиёи Марказӣ: ҷанбаҳои таърихӣ ва воқеияти имрӯза.....	28
<i>Сангалиев Х.Б. , Ҷабборов М.</i> Низомнома «Оиди ташкили қори архивии ҶИШ Тоҷикистон»: таркиб, мундариҷа ва аҳамият.....	31
<i>Шаҳриёр Қ.</i> Мушкилот ва дурнамои ҳамгироӣ дар Иттиҳоди Аврупо.....	35

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ

<i>Амирхонова Ҷ.З.</i> Вобастагии наврасону ҷавонон ба интернет.....	42
<i>Абдухалилов С.</i> Синергетика – ҳамчун парадигмаи тафаккури иҷтимоӣ.....	46
<i>Ахматов Ш. Б.</i> Нақши гормонҳо дар фаъолият ва вайроншавии психикӣ.....	52
<i>Заробова М. О.</i> Хушунати ҳонаводагӣ дар оила ва таъсири он.....	58
<i>Маҳрамов Р. Р.</i> Нашъамандӣ – бемории вобастагӣ.....	64
<i>Мерганов С.</i> Зухуроти инкишофи системаи таъғоливу ҳаракати кӯдакон.....	69

ФИЛОЛОГИЯ ВА ЖУРНАЛИСТИКА - ФИЛОЛОГИЯ И ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Фарҳод М.</i> Ҷанбаҳои ҳунарии қорбурди забон дар ашъори Алимӯҳаммад Муродӣ.....	73
<i>Неғмонов Х.</i> Номҳо ва сифатҳои Илоҳӣ дар китоби “Қасас-ул-Ҳусайн”.....	77
<i>Раҳматов Қ.</i> Гидронимии ҷамоати Зидеҳ.....	79
<i>Чевачиев Р.</i> МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ СТРОЙ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	86
<i>Толибов С.М.</i> Робита бо ҷомеа РР.....	93
<i>Ҳангомаи Д.</i> Тавсифи нусаҳои хаттии достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозик.....	97
<i>Дадочонова И.Б. Ҳасанова З. М.</i> Гурӯҳбандии жаргонвожаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ..	102
<i>Худойдодов И.А.</i> Талмехоти исломӣ дар “Ҳадиқат-ул-ҳақиқат”и Ҳаким Санои Фазнавӣ (дар асоси боби I-V “Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ут-тариқа”).....	109
<i>Шарипов А.</i> Калимаҳои қушнашудаҳои таърихӣ дар асари “Ривояти суғдӣ –и Сотим Улуғзода.....	117

ИҚТИСОД-ЭКОНОМИКА

<i>Муминзода М.Н.</i> Қарзи давлатӣ ва идоракунии он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	122
<i>Муродова Ф.</i> Иқлими сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва омилҳои ба он таъсиррасон.....	130
<i>Сайфуров К.Ф., Файзуллоев М.</i> Баҳодиҳии хавфҳои бонкӣ ва нақши он дар раванди фаъолияти бонкҳои тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	134
<i>Сафаров А.</i> Мавқеи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар саноатикунонии иқтисодӣ милли ва ҳавасмандгардонии сиёсати содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	140
<i>Ҳикматов С.Ҳ., Маҳмадризоиён С. Ҳ., Азимов М.М.</i> Танзим ва инкишофи низоми бонкӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ кишвар ва камбудии он.....	144
<i>Сайфуров К.Ф. Фозилова Ш.Б. Собиров М.М.</i> Бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тамоюли рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	147
<i>Ҳайруллоева Д.</i> Таъмини беҳатарии озуқаворӣ ҳадафи стратегии давлат.....	153
<i>Ҳакимов С.</i> Рушди иҷтимоӣ иқтисодии Россия: таҳлил ва пешгӯӣ.....	156

Шарифиён А.А. Шартномаҳои сохтмонӣ ҳамчун заминаи асосии бароҳмони фаъолияти сохтмонӣ.....	160
---	-----

ҲУКУК ВА СИЁСАТ – ПРАВО И ПОЛИТИКА

Абдукаримов А.А. Проблемаҳои назариявӣ ва амалии ҷавобгарии ҷиноят барои вайрон намудани қонунгузории замин.....	164
Абдуллоев С. Ҳимояи ҳуқуқи муаллифӣ дар хориҷи кишвар.....	170
Муҳаммаднабӣ А. Муқоисаи асбоби ибҳот бо мавонеи масъулияти ҷазоӣ аз дидгоҳи кодекси ҷазои Афғонистон.....	173
Шарифзода А. Х. Мафҳум ва таснифоти ҳатогҳои эксперти.....	178
Алиमतов Ҷ. Ҷанбаҳои назариявии фаъолияти соҳибкорӣ ҳамчун объекти танзими ҳуқуқӣ.....	183
Асламзода Ҷ.Х. Ҷиноятҳои коррупсионӣ омили ноустувории вазъи иқтисодӣ.....	186
Асоев М.М. Коршинос, ташхис ва намудҳои он дар муҳофизати судии ҷиноятӣ.....	192
Ҳоҷаев А. Қисматҳои маҷлиси судӣ.....	197
Аишуралиева М.Д. Қонунгузории замини Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот ва роҳҳои ҳалли он.....	203
Аишурова С.С. Мафҳум ва нишонаҳои далелҳо дар муҳофизати граждани.....	206
Муҳаммадюсуф А. Раванд ва тайи мароҳили қонунгузорӣ дар Афғонистон.....	209
Баҳич Г. Ф., Хайдарӣ Н. М. Шаклҳои фаъолият ва салоҳияти шурои вилоятӣ дар Ҷумҳурии Афғонистон.....	216
Беков А.А. Моли мулкӣ умумии якҷоя (муштарақ)-и ҳамсарон.....	220
Ҳасани Б. Инкишофи қонунгузории миллии ва байналмилалӣ дар мубориза бо экстремизм.....	224
Бобоева Ш.А. Ҷанбаҳои назариявӣ методологии омӯзиши экстремизми динӣ.....	230
Бобозода Б. Одерологияи криминалистӣ.....	234
Ғиёсизода А. Нақши Ҷумҳурии халқии Хитой дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	237
Гулмаҳмадзода И.Д. Особҳои видеосъёмки оддӣ следственных действий.....	241
Давлатзода Ф.С. Танзими ҳуқуқи фаъолияти миёнаравии биржа.....	247
Давлатшоев Н. Р. Ҳадди муҳокимаи судӣ ва баробарҳуқуқи тарафҳо дар муҳокимаи судӣ.....	250
Дустзода Б. Мафҳум, унсурҳо ва таснифи ҷавобгарӣ барои расонидани зарар ба ҳаёт ва саломатӣ.....	252
Зарифзода Ш.И. Асосҳои ҳуқуқи таъмини амнияти озуқаворӣ.....	255
Зиёев Ш.С. Мушкилоти фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ: мубориза бо дар ҳатар монондан.....	259
Исмоилов Ҷ.Х. Рушди ҳокимияти судӣ дар замони истиқлоли давлатӣ.....	265
Қаландаров Ф. М. Давраҳои ташаккули фаъолияти туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	271
Каримова П.Х. Мафҳуми дактилоскопия ва формулаи дактилоскопӣ.....	275

ГЕОЛОГИЯ ВА БИОЛОГИЯ - ГЕОЛОГИЯ И БИОЛОГИЯ

А.А. Джабиров История изученности и геологическая характеристика пегматитов Оджука.....	281
Шоимардонова М.Т. Растаниҳои рағандиҳандаи дараи Қаратоғ.....	284

ФАРМАТСЕВТИКА – ФАРМАЦЕВТИКА

Сафаров У., Навруззода Г.Ф. Лечебные свойства видов рода Salvial.....	288
--	-----

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2021. №5

Ответственный редактор: **Хакимова С.**

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: **(+992 37) 227-74-41**